

PONTICA

XXXV - XXXVI

2002 - 2003

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE
CONSTANȚA

PONTICA

XXXV - XXXVI

2002 - 2003

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE
CONSTANȚA

PONTICA

I	1968
II	1969
III	1970
IV	1971
V	1972
VI	1973
VII	1974
VIII	1975
IX	1976
X	1977
XI	1978
XII	1979
XIII	1980
XIV	1981
XV	1982
XVI	1983
XVII	1984
XVIII	1985
XIX	1986
XX	1987
XXI-XXII	1988 – 1989
XXIII	1990
XXIV	1991
XXV	1992
XXVI	1993
XXVII	1994
XXVIII-XXIX	1995 – 1996
XXX	1997
XXXI	1998
XXXII	1999
XXXIII-XXXIV	2000 – 2001

Colegiul de redacție:

**CONSTANTIN CHERA
LIVIA BUZOIANU
COVACEF ZAHARIA**

SUMAR SOMMAIRE

STUDII ȘI COMUNICĂRI ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

VALENTINA VOINEA, CĂTĂLIN DOBRINESCU

Așezarea Hamangia III de la Cheia. Campaniile 2001 – 2002 (Raport preliminar).....	9
Le site Hamangia de Cheia.....	23

ADRIAN BĂLĂȘESCU, VALENTIN RADU

Studiul arheozoologic preliminar al materialului faunistic de la Cheia (jud. Constanța). Campania 2001.....	25
L'étude préliminaire du matériel faunique de Cheia (départ. de Constanța). Campagne de 2001.....	31

MIHAI IRIMIA

Observații privind stadiul cercetării bronzului timpuriu în Dobrogea.....	33
Beobachtungen, das stadium der forschung der frühen bronzezeit in der Dobrudscha betreffend.....	49

DANIELA POPESCU, GLICHERIE CARAIVAN

Evoluția zonei lacului Tașaul în cuaternarul târziu.....	53
Lake Tașaul site evolution during the Late Quaternary.....	59

LIVIA BUZOIANU, MARIA BĂRBULESCU

Categoriile ceramice de import în așezarea greco-indigenă de la Albești (jud. Constanța).....	61
Imported ceramics categories in greek-indigenous settlement Albești (Constanța county).....	77

OCTAVIAN BOUNEGRU

Le potier Αλε (...) d'Histria. Nouvelles données archéologiques concernant le phénomène du timbrage sur la céramique hellénistique.....	79

MIRCEA V. ANGELESCU, ADELA BĂLTĂC

Sondajul „α” din basilica episcopală de la Histria.....	85
The „α” sondage in the bishopric basilica from Histria.....	122

GHEORGHE PAPUC

Histria – Aprovizionarea cu apă potabilă în perioada romană și romană târzie..	123
Histria - die trinkwasserversorgung in römischer und spätrömischer periode..	132

RADU FLORESCU

L'épisode moesique de la première guerre dacique: une parallèle entre les reliefs de la colonne Trajane et ceux du Monument triomphal de Adamclisi.....	133

MIHAI IRIMIA	
Noi descoperiri de tegule romane șampilate în sud-vestul Dobrogei.....	161
Neue funde von gestempelten ziegeln im südwesten der Dobrudscha.....	174
DOREL PARASCHIV	
Amfore occidentale romane în zona Dunării de Jos.....	177
Western Roman Amphorae in the Lower Danube Region.....	207
ZAHARIA COVACEF	
Busturi romane intrate recent în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța.....	209
Bustes romains récemment entrés dans les collection du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie Constantza.....	215
CONSTANTIN BĂJENARU	
Un opaiț cu simboluri paleocreștine descoperit la Tomis.....	217
Une lampe avec des symboles paléochrétiens découverte à Tomis.....	223
M. IONESCU, N. ALEXANDRU, R. CONSTANTIN	
Noi cercetări în necropola paleocreștină callatiană.....	225
Nouvelles recherches dans la nécropole paléochrétienne de Callatis.....	276
M. IONESCU, N. ALEXANDRU, R. CONSTANTIN	
Morminte de tip hypogeu din necropola callatiană de epocă romano-bizantină.....	279
Tombeaux de type hypogée de la nécropole callatienne d'époque romano-byzantine.....	291
CONSTANTIN BĂJENARU	
Observații recente cu privire la fortificația de tip <i>quadriburgium</i> de la Ovidiu.....	293
Recent observations about the early byzantine <i>quadriburgium</i> -type fort of Ovidiu.....	313
ADRIANA CÂTEIA	
Vocabularul creștin pe litoralul vest-pontic: elemente de creație și împrumut....	315
The Christian Vocabulary between Originality and Borrowing on the West-pontic Seacoast.....	321
ZAHARIA COVACEF	
Inele sigilare.....	323
Bagues-sceaux.....	327
CRISTINA ANTON MANEA	
Inele sigilare medievale din Dobrogea centrală (sec. XVII – XVIII).....	329
Medieval seal rings from central Dobrouja (17 th – 18 th cent.).....	337

NOTE NOTES

LIVIU LUNGU	
O nouă așezare rurală de epocă romană descoperită pe teritoriul comunei Cogeaalac.....	341
A new rural settlement of Roman epoch discovered on the territory of Cogeaalac village.....	348

OCTAVIAN BOUNEGRU

Marginalii (I). Despre o viziune dadaistă asupra urbanismului histrian.....	349
Notes marginales (I). Sur une conception dadaïste concernant l'urbanism Histrien.....	353

NUMISMATICA NUMISMATIQUE

GABRIEL TALMAȚCHI

Descoperiri premonetare și monetare în Dobrogea (sec. VI – I a. Chr.).....	357
Vormünz- und münzenfunde in der Dobrudscha (jh. 6 - 1 v. Chr.).....	393

GABRIEL TALMAȚCHI

Scurtă privire asupra ariei de difuzare a monedelor autonome emise de Callatis și Tomis.....	395
Kurze übersicht des diffusionsgebiets der autonomen, von Kallatis und Tomis geprägten münzen.....	407

MIHAELA IACOB

Culte și zeități în Moesia Inferior. 2. Hermes- evidența numismatică.....	409
Cultes et divinités dans la province de Mésie Inférieure. 2. Hermès – l'évidence numismatique.....	422

GH. MĂNUCU ADAMEȘTEANU, EMANUEL PETAC

Monede romane și bizantine descoperite la Nufăru, jud. Tulcea.....	423
Roman and byzantine coins discovered at Nufăru, Tulcea county.....	432

GABRIEL CUSTUREA, MATEI IONEL

Un tezaur monetar bizantin descoperit în Dobrogea.....	433
Ein in der Dobrudscha aufgefundener byzantinischer münzenhort.....	438

GABRIEL CUSTUREA

Ponduri antice și medievale descoperite în Dobrogea.....	439
Antike und mittelalterliche, in der Dobrudscha aufgefundene gewichte.....	443

CRONICĂ CHRONIQUE

Index, revista Pontica, 1968-2001 (Valentina Voinea, Cătălin Dobrinescu, Constantin Băjenaru).....	447

IN MEMORIAM

<u>N.C. VALERIU CHELUȚĂ-GEORGESCU</u> (Zaharia Covacef).....	509
LISTA ABREVIERILOR.....	515

STUDII ȘI
COMUNICĂRI

ÉTUDES ET
COMMUNICATIONS

AȘEZAREA HAMANGIA III DE LA CHEIA. CAMPANIILE 2001 – 2002 (RAPORT PRELIMINAR)

Valentina VOINEA, Cătălin DOBRINESCU

Cunoscută de mai multă vreme pentru numeroasele situri arheologice, valea Casimcei continuă să dezvăluie noi urme de locuire preistorică și antică (NICOLAESCU-PLOPȘOR et alii, 1959; NICOLAESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, HARTUCHE, 1959; HARTUCHE, 1976; ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC, 1986; HAȘOTTI, 1997). Astfel, în urmă cu 2-3 ani, ne-a fost semnalată o concentrare de material arheologic în vatra satului Cheia – fragmente ceramice, piese de silex aparținând culturii Hamangia - la 100 m est de vechiul cimitir musulman¹ (harta; pl.I / 1, 2). Bogăția materialului arheologic recoltat de la suprafața solului ne-a determinat să începem lucrările în septembrie 2001.

Cercetarea arheologică a avut două obiective principale - delimitarea așezării și stabilirea stratigrafiei. În cele două campanii de săpături am efectuat patru sondaje:

- în secțiunea **S. A** de 2 x 10 m, realizată la vest de cimitirul musulman (pe proprietatea fam. Cimpoiuru) s-au descoperit câteva fragmente ceramice, fără a identifica un strat de cultură, situație ce ne-a determinat să apreciem că ne aflăm la periferia așezării;

- secțiunea **S.B** de 4 x 12 m, orientată pe direcția nord-sud, a fost trasată la aproximativ 200 m est de cimitirul musulman, într-o zonă cu o mare concentrare de material arheologic – fragmente ceramice, piese de silex și piatră, descoperite la suprafața solului; secțiunea a fost împărțită în trei sectoare (4 x 4 m) de 2 martori orientați pe direcția est – vest, fiecare cu o grosime de 0,30 m (pl. I / 3, 4);

- secțiunile **S.C I** de 3 x 21m și **S.C II** de 3 x 12 m, au fost deschise de-o parte și de alta a secțiunii S.B. (în dreptul sectorului st.3), orientate est – vest, respectiv vest-est (plan; pl. I / 5, 6).

Stratigrafia așezării se prezintă astfel:

¹ Mulțumim d-nului prof. Anghel Bardac, directorul școlii generale din Grădina, pentru amabilitatea și sprijinul acordat. În urma semnalărilor sale am efectuat primele cercetări de teren în toamna anului 2000, cu ocazia săpăturilor de salvare de pe traseul gazoductului, împreună cu L.Arsenie și C. Băjenaru – MINA C-ța

1. *nivelul vegetal* conține cenușă, fragmente ceramice, piese de silex și piatră, oase de animale, de la 0 la – 0,30 / 0,35 m (stratul U.S.3000);

2. *nivelul cultural propriu-zis*, afectat doar pe alocuri de lucrările agricole, de la – 0,30 / 0,35 m – 0,75 m, în anumite zone atingând adâncimea de 1,20 m (secțiunea S B - straturile 3001, 3002, 3003; secțiunea S.C. I - stratul 3011, locuința L. I, vatra C.4, gropile C.1 – C.3, C.5, C.6; secțiunea S.C. II – stratul 3010);

3. *nivelul de călcare* se găsește de la aproximativ - 0,75/ 0,80 m, coborând în unele locuri până la 1,25 m; apare sub forma unei pelicule de cenușă ce conține fragmente ceramice mici și oase de animale (secțiunea S.B. straturile U.S. 3004 – 3005 – 3006; secțiunea S. C I stratul U.S.3017);

4. *loess*, la – 0,75 / 1,30 m.

Complexe arheologice

Până în prezent s-au descoperit complexe arheologice doar în secțiunea S.C I: gropile menajere C.1, C.2, C.3, C.5 și C.6, resturile unei locuințe de suprafață L. I, cu o vatră puternic deranjată C.4. Gropile menajere C.1, C.5, de formă neregulată și C. 2, relativ circulară, au fost săpate în loess, de la nivelul de călcare preistoric. Ele marchează prima secvență de locuire fiind acoperite de amenajarea locuinței L. I., stratul U.S. 3015. Toate conțin straturi succesive de cenușă, fragmente ceramice, unelte de silex și oase de animale. În umplutura gropii C.1 s-a descoperit un împungător de cupru, foarte bine conservat, iar în groapa C.2 au apărut castroane din ceramică fină, întregibile (pl. II / 1, 2; pl. III / 4 – 6).

Resturile locuinței de suprafață L. I s-au delimitat în carourile 1 – 4 din secțiunea S.C I, pe o suprafață de aproximativ de 36 mp și au o grosime de cca. 30-40 cm. Locuința, neincendiată a fost amenajată pe un strat argilos, compact – U.S. 3015, cu o grosime variabilă de 15-30 cm. Acest nivel, ce indică începutul celei de-a doua secvențe stratigrafice, conținea foarte puține fragmente ceramice și cărbune – sedimentul fiind luat probabil dintr-o zonă locuită învecinată, fapt sugerat și de gropile C.1, C.2 și C. 5. Peste patul de amenajare s-a aplicat un strat de pământ galben, U.S. 3014 – reprezentând prima fază constructivă a podelei. În nivelul ocupațional corespunzător acesteia – U.S. 3009 – s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, unelte de silex (predominant microlite), toporașe de piatră, un idol de lut, oase de animale (îndeosebi de la indivizi de talie mare, probabil bovine), cenușă și plăcuțe de vatră. Ultimele provin de la vatra locuinței – C. 4, puternic deranjată, surprinsă mai bine pe profilul de sud al secțiunii SC.I, pe o lungime de aproximativ 1,70 m; patul de amenajare al vetrei a fost realizat dintr-o argilă nisipoasă. Peste prima lipitură a vetrei – U.S. 3013 – s-a observat un singur nivel de refacere – U.S. 3012. Aceeași situație s-a regăsit și la nivelul podelei, refăcută printr-o lutuială subțire – U.S. 3008. Al doilea nivel ocupațional (U.S. 3007), corespunzător refacerii este la fel de bogat în material arheologic, oase și cenușă. Partea superioară a acestuia, în carourile 1 – 2 (zona mai înaltă a așezării), ca și nivelul de distrugere (U.S. 3019) au fost puternic afectate de lucrările agricole, multe dintre piesele descoperite *passim* provenind din straturile amintite (fig. 3 – profil; pl. II / 2, 3; pl. III / 1, 2).

Ceramica, în cea mai mare parte fragmentară, se înscrie în tipurile caracteristice pentru faza dezvoltată – Hamangia III (HAȘOTTI, 1986a; HAȘOTTI, 1997). *Categoria ceramicii fine*, din pastă omogenă, de culoare brună-cenușie și neagră, este reprezentată de vase bitronconice cu umăr rotunjit sau carenat, de dimensiuni mici, mai rar mijlocii, arse uniform, în mediu reducător, acoperite cu o angobă fină, puternic lustruită: pahare, străchini și castroane cu profilul în „S” și buza evazată. Decorul se rezumă la șiruri de împunsături succesive sau impresiuni realizate cu un obiect zimțat și încrustate cu pastă albă. Pe câteva fragmente ceramice apare și decorul sub formă de pliseuri paralele, dispuse orizontal sau oblic între buza și umărul castroanelor.

Categoria ceramicii semifine. Vasele din această categorie depășesc procentual 70 %; sunt modelate din pastă omogenă, amestecată cu nisip sau chamotă, arsă uniform, predominând nuanțele închise de maro și cenușiu. Chiar și în cazul vaselor de dimensiuni mari, suprafața exterioară prezintă un aspect îngrijit. Repertoriul formelor cuprinde fructiere cu picior înalt, gol în interior, vase globulare, bitronconice, castroane, străchini, capace conice. Decorul este variat: împunsături și creștături realizate pe linia diametrului maxim și incizii ce pornesc de la partea inferioară a vasului, sub formă de raze care se deschid spre umărul vasului. Tipică rămâne ornamentarea vaselor prin impresiuni cu un obiect zimțat, obținându-se șiruri de liniuțe orizontale, încrustate cu pastă albă. Motivele liniare sau triunghiulare sunt dispuse simetric, în registre orizontale, pe pansa vaselor bitronconice, globulare și a paharelor sau radial, în cazul fructierelor cu picior înalt, gol în interior și al capacelor conice. Interesantă este prezența amprentelor de împletitură pe fundul unor vase, care par să ateste folosirea roții lente, cel puțin în cazul vaselor modelate simetric.

Categoria ceramicii grosiere este destul de slab reprezentată în așezarea de la Cheia. Pasta conține pietricele și șamotă și este, în general, arsă oxidant. Pe multe fragmente ceramice apar urme de ardere secundară, situație ce sugerează utilizarea lor ca vase de gătit. Repertoriul formelor se rezumă la vase semisferice (unele de mari dimensiuni – vase de provizii) și globulare. Cele mai multe sunt acoperite cu barbotină neorganizată sau organizată în linii paralele, verticale sau oblice, dispuse pe toată suprafața exterioară. Altele au buza marcată printr-un brâu creștat, dispus orizontal la aproximativ 1 cm de margine. La această categorie ceramică întâlnim și decorul incizat, sub forma unor linii simple, neorganizate sau a unor linii ce pornesc din zona diametrului maxim spre partea inferioară (pl. V, VII, VIII).

Materialul litic este cel mai bine reprezentat de *uneltele de silex*, foarte numeroase în această așezare, fapt explicabil dacă avem în vedere depozitele de silex existente de-a lungul văii Casimcea, exploatate încă din paleolitic. Predomină microlitele care au diverse forme – semicirculare, trapezoidale, dreptunghiulare - lucrate îngrijit, cu rețușe fine. Tot în categoria pieselor de silex întâlnim vârfuri, gratoare, burine și lame cu partea activă lustruită puternic. Numeroase sunt și nucleele de silex, cu urme de desprindere a microlitelor.

Uneltele de piatră șlefuită sunt în mare majoritate tăiate din șist verde, gresie cuarțoasă și granit. Procentual predomină dălțițele și topoarele, unele dintre

acestea prezentând orificiu pentru fixarea cozii. Tot în perimetrul așezării a fost descoperită passim o râșniță din șist verde, de formă circulară, cu marginile ușor înălțate și partea activă cu o adâncitură amplă, frumos arcuită. Frecătoarele și percutoarele, de formă sferică sau paralelipipedică, au fost confecționate din roci dure – granit și gresie cuarțoasă (pl. IV, VI).

Piese din os și corn se rezumă la câteva exemplare; de altfel, în cultura Hamangia nu a existat o tradiție privind prelucrarea uneltelor din aceste materiale. Numărul redus de piese se explică și prin condițiile de conservare, cele mai multe așezări având un singur nivel de locuire. În așezarea de la Cheia au fost găsite câteva vârfuri, puternic lustruite, o spatulă tăiată dintr-o coastă de bovină, un mâner cu incizii orizontale (pl. V).

În campania din anul 2002 a fost descoperit un împungător de cupru cu dimensiunile: L = 7 cm, gr. partea activă (rotundă în secțiune) = 3 cm, gr. partea inferioară (pătrată în secțiune) = 3,5 cm (pl. V).

Plastica este reprezentată de mai multe fragmente de idoli antropomorfi și o figurină, bine conservată. Fragmentele constau din trei capete „coloană”, un tors, un bust, un picior și o mână perforată. Marea lor majoritate, sunt modelate dintr-o pastă semifină, arse uniform și acoperite cu o angobă neagră, lustruită. Starea lor fragmentară ne permite doar să presupunem încadrarea tipologică – mâna și bustul în tipul A – stând în picioare, torsul și piciorul în tipul B „șezând” după tipologia lui P. Hașotti (HASOTTI, 1986b; VAJSOV, 1992). Figurina feminină, mai bine păstrată are sânii rupți din vechime și se încadrează în tipul B. Este în poziție șezând, cu spatele plat și înălțimea de 5,6 cm (pl. V).

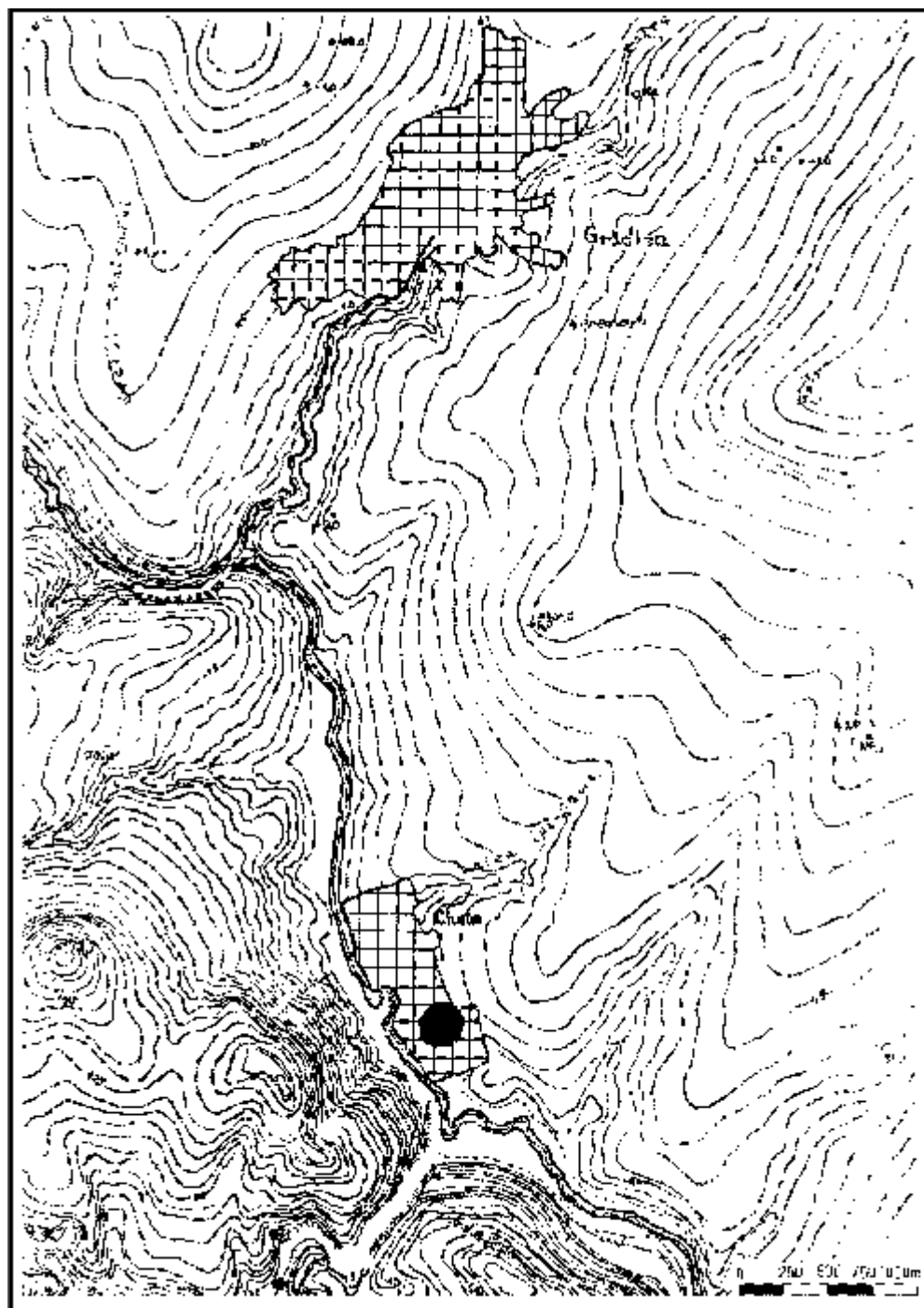
* * *

Având în vedere caracterul limitat al celor două campanii prezentăm, în continuare, câteva concluzii preliminare, urmând ca cercetările viitoare să completeze observațiile noastre. Așezarea de la Cheia este situată într-o microregiune cu relief variat: lunca râului Casimcea, zona carstică, cu peșterile „La Adam”, „Cheia”, „La Baba”, „La Izvor” și bogate depozite de silex, șist și gresie. În aceeași regiune au fost identificate, până în prezent, mai multe urme de locuire ale comunităților de tip Hamangia, la Târgușor, punctele „Urs”, „Sitorman” și în peșterile La Adam, La Soci, Gura Dobrogei, Liliecilor existând, probabil, legături strânse cu așezarea de la Cheia. Materialul își găsește cele mai bune analogii în așezarea de la Târgușor, încadrată în faza IIIa (HAȘOTTI, 1997). Dintre elementele definitorii ale acestei faze, regăsite și în așezarea de la Cheia, amintim: toporul cu orificiu pentru fixarea cozii, procentul ridicat de ceramică maronie, străchinile cu umăr rotunjit și profil elegant în „S”, fructierele cu picior înalt, gol în interior, paharele cu pereții drepți, decorul amplu, radial pe fructiere și vase bombate. Lor li se adaugă elemente de influență Boian III-IV – decorul cu pliseuri largi și cel incizat sub forma motivelor unghiulare.

În concluzie, situl de la Cheia se înscrie în tipul așezărilor de scurtă durată, cu un singur nivel de locuire. Pentru o mai bună înțelegere a sistemelor de construcție, a situației economice (vezi, mai departe, în acest volum studiul arheozoologic) se impune, în viitor, continuarea cercetărilor sistematice.

BIBLIOGRAFIE

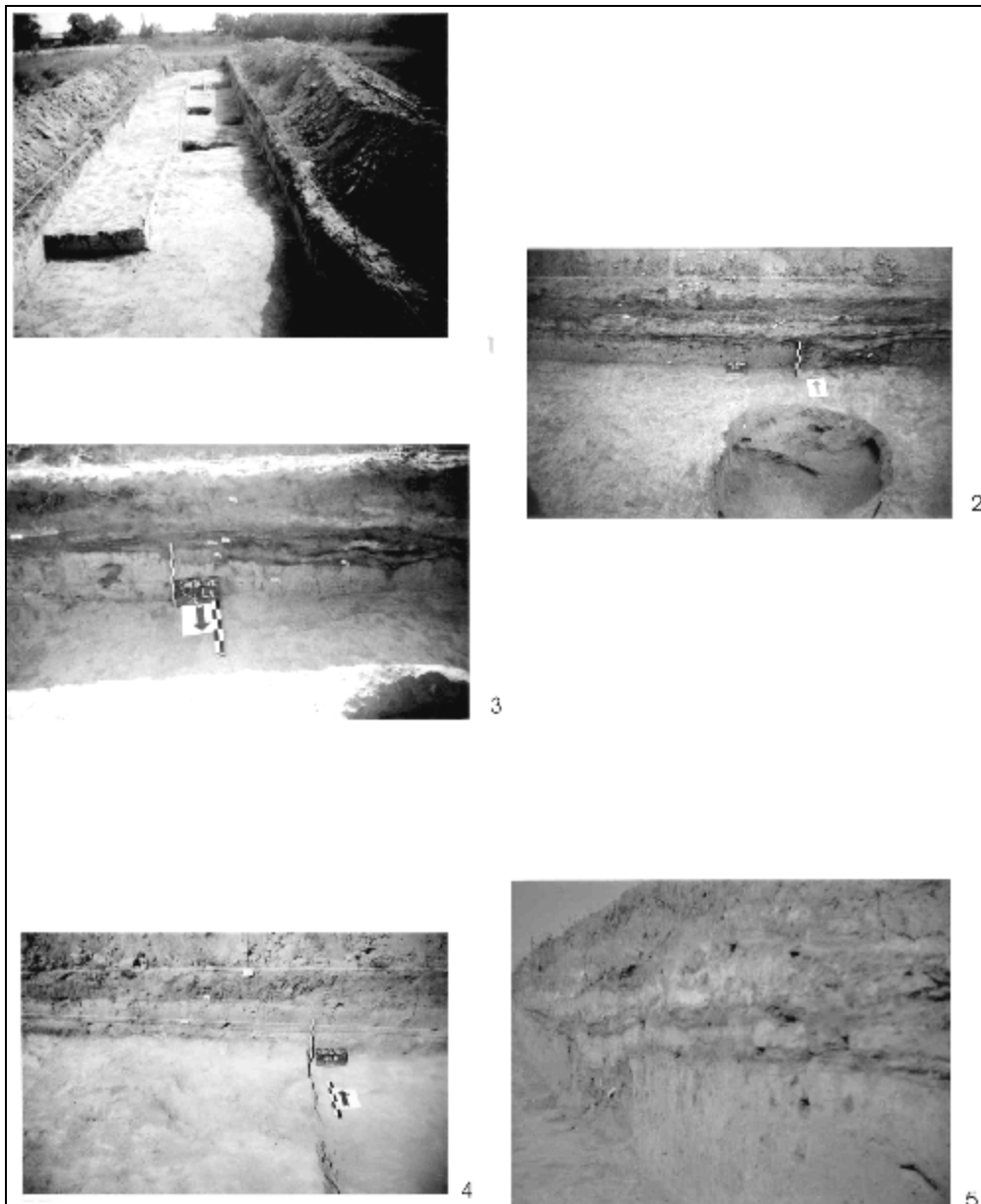
- ALEXANDRESCU, AVRAM, BOUNEGRU, CHIRIAC, 1986
- E. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)*, Pontica 19(1986), pp. 243 – 252
- HAȘOTTI, 1986a
- P. Hașotti, *Observații asupra ceramicii dintr-un complex al culturii Hamangia de la Medgidia, punctul "Cocoașe"*, SCIVA. 37, 2, pp. 121 – 133
- HAȘOTTI, 1986b
- P. Hașotti, *Observații asupra plasticii culturii Hamangia*, Pontica 19(1986), pp. 9 - 17
- HAȘOTTI, 1992
- P. Hașotti, *Considérations concernant les synchronismes de la culture Hamangia*, Studia Praehistorica 11 – 12, 1992, pp. 114 - 121
- HAȘOTTI, 1997
- P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997
- NICOLAESCU-PLOPȘOR et alii, 1959
- C.S. Nicolaescu-Plopșor et alii, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, Materiale 5(1959), pp. 15 – 22
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, HARȚUCHE, 1959
- C.S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, AL. PĂUNESCU, N. HARȚUCHE, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, Materiale 6(1959), pp. 43 - 50
- PĂUNESCU, 1976
- Al. Păunescu, *Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peșterile Dobrogei*, Pontica 9(1976), pp. 13 – 21
- VAJSOV, 1992
- I. Vajsov, *Anthropomorphe Plastik aus dem prähistorischen Gräberfeld bei Durankulak*, Studia Praehistorica 11 – 12(1992), pp. 95 - 113

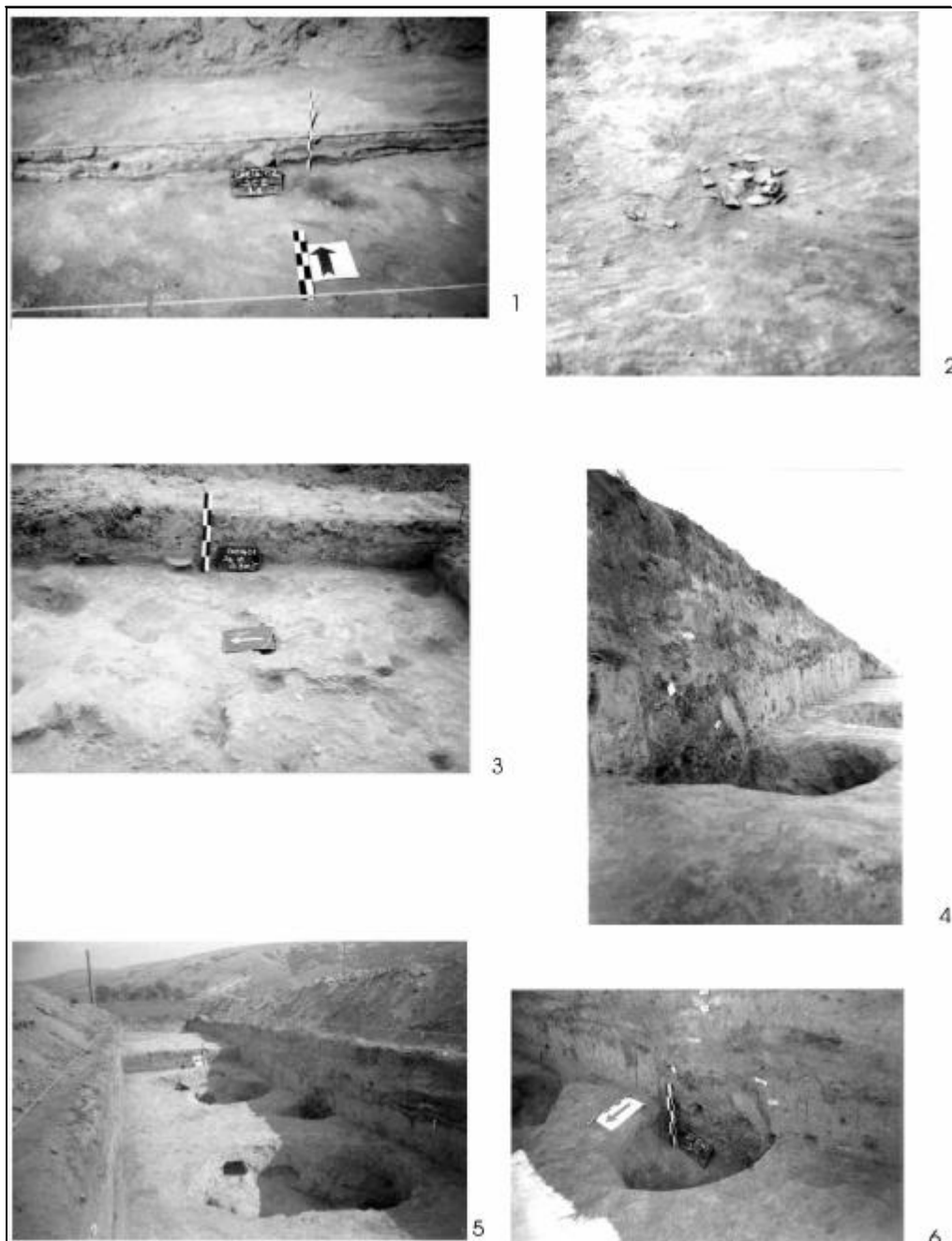
Harta – așezarea Hamangia III de la Cheia

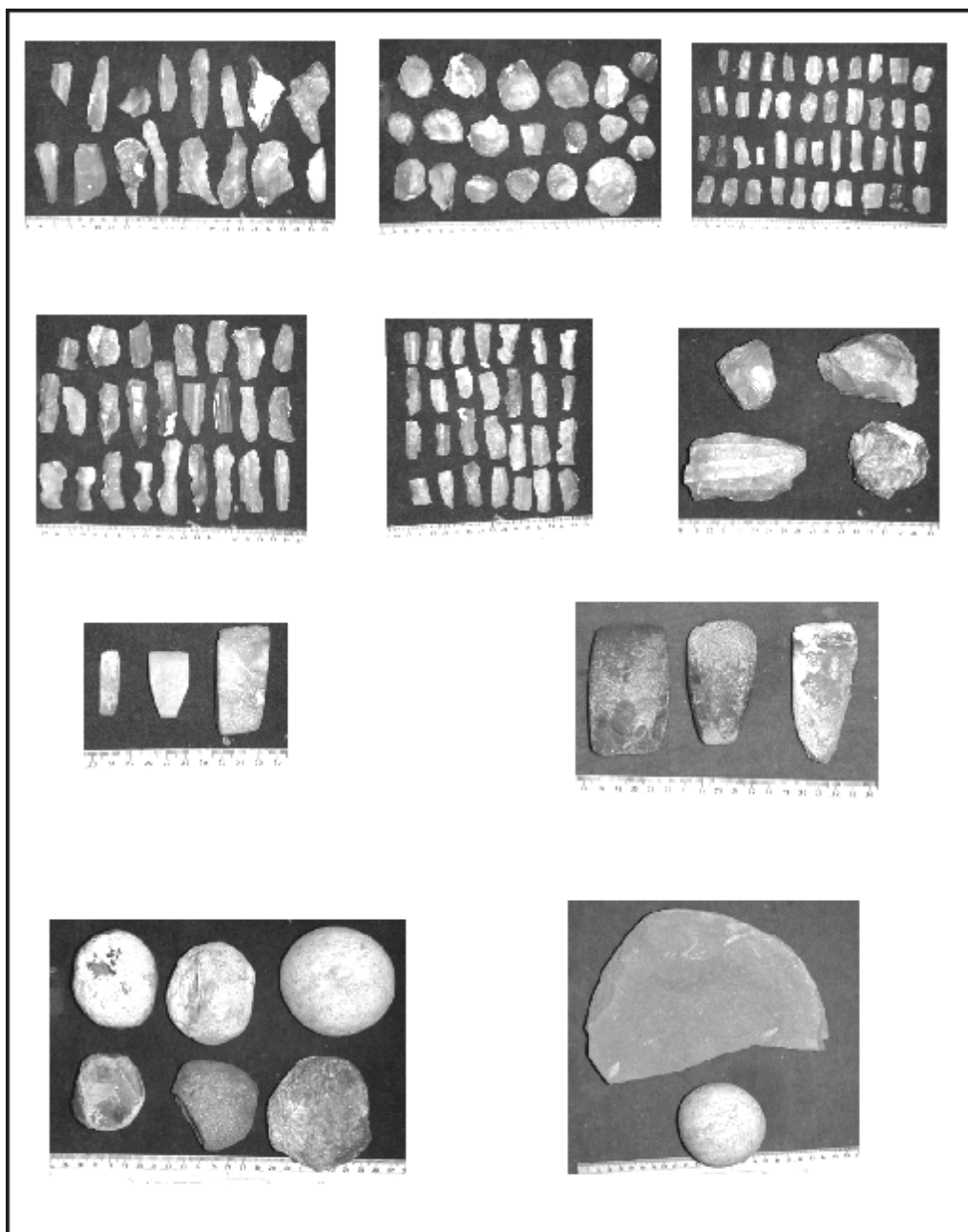
PL. I – Aşezarea Hamangia III de la Cheia, imagini de ansamblu, secţiunile: 3 – 4 S.B.; 5 – 6 S.C.I şi S.C. II

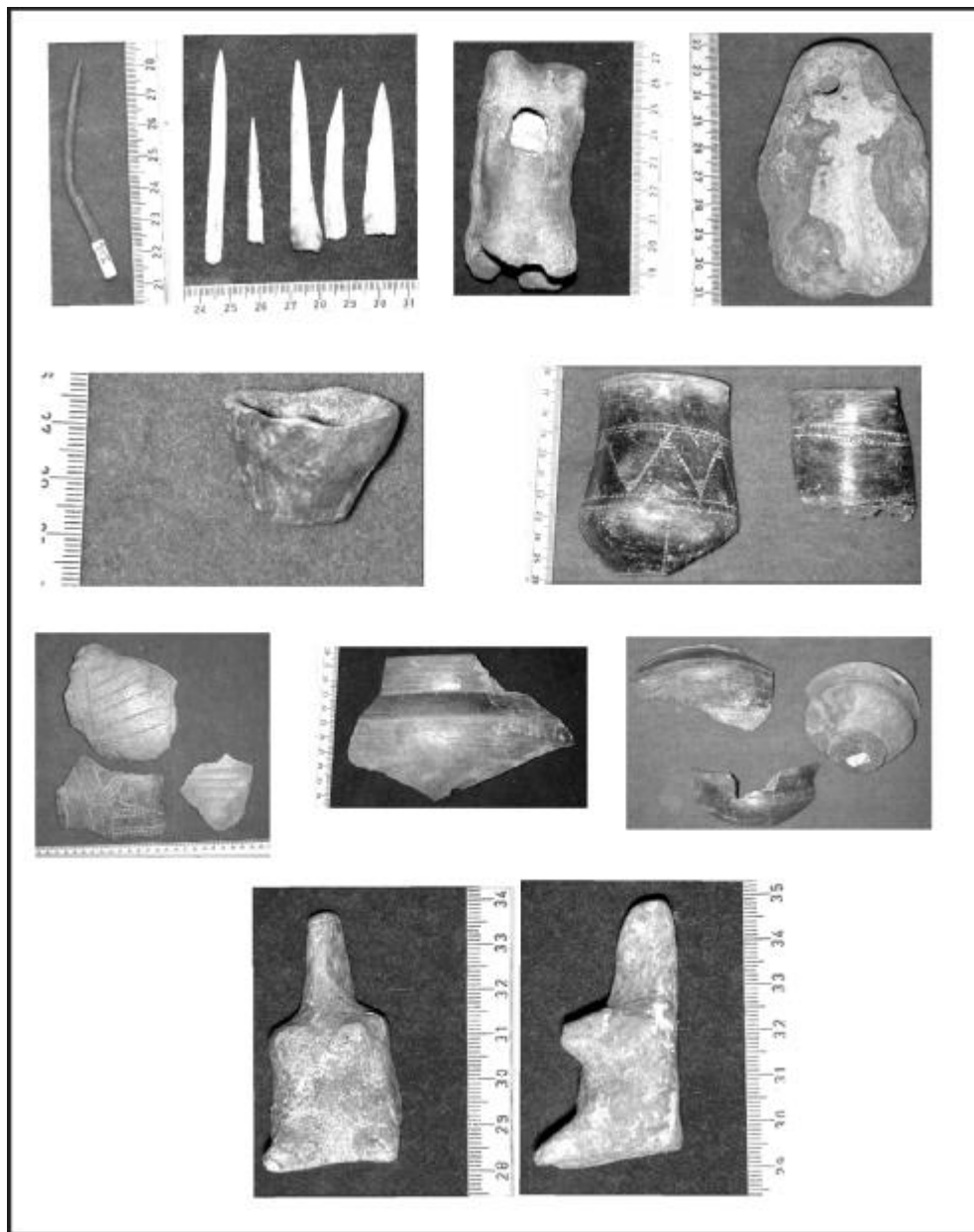
PL. II – Secțiunile S.C.I (1 – 3) și S.C.II (4 – 5)

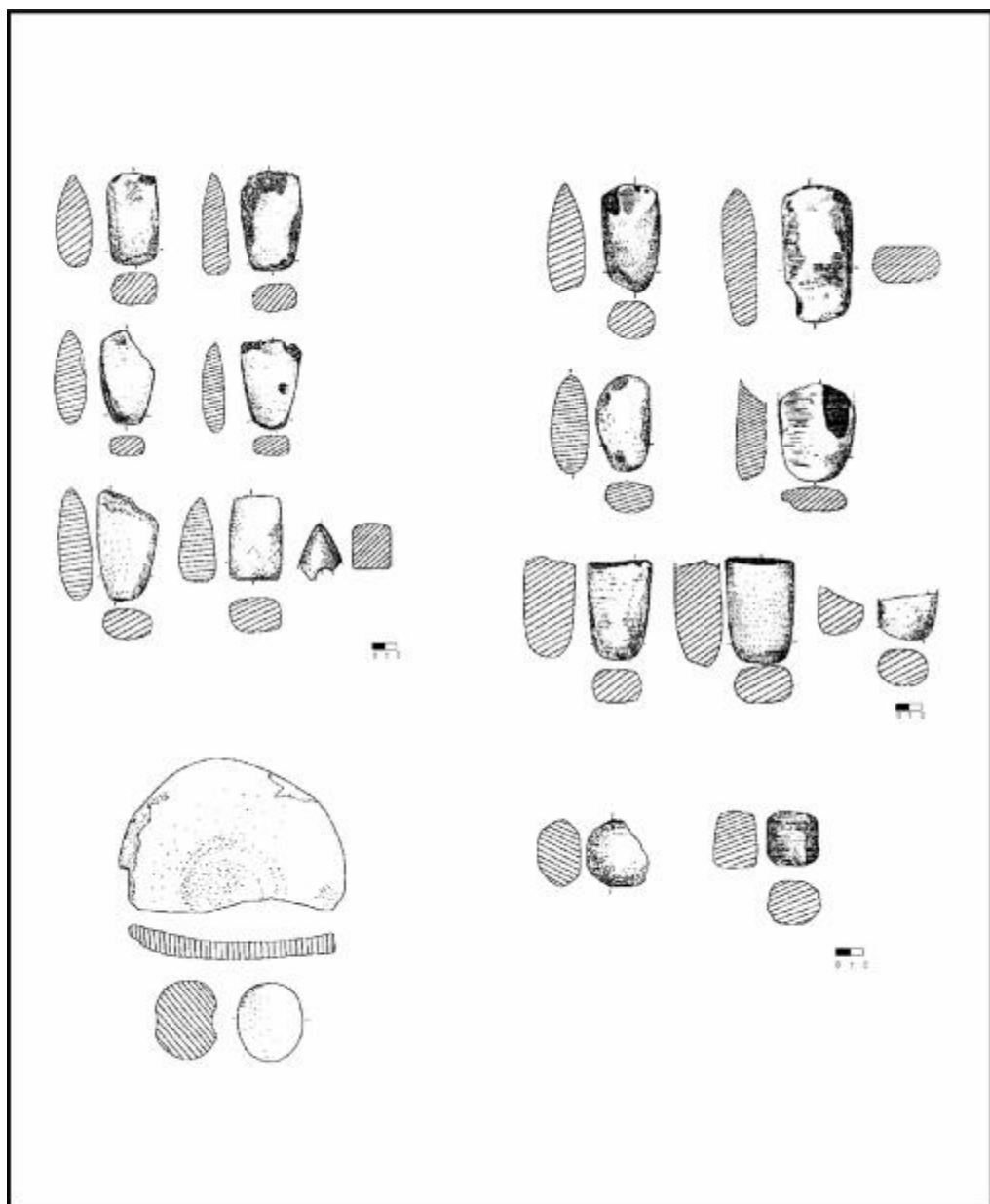
PL. III – 1,2 – Secțiunea S.C.I, locuința L.I; 3 – secțiunea S.B., nivelul de calcare Hamnagia III; 4 – 6 gropile C.1, C.2 și C.3 din secțiunea S.C.I

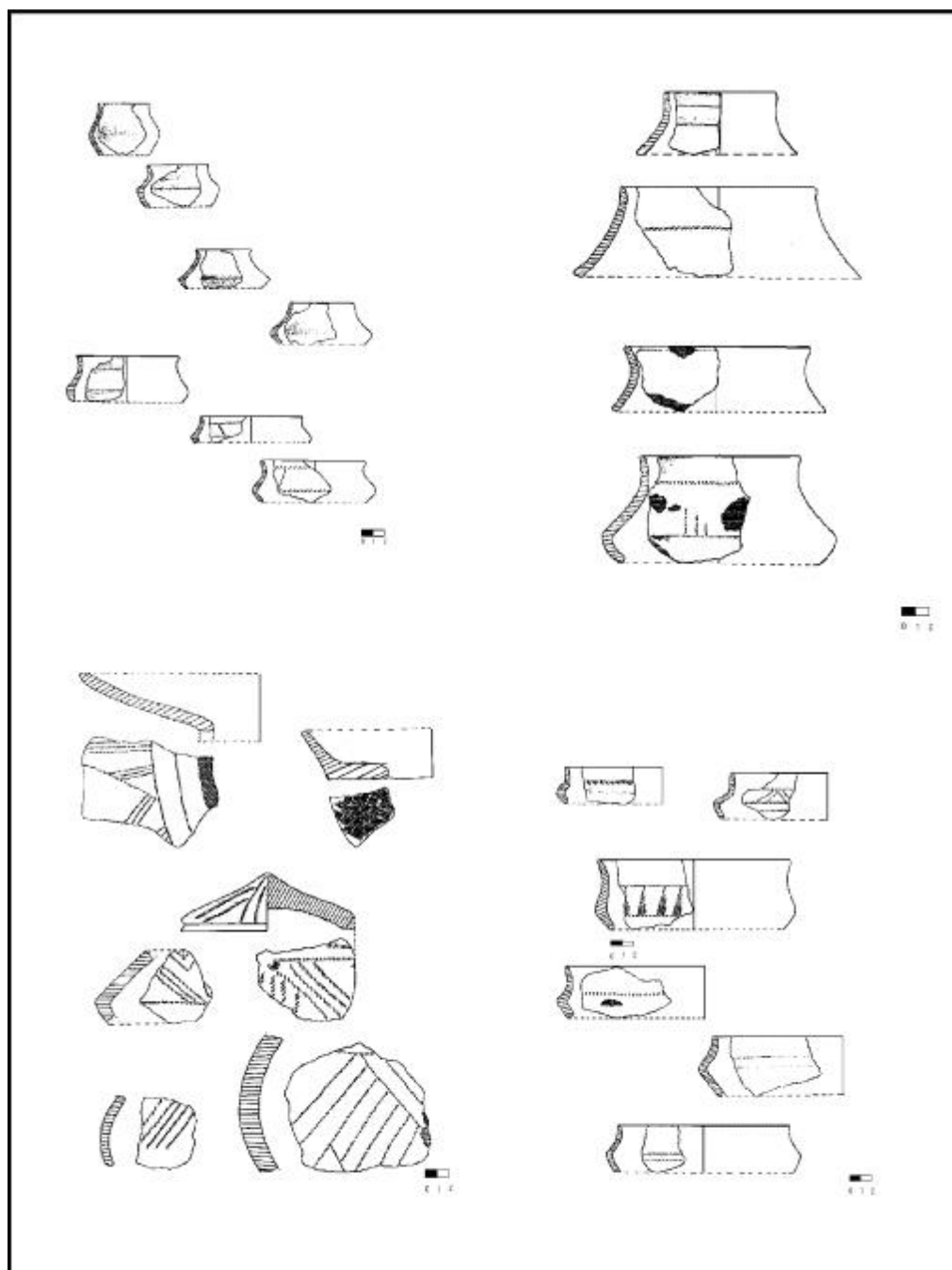
PL. IV – Piese de silex și piatră, nivel Hamangia III

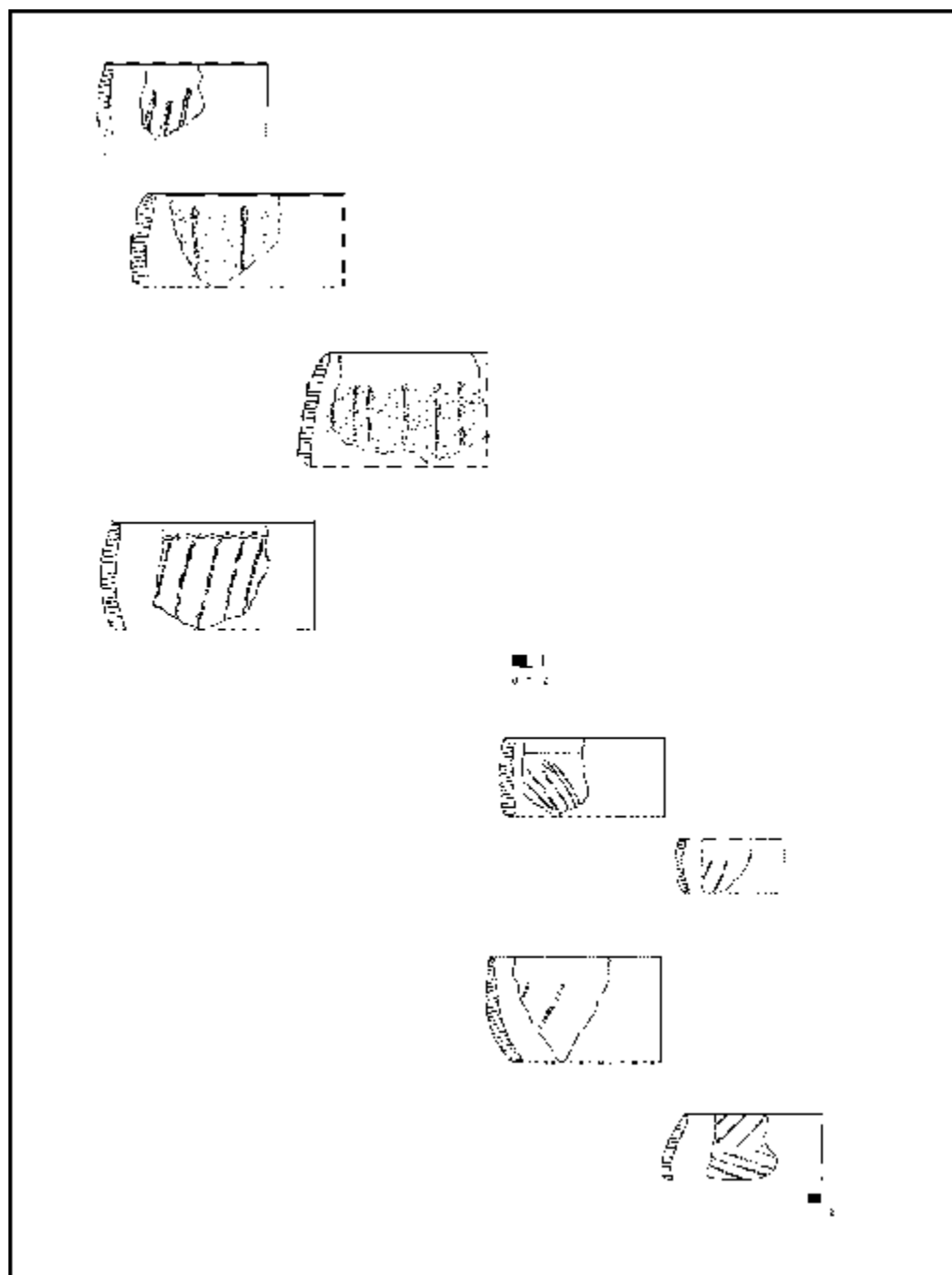
PL. V – Piese descoperite în nivelul Hamangia III

PL. VI – Piese de piatră – toporașe, râșniță și frecătoare

PL. VII – Ceramică Hamangia III

PL. VIII– Ceramică Hamangia III

LE SITE HAMANGIA DE CHEIA

Résumé

Le site Hamangia localisé dans l'emplacement du village de Cheia, à l'est de l'ancien cimetière musulman, a été étudié dans les années 2001-2002, par la détermination des sections S.A., S.B., et S.C. I-II. La stratigraphie observée dans les sections S.B. et S.C. se résume à une seule couche d'habitat avec deux séquences stratigraphiques. La première séquence stratigraphique comprend les fosses C1, C2 et C5, tandis que la deuxième comprend les restes d'une habitation de surface L I, à l'intérieur de laquelle on a découvert deux fosses ménagères C3, C6 et un âtre C4, tout à fait dérangé. Le plancher et l'âtre ont été refaits une seule fois par une application fine de terre glaise, sans aménagement spécial.

La couche culturelle, surtout dans la zone de l'habitation, est très riche en matériel archéologique: de la céramique toute fragmentaire et un exemplaire complet, des outils de silex en prédominance microlites et, plus rarement, des outils en os et en corne. Les travaux agricoles ont bien dérangé la partie supérieure de cette couche, beaucoup de ces pièces étant découvertes passim.

Le matériel céramique présente les caractéristiques de la phase Hamangia III, de manière que l'on en trouve les meilleures analogies dans le site de Târgușor, "Ours" ("Urs"). La région de la vallée de Casimcea, grâce aux conditions naturelles favorables (eau, dépôts de silex, grottes), a connu un habitat intense pendant la période néo-énéolithique, les deux points mentionnés s'ajoutant à d'autres découvertes plus anciennes: "La Izvor", "La Baba", "La Adam", "Lilieclor", Târgușor "Sitorman", Gura Dobrogei, Grădina, Cheia "Siliște", Colelia.

STUDIUL ARHEOZOOLOGIC PRELIMINAR AL MATERIALULUI FAUNISTIC DE LA CHEIA (JUD. CONSTANȚA). CAMPANIA 2001

Adrian BĂLĂȘESCU, Valentin RADU¹

Fauna analizată în acest articol provine din așezarea neolitică de la Cheia (jud. Constanța) încadrată arheologic în cultura Hamangia. Aceasta este din punct de vedere faunistic puțin cercetată. Loturile faunistice studiate sunt puține, eșantioanele variind ca număr de resturi : Ceamurlia de Jos cu 147 (Necrasov Olga & Bulai Maria, 1970), Cernavoda cu peste 500 (Necrasov Olga *et alii*, 1959), Golovița cu 92 (Necrasov Olga & Bulai Maria, 1970), Hamangia cu 105 (Haimovici S., 1987), Techirghiol cu 1434 (Necrasov Olga & Haimovici S., 1962).

Toate acestea provin din săpături arheologice efectuate în anii 1950-1960 în Dobrogea, când metodologia arheozoologică era încă la început de drum în căutarea celor mai adecvate metode de investigare și analiză. Astfel, doar unul dintre loturile menționate mai sus, cel de la Hamangia (Haimovici S., 1987) a fost studiat și din punct de vedere biometric. Pe baza tuturor acestor date, la finele secolului trecut Sergiu Haimovici a realizat unica sinteză arheozoologică a acestei culturii (Haimovici S., 1997, 2000).

În aceste condiții studiul prezentului eșantion faunistic de la Cheia este extrem de important. Pe de o parte el provine dintr-o cercetare arheologică minuțioasă în care materialul a fost prelevat pe unități stratigrafice, cu multă atenție, dovadă stând numărul mare de resturi descoperite (1947), iar pe de alta pentru că el a putut fi studiat modern din punct de vedere arheozoologic.

Dintre așezările Hamangia analizate din punct de vedere arheozoologic, singurul lot faunistic care ar putea permite o analiză comparativă cu fauna de la Cheia ar fi cel de la Techirghiol, care este reprezentativ din punct de vedere statistic. Singurul inconvenient ar fi faptul că, din punctul nostru de vedere, numărul minim de indivizi este suprareprezentat, el fiind calculat pentru fiecare complex arheologic în parte.

În cazul faunei de la Cernavodă, descoperită în cea mai mare parte în

¹ Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare, Muzeul Național de Istorie a României, București ;

necropola Hamangia, o problemă ar fi statutul de ofrandă rituală pe care îl au majoritatea vestigiilor osoase studiate aici și care ar putea da o imagine falsă asupra paleoeconomiei comunității. Restul loturilor analizate sunt extrem de reduse numeric și nu credem ca ele ar putea da o imagine exactă asupra paleoeconomiei.

Fauna descoperită la Cheia provine dintr-un nivel neolitic datat ca aparținând finalului culturii Hamangia - faza III (Voinea Valentina & Dobrinescu C., 2002). S-au identificat 1947 de resturi faunistice care aparțin următoarelor clase de animale (tabel 1): *Bivalvia* (scoici), *Pisces* (pești), *Reptilia* (reptile), *Aves* (păsări) și *Mammalia* (mamifere). Dintre acestea, cele mai numeroase sunt cele de mamifere (1927), din care s-au determinat specific 1003 resturi (52,04 %).

Tabel 1: Repartiția numerică și procentuală a resturilor faunistice pe clase de animale descoperite la Cheia (cultura Hamangia).

Clasa	NR	%
<i>Bivalvia</i>	9	0,46
<i>Pisces</i>	2	0,10
<i>Reptilia</i>	4	0,21
<i>Aves</i>	5	0,26
<i>Mammalia</i>	1927	98,97
Total	1947	100,0

Scoicile (*Bivalvia*) sunt reprezentate de nouă resturi de *Unio* sp care sunt puternic fragmentate.

Peștii (*Pisces*) sunt certificați prin două resturi. Astfel s-au identificat un dentar stânga de șalău (*Stizostedion lucioperca*) și o vertebră caudală de somn (*Silurus glanis*). Dimensiunile reconstituite sunt pentru șalău de 5451 g la o lungime de 835 mm, iar pentru somn 4805 g la o lungime de 892 mm.

Reptilele (*Reptilia*) au fost identificate pe baza a patru resturi de carapace ce aparțin țestoasei de uscat (*Testudo graeca*).

Păsările (*Aves*) prezintă cinci resturi indeterminabile care au aparținut unor indivizi de talie medie.

Mamiferele sunt reprezentate de patru specii domestice: *Bos taurus* (vită domestică), *Ovis aries* (oaie), *Capra hircus* (capră), *Canis familiaris* (câine) și șase specii sălbatice: *Lepus europaeus* (iepure de câmp), *Equus* sp. (cal sălbatic), *Sus scrofa* (mistreț), *Cervus elaphus* (cerb), *Capreolus capreolus* (căprior), *Bos primigenius* (bour). În cadrul spectrului faunistic care se regăsește în tabelul 2 vom observa și alte rubrici, cum ar fi: ovicaprine (*Ovis aries*/ *Capra hircus*), *Bos taurus*/ *Bos primigenius*, *Bos taurus*/ *Cervus elaphus*, *Sus domesticus*/ *Sus scrofa*. Acestea au fost necesare deoarece anumite piese osoase nu au putut fi determinate specific din cauza fragmentarității mari a resturilor faunistice. În schimb, starea de conservare a oaselor este relativ bună.

Ponderea resturilor de animale domestice este ca număr de resturi (NR) de 95,92% , iar ca număr minim de indivizi (NMI) de 78%. În ceea ce privește animalele sălbatice acestea sunt ca NR 4,08% iar ca NMI 22%.

Tabel 2: Repartiția numerică și procentuală a numărului de resturi (NR) și a numărului minim de indivizi (NMI) pe specii de mamifere descoperite la Cheia (cultura Hamangia).

Specia	NR	%	NMI	%
<i>Bos taurus</i>	484	48,26	20	40
<i>Ovis aries</i>	39	3,89	-	-
<i>Capra hircus</i>	12	1,20	-	-
<i>Ovicaprine</i>	405	40,38	18	36
<i>Canis familiaris</i>	2	0,20	1	2
Total domestice	942	93,92	39	78
<i>Bos taurus/Bos primigenius</i>	5	0,50	1	-
<i>Bos taurus/Cervus elaphus</i>	7	0,70	-	-
<i>Sus domesticus/Sus scrofa</i>	8	0,80	-	-
<i>Lepus europaeus</i>	4	0,40	2	4
<i>Equus sp.</i>	7	0,70	2	4
<i>Sus scrofa</i>	7	0,70	2	4
<i>Cervus elaphus</i>	9	0,90	2	4
<i>Capreolus capreolus</i>	4	0,40	1	2
<i>Bos primigenius</i>	10	1,00	2	4
Total sălbatice	41	4,09	11	22
Total det.	1003	100	50	100
Total indet.	924	-	-	-
Total mamifere	1927	-	-	-

Mamifere domestice

Vita domestică (*Bos taurus*) este reprezentată de 484 de resturi (48,26 % NR), care certifică un număr minim de 20 (40%) de indivizi. Vârstele de sacrificare ale acestor indivizi ne indică existența în material a 8 juvenili (sub 2 ani), 3 subadulti (între 2 și 3^{1/2} ani) și 11 adulți (peste 3^{1/2}), din care doi sunt bătrâni. Se observă atât animale de vârstă foarte fragedă, cât și animale de vârstă înaintată, de peste 10 ani. Raportul dintre imaturi și maturi sexuali este de 11 : 9 (1,2 : 1). Repartiția pe clase de vârstă ne arată ca animalele erau crescute, atât în scopul sacrificării pentru carne, cât și pentru produsele lor secundare, lapte, în principal.

Din păcate nu s-a descoperit nici un os întreg care să permită calcularea taliei, ceea ce a făcut imposibilă estimarea acesteia. Totuși, datele biometrice prelevate indică animale cu o constituție medie, situate la limita superioară a dimensiunilor vitelor din cultura Boian (Bălășescu A., 2001, 2002; Bălășescu A. &

Radu V., 1999; Bolomey Alexandra, 1981).

Ovicaprinele (*Ovis aries* și *Capra hircus*) prezintă în material circa 456 de resturi, din care au fost identificate specific 39 ca aparținând speciei *Ovis aries* (oaia) și 12 ca aparținând lui *Capra hircus* (capra). Vârstele de sacrificare ale celor 18 indivizi ne indică: 2 noi-născuți, 3 juvenili (între 6 și 18 luni), 5 subadulți (între 18 și 42 de luni) și 8 adulți. Raportul dintre imaturi și maturi sexuali este de 7 : 11 (1 : 1,6). Repartiția pe clase de vârstă ne face să credem că animalele erau crescute în special pentru produsele lor secundare (lapte, lână) și mai puțin pentru carne.

Cu toate că resturile de *Ovis aries* sunt mai numeroase decât cele de *Capra hircus* nu avem siguranța că același lucru era valabil și în perioada neolitică, având în vedere numărul mare de resturi de ovicaprine nedeterminate specific (405). Determinarea oaselor de ovicaprine a fost mult îngreunată și de fragmentaritatea crescută a acestora (Prummel W. & Frisch H.-J, 1986).

Ca urmare a identificării unor oase întregi: un metacarp, un calcaneu și un astragal, s-a putut estima talia ovinelor cu ajutorul indicilor Teichert, care este de 58,4 cm (limite 56,2- 61,6 cm). Pe baza coxalelor am putut determina un individ mascul și un altul femelă.

Informațiile ce privesc caprinele sunt mult mai puține, dacă avem în vedere numărul redus de resturi identificate. Din păcate nu putem face aprecieri asupra taliei, având în vedere că nu s-au descoperit oase întregi. Pe baza unui fragment de proces cornular de tip *prisca* s-a determinat o femelă.

Canis familiaris (câinele) este ilustrat în material prin două resturi (0,20 %), un maxilar și un femur epifizat proximal care au aparținut unui individ adult (2 %). Biometric acestea se încadrează în valorile cunoscute pentru neoliticul din România.

Mamifere sălbatice

Lepus europaeus (iepurele de câmp) este ilustrat prin patru resturi ce aparțin unui număr de doi indivizi adulți.

Equus sp. (calul sălbatic) este reprezentat prin șapte resturi (0,7 %) care aparțin unui număr de doi indivizi prezumați (4 %). Vârstele de sacrificare ale acestora sunt: unul sub 2 ani (tibie neepifizată distal) și unul peste 3^{1/2} ani (tibie epifizată proximal). Ceea ce este extrem de interesant la aceasta specie de cal este gracilitatea și talia sa mică, datele biometrice fiind extrem de sugestive. În acest moment al studiului nu putem spune cu siguranță care este specia căruia i-au aparținut aceste resturi.

Având în vedere ca săpăturile arheologice de la Cheia continuă și că acestea vor duce la prelevarea de noi fragmente osoase, și în special de resturi dentare, care pot permite determinarea cu siguranță a speciei, avem speranța că acest lucru se va realiza cât mai curând.

Sus scrofa (mistrețul) este prezent prin șapte resturi care certifică doi indivizi : un subadult și un adult .

Cervideele sunt reprezentate prin două specii : *Cervus elaphus* (cerbul) cu

nouă resturi care aparțin unui număr de doi indivizi adulți și *Capreolus capreolus* (căpriorul) cu patru resturi osoase ce certifică vânarea unui individ adult.

Bos primigenius (bourul) a fost pus în evidență prin 10 resturi faunistice care aparțin unui număr de doi indivizi adulți.

Concluzii

Fauna descoperită la Cheia este importantă, deoarece lotul analizat este numeros și reprezentativ statistic, el permițând o analiza biometrică necesară caracterizării animalelor din aceasta perioadă culturală atât de puțin studiată din punct de vedere arheozoologic.

Eșantionul studiat ne relevă faptul că mamiferele predomină, el făcând obiectul a două activități comportamentale extrem de importante: creșterea animalelor și vânatoarea.

În ceea ce privește creșterea animalelor de către comunitatea neolitică de la Cheia, observăm că în cadrul spectrului faunistic, lipsesc suinele domestice (*Sus domesticus*). Acestea, în general, sunt considerate ca un semn al gradului înalt de sedentarism al populațiilor preistorice. Absența acestei specii, poate fi pusă pe seama, fie a unei populații mai mobile, fie există posibilitatea ca ponderea scăzută a resturilor de suine să fie o caracteristică a culturii Hamangia.

Nu trebuie omis faptul că în paleoeconomia comunităților Hamangia ponderea suinelor domestice este extrem de redusă, dacă avem în vedere procentajele extrem de mici deținute de această specie la Techirghiol, Hamangia și Cernavoda. Cauza acestui fapt nu o putem întrevedea în acest moment, dar sperăm că viitoarele studii vor permite o înțelegere mult mai bună a strategiilor alimentare a populațiilor Hamangia.

În cadrul paleoeconomiei animaliere de la Cheia se observă că resturile de bovine (*Bos taurus*) și ovicaprine (*Ovis aries*/ *Capra hircus*) au ponderea cea mai mare. Vârstele de sacrificare ale acestora ne indică faptul că ele erau crescute atât pentru carne, cât și pentru produsele lor secundare (lapte, lână, etc).

Vânatul este bine ilustrat ca număr minim de indivizi (22%) și mai puțin ca număr de resturi (6,2 %). Predomină speciile de talie mare și medie ca bour, cal sălbatic, cerb și mistreț. Ponderea acestora în cadrul paleoeconomiei alimentare nu trebuie neglijată.

Semnalăm identificarea unei specii de cal sălbatic gracil și de talie mică, care în acest moment al studiului nu-l putem specifica. Resturi ale unui astfel de equideu mic au mai fost identificate la Techirghiol (Necrasov Olga & Haimovici S., 1962) fără a se specifica de asemenea precis specia de la care provine acesta.

În ceea ce privește culesul moluștelor și pescuitul, noi credem că prelevarea și cernerea de sediment arheologic ce provine din diferite structuri arheologice (Bălășescu A. & Radu V., 2002; Popovici D. *et alii*, 2002), va aduce mai multe informații privind importanța lor în paleoeconomia comunității preistorice de la Cheia. În acest stadiu al cercetării, ponderea celor două activități este minoră.

Fauna de la Cheia prezintă un spectru similar cu cel din așezarea de la Techirghiol. Cu toate că cele două stațiuni arheologice sunt situate în medii geografice diferite, una în Dobrogea centrală, în interiorul provinciei, iar cealaltă

pe malul lacului litoral Techirghiol, ele au același tip de paleoeconomie. Astfel cornutele mari și mici dețin procentaje aproape egale, cu un plus pentru bovine; suinele domestice sunt slab reprezentate, chiar absente la Cheia ; vânatul are un rol secundar în paleoeconomia animalieră, suplimentând și completând dieta populațiilor preistorice.

Faptul că cercetările arheologice de la Cheia continuă, ne face să credem că viitoarele studii pluridisciplinare implicate aici, inclusiv cele arheozoologice, vor permite clarificarea caracteristicilor paleoeconomiei comunităților Hamangia.

Bibliografie

1. Bălășescu A., 2001, *La faune néolithique de l'habitat type Bolintineanu de Lunca (départ. de Călărași)*, Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, 16-17, Călărași, p. 190-198.
2. Bălășescu A., 2002, *Studiul arheozoologic preliminar al faunei de mamifere descoperite pe Valea Teleormanului*, Studii de Preistorie ale Asociației Române de Arheologie, 2001/I, București, p. 59-70 .
3. Bălășescu A. & Radu V., 1999, *Studiul faunei neolitice de la Siliștea-Conac (județul Brăila)*, Istros, 9, Brăila, p. 197- 210.
4. Bălășescu A. & Radu V., 2002, *Culesul, pescuitul și vânătoarea în cultura Boian pe teritoriul României*. Studii de Preistorie ale Asociației Române de Arheologie, 2001/I, București, p. 73-94.
5. Bolomey Alexandra, 1981, *Contribuție la cunoașterea economiei animale a culturii Boian în lumina materialelor de la Căscioarele, jud. Călărași*, Cercetări Arheologice, 5, p. 169-193.
6. Haimovici S., 1987, *Unele date cu privire la un lot de faună descoperit în așezarea eponimă de la Hamangia (Baia)*, Pontica, 20, p.43-52.
7. Haimovici S., 1997, *Quelques traits de l'archéozoologie de la culture Hamangia. Implications socio-économiques et culturelles*, Studia Antiqua et Archeologica, 3-4, Iași, p. 53- 62.
8. Haimovici S., 2000, *L'importance de l'étude du matériel archéozoologique provenant de Dobroudja pour la reconstitution des caractéristiques socio-economiques de la civilisation de Hamangia*, Cercetări Arheologice, XI, partea II, Muzeul Național de Istorie a României (1998-2000), p. 583- 588.
9. Necrasov Olga, Haimovici S., Maximilian C., Nicolaescu- Plopșor D., 1959, *Studiul preliminar a faunei neolitice de la Cernavoda*, Probleme de antropologie 4(1959), p. 7-29

10. Necrasov Olga & Haimovici S., 1962, *Studiul resturilor de faună neolitică (cultura Hamangia) descoperite în cursul săpăturilor de la Techirghiol*, Materiale, 8, p. 175-184.
11. Necrasov Olga & Bulai Maria, 1970, *L'élevage, la chasse et la pêche durant le néolithique roumain*, Actes du VIIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Moscova 1964, 5, p. 544-556.
12. Popovici D., Bălășescu A., Haită C., Radu V., Tomescu M., Tomescu Iulia, *Cercetarea arheologică pluridisciplinară. Concepte, metode și tehnici.*, Muzeul Național de Istorie a României, Biblioteca Muzeului Național, Seria Cercetări Pluridisciplinare, București, 78 p și 12 planșe.
13. Prummel W. & Frisch H.-J., 1986, *A guide for distinction of species, sex and body side in bones of sheep and goat*, Journal of Archaeological Science, 13, p. 567-577.
14. Voinea V. & Dobrinescu C., *Cheia, com. Târgușor, jud. Constanța, Punct Cheia-Sat*, în *Cronica Cercetarilor Arheologice din România, Campania 2001*, cIMeC, 2002, p. 100-102.

ÉTUDE ARCHÉO-ZOOLOGIQUE PRÉLIMINAIRE DU MATÉRIEL FAUNIQUE DE CHEIA (départ. de Constantza). CAMPAGNE DE 2001

Résumé

La faune étudiée provient du site Cheia (jud. Constanța), établissement néolithique encadré dans la culture Hamangia (la moitié du V-ème millénaire). L'échantillon faunique provient d'une fouille soigneusement réalisée en 2001. Ce fait a permis le prélèvement de plus de 1900 restes qui, à leur tour, ont bénéficié d'une investigation archéo-zoologique moderne. Les présentes données à côté de celles obtenues à Techirghiol sont jusqu'à présent les plus représentatives pour caractériser l'économie des communautés Hamangia situées en Dobroudja.

Les taxons identifiés appartiennent aux invertébrés comme les coquillages (classe *Bivalvia*) et vertébrés comme les poissons (*Pisces*), les reptiles (*Reptilia*), les oiseaux (*Aves*) et les mammifères (*Mammalia*).

Les mammifères détiennent le poids le plus important (1927 restes).

Les espèces identifiées appartiennent aux mammifères domestiques, bœuf (*Bos taurus*), mouton (*Ovis aries*), chèvre (*Capra hircus*), chien (*Canis familiaris*) et ceux sauvages, lièvre (*Lepus europaeus*), cheval sauvage (*Equus sp.*), sanglier (*Sus scrofa*), cerf (*Cervus elaphus*), chevreuil (*Capreolus capreolus*), aurochs (*Bos primigenius*).

L'étude nous relève que parmi les mammifères élevés, le bœuf (*Bos taurus*) et

les caprinés (*Ovis aries/ Capra hircus*) présentent les poids les plus importants. Leurs âges d'abatage nous montrent une exploitation orientée aussi bien vers la viande que pour leurs produits secondaires (lait, laine etc.)

Très intéressant est le manque des suidés domestiques (*Sus domesticus*). Leur absence peut être expliquée par la grande mobilité de la population. En même temps cette absence peut être une caractéristique culturelle tenant compte que dans plusieurs établissements les taux des suidés domestiques sont insignifiants.

La chasse est bien représentée comme nombre d'individus (22%) mais pas tout à fait comme nombre de restes (6,2 %). Dominantes sont les espèces de grande taille comme l'aurochs, le cheval sauvage, le cerf et le sanglier. Tout de même leur apport dans l'alimentation n'est pas négligeable.

Il faut signaler ici les restes d'un cheval sauvage gracile, de petite taille que dans cette étape d'étude nous ne pouvons pas encore déterminer jusqu'au niveau d'espèce.

La collecte de coquillage et la pêche dans cet état de recherche sont d'une importance réduite.

D'après les résultats préliminaires, le spectre faunique de Cheia est similaire à celui de Techirghiol. Ignorant les positions géographiques différentes des deux sites (un sur le bord d'une lagune littorale et l'autre sur la rive d'une petite rivière) leur type d'exploitation et gestion des animaux est semblable. Le bœuf et les caprinés sont les plus importants; les suinés domestiques sont faiblement représentées, voire même absentes à Cheia; la chasse a un rôle secondaire qui complète la diète des habitants.

En attendant les autres échantillons fauniques issus de Cheia, les présents résultats restent comme titre préliminaire.

OBSERVAȚII PRIVIND STADIUL CERCETĂRII BRONZULUI TIMPURIU ÎN DOBROGEA

Mihai IRIMIA

Cercetările arheologice sistematice, ca și descoperirile întâmplătoare au relevat existența unui material relativ bogat privind mai ales eneoliticul final și perioada de tranziție spre epoca bronzului în Dobrogea. Aceasta a permis înțelegerea mai corectă a proceselor istorice care au avut loc în arealul geografic amintit, oferind, totodată, posibilitatea sincronizării evoluțiilor culturilor care ilustrează aceste etape din Dobrogea și din sud-estul României în ansamblu, cu cele din regiunile învecinate. Este vorba în primul rând de culturile Cernavodă I, care aparține atât sfârșitului eneoliticului, cât și debutului perioadei de tranziție, Cernavodă III, care reprezintă începutul și o bună parte a perioadei de tranziție și Cernavodă II, care marchează, cu aproximație, sfârșitul perioadei de tranziție, contribuind substanțial la crearea „cercului cultural vest-pontic” din Bronzul timpuriu (ROMAN, 1986, 46-47; idem, 1989, 54).

În schimb, nu același lucru se poate spune și despre Bronzul timpuriu și, în parte, despre cel mijlociu, pentru care descoperirile sunt încă puțin numeroase. Bronzul timpuriu din zona Dunării de Jos a fost împărțit recent (VASILIU, 2002) în mai multe etape și subetape: subetapele Ia, Ib și Ic; subetapele IIa și IIb; etapa a III-a (încadrate cronologic aproximativ între 2600/2500-1800/1700 a.Chr.).

Subetapei celei mai vechi- Ia (circa 2600/2500-2400 a.Chr.) i-au fost atribuite doar câteva descoperiri din Dobrogea. Este vorba de mormintele tumulare cu ringuri de piatră de la Tariverde (POPESCU, 1952, 272-274, fig. 23; 25), Independența-Murighiol (SIMION, 1991, 33-34, pl. II; III/2) și Mihai Bravu (VASILIU, 1995d, 141-175). La Tariverde s-a constatat că mormântul avea groapa rectangulară, cu colțurile rotunjite, acoperită cu bârne de lemn, peste care erau așezate mai multe rânduri de pietre; groapa era de asemenea căptușită cu pietre; întregul complex funerar era acoperit de o mică movilă de pământ, placată, la fel, cu pietre.

La Independența-Murighiol s-a cercetat un tumul (IV) care aparținea unui aliniament de movile din mai multe perioade istorice. Tumulul în cauză avea către margini un ring de pietre de dimensiuni mari, dispuse într-un aranjament îngrijit și regulat, lat de 1,20 m și cu diametrul în interior de 9 m. Pietrele erau depuse pe un strat de pământ gros spre interior de circa 25 cm, înclinat spre exterior ca și pantele tumulului. În centrul ringului, într-o groapă poligonală cu

colțurile rotunjite, săpată în stâncă, s-a descoperit mormântul principal (mormântul nr. 2, răvășit, împreună cu câteva bucăți de ocră) pentru care s-a ridicat tumulul, distrus de intervențiile ulterioare (SIMION, 1991, loc. cit.).

La Mihai Bravu (jud. Tulcea) au fost cercetați trei tumuli, care cuprindeau, la rândul lor, morminte din mai multe perioade istorice (VASILIU, 1995, loc. cit.). În movila I s-au descoperit opt morminte care aparțin perioadei de tranziție și Bronzului mijlociu. De remarcat că la construcția unor morminte s-au utilizat bârne de lemn, iar în interior, pe fundul gropii funerare, uneori și peste defuncți (sau numai în anumite zone, în special în regiunea capului), a fost presărat un strat subțire sau mai consistent de ocră roșu; alteori, ocră lipsește. În movila II s-au descoperit trei morminte care aparțin perioadei de tranziție la epoca bronzului și ultimei etape a bronzului mijlociu. Mormântul nr. 2- mormântul principal, pentru care s-a înălțat movila- avea o construcție funerară deosebită. Defunctul a fost așezat într-o groapă puțin adâncă, înconjurată de un ring de pietre de mari dimensiuni, cu diametrul de 5,20 m. Complexul funerar a fost placat cu pietre, de același tip cu cele utilizate la ring, dar de dimensiuni mai mici; apoi totul a fost acoperit de o movilă de pământ, placată la rândul ei tot cu pietre. Întreaga amenajare funerară a fost protejată apoi de o movilă mare de pământ. Scheletul, păstrat doar parțial *in situ* prezenta urme de ocră roșu. Tot de amenajarea funerară a mormântului 2 a fost legat și cercul (cromleh) fragmentar, format din opt rânduri de pietre, asemănătoare celor care placau mormântul și care urma înclinația pantei movilei.

În movila III, mormântul nr. 1- mormânt principal- avea o groapă funerară rectangulară, cu colțurile ușor rotunjite, protejată la partea superioară tot cu bârne de lemn. Pe fundul gropii și pe oasele scheletului, în special pe calota craniană, s-au observat urme puternice de ocră roșu; mormântul nu avea inventar funerar. De amenajarea funerară a acestuia a fost legat și cercul (cromleh) format din rânduri de pietre (VASILIU, 1995d, 144-148), foarte asemănător celui din movila II. Mormintele de tipul amintit, cu gropi rectangulare, protejate cu bârne de lemn au numeroase analogii în afara Dobrogei (VASILIU, 1995d, 149-152, cu bibl.). De asemenea, utilizarea ocrului în ritualurile funerare (sub forma unui strat, diferit ca grosime, depus pe fundul gropii, sau presărat deasupra defuncților, îndeosebi în zona craniului și a toracelui, ca și depunerea de bulgări sau de grămăjoare de bulgări de ocră lângă defunct) este relativ frecvent întâlnită atât în Dobrogea, cât și în alte regiuni. Pot fi amintite unele descoperiri de la Cernavodă (BERCIU, MORINTZ, 1961, 53), Hagieni (HARTUCHE, 1971, 249-252), Constanța-Anadalchioii, Chilia Veche (VASILIU, 1995a, 49-88) și Luncavița (VASILIU, 1995b, 89-116; idem, 1995c, 117-140). Descoperirile amintite aparțin culturii Iamnaja și ilustrează un orizont cultural corespunzător ultimei etape a perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și din Bronzul timpuriu, din sud-estul României. În evoluția fenomenului de tip Iamnaja din această zonă, al pătrunderii și răspândirii lui până spre Balcani au fost surprinse mai multe etape cultural-cronologice (DERGACEV, 1986; BURTĂNESCU, 2001). În stadiul actual al cercetărilor este greu de apreciat pentru fiecare dintre descoperirile de tip Iamnaja din Dobrogea faza cultural-cronologică căreia îi aparține. Cultura Iamnaja care are un vast areal de răspândire și o evoluție îndelungată, a avut mai

multe variante, faze geografice și cronologice. Pentru interfluviul Prut-Nistru, pe baza corelației stabilite între trăsăturile esențiale ale ritului, ritualurilor și inventarului funerar, ca și pe baze stratigrafice, au fost delimitate complexele tumulare ale culturii Iamnaja în două variante sau culturi ce se succed cronologic: varianta (sau cultura) nistreană și varianta (sau cultura) Bugeac (DERGACEV, 1986; idem, 1994, 123-127).

Subetapei Ib a Bronzului timpuriu i-au fost atribuite unele morminte plane din necropolele de la Brăilița și Stoicani, precum și unele morminte tumulare (VASILIU, 2002). Printre practicile funerare noi a fost menționată depunerea scheletelor în poziție dorsală, în gropi rectangulare protejate cu bârne de lemn.

Subetapei Ic i-au fost atribuite numeroase înmormântări tumulare- în poziție centrală sau secundară- ale căror elemente de rit, ritual și inventar funerar au analogii în varianta nistreană a culturii Iamnja. Printre elementele caracteristice ale acestei variante se numără poziția orizontală a defuncțiilor, pe spate, cu brațele de-a lungul corpului și picioarele îndoite, ridicate din genunchi. Un element specific îl constituie, acolo unde nu lipsește piatra, lespezele utilizate la amenajarea gropii funerare și acoperișului ei. Sunt frecvente și gropile funerare protejate cu bârne de lemn. Ocrul roșu era depus sub formă de pulbere sau de bulgări. Printre obiectele funerare apar mai frecvent vârfurile de săgeată lucrate din silex, topoarele din rocă dură șlefuite, inelele de buclă simple sau spiralate, cuțitele-pumnal de metal miniaturale etc. Ceramica include amfore sferice sau ovoidale cu torți relativ late, cupe în formă de clopot cu corpul globular, gâtul înalt tronconic și gura largă, vase-borcan cu corpul ovoidal și buza răsfrântă etc. (DERGACEV, 1986; idem, 1994, 124-125; VASILIU, 2002).

Subetapei IIa a Bronzului timpuriu de la Dunărea de Jos i-ar aparține în special unele morminte care au corespondențe, atât ca ritual, cât și ca inventar funerar, în varianta Bugeac a culturii Iamnaja (VASILIU, 2002). În această subetapă se manifestă presiunea puternică a comunităților culturii Catacombelor, care a determinat deplasarea spre vest a grupurilor de tip Bugeac, grupuri care vor produce unele tulburări ce au stat la baza deplasării spre vest a unor comunități de tip Glina (ROMAN, 1986, 47). Varianta Bugeac din regiunea pruto-nistreană reunește mai ales înmormântările secundare executate în centrul și îndeosebi în marginea tumulilor mai vechi. De obicei înmormântările s-au făcut în gropi cu o treaptă. Defuncții erau așezați în poziție moderat sau accentuat chircită, pe partea dreaptă sau stângă. Acoperișul gropilor era construit din bârne; mormintele cu lespezi de piatră sunt rare. Inventarul funerar este în mare parte similar grupului nistrean; se remarcă topoarele de silex și vârfurile de săgeată de os. În cadrul ceramicii predomină vasele în formă de amfore sferice și ovoidale cu torți tubulare sau urechiușe plate cu orificii verticale, vasele tronconice cu urechiușe perforate vertical (adesea bogat decorate „cu șnurul”), ceștile și cupele semisferice sau tronconice, vasele-borcan cu buza răsfrântă (DERGACEV, 1986; idem, 1994, 126-127).

Subetapa IIb este reprezentată de morminte care își găsesc corespondențe în orizontul timpuriu al culturii Catacombelor, care a evoluat în parte paralel cu etapa Bugeac a culturii Iamnaja. Tumuli cu asemenea înmormântări, singulare sau în grup, se găsesc în diferite condiții topografice. Purtătorii acestei culturi nu

ridicau, în general, tumuli noi, ci îi foloseau pe cei vechi. Se utilizau mai multe tipuri de construcții funerare. Comunitățile acestei culturi practicau înhumarea. Ca ritual s-a practicat uneori și dezmembrarea corpului defunctului, ca și realizarea unor înmormântări simbolice- cenotafuri. Inventarul funerar, întâlnit la puține înmormântări de acest tip, include ceramică, unelte, arme, mai rar obiecte de podoabă. Ceramica nu cunoaște o mare diversitate. Multe vase nu erau decorate. Pe cele ornamentate se întâlnește decorul în benzi șnurate, linii incizate, în benzi de împunsături de forme diferite. Ca tipuri sunt amintite vasele-borcan joase, cu gâtul scurt și gura largă; mai puțin numeroase sunt ceștile, cupele, ulcioarele cu toartă simplă etc. Se întâlnesc, de asemenea, vârfurile de săgeată de silex cu baza concavă, lamele-cuțit, gratoarele, topoarele de piatră de forme diferite etc. (DERGACEV, 1986; idem, 1994, 127-129; TOȘCEV, 1998, 51-70). În legătură cu raporturile dintre comunitățile culturilor Iamnaja și Catacombelor, opiniile specialiștilor diferă. Unii afirmă că populația Iamnaja târzie a fost asimilată și supusă unor transformări culturale din partea comunităților culturii Catacombelor (JAROVJOJ, 1990, 115). Alți cercetători consideră că populația puțin numeroasă a culturii Catacombelor a coexistat o perioadă scurtă de timp cu cea a culturii Iamnaja, cu care s-ar fi amestecat, sau chiar ar fi fost asimilată de comunitățile Iamnaja (DERGACEV, 1986, 110; idem, 1994, 125; MANZURA, SAVA, 1994, 179). Întâlnim și opinia potrivit căreia ocuparea teritoriului dintre Nistru și Prut de către comunitățile culturii Catacombelor s-a produs treptat, tot mai accentuat, astfel încât în perioada târzie a culturii Catacombelor acest fenomen ar fi ajuns la apogeu. Grupe izolate de populații de tipul Iamnaja târzie (etapa sau „grupul” Bugeac) și-ar fi continuat existența în zone mai puțin accesibile o perioadă destul de îndelungată, în afara ariei comunităților culturii culturii Catacombelor (TOȘCEV, 1998, 56).

În Dobrogea, acestei culturi i-au fost atribuite descoperirile de la Independența-Murighiol, la care se întâlnește practica depunerii scheletelor dezmembrate, protejate de „pachete de pietre” (SIMION, 1991, 33-40).

O coexistență parțială a comunităților culturii Catacombelor cu cele Iamnaja (în special cu cele târzii, ale etapei Bugeac), a fost presupusă și pentru unele zone ale Moldovei de la vest de Prut. S-a apreciat, de asemenea, că prezența culturii Catacombelor poate să se prelungească și dincolo de limita cronologică superioară a existenței culturii Iamnaja, deci până la începutul Bronzului mijlociu (BURTĂNESCU, 2001).

Etapei a III-a a Bronzului timpuriu din zona Dunării de Jos i-au fost atribuite unele morminte tumulare și plane, în care defuncții erau așezați în decubit dorsal. Acest tip funerar, specific perioadei târzii a culturii catacombelor, a fost pus și pe seama coexistenței, pentru o vreme, a variantei Bugeac a culturii Iamnaja cu manifestările specifice Bronzului timpuriu și începutului celui mijlociu din zonă (VASILIU, 2002).

Bronzului timpuriu din Dobrogea i-au aparținut, probabil, și unele dintre numeroasele topoare din piatră, descoperite întâmplător (HAȘOTTI, 1985a, 7-11; VASILIU, 1996, 9-26; MUNTEANU, 1991, 407-418¹) și care provin, probabil, mai

¹ De precizat că piesa de la Medgidia (donație prof. Moroianu), nr. 7 la MUNTEANU, *op. cit.*, este prezentată greșit. Ea are secțiunea aproximativ ovală în zona orificiului pentru

ales din inventarele unor morminte distruse. Acestei perioade i-ar putea aparține, de asemenea, câteva piese de bronz, între care toporul plat cu marginile ridicate (de tipul Randleistenbeile) de la Grădina (IRIMIA, 1977, 297-300) și două topoare de tipul Baniabic de la Mahmudia (VASILIU, 1996a, 27-30) și Izvoarele (IRIMIA, 1998, 37-46).

Tot Bronzului timpuriu îi aparțin mai multe descoperiri izolate din Dobrogea și anume cele de la Dervent (DIACONU, ANGHELESCU, 1968, 349, fig. 2/1), Neptun (ICONOMU, 1968, 261, fig. 36), Rasova-Malu Roșu (IRIMIA, 1974, 77, fig. 7/1, 2; 13/2, 3), Medgidia (IRIMIA, 1981, 348, fig. 2/1), Histria-Capul Viilor (ROMAN, 1986, 48), care au analogii la Ezerovo. Acestea par să evidențieze, cel puțin în partea de sud a regiunii, existența unui orizont cultural de la începutul epocii bronzului, corespunzător uneia din fazele așezării lacustre de la Ezerovo (IRIMIA, 1981, 349 și nota 16). În spațiul amintit și în zona învecinată acest orizont cultural ar fi putut intra în contact, sau chiar să se întrepătrundă cu grupurile care practicau înmormântările cu ocră, pătrunse din regiunile nord-pontice și care foloseau, printre altele, și vasele ornamentate cu impresiuni cu șnurul.

*
* *

Prezentăm, în acest context, câteva descoperiri întâmplătoare care pot fi atribuite Bronzului din Dobrogea.

CHEIA, punctul „Chirișlic” (com. Târgușor, jud. Constanța)

Din punctul amintit provin două piese descoperite întâmplător în anul 2002².

1. Topor fragmentar, din care se păstrează partea superioară, deasupra orificiului pentru coadă. Partea păstrată este aproximativ cilindrică-trapezoidală și cu terminația cefei ovală. Umerii erau probabil arcuiți și proeminenți în zona orificiului pentru coadă. Orificiul era foarte bine șlefuit în interior și puțin lărgit la capete, dovadă- poate- a utilizării piesei. Prezintă urme de lovire și zgârieturi recente. Toporul a fost lucrat din gresie calcaroasă silicifiată³ (fig. 4/1).

Dimensiuni: înălțimea păstrată 5,2 cm; grosimea maximă 3,4 cm; lățimea maximă păstrată (în zona orificiului pentru coadă) 4 cm. Nr. inventar 43.391.

coadă și circulară spre capătul cefei, și nu invers. Este un topor de luptă, care, tipologic, aparține pieselor cu ceafa cilindrică, categorie de arme răspândită pe arii întinse, din Olanda, Italia, Germania până în stepele nord-pontice și în nordul Bulgariei (VASILIU, 1996, 11-12, cu bibliografia). Piesa aparține Bronzului timpuriu. S-a considerat că topoarele de acest tip descoperite la Ezerovo II sunt rezultatul influențelor exercitate de cultura Iamnaja (TONCEVA, 1981, 57-58).

² Piese au fost găsite de elevii din Cheia și predate prof. Anghel Bardac din Grădina; acesta le-a donat Muzeului din Constanța în luna noiembrie 2002. Zona nu a fost încă verificată arheologic.

³ Identificarea rocii, ca și pentru piesele de mai jos, de la Medgidia și Negureni, a fost realizată de conf. dr. Glicherie Caraivan, de la Facultatea de Științele Naturii a Universității „OVIDIUS” din Constanța, fapt pentru care îi rămânem îndatorați.

Piesa face parte din categoria topoarelor de luptă cu ceafa aproximativ cilindrică și corpul puțin arcuit. Prezintă analogii pe spații întinse. Un exemplar asemănător s-a descoperit la Sarichioi-jud. Tulcea (VASILIU, 1996, 16, nr. 16, pl. V/2). Alte piese cu forme apropiate se întâlnesc în Bulgaria la Novakovo, Krumovo, Boiana (MINCEV, 1973, 256-257, fig. 5/6, 8; pl. IV/7; V/6, 8), Strașimirovo-1 (MARGOS, 1973, 267-284, pl. I/17) etc.

Ținând cont de aspectul general al piesei și de analogiile amintite, considerăm că ea poate fi atribuită Bronzului timpuriu.

2. Brăzdar sau plantator din corn masiv de cerb (sau de elan?). A fost lucrat din segmentul de la rădăcina cornului. Orificiul de prindere a piesei străpunge cornul transversal, puțin asimetric, pe lățimea lui. Suprafețele piesei au fost prelucrate. Astfel, ea este șlefuită atât spre capătul proximal, cât și la partea inferioară, respectiv pe suprafața de călcare, care constituie talpa uneltei. Partea superioară a piesei a fost inițial cioplită către vârf, apoi șlefuită, asigurându-i-se un anumit unghi, pentru a determina străpungerea mai eficientă a pământului. Vârful, aflat în partea distală, rupt puțin din vechime, a fost de asemenea cioplit și apoi șlefuit. Orificiul are marginile lărgite și șlefuite la ambele capete, dovadă a utilizării piesei. Prezintă deteriorări din vechime, pe partea dreaptă (în sensul direcției de folosire) (fig. 4/2).

Dimensiuni: lungimea 11,8 cm; lățimea maximă 6,2 cm; grosimea maximă 5 cm; diametrul orificiului pentru prindere 2,4 cm. Nr. inventar 43.392.

Definirea acestui tip de unealtă este dificilă. Piese asemănătoare, mai ales când se păstrează fragmentar, sunt considerate uneori drept săpăligi. Apreciem, însă, că amplasarea pe lățimea cornului și sub un anumit unghi a orificiului, subțierea prin cioplire și șlefuire a părții laterale- și nu frontale- a piesei, în ipoteza utilizării ei ca săpăligă nu se justifică, deoarece o face asimetrică, foarte greu de utilizat și, din această cauză, prea puțin eficientă. În schimb, asamblarea ei, cu ajutorul orificiului transversal, într-un dispozitiv care să-i faciliteze utilizarea ca brăzdar primitiv sau plantator, pentru a scormoni pământul, ni se pare mai plauzibilă. Unelte asemănătoare, interpretate, de asemenea, ca brăzdare, se cunosc din epoca bronzului în cultura Verbicioara (BERCIU, 1961, 123-161 și fig. 1/6). Un exemplar tot de corn, întreg, s-a descoperit la Satu Nou „Valea lui Voicu” într-un context atribuit culturii Coslogeni (inedit; nr. inventar 31.851, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța). Săpăligi și brăzdare din os se întâlnesc și în cultura Noua (FLORESCU, 1991, 73 și fig. 146/2, 3).

Piesa aparține epocii bronzului, fără a putea preciza cărei perioade; mai probabil, ar putea fi atribuită Bronzului târziu.

MEDGIDIA, punctul „Cocoașe” (jud. Constanța)

Într-o zonă aflată la aproximativ 2,5 km nord-est de gara Medgidia, în punctul „Cocoașe”, a fost cercetată în anii 1979, 1983-1984 o așezare corespunzătoare culturii Hamangia (HAȘOTTI, 1985, 35-53; idem, 1986, 121-139). Mai apoi, zona a fost arată foarte adânc, cu utilaje puternice, astfel că așezarea a

fost distrusă în cea mai mare parte. S-au recuperat⁴ câteva materiale ceramice, precum și aproximativ 5000 de așchii și unelte de silex. Cu acest prilej a fost recuperat parțial și inventarul unui mormânt de înhumatie din epoca bronzului.

Complexul funerar pare să fi fost tumular⁵. Din mormântul complet distrus s-au observat doar câteva oase dislocate ale scheletului uman, inclusiv fragmente de craniu⁶. Oasele purtau urme de ocru roșu. Din inventarul mormântului s-au recuperat două vase ceramice, o lamă de silex fragmentară, o piesă de lut cilindrică (fusaiolă sau mărgică?), două vârfuri de săgeată de silex, un vârf de săgeată de bronz, un vârf de piesă miniaturală de piatră și o concrețiune silicioasă de tip silex (calcedoni) de mici dimensiuni. Dat fiind caracterul întâmplător al descoperirii și modul de recuperare a pieselor, nu avem certitudinea că toate provin din același complex arheologic. Deoarece o eventuală separare a lor nu este încă posibilă, le vom prezenta împreună.

1. Vas borcan cu corpul tronconic, bombat, gâtul concav, gura evazată, cu marginea buzei rotunjită. Fundul plat, cu urme de iarbă sau paie pe care s-a așezat pentru uscare. Pastă cărămie, cu cioburi pisate mărunț în compoziție; suprafețele sunt netezite sumar. Pete cenușii pe suprafața exterioară, precum și pe marginea buzei, datorate arderii secundare. Nu prezintă elemente ornamentale (fig. 1/2).

Dimensiuni: înălțimea 10,4 cm; diametrul gurii 11 cm; diametrul maxim 12 cm; diametrul fundului 6,4 cm. Nr. inventar 43.387.

2. Vas ceramic de mici dimensiuni cu corpul aproximativ piriform, gâtul concav și gura foarte puțin evazată. Buza este crestată oblic la partea superioară. Fundul plat, cu marginea crestată de asemenea oblic. Pe umeri, deasupra bombării maxime, vasul avea două apucători lipite (rupte în prezent).

Decorul este realizat cu un „pieptene” foarte fin (care parcă ar imita șnurul fin răsucit). Pe gât prezintă două linii orizontale paralele (una imediat sub buză, alta puțin mai jos), realizate în tehnica amintită. O altă linie orizontală de același tip este dispusă, puțin asimetric, pe umărul vasului. De la această linie pornesc oblic pe corp mai multe benzi alternante, unele decorate, altele nedecorate, dispuse în unghi (pe registre, cu vârful în sus și cu vârful în jos). Benzile decorate sunt umplute cu același ornament de linii realizate fin cu „pieptenele”, dispuse în grupuri- oblic sau orizontal; grupurile de linii rezervă între ele mici spații libere, unghiulare, nedecorate. Delimitarea benzilor alternative s-a realizat prin incizii (uneori mai adânci, alteori superficiale). Pastă cărămie, bine arsă, cu câteva pete cenușii-deschise, spre fund. (fig. 1/1).

Dimensiuni: înălțimea 9 cm; diametrul gurii 4,8 cm; diametrul maxim 7,4 cm; diametrul fundului 3,6 cm. Nr. inventar 43.883.

⁴ De către Eugen Mihail din Medgidia, un pasionat arheolog amator. Piese în cauză urmează a fi achiziționate de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

⁵ Eventualul tumul nu mai era vizibil în perioada efectuării în zonă a săpăturilor arheologice în așezarea neolitică. El fusese aplatizat anterior, dar denumirea populară a locului- „Cocoșe”- poate sugera acest lucru.

⁶ Informații Eugen Mihail, care a recuperat și o parte din inventarul mormântului (dar nu și oasele). Îi mulțumim și cu acest prilej pentru datele oferite.

3. Lamă (?) de silex fragmentară, retușată diferit pe ambele laturi, mai pronunțat pe una; pe aceasta retușele au fost efectuate pe ambele fețe, dând piesei un aspect denticulat. Urme de lustru, mai ales pe latura denticulată. Silex „prebalcanic”, specific Dobrogei, maroniu-gălbui (fig. 2/2).

Dimensiuni: lungimea 6,1 cm; lățimea 2,5 cm. Nr. inventar 43.388.

Retușarea ambelor fețe pe latura denticulată o apropie de piesele de tip ferăstrău. Dar curbura foarte lină a fragmentului păstrat ar putea sugera, eventual, chiar un cuțit.

4. Piesă de lut cilindrică, cu orificiu central (fusaiolă sau mărgică?). Pastă maronie la exterior, cenușie la interior (fig. 2/1).

Dimensiuni: lungimea 2,5 cm; diametrul 2,9 cm.

5. Vârf de săgeată de silex de mici dimensiuni, triunghiular, retușat fin pe ambele fețe; marginile fin zimțate; baza dreaptă, subțiată pentru ca piesa să poată fi înfiptă în tija de lemn. Silex maroniu-gălbui, local (fig. 2/7).

Dimensiuni: înălțimea 1,6 cm; lățimea la bază 1,3 cm.

6. Vârf fragmentar de săgeată de silex de mici dimensiuni, cu baza concavă, mult adâncită, formând doi colți; retușat fin pe o față. Silex maroniu-gălbui, local. Este lucrat dintr-o așchie, deoarece pe o latură mai păstrează urmele alburii ale cortexului (fig. 2/6).

Dimensiuni: înălțimea 2 cm.

7. Vârf de săgeată de bronz de mici dimensiuni, fragmentar. Corpul plat, triunghiular, lucrat dintr-o tablă, probabil prin martelare, cu marginile ascuțite (fig. 2/4).

Dimensiuni: înălțimea 1,6 cm.

8. Vârf tronconic de piesă miniaturală din granit. Rocă verzuie, cu pigmenți fini negri și alburii. șlefuit, cu capătul rotunjit (fig. 2/3).

Dimensiuni: lungimea 1,8 cm.

9. Concrețiune naturală silicioasă de tip silex (calcedoni) de mici dimensiuni, de formă ovală, aproximativ plată (mai subțiată la un capăt). Prezintă concavități naturale pe ambele suprafețe. Rocă maronie-roșcată (fig. 2/5).

Dimensiuni: lungimea 3 cm.

Încadrarea culturală și cronologică a mormântului de la Medgidia-„Cocoase” este dificilă, datorită caracterului întâmplător al descoperirii. Materialul arheologic recuperat și informațiile sumare obținute sugerează apartenența mormântului perioadei timpurii a epocii bronzului, fie culturii Iamnaja-varianta Bugeac, fie culturii Catacombelor. Vasul nr. 2, ornamentat (nr. inventar 43.883) are analogii la Murighiol-Independența (GAVRILĂ, 1991, mormântul nr. 6, I, 36; II, planșa IV/d)⁷. Vasul-borcan neornamentat poate fi atribuit de asemenea Bronzului timpuriu. Se apropie, ca formă, de un vas descoperit într-un mormânt de copil (în poziție chircită, cu ocră roșu și protejat cu bârne de lemn), din tumulul de la Baia-Hamangia (MORINTZ, 1972, 54-55).

Vârfurile de săgeată de silex sunt, de asemenea, relativ frecvente în unele culturi ale Bronzului timpuriu nord-pontic. Exemplare asemănătoare se întâlnesc în cultura Imanaja, atât în varianta nistreană (DERGACEV, 1994, 125 și fig.2A, 56),

⁷ Autorul a atribuit mormântul grupului cultural Bugeac, dar prin ritualul funerar ca și prin inventar, el a fost încadrat recent culturii catacombelor (VASILIU, 2002).

cât și în varianta Bugeac (DERGACEV, 1994, 126 și fig. 3A, 4). Vârfurile de săgeată de silex apar, de asemenea, și în cultura catacombelor (DERGACEV, 1994, 127-129 și fig. 6/1; idem, 1994a, 33). Deși rare, vârfurile de săgeată de silex se întâlnesc și în cultura Glina. Astfel, de la Crivăț, jud. Călărași, provine un vârf de săgeată microlitic de formă triunghiulară cu baza foarte ușor concavă (PĂUNESCU, 1970, 204). Un alt vârf de săgeată microlitic s-a descoperit la Varlaam, jud. Giurgiu (SCHUSTER, 1997, 51), iar altele două (dintre care unul cu concavitatea foarte pronunțată) la Braneț, jud. Olt (ULANICI, 1979, 27-28 și fig. 5/1, 3).

Obiectele de silex de diferite tipuri (lame, piese denticulate de tip ferăstrău, cuțitele curbe) se întâlnesc de asemenea în culturile Bronzului timpuriu. Teoretic, nici celelalte piese nu se exclud din inventarul unui eventual mormânt. Un semn de întrebare îl ridică vârful de săgeată de bronz și piesa cilindrică de lut, pentru care nu am întâlnit analogii din această perioadă⁸. Acestea pot fi mai târzii.

NEGURENI (com. Băneasa, jud. Constanța)

În perimetrul localității Negureni, cu ocazia unor lucrări agricole, a fost descoperit prin anii 1999-2000 un topor masiv de piatră⁹. Toporul, de mari dimensiuni, a fost lucrat dintr-o rocă magmatică (diorit) gri-verzuie, bine șlefuită. Ceafa, foarte puțin convexă, are capătul aproximativ oval, puțin bombat. Tăișul este curbat, foarte puțin asimetric. În zona orificiului pentru coadă, umerii toporului sunt puțin reliefați. Orificiul pentru coadă, aflat în zona mediană, este lărgit la ambele capete și foarte bine șlefuit. Nu prezintă deteriorări datorate unei utilizări mai îndelungate (fig. 3).

Dimensiuni: înălțimea 17,2 cm; lățimea maximă (în zona orificiului pentru coadă) 9,5 cm; diametrul orificiului pentru coadă 3 cm; greutatea 1,745 kg. Nr. inventar 43.393.

Piesa face parte din categoria topoarelor de luptă- ori simbol al puterii- cu analogii pe arii întinse. Exemplare asemănătoare, însă de dimensiuni mai reduse, s-au descoperit atât în regiunile nord-pontice (DERGACEV, 1994, 128, fig. 6/4), cât și pe teritoriul Bulgariei la Strașimirovo, Krumovo, Devniia, Belgradeț etc. (MINCEV, 1973, 256-258, 264; fig. 4/1; 5/1, 5 și pl. IV/3; V/4, 5, 8). În Dobrogea piese oarecum asemănătoare s-au descoperit la Ovidiu (HAȘOTTI, 1985, 9, fig.5) și în nordul regiunii, fără loc de descoperire cunoscut (VASILIU, 1996, 11, 13, nr. 5; pl. I/2; III/3 și mai ales nr. 7, pl. II/4; IV/3). Toporul poate fi atribuit, cu unele rezerve, Bronzului timpuriu.

*
* *

⁸ Nu s-a efectuat analiza spectrală a piesei, dar după duritate, ea pare să fie de bronz, nu de cupru.

⁹ Piesa a fost recuperată de prof. Gh. Neacșu din Oltina de la președintele Asociației agricole din Negureni, care o primise, la rândul său, de la un tractorist și a fost cedată muzeului din Constanța la 17 februarie 2001.

Perioada corespunzătoare Bronzului mijlociu dobrogean, anterioară culturilor Sabatinovka, Noua și Coslogeni este, de asemenea, puțin cunoscută. Au fost repertoriate descoperirile semnalate, inclusiv cele funerare și izolate, dar s-a constatat că spre deosebire de Bronzul timpuriu, în cel mijlociu numărul tumulilor cercetați este încă foarte mic (VASILIU, 2002). Dar și în acest caz, cele mai strânse legături par să se evidențieze tot cu regiunile nord-pontice. Acestea se manifestă atât prin descoperirile funerare, cât și prin prezența unor topoare de bronz de tipurile Cherson, Turbino și Darabani (VULPE, TUDOR, 1970, 417-427; LĂZURCĂ, 1977, 301-305; VASILIU, 1996a, 28-29). Relațiile cu spațiul mediteranean, care continuă, sunt evidențiate, printre altele, de diademele de aur de la Poarta Albă (COMȘA, 1965, 145-158), pumnalele-halebardă de aur de la Măcin (VULPE, 1996, 33-47; idem, 1997, 265-301) și sabia miceniană de bronz de la Medgidia (IRIMIA, 1970, 389-395). Legăturile cu arealul nord-pontic par să se fi stabilit mai ales cu cultura „mnogovalikovaia” (SAVA, 1994, 141-143). Ele vor căpăta noi dimensiuni la începutul Bronzului târziu, odată cu răspândirea în aceste regiuni a culturii Coslogeni, parte a marelui complex cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

BIBLIOGRAFIE

BERCIU, 1961= D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzzeitliche Kultur*, Dacia, NS, 5(1961), p. 123-161.

BERCIU, MORINTZ, 1961= D. Berciu, S. Morintz și colab., *Șantierul arheologic Cernavoda, Materiale și cercetări arheologice*, 7(1961), p. 49-56.

BURTĂNESCU, 2001= Florentin Burtănescu, *Începuturile epocii bronzului la est de Carpați*, Teză de doctorat, Constanța.

COMȘA, 1965= Eugen Comșa, *Descoperirea de la Poarta Albă*, SCIV, 16, 1, p. 145-158.

DERGACEV, 1986= V.A. Dergacev, *Moldavia i sosednie teritorii v epohu bronză*, Chișinău.

DERGACEV, 1994= Valentin Dergacev, *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, Thraco-Dacica, 15, 1-2, p. 121-140.

DERGACEV, 1994a= Valentin Dergaciov, *Culturi din epoca bronzului în Moldova*, Chișinău, Editura „Știința”.

DIACONU, ANGHELESCU, 1968= Petre Diaconu, Niță Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, Rev. Muz., V, 4, p. 348-351.

FLORESCU, 1991= Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 9, Călărași.

HARȚUCHE, 1991= N. Harțuche, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, Pontica, 4, p. 247-262.

HAȘOTTI, 1985= Puiu Hașotti, *Noi cercetări arheologice în așezarea culturii Hamangia de la Medgidia- „Cocoșe”*, Pontica, 18, p. 35-40.

HAȘOTTI, 1985a= Puiu Hașotti, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, Istros*, 4, p. 7-12.

HAȘOTTI, 1986= Puiu Hașotti, *Observații asupra ceramicii dintr-un complex al culturii Hamangia de la Medgidia, punctul „Cocoașe”*, SCIVA, 37, 2, p. 121-133.

ICONOMU, 1968= C. Ionomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, Pontica, 1, p. 235-268.

IRIMIA, 1970= M. Irimia, *Das mykenische Bronzeschwert aus Medgidia*, Dacia, NS, 14, p. 389-395.

IRIMIA, 1974= M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar*, Pontica, 7, p. 75-137.

IRIMIA, 1977= M. Irimia, *Un topor de bronz descoperit la Grădina*, Pontica, 10, p. 297-300.

IRIMIA, 1981= M. Irimia, *Observații privind epoca bronzului în Dobrogea în lumina unor cercetări recente*, SCIVA, 32, 3, p. 347-369.

IRIMIA, 1998= M. Irimia, *Unele considerații privind topoarele de tipul Baniabic în lumina descoperirilor de la Izvoarele (jud. Constanța)*, Pontica, 31, p. 37-48.

JAROVJOJ, 1990= E.V. Jarovoj, *K voprosu o zapadnoi granițe katakombnoi kulturno-istoriceskoi oblasti*, Problemă izucenii kulturno-istoriceskoi obșcinosti, Zaporojve.

LĂZURCĂ, 1977= E. Lăzurcă, *Mărturii din epoca bronzului pe teritoriul din nordul Dobrogei*, Pontica, 10, p. 301-305.

MANZURA, SAVA, 1994= I. Manzura, E. Sava, *Interacțiuni „est-vest” reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de nord-vest a Mării Negre (schiță cultural-istorică)*, Mem. Ant. 19, p. 143-192.

MARGOS, 1973= Ara Margos, *Praistoricesko nakolnoe selișce Strașimirovo*, Izvestija, Varna, 9(14), p. 267-284.

MINCEV, 1973= Al. Mincev, *Praistoriceski kamenii seciva ot Varnensko*, Izvestija, Varna, 9 (14), p. 255-266.

MORINTZ, 1972= S. Morintz, *Probleme ale epocii bronzului în Dobrogea*, Pontica, 5, p. 53-58.

MUNTEANU, 1991= Mircea Munteanu, *Topoare, alte piese de piatră și însemne ale puterii din epoca bronzului, din sud-estul României*, Pontica, 24, p. 407-418.

PĂUNESCU, 1970= Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București.

POPESCU, 1952= D. Popescu, în *Șantierul Histria.9.Tumulul de la Tariverdi*, SCIV, 3, p. 272-274.

ROMAN, 1986= Petre I. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA, 37, 1, p. 29-55.

ROMAN, 1989= Petre I. Roman, *Fenomenul indoeuropenizării și constituirii neamului trac la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, Symposia Thracologica, 7(1989), Tulcea, p. 49-55.

SAVA, 1994= Eugen Sava, *Epoca bronzului- perioada mijlocie și târzie, sec. XVII-XII î.e.n., Thraco-Dacica*, 15, 1-2, p. 141-158.

SCHUSTER, 1997= Cristian F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, Bibliotheca Thracologica, XX, București.

SIMION, 1991= G. Simion, *O nouă cultură de la începutul epocii bronzului pe teritoriul istro-pontic*, Peuce, 10, p. 33-39.

TONCEVA, 1981= G. Tonceva, *Un habitat lacustre de l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II)*, Dacia, NS, 25, p. 41-62.

TOŠČEV, 1998= Genadij N. Toščev, *Cultura Catacombelor și contactele ei în partea de vest a arealului*, Thraco-Dacica, 19, p. 51-70.

ULANICI, 1979= Aug. Ulanici, *Săpăturile arheologice efectuate la Braneț în anul 1976*, Cercetări arheologice, III, p. 27-38.

VASILIU, 1995a= Ioan Vasiliu, *Cercetări arheologice în Delta Dunării. Mormintele cu ocră de la Chilia Veche*, Peuce, 11, p. 49-88.

VASILIU, 1995b= Ioan Vasiliu, *Mormintele cu ocră de la Luncavița. Movila Mocuța*, Peuce, 11, p. 89-116.

VASILIU, 1995c= Ioan Vasiliu, *Noi informații privind înmormântările cu ocră din Dobrogea. Mobilele funerare de la Luncavița, punctul „Drumul Vacilor”*, Peuce, 11, p. 117-140.

VASILIU, 1995d= Ioan Vasiliu, *Date noi privind înmormântările cu ocră din Dobrogea. Mobilele funerare de la Mihai Bravu*, Peuce, 11, p. 141-175.

VASILIU, 1996= I. Vasiliu, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de arheologie din Tulcea*, Peuce, 12, p. 9-26.

VASILIU, 1996a= I. Vasiliu, *Un topor de bronz cu tub de înmănușare transversal din nordul Dobrogei*, Peuce, 12, p. 27-30.

VASILIU, 2002= Ioan Vasiliu, *Bronzul timpuriu și mijlociu la Dunărea de Jos*, Rezumatul tezei de doctorat, Alba Iulia.

VULPE, 1996= A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului*, Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie, seria 4, tom 23, p. 35-47.

VULPE, 1997= A. Vulpe, *Tezaurul de la Perșinari. O nouă prezentare*, Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, 15, p. 265-301.

VULPE - TUDOR, 1970= A. Vulpe, E. Tudor, *Cu privire la topoarele de metal cu gaură de înmănușare transversală*, SCIV, 21, 3, p. 417-427.

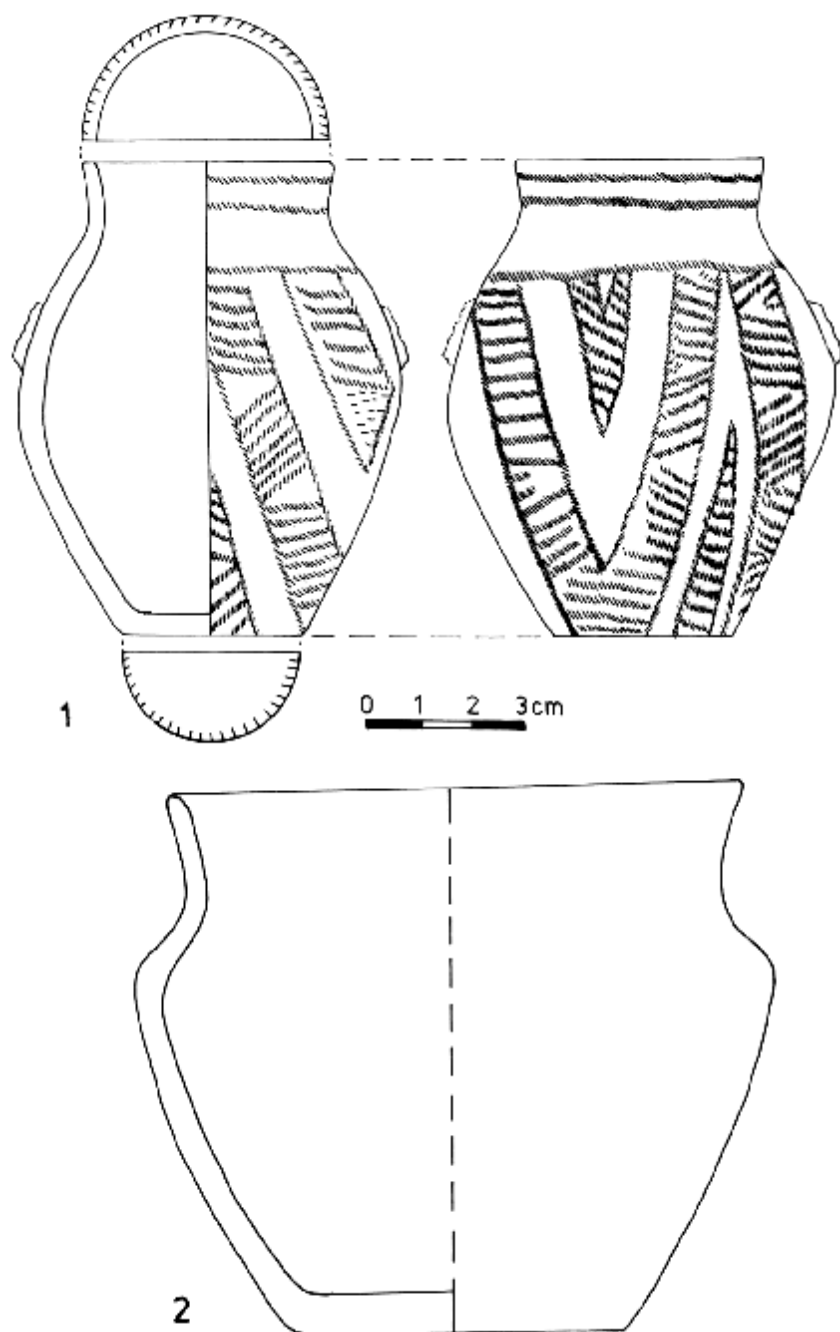

Fig. 1 - Vase din mormântul de la Medgidia „Cocoșe”

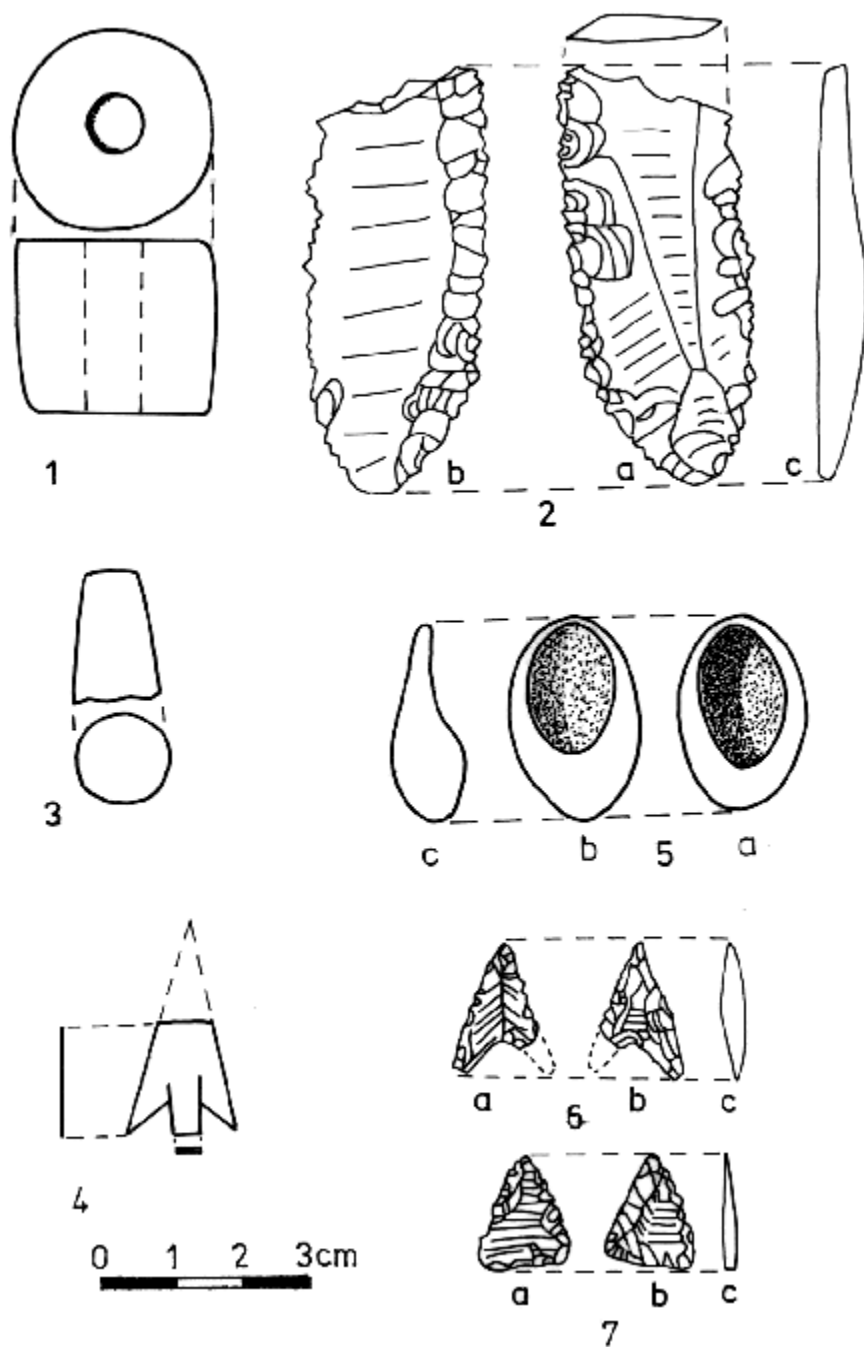

Fig. 2 - Piese din mormântul de la Medgidia „Cocoase”

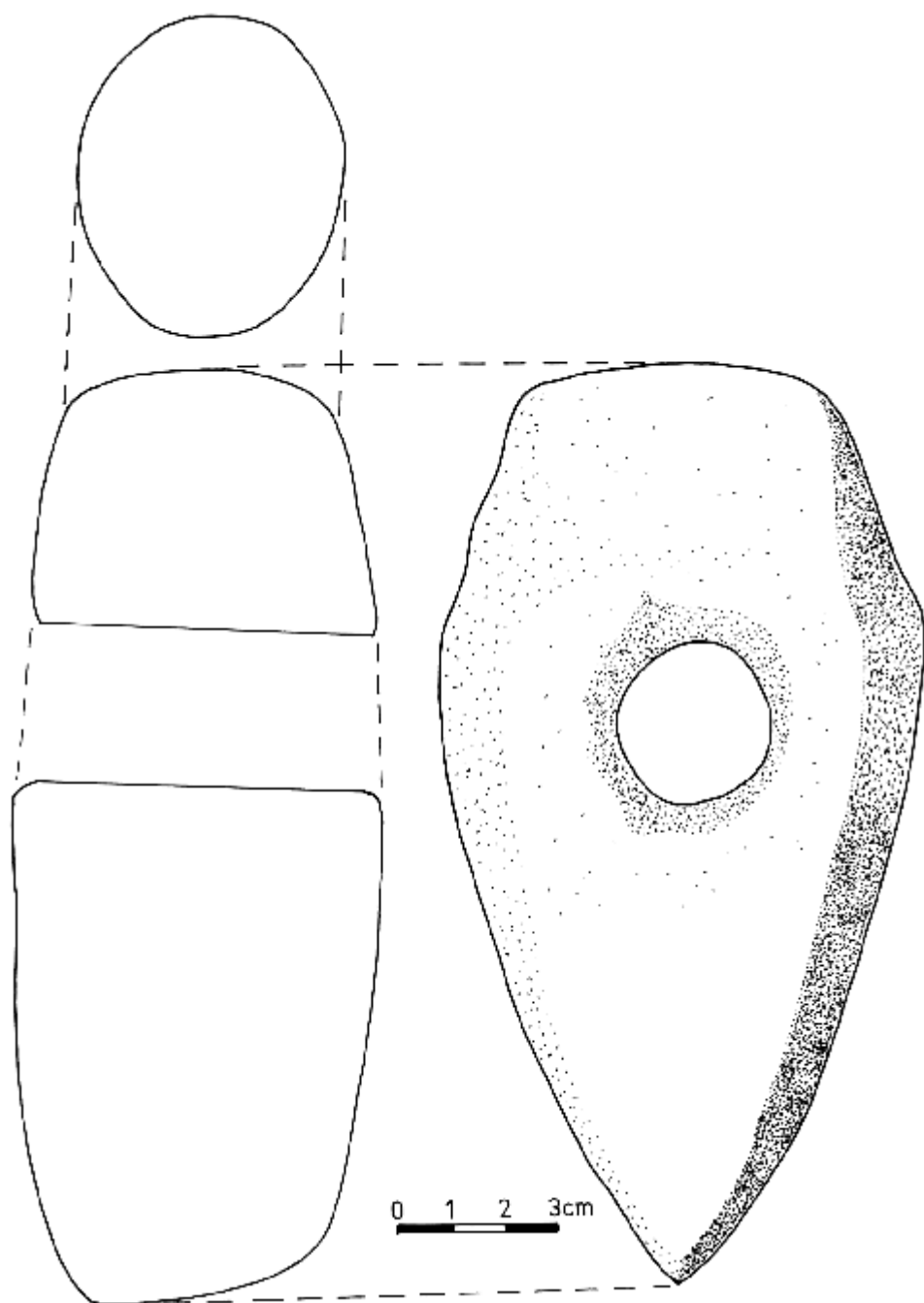

Fig. 3 - Toporul de la Negureni

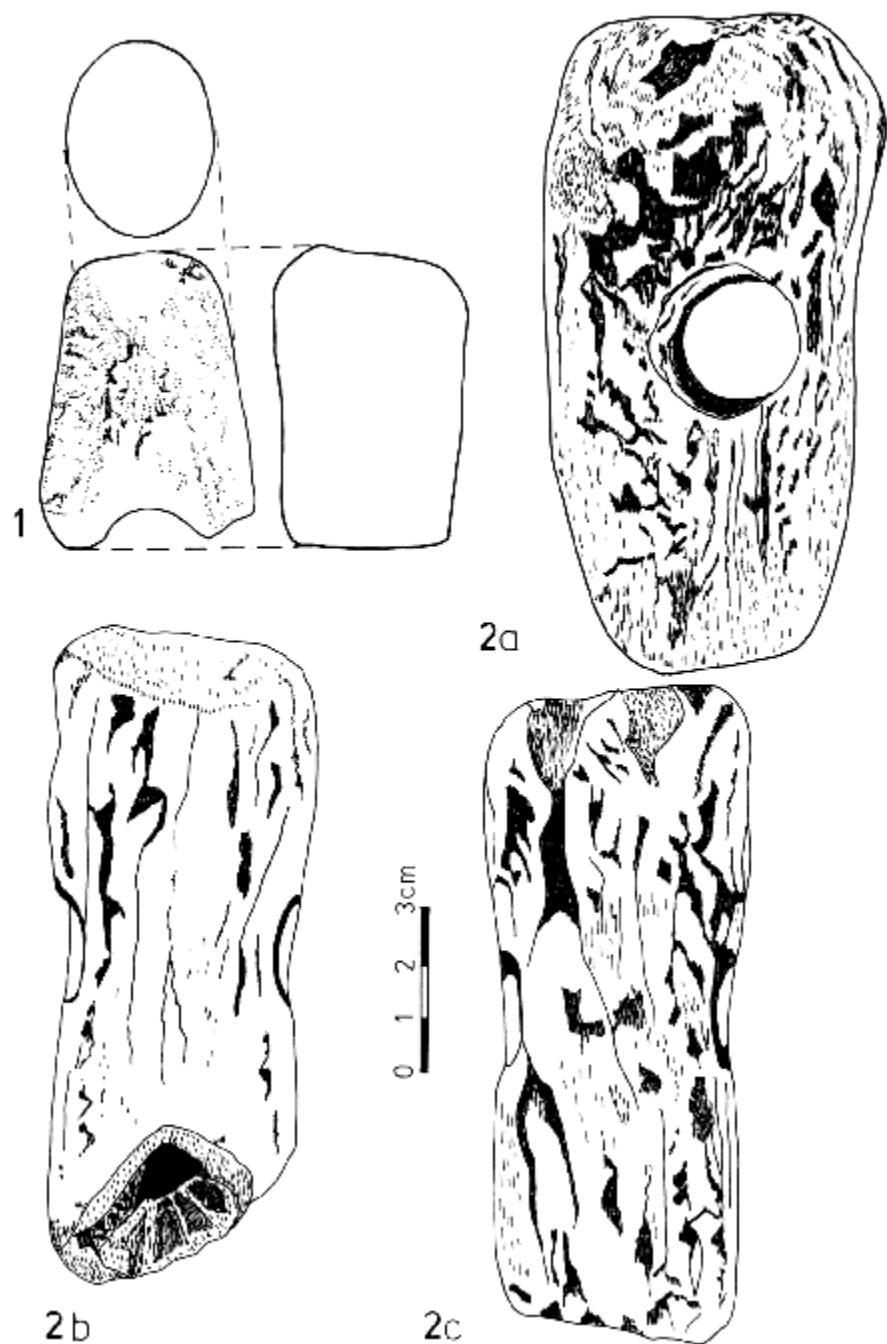

Fig. 4 - 1- topor de lută; 2- brăzdar de corn (ambele de la Cheia „Chirișlic”)

BEOBACTUNGEN, DAS STADIUM DER FORSCHUNG DER FRÜHEN BRONZEZEIT IN DER DOBRUDSCHA BETREFFEND

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt kurzgefaßt die Ergebnisse der neueren, von mehreren Fachleuten unternommenen Forschungen, die die frühe Bronzezeit in der Dobrudscha betreffen, eine Periode für die es noch wenig zahlreiche Funde gibt.

Der *Unteretappe I a* werden die Hügelgräber mit Steinringen von Tariverde, Independența und Mihai Bravu zugeordnet. Als gemeinsame Elemente für die betreffenden Funde werden die Steinringe erwähnt, die Verwendung der Holzbalken für die Gräber, die Anwesenheit – in den meisten Fällen – des über die Verstorbenen, auf den Grubenboden gestreuten roten Ockers, oder das Hinlegen der Ockerbrocken und –häufchen neben die Verstorbenen. Diesen könnten auch noch manche Gräber von Cernavodă, Constanța-Anadalchioi, Chilia Veche und Luncavița hinzugefügt werden. Die erwähnten Funde gehören zur Iamnaja-Kultur und vertreten einen Kulturhorizont, der der letzten Etappe der Übergangsperiode vom Eneolithikum zur frühen Bronzezeit im Südwesten von Rumänien entspricht.

Der *Unteretappe I b* wurden manche Flachgräber aus den Gräberfeldern von Brăilița und Stoicani, wie auch manche Hügelgräber zugeordnet. Unter den neuen Grabbräuchen wurde die Bestattung der Skelette in Rückenlage, in rechteckige, ebenfalls mit Holzbalken geschützte Gruben, erwähnt.

Der *Unteretappe I c* wurden die Hügelgräber zugeordnet, deren Ritus, Ritual und Grabbeigaben in der Dnestr-Variante der Iamnaja-Kultur Analogien haben. Zur Anlage der Gräber werden Steinplatten oder Holzbalken benützt. Unter den arteigenen Elementen des Grabrituals wird die waagerechte Lage der Verstorbenen, in Rückenlage, mit den Armen entlang des Körpers und den geknickten Beinen mit erhobenen Knien, erwähnt. Der rote Ocker war in Form von Pulver oder Brocken hinzugelegt. Es sind auch manche Eigenheiten der Grabbeigaben anzutreffen (s. DERGACEV, 1986; idem, 1994, 124-125; VASILIU, 2002).

Der *Unteretappe II a* der frühen Bronzezeit an der Unteren Donau gehören besonders die Gräber an, die sowohl als Ritual, wie auch als Grabbeigaben, der Bugeac-Variante der Iamnaja-Kultur entsprechen. In dieser Unteretappe macht sich der Druck der Katakomben-Kultur-Gemeinschaften spürbar, der eine Verlagerung nach Westen der Gruppen vom Typ Bugeac verursachte und die ihrerseits verschiedene Unruhen stifteten, die die Verlagerung nach Westen mancher Gemeinschaften der Glina-Kultur als Ursache hatten (ROMAN, 186, 47). Es werden einige Grabritual-Elemente (z.B. Beerdigungen in Gruben mit einer Stufe, die Bestattung der Verstorbenen in mäßiger oder betonter Hockensstellung), die Anlageart der Gräber und Grabbeigaben erwähnt (s. DERGACEV, 1994, 126-127).

Die *Unteretappe II b* ist von Gräbern vertreten, die im frühen Horizont der

Katakomben-Kultur Übereinstimmungen finden. Als Rituale wurde manchmal die Körperzerlegung des Verstorbenen und symbolische – Kenotaph-Bestattungen vorgenommen. Es werden ebenfalls, manchmal gegensätzliche Meinungen der Fachleute, die Beziehungen zwischen der Iamnaja- und der Katakomben-Kultur betreffend, angegeben. In der Dobrudscha wurden der Katakomben-Kultur die Funde von Independența-Murighiol zugeordnet, bei denen der Bestattungsbrauch zergliederter Skelette anzutreffen ist, die von „Steinpaketen“ geschützt sind.

Der *III. Etappe* der frühen Bronzezeit im Gebiet an der Unteren Donau wurden manche Hügel- und Flachgräber zugeordnet, in denen die Verstorbenen in Rückenlage bestattet waren.

Der frühen Bronzezeit in der Dobrudscha haben auch einige der zahlreichen Steinbeile angehört, die zufällig aufgefunden wurden und die wahrscheinlich besonders aus den Grabbeigaben mancher zerstörter Gräber herrühren. Zu dieser Zeitspanne könnten ebenfalls einige Bronzebeile gehören (vom Typ Randleistenbeile, von Grădina und vom Typ Baniabic, von Mahmudia und Izvoarele). Dazu gehören auch mehrere Funde von Keramikgefäßen aus der Dobrudscha, die in Ezerovo Analogien haben und die die Anwesenheit eines kulturellen Horizonts vom Beginn der Bronzezeit veranschaulichen, der mit den aus den nordpontischen Gebieten eingedrungenen Kulturgemeinschaften in Kontakt getreten sind, oder sich sogar mit diesen vermischt haben.

Der Verfasser führt einige zufällige Funde an, die der Bronzezeit in der Dobrudscha zugeschrieben werden können.

CHEIA, Ort „Chirișlic“, Gem. Târgușor (Kr. Constanța).

1. Bruchstück eines Kampfbeils, mit ungefähr zylindrischem Nacken und wenig gebogenem Körper; kann der frühen Bronzezeit zugeordnet werden.
2. Pflugschar aus massivem Hirsch- (oder Elchgeweih?). Gehört der Bronzezeit an, ohne genau angeben zu können, zu welcher Periode; wahrscheinlicher könnte sie der späten Bronzezeit zugeordnet werden.

MEDGIDIA, Ort „Cocoașe“ (Kr. Constanța).

Von den Grabbeigaben eines völlig zerstörten, wahrscheinlich Hügelgrabes, wurden mehrere Gegenstände geborgen. Wegen des zufälligen Charakters des Fundes und der Bergungsart der Gegenstände ist es nicht sicher, daß alle aus einem einzigen archäologischen Komplex stammen.

1. Unverziertes Napfgefäß.
2. Keramikgefäß von kleinen Ausmaßen, sehr fein mit einem „Kamm“ verziert. Die Verzierung besteht aus zwei parallel auf den Hals des Gefäßes aufgetragenen Linien und einer dritten Linie, die sich auf der Schulter befindet. Von dieser beginnen schräg über den Körper mehrere abwechselnde Bänder, manche davon verziert, andere nicht, die in einem Winkel angeordnet sind (registerweise, mit der Spitze nach oben und nach unten).
3. Bruchstück einer Feuersteinklinge (?), die entweder eine Säge, oder, wahrscheinlicher, ein ein wenig gebogenes Messer darstellt.
4. Zylindrisches Tonstück (Spinnwirtel oder Perle).

5. Dreieckige Feuersteinfeilspitze mit gerader Basis.
6. Dreieckige Feuersteinfeilspitze mit vertiefter Basis.
7. Bronzefeilspitze mit plattem, dreieckigem Körper.
8. Kegelstumpfförmige Spitze eines miniaturalen Stücks aus Granit.
9. Natürliche, siliziumhaltige Konkretion vom Typ Feuerstein (Kalcedonium).

Die kulturelle und chronologische Einordnung des Grabes ist schwierig. Das geborgene archäologische Material deutet auf eine Zugehörigkeit des Grabes in die frühe Bronzezeit, entweder zur Iamanja-Kultur – Bugeac-Variante, oder zur Katakomben-Kultur.

NEGURENI, (Gem. Băneasa, Kr. Constanța).

Aus Diorit gearbeitetes Beil von großen Ausmaßen. Das Stück ist aus der Kategorie der Kampfbeile – oder Symbol der Macht – mit Analogien auf weiten Gebieten. Das Beil kann, mit einiger Zurückhaltung, der frühen Bronzezeit zugeordnet werden.

LISTE DER ABBILDUNGEN

Abb. 1 – Gefäße aus dem Grab von Medgidia „Cocoșe“.

Abb. 2 – Beigaben aus dem Grab von Medgidia „Cocoșe“.

Abb. 3 – Das Beil von Negureni.

Abb. 4 – 1. Kampfbeil; 2. Pflugschar aus Horn (beide von Cheia „Chirișlic“).

EVOLUȚIA ZONEI LACULUI TAȘAUL ÎN CUATERNARUL TÂRZIU

Daniela POPESCU, Glicherie CARAIVAN

1. Introducere

Condițiile prielnice oferite de zona înconjurătoare lacului Tașaul au favorizat o intensă locuire încă din neolitic și, în special, în epoca romană.

Actuala ambianță lacustră s-a instalat relativ recent (cca. 2000 de ani), evoluția sa fiind condiționată în mod direct de variațiile nivelului Mării Negre în Cuaternar.

În ultimul secol, factorul antropic și-a pus pregnant amprenta asupra regimului hidrologic al lacului, prin modificarea majoră a reliefului, în special la contactul cu marea.

1. Caracterizare fizico – geografică

Lacul Tașaul se află la nord de orașul Năvodari, dezvoltându-se pe cursul inferior al văii Casimcea, barată spre mare, de un cordon litoral (**Fig. 1**). Lacul are o suprafață de cca. 2335 ha și o formă alungită și puțin sinuoasă, datorită alternanței de promontorii și golfuri largi.

Pe suprafața lacului Tașaul se găsesc două insule, ambele martori de eroziune, respectiv: *Insula Ada*, calcaroasă, având o suprafață de cca 30,3 ha, și altitudinea maximă de 12,8 m și *Insula La Ostrov*, din șisturi verzi, cu o suprafață de cca 3,0 ha și o altitudine maximă de 4,6 m.

Platforma Dobrogei Centrale, în care se încadrează arealul studiat, are aspectul unei câmpii deluroase înalte, cu văi largi și terase, cu înălțimi de până la 100 m. Energia medie a reliefului este de 50 m.

Din punct de vedere genetic, zona este o peneplenă a Munților Caledonici (Formațiunea șisturilor verzi), acoperită în Cuaternar de o cuvertură de loess. De sub aceasta apar petice de calcare jurasice erodate, în care se dezvoltă forme carstice de relief (peșteri, avene, chei, lapiezuri), în special pe flancul nordic al lacului Tașaul (peștera inundată de la Piatra, golfuri carstice deschise în cariera Luminița).

Către litoral, relieful este jos, nisipos și mlăștinos, format inițial dintr-o succesiune de grinduri și japse, zona fiind, transformată actualmente într-o platformă industrială.

Energia de relief mică și precipitațiile scăzute determină o slabă dezvoltare a

proceselor de eroziune.

Clima este tipic continentală, marea exercitându-și influența pe cuprinsul unei fâșii litorale de numai 10 – 15 km lățime.

Temperatura medie multianuală are valoarea de 11,2° C, iar precipitațiile sunt reduse.

Diferența dintre evapotranspirația potențială și suma precipitațiilor atinge anual cca. 400 – 500 mm, ceea ce conduce la un însemnat deficit de apă.

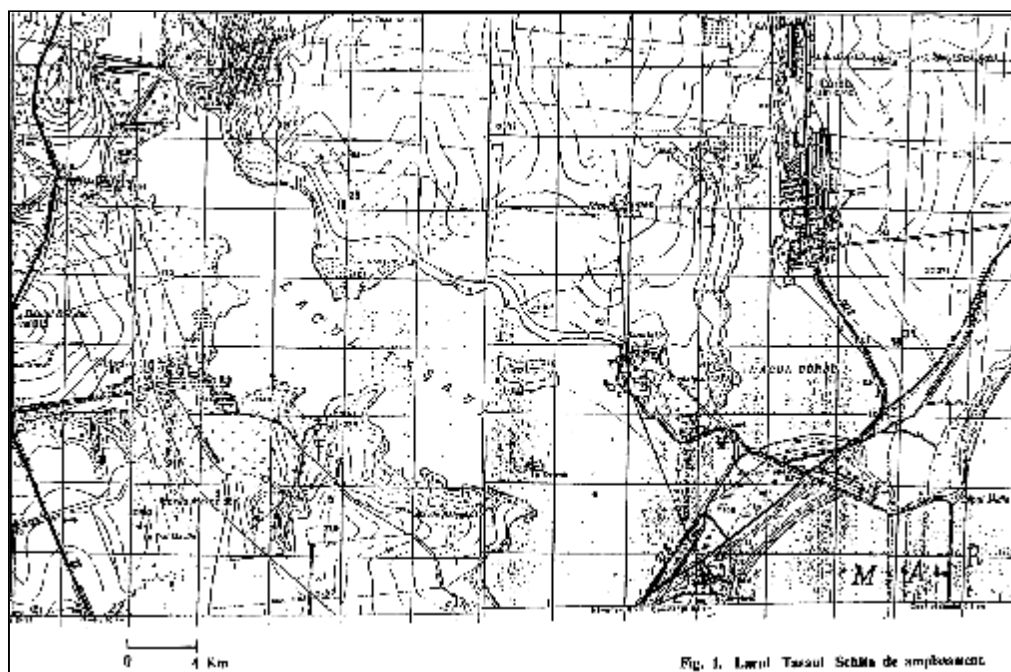

Fig. 1. Lacul Tașaul. Schița de amplasament

Lacurile Tașaul și Corbu s-au format prin bararea gurilor de vărsare a râurilor Casimcea, respectiv Corbu, prin cordoane de nisip, la contactul cu linia țărmului, în decursul ultimei secvențe transgresive (flandriene) din evoluția Mării Negre.

Cuveta lacului Tașaul este amplasată pe zona de contact a calcarelor jurasice cu suportul proterozoic al șisturilor verzi. În lungul acestui contact stratigrafic s-a insinuat, de altfel, traseul râului Casimcea, mult mai viguros în perioadele reci, glaciare, din Cuaternar.

Morfologia cuvetei lacustre scoate în evidență atât diferențele structurale, cât și pe cele petrografice și tectonice ale formațiunilor de pe cele două flancuri: nordic și sudic. Cele mai mari adâncimi (4,00 – 4,60 m) se întâlnesc, de fapt, în apropierea țărmului sudic, unde formațiunea șisturilor verzi prezintă strate în poziție aproape verticală (Fig. 2.).

Nivelul actual al lacului Tașaul se situează la cote medii de + 1,20 +1,45 m r.N.M.N., fiind impus de nivelul apei din bazinul ultimei ecluze de pe Canalul

Poarta Albă - Midia Năvodari. Alimentarea lacului se face din surse subterane carstice și din canal, digul ce îl separă de acesta fiind permeabil.

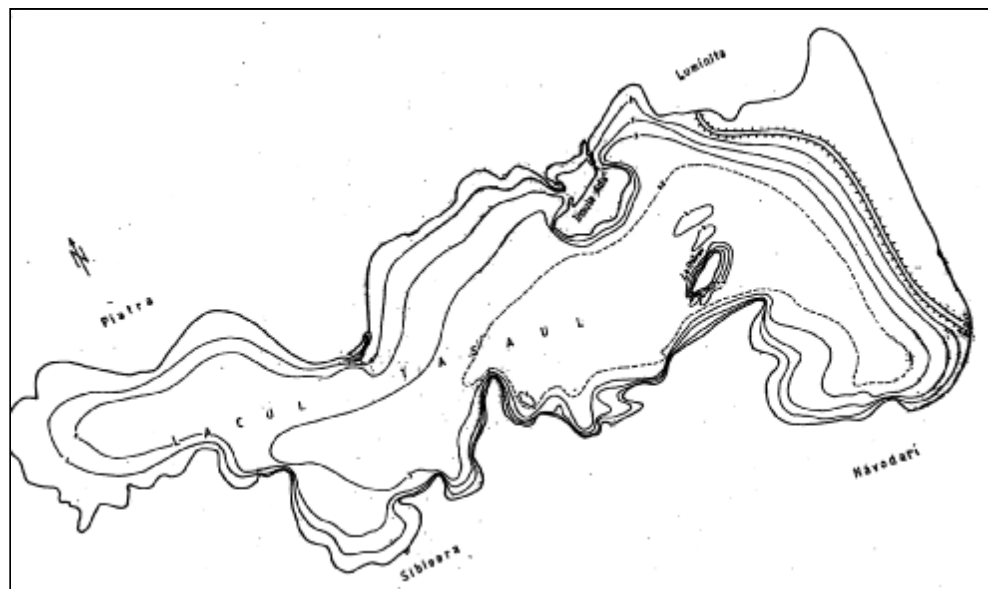

Fig. 2. Batimetria lacului Tașaul.

În urmă cu cca. 70 de ani, datorită colmatării surselor subterane, lacurile Tașaul și Corbu au secat, ajungând la cote situate sub nivelul mării.

La recomandarea lui Constantin Brătescu, s-a realizat un sistem de aducțiune prin conductă a apelor lacului Siutghiol (cota +2,00 m r.N.M.N.), măsură ce a revigorat hidrologic cele două lacuri.

Cordonul de nisip ce separa lacurile Corbu și Tașaul de Marea Neagră avea o lățime de cca. 400 m, înălțându-se cu 1,50 – 2,00 m deasupra nivelului mării.

Morfologia actuală a zonei este marcată de relieful tehnogen, supraînălțat prin hidromecanizare și extindere în dauna domeniului marin. Cota terenului este, în prezent, de 2,50 – 3,00 m r. N.M.N.

3. Caracterizare geologică

Zona lacului Tașaul aparține, din punct de vedere geologic și structural, Dobrogei Centrale. Aceasta reprezintă un compartiment ridicat între faliile Capidava – Ovidiu și Peceneaga – Camena, ocupând o poziție mediană, de horst, în Dobrogea.

Fundamentul cutat al Dobrogei Centrale este constituit dintr-o serie sedimentară slab metamorfozată (Formațiunea șisturilor verzi). În unele zone, peste șisturile verzi, apar petice de depozite epicontinentale jurasice și cretacice, ce aparțin unei cuverturi sedimentare, îndepărtată parțial, de eroziune.

În zona cercetată (Fig. 1.), Formațiunea șisturilor verzi aflurează pe malul sudic al lacului Tașaul, inclusiv pe insula *La Ostrov*, fiind reprezentată printr-o

alternanță ritmică de grau-wacke, sielite și pelite, cu intercalații de conglomerate și microconglomerate, precum și rare filoane de cuarț (Seria grau-wackelor superioare de Măgurele – Sibioara).

Cuvertura sedimentară este reprezentată în Dobrogea Centrală de depozite jurasice, cretacice, miocene și cuaternare.

Jurasicul acoperă un relief vechi al șisturilor verzi, aria actuală de răspândire fiind legată de unele zone structurale cu caracter de sinclinorii ale formațiunilor din fundament, dezvoltate pe direcțiile NV – SE.

Se disting astfel trei fâșii de depozite jurasice, separate între ele se șisturi verzi și anume:

- o zonă înspre Dunăre, cuprinsă între Hârșova – Ghindărești – Topalu și Crucea;

- a doua zonă apare sub forma unor petice în lungul faliei Capidava – Ovidiu, în zona Dorobanțu – N. Bălcescu – M. Kogălniceanu, către cariera Ovidiu;

- a treia zonă urmărește valea Casimcea, de la est de localitatea Pantelimonu de Sus, până la capul Midia.

Depozitele jurasice aparțin intervalului Bathonian superior - Kimmeridgian, fiind reprezentate, în general, prin formațiuni zoogene, uneori recifale, de tip epi continental (Formațiunea de Casimcea).

În partea de nord a lacului Tașaul se dezvoltă sinclinalul Piatra – capul Midia, cu aflorări pe insula Ada, la Rățărie și în carierele Luminița.

Întregul complex calcaros jurasic este intens fisurat și carstificat.

Cretacicul prezintă o arie restrânsă de dezvoltare, depozitele aparținând intervalului stratigrafic Aptian – Senonian.

Aptianul se dezvoltă în facies continental lacustru, fiind dispus transgresiv și discordant peste șisturile verzi și peste jurasic. În zona cercetată, Aptianul aflorează la nord și la sud de dealul Furcil, fiind reprezentat prin pietrișuri, nisipuri și argile de culoare roșietică.

Cuaternarul cuprinde formațiuni aparținând Pleistocenului, constituite din argile verzui și roșcate cu gips, lehmuri și loessuri, care mulează un relief preexistent. Depozitele holocene sunt constituite din loessuri resedimentate, aluviuni, depozite lacustre și nisipuri de plajă.

3.1. Ambianțele de sedimentare din timpul Cuaternarului târziu

Forajele executate pe cordonul litoral Tașaul, în dreptul Stației de tratare a apei Georgescu și al., 1978) relevă succesiunea unor depozite nisipoase și argiloase, formate în diferite ambianțe de sedimentare litorale (Fig. 3.)

Zonarea stratigrafică a depozitelor din forajul F6 – Mamaia Nord (Caraivan Gl., 1982) oferă posibilitatea unor corelări spațiale cu datele litologice din forajele de pe cordonul Tașaul (Fig.3.).

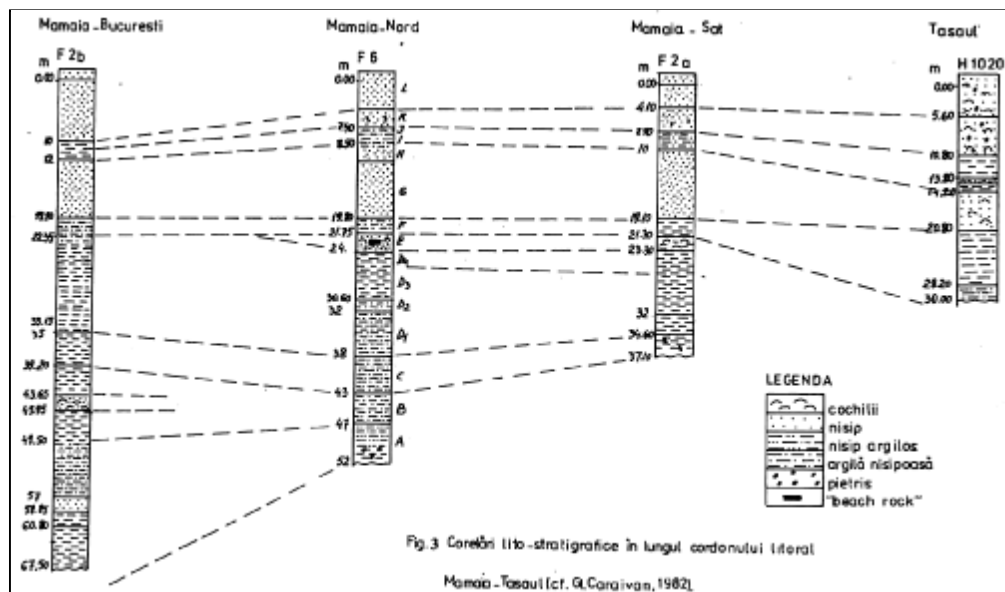

Fig. 3. Corelări lito-stratigrafice în lungul cordonului litoral Mamaia Tașaul

Cele mai vechi depozite interceptate de forajul **H1020 pe cordonul Tașaul**, sunt reprezentate prin argile mâloase, dispuse între adâncimile de 20,80 m și baza forajului (30,00 m). Acest nivel îl paralelizăm cu zona F din forajul F6 (Mamaia Nord), ce corespunde unei ambiante de sedimentare în regim continental ce exista în urmă cu 7 000 – 8 000 de ani (**Fig.4.**).

Nivelul Mării Negre era cu cca. 20 m mai coborât decât cel actual. Pe amplasamentul actual al lacului Tașaul, râul Casimcea curgea pe o vale adânc incizată, cu versanți abrupti, debusând într-un liman fluvio marin, barat probabil de un cordon litoral situat mult mai în larg.

Pachetul de nisipuri fine, cu rare cochilii și elemente de pietriș, dispus în intervalul de adâncime 20,80 – 14,20 m, corespunde unei ambiante marine litorale (offshore) paralelizată cu zonele G – H – I, din forajul de la Mamaia Nord, respectiv cu Stratele de Viteaz și cu Stratele de Kalamit. În această perioadă (7000 – 3000 ani în urmă) are loc o intensă aluvionare a sectorului litoral situat la sud de promontoriul Clisargic (mult avansat înspre larg), în condițiile creșterii lente, dar continue, a nivelului mării până spre cota actuală. Cordonul litoral era situat, probabil între cele două promontorii, reprezentate astăzi de insulele Ada și La Ostrov, însă la cote mult mai joase, dar crescătoare (de la cca -15 m către -10 m). Râul Casimcea era încă destul de energetic, străpungând bariera litorală de nisip.

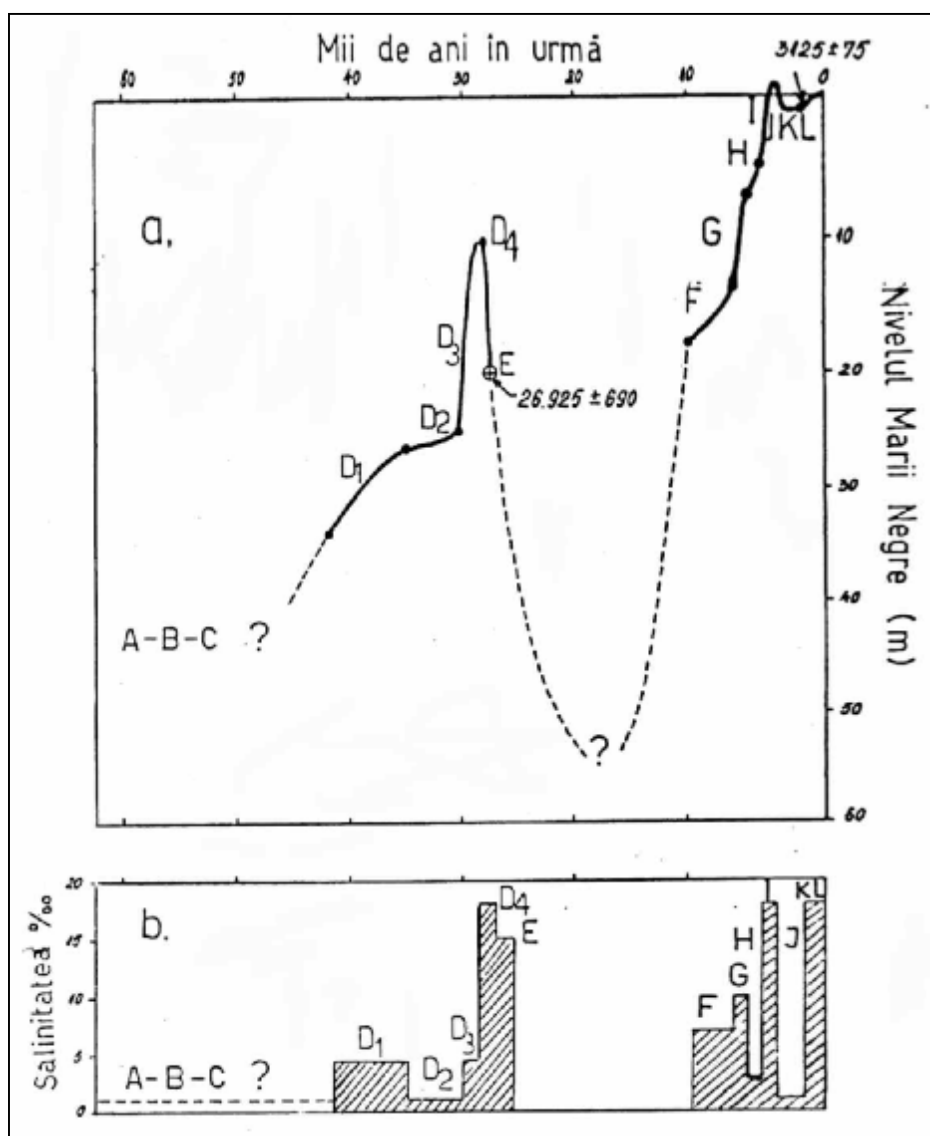

Fig. 4. a. Variația nivelului Mării Negre în Cuaternarul târziu la litoralul românesc (zona Mamaia). b. Variația salinității apei (Gl. Caraivan, 1982)

În timpul regresiei fanagoriene (3000 – 1500 ani în urmă), asociată creșterii ratei de sedimentare litorală, la adăpostul capului Clisargic, (dar mai departe în larg, decât în prezent), se dezvoltă spre sud o remarcabilă barieră litorală, care izolează în spatele său o întinsă arie lacustră. Aici se creează condiții palustre se depun mături silțice cu faună dulcicolă, bogate în material vegetal, care le oferă caracter de turbă. În zona cordonului Tașaul, această secvență sedimentară (zona

J) se întâlnește la adâncimea de 14,20 – 10,80 m. Adâncimea limanului fluvio-marin era de 8 – 10 m, scăzând apoi treptat către valorile actuale, datorită colmatării cuvei lacustre. Surplusul de apă se deversa, probabil, în mare printr-un canal.

Prin creșterea ulterioară a nivelului mării (transgresiunea nimfeană) se continuă procesul de înnisipare a lagunelor și a limanului fluvio-marin (zona K în forajele de la Mamaia Nord, respectiv intervalul 10,80 – 5,60 m din forajul H1020 de pe cordonul Tașaul).

Legătura cu marea continuă să fie, desigur, printr-un canal deversor, cum este și în prezent.

Treptat, în zona Tașaul – Mamaia se stabilesc condițiile actuale de sedimentare, materialul aluvionar adus de Dunăre fiind purtat în lungul țărmului și depus la sud de capul Clisargic. Se formează astfel, depozitele actualului cordon litoral (zona L în forajul F6 de la Mamaia Nord, respectiv secvența litologică: 5,60 – 0,00 m din forajul H1020 de pe cordonul Tașaul).

În **Fig. 4.** este redată variația nivelului Mării Negre și a salinității apei în zona Mamaia în Cuaternarul târziu, condiții pe care le considerăm similare și pentru cordonul Tașaul, cu mici deosebiri.

Bibliografie selectivă

Caraivan Gl.(1982) Studiul sedimentologic al depozitelor din zona de plajă și a selfului intern din fața țărmului românesc între Portița și Tuzla. Teză de doctorat.

Caraivan Gl.(1990) Studiul hidrogeologic și radiesteziologic al zonei Palazu Mare – Lumina – Năvodari – Piatra. Contract. Arhiva S.C. GERA SRL Constanța.

Caraivan Gl.(1996) Quaternary environmental changes of the Black Sea. A review. Abstract. I.G. Special Volume.

Drăgănescu A. (1979) Jurassic Formations, In: Sheet 169c (Gura Dobrogei, Central Dobrogea) Romanian Geol. Map Series, 1:50 000. Inst. Geol. Geophys. Bucharest.

LAKE TASAUL SITE EVOLUTION DURING THE LATE QUATERNARY

Abstract

The environmental evolution of the Lake Tașaul site is closely related to the Casimcea river flow regime and to the Black Sea level changes as well, during the Late Quaternary.

In the times elapsed until 2000 y.B.P. the Casimcea river valley dominated the study area. After wards its mouth was filled up by a marine barrier beach, and the modern lacustrine environmental start to develop.

CATEGORII CERAMICE DE IMPORT ÎN AȘEZAREA GRECO-INDIGENĂ DE LA ALBEȘTI (JUD.CONSTANȚA)

Livia BUZOIANU, Maria BĂRBULESCU

Cercetările arheologice în așezarea fortificată greco-indigenă de la Albești au ocazionat descoperirea unui bogat material preponderent ceramic. Categoria căreia i-am consacrat mai multe studii a fost cea a recipientelor și ștampilelor amforice¹. Semnalarea doar a celorlalte categorii² dădea măsura diversității formelor, preponderenței produselor grecești (sau de inspirație greacă), recunoașterii caracterului uzual, comun, și mai puțin de lux al pieselor.

Ne propunem în continuare prezentarea selectivă a unor forme ceramice, capabile prin identificare și comparație și prin notarea contextelor de descoperire să ofere elemente cronologice de sprijin așezării noastre. Este vorba de *boluri atice* și *kantharoi*, forme ce pot constitui și singure elemente de raportare cronologică.

Categoria *bolurilor cu buza întoarsă spre interior* (*the bowl with incurving rim*, denumire Sparkes-Talcott, *The Athenian Agora*, XII) sau *echinus bowl* (denumire dată de Edwards, *Corinth VII* și adoptată de Rotroff, 1997) este prezentă la Albești prin 6 exemplare. La Thompson, 1934, p.318, A19-21 reprezintă categoria bolurilor adânci și cu buza îndoită spre interior. Ivanov, *Apollonia*, p.222 și fig. 86, (nr.570) le desemnează ca farfurioare tip IV și le datează în a doua jumătate a sec. IV și la începutul sec. III a.Chr. La Rotroff, 1997 sunt incluse tocmai datorită dimensiunilor mici în categoria solnițelor cu picior și datate între 325-250 a.Chr. Tipul este prezent la Histria în al treilea sfert sec. IV a.Chr. - în variante fără decor³ sau cu decor imprimat⁴, eventual și în ultimul sfert sec. IV

¹ A.Rădulescu, M.Bărbulescu, L.Buzoianu, N.Cheluță-Georgescu, *Pontica* 26(1993), p.121-158 și în special p.122, n.4; L.Buzoianu, M.Bărbulescu, N.Cheluță-Georgescu, *Pontica* 33-34 (2000-2001), p.219-252;

² Vezi, de exemplu, *Albești (département de Constantza) – site fortifié gréco-indigène, în Talanta. The Black Sea Region in the Greek, Roman, and Byzantine Periods*, (ed. G.R.Tsetschladze, J.G.de Boer), 2002, p.189-205; *Complexes d'habitat du site fortifié gréco-indigène d'Albești (départ. de Constantza)*, în *Thrace and the Aegean Eight International Congress of Thracology*, Sofia-Yambol, 2000, Sofia 2002, vol I, p.361-375;

³ P.Alexandrescu, în *Histria II*, București, 1966, p.180, XXI, 4 și pl. 90 (după 336 a.Chr.);

⁴ *Ibid.*, p.182, XXXIII, 2, 3, și pl.91;

a.Chr.⁵. Exemplare mai târzii sunt datate tot aici către mijlocul sec. II a.Chr.⁶. Categoria este întâlnită și la Tomis de la mijlocul sec. IV a.Chr. – pentru o piesă căreia i s-a aflat analogie la N.Lamboglia, *Ceramica campană*, p.174, forma 21/25A⁷-, până în prima jumătate a sec. II a.Chr.⁸ La Callatis s-a aflat în complexe închise datate în al treilea sfert al sec. IV a.Chr. – prima jumătate a sec. III a.Chr.⁹. Reținem o piesă publicată în 1979 și aflată cu o monedă de argint divizionară emisă de Callatis și datată în a doua jumătate a sec. IV a.Chr.¹⁰. Notăm și un exemplar prezentat ca import grecesc în Câmpia Brăilei, la Chișcani, și datat în sec. IV a.Chr.¹¹.

Exemplarele de la Albești se caracterizează printr-un profil arcuit, perete îngroșat la partea superioară, picior drept sau ușor ieșit în afară, suprafața de sprijin plană. Interiorul și exteriorul vasului sunt acoperite cu firnis negru strălucitor. Câteva piese au rezervată o dungă circulară pe exteriorul vascei la joncțiunea cu piciorul și suprafața de sprijin. Aparțin tipului elenistic comun, total glazurat și fără decor imprimat. Piesele au dimensiuni cuprinse între 0,029-0,033 înălțime și 0,064-0,075 diametru maxim; diametrul piciorului este în jurul valorii de 0,045 m.

	Inv.	context	h ₀ *	H ₁	d.m.	d.b.
1.	29798	SC, c.61	0,033	0,033	0,07	0,044
2.	29773	SA, c.37	0,03	0,03	0,075	0,032
3.	40398	SE, c.75, -0,60 m	0,032	0,032	0,069	0,045
4.	33627	SD, c.91, -0,65 m	0,029	0,029	0,064	0,044
5.	29772	passim	0,03	0,03	0,07	0,042
6.	29764	passim	0,026	0,026	0,08	0,045

Elemente de detaliu sprijină datarea pieselor de la Albești în sec. III a.Chr., la date cuprinse între începutul secolului și mijlocul (eventual al treilea sfert) al sec. III a.Chr. Pereții groși, buza ascuțită, profilul piciorului și calitatea bună a firnisului sunt trăsături comune pieselor inv. 29798, 29773, 40398 și 33627. O remarcă specială datorăm piesei inv. 33627 care prezintă pe fund un graffit incomplet Σκυ[...]. Pentru un eventual Σκυλῆς, vezi Mihailov, IGB², p.379, nr.418; în *Graffiti antičnovo Chersonesa*, nr.1513, întâlnim o întregire Σκύ[θα]. Σκύθας figurează și la Callatis ca patronimic, în lista de subscriptii de la sfârșitul secolului III a.Chr., pentru ridicarea templului lui Dionysos (ISM, III, 35). Alte două piese

⁵ *Ibid.*, p.184, XXIX, 3 și pl.91

⁶ *Ibid.*, p.195, XXXVII, 13, 14, 17 și pl.95. Piese se caracterizează printr-un firnis granulos, fără luciu sau cu luciu slab, dispus uneori doar la partea superioară a vascei și prin valori ceva mai mari ale diametrului maxim;

⁷ M.Bucovală, *Necropole*, p.13, m. I/d;

⁸ *Ibid.*, p.47, m.XXI/c

⁹ C.Preda, Dacia NS, 5(1961), p.279, fig. 3/7; El.Bârlădeanu, Pontica 13 (1980), p. 232 și pl. VII/5; C.Preda, El.Bârlădeanu, Pontica 12 (1979), p.102-103 și pl. II/1-2, IV/5;

¹⁰ C.Preda, El.Bârlădeanu, *loc.cit.*, M2;

¹¹ V.Sîrbu, Pontica 15 (1982), p.111, fig. 5/1;

*Dimensiunile sunt date în metri; prescurtările folosite sunt: h₀= înălțimea totală; h₁= înălțimea păstrată; d.m.= diametrul maxim; d.b.= diametrul bazei

(inv. 29772 și 29764), care nu au marcată joncțiunea vascei cu piciorul și prezintă un firnis deteritorat, le plasăm la o dată ulterioară primelor, dar tot în limitele sec. III a.Chr. Piesa inv. 29764, de dimensiuni oarecum diferite (0,026 m înălțime și 0,08 m valoarea diametrului maxim) are acoperită cu firnis suprafața interioară, iar la exterior doar partea superioară a vascei. Recunoaștem forma la Ivanov, *Apollonia*, p.221, nr.566 și fig. 86, desemnată ca farfurioară tip III și datată la mijlocul sau al treilea sfert al sec. IV a.Chr.; și într-un bol acoperit cu firnis cenușiu brun mat din *Histria II*, p.188, XXXIV, 19 și pl.92, datat către sfârșitul sec. IV sau începutul sec. III a.Chr. Un exemplar asemănător în *Corinth VII*, pl.3 cat. 95 este datat cca. 300 a.Chr.

Doar pentru două piese ne putem sprijini și pe contextul arheologic: ștampila heracleeană cu numele lui Σωκράτης (grupa IV tipologică) pentru bolul fragmentar inv. 33627; și o ștampilă tot heracleeană, cu monogramă (grupa V tipologică) pentru piesa inv. 29773.

Din categoria bolurilor cu buza întoarsă la exterior (*outturned rim*) reținem un exemplar atic, puțin adânc (inv. 21472). Corpul are profilul ușor carenat spre bază; piciorul este bine marcat, cu profil evazat. Interiorul și exteriorul vasului sunt acoperite cu firnis plumburiu cu nuanțe roșiatice și maronii, datorate arderii. În interior este executat un decor cu roțița constând din baghete scurte dispuse în trei cercuri concentrice. Înălțimea vasului este de 0,05 m; diametrul maxim = 0,140 m; diametrul bazei = 0,077 m. Exemplare asemănătoare recunoaștem la Thompson A 9-13 și fig. 3, 115, 117¹²; Edwards, *Corinth VII*, cat. 76 (cca. 250 a.Chr.); Rotroff, 1997, cat. 893-899 (datate cca. 225-175 a.Chr.)¹³. La Eretria, forma se datează la o dată apropiată de sfârșitul sec. IV – primele decenii ale sec. III a.Chr.¹⁴. În zona vest-pontică forma este cunoscută la Histria într-un exemplar datat în ultimul sfert sec. IV a.Chr.¹⁵. La Callatis notăm exemplarele publicate de Th.Sauciuc-Săveanu, Dacia 1, (1924), p.159 și fig. 85 (*petite ecuelle*); idem, Dacia 2 (1925), p.135-136 și fig. 57¹⁶; C.Preda, N.Georgescu, Pontica 8(1975), p.58, M22 și fig. V/2, VI/2 (sec. III a.Chr.). În sfârșit, amintim exemplarul de la Enisala, cu decor imprimat în interior, datat în al treilea sfert sec. IV a.Chr.¹⁷ și un altul, la Medgidia, din a doua jumătate sec. IV – eventual începutul sec. III a.Chr.¹⁸.

La Albești, în absența unui context arheologic definit și prin alte materiale, reținem aceeași datare, cu posibilitatea limitării ei doar în sec. IV a.Chr.

¹² Thompson, A9, decorul constă din cerc dublu cu ruleta;

¹³ Apropiată ca dimensiune este piesa cat. 893; în general, decorul pieselor constă din patru palmete executate cu ruleta;

¹⁴ Stephan G.Schmid, în E' Ellen.keram., p.361-372 și pl.182, cat.15, cu trimiteri la Thompson A 9-13 și S.Miller, Hesperia, 43 (1974), cat. 25-26. Tot la Eretria, în sec. IV a.Chr., vezi Ingrid R.Metzger, în B' Ellen.keram., p.45 și pl.8, nr.126;

¹⁵ Histria II, p.182, XXXIII, 4 și pl.91; tot acolo și trimiterile; exemplarul este reluat în Histria IV, 1978, cat. 588;

¹⁶ Piese la care ne referim au dimensiuni mai mici: h₀ = 0,025 – 0,035 m; d.m. = 0,09-0,095 m;

¹⁷ G.Simion, Peuce, 2(1971), p.118 și fig. 31/h, h' (M6-B, m.5);

¹⁸ M.Irimia, Pontica, 16(1983), p.125 și fig. 2/3, 12/9; de notat aici dimensiunile apropiate cu ale exemplarului de la Albești (h₀ = 0,048; d.m. = 0,15; d.m.:h₀ = 0,083);

Categoria *bolsal* este reprezentată printr-un fragment din partea inferioară a unui vas (inv. 38986; diametrul păstrat = 0,08 m). Piesa prezintă un picior inelar, cu profilatură; are rezervată o linie circulară incizată la baza vascei. Decorul interior imprimat este compus din 3 palmete apropiate înconjurată de 3 cercuri cu ruleta. Fundul vasului, la exterior, are decorul compus din cercuri concentrice cu firnis: două marginale și două centrale cu punct la mijloc. Pentru forma piciorului, vezi Sparkes - Talcott, cat. 608 (cupă-skyphos, cca. 380 a.Chr.); *Histria IV*, cat. 529, 532 (cupe cu picior jos, cu o datare mult mai timpurie, în sec. V a.Chr.). Decorul îl recunoaștem în *Histria IV*, cat. 590 și pl. 67, la un bol cu buza întoarsă spre interior, datat în al doilea sfert al sec. IV a.Chr.; Thompson, A14, A16 și fig. 115, categoria bolurilor *puțin adânci* cu buza întoarsă spre interior și decor din 4 palmete incluse în cercuri executate cu ruleta. La Sparkes-Talcott, *Agora XII* decorul apare pe un kantharos (cat. 664), datat cca. 350 a.Chr. și pe un bolsal (cat. 561), cu aceeași datare (cca. 350 a.Chr.). Reținem datarea către mijlocul sec. IV a.Chr.: la Albești piesa s-a aflat în SA, c.53, la o adâncime sensibil mai mare (-0,80 m) față de ștampila thasiană a eponimului Νικόδημος I, datată în primul deceniu al sec. III a.Chr.¹⁹ sau imediat după aceea²⁰.

Formele de *kantharoi* aparțin categoriilor: a) cu cupă joasă, sprijinită direct pe picior; b) cu cupă înaltă și picior cilindric. Prima categorie este prezentă prin 4 exemplare fragmentare caracterizate prin picior tronconic cu o concavitate adâncă spre interior și proeminență în centru. Partea exterioară a piciorului prezintă o profilatură circulară. Corpul este canelat (inv. 40404 A-B) sau simplu (inv. 33622). Firnisul acoperă interiorul și exteriorul vasului, cu excepția unei zone rezervate circulare, la profilatura piciorului și pe baza de sprijin. Exemplarul inv. 40404 A își află analogii la Thompson, A 27-28; *Olynth XIII*, nr. 510-513; Ivanov, *Apollonia*, p.193, fig.76, nr.456, kantharos tip II, datat în a doua jumătate a sec. IV a.Chr.; Rotroff, 1997, kantharos de tip clasic cu buza simplă sau întoarsă cat.1 (cca. 325 a.Chr.) și 36 (cca. 335-325 a.Chr.). La Histria aflăm un exemplar întreg, plasat înainte și după mijlocul sec. IV a.Chr.²¹ și un altul fragmentar (numai partea superioară), datat în al treilea sfert sec. IV a.Chr.²². Forma este cunoscută la Callatis, în Materiale 8 (1962), p.447, fig. 7 și în bine- cunoscutul exemplar cu inscripție din al treilea sfert sec. IV a.Chr.²³.

Piese inv. 40404 B și 40156 aparțin mai degrabă unor exemplare cu perete drept (*straight wall pieces*), regăsite la Rotroff, 1997, cat. 170-173, cu datări între 310-275 a.Chr. Forma este înregistrată și de Thompson, B21 și Edwards, *Corinth VII*, cat. 380 (ultimul cu o datare mai înaltă, cca. 325 a.Chr.). Exemplarul inv. 40404 B s-a aflat la Albești cu o ștampilă thasiană Αριστοφών II datată (după Avram, 1996) cca. 288-274 a.Chr.

Exemplarul inv. 33622, de producție atică, prezintă în interior un decor cu ruletă, constând dintr-un șir de baghete; la exterior în concavitatea piciorului, este

¹⁹ Cca. 290 a.Chr., după Garlan, *apud* Gh. Poenaru-Bordea, BCH, Suppl.13, (1986) p.344, n.63;

²⁰ Cca. 286-274 a.Chr., după Avram, 1996;

²¹ Histria IV, cat. 577 și pl. 65 (datare M.Coja);

²² Histria II, p.182, XXXIII, 6 și pl.91;

²³ C.Preda, N.Georgescu, Pontica 8 (1975), p.60, M40 și pl.IX;

sgraffitată litera M sau Σ (mai curând prima literă, după paralelismul hastelor). Recunoaștem forma vasului la Ivanov, *Apollonia*, p.187, fig. 74, pl.102, nr.433 (kylix !) tip IX, varianta a, datată la mijlocul sau al treilea sfert al sec. IV a.Chr.; Rotroff, 1997, cat. 39 (kantharos datat 325-300 a.Chr.); Callatis, Pontica 8(1975), p.58, M17 și pl. V/1 (sfârșitul sec. IV și începutul sec. III a.Chr.). Pentru graffiti, vezi E.I. Solomonik, *Graffiti s horî Chersonesa*, nr.1, 9, 85, 192 (M) și 149, 221, 344 (Σ). Piesa s-a aflat la Albești în context cu două ștampile heracleene cu două nume din perioada B databile după Brashinskii 1980, în al doilea, al treilea și începutul ultimului sfert al sec. IV a.Chr.

Forme mai evolute recunoaștem la piesele inv. 38980 și 40871. Prima piesă ne oferă mai multe elemente de recunoaștere ale seriei: gât cilindric larg și puțin înalt; torți cu arcuire scurtă, corp cu profil rotunjit (și nu unghiular). Recunoaștem piesa la Rotroff, 1997, cat. 10 (cca. 310-300 a.Chr.). Un exemplar asemănător s-a aflat la Cabyle în complex datat de monede de bronz Lysimach în primele două decade ale sec. III a.Chr.²⁴ Forme de același tip sunt notate pe Agoraua atheniană și Dipylon B1²⁵. Un exemplar s-a aflat la Sborjanovo cu ștampile amforice din prima jumătate a sec. III a.Chr.²⁶ La Albești piesa s-a aflat cu ștampile de Heraclea Pontică din grupa IV și Rhodos, perioada II.

Exemplarul inv. 40871 prezintă pe gât un decor vegetal cu vopsea albă, stil West-Slope. Piesa se datează spre 280-260 a.Chr., după analogiile de pe agoraua Athenei și de la Koroni²⁷ sau 285-275 a.Chr., la Rotroff, 1997, cat.28.

O grupă distinctă o reprezintă exemplarele cu perete drept sau unghiular; notăm două piese atice stil West-Slope (inv. 38997 și 40181), dateate cca. 275-250 a.Chr. și pentru care identificăm analogii la Thompson, 1934, p.339, B 22-26; Edwards, *Corinth VII*, pl.39, cat.189 și Rotroff, 1997, cat. 190 și 219. Piesa inv. 38997 s-a aflat la Albești în context cu o ștampilă sinopeeană din grupa Vb²⁸. Pentru al doilea exemplar (inv. 40181) contextul este mai puțin riguros: piesa s-a aflat împreună cu două ștampile sinopeene din grupa Vd, într-un martor de săpătură (SB, c.7-17).

Ultimul exemplar în serie este piesa inv. 38970; lucrat într-o argilă grosieră, vasul prezintă un appendice bifoliat (*ivy leaf*) la extremitatea superioară a torții. Formă apropiată aflăm la Rotroff, 1997, cat. 263, exemplar din categoria *kantharos bagy*, datat 225-210 a.Chr. Pentru o piesă asemănătoare aflată la Lemnos, pe care o datează la sfârșitul sec. III a.Chr., Simonetta Savona presupune o producție locală²⁹.

Varianta cu *cupă înaltă și picior cilindric*, mai bine reprezentată, are ca

²⁴ A.Bozkova, în Δ' Ellen.keram., pl.90 a, 92 a: 1 și p.124;

²⁵ S.Miller, *Hesperia* 43(1974), 2, pl.30, nr.4; S.Rotroff, *Hesperia* 52(1983), 3, pl.53, nr.29; K.Braun, *AM*, 85(1970), pl.79, nr.7;

²⁶ M.Cicikova, K.Dimitrov, în Δ' Ellen.keram., pl.95 b, 98 a și p.132, cat.1;

²⁷ Vezi la A.Bozkova, *op.cit.*, p.124 cu n.7 și pl.92 a: 2; J.Burow, în Δ' Ellen.keram., pl.103 a-d și p.136 (Durankulak, sec. IV târziu/sec. III timpuriu);

²⁸ Pentru ștampilele sinopeene, vezi N.Conovici, *Histria VIII. Les timbres amphoriques*. 2. *Sinope*, București-Paris, 1998; grupa V cu subgrupele V a – Ve este datată cca. 257-190 a.Chr.;

²⁹ Simonetta Savona, în Δ' Ellen.keram., pl.142 d, 143: 3 și p.225 cu n.30; autoarea subliniază involuția formei și calitatea inferioară a execuției;

elemente proprii de recunoaștere cupa de formă tronconică (la unele exemplare înscriindu-se aproape într-un triunghi), partea superioară cilindrică, înaltă, cu profil ușor concav; torți puternic arcuite cu apucători plate la capete; picior cilindric, profilat spre bază. Exemplarele sunt cu corp canelat (4) sau simplu (7). Canelurile, drepte sau oblice, sunt delimitate în partea inferioară de o șanțuire, trăsătură comună cu a tipului anterior. Pieseile au aspect zvelt; raportul dintre diametrul corpului și înălțime (la piesele păstrate întregi) este de 0,5-0,558 (vezi tabelul).

Inv.	context	h ₀	h ₁	d.m.	d.b.	d.m.: h ₀
40404 A	SC, c.26, -0,75	-	-	-	0,043	-
40404 B	SB, c.17, -0,75	-	-	-	0,045	-
40156	SB, c.2, -0,31	-	-	-	0,053	-
33622	SD, c.95, -0,83	-	-	-	0,056	-
38980	SA, c.45, -0,50	-	0,08	0,08	-	-
40871	passim	-	0,055	0,055	-	-
38997	SB, c.131, -1,30	-	0,043	0,038	-	-
40181	SB, c.7 -17	-	0,055	0,045	-	-
38970	SB,c.14,-0,50-0,70	-	0,06	0,052	-	-
29777	SB, c.31	0,120	0,120	0,067	0,038	0,558
29745	SB, c. 31, -0,55	0,140	0,140	0,07	0,04	0,5
37975	SB, c.65, -0,55	0,198	0,198	0,095	0,05	0,53
40169	SB, c.65, -0,42	-	0,098	0,072	0,04	-
29799	SC, c.59	-	0,135	0,096	0,058	-
40104	SC, c.65, -0,45	-	0,052	0,07	-	-
40400	passim	-	0,135	0,085	0,042	-
21473	SB, c.7, -0,55	-	0,07	0,085	-	-
40432	passim	-	0,06	0,068	-	-
43598	SA, c.13, -0,25, -0,30	-	0,095	0,09	-	-

Trăsăturile corespund formei noi de *kantharos* care se dezvoltă rapid în primul sfert al sec. III a.Chr. Noua formă este bine reprezentată la Menon's Cistern, Dipylon Well și Koroni, în depozite ce se întind din prima treime spre mijlocul sec. III a.Chr. Formele apărute la Albești sunt ceva mai zvelte; raportul dintre diametru și înălțimea vasului are valoare mai mică (0,5-0,558 față de 0,69-0,78); piciorul este mai înalt, cu concavitate conică în interior; de asemenea, concavitatea părții superioare este mai pronunțată. Raportate la exemplarul considerat cel mai târziu din serie (Rotroff, cat. 16, provenit de la Menon's Cistern) și datat la sfârșitul primului sfert sec. III a.Chr., piesele de la Albești sunt ulterioare acestei date. Indicații pentru o datare mai târzie aflăm în mărimea vaselor³⁰ și în piciorul cilindric, foarte înalt. Deși rară, forma a fost descoperită pe

³⁰ *Kantharoi* de mărime mare (h = 0,13-0,15 m) încep să fie produși pe la cca. 275 a.Chr. (Rotroff, 1997);

Agora în depozite din al treilea sfert sec. III a.Chr.; de asemenea, este remarcată și la Dipylon cu materiale din al doilea și al treilea sfert sec. III a.Chr. O piesă asemănătoare exemplarelor de la Albești s-a aflat în tumulul 7 al necropolei orientale de la Cabyle. Complexul funerar are ca date limite de amenajare mijlocul sec. III a.Chr. (*terminus post quem*) și sfârșitul celui de la treilea sfert/începutul ultimului sfert al sec. III a.Chr. (limita inferioară)³¹. Un kantharos asemănător, însă cu proporții mai puțin zvelte, aflat în Macedonia, este datat de un tezaur monetar între 250-239 a.Chr.³².

Pentru coloniile vest-pontice se reține sec. III a.Chr.: *Histria II*, p.187, XXXIV, 8 (= *Histria IV*, cat. 578; mijlocul sec. III a.Chr.); *Histria V*, cat. 12-13, pl.2 (sec. III a.Chr.); Bucovăla, *Necropole*, p.120, fig. 76/b și p.23, a, cu trimiteri la CVA, București, 1965, pl.44, fig. 4 (sec. III a.Chr.); V.Lungu-C.Chera, *Pontica 19* (1986), p.98 și pl. 2/8 (M7, sec. III a.Chr.). Piesa de la Callatis din *Pontica 13* (1980), p.222 și fig. I/1 o considerăm o variantă tot de sec. III a.Chr. pentru exemplarele de la Albești³³.

Cel mai edificator context arheologic pentru piesele aflate la Albești îl oferă ștampilele rhodiene, date în intervalul 269-225 a.Chr.³⁴. Notăm, pe rând, numele eponimului Δαήμων, din subperioada Ic (269-240) cu piesa inv. 21473 (în SB, c.7, -0,55 m); eponimul Ὀνάσανδρος, de la începutul subperioadei II a (240-225 a.Chr.), aflat în SB, c.65, -0,42 m cu kantharosul inv. 40169. Mai mulți producători din perioada II Δίσκος I, Θεόδωρος I și Σάμος - s-au aflat cu piesa inv. 40104 (în SC, c.65, -0,45 m). Alți producători -Ξενότιμος și Μνησίθης - s-au aflat cu piesele inv. 29799 și 37975. În câteva cazuri (inv. 37975, 21473) notăm și ștampile de Heraclea Pontică din grupa a IV-a, a cărei datare s-a prelungit probabil și după mijlocul sec. III a.Chr.³⁵, și de Sinope din grupa V d (pentru piesele inv. 40169, 40104, 21473).

Prezentarea noastră nu-și propune neapărat și concluzii. Atrage atenția asupra unor forme ceramice care aparțin prin tipologie, arie de răspândire și contexte arheologice categoriei ceramicii elenistice comune secolelor IV-III a.Chr. Frecvența bolurilor tip *echinus* și a exemplarelor de *kantharoi* cu picior cilindric înalt (raportată la bolurile cu buza întoarsă la exterior și formele de *kantharoi* cu picior jos) o recunoaștem ca trăsătură comună în coloniile vest-pontice.

Contextele arheologice invocate le precizează datarea în sec. III a.Chr. Câteva forme (*bolsal*, unele exemplare de *kantharoi* cu picior jos) le putem plasa în a doua jumătate și spre mijlocul sec. IV a.Chr. Datările propuse sunt în acord cu materialele amforice ștampilate aflate în aceleași contexte.

³¹ A.Bozkova, *op.cit.*, p.124-125 și pl. 90 b și 92 a: 5. Între materialele complexului s-a aflat și o drahmă postumă Alexandru Macedon, bătută la Colophon și datată 310-301 a.Chr.;

³² *Ibid.*, n.11; V.Poulios, în Γ' Ellen. keram., p.116, A 414, pl.66 a;

³³ În articolul citat piesa era datată la sfârșitul sec. IV-începutul sec. III a.Chr.;

³⁴ Datele după J. - Y. Empereur, A.Hesnard, *Les amphores hellénistiques du monde égéen, în Céramiques hellénistiques et romaines*, II, Besançon, p.18-19;

³⁵ Pentru o ștampilare practică de Heraclea Pontică „cel puțin până în al treilea sfert al sec. III a.Chr.” se pronunță și N.Conovici, M.Irimia, *Dacia NS*, 35 (1991), p.140.

Lista prescurtărilor

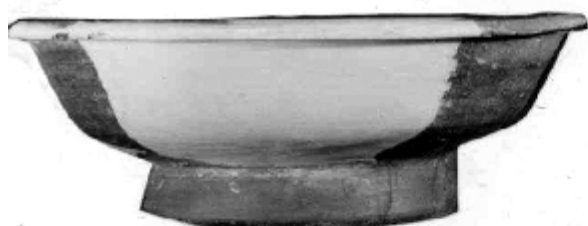
- Avram, 1996 – Al.Avram.*Histria. VIII. Les timbres amphoriques. 1. Thasos*, Bucarest-Paris, 1996.
- Brashinskii, 1980 – I.B.Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V-III vv.don.e.*, Leningrad, 1980;
- Bucovală, *Necropole* – M.Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1966.
- Ivanov, *Apollonia* – T.Ivanov, *Antična keramika ot nekropola na Apolonija, în Apolonija, Razbik'pate v nekropola na Apolonija prez 1947-1949 g.*, Sofia, 1963
- Mihailov, IGB² – G.Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I², Sofia, 1970.
- Rotroff, 1997 – Susan I.Rotroff, *Hellenistic pottery athenian and imported wheelmade table ware and related material*, The Athenian Agora, 29, Princeton. New Jersey, 1997.
- Thompson, 1934 – H.Tompson, *Two Centuries of Hellenistic Pottery*, Hesperia 3(1934), p.311-480.
- B' Ellen.keram. - B'Epistemoniké synántese gia ten ellenistike keramike, Rhodos 22-25 martiou 1989, Athena, 1990.
- Γ' Ellen.keram. – Γ' Epistemoniké Synántese gia ten ellenistiké keramiké, Thessaloniké, 24-27 septembriou 1991, Athena, 1994.
- Δ' Ellen.keram. – Δ' Epistemoniké Synántese gia ten ellenistiké keramiké, Mytilene, martios 1994, Athena 1997.
- E' Ellen.keram. - E'Epistemoniké synántese gia ten ellenistike keramike, Atena, 2000.

Ilustrație

Categorie	Nr.inv.	Planșe	Categorie	Nr.inv.	Planșe
bol	29798	Pl.I; V	kantharos	38997	Pl.II; VII
bol	29773	Pl.I; V	Kantharos	40181	Pl.II; VII
bol	40398	Pl.I; V	Kantharos	38970	Pl.III; VII
Bol	33627	Pl.I; V	kantharos	29777	Pl.IV; VII
Bol	29772	Pl.I; V	kantharos	29745	Pl.III;VIII
Bol	29764	Pl.I; V	Kantharos	37975	Pl.III;VIII
bol	21472	Pl.I; V	Kantharos	40169	Pl.III;VIII
bolsal	38986	Pl.I; V	kantharos	29799	Pl.IV;VIII
kantharos	40404 A-B	Pl.II; VI	kantharos	40104	Pl.II;VIII
Kantharos	40156	Pl.III; IV	kantharos	40400	Pl.IV;VIII
Kantharos	33622	Pl.II; VI	Kantharos	21473	Pl.IV;VIII
Kantharos	38980	Pl.II; VI	Kantharos	40432	Pl.IV;VIII
kantharos	40871	Pl.III; VII	kantharos	43598	Pl.IV;VIII

33.627

21.472

38.986

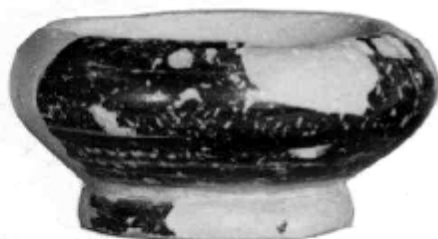
29.798

29.772

29.773

40.398

29.764

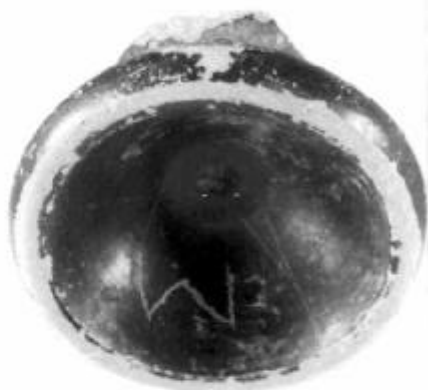
40.404 B

40.404 A

I

33.622

38.980

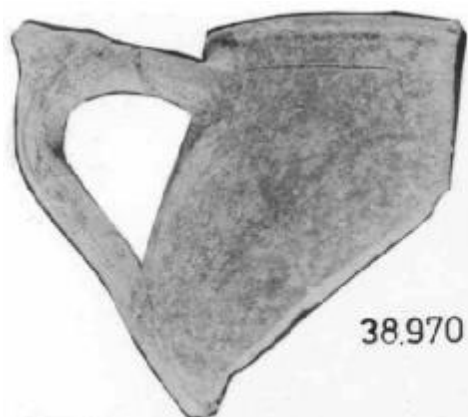
38.997

40.181

40.104

38.970

40.871

37.975

40.169

40.156

29.745

21.473

29.777

29.799

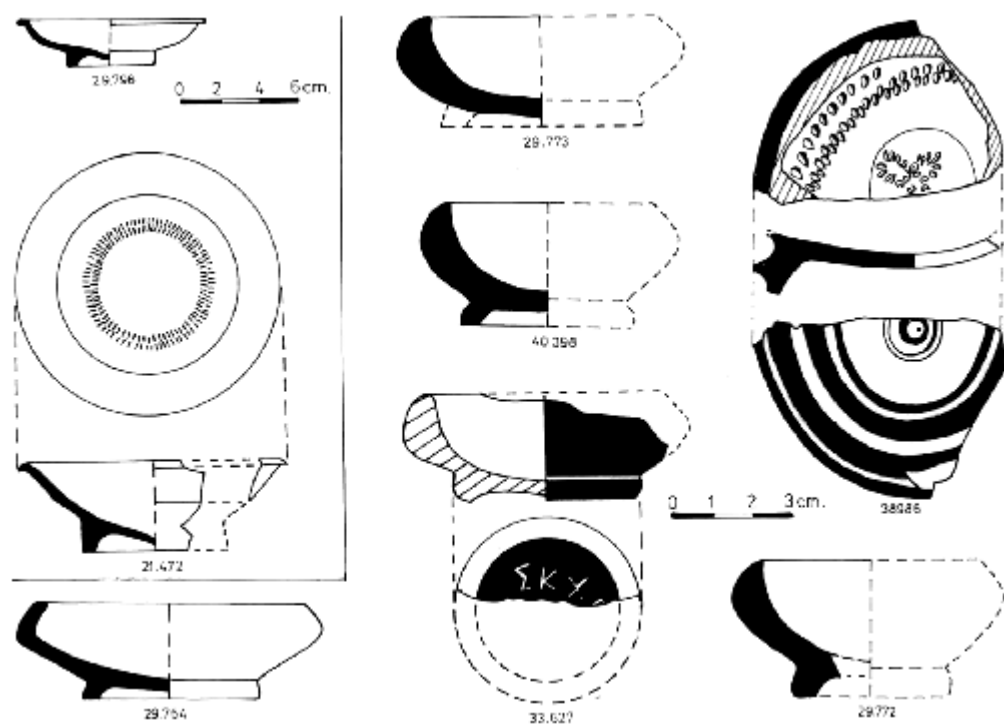
43.598

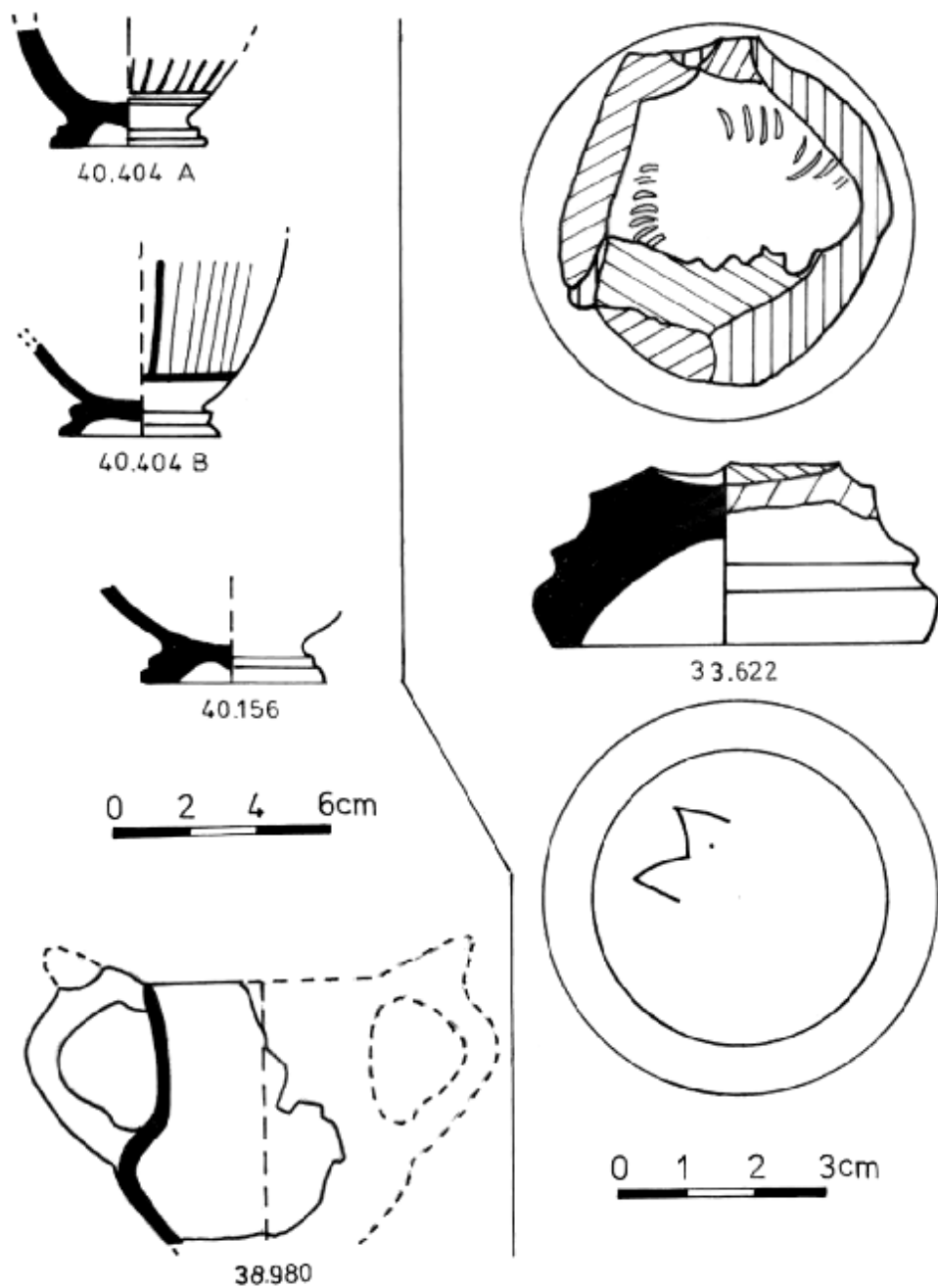
40.432

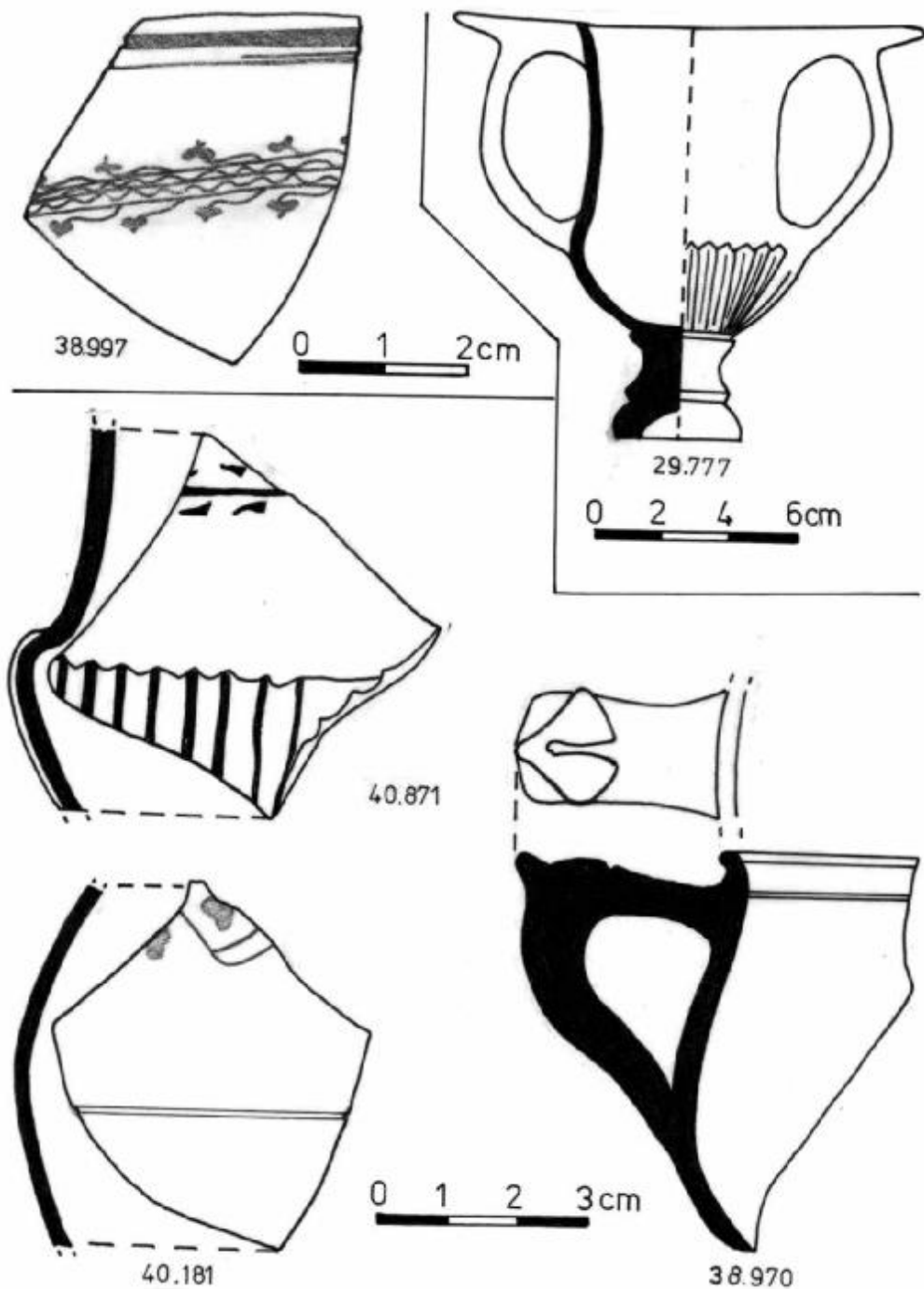

40.400

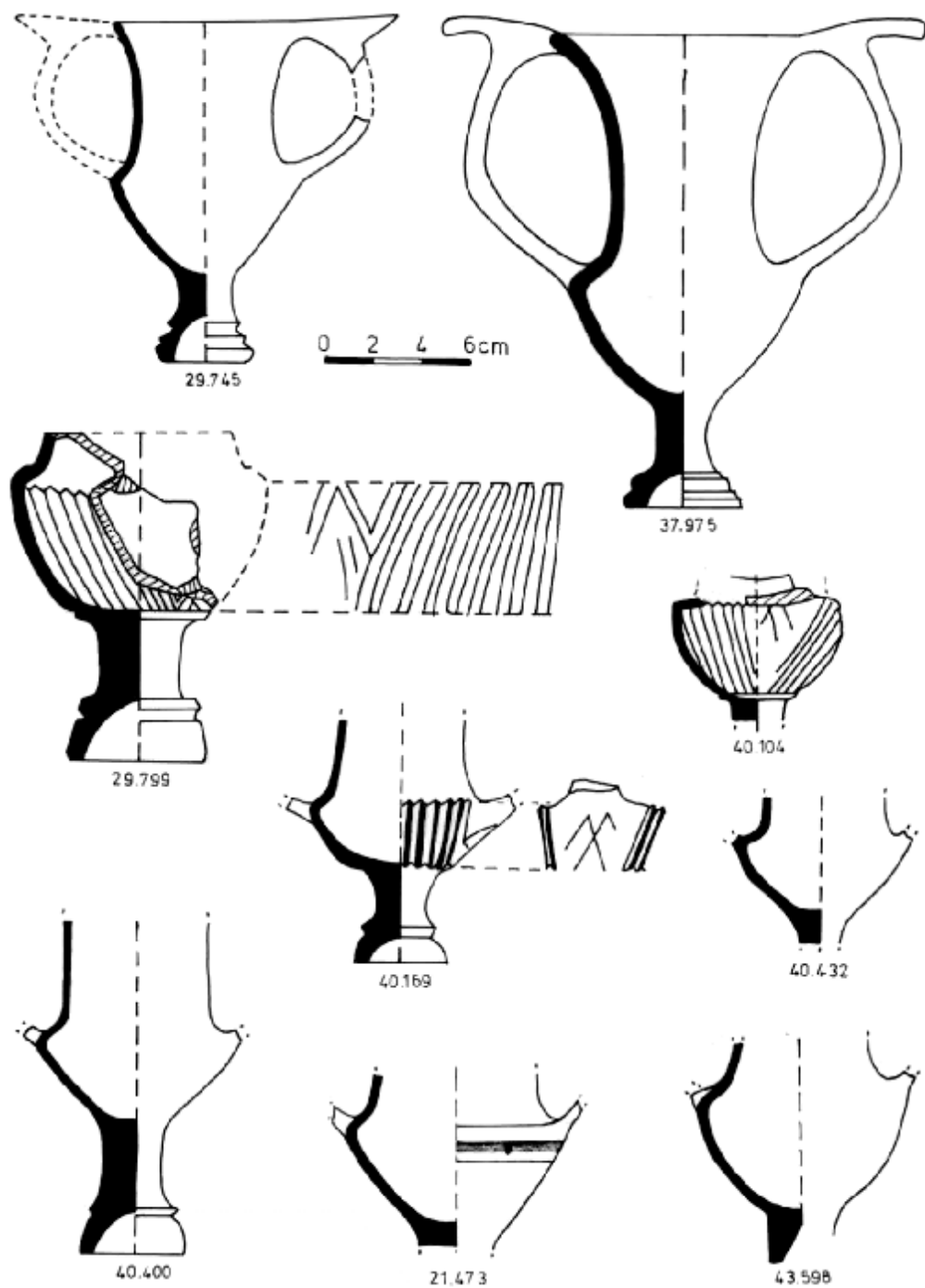

PL. V

PL. VII

PL. VIII

**IMPORTED CERAMICS CATEGORIES
IN GREEK-INDIGENOUS SETTLEMENT
ALBEȘTI (CONSTANȚA COUNTY)**

Summary

The article tends to selectively present some ceramics types – Attic bowls and kantharoi – able to offer chronological elements for the settlement in Albești. 6 bowls with inwards turned (or *echinus bowl*), one piece with outturned rim and a bolsal fragment are analyzed. The *kantharoi* shapes belong to the categories with a low cup, set directly above the foot, and the one with a tall cup and cylindrical foot. By typology, spreading area and archaeological context the vessels belong to the Hellenistic ceramics category, common for the 4th – 3rd centuries B.C.

The frequency of echinus type bowl and of the kantharoi pieces with tall cylindrical foot can be recognized as a common feature for the Pontic colonies. The mentioned archaeological context traces their dating to the 3rd cent B.C. Some types (bosal and some kantharoi pieces with a low foot) can be placed into the second half and towards the end of the 4th cent. B.C. The suggested datings are matching the stamped amphora materials, present in the same context.

LE POTIER ῙΑΛε (...) D'HISTRIA. NOUVELLES DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LE PHÉNOMÈNE DU TIMBRAGE SUR LA CÉRAMIQUE HELLÉNISTIQUE

Octavian BOUNEGRU

Dans le dépôt 1 du chantier archéologique d'Histria, parmi le matériel céramique sans localisation précise (*passim*), il y a un tesson qui présente une importance particulière pour la problématique générale de la céramologie histrienne. Il s'agit d'un fragment de bol à vernis de couleur rouge brique qui présente une estampille de producteur. Pour ce qui concerne le lieu approximatif de la trouvaille de cette pièce, le collègue Alexandru Avram nous a précisé que celle-ci a été trouvée par hasard, à la surface, à la fin des années '80 ou au début des années '90, dans la zone des ateliers céramiques d'Histria de l'extrémité ouest du soi-disant "plateau" (l'habitation civile de la cité à l'époque grecque et hellénistique) à la suite d'une exploration de surface à laquelle ont participé, sauf le collègue mentionné, Petre Alexandrescu et Pierre Dupont. En dépit du fait que ce fragment n'a pas été trouvé dans une couche archéologique bien précisée, mais, peut-être, justement à cause du voisinage du lieu approximatif de découverte au quartier de potiers, celui-ci mérite une attention spéciale.

Le tesson représente un profil presque complet, excepté le fond, d'un bol (16,5 cm de diamètre et env. 3 cm d'hauteur), au parois extérieur en angle obtus et au bord droit, horizontal. A l'extérieur et à l'intérieur le bord présente deux petites protubérances. (Fig. 1). La surface intérieure présente une courbure normale. Apparemment le fond du vase était annulaire. Il faut mentionner dès le début que la forme du vase est, semble-t-il, trop peu sinon tout à fait inconnue à Histria. Cette situation n'est pas surprenante si l'on tient compte du fait que, malheureusement, la céramique hellénistique d'Histria n'a pas été, à rares exceptions, publiée, étant donc presque inconnue¹.

Si la typologie n'offre aucune information concrète, les caractéristiques de l'argile et, surtout, du vernis, sont décisives en ce qui concerne la paternité de ce bol. La pâte est très fine et extrêmement homogène, pulvérulente, de couleur crème. A l'intérieur, y compris sur la partie horizontale du bord, il y a un vernis peu consistant, sur quelques portions, même laiteux, à l'aspect d'une engobe, de

¹La seule exception notable est le récent catalogue de C. Domăneanțu, *Histria Les résultats des fouilles XI. Les bols hellénistiques à décor en reliefs*, Bucarest 2000.

couleur rouge brique foncé à irisations fines et aux tâches de couleurs différents, de brun rougeâtre jusqu'au jaunâtre-rougeâtre. Le même vernis, peu consistant, vaguement brillant, couvre aussi la surface extérieure du vase, mais il est de couleur beige marron clair. Tous ces éléments montrent, sans aucune doute, qu'il s'agit d'un bol produit dans les ateliers de Histria, comme a confirmé aussi l'un de découvreurs, Pierre Dupont, celui qui, d'ailleurs, a identifié les groupes chimiques et stylistiques de la céramique produite à Histria à l'époque grecque et hellénistique. La datation du vase n'est pas sûre, mais il s'agit certainement d'une catégorie céramique d'époque hellénistique qui, d'après quelques indices indirects, pourrait être encadrée entre la fin du IVe s. et le milieu du IIIe s. av. J.-C.

L'élément de nouveauté absolue pour cette catégorie céramique c'est le timbre située dans la partie médiane de l'intérieur du vase (Fig. 2, 1). La cassure de droite du tesson s'est produite après la troisième lettre. Dans un cartouche rectangulaire sont conservées en relief, bien conturées, les lettres $\Lambda\Lambda E$ (Fig. 2, 2). La hauteur des lettres est: Λ et Λ = 6 mm; E = 7 mm. Sans aucune doute il s'agit d'un timbre de producteur qui peut être facilement restituée: $\Lambda\Lambda E[\Xi\text{AN}\Delta\text{POY}]$. Conformément à l'interprétation proposée par nous concernant la fabrication locale du vase, ce $\text{\AA}\lambda\epsilon\chi\alpha\nu\delta\rho\omicron\varsigma$ serait le premier potier histrien connu jusqu'à présent. La signification de cette interprétation dépasse de beaucoup les limites de la problématique de la production céramique de Histria à l'époque hellénistique si l'on accepte que le fragment céramique aurait représenté la plus ancienne attestation archéologique de l'introduction du procédé du timbrage des vases à l'époque respective. Pour cette raison, avant de développer ces idées, il convient de mettre en évidence quelques repères concernant le phénomène du timbrage des vases à l'époque hellénistique avec les noms des producteurs, des céramistes, par rapport à la situation de l'industrie céramique de l'époque romaine, beaucoup plus connue que celle antérieure. Ce phénomène a attiré l'attention des chercheurs par ses implications pour l'économie antique.

La signature des vases produits en série commence au IIIe s. av. J.-C., période quand, à la différence des époques antérieure, la signature était standardisée. L'utilisation de la méthode de timbrer les vases, soit à l'intérieur du vase (dans le cas des vases "ouverts") soit sur le fond du vase (dans le cas des vases "clos") se généralise assez vite. Quand-même, il faut souligner le fait que dans la littérature archéologique dédiée à ce problème, on considère que pour les sigillées orientales en général, le timbrage des vases n'apparaît que relativement tard, c'est-à-dire au Ier s. av. J.-C., peut-être même dans la seconde moitié de celui-ci. Les trouvailles des ateliers de Pergame-vallée de Ketios² infirme cette hypothèse parce que, comme nous avons montré, les estampilles de producteurs sont présentes même à partir avec les formes les plus précoces des sigillées, c'est-à-dire à partir du milieu du IIe s. av. J.-C.

L'interprétation du phénomène du timbrage des vases avec le nom du producteur est assez difficile, compte-tenu de la multitude des facteurs qui ont contribué à l'initiation de ce système. Une première question c'est qu'est ce que représentait en effet la signature sur les vases, respectivement le timbre avec le

²O. Bounegru, S. Erdemgil, *Terra-Sigillata-Produktion in den Werkstätten von Pergamon-Ketios* - Vorläufiger Bericht, *Istanbuler Mitteilungen* 48(1998), 273.

nom du producteur. On a constaté ainsi que le timbre avec le nom du producteur établit une relation de propriété et/ou de responsabilité entre un produit fabriqué et son auteur; celle-ci était le signe permanent de cette propriété et/ou de responsabilité. Puis, un timbre avec le nom ne peut pas être traitée unilatéralement, mais dans le cadre d'un complexe de facteurs qui conféraient une certaine importance à cette signature: garantie de la qualité du produit, mais pas seulement cela.³

D'autre part, on considère que la signature du producteur devait avoir le rôle de recommander aux acheteurs un certain produit et si cette interprétation est plausible, alors il faudrait à attendre une certaine cohérence de la distribution des signatures. Ainsi, la présence, respectivement leur absence devrait correspondre à un raisonnement bien défini. Mais en réalité aucun argument incontestable ne nous permet pas à discerner une règle générale, qui probablement n'a pas existé d'ailleurs, selon laquelle se déroulait le système du timbrage des vases et cela pour plusieurs raisons que nous résumerons de suite.

Les timbres ne représentent toujours une garantie de la qualité des vases. "Megarische Becher" de la meilleure qualité sont quelquefois anonymes⁴, tandis que des vases médiocres ou même rebutés sont signés⁵.

Les timbres ne sont pas destinées toujours à être reconnues par les acheteurs. Quelques-unes sont rédigées d'une manière extrêmement abrégée ou plus souvent sous forme de monogrammes au déchiffrement très difficile.

Les timbres ne marquaient pas toujours les vases destinés à l'exportation; aucun argument de nature statistique ne confirme pas cette interprétation⁶.

On constate ainsi que ni qualité des vases, ni le lieu ou la période de fabrication, ni la clientèle n'était concernée, ni le soin pour la publicité et ni la réunion de tous ces facteurs ne correspondent aux réalités archéologiques et donc toute tentative de clarifier ce phénomène se heurte de difficultés majeures. On a formulé quand-même quelques hypothèses, confirmées aussi dans le cas des producteurs pergameniens⁷. L'utilité pratique des timbres doit être expliquée dans le contexte du processus de fabrication et de commercialisation des vases. Celles-ci s'adressaient probablement en premier lieu à ces fournisseurs qui devaient distinguer les produits de divers potiers. Autrement dit, les estampilles de producteur s'adressaient à la même catégorie d'artisans, hypothèse que nous soutenons très fortement, y compris dans le cas des potiers histriens. Cette conclusion est suggérée, d'autre part, par la fréquence de l'apparitions des timbres

³G. Siebert, *Ktema* 3(1978), 112 ff.

⁴Ul. Hausmann, *Hellenistische Reliefbecher*, Berlin 1959, 108.

⁵G. R. Edwards, *Corinth VII.3. Corinthian Hellenistic Pottery*, Princeton, 1975, Nr. 909-912.

⁶G. Siebert *op.cit.* 123.

⁷Nous mentionnons que dans les ateliers céramiques de Pergame (qui vont constituer l'objet d'une monographie à paraître dans la série "Pergamenische Forschungen" où l'on produisait des coupes ioniennes, "céramique appliquée" et sigillées, il y avait les timbres suivants: MENEMAXΟΥ, ΜΕΤΡΟΒΙΟΥ, ΕΠΙΓΟΝΟΥ, ΘΕΟΓΕΝΟΥ, ΔΙΟΚΟΤΟΥ, ΗΡΟΔΟΥ, ΓΑΙΟΥ, ΣΑΤΥΡΟΥ, ΠΑΝΦΙΛΟΥ, ΚΑΛΙΚΡΑΤΟΣ, ΝΕΙΚΩΝ, ΑΘΕΝΑΙΟΥ, ΛΕΥΚΟΥ, ΚΟΙΡΑΝΟΥ, ΚΕΡΔΟΣ, ΑΡΕΙΣ, ΕΙCΙΔΟΥ, ΑΝΔΡΕΟΥ, ΜΗΝΟΚΡΙΤΟΥ, ΑΠΟΛΛΟΝΙΟΥ, ΜΟΧΧΟΥ, ΚΥΡΑΣ, ΩΡΗΟΥ, ΕΡΜΗΣ, ΝΟΣΤΟΥ, ΜΑΓΡΕΟΥ, ΔΙΟΓΕΝΟΥ, ΕΡΟΣ.

de producteur, dans le sens qu'elles sont assez rares, aussi à l'époque hellénistique qu'à l'époque romaine. Le nombre relativement petit des timbres montre que pour chaque lot de vases produits par un potier, lot qui pouvait comprendre quelques dizaines ou quelques centaines d'exemplaires, un seul vase était timbré avec le nom du producteur pour faciliter l'evidence faite par le fournisseur. Ce fait a été constaté, dans certains cas, pour les ateliers de La Graufesenque⁸ et il est suggéré par certains indices, deux siècles avant, dans le cas de ceux de Pergame-Ketios⁹. Si les timbres de producteur avaient ou non certain rôle aussi dans le processus de commercialisation des vases, c'est un problème qui, selon nous, reste ouvert.

En revenant au vase qui fait l'objet de cette note, quelques constations finales s'imposent dans le contexte des discussions antérieures. Le fait qu'il s'agit d'un vase produit dans les ateliers histriens et qui porte un timbre de producteur représente une preuve du début de la production céramique de masse à Histria au moins simultanément avec le début de la production en série des grands centres grecs (Argos, Delos) ou micrasiatiques (Pergame, Smyrne, Éphèse) sinon même à une période estimée à quelques décennies plus tôt. Cette dernière affirmation reste encore à être argumentée à l'avenir, bien que, comme l'on a montré, la période de fabrication du vase dans l'atelier d'Ἀλέ[ξανδρος?] de Histria s'encadre entre $\pm 325 - \pm 250$ av. J.-C., c'est-à-dire environ un demi-siècle plus tôt que l'apparition des premières séries de coupes ioniennes, estimée au milieu du IIIe s. av. J.-C. Une telle production de masse imposait non seulement des modifications structurelles dans l'organisation de la production céramique, que nous ne pouvons que supposer, sans pouvoir les prouver, mais aussi d'autres rapports, plus flexibles et plus dynamiques, entre producteurs et commerçants, respectivement acheteurs. D'ailleurs, le développement d'une telle industrie céramique à Histria n'est en rien surprenante, car les recherches archéologiques ont mis en évidence une forte tradition locale de la production céramique, de l'époque archaïque jusqu'à la fin de l'époque classique.¹⁰

Cette trouvaille en apparence insignifiante qui, en plus, est dû au hasard, jette, donc, une nouvelle lumière sur le phénomène mentionné et l'existence de l'atelier de ce Ἀλέ[ξανδρος?] constitue, d'après nos connaissances, la première attestation archéologique incontestable de la production céramique de série du bassin ouest et nord du Pont à l'époque hellénistique. Celle-ci prouve, en même temps, qu'au point de vue de la production artisanale en général, de l'industrie céramique en special, Histria s'encadrait parfaitement dans la dynamique économique du monde hellénistique.

⁸Pour la riche bibliographie concernant les graffiti de La Graufesenque, voir: Fr. Hermet, *La Graufesenque (Condomago) II Graffites*, Paris, 1934; R. Marichal, *Les graffites de La Graufesenque*, Paris, 1988; K. Strobel, *MBAH VI*, 2(1987), 103-104.

⁹Cf. O. Bounegru, S. Erdemgil, *Töpferieliste aus Pergamon*, *Istanbuler Mitteilungen*, 50 (2000), 273-283.

¹⁰M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucarest, 1938, 24; S. Dimitriu, M. Coja, *Dacia*, N.S., 2(1958), 89; P. Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 16(1972), 113.130 et surtout M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, Bucarest-Paris, 1979.

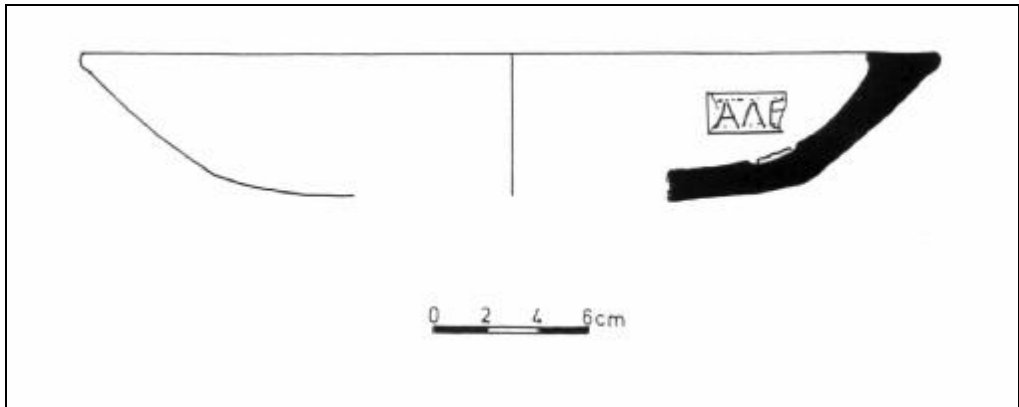

Fig. 1- Histria, bol timbré (dessin)

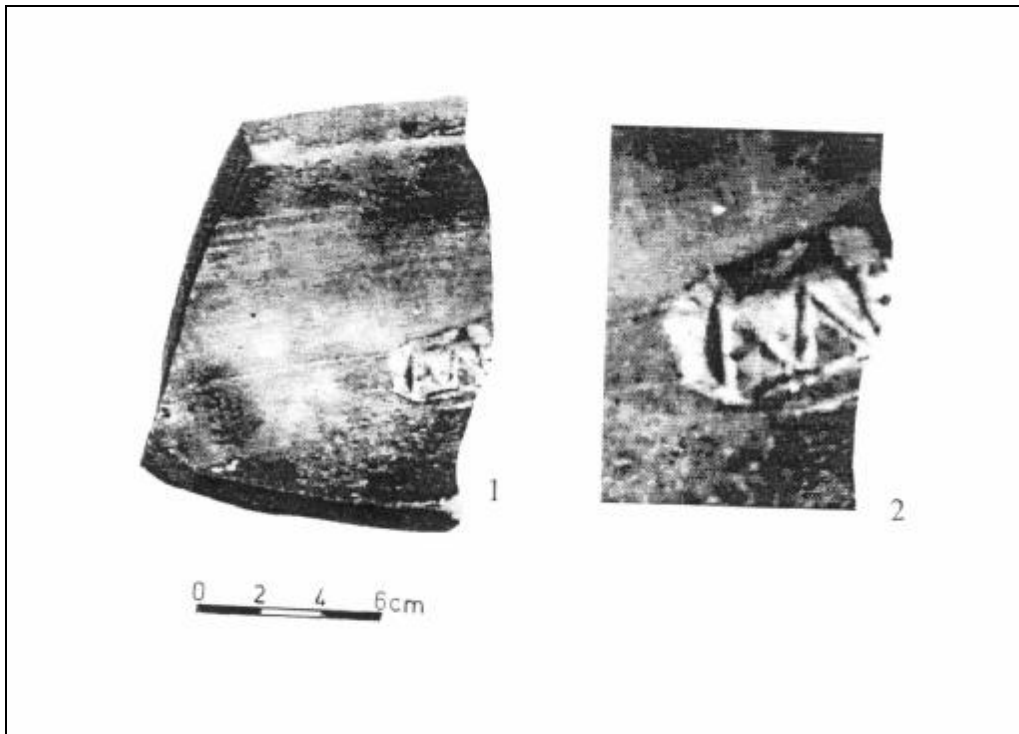

Fig. 2- Histria 1 - bol timbré; 2 - image du timbre (photos)

SONDAJUL "α" DIN BASILICA EPISCOPALĂ DE LA HISTRIA

Mircea V. ANGELESCU, Adela BÂLTÂC

Unul din cele mai importante edificii de epocă romană de la Histria este basilica de dimensiuni impresionante descoperită în centrul cetății. Săpăturile începute în 1969-1970¹ și reluate din 1984 au drept scop cercetarea acestui monument construit în prima jumătate a secolului al VI-lea p.Chr.

Deși săpăturile de la Histria au început încă din 1914, problema stratigrafiei generale s-a pus abia după cel de-al doilea război mondial. Marea secțiune din campaniile 1949-1952 nu a rezolvat această problemă. În această secțiune, care a tăiat întreaga cetatea de la est la vest, se observau patru straturi: primul strat - grecesc (sec. VI-III a.Chr.), al doilea strat - greco-roman (sec. II a.Chr.-III p.Chr.), al treilea strat (sec. IV-V p.Chr.) și cel de-al patrulea strat - roman târziu (sec. VI-început de VII p.Chr.)², pentru fiecare nivel făcându-se câteva observații, fără ca acestea să primească o numerotare și o datare mai exactă.

În campania arheologică din anul 1989 s-a decis efectuarea unui sondaj care urma să verifice adâncimea până la care coboară fundația basilicii episcopale³. Colectivul științific⁴ al acestui sector a decis efectuarea lui în carouri N 11, între zidul de nord al basilicii și zidul de nord al navei centrale, deci în nava de nord a monumentului⁵. Astfel, pe lângă profilul de vest al caroului N 11 s-a trasat o secțiune lungă de 4 m și cu o lățime de 1,5 m, dimensiuni determinate de condițiile obiective impuse de săpătura din caroul respectiv.

Sondajul α a pornit de la suprafața actuală a solului trecând prin stratul gros de dărâmătură și prin nivelurile romane. În ciuda dimensiunilor reduse ale sondajului situația stratigrafică înregistrată a fost surprinzător de elocventă. Au fost identificate: șapte niveluri romane, și anume: patru din epoca de tranziție

¹ Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Pontica*, 4(1971), p. 155-172.

² V. Canarachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 164-167.

³ Al. Suceveanu, SCIVA 33(1982), 1, p. 79-107; cf. și O. Bounegru, în *La politique éditiale dans les provinces de l'Empire Romain. Actes du I-er Colloque Roumaino Suisse*, Deva, 1991, Cluj-Napoca, 1993, p. 195-196, fig.1-5 (sondajul Γ, practicat în caroul vecin M 11).

⁴ Al. Suceveanu, C. Mușețeanu, O. Bounegru și Gh. Poenaru-Bordea.

⁵ Sistemul de săpătură al acestui sector constă în carouri de 5 m x 5 m Lungimea de 4 m se referă la distanța dintre cele două ziduri ale basilicii care limitează sondajul la nord și sud.

spre perioada romano-bizantină și trei romane timpurii, precum și opt niveluri de epocă greacă repartizate astfel: trei niveluri elenistice, două clasice, trei arhaice. Siglele folosite au fost G 1-8, pentru cele grecești, pentru cele romane folosindu-se siglele postulate în Histria VI⁶.

Nivelurile G 1-3 aparțin epocii arhaice și acoperă perioada de până la începutul secolului al V-lea a.Chr.

Primul nivel - în ordine cronologică - **G 1** se prezintă ca un strat de pământ care, datorită apropierii de stâncă, era umed. Materialul arheologic descoperit este format din câteva fragmente ceramice atipice aparținând unor vase închise (probabil amfore), un foarte mic fragment de vas (probabil aryballos) corintic, o greutate pentru plasa de prins pește (nr. cat. 140, fig. 3) și un vârf de săgeată cu două aripi. De asemenea, trebuie menționat un fragment de vas autohton, lucrat cu mâna, fără elemente de decor pe fragmentul păstrat (nr. cat. 139, fig. 3).

Nu putem încheia observațiile noastre asupra acestui nivel fără a menționa un element deosebit de interesant. Sub primul nivel (**G 1**), descoperit în acest punct, a apărut un strat de pământ cenușiu amestecat cu mici fragmente de șist - provenite din suprafața rocii - care a fost folosit ca strat de nivelare a neregularităților stâncii. Amestecate cu pământul, în acest strat, au fost descoperite fragmente ceramice de o factură indiscutabil greacă și două vârfuri de săgeată. Faptul că ceramica din acest strat este "rulată" demonstrează că pământul folosit pentru a nivela stânca a fost adus dintr-o zonă, de presupus nu îndepărtată, în care cioburile au fost în contact cu apa un timp suficient de lung pentru a le "rula"⁷.

Din păcate, materialul ceramic descoperit în **G 1** fiind alcătuit numai din fragmente atipice, care nu pot fi încadrate stilistic sau cronologic, nu am putut stabili o relație cronologică clară între cele două momente de început ale locuirii din acest punct: cel al nivelării stâncii și cel al primului nivel de locuire.

În **nivelul G 2** a fost surprins singurul element de construcție din acest sondaj: un zid (din piatră) de șist verde păstrat pe numai trei asize (0,40 m) din care două reprezintă fundația așezată direct pe stâncă. Zidul are o lățime de cca. 0,55 m și este orientat est-vest, direcție pe care traversa sondajul. Nu putem face nici o precizare privind funcția sa datorită, evident, dimensiunilor reduse ale segmentului interceptat. Credem, însă, că trebuie amintit că cea mai mare parte a locuințelor descoperite pe platoul din vestul cetății, în sectorul "X", nu au ziduri de piatră. Tot pe acest nivel au mai apărut încă câteva pietre grupate în partea de sud a sondajului, dar ele au fost deranjate de groapa care pornește din G 7. Acest complex se afla la cca. 2 m de zid, dar, datorită motivelor expuse mai sus, nu

⁶ Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 13-39, 75-92.

⁷ În marea secțiune est-vest săpată în anii 1949-1952 a fost de asemenea identificat un strat de nivelare a stâncii. Acest "postament de pietriș", înalt de 2 m pe malul lacului și care descrește spre vest, ar fi fost realizat însă abia în epoca elenistică (cf. V. Canarache, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 164). Trecând peste faptul că o asemenea lucrare presupune o impresionantă decapare a straturilor anterioare (a cărei explicație, de altfel, ne scapă) și că ea pare, mai plauzibil, a fi fost realizată într-un moment apropiat primului moment de locuire, nu putem să trecem peste faptul că stratigrafia sondajului **α** nu confirmă o asemenea decapare - atât nivelurile clasice cât și cele arhaice nefiind deranjate.

putem face nici o precizare în privința existenței vreunei legături cu acesta. Distanța la care se află și posibilitatea ca el să fi avut aproximativ aceeași orientare lasă loc ipotezei că ar fi putut fi un zid paralel cu cel păstrat intact.

Materialul ceramic de pe acest nivel este, din păcate, destul de sărac. Piese care îi asigură datarea în primele decenii ale secolului al VI-lea a.Chr. sunt următoarele (numerotarea corespunde catalogului anexat): nr. cat. 78, 126 (fig. 3), 138 (fig. 9).

Nivelul G 3 se prezintă sub forma unei podele de lut curat, groasă de 3-5 cm și care se întindea pe toată suprafața sondajului, cu o ușoară denivelare spre sud. Materialul ceramic de pe acest nivel ne oferă certitudinea unei datări în cea de a doua jumătate a secolului al VI-lea a.Chr.: nr. cat. 122, 124, 127, 128, 133, 134 (fig. 3), 84b (fig. 9). Menționăm și fundul unui vas autohton din pastă cenușie, cu multe impurități calcaroase, de dimensiuni mici, imperfect ars (nr. cat. 136, fig. 3).

Următoarele două niveluri (G 4 și G 5) acoperă ca interval cronologic epoca clasică greacă.

Pe nivelul următor, **G 4**, ceramica descoperită se încadrează în intervalul cuprins între începutul și cel de al treilea sfert al secolului al V-lea a.Chr., datat pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 14, 116 (fig. 3), 80, 81 (fig. 4).

În nivelul **G 5** am găsit o cantitate mică de ceramică. Totuși, alături de fragmentele atipice au apărut și fragmente ceramice care permit datarea acestui nivel la sfârșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a secolului al IV-lea a.Chr.: nr. cat. 15, 45, 83, 84, 85, 92, 101, 105 (fig. 4) și nr. cat. 15b.

Ceramica locală este reprezentată pe acest nivel de patru vase deschise, între care un "*one handler*".

Nivelurile G 6-8 acoperă intervalul cronologic cuprins între ultima treime a secolului al IV-lea a.Chr. și secolul I a.Chr., care corespunde perioadei elenistice. Suprafața mică a săpăturii nu a permis identificarea unor eventuale momente în cadrul acestor niveluri.

Cele mai reprezentative fragmente de pe **nivelul G 6** sunt următoarele piese care au putut fi cu siguranță datate: nr. cat. 17 (fig. 3), 10, 11, 41, 42, 43, 44, 76 (fig. 5) și nr. cat. 36, 40, 137.

Alături de acestea a apărut și un număr de vase a căror fragmentare nu ne permite alte considerații. Mai menționăm prezența mai multor fragmente de vase de uz comun (în cea mai mare parte vase deschise), a ceramicii locale (un *fish-plate* și două "*one-handler*" precum și alte câteva forme), a două fragmente de ceramică autohtonă făcând parte, probabil, dintr-un vas de mare capacitate și a cinci vârfuri de săgeată cu trei aripi.

O mențiune specială merită și aspectul nivelului **G 6**, pe care au fost surprinse puternice urme de arsură, constând din bucăți de lemn carbonizat și mici fragmente de chirpic ars. Aceasta explică și faptul că o bună parte din fragmentele ceramice găsite în acest context au urme de arsură secundară.

Singura situație deosebită este aceea a unei gropi care pornește din **nivelul G 7** și coboară până la -1,25 m față de nivel, adică secționează G 6-1, oprindu-se puțin deasupra stâncii. Materialul cuprins în groapă este caracteristic intervalului care acoperă secolul al III-lea - mijlocul secolului al II-lea a.Chr. și constă din câteva fragmente ceramice attice de mici dimensiuni cu firnis negru, vase de uz

comun, ceramică locală (fragmente de *fish-plate* și de "one-handler") și autohtonă păstrată în fragmente prea mici (și lipsite de orice element decorativ) pentru a permite o încadrare cronologică fermă.

Singurele fragmente de vase descoperite în această groapă și care permit o datare sigură sunt: nr. cat. 4 (fig. 5) și nr. cat. 13.

Pe nivelul propriu-zis, alături de fragmentele atipice, au mai apărut fragmente de boluri și cupe fabricate local - unele cu pastă cenușie, altele cu "firnis" roșcat caracteristic, piciorul fragmentar al unui *fish-plate* de aceeași fabrică și fragmente din partea inferioară a unui vas mare autohton.

Rezultă că acest nivel ar putea fi datat între începutul secolului al III-lea și până în primele decenii ale secolului al II-lea a.Chr.

Pe **nivelul G 8** a fost descoperită ceramică caracteristică secolelor II-I a.Chr.: fragmente atipice de amfore, boluri, farfurii și castroane de tipurile celor caracteristice Histriei în această perioadă, precum și partea superioară a unui vas indigen din pastă neagră, lustruită (nr. cat. 141, fig. 5).

CATALOG⁸

1. Cupă attică; dg = 15 cm; firnis negru pe alocuri verzui.
2. Bol attic (cu buza întoarsă spre interior); dg = 16 cm; firnis negru mat; în interior decor cu ruleta; lipsește centrul; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.593; 375-350 a.Chr.
3. Kantharos attic; dg = 11 cm; firnis negru lucios; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.559; 375-350 a.Chr.
4. Kantharos attic; fragm. partea superioară a vasului; dg = 8 cm; firnis plumburiu; J.W. Crowfoot, K. Kenyon, Samarian-Sebaste III, *The objects from Samaria*, Londra, 1957, p. 241-242, fig.46, 1; S-T, 701; începutul sec. III a.Chr.; fig. 5.
5. Kantharos attic; dg = 6 cm; firnis negru lucios.
6. Kantharos attic; dg = 8 cm; firnis negru lucios; rezervat: suprafața de așezare și fundul vasului; în exterior, rezervat: zona de contact dintre vască și picior; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.543.
7. Cupă cu picior jos (?) attică; dg = 10 cm; firnis negru-marونی mat; rezervat: suprafața de așezare.
8. Gât amforă; pastă cărămiziu deschis, fină; angobă gălbuie; șampilă englică ilizibilă (Heraclea?).
9. Farfurie histriană; dg = 18 cm; pastă roz-gălbuie; firnis roșcat (în interior scurs în exterior).
10. Cupă attică; dg = 26 cm; pastă cărămiziu închis ușor micăsată; firnis negru mat în exterior și maron în interior; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 588, fig. 15 și pag. 91; ultimul sfert al sec. IV a.Chr.; fig. 5.

⁸ Abrevierile utilizate în catalog sunt: E.G. = East Greek, d = diametru, dg = diametru gură, dp = diametru picior, fragm. = fragment.

11. "One handler" histrian; fragm. partea superioară a vasului; dg = 20 cm; pastă roz deschis cu multe impurități calcaroase; firnis roșcat; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.777-779 și p.119, nr. 177; sec. IV a.Chr.; fig. 5.
12. Oală; dg = 21 cm; pastă cărămiziu deschis, puternic micasată; histrian?; arsură secundară pe buză.
13. Oenochoe attică; gâtul și începutul pansei (cu caneluri); decor: ghirlandă cu vopsea albă (West Slope); către începutul sec. II a.Chr.; Maria Coja, *Materiale*, 8(1962), p. 404, fig.4/6.
14. Skyphos (tip Heron) attic; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 16 cm; firnis negru mat; rezervat: dungă subțire pe muchia buzei; două șiruri paralele de puncte cu firnis pe benzi rezervate despărțite de o linie cu firnis; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 357, spre 480 a.Chr.
15. Cupă-skyphos attică; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 15 cm; firnis negru de foarte bună calitate; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 561; Sparkes-Talcott, cat. 622; 400-380 a.Chr.; fig. 4.
- 15b. Cupă attică cu decor ștampilat; firnis negru de foarte buna calitate; în interiorul piciorului două cercuri concentrice și punct central; în interior, ștampilat: cinci palmete legate de arcuri de cerc în jurul unui mic cerc; zonă de palmete (5 păstrate) legate prin arcuri de cerc; zonă de baghete; fundul cupei cu trei muluri; Sparkes-Talcott, cat.488-491, cca. 430 a.Chr.
16. Kantharos attic; dg = 11 cm; firnis negru.
17. Cupă attică; fragm. din partea inferioară a vasului; dg = 7 cm; firnis negru strălucitor; rezervat: suprafața de așezare și joncțiunea piciorului cu vasa; în interior 3 cercuri concentrice incizate; Sparkes-Talcott, cat.1055; cca. 350-325 a.Chr.
18. Cupă sau bolsal (?) attic; firnis negru strălucitor; rezervat: dungă în exterior, deasupra piciorului; în centru palmete în cruce, cerc, impresiuni circulare; în exterior, pe fund: dungă rezervată, bandă firnis, dungă rezervată, linie firnis.
19. Ulcior; dg = 8 cm; pastă cărămizie, fină; portocaliu lucios, subțire peste tot; suprafața de așezare și interiorul piciorului; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.660; 420-390 a.Chr.
20. Cană; dg = 11 cm; pastă cărămiziu-gălbuie, fină, micasată.
21. Oală; dg = 14 cm; pastă cărămizie cu impurități calcaroase mari, micasată; pe buză urmă de toartă.
22. Amforă; dg = 11 cm; pastă cărămizie, fină, micasată.
23. Amforă; dg = 9 cm; pastă cărămizie, fină, micasată cu impurități; slip cărămiziu, micasat.
24. Amforă; dg = 13 cm; pastă cărămizie, micasată cu impurități calcaroase.
25. Amforă; dg = 12 cm; pastă cărămizie, micasată.
26. Amforă; dg = 9 cm; pastă cărămizie, micasată; cărămiziu deschis, micasată.
27. Amforă; dg = 9,5 cm; pastă cărămizie cu impurități mici calcaroase și nisip negru; slip cărămiziu.
28. Farfurie; dg = 20 cm; pastă cărămiziu deschis; firnis roșcat în interior și în exterior până la jumătatea fragmentului; local.
29. Castron; dg = 17 cm; pastă cenușie; slip cenușiu, diluat; local(?).

30. Castron; dg = 18 cm; pastă cărămiziu deschis; firnis roșcat peste tot, inegal distribuit; local.
31. *Fish-plate*; dg = 10 cm; pastă cărămiziu deschis; firnis roșcat în interior; local (?).
32. Castron; dg = 9 cm; pastă cărămizie, poroasa, cu nisip negru, micasată; local (?).
33. Ulcior; dg = 5 cm; pastă cenușie cu impurități calcaroase, mică, arsă imperfect; în interior urme de arsură secundară; local (?).
34. Farfurie; dg = 6,5 cm; pastă cenușie cu impurități calcaroase, mic, arsă imperfect; în interior lustru negru mat; (local ? Autohton ?).
35. Skyphos attic; dg = 12 cm; firnis negru strălucitor; Sparkes-Talcott, cat.349.
36. Kantharos attic; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 8 cm; firnis negru strălucitor; Sparkes-Talcott, cat. 684; cca. 340-325 a.Chr.
37. Kantharos attic; dg = 12 cm; firnis negru strălucitor; în exterior, sub buză, linie incizată rezervată.
38. Kantharos attic; dg = 14 cm; firnis negru; rezervat: linie, pe buză, în interior; în exterior, fragment de decor.
39. Skyphos attic; dg = 5 cm; firnis negru strălucitor; rezervat: exteriorul păstrat al fundului.
40. Cupă attică; fragm. picior; dg = 8 cm; firnis negru strălucitor; rezervat: canelură din interiorul piciorului; în interior 5 cercuri cu ruleta suprapuse; Sparkes-Talcott, cat.561; cca. 350 a.Chr. (două exemplare).
41. Bol attic; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 12 cm; firnis negru mat; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.598; ultimul sfert al sec. IV a.Chr.; fig. 5.
42. Bol attic; fragm. partea superioară a vasului; dg = 14 cm; firnis negru mat; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.598; ultimul sfert al sec. IV a.Chr.; fig. 5.
43. Cupă attică; fragm. picior și partea inferioară a vascei; dg = 5,5 cm; firnis negru strălucitor; în interior: patru palmete în cruce în cerc cu ruleta; cercul din centru ușor descentrat; Sparkes-Talcott, cat. 719; cca. 325 a.Chr. (două exemplare).
44. Cupă attică; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 13 cm; rezervat: partea de jos din interiorul piciorului; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 596; ultimul sfert al sec. IV a.Chr.; fig. 5.
45. Bolsal attic; fragm. picior; dp = 9 cm; firnis negru; rezervat: partea inferioară a interiorului piciorului; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 555 (al doilea sfert al sec. IV a.Chr.); Sparkes-Talcott, cat. 558-561, 380-350 a.Chr.
46. Cupă attică; dg = 6 cm; firnis negru strălucitor; rezervat: zona de contact a pansei cu piciorul; în interior: patru palmete în cruce.
47. Capac; dg = 3 cm; pastă galbenă cu nisip negru din abundență.
48. Amforă; dg = 8 cm; pastă cărămizie fină, micasată cu impurități calcaroase mici.
49. Amforă; dg = 10 cm; pastă cărămizie fină, puternic micasată.
50. Vas închis; dg = 7 cm; pastă cărămiziu deschis; slip cărămiziu-roz; urme de ardere secundară.
51. Picior amforetă; dg = 2, 5 cm; pastă fină cărămiziu deschis; Em. Condurachi,

Suzana Dimitriu, *Histria I*, p.374 și fig. 178 (amforă tip A2 după Lambrino, VAH).

52. Picior amforetă; dg = 5 cm; pastă fină cărămiziu deschis, ușor micasată.
53. Amforă; dg = 12 cm; pastă fină cărămiziu deschis, ușor micasată, cu mici impurități calcaroase.
54. Vas închis; dg = 14 cm; pastă cărămiziu deschis, ușor micasată, cu impurități calcaroase; sub buză urme de arsură.
55. Vas închis; dg = 10 cm; pastă cărămizie, micasată cu impurități calcaroase; urme de arsură secundară.
56. Cană (?); dg = 10 cm; pastă fină cărămizie, lucrată neîngrijit; urmă de toartă.
57. Cană; dg = 13 cm; pastă fină roz, micasată; firnis portocaliu.
58. Castron; dg = 5 cm; pastă cărămizie ușor micasată; slip doar în exterior.
59. Ulcior; dg = 9,5 cm; pastă cărămizie puternic micasată; slip cărămiziu; în exterior, pe fund, două cercuri concentrice incizate; urme de ardere secundară.
60. "One handler" (?); dg = 15 cm; pastă cărămizie fină, ușor micasată; firnis roșcat ("histrion"); histrion.
61. Cupă; dg = 17 cm; pastă cenușie, micasată; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.786; J. Boardman, *Excavations in Chios, 1952-1955, Greek Emporio*, Londra, 1967, cat.156.
62. Castron; dg = 20 cm; pastă cenușie, micasată; în exterior, sub buză canelură incizată.
63. Farfurie; dg = 16 cm; pastă cărămiziu deschis, fină, ușor micasată; angobă albicioasă; firnis roșcat ("histrion") pe buză; în interior angobă albicioasă; în exterior, pe partea inferioară trei caneluri incizate; histrion ?
64. Farfurie; dg = 16 cm; pastă roz gălbui; firnis roșcat ("histrion") pe tot fragmentul; histrion.
65. Castron; dg = 23 cm; pastă cărămiziu deschis, fină, ușor micasată, imperfect arsă; firnis roșcat ("histrion") pe tot fragmentul; histrion.
66. Castron; dg = 25 cm.; pastă roz, micasată, cu mici impurități; firnis roșcat portocaliu pe tot fragmentul.
67. "One handler" (?); dg = 18 cm; pastă cărămizie imperfect arsă; firnis roșcat brun, neuniform pe tot fragmentul; histrion; urmă de toartă.
68. "One handler"; dg = 18 cm; pastă cărămiziu deschis, micasată; firnis roșcat ("histrion") în interior; în interior două caneluri foarte fine paralele; histrion; parte din toartă.
69. Bol; dg = 7 cm; pastă cenușie, micasată; local ?
70. Farfurie; dg = 10 cm; pastă cărămizie, ușor micasată; local ?
71. Cupă (?); dg = 7 cm; pastă cărămizie, ușor micasată, cu rare impurități calcaroase.
72. Cupă; dg = 9 cm; pastă poroasă, cărămizie, micasată.
73. Bol; dg = 5 cm; pastă cărămizie, ușor micasată; angobă cărămizie; firnis roșcat diluat în interior; rezervat: interiorul piciorului și suprafața de așezare; în exterior angobă cărămizie.
74. *Fish-plate*; dg = 20 cm; pastă cărămiziu deschis, micasată; firnis roșcat ("histrion" ?) în interior; în exterior două caneluri fine; histrion (?)

75. *Fish-plate*; dg = 22 cm; pastă galben cenușiu, ușor micăsată; firnis roșcat ("histrion") în interior și pe buză; în exterior canelură fină; histrion (?)
76. *Fish-plate* histrion; fragm. picior; dp = 8 cm; pastă fină, roz, micăsată; firnis roșcat ("histrion") în interior; rezervat: exteriorul; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 809; ultima treime a sec. IV a.Chr. (două exemplare); fig. 5.
77. *Fish-plate*; dg = 7 cm; pastă roz, fină, ușor micăsată; firnis roșcat ("histrion"); histrion; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat.809; 330-300 a.Chr.
78. Bol E.G.; fragm.; dg. = 13 cm; în interior firnis negru și dungă (alb, roșu, alb) în retușe; Lambrino, VAH, p. 55-56, fig. 19-20 (punctul C); cf. și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 218; începutul sec. VI a.Chr.; fig. 3.
79. Cupă (?) E.G; pastă cărămiziu deschis micăsată; angobă albă ?; maroniu firnis roșcat în interior și în exterior; în interior trei linii paralele roșu-alb; în exterior urme de angobă albă.
80. Skyphos attic; fragm. de buză; dg = 12 cm; firnis negru de foarte bună calitate; rezervat: linie pe muchia interioară a buzei; în exterior fragment de decor (rozetă ?); Sparkes-Talcott, cat.349; 400-375 a.Chr.; fig. 4.
81. Skyphos attic; dg = 9 cm; firnis negru cu nuanțe maronii; în exterior fragment de decor (spirală) cu firnis; urmă de toartă; Sparkes-Talcott, cat.349; 400-375 a.Chr.; fig. 4.
82. Cupă-skyphos ? attic; dg = 15 cm; firnis negru mat pe alocuri cu nuanțe maronii; rezervat: exteriorul buzei; fig. 4.
83. Lekane (?) attică; dg = 16 cm; firnis negru mat; (Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p.437, fig.338); fig. 4.
84. Cupă attică; fragm. picior; dp = 6 cm; firnis negru; rezervat: suprafață de așezare și o linie sub canelura din exteriorul piciorului; Sparkes-Talcott, cat. 679; cca. 375-350 a.Chr.; fig. 4.
- 84b. Crater attic; fragm. din partea superioară a vasului; dg. = 40? cm; în interior firnis negru; în exterior: friza superioară cu grifon (sau sphinx ?) șezând spre dreapta; detalii picioare și aripă cu incizii; partea superioară a corpului are detaliile marcate cu linii de vopsea albă, în retușe; la stânga lui personaj cu chiton; detalii cu incizii; friza este limitată în partea inferioară de o dungă de firnis pe care, în retușe, o linie foarte fină de vopsea cărămizie; friza inferioară: partea superioară a capului unui cal având urechile, coama și ochiul redată prin incizii; limita superioară este o dungă de firnis pe care, în retușe, o linie foarte fină de vopsea cărămizie; fig. 9.
85. Cupă attică; dg = 11 cm; lipsește piciorul; firnis negru (Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 438, fig. 337); fig. 4.
86. Cupă (?); dg = 5 cm; pastă roz, fină, micăsată cu fine impurități calcaroase; firnis maron brun scurs pe picior; în interior firnis roșcat ("histrion"); histrion (?)
87. Platou attic(?); dg = 15 cm; pastă vineție micăsată; firnis negru lucios în exterior și mat în interior; rezervat: partea superioară plată a buzei.
88. Amforă; dg = 9 cm; pastă roz gălbuie cu multe impurități calcaroase; ștampila englică ilizibilă Heraclea (?)
89. Amforă; dg = 10 cm; pastă cărămizie, micăsată cu mici impurități calcaroase.

90. Amforă; dg = 10 cm; pastă roz, supra-arsă.
91. Vas închis; dg = 9 cm; pastă fină cărămizie, micasată.
92. Amforă Thasos; fragm. buză și partea superioară a gâtului; dg = 11 cm; pastă cărămizie deschisă, puternic micasată; sub buză urmă de toartă; Alexandrescu, Necropola, pl.102, p.231, nr.5.1; mijlocul sec. IV a.Chr.; fig. 4.
93. Vas închis; dg = 11 cm; pastă cărămiziu închis, puternic micasată.
94. Amforă (?); dg = 9 cm; pastă cărămizie, micasată, cu mici impurități calcaroase.
95. Amforă; dg = 12 cm; pastă galben închis, puternic micasată; urme de arsură secundară.
96. Vas închis; dg = 11 cm; pastă cărămiziu deschis, micasată.
97. Amforetă; dg = 7 cm; pastă cărămiziu deschis, ușor micasată; în exterior, sub buză, urme de vopsea roșie.
98. Amforă; dg = 12 cm; pastă cărămiziu închis, micasată.
99. Amforă; dg = 12 cm; pastă vineție; Lesbos (?).
100. Vas închis; dg = 13 cm; pastă cărămizie, cu impurități calcaroase, ușor micasată; urme de arsură secundară.
101. Cup-kantharos attic; fragm. buză; dg = 13 cm; firnis negru mat; Sparkes-Talcott, cat. 678; cca. 350 a.Chr.; fig. 4.
102. Vas închis; dg = 14 cm; firnis negru mat; urmă de toartă.
103. Castron; dg = 9 cm; pastă roz gălbuie, micasată, cu impurități calcaroase.
104. Amforetă; dg = 3 cm; pastă roz, micasată; firnis maron-roșcat.
105. Bol; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 14 cm; pastă cărămiziu cenușie cu impurități calcaroase mici; angobă cărămiziu cenușie (Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 437, fig. 338); fig. 4.
106. Cupă; dg = 16 cm; pastă cărămizie fină, ușor micasată; firnis maron roșcat distribuit neuniform; în exterior alternează benzi rezervate cu dungi de firnis maron; histrian (?).
107. "One handler" histrian; dg = 18 cm; pastă cărămizie fină, ușor micasată; firnis roșcat ("histrian") distribuit neuniform.
108. Cupă (?); dg = 7 cm; pastă cărămizie, ușor micasată; firnis roșcat ("histrian") în exterior; rezervat: suprafața de așezare și interiorul piciorului; histrian ?
109. Bol; dg = 15 cm; pastă cenușie lustruită; histrian (?)
110. Bol; dg = 15 cm; pastă cenușie lustruită; histrian (?)
111. Cană; dg = 10 cm; pastă cenușie cu impurități calcaroase; histrian (?)
112. Amforă; dg = 7 cm; pastă vineție; în exterior, pe partea inferioară a vascei urme de slip (?) negru; Lesbos ?
113. Bol (?); dg = 10 cm; pastă vinețiu deschis, micasată, lustruită; Lesbos (?)
114. Bol (?); dg = 6 cm; pastă vineție, micasată; în exterior, pe partea inferioară a vascei două incizii fine paralele; Lesbos (?)
115. Vas închis; dg = 8 cm; pastă cărămiziu cenușie cu impurități calcaroase, ușor micasată, arsă imperfect.
116. Cupă; fragm. de buză și partea superioară a vascei; dg = 16 cm; firnis maron roșcat în interior și pe muchia buzei; în interior dungă rezervată cu linie firnis; în exterior dungă de firnis la jumătatea fragmentului; Alexandrescu, Necropola, pl. 88, m. XXII, 17 b, p. 167; al treilea sfert al sec. V a.Chr.; fig. 3.

117. Aryballos (?); Corinth.
118. Amforă; dg = 15 cm; pastă cărămizie, ușor micasată, fină; angobă roz gălbui.
119. Vas închis; dg = 20 cm; pastă cărămizie, ușor micasată, cu mici impurități; angobă cărămizie, micasată.
120. Amforă; dg = 16 cm; pastă cărămizie cu impurități calcaroase.
121. Amforă; dg = 16 cm; pastă cărămizie cu impurități calcaroase.
122. Cupă attică; lipsește partea inferioară a vascei și piciorul; dg = 16 cm; firnis negru în interior, maroniu pe buză în exterior; în interior benzi de firnis; decor cu firnis diluat pe fond rezervat, apoi bandă firnis; Em Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 418, fig. 304-305; fig. 3.
123. Cupă attică; dg = 12 cm; firnis negru.
124. Castron E.G.; fragm. buză și partea superioară a vascei; dg = 17 cm; pastă cărămizie; firnis maroniu subțire pe tot fragmentul; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 698, p. 76, pl. 13; fig. 3.
125. Amforetă; dg = 9 cm; pastă foarte fină roz, ușor micasată.
126. Bol E.G.; fragm. de buză și pansă; în exterior rozetă formată din puncte; în interior firnis și trei benzi înguste (alb, roșu, alb) în retușe; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 127, pl. 10, p. 67 (NA I B); cf. și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 211; începutul sec. VI a.Chr.; fig. 3.
127. Oenochoe E.G.; fragm. de umăr; angobă gălbuie; decor cu firnis brun: rozetă punctată pe umăr; compară cu Dimitriu, *Cartierul*, cat. 29, p. 59, pl. 3; fig. 3.
128. Cupă E.G.; fragm. picior și fund; dp = 5 cm; pastă cărămizie, cu impurități calcaroase fine, imperfect arsă; firnis maroniu de slabă calitate în exterior; în interior rozetă (petale cu firnis maroniu brun, conturul petalelor și cercul din centru cu firnis roșcat); Dimitriu, *Cartierul*, cat. 216-219, p. 76, pl. 13, p. 445; fig. 3.
129. Bol; dg = 16 cm; pastă cărămiziu închis cu nisip negru supra-arsă; angobă maron cenușiu.
130. Cupă attică.
131. Kantharos (?); dg = 14 cm; pastă cărămizie fină, ușor micasată; firnis negru-brun pe buză, în interior; în exterior, dungă de firnis maroniu sub buză și urme pe muchie.
132. Cupă (?); dg = 5,5 cm; pastă cărămizie fină, ușor micasată; în interior firnis negru și în centru trei cercuri concentrice cu firnis; în exterior, linie de firnis deasupra piciorului.
133. Cupă (?) E.G.; fragm. de fund și partea inferioară a vascei; dp = 4,5 cm; pastă cărămizie fină, cu impurități calcaroase fine; firnis subțire bej; în interior rozetă înconjurată de o bandă de firnis roșcat deschis; în exterior slip cărămiziu; în zona de contact cu piciorul și pe picior firnis subțire roșcat deschis, Dimitriu, *Cartierul*, cat. 705; fig. 3.
134. Cupă E.G.; fragm. picior; dp = 5 cm; pastă cărămizie cu particule calcaroase, imperfect arsă; în interior angobă cărămizie. Decor: rozetă centrală cu firnis maron brun formată din petale conturate cu maron roșcat; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 128; *CVA Great Britain*, 12, pl. 21, 4b; *Clara Rhodos*, IV, p. 43, fig. 12; fig. 3.

135. Cană; dg = 18 cm; pastă fină, ușor micasată, arsă imperfect; firnis maron brun, distribuit neuniform; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 646.
136. Vas autohton; fragment de fund; pastă cenușie, cu multe impurități calcaroase; dp = 6 cm; imperfect ars; fig. 3.
137. *Fish-plate* histrian; dg = 22 cm; pastă fină, micasată; firnis roșcat ("histrian") în interior și pe buză; Alexandrescu, *Necropola*, pl. 90, m.II.1, p.195; cca.350 a.Chr.
138. Crater corintic; fragm. de pansă; războinic spre dreapta cu coif și lance; detalii cască, corp și lance cu incizii. Limita superioară: dungă de firnis maroniu cu linie fină portocalie în retușe. În interior firnis brun-maroniu; în partea superioară urmă de dungă portocalie în retușe. Payne, *Necrocorinthia*, cat. 991, pl.32, 1-2; cat. 988, pl. 32, 3 (Middle Corinthian); Cook, *Greek*, p. 57, pl.12a (Middle Ripe Corinthian); primul sfert al sec. VI a.Chr. = 600-575); CVA *Deutschland* 38, pl. 49, p. 12-13 (Middle Corinthian, al doilea sfert al sec. VI a.Chr.); fig.9
139. Vas autohton; lucrat cu mâna, fără elemente de decor pe fragmentul păstrat; fig. 3.
140. Greutate pentru plasa de prins pește; d = cca. 8 cm; fig. 4.
141. Partea superioară a unui vas indigen din pastă neagră, lustruită; fig. 9.

Faptul că sondajul α este - după foarte mulți ani⁹- singurul care pornește de la suprafața actuală a solului și coboară până la stâncă în zona cetății târzii ne-a impus o comparație cu situația înregistrată în diferite puncte ale Histriei. Într-o oarecare măsură ni s-a părut surprinzător să constatăm că observațiile privind stratigrafia epocii grecești, făcute în alte puncte de locuire, au fost confirmate de sondajul nostru, în ciuda dimensiunilor modeste pe care le are. Pe scurt, se poate constata că situația stratigrafică înregistrată în sondajul nostru este similară cu cea observată în alte zone ale cetății:

NA I = Nivelul arhaic I (G 1)

Sectorul X	- sfârșitul sec. VII a.Chr., Dimitriu, <i>Cartierul</i>, p. 22-24 și n. 9. - secțiunea X/1956, sfârșitul sec. VII a.Chr., Dimitriu, <i>Cartierul</i>, p. 22. - secțiunea X/S, sfârșitul sec. VII a.Chr., Dimitriu, <i>Cartierul</i>, p. 22. - secțiunea X/1958, faza A, sfârșitul sec. VII a.Chr., Dimitriu, <i>Cartierul</i>, p. 22. - secțiunea X/1958, faza B, sfârșitul sec. VII a.Chr., Dimitriu, <i>Cartierul</i>, p. 22. - secțiunea X A 1/1955-1957, Suzana Dimitriu și C. Radu, <i>Materiale</i>, 6(1959), p. 280-283.
Sectorul S	- secțiunea S1, sfârșitul sec. VII a.Chr., Dimitriu, <i>Cartierul</i>, p. 22.

⁹ După 1949, în partea de est a Histriei grecești au mai fost executate sondaje "de la iarbă" la stâncă dar informațiile păstrate sunt practic inutilizabile din punct de vedere al analizei stratigrafice (cf. V. Canarache, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 163-205 și pl. XII-XIV).

Sectorul central - sondajul α , G 1.

NA II = Nivelul arhaic II (G 2)

- Sectorul X**
- secțiunea X/S, NA II, începutul sec. VI - cca. 560 a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 25.
 - secțiunea XNV, NA II, începutul sec. VI - cca. 560 a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 25.
 - secțiunea X A 1/1955-1957, Em. Condurachi și col., *Materiale*, 6(1959), p. 280-283.
 - secțiunea XV 1, NA II, începutul sec. VI-cca.560 a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 25.
 - secțiunea XV 1, NA II, faza A, începutul sec. VI - cca. 560 a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 24.
 - secțiunea XV 1, NA II, faza B, începutul sec. VI - cca. 560 a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 24.
- Sectorul S** - secțiunea S/1959, NA II, începutul sec. VI - cca. 560 a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 24.
- Sectorul XNV** - secțiunea XNV 1974, NA II, Maria Coja, *Histria V*, p. 20.
- Sectorul SG** - NA II, prima jumătate a sec VI a.Chr., Maria Coja, *Histria V*, p. 19-20 și n. 22.
- Sectorul SH** - NA II, Maria Coja, *Histria V*, p.20.
- Sectorul SI** - NA II, Maria Coja, *Histria V*, p.20.
- Sectorul Central** - sondajul α , G 2.

NA III = Nivel arhaic III (G 3)

- Sectorul X**
- NA III, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27-31 și n. 11.
 - NA III, faza A, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.
 - NA III, faza B, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
 - NA III (C) 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
 - secțiunea X/1956, NA III, faza A, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.
 - secțiunea X/1956, NA III, faza B, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
 - secțiunea X/1956, NA III (C), 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
 - secțiunea X/1958, NA III, faza A, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.

- secțiunea X/1958, NA III, faza B, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea X/1958, NA III (C), 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea X/1960, NA III (C), 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea X A 1/1955-1957, Em. Condurachi și col, *Materiale*, 6(1959), p. 280-283.
- secțiunea XNV, NA III, 560 - ultimul deceniu al sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.
- secțiunea XNV, NA III, faza A, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.
- secțiunea XNV, NA III, faza B, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea XNV, NA III (C), 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea XV 1, NA III, faza A, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.
- secțiunea XV 1, NA III, faza B, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea XV1, NA III, faza C, 560 - ultimul deceniu sec. VI, Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- secțiunea XNV "Cîmpie", NA III (C), 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- Sectorul S** - S1/1959, NA III, faza A, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- S1/1959, NA III, faza B, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 28.
- Sectorul Z₂** - NA III, 560 - ultimul deceniu sec. VI a.Chr., Dimitriu, *Cartierul*, p. 27.
- Sectorul central** - sondajul α, G 3

NC I = Nivel clasic I (G 4)

- Sectorul X** - Em. Condurachi, Suzana Dimtriu, *Histria I*, p. 229, pl. 25, unde nivelul este numit "attic inferior"; cf. și p. 363.
- X/1956, inedit
- X/1957, inedit
- X/1960, inedit
- X/1966, inedit
- XNV "Cîmpie"/1959, Suzana Dimitriu și C. Dumitrescu, *Materiale*, 8(1962), p. 401-408.
- Secțiunea X-Z/1952, Suzana Dimitriu, *Materiale*, 4(1957), p. 24-32.
- Sectorul Z₂** - Maria Coja, *Materiale*, 7(1960), p. 24.

Sectorul central - sondajul α , G 4, primele trei sferturi ale sec. V a.Chr.

NC II = Nivel clasic II (G 5)

Sectorul X - Em. Condurachi, Suzana Dimtriu, *Histria I*, p. 229, pl. 25, unde nivelul este numit "attic superior" ; cf. și p. 363.
- X/1966, inedit

Sectorul S_G - NC II, prima jumătate sec. IV, Maria Coja, *Histria V*, p. 27.

Sectorul S_G - NC II, sfârșitul sec. V - începutul sec. IV, Maria Coja, *Histria V*, p. 21.

Sectorul Z₂ - NC II, sfârșitul sec. V - începutul sec. IV a.Chr., Maria Coja, *Materiale*, 6(1959), p. 284.

Sectorul central - sondajul α , G 5, sfârșitul sec. V - începutul sec. IV a.Chr.

NH I = Nivel elenistic I (G 6)

Sectorul X - secțiunea X/1952, faza A, Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 218-221.

- secțiunea X/1952, faza B, Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 218-221.

- secțiunea X A 1/1955-1957, Suzana Dimitriu, C. Radu, *Materiale*, 6(1959), p. 280-283.

Secțiunea X - Z - între malul lacului Sinoe și X/1949, V. Canarache, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 200.

Sectorul Z₂ - NH I, a doua jumătate a sec. IV a.Chr, Maria Coja, *Materiale*, 6(1959), p. 284 și pl. VI; Eadem, *Dacia*, N.S., 6(1962), p. 122; Eadem, *Histria V*, p. 22-23.

Sectorul Z₂ - secțiunea S 11, NH I, a doua jumătate sec. IV a.Chr., Maria Coja, *Histria V*, p. 23.

Sectorul Z₂ - S 12, NH I, a doua jumătate a sec. IV a.Chr., Maria Coja, *Materiale*, 9(1970), p. 202-209; Maria Coja, *Histria V*, p. 23.

Sectorul S_G - NH I, sfârșitul sec. IV - începutul sec. III a.Chr., Maria Coja, *Histria V*, p. 28-30.

Sectorul central - sondajul α , G 6, a doua jumătate sec. IV a.Chr.

NH II = Nivelul elenistic II (G 7)

Sectorul X - secțiunea X/1952, Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 218 - 221.

- secțiunea X A 1/1955-1957, Suzana Dimitriu, C. Radu, *Materiale*, 6(1959), p. 280-283.

Secțiunea X - Z - între malul lacului Sinoe și X/1949, V. Canarache, Suzana Dimitriu, *Histria I*, p. 200.

Sectorul Z₂	- Maria Coja, <i>Materiale</i> , 6(1959), p. 285 și pl. VI.
Sectorul Z₂	- Maria Coja, <i>Materiale</i> , 7(1960), p. 253.
Sectorul S_G	- secolul III, Maria Coja, <i>Histria V</i> , p. 30-31.
Sectorul central	- sondajul α, G 7.

NH III = Nivel elenistic III (G 8)

Sectorul X	- secțiunea X/1952, Em. Condurachi, Suzana Dimtriu, <i>Histria I</i> , p. 218-221. - secțiunea X A 1/1955-1957, Suzana Dimitriu, C. Radu, <i>Materiale</i> , 6(1959), p. 280-283.
Secțiunea X- Z	- între malul lacului Sinoe și X/1949, V. Canarache, Suzana Dimitriu, <i>Histria I</i> , p. 200.
Sectorul Z₂	- sec. II, Maria Coja, <i>Materiale</i> , 6, 1959, p. 285 și pl. 6; Eadem, <i>Materiale</i> , 7(1961), p. 251 și 254; Eadem, <i>Histria V</i> , p. 33.
Sectorul S_G	- sec. II, Maria Coja, <i>Histria V</i> , p. 33.
Sectorul T	- sfârșitul sec. II - începutul sec. I a.Chr., V. Andronescu-Eftimie, <i>Materiale</i> , 5(1959), p. 286; Em. Condurachi și colab., <i>Materiale</i> , 6(1959), p. 273.
Sectorul central	- sondajul α, G 8.

În ceea ce privește datarea absolută a nivelelor sondajului α se pot trage următoarele concluzii:

- G 1:** nu avem nici un indiciu în privința datării acestui nivel, dar putem presupune că el este anterior celui mai vechi material de pe **G 2** (bolurile cu rozetă punctată), deci înaintea începutului secolului al VI-lea a.Chr. În aceste condiții el ar trebui asimilat nivelului NA I surprins în alte puncte ale cetății unde este datat în ultima treime a secolului al VII-lea a.Chr.
- G 2:** prima jumătate a secolului al VI-lea a.Chr. și puțin după această dată (cca. 600-cca. 540 a.Chr.).
- G 3:** ultima parte a secolului al VI-lea a.Chr.
- G 4:** acoperă primele trei sferturi ale secolului al V-lea a.Chr.
- G 5:** este datat de ceramică între ultimul sfert al secolului al V-lea și până imediat după jumătatea secolului al IV-lea a.Chr.
- G 6:** se datează între 350/340 și începutul secolului al III-lea a.Chr.
- G 7:** ceramica din groapa care pornește din acest nivel se încadrează între începutul secolului al III-lea și primele decenii ale secolului al II-lea a.Chr.
- G 8:** deși materialul ceramic nu permite o datare exactă este rezonabil să presupunem ca moment de început o dată ulterioară primelor decenii ale secolului al II-lea a.Chr. - până la începutul secolului I a.Chr.

Similitudinile constatate între schema cronologică a stratigrafiei sondajului nostru și cea a altor puncte cercetate din cetate sunt, deci, evidente.

Din păcate, lipsa unor elemente certe de datare a fragmentelor ceramice prezente în stratul de nivelare a stâncii precum și absența oricărei referiri la o

situație asemănătoare în săpăturile anterioare nu ne permite avansarea unei propuneri de datare a respectivului moment. De asemenea, nu putem estima nici perioada scursă între momentul de locuire atestat de cioburile "rulate" și cel al nivelării stâncii. Credem însă că este normal ca ele să fie separate în timp. În aceste condiții, dacă putem fi de acord cu presupunerea că **G 1** se plasează în ultima treime a secolului al VII-lea a.Chr. rezultă că fragmentele "rulate" ar trebui să ateste o locuire anterioară acestui moment.

Prezența pe primele două niveluri, cele mai vechi, a unor fragmente ceramice corintice ne-a determinat să trecem foarte pe scurt în revistă și descoperirile, deloc numeroase¹⁰, de acest tip de la Histria.

Ceea ce știm cu siguranță până acum este că la Histria avem cel mai vechi grup de ceramică corintică din Pont: un "pointed" aryballos¹¹ și un capac de pyxidă aparținând Transitional -ului. Urmează, cronologic, trei fragmente Early Corinthian și 17 piese Middle Corinthian, primii din această serie fiind un skyphos și doi aryballoi "football"¹².

Din punctul de vedere al condițiilor de descoperire situația se prezintă în felul următor: cele două fragmente încadrabile în Transitional provin din vechile săpături¹³; cele trei fragmente Early Corinthian sunt de asemenea din săpăturile Lambrino¹⁴; vasele Middle Corinthian provin din sectorul X (patru din nivelul NA II¹⁵, două "din strat"¹⁶) din Zona Sacră (un fragment¹⁷) și din vechile săpături (10 fragmente¹⁸). Deci pentru 15 vase (din totalul de 22) nu cunoaștem condițiile stratigrafice, iar fragmentului din Zona Sacră îi sunt atribuite două poziții diferite¹⁹.

Situația ceramicii corintice de la Histria impune, deci, două concluzii:

- 1.- pe de o parte contextele arheologice sigure nu au dus la identificarea acestui tip de ceramică decât - cel mai devreme - în NA II datat de Suzana Dimitriu "începutul secolului al VI-lea și până spre 570-560 î.e.n."²⁰. (Pentru NA I se face mențiunea expresă a lipsei ceramicii corintice²¹).

¹⁰ Lambrino, *VAH*, p. 23; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 258-290 și p. 21.

¹¹ Inv. V 1075. P. Alexandrescu, *StCl* 4 1962, p. 59, fig. 2/43; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 275 (Transitional). Pentru discuție asupra datării cf. observația lui R.M. Cook din Dimitriu, *Cartierul*, p. 52, n.100 (Early Corinthian) și P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 65.

¹² P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 21, cat. 258-290.

¹³ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 267, 275.

¹⁴ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 269, 271 și 276.

¹⁵ Dimitriu, *Cartierul*, cat. 737 și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 259; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 744 și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 263; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 729 și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 262 (recent ?); Dimitriu, *Cartierul*, cat. 727.

¹⁶ Dimitriu, *Cartierul*, cat. 730 și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 261; P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 284.

¹⁷ Dimitriu, *Cartierul*, cat. 731 și P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 276.

¹⁸ Inv. V 3683; cf. Dimitriu, *Cartierul*, p. 52 și cat. 727 - 746; P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 21 și cat. 258-290.

¹⁹ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 276 - "T/1951, sondaj A"; Dimitriu, *Cartierul*, cat. 731 "din strat".

²⁰ Dimitriu, *Cartierul*, p. 27 și n. 11.

²¹ Eadem, p. 38 și p. 52.

- 2.- pe de altă parte există fragmente mai vechi (Transitionalul este datat 640-625 după Payne), dar condițiile lor de descoperire nu ne sunt cunoscute.

Deși aceste vase nu au contexte asigurate și nici nu sunt așa de numeroase²², ele dovedesc totuși că măcar contacte sporadice au existat între zonele pontice și lumea greacă înainte de datele de fondare a coloniilor tradițional acceptate. Aceste descoperiri sunt în acord cu mărturiile oferite de literatura greacă și demonstrează "beyond reasonable doubt that by 700 the Black Sea was already becoming familiar to the Greeks"²³.

În acest context trebuie amintit că în literatura privitoare la data întemeierii Histriei nu figurează numai ipoteza fundării cetății la o dată în acord cu Pseudo-Skymnos²⁴ sau Eusebius²⁵, ci și aceea a existenței unui *emporion* care ar fi funcționat într-un moment anterior întemeierii propriu-zise a cetății²⁶.

Dacă fragmentele ceramice prezente în stratul de nivelare atestă existența acestui presupus *emporion*²⁷ sau chiar o dată de locuire în zona cetății anterior celor mai vechi importuri ceramice datate cert²⁸ - rămâne să fie confirmat (sau nu) de cercetări ulterioare. Numai acestea vor putea preciza dacă avem de-a face cu relații pre-coloniale sau poate, mai degrabă, cu unele proto-coloniale.

Oricum, este evident că orice colonizare serioasă necesită cunoștințe anterioare, cel puțin despre teritoriul care urmează a fi colonizat cât și despre eventualii locuitori. Aceasta este o premisă teoretică imbatabilă pentru a presupune contacte pre-coloniale între greci și populațiile autohtone. Din păcate, izvoarele antice referitoare explicit la această problemă sunt inexistente²⁹.

Pe de altă parte, în așezarea de la Nuntași, aflată la circa 8 km de Histria, cea mai veche ceramică descoperită (boluri cu păsări) se datează la sfârșitul secolului

²² În plus, un vas de la Histria de tip 'G2-3 ware' are o datare și mai ridicată (sf. sec. VIII - prima jum. sec. VII a.Chr.). Pentru acest vas cf. discuția P. Bernard, BCH, 1964, p. 88-105; A. J. Graham, ABSA 73(1978), p. 67-69; J.N. Coldstream, *Geometric Greece*, London, 1977, p. 263 și urm.; M.B. Moore, *Samothrace*, V(1981), p. 317-371. Vaselor de la Histria li se adaugă un vas geometric de la Berezan, hydrie datată de J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*, London, 1968, p. 377 nr. 7 ca Middle Geometric II (cca 800-760 a.C.).

²³ R. Drew, JHS, 96(1976), p. 22.

²⁴ Em. Condurachi SCIV 2(1951), 2, p. 46; Idem, *Histria I*, p. 16-17; Suzana Dimitriu, Maria Coja, Dacia, N.S 2(1958), p. 78-80; Dimitriu, *Cartierul*, p. 38 - 39.

²⁵ V. Pârvan, *Getica*, p. 289; R. Vulpe, *Ancient History of Dobroudja*, Bucurest, 1940, p. 49; Lambrino, VAH, p. 12; cf. și pag. 352 (chiar prima jumătate sec. VII); P. Alexandrescu, StCl. 4(1962); Idem, P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 19, n. 3; Idem, *Pontica*, 18(1985), p. 41-54; Idem, *Pontica*, 19(1986), p. 19-32.

²⁶ Lambrino, VAH, p. 12; Em. Condurachi, *Histria I*, p. 17; Suzana Dimitriu, Maria Coja, *op. cit.*, p. 38-39, 90-91; Em. Condurachi, SCIV 2(1951), 2, p. 46; Idem, *Histria I*, p. 16-17; Dimitriu, *Cartierul*, p. 38-39.

²⁷ R. Drew, *loc. cit.* și S.M. Burnstein, *Classical Philology*, 71(1976), p. 339-341 au demonstrat că cele două versuri din Iliada, 2, v. 853-855 nu sunt o interpolare târzie așa cum s-a considerat mult timp.

²⁸ Cf. P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 302, 620-600.

²⁹ O paralelă din lumea vestică sunt fenicienii care, după cum ne spune Thucydide (6.2.6) aveau așezări pe țărmul Siciliei cu mult înainte de venirea grecilor. Deși nici această relatare nu este confirmată arheologic, ea atestă cel puțin tradiția că fenicienii i-au precedat pe greci în această zonă.

al VII-lea a.Chr.³⁰, deci momentul de început al acestei aşezări din *chora* histriană ar fi de plasat la aceeaşi dată cu fundarea Histriei.

Este, credem, de presupus că între momentele de început al Histriei şi al aşezării de la Nuntaşi trebuie să existe un decalaj cronologic impus de logica cea mai elementară care ne indică că un interval de timp oarecare trebuie să se fi scurs între aşezarea primilor colonişti la Histria şi momentul în care aceştia au început să înfiinţeze aşezări în care să se desfăşoare schimburile cu populaţia autohtonă.

Să mai adăugăm la această argumentaţie şi datele obţinute prin săpăturile care au avut loc la Tariverde³¹ şi care au avut drept rezultat identificarea unei aşezări greco-indigene, aflată la circa 20 km de Histria, ale cărei începuturi nu pot fi plasate înainte de primul sfert al sec. VI a.Chr.

La Orgame recentele cercetări au scos la lumină ceramică arhaică (boluri cu păşări) de la sfârşitul secolului al VII-lea a.Chr.³² Or, dacă Orgame este o fundaţie histriană³³ atunci din nou avem un motiv să credem că primii colonişti au sosit la Histria mai degrabă către mijlocul sec. VII a.Chr. Aceasta cu atât mai mult cu cât, la Orgame, un strat de 15-20 cm, aşezat direct pe stâncă, conţinea vestigii ale unor podele de locuinţe şi gropi menajere cu fragmente ceramice Babadag I şi II. Acest nivel pare să fi fost interferat cu cel arhaic (fragment de bol cu păşări greco-oriental "rodian" databil la sfârşitul secolului al VII-lea a.Chr.). Aceasta este singurul caz în care avem dovada arheologică că ne aflăm în faţa unei aşezări autohtone care a precedat o colonie greacă.

Sucesiunea acestor aşezări în spaţiu datorată depărtării lor de Histria, precum şi în timp oferă o schemă logică de evoluţie spre interiorul *chorei* perfect în acord cu datele cronologice ale începuturilor lor.

Rezultatele celor două noi cercetări, coroborate de informaţiile oferite de ceramica corintică descoperită la Histria, credem că se constituie în argumente importante ale susţinerii datării fondării Histriei în jurul mijlocului secolului al VII-lea a.Chr.

*

* *

Aşa cum aminteam la începutul acestui articol, problema stratigrafiei generale la Histria s-a pus după cel de-al doilea război mondial. O primă încercare de numerotare a stratigrafiei pentru epoca romană s-a făcut cu ocazia

³⁰ Informaţie oferită cu amabilitate de autorul cercetărilor de la Nuntaşi II, Catrinel Domăneanţu, căreia îi mulţumim încă o dată.

³¹ D. Popescu, Gh. Cantacuzino, SCIV 3(1952), p. 269-272; Idem, SCIV 4, 1-2(1953), p. 129-135; R. Vulpe, SCIV 5(1954), 1-2, p. 100-108; R. Vulpe, SCIV 6(1955), 3-4, p. 543-548; D. Berciu, C. Preda, Materiale 4(1959), p. 77-88; D. Berciu, C. Preda, Materiale 5(1959), p. 318-323; D. Berciu, C. Preda, Materiale 7(1960), p. 273-279; C. Preda, Pontica 5(1978), p. 77-87 cu discuţie asupra caracterului aşezării.

³² Informaţie Mihaela Mănuclu-Adameşteanu şi Liana Oţa, cărora le mulţumim.

³³ "Orgame, fără îndoială o aşezare fondată de histrieni", Maria Coja, *Les fortifications grecques dans les colonies de la côte ouest du Pont-Euxin*, în *La fortification dans l'histoire du monde grec*, Actes du colloque international CNRS, Valbonne, 1982 [Paris 1986], p. 95-103, fig. 211-217.

sondajului din anii 1969-1970, sondaj care a dus și la descoperirea basilicii episcopale. Cu această ocazie au fost sesizate opt niveluri romane numerotate de la stratul vegetal și care pot fi bine datate datorită bogatului material numismatic recoltat. Însă nivelurile surprinse sunt din perioada târzie, cel mai timpuriu (N VIII) fiind datat în secolul al III-lea, iar cel mai târziu (N I) posterior anilor 592/593³⁴.

O nouă reconsiderare a stratigrafiei romane de la Histria are loc o dată cu săpăturile efectuate în Terme I și II, unde au fost surprinse și nivelurile din perioada romană timpurie. Astfel, nivelurile au fost renumerotate, cel timpuriu devenind N I, iar cel târziu N V³⁵, sigle pe care le vom folosi în continuare și aici.

Sondajul α a avut ca scop inițial verificarea fundației basilicii, ulterior acesta este extins până la stâncă pentru verificarea stratigrafiei. Sondajul α a pornit de la primul nivel de călcare al basilicii (N IVA), fiind surprinse și de această dată nivelurile romane deja cunoscute.

Materialul ceramic recoltat nu este foarte bogat și este destul de fragmentar. Totuși, el ne poate oferi câteva repere cronologice.

Nivelul N IA - păstrat parțial, poate fi datat în secolul I p.Chr. pe baza următoarelor fragmente (numerotarea corespunde catalogului anexat): nr. cat. 25, 33 (fig. 8), 38 (fig. 9).

Nivelul N IB - reprezentat de o podea de lut, poate fi datat în primele trei sferturi ale secolului al II-lea p.Chr. pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 2 (fig. 6), 16 (fig. 7), 36 (fig. 9).

Nivelul N IC - individualizat printr-o nouă podea de lut, cu urma unui pavaj se datează în ultimul sfert ale secolului al II-lea - mijlocul secolului al III-lea p.Chr. pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 6 (fig. 6), 15 (fig. 7), 26 (fig. 8).

Nivelul N IIA - reprezentat printr-un pavaj, se datează în a doua jumătate a secolului al III-lea - sfârșitul secolului al III-lea p.Chr. pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 11 (fig. 7), 23 (fig. 8).

Nivelul N IIB - reprezentat printr-o podea groasă de lut, cu urma unui zid, demantelat ulterior, poate fi datat în primele trei sferturi ale secolului al IV-lea p.Chr. pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 10, 12, 13 (fig. 7), 24 (fig. 8).

Nivelul N IIIA - reprezentat printr-un pat de pietre (pavaj ?) cu puternice urme de arsură, se datează în ultimul sfert ale secolului al IV-lea - prima jumătate a secolului al V-lea p.Chr. pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 8 (fig. 6), 31 (fig. 8), 35 (fig. 9).

Nivelul N IIIB - aflat imediat sub patul de așteptare al nivelului basilicii (IVA), se datează în a doua jumătate a secolului al V-lea p.Chr. pe baza următoarelor fragmente: nr. cat. 7 (fig. 6), 9 (fig. 7).

³⁴ Al. Suceveanu, C. Scorpan, *op.cit.*, p.164-168.

³⁵ Al. Suceveanu, *loc.cit.*

CATALOG³⁶

Fig. 6

1. Amforă; trei fragm. neîntregibile; dg = 13 cm; dp = 10 cm; pastă fină de culoare cărămizie cu pietricele, angobă gălbuie; buza dreaptă, gât lung, toarta (ovală în secțiune) se prinde de pe gâtul vasului, picior inelar; Robinson, F71 (sec. II p.Chr.).
2. Amforă; fragm. partea superioară; dg = 5 cm; pastă de culoare roz-cărămizie cu particule (oxizi ?); buza evazată și rotunjită este delimitată de gâtul vasului printr-o ușoară șanțuire; Opaiț, Peuce 8, p. 303. pl. VII/2 (începutul sec. II p.Chr.).
3. Amforă; fragm. partea superioară; dg = 10 cm; pastă de culoare cărămizie cu impurități, vopsea roșie; buza evazată ușor; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 12/76 (sec. III p.Chr.).
4. Amforă; fragm. partea superioară; dg = 15 cm; pastă de culoare cărămizie, poroasă; buza evazată, gâtul delimitat de corp printr-o ușoară șanțuire; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 10/92 (sec. II-III p.Chr.).
5. Amforă; fragm. partea inferioară; Hp = 4 cm; pastă fină de culoare bej-oranj, angobă la exterior; baza conică, pereții verticali; Opaiț, *Aspecte...*, p. 285, pl. 15/6 (sec. II-V p.Chr. - acest tip cunoaște o evoluție în timp) fragm. găsit în nivelul N IIB, databil în primele decenii ale sec. IV p.Chr.
6. Amforă; fragm. partea inferioară; Hp = 6,5 cm; pastă de culoare cărămizie cu mică, angobă bej-gălbuie; baza mult îngroșată, corpul emisferic; Opaiț, Peuce 8, p. 317, pl. 14,1 (primul sfert al sec. III p.Chr.).
7. Amforă; fragm. partea inferioară; db = 1 cm, dm = 16 cm; pastă de culoare roșu-cărămizie, corp conic; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 16/4 (sec. V p.Chr.).
8. Amforă; fragm. partea inferioară; Hp = 5 cm, H păstrată = 17 cm; pastă de culoare bej-gălbuie cu particule de mică și oxizi; baza conic, corpul tronconic; Opaiț, *Aspecte ...*, pl. 21,3A (sec. III-IV p.Chr.) - fragm. găsit în nivelul N IIIA, databil a doua jumătate a sec. IV - sfârșitul sec. IV p.Chr.

Fig. 7

9. Ulcior; fragm. partea inferioară; db = 7 cm, Hp = 1 cm; pastă fină de culoare cărămizie cu mică, firnis roșu mat; baza inelară, bine profilată. Acest fragment face parte dintr-o categorie de ulcioare care apare în sec. I p.Chr. și cunoaște o evoluție până în sec. IV p.Chr. Această formă este databilă în sec. IV p.Chr. - Robinson, J65.
10. Ulcior; fragm. partea inferioară; db = 5,5 cm, Hp = 8 cm, dm = 14 cm; pastă de culoare gălbuie, vopsea roșu-brun în exterior; bază inelară, corp globular; Robinson, M225 (începutul sec. IV p.Chr.).

³⁶Abrevieri folosite catalog sunt: db = diametru bază, dg = diametru gură, dm = diametru maxim, dp = diametru picior, fragm. = fragment, H = înălțime, Hp = înălțime picior, L = lungime, l = lățime.

11. Oală cu o toartă; fragm. partea superioară, toartă lipsă; dg = 12 cm, Hp = 7,5 cm; pastă de culoare bej-cenușie cu pietricele, urme de arsură secundară la exterior; buza ușor evazată, delimitată de corp printr-o șanțuire, corpul globular, toarta se prinde pe buză și pe umărul vasului; decor: coaste dispuse pe suprafața vasului; Robinson, M194 (sfârșitul sec. III-începutul sec. IV p.Chr.).
12. Tigaie; fragm; dg = 35 cm, db = 25 cm, H = 4,5 cm; pastă de culoare brun-negricioasă, cuarț pisat, particule de calcar, foarte dur; pereții tronconici, baza plană; decor: interior-două cercuri concentrice în mijlocul vasului; exterior urme de ardere secundară; Robinson, M100 (după mijlocul sec. III p.Chr.); Opaiț, *Aspecte...*, pl. 43/4 (începutul sec. IV p.Chr.) - fragm. găsit în nivelul N IIB databil în primele trei sferturi ale sec. IV p.Chr.
13. Farfurie ?; trei fragm. întregibile - partea superioară; dg = 29 cm; pastă fină de culoare bej-gălbui; buza invazată; decor interior: o linie groasă în valuri încadrată de cercuri concentrice realizat cu vopsea roșie; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 4/2 (începutul sec. IV p. Chr.).
14. Vas de bucătărie; fragm.; dg = 29 cm; pastă de culoare bej, arsă incomplet, zgrunțuroasă, urme de ardere secundară pe toată suprafața vasului, în interior sesizabil firnis (roșu ?); buza ușor evazată, pereții oblici, baza plană (?); Robinson, K36 (mijlocul sec. III p.Chr. - începutul sec. IV p.Chr.).
15. Vas de masă; fragm. partea superioară; dg = 30 cm; pastă grosieră de culoare roz cu pietricele, patină cenușie, aspect interior bej-marونی, urme de ardere secundară; marginea rășfrântă orizontal spre exterior, cu două torți aplicate; Robinson, J22, (începutul sec III p.Chr.).
16. Farfurie (?); două fragm. neîntregibile; pastă de culoare cenușie, firnis negru; decor: două linii incizate pe centru (?) sub care este aplicat un decor cu roțița dințată; Opaiț, Peuce 8, p. 352, pl.XVII/2 (mijlocul sec. II p.Chr.).
17. Farfurie; fragm. partea inferioară; db = 8 cm; pastă fină de culoare cărămizie, firnis portocaliu lucios; baza inelară; decor: două linii incizate în interior spre mijlocul vasului și model floral (?) în centru; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 14/3 (sec. III p. Chr.).
18. Farfurie; fragm. partea inferioară; db = 6 cm; pastă de culoare cafenie, vopsea roșie-brună; baza inelară; Opaiț, Peuce, 8, p. 349, pl. XV/2 (al doilea sfert al sec. III p.Chr.).

Fig. 8

19. Castron; fragm. partea superioară; dg = 30 cm; pastă fină de culoare cărămizie, firnis roz mat; buza rotunjită este îngroșată, sub buză se află o mică șanțuire, pereții conici; Mușețeanu, Elefterescu, Pontica 25, p. 225, fig. 2/32 (sec. II-III p.Chr.).
20. Bol; fragm. partea superioară; dg = 16 cm; pastă de culoare cărămizie cu mică; buza ușor evazată și prevăzută cu o puternică șanțuire pentru capac; Al. Suceveanu, în RCRFActa 33(1996), p. 22-32, fig.1/XI,8 (sec. I-II p.Chr.).

21. Bol; fragm. partea superioară; dg = 15 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis roșu mat cu nuanțe maron (parțial); buza rotunjită printr-o canelură, marginea delimitată de corp printr-o canelură, pereții verticali; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 14/1 (sec. IV p.Chr.).
22. Căniță cu o toartă; fragm. partea superioară; dg = 7 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis roșu-maroon mat; buza înaltă ușor evazată, delimitată de corp printr-o șanțuire, corpul cu pereții subțiri și bombați; toarta pornește de sub buză; Mușețeanu, Elefterescu, *Pontica 25*, fig. 4/75 (sec. II-III p.Chr.).
23. Căniță cu o toartă; trei fragm. neîntregibile, partea superioară; dg = 7 cm; pastă fină de culoare bej, firnis maroniu mat; buza ușor evazată spre exterior și delimitată de corp printr-o canelură; toarta pornește de la baza buzei; Robinson, M191 (sfârșitul sec. III p. Chr.).
24. Căniță; fragm. partea superioară; db = 3,5 cm, Hp = 3 cm; pastă fină de culoare bej-cafenie; baza tăiată drept, corpul bitronconic, Robinson, L23 (începutul sec. IV p.Chr.).
25. Ulcior de mici dimensiuni; fragm. partea inferioară; db = 6 cm; pastă fină de culoare roz-gălbui; buză tăiată drept, cu un mic umbo în interior, delimitată de corp printr-o șanțuire; Robinson, G103 (sec. I p.Chr.).
26. Bol; fragm.; dg = 16 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis mat roșiatic-maroon; buza ușor rotunjită, corpul emisferic; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl.8/14 (sfârșitul sec. II p.Chr.).
27. Bol; fragm. partea inferioară; db = 11 cm, dm = 10 cm; pastă de culoare cărămidie cu mică, firnis roșu mat; baza tăiată drept, ușor delimitată de corp, corp emisferic; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl.11/5 (sec. II-III p.Chr.).
28. Bol; fragm. partea superioară; dg = 15 cm; pastă de culoare cărămidie cu pietricele, angobă alb-gălbui în exterior și interior; buza rotunjită ușor evazată spre interior, pereții oblici; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl.11/12 (sec. II-III p.Chr.).
29. Bol; fragm. partea superioară; dg = 10 cm; pastă de culoare cărămidie, patină cenușie, firnis maroon în interior care se scurge pe marginea exterioară; buza delimitată de corp, care este bombat; Robinson, M144 (mijlocul sec. III p.Chr.).
30. Bol; fragm. partea superioară; dg = 20 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis lucios roșu; buza rotunjită, corpul emisferic; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl.15/1 (sec. II-III p.Chr.).
31. Bol; fragm. partea superioară; dg = 16 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis mat roz; buza rotunjită, corpul emisferic; Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl. 14/2 (sec. III-IV p.Chr.).
32. Bol; fragm. partea inferioară; db = 6 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis brun-roșcat, luciu metalic; bază inelară cu o mică șanțuire pe picior; decor: interior un cerc incizat; Robinson, K42 (mijlocul sec. III p.Chr.).
33. Bol; fragm. partea inferioară; db = 4,2 cm; pastă de culoare bej-

- gălbuie, firnis mat negru; picior semiînălțat cu o canelură la exterior, bază rotunjită cu un mic umbo; Robinson, F35 (sfârșitul sec. I a.Chr.).
34. Cupă semisferică; fragm. partea inferioară; db = 5 cm; pastă de culoare cărămidie cu pietricele, firnis lucios roșu-oranj; picior înălțat, despărțit de corp printr-o canelură, bază inelară; Robinson, G73 (începutul sec. I p.Chr.).

Fig. 9.

35. Bol (?); fragm. partea inferioară; db = 7 cm; pastă de culoare roz-gălbuie, firnis roșu-brun; picior inelar pereții oblici cu urme de reparație din antichitate; Robinson, L22 (începutul sec. IV p. Chr.).
36. Farfurie (?); fragm. partea superioară; dg = 13 cm; pastă fină de culoare cărămidie, firnis lucios oranj, parțial maron; buza, rotunjită, ușor evazată, delimitată de corp printr-o canelură, iar marginea delimitată de corp tot printr-o canelură, pereții verticali; Robinson, H4 (mijlocul sec. II p. Chr.).
37. Bol; fragm. partea inferioară; db = 7 cm; pastă fină de culoare castanie, firnis castaniu acoperă decât o parte din corp; baza tăiată drept, pereții tronconici; Mușețeanu, Elefterescu, Pontica 25, fig. 4/67 (sec. I-II p.Chr.).
38. Opaiț; fragm. disc; L = 8,5 cm, l = 7,5 cm; pastă de culoare cărămidie, firnis roșu-maron (parțial); vârful discului este spart, decor: vrejuri cu frunze și flori; Robinson, G137 (prima jumătate a sec. I p.Chr.).

Așa cum s-a afirmat și în prima parte a prezentei contribuții, sondajul α, în pofida dimensiunilor sale reduse, confirmă stratigrafia generală a cetății, motiv pentru care vom enumera în continuare punctele unde au fost identificate respectivele niveluri:

N IA

Sectorul incintei elenistice din valul III	- continuarea funcționării incintei elenistice pe tot parcursul sec. I p.Chr., C. Preda, A. Doicescu, <i>Histria II</i> , p. 315-324; Suceveanu, <i>Histria VI</i> , p.77
Săpături anterioare anului 1949	- edificiul roman, construit în manieră greacă, suprapus de incinta romană târzie, Gr. Florescu, <i>Histria I</i> , p.107-108
Sector „Templu”	- edificii private din sec. I p.Chr. de peste templul lui Zeus, Al. S. Ștefan, RMM.MIA 43(1974), 2, p. 44-47
Sectorul basilicii extra-muros	- edificii particulare extra-murane din sec. I p.Chr., H. Nubar, <i>Materiale</i> , 9(1970), p. 195
Rețeaua rutieră intramurană	- străzi de tradiție greacă, reparate în cursul sec. I-IV p.Chr., Gr. Florescu, <i>Histria I</i> , p. 352-357; Anișoara Sion, Al. Suceveanu, RMM.MIA 43(1974), 1, p. 5-8

N IB

- Terme I** – a doua fază a termelor, databilă în primele trei sferturi ale sec. II p.Chr., Gr. Florescu, *Histria I*, p. 135-136; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.19-21
- Săpături anterioare anului 1949** – edificiul roman, construit în manieră greacă, suprapus de incinta romană târzie, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 107-108
- Sector „Templu”** – edificii private din sec. II p.Chr. de peste templul lui Zeus, Al. Suceveanu, *Dacia*, NS 13(1969), p. 345; Al. S. Ștefan, *loc.cit.*
- Sectorul basilicii extra-muros** – mare edificiu public și o stradă databile în primele trei sferturi ale sec. II p. Chr., H. Nubar, *op. cit.*, p. 200; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.81
- Incinta romană timpurie** – noua incintă a orașului, construită la începutul sec. II p.Chr., Gr. Florescu, Gh. Cantacuzino, *Histria I*, p. 285-293; cercetări inedite Maria Coja, cu mențiunea descoperirii unei monede de la Hadrian la nivelul plintei zidului
- Terme II** – prima fază a termelor, datată cu monedă de la Hadrian, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.30-32
- Sectorul incintei elenistice din valul III** – instalația hidraulică care suprapune incinta elenistică dezafectată la sfârșitul secolului I p.Chr., C. Preda, A. Doicescu, *Histria II*, p. 324-329; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 80-81
- Secțiunea Est-Vest (1949-1952)** – edificiu public din sec. II p.Chr., Gr. Florescu, *Histria I*, p. 356; Al. S. Ștefan, *loc. cit.*
- Platoul din vestul cetății** – locuire extra-murană databilă în primele trei sferturi ale sec. II p.Chr., cercetări rezumate la Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 81
- Rețeaua rutieră** – trasarea, între vechea incintă elenistică și noua incintă romană timpurie, a unei noi trame stradale, deosebită de cea de tradiție greacă, Anișoara Sion, Al. Suceveanu, *loc. cit.*; Al. S. Ștefan, *op.cit.*, p. 50; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 80

N IC

- Terme I** – a treia fază a termelor, databilă în perioada Severilor, Florescu, *Histria I*, p. 135-136; 142-143; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.21-23
- Săpături anterioare anului 1949** – edificiul roman, construit în manieră greacă, suprapus de incinta romană târzie, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 107-108; basilica civilă din piața mare a orașului târziu, Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 110-111, edificiu redatat în perioada Severilor de Al. Suceveanu, M. V. Angelescu, *Ktema* 19(1994), p. 197-199
- Sector „Templu”** – edificii particulare din prima jumătate a sec. III p.Chr. de peste templul lui Zeus, Al. Suceveanu, *Dacia*, NS 13, 1969, p.

- 245; Al. S. Ștefan, *op.cit.*, p.44-47
- Sectorul basilicii extra-muros** – mare edificiu public care-și continuă existența și în perioada Severilor, H. Nubar, *loc.cit.*
- Incinta romană timpurie** – repararea incintei în perioada Severilor, Florescu, Cantacuzino, *loc.cit.*; construcția de lângă incintă, cercetări inedite Maria Coja
- Terme II** - a doua fază a termelor, databilă în perioada Severilor, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.33-34
- Rețeaua rutieră** – continuarea coexistenței vechii trame stradale de origine greacă cu cea nouă, romană, Anișoara Sion, Al. Suceveanu, *loc.cit.*; Al. S. Ștefan, *loc.cit.*; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 84
- Platoul din vestul cetății** – apariția, începând cu al treilea sfert al sec. II p.Chr. a primelor înmormântări peste cartierul extra-muran, cercetări rezumate la Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.83

N IIA

- Terme I** – suprapuse parțial de prima fază (A) a incintei romane târzii, termele își încetează funcționarea, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 23-24
- Săpături anterioare anului 1949** – construcția primei faze (A) a incintei romane târzii, datată cu monedă Probus, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 299; posibila construcție a basilicii de lângă noua incintă Gr. Florescu, *op.cit.*, p.116-122
- Sectorul basilicii extra-muros** – repararea, cu mijloace precare, a marelui edificiu public, H. Nubar, *loc.cit.*
- Terme II** – locuire particulară între zidurile termelor ieșite definitiv din uz, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 34-35

N IIB

- Terme I** – repunerea în funcție a termelor, prin supunerea acestora peste faza A a incintei romane târzii, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 293-324; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 24-27
- Săpături anterioare anului 1949** – construcția celei de-a doua faze (B) a incintei romane târzii, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 66-95, a *tabernae*-lor, a unei noi basilici precum și adăugarea la cetate a așa-numitului cartier economic, date rezumate la Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 86-89
- Sectorul basilicii extra-muros** – continuarea locuirii cu caracter privat între zidurile fostului mare edificiu, H. Nubar, *loc.cit.*; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 88

- Terme II** – continuarea locuirii cu caracter privat între zidurile fostelor terme, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 35
- Rețeaua rutieră** – ultima reparație a tramei stradale de tradiție greacă, păstrată în interiorul incintei romane târzii, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 352-357
- Platoul din vestul cetății** – necropola, ale cărei începuturi datează din al treilea sfert al sec. II p.Chr., continuă să fie cantonată către est de vechea incintă romană timpurie, dezafectată între timp Suceveanu, *Histria VI*, p. 85, 88

N IIIA

- Săpături anterioare anului 1949** – reparații parțiale ale incintei, H. Nubar, D. Theodorescu, *Materiale*, 9(1970), p.190-193; H. Nubar, Anișoara Sion, *RMM.MIA* 49,1980,1, p.19-31
- Sectorul central** – identificarea unui nivel de locuire (Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Pontica* 4(1971), p. 167-168) pe care este posibil să se fi construit basilica anterioară celei episcopale, O. Bounegru, în *La politique edilitaire.....*, Cluj, 1993, p. 195-196
- Sectorul basilicii extra-muros** – apariția primelor înmormântări, A. Petre, *Dacia*, NS 7(1963), p. 319; H. Nubar, *SCIV* 22(1971), 2, p. 199-214; Idem, *Dacia*, NS 15(1971), p.335-347
- Terme II** – apariția primelor înmormântări, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 36-37

N IIIB

- Sector Central** – identificarea, pentru prima oară, a unui nou nivel de locuire, Suceveanu, C. Scorpan, *loc.cit.*
- Terme I** – înmormântări atât în interiorul cât și în exteriorul termelor, Al. Suceveanu, *Histria VI*, p.27
- Sectorul basilicii extra-muros** – continuarea existenței necropolei, Nubar, *SCIV* 22(1971), 2, p. 199-214
- Terme II** – continuarea existenței necropolei, Suceveanu, *Histria VI*, p. 36-37

Prin definiție fragmentare, datele de mai sus merită a fi integrate în evoluția Histriei romane așa cum a fost ea stabilită – în cele mai fine articulații posibile la ora actuală – de către Al. Suceveanu³⁷, studiului amintit i se cuvine adăugată cea mai nouă și completă prezentare a incintei romane târzii, realizată de Catrinel Domăneanțu și Anișoara Sion³⁸.

Astfel, dacă în cursul fazei reprezentate de **N IA** (secolul I p.Chr.) vechea incintă elenistică continuă să funcționeze, la adăpostul ei apar noi construcții –

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ Catrinel Domăneanțu, Anișoara Sion, *SCIVA* 33(1982), p. 377-394.

printre care și prima fază a edificiului Terme I - toate înscriindu-se, firește, în vechea tramă stradală de tradiție greacă, în timp ce la exterior apar unele modeste locuințe, la momentul reprezentat de **N IB** (primele trei sferturi ale secolului al II-lea p.Chr.) asistăm, practic, la "nașterea" Histriei romane. Afirmația se întemeiază pe constatarea construcției unei noi incinte, cea care tripla suprafața apărută a orașului. În interiorul acesteia unele edificii publice (de exemplu Terme I) își continuă existența, altele sunt construite acum (Terme II și edificiul basilicii extramurane) în cadrul unei noi trame stradale, iar la exterior apar unele cartiere mărginașe de locuințe. Consecințele gravelor atacuri din vremea lui Marcus Aurelius pot fi constatate prin refacerile care au loc la începutul nivelului următor, **N IC** (ultimul sfert al secolului al II-lea - prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.). Astfel, incinta și cea mai mare parte a monumentelor publice (inclusiv cele două terme) sunt refăcute acum, constatându-se chiar unele modificări ale tramei stradale (basilica civilă din piața mare a orașului târziu). Modificarea cea mai spectaculoasă are însă loc în afara zidurilor cetății, unde cartierul mărginaș este suprapus de primele înmormântări.

La mijlocul secolului al III-lea p.Chr. Histria este distrusă, cum se știe, din temelii. Refacerea de pe nivelul următor, **N IIA** (a doua jumătate a secolului al II-lea p.Chr.), este ilustrată de construcția primei faze a noii incinte și care, apărând o suprafață de numai 7 ha, amputa practic unele monumente, printre care chiar edificiul Terme I, cele rămase în afara ei fiind transformate în modeste locuințe particulare. Restabilirea situației generale a imperiului de la cumpăna veacurilor III-IV este sesizabilă și la Histria la momentul reprezentat de nivelul următor, **N IIB** (primele trei sferturi ale secolului al IV-lea p.Chr.). Incinta este reparată și chiar mărită, ea adăugând cetății noi cartiere, precum cel "economic", toate clădirile din interior fiind acum fie refăcute, fie construite, în vreme ce acelea din exterior continuă a adăposti o locuire modestă de caracter particular.

După o nouă distrugere, cetatea este refăcută la momentul nivelului următor, **N IIIA** (ultimul sfert al secolului al IV-lea - prima jumătate a secolului al V-lea p.Chr.) după cum ne-o dovedesc unele reparații ale incintei precum și posibila construcție a primei basilici creștine în centrul orașului. În schimb, necropola, cantonată până atunci de vechea incintă romană timpurie avansează treptat până sub zidurile cetății romane târzii. Situația relevată de ultimul nivel care ne interesează aici, **N IIIB** (a doua jumătate a secolului al V-lea p.Chr.) este una din cele mai dramatice din istoria multi-seculară a vechii colonii milesiene: abia de curând a putut fi identificat un nivel de locuire în care și unele reînhumări.

Cu atât mai spectaculoasă ne apare așadar explozia urbanistică de la începutul secolului al VI-lea p.Chr., când este construită și marea basilică episcopală, numai că în locul în care a fost efectuat sondajul **α**, nivelurile aparținând basilicii au fost ulterior decapate.

ABREVIERI:

- Alexandrescu, P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955-1961*, în *Histria II*, p. 133-294, București, 1967.
- Cook, Greek R. M. Cook, *Greek Painted Pottery*, Londra, 1960.
- CVA Corpus Vasorum Antiquorum.
- Dimitriu, S. Dimitriu, *Cartierul, Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică*, în *Histria II*, p. 19-132, București, 1967.
- Histria I* *Histria, Monografie arheologică, vol. I*, București, 1954 (redactor Em. Condurachi).
- Histria II* *Histria. Monografie arheologică, vol II*, București, 1966 (redactor Em. Condurachi).
- Histria IV* P. Alexandrescu, *Histria IV, La céramique d'époque archaïque et classique (VII-e-IV-e s.)*, avec la collaboration de Suzana Dimitriu et Maria Coja, București, 1978.
- Histria V* Maria Coja, P. Dupont, *Histria V, Ateliers céramiques*, București, 1979.
- Histria VI* Al. Suceveanu, *Histria VI, Les Thermes Romains*, București, 1982.
- Lambrino, VAH Marcelle Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucarest, 1938.
- Opaiț, Aspecte... A. Opaiț, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p.Ch). Producția ceramicii locale și de import*, București, 1996.
- Payne, N.G.G, Payne. *Necrocorinthia. A study of Corinthian Art in the Archaic period*, Oxford, 1931.
- Robinson H. Robinson, *The Athenian Agora, V, Pottery of the Roman Period*, New Jersey, 1959.
- Sparkes-Talcott B. Sparkes - L. Talcott, *The Athenian Agora, XII, Black and Plain Pottery*, Princeton, 1970.

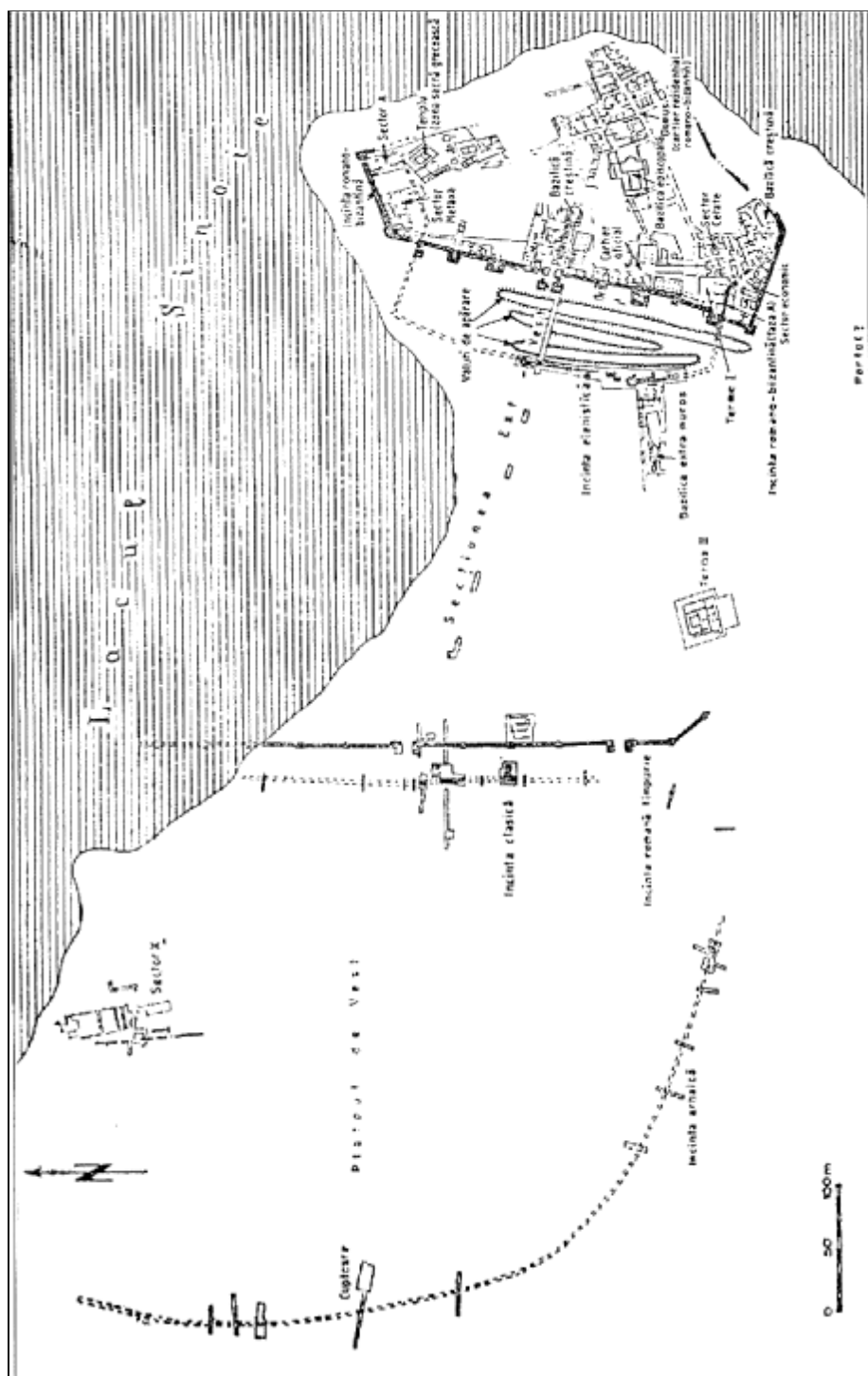

Fig. 1 – Histrion. Plan general

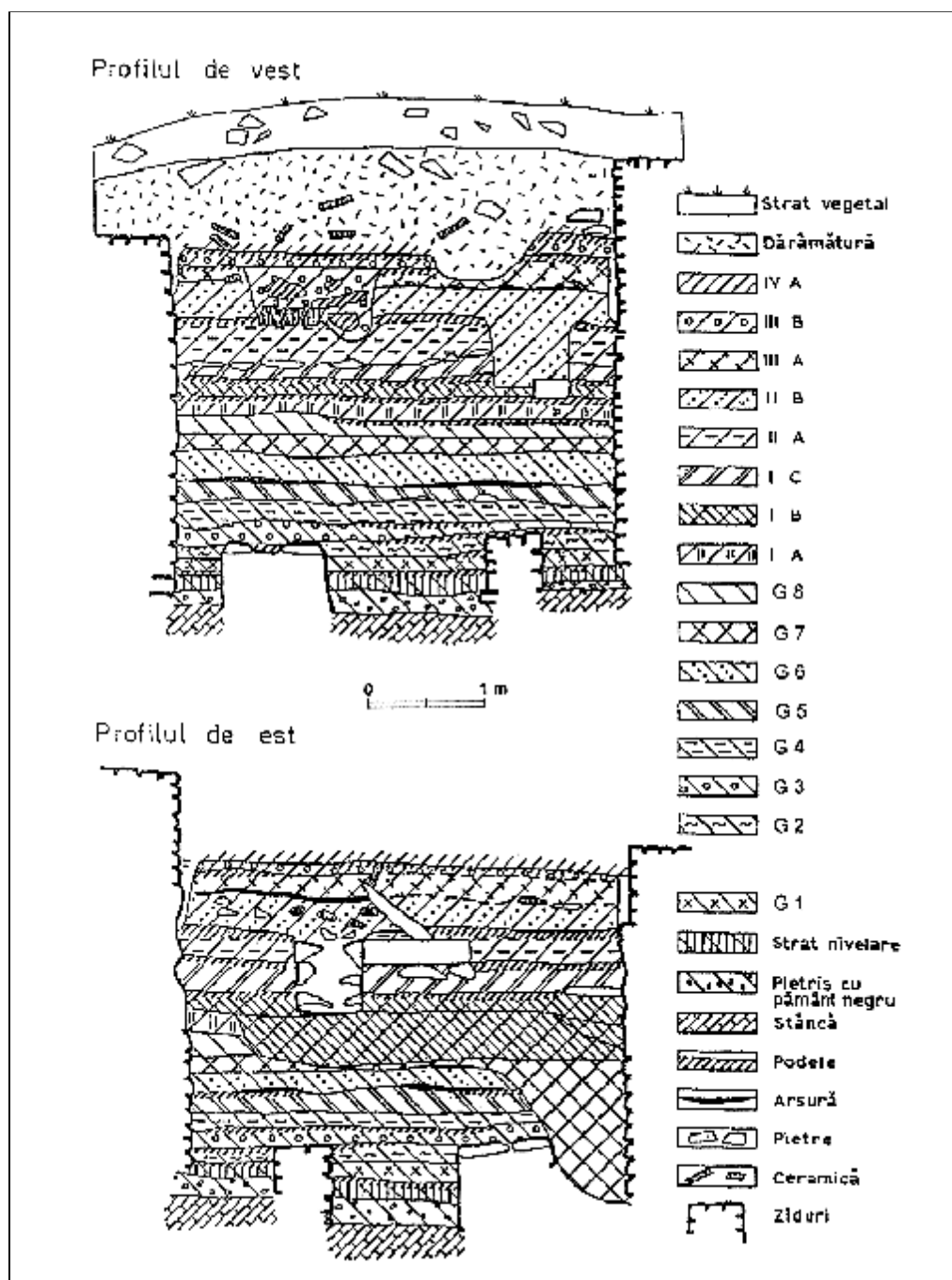

Fig. 2 – Histria. Sondajul α – Profilul de vest și profilul de est

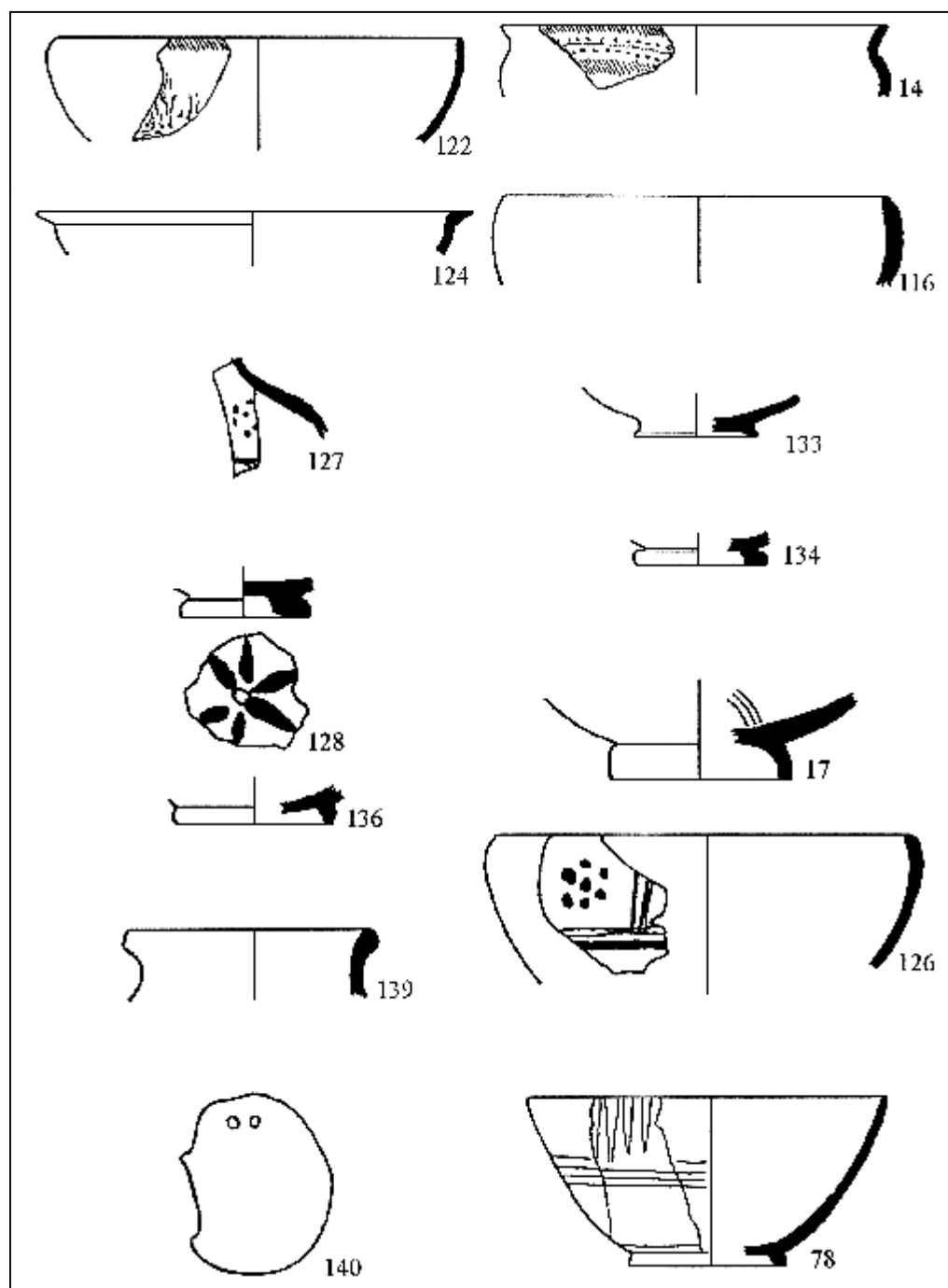

Fig. 3 – Histria. Sondajul α – Ceramică greacă

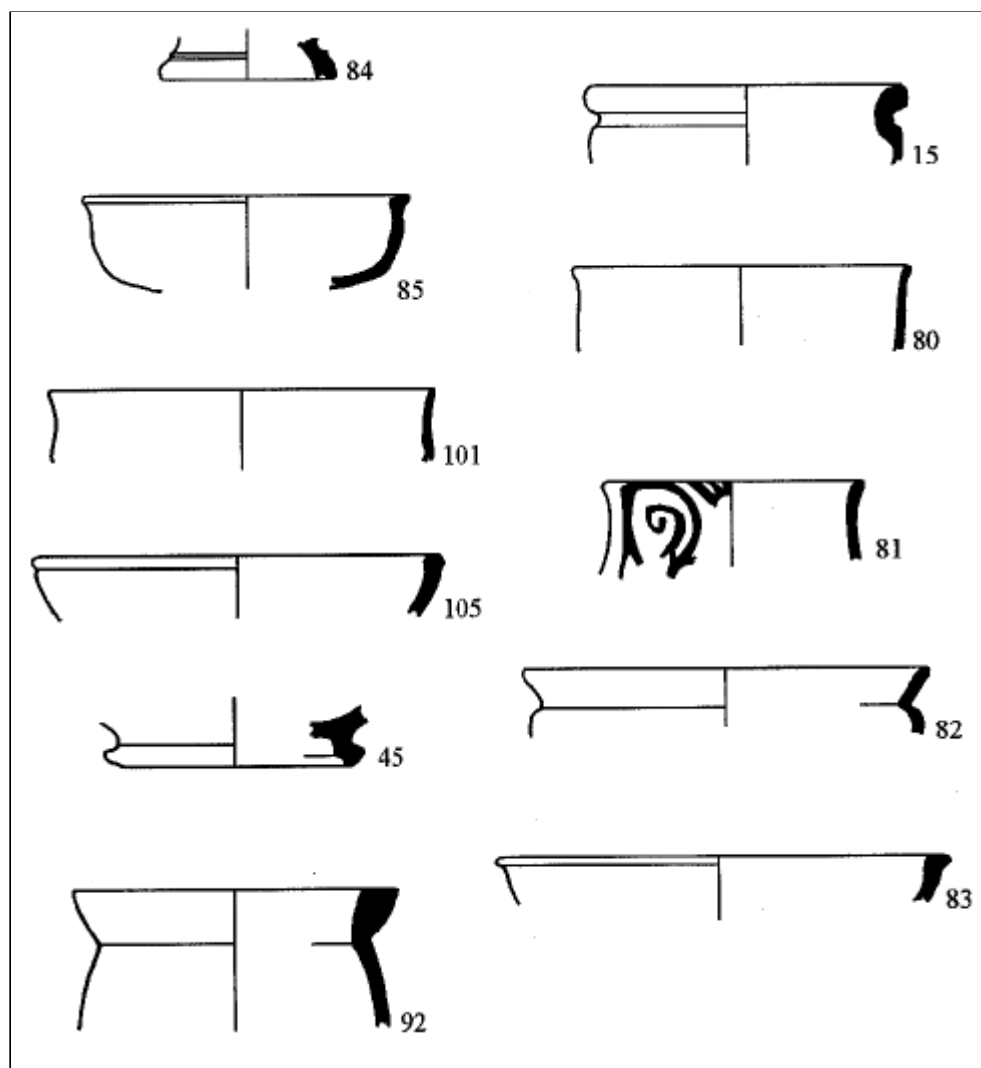

Fig. 4 - Histria. Sondajul α - Ceramică greacă

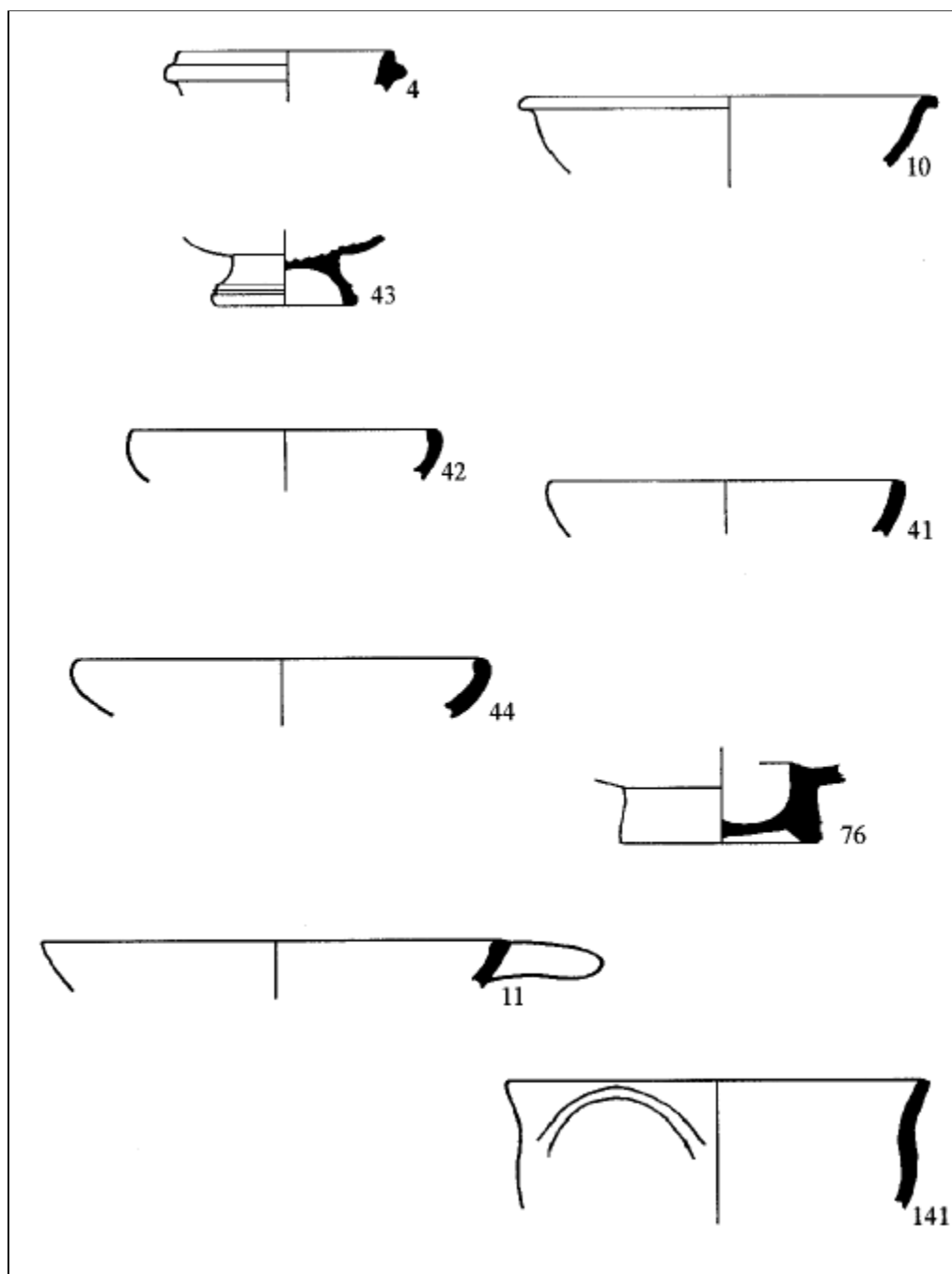

Fig. 5 - Histria. Sondajul α - Ceramică greacă

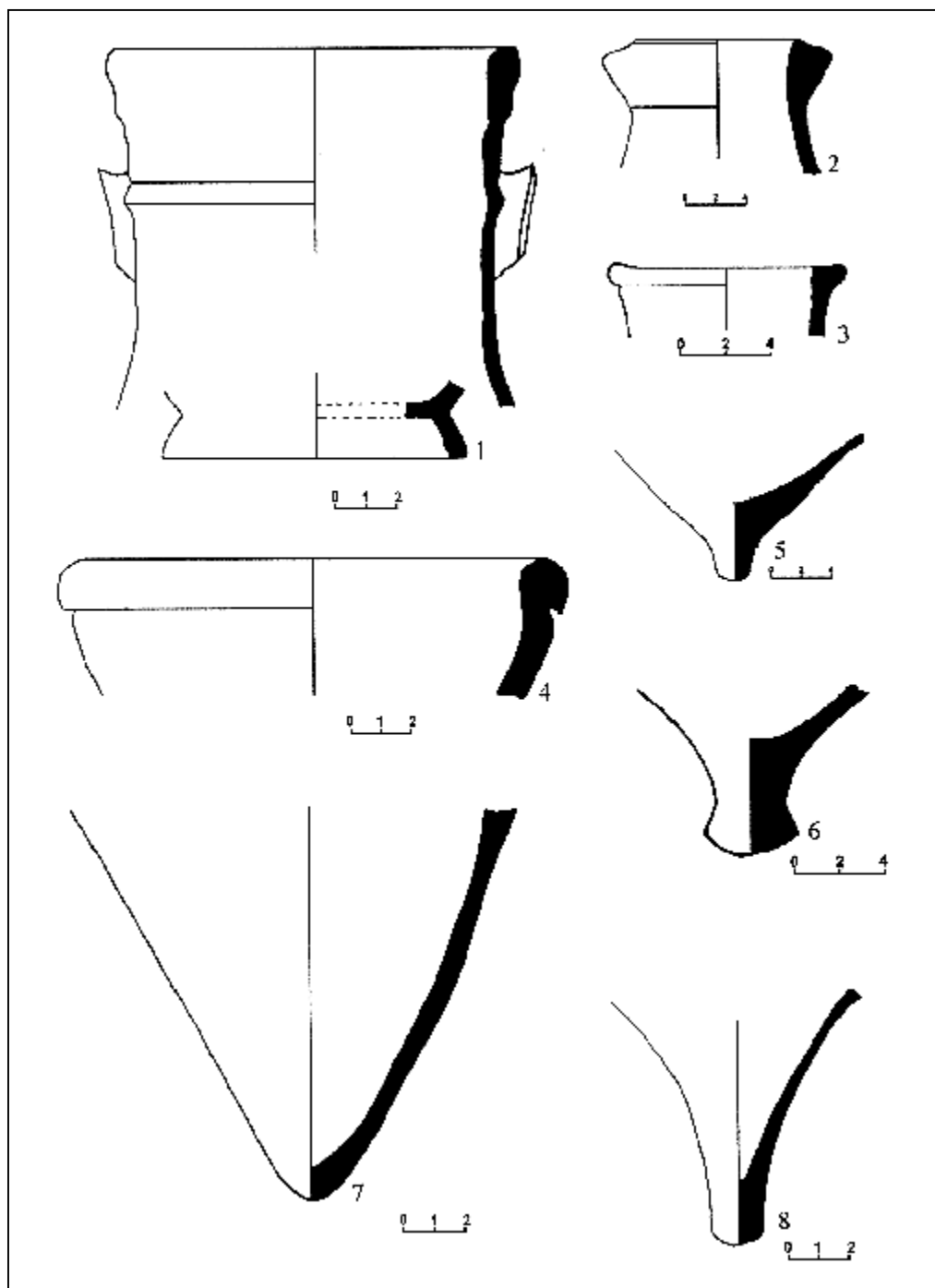

Fig. 6 - Histria. Sondajul α - Ceramică romană

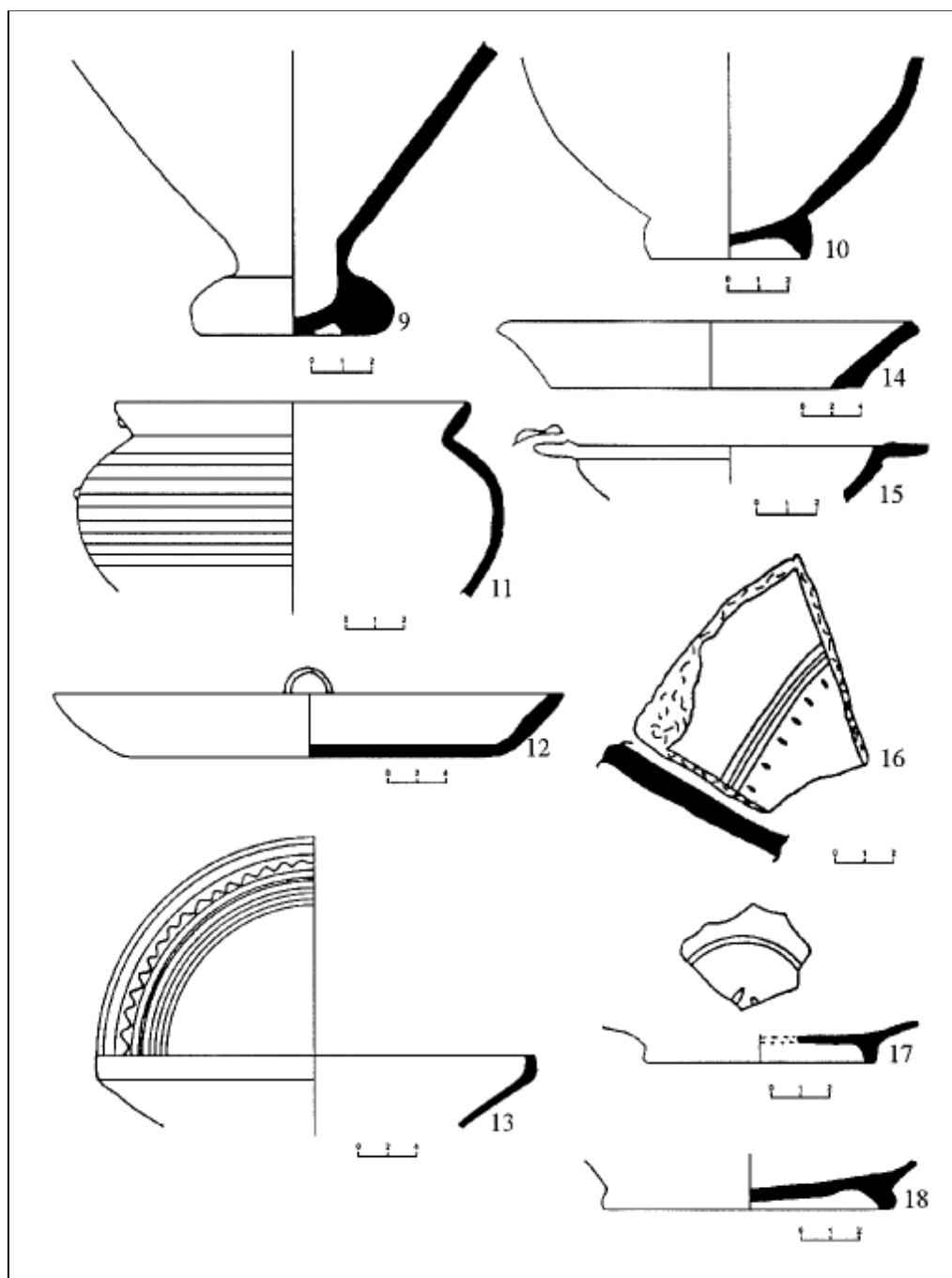
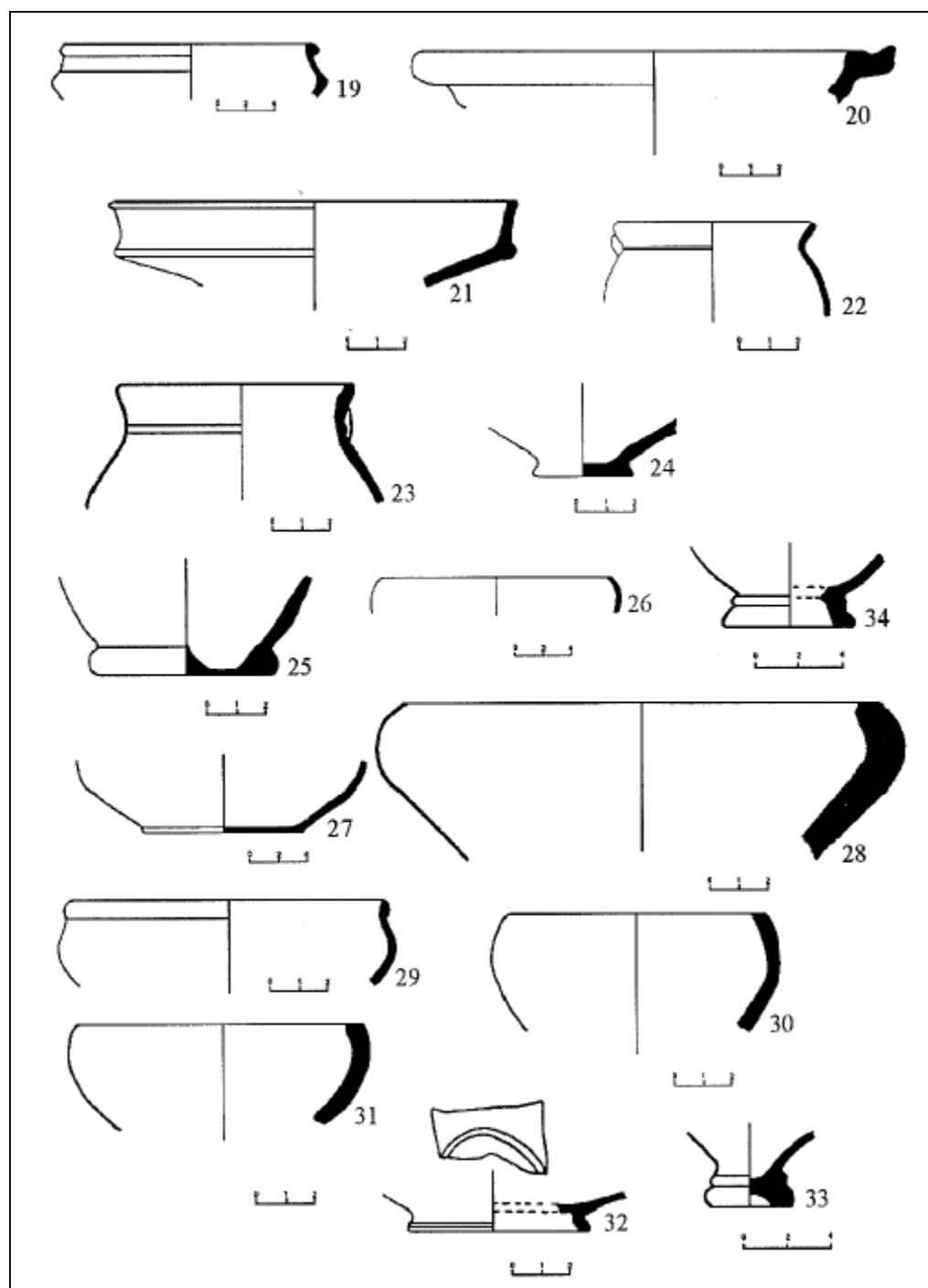

Fig. 7 - Histria. Sondajul α - Ceramică romană

Fig. 8 - Histria. Sondajul α - Ceramică romană

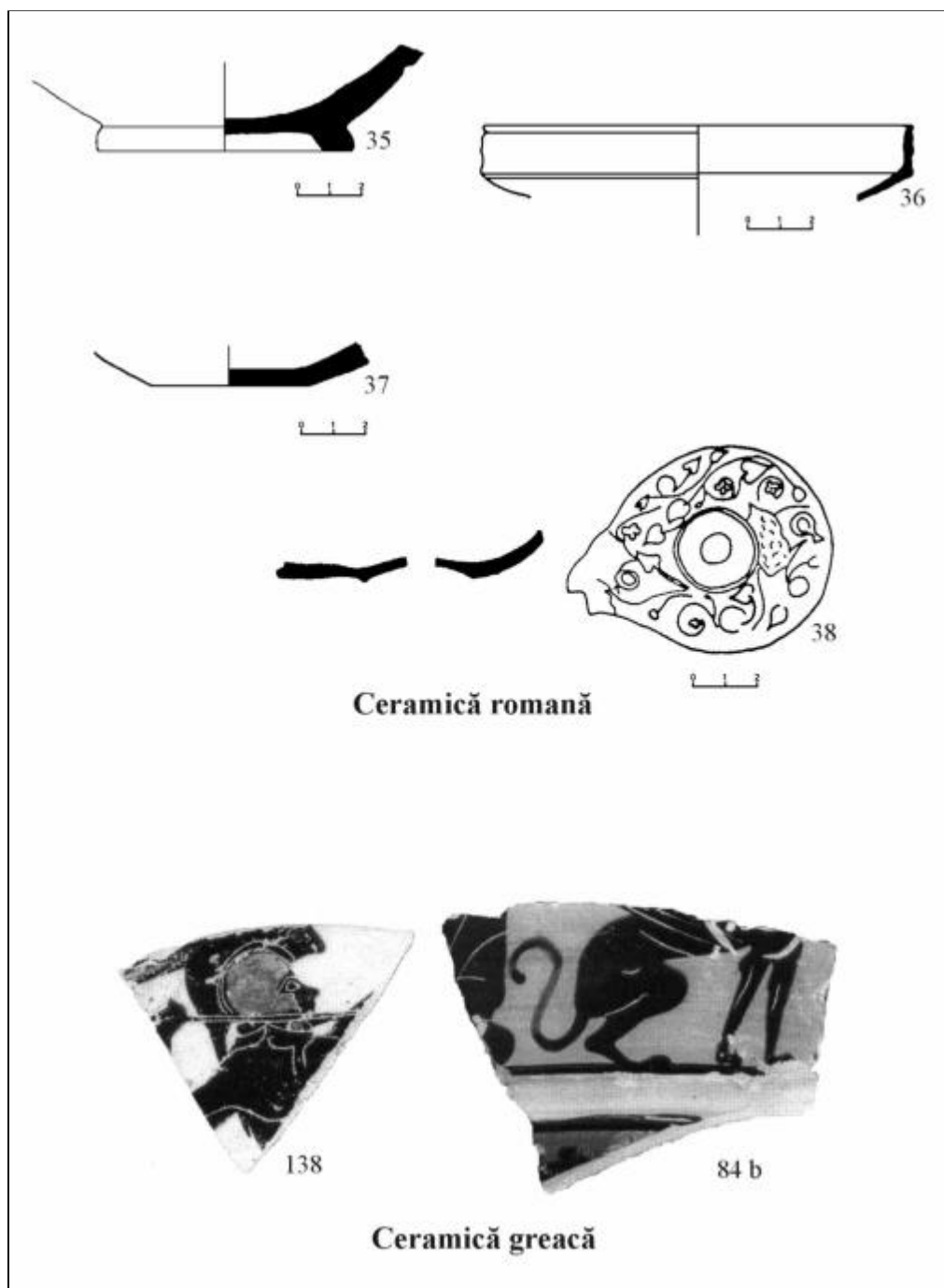

Fig. 9 - Histria. Sondajul α – Ceramică romană și greacă

THE „α” SONDAGE IN THE BISHOPRIC BASILICA FROM HISTRIA

Abstract

One of the most important Roman architectural monuments from Histria is the impressive bishopric basilica uncovered in the centre of the city. During the archaeological campaign of 1989 a sondage was started to verify the depth of the foundations of this basilica. The excavation was placed between the North wall of the basilica and the North wall of the central nave, i.e. in the Northern nave of the monument. The main result of the excavation is a stratigraphic profile that starts with the first level of the basilica. And ends with the cliff the whole city is placed on. The fact that the Greek levels registered in this sondage were identified and in other various places of the city allowed to trace a stratigraphic „model” of the Greek city. The sondage was also useful for the Roman stratigraphy of the site, confirming the archaeological succession of the strata proposed by Al. Suceveanu in Histria VI.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1- Histria. General map.
- Fig. 2- Histria. „α” Sondage: Western and Eastern profile.
- Fig. 3- Histria. „α” Sondage: Greek pottery.
- Fig. 4- Histria. „α” Sondage: Greek pottery.
- Fig. 5- Histria. „α” Sondage: Greek pottery.
- Fig. 6- Histria. „α” Sondage: Roman pottery.
- Fig. 7- Histria. „α” Sondage: Roman pottery.
- Fig. 8- Histria. „α” Sondage: Roman pottery.
- Fig. 9- Histria. „α” Sondage: Roman pottery; pottery-photos.

HISTRIA – APROVIZIONAREA CU APĂ POTABILĂ ÎN PERIOADA ROMANĂ ȘI ROMANĂ TÂRZIE

Gheorghe PAPUC

O importanță specială revine reconstituirii topografiei naturale a etapelor din istoria Histriei, configurației antice a microzonei, fixării limitelor în timp a raportului dintre uscat și apă cât și variațiilor corespunzătoare ale nivelului apelor mării. Din acest punct de vedere, epoca romană târzie este singura pentru care suprafața urbană intramurană este integral păstrată și precis delimitată, fiind cruțată de transformările post-antice. Dacă pentru acest spațiu au putut fi descoperite repere de detaliu asupra modului și momentului de consolidare a unor porțiuni de plajă în vederea unei expansiuni urbane spre sud-vest și foarte probabil nord-est, aceleași necunoscute persistă în privința stabilirii limitei de nord a uscatului, utilizat alternativ în sec. III-VII p.Chr., de locuirea exterioară și de necropolă.

Împrejurarea că și în epoca romană târzie drumul litoral ce venea din sud își păstrează traseul ocolit până la marginea vestică a platoului occidental, pentru ca abia din acest punct să se îndrepte spre est, spre cetate, oferă asigurarea că până către sec. al VII-lea p.Chr., limita de sud a cetății era încă în contact cu marea sau oricum cu un teren inundabil¹. Necunoscută rămâne și poziția instalațiilor portuare plasate când pe latura de sud-est când pe latura de nord-est².

Regimul vânturilor dominante, constanta acestora, precum și direcția curenților litorali fac mai verosibilă o amplasare sudică a instalațiilor portuare, deocamdată neconfirmată de un sondaj efectuat în zona respectivă³.

Vecinătatea mării determină o anumită compoziție a stratului freatic, în sensul că apa din respectivul strat este salmastră⁴, deci neadecvată consumului. Pentru satisfacerea necesităților de apă au fost prospectate zonele învecinate care aveau izvoare ce puteau fi captate cu ușurință. Pentru epoca romană și romană târzie avem dovezi că cetatea milesiană a folosit apă din trei surse distincte. Aceste surse sunt, actualul amplasament al satului Istria (1), sursa de la Fântânele

¹ Al.Simion Ștefan, *Cercetări topografico-istorice privind structurile urbane din Scythia Minor*, teză de doctorat, în mss, p. 94;

² *Histria*, I, p.167; SCIV, 5(1954), 1-2, p.90-91; MCA, 8(1962), p.427 și 431;

³ În iulie 1993 s-a executat un sondaj perpendicular pe incinta sudică, ce a avut darul să precizeze lipsa oricărei construcții antice în această zonă; era deci o zonă inundabilă;

⁴ Apa din puțurile din zonă este improprie pentru consumul uman;

(2) și sursa descoperită relativ recent în sud-vestul localității Cogealac (3).

S-a considerat la un moment dat că cetatea își rezolva o parte din necesitățile de apă din vecinătatea imediată, în sensul că în sec. I-II p.Chr., au fost construite canale și bazine, folosindu-se resturile zidului de incintă din epoca elenistică; terenul care era mlăștinos a fost consolidat cu ajutorul unor piloni de lemn înalți de cca. 1 m⁵. Autorii cercetării, considerau la acea dată că ansamblul format din cele trei canale cu câte patru guri fiecare, legate între ele, bazinele și canalul dublu în *opus signinum*, care înconjură zidul de incintă pe exterior, constituiau un „complex de adunarea, decantarea și distribuirea apelor potabile pe de o parte și a celor menajere pe de altă parte”⁶. În cel de al doilea volum al monografiei *Histria*, în legătură cu aceste lucrări hidrotehnice, care de această dată constau dintr-un complex de canale și un bazin pe de o parte și de un canal dublu pe de altă parte, se menționează că „nu se poate stabili dacă” serveau ca dren de apă potabilă sau pentru scurgerea apelor care se strâneau în jurul incintei. Datarea era aceeași, adică sec I-II p.Chr.⁷.

La această dată, se cunosc sursele de apă ale Histriei, care în cea mai mare parte le erau cunoscute și autorilor citați mai sus. Apa din subsolul cetății însă era sărată, iar construcția nu seamănă nici pe departe cu un dren⁸. Singura funcționalitate era doar de a conduce apele pluvio-menajere din apropierea zidului. Toată lucrarea începând de la baterea pilonilor de stejar și până la construirea bazinelor și a canalelor a fost determinată tocmai de scurgerea în această zonă a apelor; ele făcuseră ca zona să devină repede mlăștinooasă, dar prin intermediul acestor construcții apa era îndepărtată și nu mai băltea lângă incintă, amenințând existența curtinei respective.

Să trecem la prezentarea surselor de apă ale cetății Histria; vom începe cu cea mai apropiată sursă care a fost identificată în centrul actualului sat Istria, unde se află două mici pâraie ce pornesc de aici și se varsă la cca. 2,6 km spre est în lacul Istria. Izvoarele chiar dacă nu sunt prea puternice au totuși un debit permanent; debitul lor a fost mărit în vremurile noastre datorită lucrărilor de irigație. Pe malul drept al pâraului a fost identificat un prim apeduct format din tuburi ceramice: conducta era poziționată la o adâncime de -2,5 m față de nivelul actual, cu panta de scurgere spre sud-est. Apeductul a fost urmărit pe o primă porțiune de 61 m. La cca. 800 m spre est de marginea satului au fost găsite tuburi *in situ* la -80 cm față de nivelul de călcare. La 200 m spre sud-est de punctul de mai sus a apărut conducta ceramică. De aici până la malul lacului mai sunt încă 600 de m. Apeductul traversa actualul lac Istria, prin zona de trecere de azi des folosită de localnici, și trecea mai departe prin zona pescăriei, spre cetatea Histria. La data construirii apeductului, această porțiune a traseului era alcătuită din pământ, care a fost erodat și inundat atât dinspre lacul Nuntași cât și dinspre lacul Sinoe. Această conductă de apă a fost urmărită pe o lungime de circa 4 km. Lungimea sa totală nu poate depăși 8-8,5 km: capul apeductului poate fi presupus cu o eroare de circa 100-150 m, fapt ce ne face să apreciem astfel distanța dintre cetate și *caput*

⁵ V.Canarache, C.Preda, SCIV, 6(1955), 3-4, p.525;

⁶ *Ibidem*, p.526;

⁷ C.Preda. A.Doicescu, *Histria*, II, Buc., 1966, p.324-329;

⁸ I.Pâslărașu, N.Rotaru, M.Teodorescu, *Alimentarea cu apă*, Buc., 1964, p.265;

aquae al conductei din tuburi.

Revenind la aceștia, lungimea unui tub era de 62 cm din care în urma asamblării mai rămâneau 57 cm. Diametrul interior al tubului era de 18 cm, iar pereții acestuia aveau grosimea de 2,5 cm., fapt ce determina un diametru exterior al tubului de 23 cm⁹. La îmbinarea tuburilor se folosea varul obținut dintr-un calcar gras.

Din satul Istria, de unde pornea apeductul, dintr-un bazin de captare, cota terenului este de + 25 m, iar punctul *terminus* -, cetatea se află puțin sub cota + 5 m; apeductul avea o înclinare de 2,5 m la mia de metri, iar debitul acestuia putea fi de până la 9 l/s¹⁰, adică 770 m³ de apă în 24 de ora sau 770.000 l, ceea ce ar satisface necesitățile de apă pentru o populație de cca. 3000 de locuitori¹¹. Apeductele din tuburi ceramice (*tubuli*) sunt cel mai ușor de realizat și de întreținut, datorită costului mult mai scăzut decât al celorlalte tipuri de conducte. Analogii întâlnim în toată provincia, dar strict în zona care ne interesează, numai la Callatis.

Al doilea apeduct al cetății Histria a fost prezentat de cel care s-a ocupat pentru prima dată de aprovizionarea cu „apă de băut” a cetății - l-am numit pe Vasile Canarache -, ca fiind un apeduct de un „tip original”. Conducta era alcătuită din blocuri paralelipipedice din calcar, care suferiseră o prelucrare specifică fiind străpunse de o cavitate circulară cu diametrul de 20 cm. Secțiunea blocurilor era pătrată, cu latura de 40 cm; lungimea însă era de 60 cm, iar capetele erau prevăzute cu lăcaș și manșon de îmbinare de 5 cm. Astfel de piese îmbinate au fost surprinse în fața turnului porții principale a cetății construită după atacul gotic. Dacă la început au fost considerate a fi un apeduct, s-a văzut că prezintă o pantă de scurgere de la est spre vest. Nu era deci o conductă de aducțiune, ci una de evacuare, mai ales că din loc în loc blocurile aveau perforații pe fața superioară; piesele aparțineau în această fază unui canal de scurgere¹². Autorul consideră că piesele au aparținut unui apeduct dezafectat și care au fost refolosite la o altă lucrare, semnalând că în satul Istria, în zona estică a localității, în grădinile de zarzavat, au fost descoperite blocuri de acest fel *in situ*, pe o lungime de 10 m. Blocurile erau legate între ele etanș cu ajutorul varului și aveau depuneri în interior, ceea ce dovedește că avem de-a face cu un apeduct. Datorită costului deosebit de ridicat al unui bloc prelucrat, V.Canarache consideră că „trebuie să ne gândim doar la un apeduct scurt” sau „numai la unele instalații parțiale ori simple ramificații”¹³. Blocuri asemănătoare refolosite au fost descoperite și în alte ziduri (două) dar și la ghizdul unei fântâni de sub valul III al cetății. Dată fiind refolosirea blocurilor-conducte în construcții din sec. III și IV,

⁹ V.Canarache, SCIV, 2(1951), 2, p.64-65; *Histria*, I, p.359;

¹⁰ Marcu Botzan, Pontica, 13(1980), p.304;

¹¹ Dominico Giorgetti, *Ratiarensia*, 2(1984), p.101, unde se dă formula lui Darcy de calculare a debitului (Q): $Q = \frac{i \cdot d^5}{\beta}$

β
i este panta de scurgere, *d* - este diametrul interior al conductei (la mufă) iar β este un coeficient de rugozitate internă, care are valoarea în jur de 0,002.

¹² V.Canarache *op.cit.*, p.66; *Histria*, I, p.358-359;

¹³ *Histria*, I, p.360;

datarea apeductului se poate face în sec. al II-lea p.Chr., sau după această dată¹⁴.

Despre acesta unii cercetători susțin că ar trebui eliminat din categoria apeductelor, fiind vorba „mai degrabă de un sistem de canalizare”¹⁵, deoarece multe dintre piese vor fi folosite la diverse construcții din epoca romano-bizantină.

În legătură cu aceste blocuri de calcar suntem îndreptățiți să le considerăm ca fiind o parte a unui alt apeduct, probabil cel ceramic, care într-o anumită porțiune a suferit o schimbare de direcție sau de pantă, fapt ce necesita folosirea unor blocuri din piatră perforate¹⁶.

În situația aceasta nu mai putem vorbi de un apeduct - de fapt și cel care l-a publicat prima dată și-a manifestat îndoiala -, așa că din apeductul nr. 2, ne rămâne să discutăm doar de o porțiune, din cadrul altei conducte.

Următoarea sursă de apă folosită de histrieni este, cea de la Fântânele. Prima mențiune a apeductului ce pornea din localitatea amintită o întâlnim în scurta lucrare cu caracter monografic a comunei Inanceșme apărută în anul 1929¹⁷. În traducere numele așezării este „apă bună” sau „adevărata cișmea”. Localitatea se afla la 54 km de Constanța și 7 km de Cogeașlac, ocupă o vale largă dintre două dealuri nu prea înalte, dar întinse în suprafață. Satul este împărțit în două de un pârâu, *dere*, care are un debit aproape neschimbat în tot timpul anului. Izvoarele care formează dereaua se află în apropierea satului, ele țâșnind din curmătura celor două dealuri. Tocmai aceste dealuri nu prea înalte alcătuiesc un întins bazin hidrografic care alimentează izvoarele ce alcătuiesc pârâul, iar în antichitate au constituit și sursa de apă pentru cel mai important apeduct al cetății Histria. De altfel, învățătorul Iulian Sassu, autorul studiului monografic, vorbește de acest apeduct, „poate roman”, sau poate grec, foarte bine conservat. Apeductul trece pe sub sat la -0,50 -1,50 m în pământ în direcția vechii cetăți Istria. Parcursul acestui canal se poate urmări în sat, apoi din loc în loc pe câmp până la calea ferată spre satul Tariverde, având direcția NV-SE. Este construit din piatră, nisip și var, are o formă semicirculară cu un diametru de 0,40 m”¹⁸.

Vasile Canarache în 1950 prezintă cel de al treilea apeduct al cetății Histria¹⁹, care are un traseu de 25 km, și a putut fi urmărit pe toată lungimea sa, până la izvoarele de sub dealul satului Fântânele. Autorul menționează executarea a opt sondaje dispuse după cum urmează: două în satul Istria, trei pe valea șoselei Cogeașlac și deasupra satului Tariverde, pe linia ferată și trei chiar în satul Fântânele. În toate sondajele executate la cca. -2 m a apărut același apeduct, care se prezenta ca un blocaj de zidărie înalt de 90 cm și lat de 80 cm, cu o cuvetă interioară de 35 cm înălțime, pe 30 de cm lățime. Mortarul folosit la construirea apeductului se afla dispus pe trei rânduri, în *opus signinum*. Primul rând de mortar „pus în fundul cuvetei, pe un pat de tencuială, gros de 8 cm”, are granulele de cărămidă mai mari, „și se întinde pe pereții verticali numai cu o

¹⁴ *Ibidem*, p.361;

¹⁵ Al.Avram, și Octavian Bounegru, SCIVA, 37(1986), 3, p.264;

¹⁶ Vezi Vitruvius, *De arch.*, VIII, VI, 20;

¹⁷ Iulian I.Sassu, *Analele Dobrogei*, 10(1929), p.197-238;

¹⁸ *Ibidem*;

¹⁹ V.Canarache, *op.cit.*, p.67-68;

grosime de 5 mm”; deasupra este un alt strat de tencuială uniformă cu o grosime de 3 mm, având granulele de cărămidă mai mici, de o culoare roz-pal. Urmează al treilea strat format din ciment cu pudră fină de cărămidă, iar grosimea este de 1 mm. În legătură cu straturile de mortar vom face câteva precizări: sub talpa cuvetei, la circa 15-20 cm, în adâncime, exista o fundație monolită a întregului blocaj care va alcătui apeductul, un fel de radier. De la nivelul radierului, în secțiune, apar practic 3 ziduri, cele exterioare fiind lateralele apeductului, iar cel central talpa cuvetei care va asigura scurgerea apei. Deci realizarea pantei se face din zidăria propriu-zisă și din stratul de mortar ce poate fi mai gros sau mai subțire în funcție de necesitățile dictate de pantă. Pereții apeductului nu fac unghiuri drepte cu talpa cuvetei, ci are loc o umplere a acestor unghiuri, manieră cu o conotație tehnică precisă. Se umple unghiul cu mortar hidrofug, realizându-se o scafă pentru a face o bună izolare, ca apa să nu pătrundă prin zidărie și să pericliteze apeductul²⁰.

V.Canarache precizează că acest apeduct „pleacă din fața izvoarelor din comuna Fântânele... Dintr-un bot de deal de la marginea acestui sat țâșnesc izvoare de cea mai bună calitate. Toate erau captate dintr-un singur bazin, de unde plecau pe un apeduct subteran la Histria”²¹. O ultimă observație se leagă de depunerile de calcar de pe pereții cuvetei: spre capătul apeductului sunt foarte subțiri, între 5 mm și 1 cm, ca după 17 km grosimea depunerilor să ajungă la 10 cm, gătând foarte mult conducta; se apreciază funcționarea acestui apeduct la cel puțin 100 de ani²². Apeductul a funcționat în sec. II-III p.Chr. și avea un debit de 2,5 milioane litri pe zi, iar la un consum de 250 l/om (jumătate din consumul Romei) rezultă o populație de 10.000 locuitori pe o suprafață de locuire 60 ha²³. (10 ha *intra muros* și 50 ha *extra muros*).

Începând din 1973 localitatea Fântânele a devenit șantier arheologic pentru o bună perioadă de timp, în vederea cercetării unor așezări de tip rural din epoca romană. În anul 1974, datorită unor canalizări, s-a identificat „cea mai importantă construcție din așezarea romană rurală (nucleul 3), anume apeductul Histriei”. Captarea se făcea în bazine, unul dintre acestea a fost surprins în S6, dar după traseul de tuburi ceramice de la est de derea, în zonă pare să existe un alt bazin, după cum n-ar fi exclus ca în dreptul actualei cișmele să mai existe cel puțin unul. Iată cum arăta unul din bazinele de captare: lungimea bazinului era de 4 m iar lățimea de 2 m, construit în *opus signinum*, pe fund având un strat din piatră curată pentru filtrarea apei. Construcția prezintă urmele cel puțin ale unei reparații. Zidul era gros de 30 cm; în cel sudic se afla un tub de ceramică cu diametrul de 15 cm, de unde începea o conductă de olane care trebuia să fi deversat în apeductul de zidărie. Prin apeductul din tuburi ceramice, care se afla la înălțime de 1 m deasupra stratului de pietriș, era alimentat bazinul dintr-o captare și nu golit. Apa pleca din bazin printr-o conductă aflată la un nivel

²⁰ *Ibidem*, fig.3, p.64, secțiunea prin apeductul nr.3; nu au fost surprinse cele trei ziduri ce alcătuiesc structura apeductului. Ar fi o premieră tehnică în Imperiul Roman de a realiza panta de scurgere a conductei numai cu ajutorul mortarului;

²¹ V.Canarache, SCIV, 2(1951), 1, p.154-156;

²² *Histria*, I, p.361-362;

²³ V.Canarache, SCIV, 2(1951), 2, p.71;

inferior celei de aducțiune. Dimensiunile blocajului acestuia sunt următoarele: lățimea 1,07 m și înălțimea de 0,70 m. Cuveta apeductului este lată de 28 cm și înaltă de 56 cm, este tencuită în *opus signinum*, care nu ajunge până la capac, fiind separată de acesta printr-un strat din piatră netencuit²⁴.

În afara apeductului din olane care alimenta bazinul descoperit în S6 - care se pare că este cel prezentat și de V.Canarache -, la nota 69 este menționată de autor o altă conductă din tuburi ceramice (45 cm lungime, diametru de 15 cm)²⁵, care merge paralel cu conducta din zidărie; după părerea noastră aceasta pornea dintr-o zonă mai nordică decât cea bănuită până acum. Conducta de olane în discuție, fie golește un bazin de captare (apa era dusă în bazinul central, care era și *caput aquae*, și tot de aici pleca conducta zidită), fie conduce apa către un alt bazin - apă provenind dintr-o altă sursă, destul de apropiată.

În legătură cu o urcare la nivel de 2 m a conductei din zidărie la sud de biserica satului - lucrurile trebuie lămurite numai prin sondaje. Sensul de curgere al apei este cel asigurat de scurgerea gravitațională și credem că în zonă nu este exclusă existența încă a unei conducte din zidărie²⁶.

Datarea construcției hidraulice de la Fântânele este de atribuit perioadei romane timpurii, secolele II-III p.Chr.²⁷.

Apeductul de la Fântânele pleacă de la cota 125 m și la destinație ajunge la cota sub 5 m, având lungimea de circa 25 km, și o pantă de scurgere de 4,8%. După unii cercetători apeductul avea un debit la plecare de 160 l/s, iar la sosire 70 l/s. După exploatarea îndelungată datorită obturărilor cu carbonați de calciu, debitul ajunge să se reducă la 90 l/s plecare și 37 l/s sosire în cetatea Histriei²⁸.

Cea de-a treia sursă de apă pe care se pare că a exploatat-o Histria este sursa de la Cogeașlac, mai precis la vest de sat, pe malul pârâului Cogeașlac, în punctul numit Via lui Ciurea, aflat la circa 2 km de localitate. În terasa pârâului, la 1,50 m deasupra nivelului acestuia a fost descoperit un apeduct din tuburi ceramice protejate de plăci din șist verde așezate în două ape; la bază se afla un strat de sfărâmaturi de șist, formându-se astfel o prismă. Plăcile sunt legate în jurul tuburilor cu mortar alb formând un monolit, tencuit în exterior cu mortar ce are în compoziție praf de cărămidă. Conducta a fost descoperită la -2 m de la suprafața solului. Orientarea conductei este de la VSV spre ENE. Înălțimea întregii structuri este de 20 cm, iar baza este de 20-23 cm; în secțiune se prezintă ca un cerc înscris într-un triunghi isoscel. Tuburile ce alcătuiesc conducta au lungime de 35 cm, diametrul interior de 10,6 cm iar diametrul exterior de 12,3 cm; manșonul are lungimea de 4,4 cm²⁹. În apropiere de apeductul prezent se mai află unul, de tip *canalis structilis*³⁰.

²⁴ Al.Suceveanu, SCIVA, 31(1980), 4, p.253; Idem, *Fântânele, Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, Buc., 1999, p.19;

²⁵ Al.Suceveanu, *Fântânele*, p.19-20;

²⁶ În zona stației de pompare de pe malul sudic al lacului Siutghiol se află mai multe apeducte de tip *canalis structilis* la distanța de 2-4 m unul de celălalt;

²⁷ Al.Suceveanu, *op.cit.*, p.21;

²⁸ Marcu Botzan, *op. cit.*, p.305;

²⁹ Alexandru Avram, Octavian Bounegru, *op.cit.*, p.262-263;

³⁰ *Ibidem*, p.263, prezentarea foarte succintă pentru un apeduct;

Autorii considera că cele două construcții hidrotehnice sunt paralele³¹ și indică o serie de analogii precum cele din Ratiaria, chiar apeductele Histriei din sursa Fântânele (?), Abrittus³² etc.

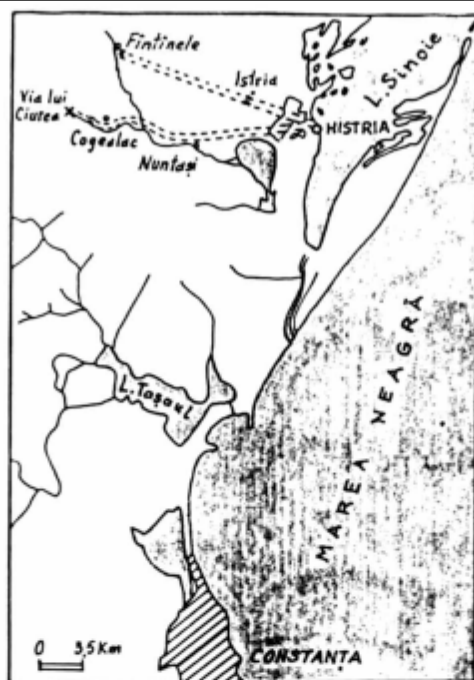
Autorii trec la determinarea debitului apeductului din tubuli care aducea la Histria cam 216.000 l pe zi, iar traseul era prin Nuntași. Este interesantă panta de scurgere pe care o are apeductul în zona cercetată, care era de 6‰, cu toate că acel *caput aquae* indicat de autori nu depășește cota de 85 m., iar lungimea de 19-20 km; la aceste valori panta de scurgere nu are cum să depășească valoarea de 4,2‰. Am mai menționa prezentarea extrem de lapidară a apeductului din zidărie care nu are nici o cotă ce ar fi permis calcularea unui debit aproximativ³³. Cert este faptul că acest apeduct de tip *canalis structilis* există la Cogeașlac și nu poate să conducă apa decât la Histria.

În perioada romană și romană târzie Histria a folosit după cum am văzut apa din sursele cele mai accesibile. Considerăm că aceste construcții hidrotehnice datate în sec. II-III p.Chr., au reușit să satisfacă necesitățile de apă ale orașului, pe care le considerăm la nivelul cel mai de sus la data atacului gotic de la jumătatea secolului al III-lea p.Chr. Suntem convinși că după această dată Histria nu a mai construit alte conducte de aducere a apei, cel mult a căutat să le mențină în funcție pe cele existente, dacă nu cumva unele n-au mai fost reparate. Imediat după atacul gotic, când cetatea se retrage la zidul târziu, necesitățile de apă sunt mult mai mici decât, să zicem, cele din a doua jumătate a secolului al II-lea p.Chr. Apeductul din zidărie de la Fântânele are debitul din ce în ce mai mic, datorită depunerilor calcaroase. Dar cu toate acestea unele din aceste conducte vor continua să funcționeze până către sfârșitul sec. al VI-lea și în prima parte a celui următor.

³¹ *Ibidem*, p.263;

³² *Ibidem*, p.265;

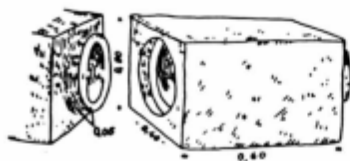
³³ *Ibidem*.

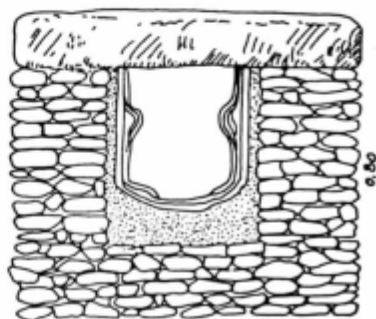
SISTEMUL DE APEDUCTE AL HISTRIEI
ÎN EPOCA ROMANĂ

1. Tuburi din Apeductul nr.1

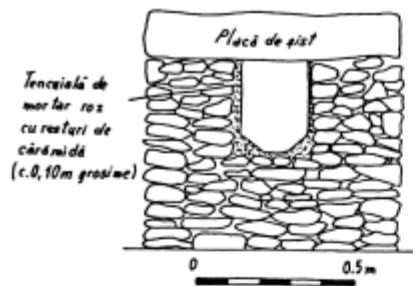

2. Blocurile - tub din Apeductul nr.2

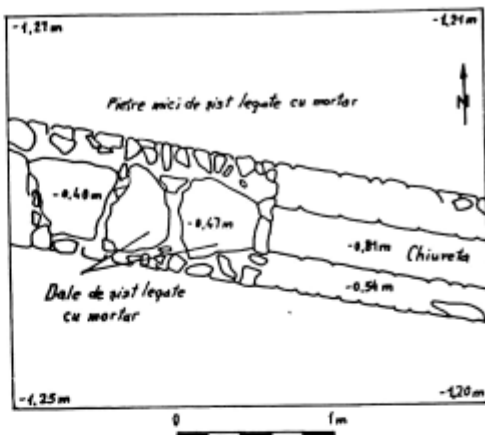

3. Secțiune prin Apeductul nr.3

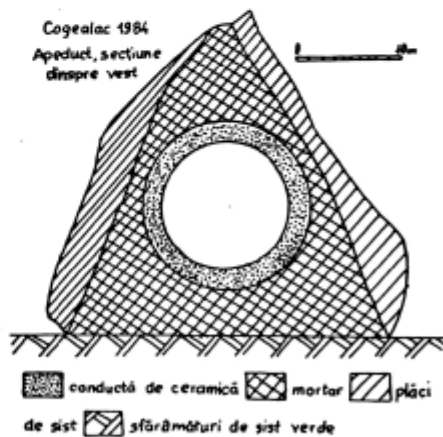
Desene după V. Canarache. SCIV 2 / 1951, pag. 64

Apeductul nr 3 în sondeajul din satul Istria. Secțiune.

COGEALAC APEDUCTUL DE TIP SPECUS

Apeductul de tubuli de la Cogeașlac. Secțiune.

HISTRIA - DIE TRINKWASSERVERSORGUNG IN RÖMISCHER UND SPÄTRÖMISCHER PERIODE

Zusammenfassung

In römischer Epoche hat Histria drei Quellen für die Versorgung mit Trinkwasser verwendet:

- die Quelle im heutigen Dorf Istria, woher das Wasser durch ein Aquädukt aus Keramikröhren befördert wurde;

- die reiche Quelle von Fântânele, wo ein gemauertes Aquädukt begann, dessen Länge von über 20 km war;

- die Quelle von Cogea; im nordwestlichen Bereich der Ortschaft wurde ein Aquäduktpaar aufgefunden, das eine gemauert und das andere aus Keramikröhren.

Die Aquäduktstrecken aus Steinröhren betreffend, sind wir der Meinung, daß diese für bestimmte Abschnitte gebaut wurden (Krümmungen), während der Rest aus Keramikröhren bestand.

Die Aquädukte waren bis gegen Ende des 6. Jh. in Betrieb.

L'ÉPISODE MOESIQUE DE LA PREMIÈRE GUERRE DACIQUE : UNE PARALLÈLE ENTRE LES RELIEFS DE LA COLONNE TRAJANE ET CEUX DU MONUMENT TRIOMPHAL DE ADAMCLISI

Radu FLORESCU

La probabilité d'une action de Trajan et de l'armée romaine au sud du Danube, en Moesie inferieure, après la fin de la première campagne de la première guerre dacique, à la suite ou non d'une provocation dace, a formé l'objet de nombreuses discussions, parfois contradictoires, des spécialistes. D'autant plus la localisation de cet épisode moesique sur les reliefs de la Colonne Trajane a été soumise aux controverses, l'opinion des savants n'arrivant pas à un certain consensus¹. La situation ne se présente pas mieux quant au Monument triomphal *Tropaeum Traiani* de Adamclisi. En effet, si sur l'ordonnance architecturale de l'édifice il y a maintenant une certaine unanimité², en ce qui concerne l'ordre originaire des métopes et leur exégèse les avis restent partagés. Dans l'hiver de l'année 1960 j'ai eu l'occasion d'exposer ma propre variante de l'ordonnance des métopes du monument triomphal *Tropaeum Traiani* de Adamclisi, proposant un groupage de six scènes, chacune comportant neuf métopes, dont une - « impériale » - en position centrale, et les huit autres disposées symétriquement, par rapport à celle centrale et groupées par paires dont les composantes étaient étroitement ressemblantes³. Cette nouvelle hypothèse - correspondant à une certaine *symmetria*, résultant des dimensions principales du monument et des proportions s'en suivant - a été reçue avec une certaine réserve et même, après un certain laps de temps, on a proposé deux autres variantes⁴. Je ne désire entrer dans des considérations critiques, à caractère polémique sur les arguments sur lesquels reposent ces deux dernières propositions ; toutes les deux résultant de

¹ Frank Lepper, Sheppard Frere, *Trajan's column. A new edition of the Cichorius plates*, Gloucester et Wolfboro, 1988, p.86-90.

² Jean Barradez, *Apulum* 9(1971), p.505-522 et surtout 508; aussi Al. Barnea dans *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei vechi a României*; Vol.I s.v. où il fait plein crédit à l'hypothèse fantasque de M. Sâmpetru.

³ Radu Florescu, dans *Monumente istorice, studii și lucrări de restaurare*, București, 1961, p.159-186

⁴ Mihai Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*. București, 1984, p. 108-174; Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane*, București, 1984, p.77-109.

« l'ordre dans la quelle les sculptures ont été découvertes par Gr. Tocilescu ». Je ne retiendrai que l'observation pertinente de Tocilescu selon laquelle « Tenant compte du mode selon lequel les fouilles ont été entreprises, aucune note ne peut nous servir à cet ouvrage (n.n. la restitution de l'ordre original des métopes) ; et même si nous aurions eu une charte précise des découvertes, la quelle offre la possibilité de voir la position de chaque pierre sous les ruines de l'édifice avant mes recherches, on ne saura tirer des conclusions sûres de ce tableau et ça pour le simple motif que nous ne connaissons pas ni comment le monument a été détruit, ni quels changements ont affecté les tas de décombres au cours du temps. »⁵

J'ai fait donc état des régularités iconographiques que l'étude attentive des sculptures révèle: la possibilité de grouper un grand nombre de métopes par paires de pièces similaires; le caractère de composition séquentielle de l'ensemble, aucune métope ne représentant une action finie; l'existence de six métopes – six du nombre total de 54 - représentant des officiers généraux sinon l'empereur Trajan lui-même; en fin, la possibilité de composer, avec les paires suscitées au moins deux séries complètes de neuf métopes, comme aussi d'autres deux séries incomplètes et d'encore trois demi-séries - dont une incomplète, ce qui fait un nombre tout-à-fait inhabituel de coïncidences.

Je n'ai pas l'intention de revenir sur tous ces arguments mais je pense que si on peut établir un parallèle assez convaincante entre mon hypothèse de restitution de l'ordre original des métopes du *Tropaeum Traiani* et les reliefs correspondants de la Colonne Trajane, non seulement cette hypothèse en sortira raffermi mais aussi celle de l'attribution des scènes en question de la Colonne à l'épisode moesique sera aussi renforcée.

*

Les scènes correspondant à l'épisode moesique sont, d'après le découpage de Cichorius, celles portant les nombres de XXXI à XLVI. Ce découpage procède des considérations élémentaires sur l'unité de l'action ; sans tenir compte de l'unité de décor et de la cohérence du mouvement. En évaluant de nouveau ce découpage, en tenant compte des deux critères nouveaux ci dessus énoncés, sans infirmer l'identification de Tocilescu en grandes lignes , nous sommes arrivés à un découpage des scènes différent et plus complexe comportant les correspondances suivantes avec celle de Cichorius:

Cichorius	R :Florescu	Tropaeum Traiani/Columne
XXXI	1.2.1.1 (fig.1)	/Les Daces et les Sarmates passent le Danube par un gué, l'automne de101/
XXXII	1.2.1.2 (fig.2)	/Les Daces et les Sarmates attaquent un camp romain sur la rive droite du Danube – Novae (?)
XXXIII	1.2.1.3 (fig.3)	/Les Romains embarquent dans un port de la rive droite du Danube – Oescus – pour partir vers la Moesie

⁵ Grigore Tocilescu, Otto Benndorf, Georg Niemann, *Monumentul Triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi*, Vienne, 1985, p.63.

		Inferieure .
XXXIV-XXXV	1.2.1.4 (fig.4)	/Les Romains naviguent sur le Danube et débarquent dans un port fortifié de la rive droite – Novae (?)
XXXVI-XXXVII	1.2.2.2 Commencement du parallélisme. (fig.5,6)	I, II, vac*, III, VI, IV, V, VII, XXX/ Bataille de chevalerie
XXXVIII	1.2.2.3 (fig.7,8,9)	XIX, XXI, XXXIII, XXIX, X, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXIV/ Première bataille d'infanterie autour des chars
XXXIX	1.2.3.1 (fig. 10,11)	IX, VIII, XLVIII, XLIX, XXXIX, XLVI, XLV, vac., XLVII/ L'empereur Trajan est salué par la population pérégrine de la province et lui sont présentés les prisonniers :
XL	1.2.3.2 (fig. 12,13)	XIV, XV, XLI, XI, XLIV, XXVI, XL, XLI, XIII/ La marche des légions vers le champ de bataille
XL- XLI	1.2.3.3 (fig. 14,15)	XVI, XVII, XXII, XX, XXXII, XXXI, XVIII, XXXIV, XXIII/ La grande bataille d'infanterie et la défaite des daces et de leurs alliés
XLII	1.2.3.4 Fin du parallélisme (fig.16,17)	XLIII, XXXVIII, vac., (XXV), XLII, XXVII, XXVIII/ Allocutio
XLIII	1.2.4.1 (fig. 18)	Les ourlons à prisonniers/ les prisonniers daces à l'intérieur d'un camp
XLIV	1.2.4.2 (fig.19)	Scènes de camp, après la victoire/ vac.
XLV	1.2.4.3 (fig.19)	Femmes pérégrines de la province de Moesie reçoivent en dédommagement des prisonniers daces/ vac.
XLVI-XLVII	1.2.4.4 (fig.20)	Retour de l'armée : embarquement ; navigation ; débarquement/ vac.

* *vac(at)* signale une métope qui manque.

De ces quatorze scènes, les six constituant le noyau central de l'action en Moesie [XXXVI-XXXVII/1.2.2.2 (fig.5,6), XXXVIII/1.2.2.3 (fig.7,8,9), XXXIX/1.2.3.1 (fig.10,11), XL/1.2.3.2 (fig. 12,13), XL-XLI/1.2.3.3 (fig. 14,15), XLII/1.2.3.4 (fig. 16,17)] correspondent - bizarre coïncidence - aux scènes du *Tropaeum Traiani* (voir la dernière colonne du tableau). Les premières scènes ; sans parallèles sur le Trophée mais absolument nécessaires, sur la Colonne, pour la continuité de l'action, présentent l'attaque des daces et des sarmates – ces derniers, identifiés comme tels par leurs côtes de mailles – au sud du Danube. On peut distinguer deux scènes :

XXXI/1.2.1.1 (fig.1) – le passage du Danube, à la nage, par un gué ; hommes et chevaux ensemble et XXXII/1.2.1.2 (fig.2) – le siège d'un camp romain : C'est un camp romain stable – *castra stativa* – défendu par des troupes auxiliaires, qu'on propose d'identifier avec Novae, siège de la légion I Italica pendant les guerres daciques. La troisième scène sans parallèle sur le Trophée – XXXIII/1.2.1.3 (fig.3) – représente l'embarquement de l'armée romaine à l'intention d'une riposte à l'attaque dace. Elle a lieu dans une ville-port dont l'ordonnance urbaine, si on renverse la succession des détails construits, présente des surprenantes similitudes avec celle de la ville figurée scène IV/1.1.1.4. qui a été identifiée avec la ville de Oescus en Moésie Inférieure⁶ : Cette identification serait assez plausible aussi pour la ville de la scène XXXIII/1.2.1.3 si on arrive à expliquer le renversement des positions des objectifs construits représentés. Ainsi donc, on peut observer que sur toute la longueur de la bande à relief continu, le mouvement se produit de gauche à droite et les quelques exemples de mouvement inversé se rapportent à des antagonismes réels, comme dans les scènes de bataille. Ce *sens unique* du mouvement général sur les reliefs de la Colonne, veut signifier le mouvement ascendant réel des armées romaines qui montent de la Vallée du Danube vers la citadelle des Carpathes. L'ordonnance urbanistique renversée de la ville-port de la scène XXXIII/1.2.1.3 veut signifier une marche en retour de l'armée romaine qui d'abord descend des Carpathes dans la vallée du Danube et puis entreprend une marche navale *en descendant le Danube* pour arriver au nouveau champ de bataille. L'orientation vers la droite des proues des navires indiquent aussi le sens descendant du mouvement : On peut donc considérer comme très probable l'identification de la ville représentée sur la scène XXXIII/1.2.1.3 avec Oescus. Il paraît que la figuration des deux arcades parallèles parmi lesquelles passent les navires indique le pont de bateaux - qu'on a localisé aussi à Oescus, scène IV/1.2.1.4. La scène XXXV/1.2.1.4 (fig.4) représentant la navigation sur le Danube ne demande pas d'autres commentaires.

En revenant au parallélisme entre la bande à reliefs de la Colonne et les six scènes composées des métopes du Monument Triomphal d'Adamclisi, ce qui augmente encore l'étrangeté de la situation sont les coïncidences observées dans les compositions des scènes de la Colonne et du Tropaeum. Ainsi la scène XXXVI-XXXVII/1.2.2.2 (fig. 5,6) a une disposition balancée, par rapport à la figure impériale (métope VI) – devant l'empereur des cavaliers qui ont déjà engagé le combat (XXXVII=IV, V, VII, XXX) et symétriquement, derrière la figure de Trajan (métope VI) les cavaliers encore à pied se mettent en marche (XXXVI= I, II, vac., III). D'autre part, sur le Tropaeum, un des cavaliers (métope VII), tout comme sur la Colonne, tient par les chevaux la tête coupée d'un ennemi. Dans la scène suivante (XXXVIII/1.2.2.3; fig.7,8,9) en bas de la bande à reliefs se déroule un combat à pied, tandis qu'en haut se voit une forteresse des chars ayant à son extrémité droite un amoncellement de cadavres. L'empereur n'apparaît pas, probablement la figure impériale de la scène XXXVI valant aussi bien et pour la scène suivante. En général l'empereur n'est jamais représenté comme impliqué directement dans une bataille. En parfaite correspondance, sur le Tropaeum avant la métope impériale (X) se déroule un combat entre fantassins (XIX, XXI, XXXIII, XXIX), après la métope impériale

⁶ Radu Florescu, *Istro-pontica* p. 178 - 180

(XXXIX) sont placées quatre métopes (XXXV, XXXVI, XXXVII), dont les premières trois, chacune avec un char assiégé par des soldats romains; la dernière métope (XXIV) représente un amoncellement des cadavres. Dans la troisième scène - XXXIX/1.2.3.1 (fig. 10,11), Trajan occupant le centre d'un camp en construction (métope X), reçoit amicalement – la main tendue dans leur direction – une délégation de nobles daces, probablement les chefs de la population indigène de la province de Moesia, suivis par une nombreuse foule des leurs congénères (une masse de population civile, indigène, avec femmes et enfants, faisant des gestes calmes et arborant des attitudes tranquilles, paraissant même d'engager la conversation avec les soldats qui travaillent à la fortification du camp, en dehors des murs du camp sur le côté gauche). Sur le côté opposé trois prisonniers daces maîtrisés par deux auxiliaires romains. De nouveau, la réplique fidèle se retrouve sur le Tropaeum: avant la métope impériale (X), des indigènes sur un char (IX) et quatre moutons (VIII) forment – tableaux idylliques – la première paire, un dace tenant sa femme par la main (XLVIII) et deux femmes daces dont une porte un bébé (XLIX) composent la seconde. Après la métope impériale (X), deux métopes très ressemblantes (XLVI et XLV), formant la troisième paire, représentent chacune une paire des daces prisonniers escortés par un auxiliaire romain. La huitième métope ne s'est pas conservée, mais la neuvième (XLVII) représente un seul prisonnier dace conduit par un auxiliaire. Avec cette métope finit aussi le premier demi-cycle du Tropaeum qu'on doit localiser à Nicopolis ad Istrum⁷.

Le second demi-cycle commence sur la Colonne – XL/1.2.3.2 (fig. 12,13) avec une scène complexe: au centre l'empereur, vers la gauche des scènes de vie de camp (soldats blessés recevant des soins), tandis qu'en haut est très clairement figurée une colonne de marche, drapeaux en tête. Cette dernière image est justement celle rendue par la troisième scène du Tropaeum (XIV, XV – première paire: auxiliaires et tubicini; XLI, XI – la seconde paire: cornicini; il suit la métope impériale XLIV et puis la troisième paire – XXVI ; XL: signiferi; et la quatrième – XLI, XIII: signiferi précédés par des antesignani). La cinquième scène - XL–XLI/1.2.3.3 ; (fig. 14,15), figure une grande bataille et, du à la nécessité de figurer un mouvement violent et désordonné, la ressemblance des métopes formant les paires est plus réduite (XVI, XVII, XXII, XX, XXXII – la métope impériale, XXX, XVIII, XXXIV, XXIII): comme dans la scène XXXVII/1.2.2.3 la figure impériale n'apparaît pas, celle de la scène précédente marquant l'auguste présence. La sixième scène en discussion est sur la Colonne une scène de allocutio - XLII/1.2.3.4 (fig.16,17), sur le Tropaeum lui correspondant une des plus incomplètes: une paire des deux métopes à peu près identiques représentant des auxiliaires en tenue de voyage XLIII et XXXVIII; de la seconde paire ne se conserve qu'une métope – XLII – représentant deux signiferi toujours en tenue de voyage; suit la métope impériale – XXVII – et une seule autre métope – XXVIII, de Constantinople – figurant deux légionnaires l'arme au pied.

Avec la métope XXVIII le parallélisme cesse. Mais la scène XLIII/1.2.4.1 (fig. 18) trouve un équivalent dans la série des merlons à prisonniers couronnant le tambour cylindrique du Tropaeum Traiani. Les deux autres scènes de la Colonne qui en restent de l'acte moesique, représentent les suites de la campagne: la distribution des récompenses aux soldats méritueux et le dédommagement des habitants de la

⁷ Radu Florescu, *Istro-pontica* p. 183

province affectés par l'invasion des daces et sarmates - scènes XLIV-XLV/1.2.4.3 (fig.19) et à la fin ; le retour du corps expéditionnaire - scène XLVI-XLVII/1.2.4.4 (fig.20) – embarquement, navigation, débarquement, contraintes dans un même cadre spatio-temporel.

Il est évident que les deux ordonnances figuratives se ressemblent et, en conséquence, se corroborent. L'hypothèse de l'ordonnance des métopes devient donc plus plausible, l'exégèse des scènes XXXI-XLVII comme illustrant les combats menées par Trajan contre les daces et les sarmates en Moesie Inferieure, avec deux batailles, dont la première contre une fortification de chars, comme aussi avec la fondation d'une ville – Nicopolis ad Istrum - gagne aussi en crédibilité. Par voie de conséquences le point du départ de l'Empereur avec l'armée doit être Oescus, comme nous l'avons déjà avancée⁸ et la fortifications de la rive droite du Danube attaquée par les daces doit être Novae.

La comparaison de deux témoignages figuratifs a mis en valeur aussi d'autres ressemblances – l'amoncellement de cadavres, le cavalier avec une tête d'ennemi coupée, les cornicini et les signiferi ouvrant la marche mais aussi beaucoup des différences surtout dans le domaine de la composition générale. La plus importante découle de la différence de « style ». En effet la transposition de la narration en images du *style continu* dans un *style à cadres* n'était pas du tout une opération simple, par ce qu'elle comportait de concentrer le large développement de la frise continue dans l'espace étroit déterminé par le cadre. Le maître a résolu le problème en décomposant chaque scène en des séquences et en attribuant un cadre pour chaque séquence – non plus pour une scène tout entière. Si Allain Malissard a raison de voir dans la composition d'ensemble en *style continu* de la bande à reliefs de la Colonne un procédé pré-cinématographique, on peut facilement voir dans le *style séquentiel* du Tropaeum le revers de la médaille, c'est à dire une projection à relanti du « film » de la Colonne.

Une dernière question: l'attique à merlons du tambour cylindrique du Tropaeum et son décor de prisonniers barbares. Peut-on trouver le correspondant sur la Colonne, et quelle est la différence du point de vue de la composition ? Il semble qu'il est possible de retrouver la représentation jumelée sur la Colonne dans la scène XLIII/1.2.4.1 figurant neuf prisonniers daces –dont quatre *pileati* et cinq *comati* – entrevus par les embrasures des créneaux du camp à l'intérieur duquel ils sont détenus. De nouveau, transposition ingénieuse avec les figures de prisonniers sur les panneaux séparant deux embrasures de l'attique à merlons.

*

Je ne me flatte pas d'avoir prouvé la vérité des deux propositions – la nouvelle ordonnance des métopes du Tropaeum et l'exégèse plus détaillée des scènes XXXI-XLVII de Cichorius – qui ont fait l'objet de la discussion précédente. Je pense, quand même, qu'elles s'en sont ressorties renforcées. Mais en dépit de ça, il en reste encore une importante question de nature exégétique: sur la Colonne, comme aussi sur le Tropaeum, apparaissent trois types de *barbares* – un type dace, un type sarmatique et un troisième germanique. Des ces trois types le premier - le type dace - est toujours adversaire de romains; un type sarmatique est aussi sur les reliefs des tous les deux

⁸ Radu Florescu, Istro-pontica p. 183

monuments l'allié des daces (par ce que il y a peut-être lieu d'identifier autre type sarmatique parmi l'assistance barbare à l'inauguration du pont du Danube de Drobeta, dans les porteurs de bonnet tronconique et de carquois). Le type germanique en échange apparaît sur la Colonne dans le camp romain et seulement dans le camp romain (probablement en qualité de *gentiles symmachiarii*) et sur le Tropaeum comme allié des Daces. Cette contradiction des témoignages figurés a été de bonne heure observé et a constitué l'objet de différentes hypothèses. Je ne veux pas ouvrir de nouveaux la discussion ici⁹. Mais je dois observer que, d'un côté, les artistes de la Colonne n'ont pas la même origine, ni la même formation que ceux qui ont sculpté les reliefs du Tropaeum. Si dans le texte - ou dans les instructions suivies pendant l'exécution du monument - on a utilisé un générique du type *barbari* ou *transdannubiani* et parallèlement les tailleurs en pierre avait à la disposition un cahier de modèles avec de types de barbares, la confusion était tout à fait naturelle.

Mais, encore une fois, ça c'est une discussion différente qu'on aura le plaisir d'aborder avec une autre occasion.

⁹ R. Vulpe, St.Cl., 5, (1964), p. 223-247; R. Florescu, Pontica, 11(1976), p.65-78

Fig.1, Scènes XXXI-XXXII/1.2.1.1-1.2.1.2 les daces et les sarmates passent le Danube à la nage.

C 15

t 7

p 19; t 8

B 6

FIG LE CAMP NO. 15 (NOVAE ?)

Fig. 2, Scène XXXII/1.2.1.2 le siège du camp romain de Novae par les daces
t 7 p 19; t 8 t 9

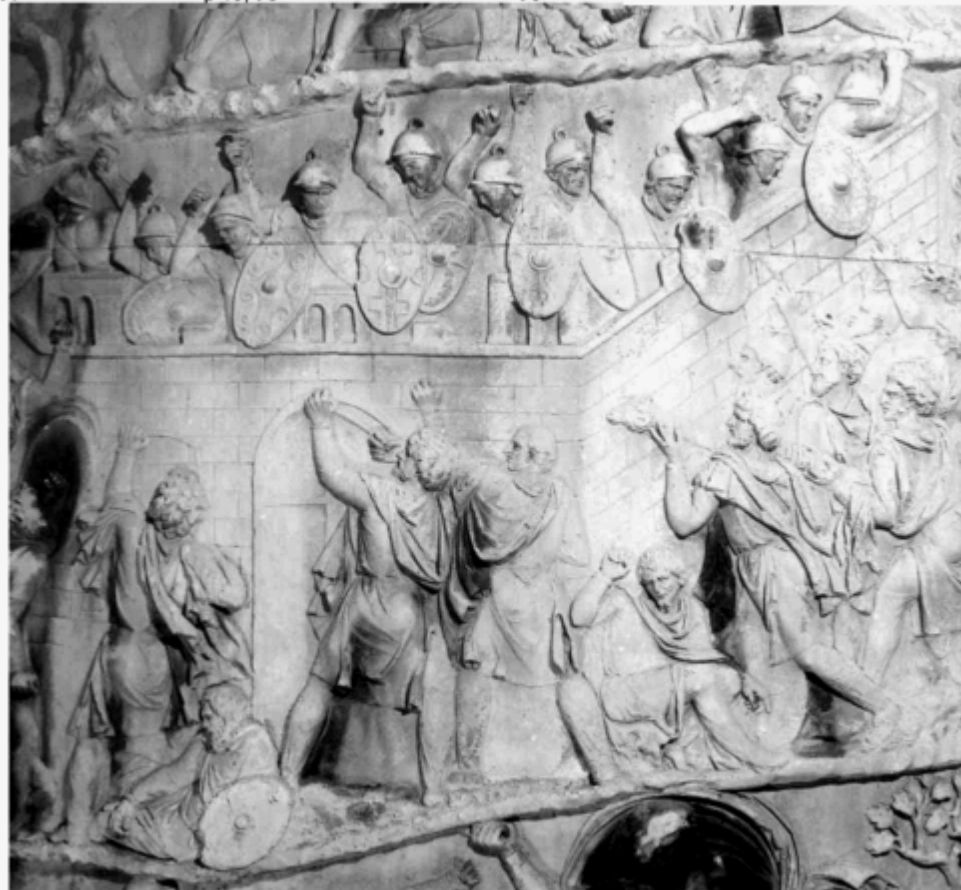

FIG LE CAMP ROMAIN NO 15 (NOVAE)

SCENE XXXIII; 1.2.1.4

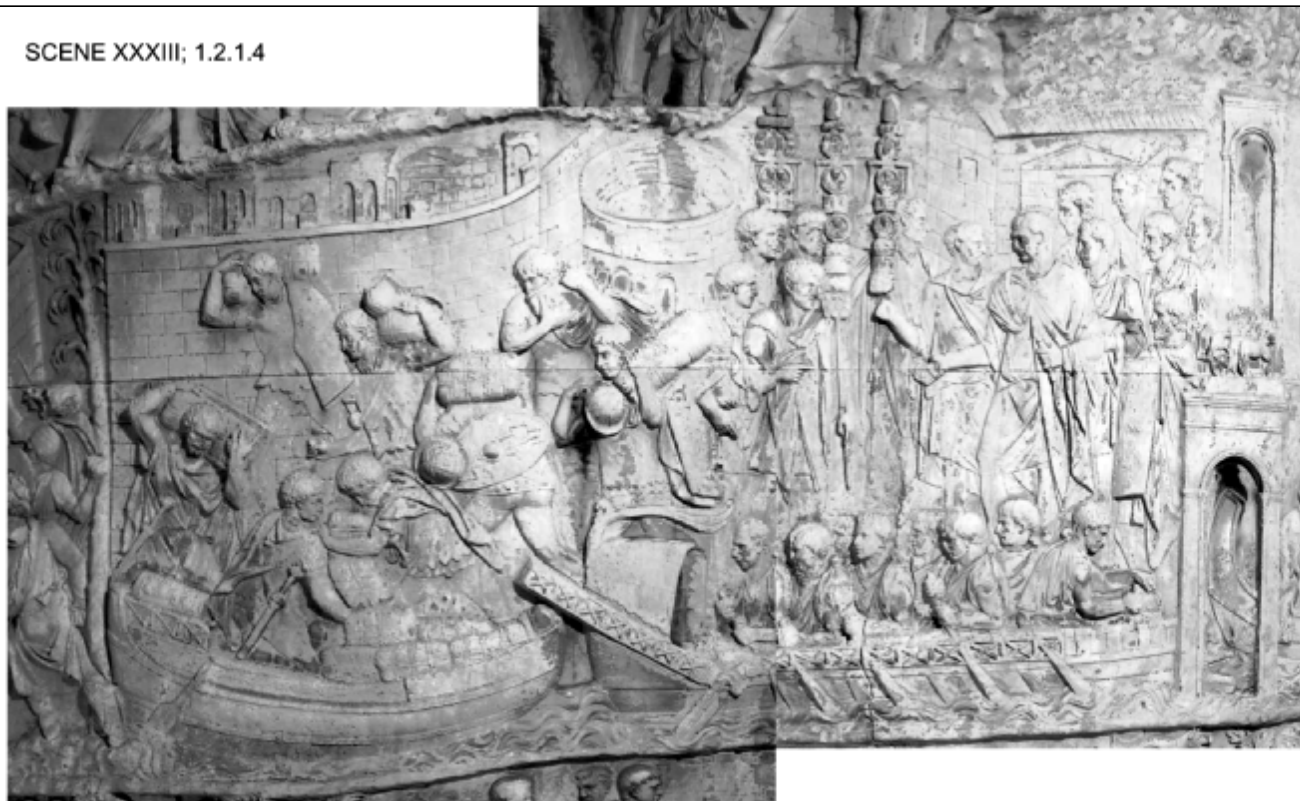
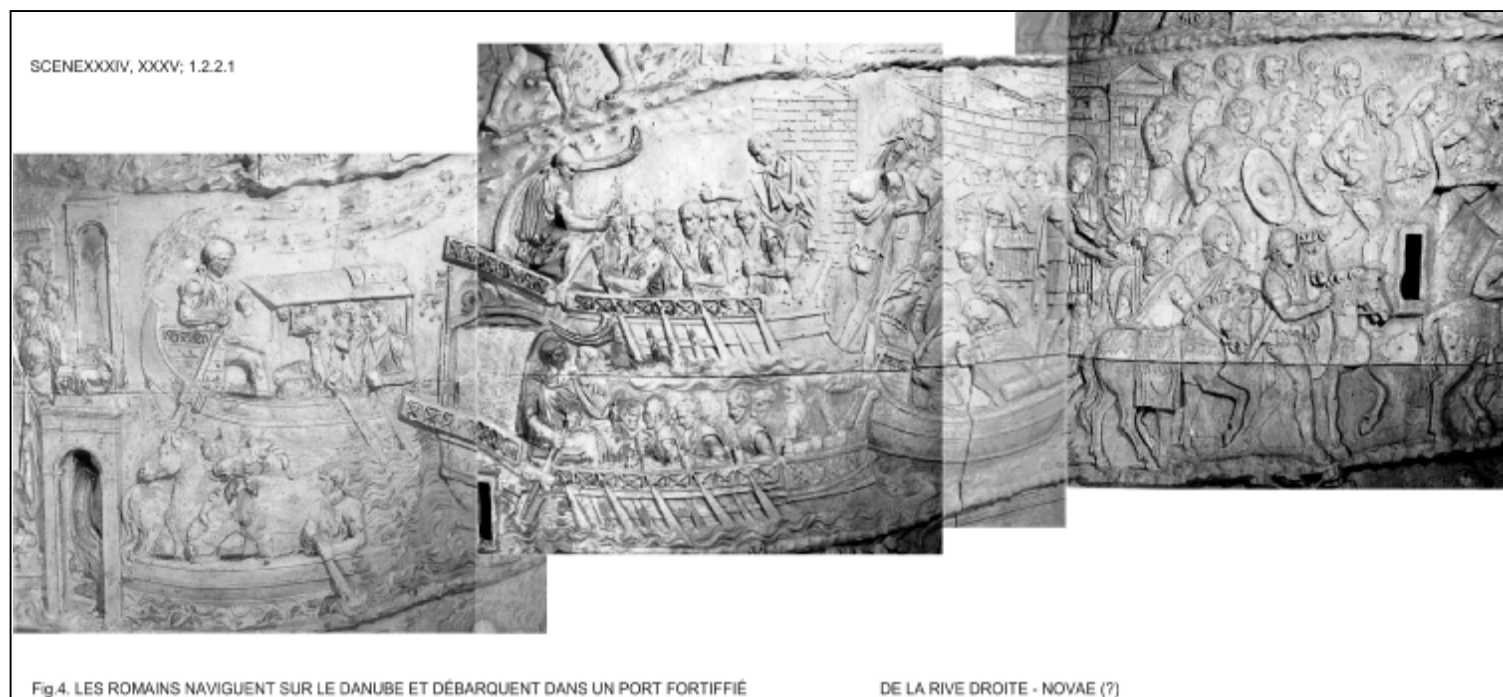
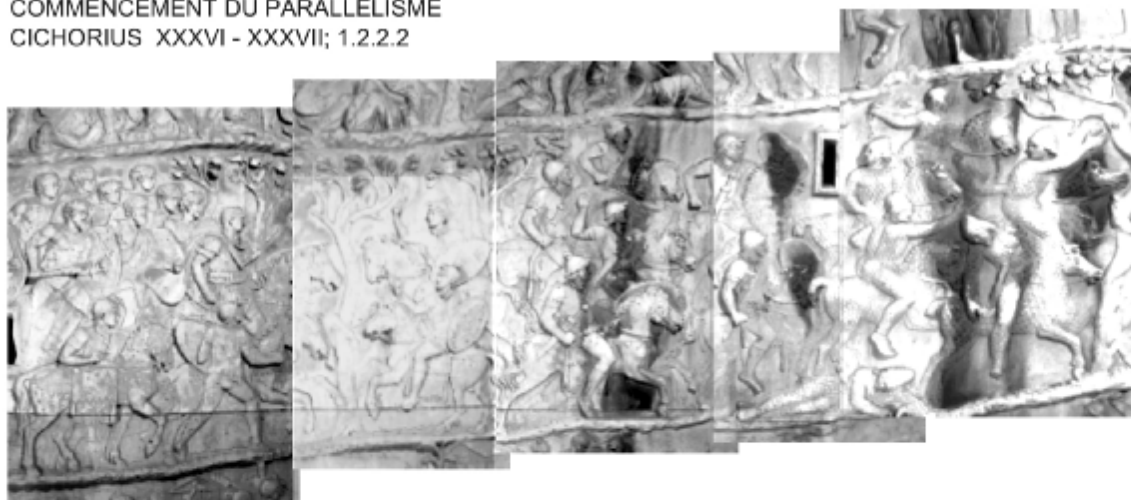

Fig.3. LES ROMAINS EMBARQUENT DANS UN PORT DE LA RIVE DROITE DU DANUBE -

OESCUS - POUR PARTIR VERS LA MOESIE

COMMENCEMENT DU PARALLELISME
CICHORIUS XXXVI - XXXVII; 1.2.2.2

METOPE I

METOPE II

METOPE VAC

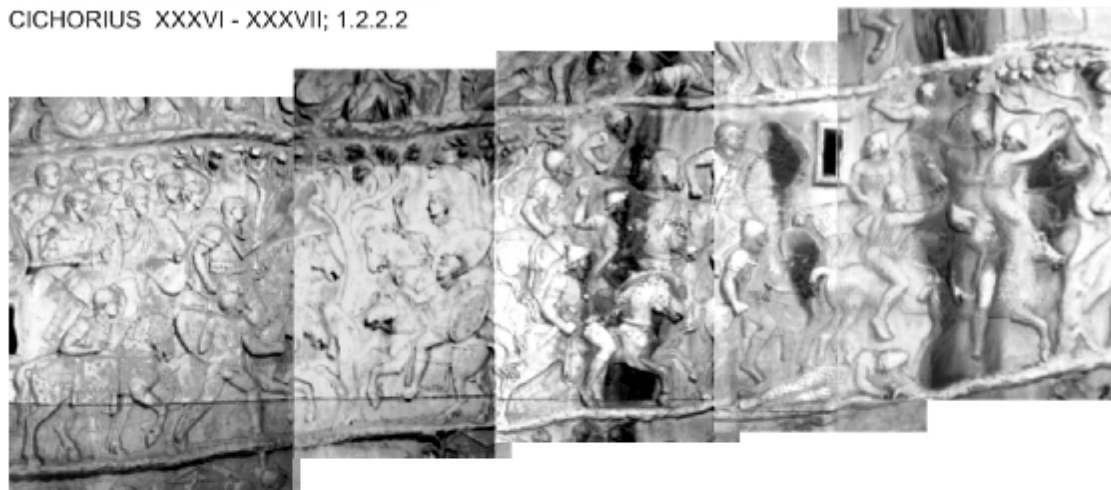
METOPE III

METOPE VI

Fig.5. BATAILLE DE CHAVALERIE (1)

COMMENCEMENT DU PARALLELISME
CICHORIUS XXXVI - XXXVII; 1.2.2.2

METOPE IV

METOPE V

METOPE VII

METOPE XXX

Fig.6. BATAILLE DE CHEVALERIE (2)

SCENE XXXVII; 1.2.2.3

METOPE XIX

METOPE XXI

METOPE XXXIII

Fig.7. PREMIERE BATAILLE D' INFANTERIE AUTOUR DES CHARS (1)

SCENE XXXVII; 1.2.2.3

METOPE XXIX

METOPE X

METOPE XXXV

Fig.8. PREMIERE BATAILLE D' INFANTRIE AUTOUR DES CHARS (2)

SCENE XXXVII;1.2.2.3

METOPE XXXVI

METOPE XXXVII

METOPE XXIV

FIG. 9. PREMIERE BATAILLE D' INFANTERIE AUTOUR DES CHARS (3)

SCENE XXXVIII ; 1.2.2.4

METOPE IX

METOPE VIII

METOPE XLVIII

METOPE XLIX

METOPE XL

FIG.10. L'EMPEREUR TRAJAN RECOIT L'HOMAGE DE LA POPULATION CIVILE PEREGRINE DE LA PROVINCE ET ILS LUI SONT PRESENTES LES PRISONNIERS

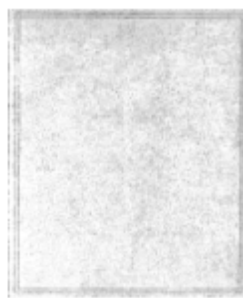
SCENE XXXVIII; 1.2.2.4

METOPE XLVI

METOPE XLV

METOPE VAC

METOPE XLVII

FIG. 11. L'EMPEREUR TRAIAN RECOIT L'HOMAGE DE LA POPULATION PEREGRINE DE LA PROVINCE ET ILS LUI SONT PRESENTES LES PRISONNIERS (2)

SCENE XXXIX; 1.2.3.1

METOPE XIV

METOPE XV

METOPE XLI

METOPE XI

METOPE XLIV

FIG. 12. LA MARCHÉ DES LEGIONS VERS LE CHAMP DE BATAILLE

SCENE XL; 1.2.3.2

METOPE XXVI

METOPE XL

METOPE XLI

METOPE XIII

FIG. 13. LA MARCHÉ DES LEGIONS VERS LE CHAMP DES BATAILLE (2)

SCENE XL - XLI; 1.2.3.3

METOPÉ XVI

METOPÉ XVII

METOPÉ XXII

METOPÉ XX

METOPÉ XXXII

FIG. 14. LA GRANDE BATAILLE D'INFANTERIE ET LA DÉFAITE DES DACES ET DE LEURS ALLIÉS

SCENE XL - XLI ; 1.2.3.3

METOPE XXXI

METOPE XVIII

METOPE XXXIV

METOPE XXIII

FIG. 15. LA GRANDE BATAILLE D'INFANTERIE ET LA DEFAITE DES DACES ET DE LEUR ALLIES (2)

SCENE XLII; 1.2.3.4 - FIN DU PARALLELISM

METOPE XLIII

METOPE XXXVIII

METOPE XXV

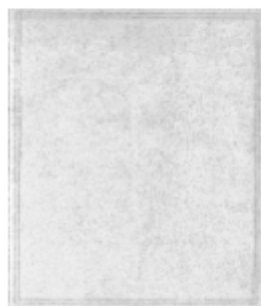
METOPE XLII

METOPE XXVII

FIG. 16. ALLOCUTIO

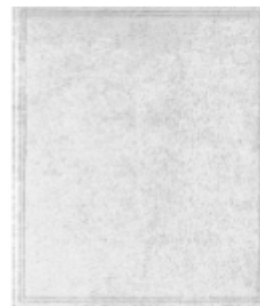
SCENE XLII; 1.2.3.4; FIN DU PARALELISM

METOPE VAC

METOPA XXVIII

METOPA VAC

METOPA VAC

FIG. 17. ALLOCUTIO (2)

SCENE XLIII; 1.2.4.1

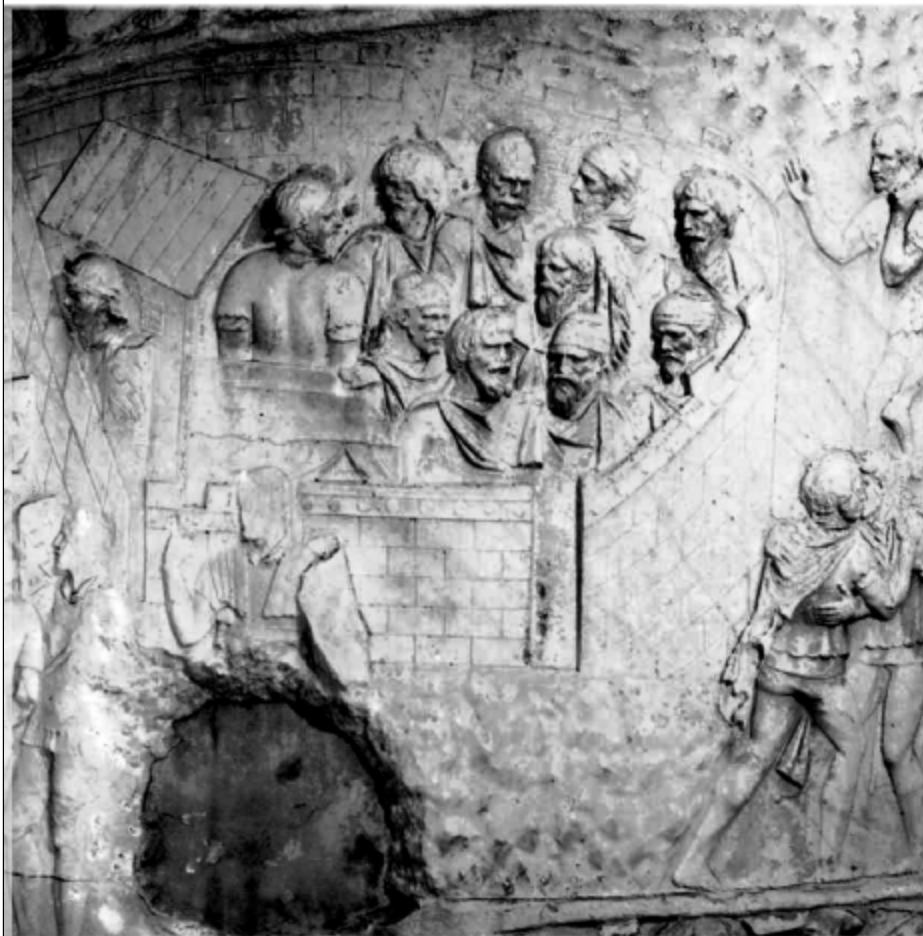

FIG. 18. DACES PRISONNIERS.

FIG. 19. L'EMPEREUR OFFRE DES DONARIA; LES FEMMES PEREGRINES DE LA PROVINCES REÇOIVENT DES PRISONNIERS DACES.

FIG. 20. RETOUR DE L'ARMÉE: EMBARQUEMENT, NAVIGATION, DÉBARQUEMENT.

NOI DESCOPERIRI DE TEGULE ROMANE ȘTAMPILATE ÎN SUD-VESTUL DOBROGEI

Mihai IRIMIA

Din zona cetății romano-bizantine de la Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța) și a așezării antice de la Gura Canliei (satul Canlia, com. Lipnița), provin câteva tegule ștampilate descoperite cu mai mulți ani în urmă și care au făcut obiectul unor studii publicate anterior¹.

În ultimii ani s-au descoperit întâmplător alte tegule ștampilate, care constituie subiectul notei de față.

CANLIA, com. Lipnița, punctul GURA CANLIEI

Așezarea antică de la Gura Canliei se întinde și pe malul de nord-nord est al pârlului Canlia, în prelungirea pantelor dealului Ghivizlicu Mare². Aici au apărut materiale arheologice din mai multe epoci, inclusiv din epoca romană.

Tegulele pe care le prezentăm au apărut la circa 50-60 m în aval de săpătura de salvare, pe plaja Dunării, probabil căzute din malul așezării, erodat continuu de apele fluviului, mai ales cu prilejul viiturilor.

1. Fragment de țiglă ștampilată³, spartă pe toate laturile, cu dimensiunile actuale de 11,8 x 13,3 x 3,2 cm. Dimensiunile ștampilei 8,4 x 2 cm; înălțimea literelor 1,8 – 2 cm; grosimea literelor 0,2 – 0,3 cm. Inv. 43.341. Fig. 1/1; 3/1.

Pastă densă, cărămidie deschisă, cu foarte mici concrețiuni de oxid de fier și pori în compoziție. Pe suprafața grunzuroasă se observă nisipul imprimat în pasta

¹ M.Irimia, Pontica, 18(1985), p.141-156; idem, Pontica, 21-22(1988-1989), p.113-121.

² Punctul arheologic este bine cunoscut, deoarece în diferite rânduri mai mulți specialiști au semnalat materiale arheologice recoltate prin cercetări de suprafață. Tot aici, între anii 1974-1976, 1978-1983 au fost efectuate săpături de salvare (D.Vâlceanu, SCIV, 13 (1962), 1, p.141-145; P.Diaconu, N.Anghelescu, Rev.Muz., 5(1968), 4, p.349-351; N.Conovici, Crișan Mușeteanu, SCIV, 26(1975), 4, p.546-547; M.Irimia, Pontica, 14(1981), p.67-122 – cu harta așezării antice; idem, MCA, A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981 (București, 1983), p.161-171; idem, MCA, A XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982 (București, 1986), p.68-73; idem, Pontica, 21-22(1988-1989), p.113-121).

³ Piesa a fost descoperită în ziua de 3 septembrie 2000, cu ocazia unei periegeze întreprinse în zonă împreună cu colegii N.Conovici și Anca Ganciu.

moale și concrețiuni mici, calcaroase. Suprafața exterioară, pe care s-a aplicat ștampila, este netezită. Pasta este foarte asemănătoare celei din care s-au realizat cele mai multe vase și diferite materiale ceramice romane de construcție (cărămizi, țigle, olane) din perimetrul așezării.

Legenda: COHIIC. Literele C, O, H și C sunt englifice, iar cifra II în relief. Litera H este în ligatură cu spațiile adâncite care delimitează cifra II în relief, ce marchează numărul formațiunii militare. Chenar vizibil parțial, mai ales pe latura inferioară a ștampilei, parțial și pe cea superioară.

2. Fragment de țiglă ștampilată⁴ spartă pe toate laturile, cu dimensiunile actuale de 9,5 x 7 x 2,5 cm; grosimea neuniformă. Dimensiunile actuale ale ștampilei 4,6 x 2 cm; înălțimea literelor 1,8-2 cm; grosimea literelor 0,3 cm. Fig. 1/2; 3/2.

Pastă densă, cărămie-alburie, cu pori în compoziție. Pe suprafața grunzuroasă se observă urmele nisipului pe care s-a așezat țigla după modelare și mici concrețiuni calcaroase. Suprafața exterioară, pe care s-a aplicat ștampila, este netezită. După pastă se apropie foarte mult de țigla fragmentară prezentată anterior (inv. 43.341), dar ștampila este puțin diferită și nu păstrează nimic dintr-un eventual chenar.

Legenda [C]OHII[...], cu toate literele englifice. Litera H este în ligatură cu cifra I învecinată; din cea de a doua cifră I se păstrează foarte puțin, doar capătul din spre bază.

3. Fragment de țiglă ștampilată⁵ spartă pe toate laturile, cu dimensiunile actuale de 9,6 x 8,6 x 1,8 cm. Dimensiunile actuale ale ștampilei: 4,6 x 1,8 cm; înălțimea literelor 1,3 cm; grosimea literelor 0,18 – 0,20 cm. Fig. 1/3; 3/3.

Pastă densă, cărămie deschisă, mai alburie spre exterior, datorită depunerilor calcaroase. Pe suprafața grunzuroasă se observă urmele nisipului. Suprafața exterioară, pe care s-a aplicat ștampila, este netezită. Ca și exemplarele anterioare, are pasta foarte asemănătoare unor vase și materiale romane de construcție descoperite în perimetrul așezării, fabricate local.

Legenda: COH[...]. Cartuș dreptunghiular, cu marginile chenarului vizibile pe toate laturile. Literele sunt în relief. Litera H are hastele verticale puțin lățite la capete. După modul de realizare a legendei, piesa este foarte asemănătoare exemplarului nr.3 de la Izvoarele (vezi mai jos). Prin tipul de ștampilă întâlnit, exemplarul este diferit de celelalte două țigle ștampilate amintite mai sus (nr.1 și 2), ca și de un alt exemplar, publicat anterior⁶, descoperit tot la Gura Canliei.

IZVOARELE, com. Lipnița, cetatea Sucidava

Piese pe care le prezentăm au fost descoperite în zona cetății romano-

⁴ Piesa aparține arhitectului Vlad Calboreanu (București), care a descoperit-o întâmplător în luna august 2002. Îi mulțumim pentru bunăvoința cu care ne-a pus-o la dispoziție pentru publicare.

⁵ Piesa aparține, de asemenea, arhitectului Vlad Calboreanu și a fost descoperită în condiții similare.

⁶ M.Irimia, Pontica, 21-22(1988-1989), p.113-121, fig.2.

bizantine de la Izvoarele (fostă Pârjoaia), punctul „Cale Gherghi” sau „Valea cu tei”⁷. Una dintre tegule (nr.1) a fost descoperită întâmplător pe plaja Dunării⁸, dintr-o zonă supusă unei continue erodări datorită viiturilor fluviului și în care, pe parcursul anilor, au fost descoperite numeroase materiale antice din diferite perioade istorice. Altele două (nr.2 și 3) aparțin colecției Vasile Culică, donată Muzeului Dunării de Jos din Călărași⁹. Conform marcajului, ambele provin de la Pârjoaia (azi Izvoarele), foarte probabil din aceeași zonă a cetății romano-bizantine vizitată adesea de pasionatul cărturar, numismat și arheolog amator. Cea de a patra piesă (nr.4) a fost descoperită în anul 2000 pe platoul cetății romano-bizantine¹⁰.

1. Fragment de țiglă ștampilată, spartă pe toate laturile, cu dimensiunile actuale de 7,5 x 4,5 x 2,3 cm. Dimensiunile actuale ale ștampilei 6 x 2,1 cm; înălțimea literelor 1,5 – 1,7 cm; Inv. 43.340. Fig. 2/1; 4/1.

Pastă densă, roșie-cărămizie, cu foarte mici concrețiuni de oxid de fier în compoziție. Din punct de vedere al compoziției pastei, piesa este caracteristică materialului ceramic de construcție existent în antichitate în perimetrul așezării; arderea este însă mai intensă. Ștampilă englică.

Legenda: [C]OHIIC. Sub litera H apare o mică linie orizontală adâncită, care ar putea reprezenta, eventual, latura incompletă a unui chenar.

Prin forma literelor, ca și prin șanțuirea orizontală amintită, de sub litera H, țigla este aproape întru-totul asemănătoare unui exemplar publicat anterior¹¹.

2.Fragment de țiglă ștampilată spartă pe toate laturile, cu dimensiunile actuale de 8,5 x 6,2 x 2,3 cm. Dimensiunile actuale ale ștampilei 3,5 x 2 cm; înălțimea literelor 1,8 – 2 cm. Muzeul Dunării de Jos, Călărași, inv. 39.298. Fig. 2/2; 4/2.

Pastă densă, cărămizie - maronie, cu câteva concrețiuni calcaroase și de oxid de fier în compoziție. Este caracteristică de asemenea, din punct de vedere al

⁷ Bibliografia mai veche privind așezarea antică de la Izvoarele, identificată adesea cu Sucidava moesică, la M.Irimia, Pontica, 18(1985), n.3 și Pontica, 21-22(1988-1989), n.1. De asemenea, la Mihail Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p.16-19; Alexandru Suceveanu, Alexandru Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, passim; Maria Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p.Chr.)*, Bibliotheca Tomitana, III, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, 2001, p.127-128 etc.

⁸ În anul 1996 de către colegul N.Conovici, căruia îi mulțumim pentru permisiunea de a o publica.

⁹ Informații referitoare la aceste piese ne-au fost oferite cu multă amabilitate de domnul Dan Elefterescu, de la Muzeul Dunării de Jos, Călărași, căruia îi exprimăm și cu acest prilej calde mulțumiri.

¹⁰ De către arhitectul Vlad Calboreanu; piesa era la suprafața terenului, dislocată, probabil de mai multă vreme dintr-o construcție antică. Are la suprafață urme de mușchi vezi, dovadă a zăcerii ei îndelungate printre ierburile și arbuștii din zonă. Despre aceeași piesă ne-au informat cu circa un deceniu în urmă pasionații arheologi amatori Ion Munteanu din Fetești și Vasile Oprea, Muzeul Dunării de Jos, Călărași, care după ce au găsit-o (pe plaja Dunării), au „ascuns-o” în cetate, pentru a o recupera mai târziu. Întâmplarea a făcut ca ea să fie „redescoperită” recent.

¹¹ M.Irimia, Pontica, 21-22(1988-1989), p.114 și fig. 1/1.

pastei, materialului ceramic de construcție existent în antichitate în zonă. Șampilă englică, fără chenar.

Legenda: CO[H]...

3.Fragment de țiglă șampilată, spartă pe toate laturile, cu dimensiunile actuale de 9,8 x 6,4 x 2 cm. Dimensiunile actuale ale șampilei 3,8 x 1,8 cm; înălțimea literelor 1,2 – 1,3 cm. Muzeul Dunării de Jos, Călărași, inv. 39.296. Fig. 2/3; 4/3.

Legenda: COH[...].

Cartuș dreptunghiular; șampilarea s-a făcut prin apăsare inegală în pasta crudă. Literele sunt în relief. Litera H are hastele verticale puțin lățite la capete. Piesa este foarte asemănătoare exemplarului nr.3 de la Gura Canliei, amintit mai sus. Pastă densă, cărămie-roșcată.

4.Cărămidă șampilată, fragmentară, cu dimensiunile actuale de 27 x 14 x 6,8 cm. Dimensiunile șampilei: 13,2 x 4,2 cm; înălțimea literelor 1,8 x 2 cm; grosimea literelor 0,2 – 0,3 cm. Fig. 2/4; 4/a și 4/b.

Pastă densă, cărămie-albuie, cu puțini pori în compoziție. Pe suprafața grunzuroasă se observă urmele vegetalelor (paie sau iarbă) pe care s-a așezat piesa încă umedă, după răsturnarea din tipar; suprafața pe care s-a aplicat șampilă este netezită. Cărămida a fost puternic arsă. Nu prezintă urme de mortar, ci doar o depunere subțire calcaroasă, datorată zăcerii ei îndelungate într-un pământ care a favorizat depunerea amintită. Prezintă unele pete negre și urme de cărbune, datorate arderii secundare. Chenarul șampilei este de tipul *tabula ansata*. Literele sunt în relief.

Legenda: RUMORID(US).

x x
x

Într-o notă anterioară referitoare la două tegule șampilate, descoperite una la Gura Canliei, cealaltă la Izvoarele¹², foarte asemănătoare exemplarelor nr. 1-3 de la Gura Canliei și nr 1-3 de la Izvoarele din prezentarea de față, am propus lectura COH(ORS)II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM).

Așa cum se apreciază, această unitate s-a format în epoca Flavilor sau anterior lor în zona Siriei clientelare statului roman¹³. Ea era cunoscută până acum prin diplomele militare din anii 97, 99, 127, 134, 145/146 și 154 (sau 157)¹⁴. Pe raza comunei Cataloi (Jud. Tulcea) s-a descoperit relativ recent o diplomă militară

¹² *Ibidem*, p.113-121.

¹³ W.Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Junker und Dühnhaupt, Berlin, 1938, p.118-119.

¹⁴ Bibliografia la Constantin C. Petolescu, Antoniu-Teodor Popescu, *Studia Historica et Theologica, Omagiu profesorului Emilian Popescu*, volum coordonat de Constantin C. Petolescu, Tudor Teoteoi, Adrian Gabor, ed. Trinitas, Iași, 2003, p.87.

din 15 iunie 92, în care sunt menționate șapte *alae* și cincisprezece *cohortes* din armata Moesiei Inferioare, între care și *Cohors II Chalcidenorum*¹⁵. Cohorta a făcut parte dintre unitățile moesice care după războaiele dacice au revenit în Moesia Inferior¹⁶.

Cohors II Chalcidenorum a rămas în Moesia și în vremea lui Hadrianus (117-138), după cum o dovedesc două diplome militare, una din 2 aprilie 134¹⁷ și alta din 28 februarie 138¹⁸. Unitatea se întâlnește în Moesia Inferior și în vremea lui Antoninus Pius (138-161), așa cum o dovedește o altă diplomă, de la Brestovene¹⁹, datată la 154²⁰, în care ea apare și cu epitetul de *Sag(ittariorum)*.

În afara informațiilor oferite de diplome nu existau alte precizări, altfel că multă vreme nu s-a putut stabili locul de staționare al acestei cohorte. I.Beneš a presupus că ea s-ar fi situat, pe la mijlocul secolului II, în împrejurimile legiunii a XI-a Claudia, al cărei sediu se afla la Durostorum²¹. Printre unitățile auxiliare din armata Moesiei Inferior ale căror lagăre nu li s-a putut preciza, A.Aricescu amintea și *Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum*²². Totodată, existau și unele cetăți importante, în care nu se semnalaseră încă, până la acea dată, unități militare. Pe bună dreptate autorul amintit presupunea că unele dintre unitățile auxiliare nelocalizate încă puteau staționa în castelele cărora nu li se cunoștea încă unitatea care le-a ocupat²³. Astfel, în legătură cu *Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum*, care a făcut parte o perioadă relativ importantă și continuă din armata provinciei, A.Aricescu sugera posibilitatea ca tabăra ei să se fi aflat fie în Dobrogea, fie în Bulgaria²⁴, fără a putea face alte precizări.

În nota publicată cu circa 15 ani în urmă, la care ne-am mai referit²⁵, am presupus că lagărul cohortei în discuție s-ar fi putut afla, cel puțin o vreme, la Izvoarele (Sucidava moesică). Aici, sau eventual la Gura Canliei (ipotetic *Cimbrianae* sau *Cimbriana*), lagărul putea fi utilizat în vremea atestării epigrafice a cohortei la Dunărea de Jos, între primii ani de domnie ai împăratului Traian și perioada corespunzătoare domniei lui Antoninus Pius, având ca repere cunoscute, datele înregistrate de două diplome, respectiv anii 99 și 154. Anul 154 a fost luat ca reper, deoarece ultima mențiune despre prezența cohortei la Dunărea de Jos datează din vremea împăratului Antoninus Pius²⁶. Domnia

¹⁵ Constantin C. Petolescu, Antoniu-Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 73-92.

¹⁶ W.Wagner, *loc.cit.*; I.Beneš, *Die romischen Auxiliarformationen im unteren Donaauraum*, Sbornik Praci Filosofické Faculty Brněnské University, E-15, 1970, p.159-210.

¹⁷ CIL, XVI, 78.

¹⁸ CIL, XVI, 106. În această diplomă apare înregistrarea *Cohors I Chalcidenorum*, ceea ce reprezintă o greșeală, după cum precizează W.Wagner, *loc.cit.*, deoarece această unitate se afla în Numidia. Este vorba de fapt de *Cohors II Chalcidenorum*.

¹⁹ Iv.Venedikov, *Izvestiia-Varna*, 9(1953), p.61-68.

²⁰ Emilia Doruțiu-Boilă, *Dacia*, NS, 12(1968), p.397-400.

²¹ I.Berneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, *Studia archeologického ústavu československe Akademie*, Věd V.Brně, Academia Praha, 1978, p.24, nr.67/30 și tabelul nr.III.

²² A.Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p.65 și 85.

²³ *Ibidem*, p.105.

²⁴ *Ibidem*, p.65.

²⁵ M.Irimia, *Pontica*, 21-22(1988-1989), p.113-121.

²⁶ Iv.Venedicov, *loc.cit.*; Emilia Doruțiu-Boilă, *loc.cit.*

acestui a însemnat una dintre cele mai prospere perioade pentru regiunile dunărene din timpul stăpânirii romane²⁷. Deși asupra Dobrogei nu s-au abătut primejdii mari din afară, totuși au avut loc unele mișcări de trupe auxiliare, determinate de nevoile de apărare ale altor provincii. Probabil cu prilejul acestor mișcări de unități militare este mutată și Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum, fără să se poată preciza unde anume, deoarece alte informații despre ea, după 154, lipsesc deocamdată. Mișcările de trupe care au avut loc nu au modificat însă în mod substanțial efectivele armatei Moesiei Inferior, deoarece la sfârșitul domniei lui Antoninus Pius, acestea nu erau cu mult mai puțin numeroase decât în timpul împăraților dinaintea sa²⁸.

Așa cum se cunoaște, la Durostorum (azi Silistra, Bulgaria) era sediul legiunii a XI-a Claudia, care a asigurat în mod permanent garnizoana unei părți importante din Moesia Inferior, începând cu primii ani ai secolului II până în secolul al IV-lea²⁹. Gura Canliei se află la aproximativ 19-20 km în aval de Durostorum, iar Izvoarele la circa 27 km, tot în aval³⁰.

La Gura Canliei s-au descoperit pe parcursul anilor mai multe cărămizi și țigle ștampilate care purtau leganda legiunii a XI-a Claudia³¹. Aici a fost localizată ipotetic, de către unii cercetători, Cimbrianae sau Cimbriana, sediu pentru *milites Cimbriani* din secolele IV-V³². Alți cercetători consideră că așezarea nu poate fi localizată cu siguranță, ea situându-se, totuși, între Durostorum și Sucidava (Muzait), corespunzând, probabil, uneia dintre așezările întărite de la Bugeac, Dervent și Canlia³³. Fortificația de la Gura Canliei este cunoscută numai pe baza cercetării de teren efectuate de Pamfil Polonic în 1898³⁴.

S-a apreciat că *milites cimbriani* constituie una dintre cele mai vechi unități de pe limesul dunărean târziu al Moesiei Secunda, poate chiar de la Diocletian (284-305), ceea ce ar explica apariția și menținerea toponimului în vremea lui Constantius II (337-361) și chiar mai târziu³⁵. Cercetările de suprafață și săpăturile de salvare, întreprinse într-un perimetru restrâns, au pus în evidență existența

²⁷ V.Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², București, 1974, p.129-130; R.Vulpe, în DID, II, București, 1968, p.139-151; Al.Suceveanu, Al.Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p.30-33.

²⁸ A.Aricescu, *op.cit.*, p.93.

²⁹ Bibliografia în legătură cu istoria și prezența acestei legiuni la A.Aricescu, *op.cit.*, p.37-44; M.Zahariade, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, Călărași, (1986), p.181-188 și n.1.

³⁰ A.Aricescu, *op.cit.*, p.138, cu discuția și asupra distanțelor dintre așezările de pe limes menționate în izvoare, în cazul de față doar cele dintre Durostorum și Izvoarele.

³¹ M.Irimia, *Pontica*, 14, 1981, p.111; idem, *Materiale și cercetări arheologice*, A XV-a Sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981 (București, 1983), p.167 și fig. 3/5-6; idem, *Materiale și cercetări arheologice*, A XVI-a Sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982 (București, 1986), p.68. Până în prezent de la Gura Canliei provin cinci tegule cu ștampila legiunii a XI-a Claudia.

³² R.Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p.303 și pl. XLVII; R.Vulpe, I.Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p.373 și harta V (p.556); M.Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, p.116-117; Al.Suceveanu, Al.Barnea, *op.cit.*, p.52.

³³ R.Vulpe, *Pontica*, 5(1972), p.216; A.Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, p.116-117.

³⁴ P.Polonic, *Natura*, 24(1935), 7, p.10.

³⁵ A.Aricescu, *loc.cit.*

unor complexe arheologice romane și romano-bizantine din sec. II-VI. Printre ele pot fi menționate și mai multe cuptoare de ars materiale de construcție, dar care au funcționat într-o perioadă târzie (sec. IV-VI) deci în vremea în care se poate presupune că aici s-ar fi aflat formațiunea militară alcătuită din militari de origine germanică (*milites Cimbriani*). Dar aceasta nu exclude posibilitatea ca în așezarea relativ întinsă de la Gura Canliei, aflată pe terasele de pe ambele maluri ale pârâului Canlia, în apropiere de vărsarea lui în Dunăre, să fi existat ateliere și cuptoare pentru materiale ceramice de construcție mai timpurii, din secolul II, deci din perioada prezenței ipotetice aici a militarilor din *Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum*. Zona oferea condiții naturale favorabile funcționării unor ateliere pentru materiale ceramice de construcție (loess de bună calitate, nisip, vecinătatea imediată a Dunării, foarte probabil și lemnul necesar). Am avea, astfel, la Gura Canliei, succesiv, mai multe unități ori subunități militare: *Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum*, un detașament al legiunii a XI-a Claudia și un altul de *milites cimbriani*. Dat fiind, totuși, numărul relativ mic de descoperiri de tegule ștampilate, nu excludem nici posibilitatea ca ele să fi fost aduse din alte centre de fabricație, cu ocazia unor lucrări de construcții sau de reparații efectuate în castrul de aici.

La Izvoarele, în afara tegulelor ștampilate amintite mai sus, au fost descoperite și tegule ale altor unități militare, între care ale legiunii a XI-a (Claudia) Pontica și ale legiunii a V-a Macedonica³⁶. Tegulele legiunii a V-a Macedonica au aparținut, din punct de vedere cronologic, intervalului dintre începutul secolului II – anul 167, eventual chiar puțin ulterior anului 167, totuși nu prea îndepărtat în timp, iar ale legiunii a XI-a (Claudia) Pontica celei de a doua jumătăți a secolului II sau secolului III.

Tot de la Izvoarele provine și o cărămidă ștampilată cu grupul de litere COCUS, reconstituit de editorul ei sub forma CO(hors I) C(laudia) V(eterana) S(ugambrorum) sau S(ygambrorum)³⁷, unitate militară al cărei nume este cunoscut și din alte documente ce provin și din așezări de pe Dunăre³⁸. Ea este una dintre cele mai vechi unități auxiliare din Moesia, fiind menționată în armata provinciei încă din timpul lui Tiberius (14-37)³⁹, iar mai apoi prin diploma de la Taliatae, din anul 75; ea apare și în inscripția de la Cataloi, recent publicată⁴⁰. Sub Traian, Hadrian și Antoninus Pius ea se întâlnește în armata Moesiei Inferioare⁴¹. O diplomă din timpul lui Hadrian, al cărui beneficiar este chiar un militar din această unitate, datează din anul 134, ce reprezintă același an în care *Cohors I Sugambrorum veterana* a fost mutată de la reședința sa, castrul Montana (Mihailovgrad), în Asia, așa cum se poate deduce dintr-o inscripție dedicată

³⁶ M. Irimia, Pontica, 18(1985), p.141-156.

³⁷ A. Rădulescu, Pontica, 6(1973), p.131; lectura este acceptată cu rezerve de A. Aricescu, *op.cit.*, p.63.

³⁸ CIL, XXI, nr.46 și 78; cărămida de la Kutlovița în CIL, III, 12529; Revue archéologique, 1927, nr.95 – inscripție care îi atestă prezența în Frigia, pe vremea lui Hadrian, unde se transferase din Moesia Inferior.

³⁹ Tacitus, *Annales*, IV, 47, 3.

⁴⁰ Dušanka Vučković-Todorović, Starinar, NS, 18(1967), p.22-24; Constantin C. Petolescu, Antoniu-Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 73-92..

⁴¹ A. Aricescu, *op.cit.*, p.63, cu bibliografia.

împăratului de către comandantul unității⁴². După revenirea din Asia nu a mai fost amplasată, se pare, la Montana, ci mai spre estul Moesiei Inferioare⁴³, poate chiar în Dobrogea. În anul 157, Cohors I Claudia Sugambrorum este atestată în Syria⁴⁴, de unde n-a mai revenit în provincia dunăreană.

Tot la Izvoarele staționa în secolele IV-V un *cuneus equitum stablesianorum*⁴⁵. Trupe de același fel se mai întâlnesc la Cius⁴⁶ și Beroe⁴⁷ în provincia Scythia. S-a presupus că această unitate, împreună cu alte unități de cavalerie, era plasată pe granița dunăreană în timpul lui Constantin cel Mare (306-337), poate chiar încă din timpul tetrarhiei⁴⁸. În legătură cu cele două unități de același fel, de la Cius și Beroe, nu se exclude posibilitatea ca ele să fi făcut parte inițial dintr-o singură formațiune, care a fost la un moment dat divizată, cele două părți dezvoltându-se ulterior prin recrutări locale⁴⁹.

Absența cercetărilor sistematice la Izvoarele împiedică, deocamdată, încadrarea mai precisă a unora dintre descoperirile semnalate aici, ca și stabilirea intervalelor în care ar fi staționat unitățile și subunitățile militare atestate de izvoarele scrise sau de tegulele ștampilate, respectiv Cohors I Claudia Sugambrorum Veterana equitata, Legio XI Claudia, Legio V Macedonica, Cohors II Chalcidenorum sagittariorum, Cuneus equitum stablesianorum, ori a raporturilor dintre ele. Nu putem afirma cu destulă siguranță că tegulele cu ștampila COH(ORS) II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM) ar indica neapărat prezența cohortei însăși la Sucidava, sau numai a unui detașament al acesteia. Ca și în cazul descoperirilor de la Gura Canliei, nu poate fi exclusă o producție locală a tegulelor în discuție (zona fiind, de asemenea, propice unor ateliere locale), dar nici posibilitatea ca ele să fi fost aduse dintr-un alt punct, cu ocazia unor lucrări mai ample de construcții.

În absența unor date mai sigure, localizarea lagărului cohortei în discuție într-unul din cele două puncte – Izvoarele sau Gura Canliei – este încă incertă. Inițial am presupus, cu rezerva cuvenită, că lagărul unității sau al unui detașament al acesteia, s-ar fi aflat la Sucidava. „Aici – sau eventual la Gura Canliei – lagărul putea fi utilizat în vremea atestării epigrafice a cohortei la Dunărea de Jos, între primii ani de domnia ai împăratului Traian și perioada corespunzătoare domniei lui Antoninus Pius, având ca repere cronologice cunoscute până acum, datele înregistrate de cele două diplome – respectiv anii 99 și 154”⁵⁰.

Acum nu mai suntem convinși că una dintre cele două așezări învecinate – Gura Canliei și Izvoarele – a reprezentat lagărul exclusiv al cohortei. Dintre

⁴² AÉ, 1927, 95.

⁴³ După cum pare să indice o inscripție de la Todoričen (IGB, 2, 591); cf. A.Aricescu, *loc.cit.*

⁴⁴ CIL, XVI, 106.

⁴⁵ *Notitia Dignitatum*, Or., XL, 17; A.Aricescu, *op.cit.*, *passim*; M.Zahariade, *op.cit.*, p.117-119.

⁴⁶ *Notitia Dignitatum*, XXXIX, 14.

⁴⁷ *Ibidem*, XXXIX, 15.

⁴⁸ A.Aricescu, *op.cit.*, p.130.

⁴⁹ *Ibidem*, p.115.

⁵⁰ M.Irimia, *Pontica*, 21-22(1988-1989), p.119.

descoperirile mai vechi și cele actuale, de la Izvoarele provin trei tegule ștampilate a căror lectură poate fi considerată sigură, iar de la Gura Canliei altele două (celelalte tegule, deși au uneori literele foarte asemănătoare celor de pe ștampilele păstrate aproape complet, nu pot fi considerate cu certitudine de același tip). Dar numărul pieselor nu poate fi un criteriu sigur de localizare. Eventual, ar fi posibil, ca în ambele puncte să fi staționat, pentru un interval mai scurt sau mai îndelungat, în același timp ori succesiv, detașamente din Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum. Deși informațiile existente nu sunt îndeajuns de satisfăcătoare, putem presupune, pe baza materialelor discutate mai sus, că în sud-vestul Dobrogei, la Izvoarele sau la Gura Canliei, eventual în ambele așezări antice, a staționat Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum (ori detașamente ale acesteia) în vremea atestării sale epigrafice la Dunărea de Jos.

x x

x

Căramizile ștampilate cu legenda RUMORID(US), pe care o întâlnim de asemenea la Izvoarele, sunt relativ frecvente pe malul drept al Dunării. Asemenea piese s-au descoperit în Bulgaria la Novae (Sviștov, jud. Târnovo), Ruse, Iatrus (Krivina, jud. Ruse) – mai multe exemplare⁵¹, Trimammium (Pirgovo, jud. Ruse) – un exemplar cu ștampila retrogradă⁵², Pliska⁵³ etc. O altă căramidă cu aceeași ștampilă (dar cu un alt cartuș și imprimată retrograd) s-a descoperit la Cius (com. Gârliciu, jud. Constanța)⁵⁴.

Se consideră că proprietarul atelierului (sau atelierelor ?) în care s-au produs aceste căramizi ar fi identic cu Flavius Rumoridus, *magister militum* sub Theodosius (379-395) și *consul ordinarius* sub Arcadius (395-408)⁵⁵. Prezența exemplarului amintit la Sucidava, în Moesia Secunda, se datorează tot activităților edilitare de aici, de la sfârșitul secolului al IV-lea sau de la începutul secolului al V-lea, fără să putem preciza dacă piesa provine dintr-un lot adus din altă parte, ori dintr-o căramidărie locală.

⁵¹ Em.Doruțiu-Boilă, ISM, V, 1980, p.147; M.Zahariade, *op.cit.*, p.102-108, nr.4, 5, cu bibl.

⁵² M.Zahariade, *op.cit.*, p.108-109, nr.7, cu bibl.

⁵³ Em.Doruțiu-Boilă, *loc.cit.*

⁵⁴ *Eadem*, p.147, nr.125.

⁵⁵ CIL, III, 2655; cf. O.Seek, *Rumoridus*, RE, 1A, 1914, col.1226; Em.Doruțiu-Boilă, *loc.cit.*

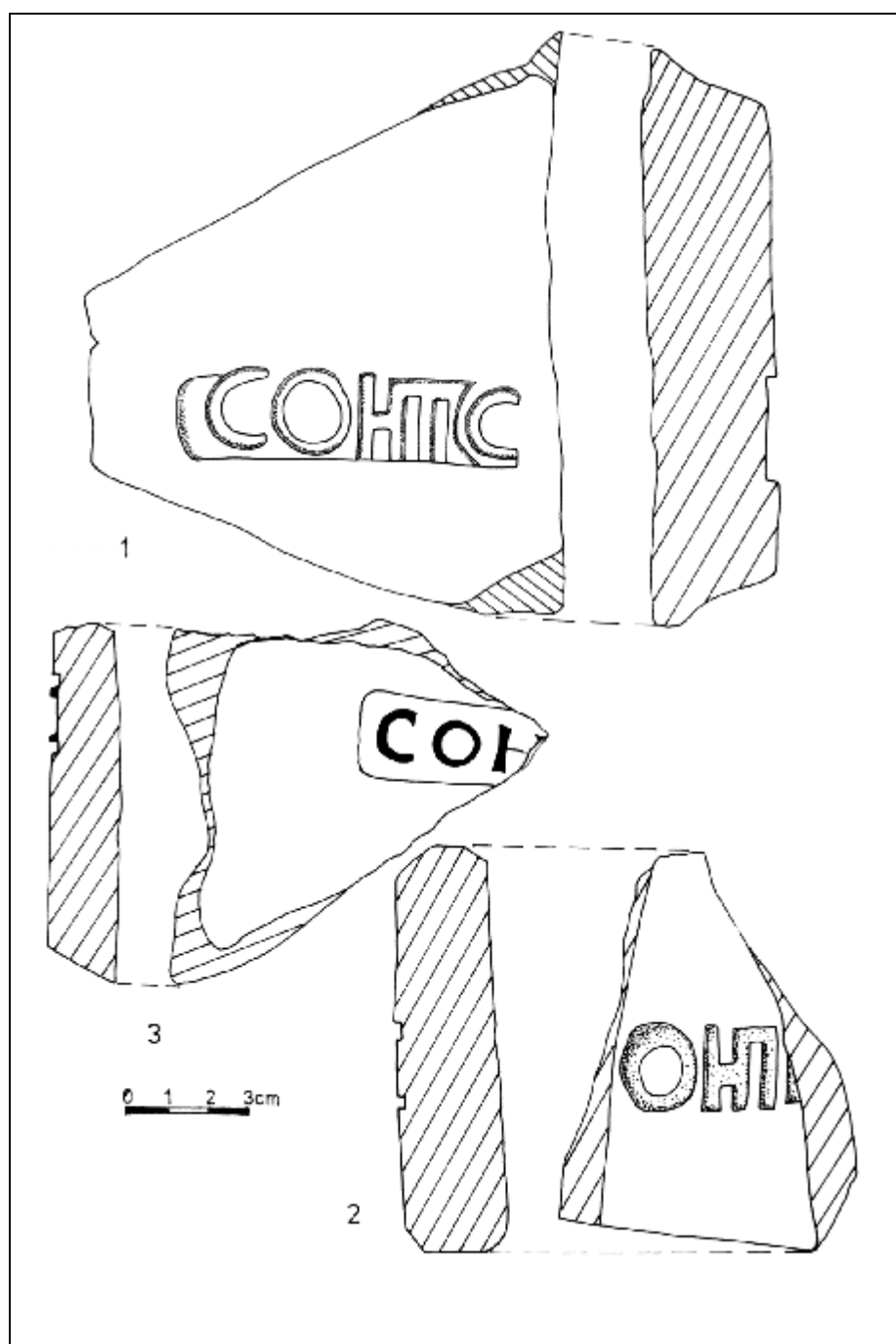

Fig. 1 - . Tegule ștampilate de la Gura Canliei

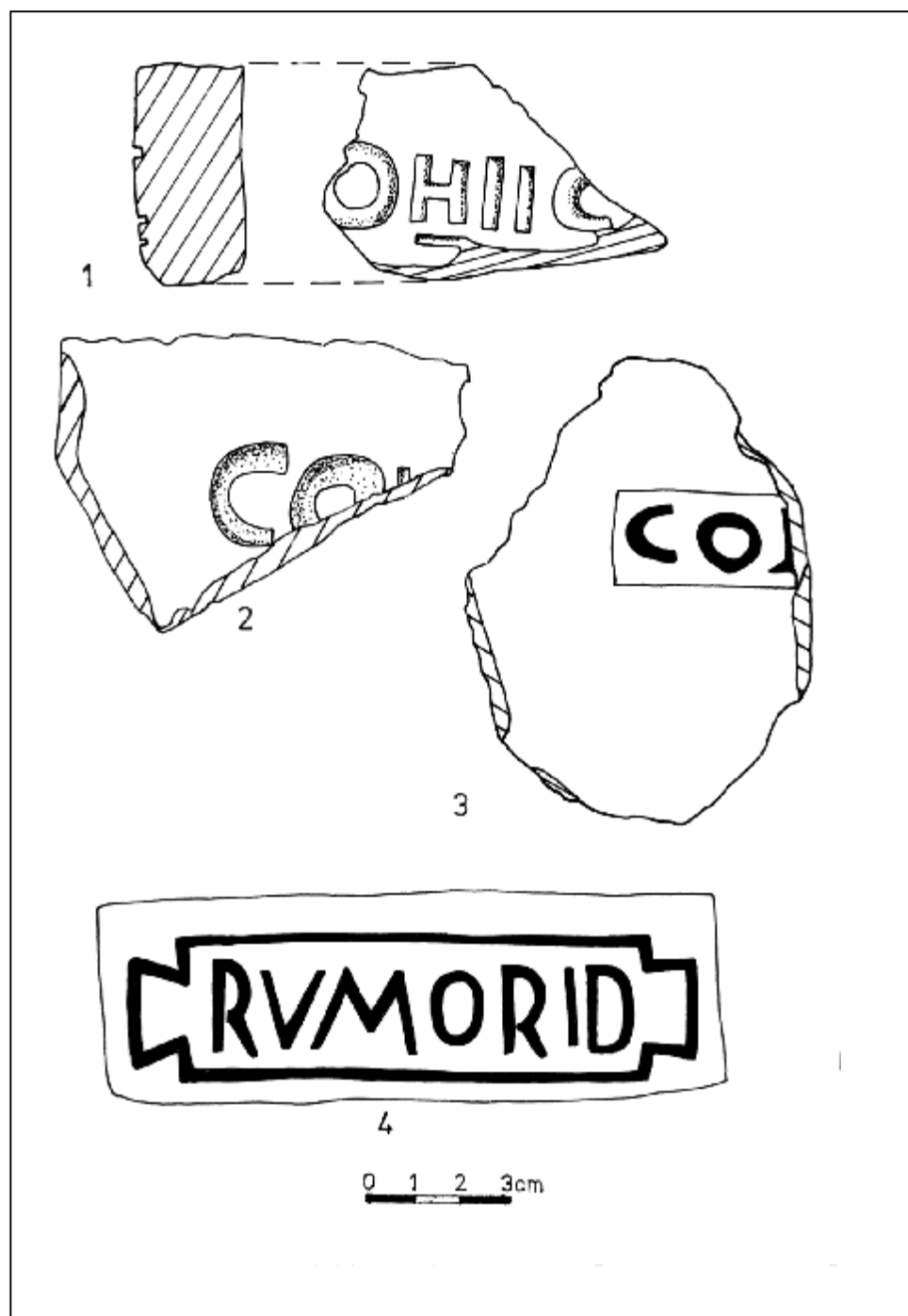

Fig. 2 - Tegule ștampilate de la Izvoarele

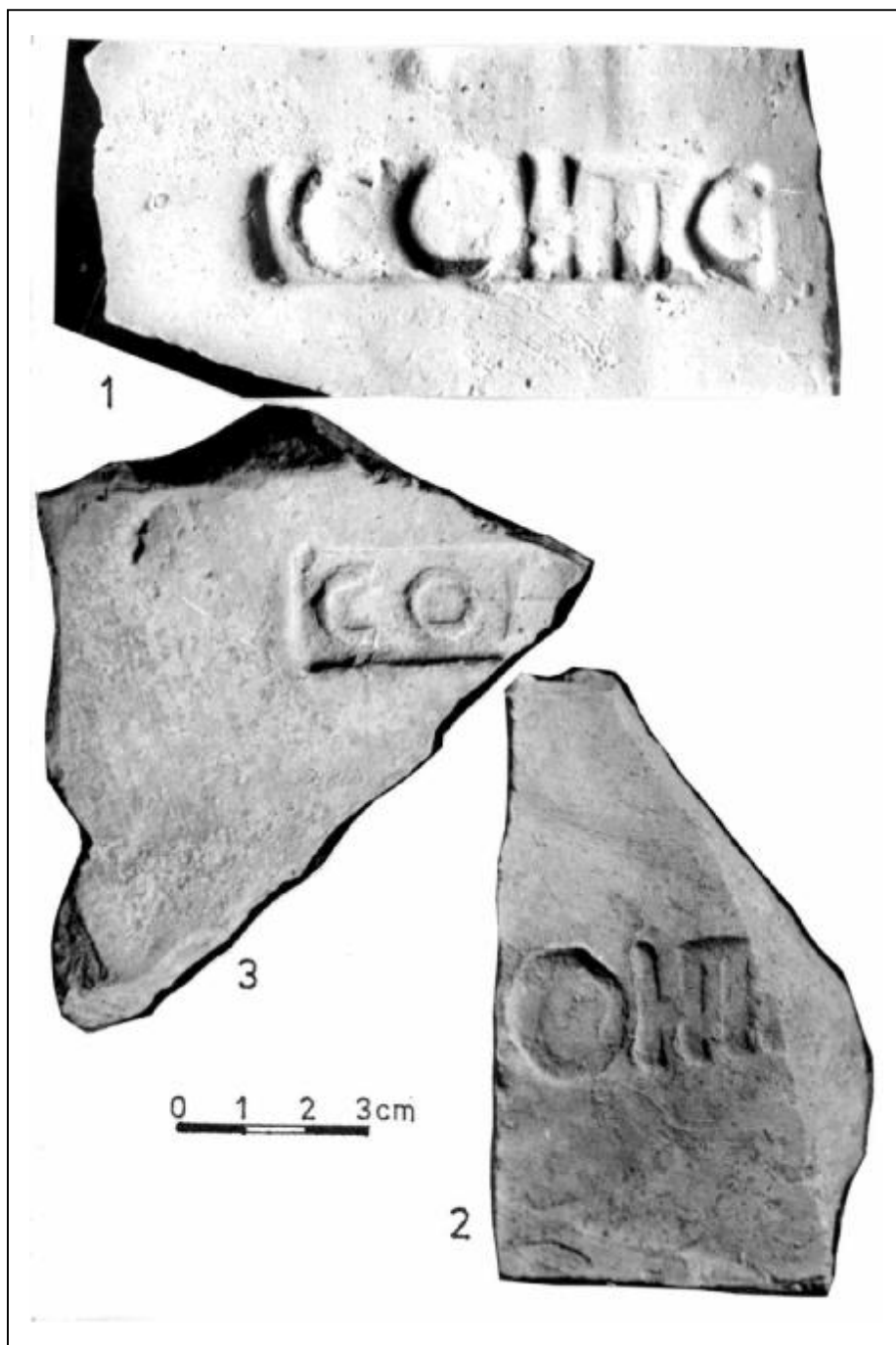

Fig. 3 - Tegule ștampilate de la Gura Canliei

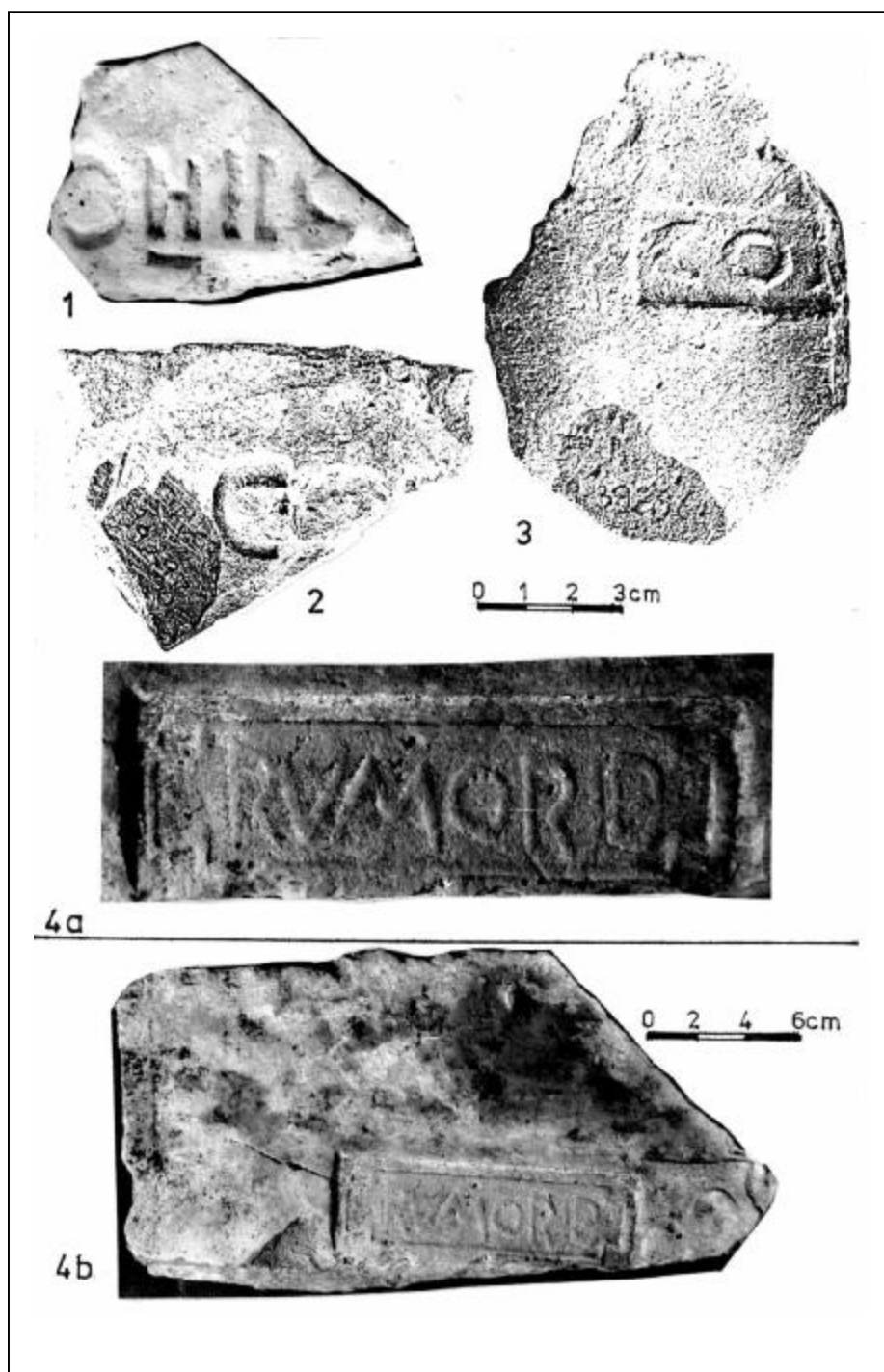

Fig. 4 - Tegule ștampilate de la Izvoarele (4a – ștampila cărămizii;
4b – cărămida întreagă)

NEUE FUNDE VON GESTEMPELTEN ZIEGELN IM SÜDWESTEN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Der Verfasser behandelt sieben gestempelte Ziegeln, die in den letzten Jahren aufgefunden wurden und die anderen zwei Exemplaren hinzugefügt werden können, die vor ungefähr 15 Jahren veröffentlicht wurden (M.Irimia, *Pontica*, 21-22, 1988-1989, S. 113-128); sie stammen aus derselben Siedlung.

Drei Exemplare wurden in Gura Canliei (Cimbrianae oder Cimbriana in der Antike) aufgefunden. Zwei davon (Nr. 1 und 2) haben engliphische Stempel, während das dritte (Nr. 3) hervorstehende Buchstaben aufweist. Ihre Legende wurde hypothetisch in der Form COH(ORS) II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM) ergänzt. Andere drei Exemplare vom selben Typ stammen von Izvoarele (Sucidava in Moesia Secunda in der Antike), von denen zwei (Nr. 1 und 2) engliphische Stempel haben, während das dritte hervorstehende Buchstaben aufweist. Ihre Legende wurde auf ähnliche Weise ergänzt. Das vierte Stück von Izvoarele (Nr. 4) weist einen Stempel mit Rahmen vom Typ *tabula ansata* auf, mit hervorstehenden Buchstaben und der Legende RUMORID(US).

Cohors Secunda Chalcidenorum Sagittariorum wurde aus Syrien nach Moesia Secunda gebracht. Sie war ein Teil der Einheiten, die nach den dakischen Kriegen nach Moesia Inferior zurückkehrten. Cohors Secunda Chalcidenorum Sagittariorum blieb auch unter den Kaisern Hadrian (117-138) und Antoninus Pius (138-161) in Moesien, so wie das auch von anderen Militärdiplomen, aus den Jahren 134, 148 und 154 bewiesen wird. Die erwähnten Diplome geben uns jedoch keine Nachricht über den Aufenthaltsort dieser Kohorte an der Unteren Donau. Manche Forscher haben vermutet, daß sich ihr Lager entweder in der Dobrudscha, oder in Bulgarien, in der Umgebung der XI. Legion Claudia befunden habe, deren Hauptquartier sich in Durostorum befand.

Im vorher veröffentlichten Studium nahm der Verfasser an, daß sich das Lager der erwähnten Kohorte, wenigstens für eine Zeit, in Izvoarele oder Gura Canliei befunden habe, zwischen den ersten Regierungsjahren Trajans und der Regierungsperiode von Antoninus Pius. Als Anhaltspunkte dafür dienen die von den Militärdiplomen registrierten Jahre, beziehungsweise 99 und 154. In der Zeit von Antoninus Pius wurden von hier manche Auxiliartruppen verlagert, eine von den Verteidigungsnotwendigkeiten anderer Provinzen verursachte Maßnahme. Wahrscheinlich wurde mit dieser Gelegenheit die Kohorte aus der Dobrudscha verlagert, ohne genau bestimmen zu können, wohin.

Die ständige Verteidigung eines bedeutenden Teils von Moesia Inferior wurde mit den ersten Jahren des 2. Jahrhunderts beginnend und bis ins 4. Jahrhundert besonders von der XI. Legion Claudia, mit dem Quartier in Durostorum, gesichert. Gura Canliei befindet sich ungefähr 19-20 km und Izvoarele ungefähr 27 km weit, flußabwärts von Durostorum.

In Gura Canliei wurden entlang der Jahre mehrere, mit der Legende der XI. Legion Claudia gestempelte Ziegeln und Dachziegeln aufgefunden. Ebenfalls wurde hier von manchen Forschern hypothetisch Cimbrianae oder Cimbriana

lokalisiert, das Quartier für milites cimbriani in den Jahrhunderten 4-5. Das Gebiet bot günstige natürliche Umstände für die Tätigkeit der Werkstätten, die Keramikbaumaterialien erzeugten. Übrigens wurden hier auch mehrere Brennöfen aus den Jahrhunderten 4-6 aufgefunden, aber es könnten auch andere, frühere, aus dem 2. Jahrhundert, bestanden haben, folglich aus der Zeit der hypothetischen hiesigen Anwesenheit der Soldaten der Cohors II Sagiottariorum. Wir hätten also in Gura Canliei, aufeinanderfolgend, mehrere Militäreinheiten, oder Untereinheiten: Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum, eine Truppenabteilung der XI. Legion Claudia und eine andere von milites cimbriani. Wegen der verhältnismäßig kleinen Anzahl der Funde von gestempelten Ziegeln, wird die Möglichkeit nicht ausgeschlossen, daß sie aus anderen Produktionszentren gebracht worden sind, gelegentlich der Bauarbeiten oder der Instandsetzung des hiesigen Kastums.

In Izvoarele wurden auch gestempelte Ziegel von anderen Militäreinheiten aufgefunden, unter denen diejenigen der XI. Legion (Claudia) Pontica und der V. Legion Macedonica. Die Ziegel der V. Legion Macedonica werden ungefähr vom Beginn des 2. Jahrhunderts bis 167 und diejenigen der XI. Legion (Claudia) Pontica in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts oder ins 3. Jahrhundert datiert. Ebenfalls von Izvoarele stammt auch ein gestempelter Ziegel, deren Legende unter der Form CO(hors I) C(laudia) V(eterana) S(ugambrorum) vervollständigt wurde. Der Name dieser Einheit ist aus anderen Dokumenten bekannt, die aus den Siedlungen an der Donau stammen. Es ist eine der frühesten Auxiliareinheiten in Moesien, die schon aus der Zeit des Kaisers Tiberius (14-37) bis zur Zeit von Antoninus Pius in der Armee der Provinz erwähnt wird. Im Jahre 157 wird die Kohorte in Syrien attestiert, woher sie nicht mehr in die Donauprovinz zurückgekehrt ist. Ebenfalls in Izvoarele war in den Jahrhunderten 4-5 ein *cuneus equitum stablesianorum* einquartiert; Truppen derselben Art waren auch in Cius (Gem. Gârliciu, Kr. Constanța) und Beroe (Dorf Frecăței, Gem. Ostrov, Kr. Tulcea) anzutreffen. Das Fehlen der systematischen Forschungen in Izvoarele verhindert die genauere Einordnung mancher hier gemeldeter Funde, wie auch die Feststellung der Zeitabschnitte, in denen die von den schriftlichen Quellen oder von den gestempelten Ziegeln angedeuteten Einheiten und Untereinheiten einquartiert waren, beziehungsweise die Cohors I Claudia Sugambrorum veterana equitata, die Legio XI Claudia, die Legio V Macedonica, Cohors II Chalcidenorum sagittariorum, *Cuneus equitum stablesianorum* und der Beziehungen unter ihnen. Wie auch im Falle der Funde von Gura Canliei, kann eine Produktion an Ort und Stelle der Ziegel mit dem Stempel C(OHORS) II C(HALCIDENORUM SAGITTARIORUM) oder anderer, nicht ausgeschlossen werden, aber auch nicht die Möglichkeit, daß sie von anderswo hierher gebracht worden sind, mit Gelegenheit weitläufigerer Bautätigkeiten.

Wegen der Abwesenheit sicherer Angaben ist die Lokalisierung des Lagers der besprochenen Kohorte an einem der zwei Orte – Izvoarele oder Gura Canliei – ungewiß. Eventuell wäre es möglicherweise möglich, daß an beiden Orten, für eine kürzere oder längere Zeit, zur selben Zeit oder nacheinander, truppenabteilungen der Cohors II Chalcidenorum Sagittariorum einquartiert waren.

Die gestempelten Ziegel mit der Legende RUMORID(US), die wir auch in

Izvoarele begegnen, sind am rechten Ufer der Donau verhältnismäßig zahlreich. Solche Funde wurden in Bulgarien, in Novae, Ruse, Iatrus. Trimammium, Pliska u.s.w., wie auch in der Dobrudscha in Cius gemacht. Es wird betrachtet, daß der Besitzer der Werkstatt (oder Werkstätten?), in der diese Ziegeln erzeugt wurden, mit Flavius Rumoridus übereinstimme, der unter Theodosius (379-395) *magister militum* und unter Arkadius (394-408) *consul ordinarius* war.

Abbildungen

Abb. 1. Gestempelte Ziegeln von Gura Canliei.

Abb. 2. Gestempelte Ziegeln von Izvoarele.

Abb. 3. Gestempelte Ziegeln von Gura Canliei.

Abb. 4. Gestempelte Ziegeln von Izvoarele (4a – Stempel auf der Ziegel; 4b – die vollständige Ziegel).

AMFORE OCCIDENTALE ROMANE ÎN ZONA DUNĂRII DE JOS

Dorel PARASCHIV

A. Introducere

Dintre toate categoriile ceramice, amforele reflectă cel mai bine relațiile comerciale dintre diverse regiuni geografice, tocmai datorită faptului că nu reprezentau o marfă în sine, ci doar ambalaje pentru trei produse esențiale oricărei populații antice - vinul, uleiul și peștele. Aceste relații economice, analizate pe secvențe cronologice, pot fi puse în legătură cu diverse evenimente istorice.

În epoca romană recipientele pentru transport au circulat pe distanțe foarte mari, atât datorită întinderii statului, cât și a politicii economice a acestuia. Acestea sunt motivele pentru care amforele s-au bucurat de o atenție specială în rândul cercetătorilor preocupați de ceramică.

Primul studiu dedicat amforelor a apărut în anul 1879; acesta îl are ca autor pe H. Dressel și tratează câteva zeci de mii de vase descoperite într-un depozit la Roma¹. Două decenii mai târziu, același specialist a întocmit un tabel tipologic al recipientelor amintite, clasificându-le în 45 de tipuri². Tabelului lui Dressel i s-au adus mici corecturi de către N. Lamboglia³ și F. Zevi⁴ în deceniile al șaselea și al șaptelea ale secolului trecut, însă acesta este utilizat și în prezent, în special pentru vasele realizate în provinciile occidentale ale Imperiului.

În perioada postbelică au apărut numeroase lucrări care tratează amforele dintr-un sit arheologic sau dintr-o provincie istorică, acestea fiind clasificate pe zone sau chiar pe centre de producție și pe tipuri.

Cele mai bine studiate recipiente pentru transport au fost cele descoperite în partea occidentală a Imperiului roman. Pentru vasele din Gallia remarcabile sunt contribuțiile lui E. Pelichet (pentru amforele de la Lyon), M. Bonifay, G. Congrès, M. Leguilloux, F. Villedieu și D. Piéri (pentru cele de la Marsillia și Arles)⁵ și

¹ Dressel 1979.

² CIL XV, 2, pl. II; tabelul este preluat în numeroase lucrări de specialitate.

³ Lamboglia 1955.

⁴ Zevi 1966.

⁵ Bonifay 1986; Bonifay, Congrès, Leguilloux 1986 (1989); Bonifay, Villedieu 1987 (1989); Bonifay, Piéri 1995.

F. Laubenheimer (care a realizat o sinteză pentru recipientele din întreaga provincie)⁶. Pentru amforele din Hispania trebuie amintite lucrările lui M. Almagro⁷, M. Beltrán Lloris⁸ și S. J. Keay⁹, aceasta din urmă indispensabilă pentru identificarea și clasificarea pieselor produse în nordul Africii. Vasele de transport din Italia s-au bucurat de atenția lui N. Lamboglia¹⁰, F. Zevi¹¹ și A. Tchernia¹².

În ultimii ani, o atenție deosebită a fost acordată provenienței diverselor tipuri de amfore. În acest sens, s-a mers pe două direcții - căutarea și cercetarea cuptoarelor și analize fizico-chimice ale pastei.

În legătură cu prima direcție, J. - Y. Empereur și M. Picon au descoperit și cercetat în estul Mării Mediterane peste 200 de ateliere ce produceau amfore în epoca romană¹³. La acestea se adaugă numeroase cercetări din vestul Europei¹⁴ și cele din nordul Africii (în special din Tunisia)¹⁵.

De la an la an, în Occident apar tot mai multe lucrări referitoare la caracteristicile pastei din care sunt realizate amforele sau vasele ceramice în general, în funcție de aceste caracteristici, piesele fiind atribuite anumitor centre de producție¹⁶. Unele laboratoare pentru studiul ceramicii editează publicații de specialitate¹⁷.

Începând cu anii '70, în Occident s-au desfășurat mai multe colocvii și mese rotunde consacrate amforelor romane, cele mai importante fiind organizate de *École Française de Rome*¹⁸.

Amforele din zona isto-pontică au început să fie studiate din anii '70; în acest sens trebuie să remarcăm contribuțiile legate atât de recipientele de transport, cât și de ceramica romană în general ale lui A. Rădulescu¹⁹, C. Scorpan²⁰, A. Opaîț²¹, B. Böttger²², G. Kuzmanov și A. Salkin²³, R. Falkner²⁴ și

⁶ Laubenheimer 1990.

⁷ Almagro 1955.

⁸ Beltrán Lloris 1970.

⁹ Keay 1984.

¹⁰ Lamboglia 1955.

¹¹ Zevi 1966.

¹² Tchernia 1986.

¹³ Empereur, Picon 1986; Empereur, Picon 1986 (1989).

¹⁴ Miro 1988; *Les amphores lusitaniennes*, p. 15 - 250; Revilla Calvo 1995; *Les amphores en Gaule*, p. 15 - 115. Vezi și trimiterile pentru fiecare tip de amfore occidentale.

¹⁵ Peacock, Bejaoui, Belazreg 1986 (1989); Peacock, Bejaoui, Ben Lazreg 1990.

¹⁶ *Les amphores lusitaniennes*, p. 253 -291; *Les amphores en Gaule*, p. 219-236.

¹⁷ Dintre publicațiile legate de studiul ceramicii menționăm Figlina, PACT (a se vedea în special nr. 10, 1984) și Occasional Paper (nr. 19, 1981).

¹⁸ *Recherches sur les amphores romaines* (Roma 1972); *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores* (Roma 1977); *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche* (Roma 1989); *Les amphores lusitaniennes. Typologie, production, commerce* (Conimbriga 1988); *Les amphores en Gaule. Production et circulation* (Metz 1990). Vezi și RCRF Acta 36, Abingdon 2000, p. 387 - 489.

¹⁹ Rădulescu 1973; Rădulescu 1976.

²⁰ Scorpan 1975; Scorpan 1976; Scorpan 1977.

²¹ Opaîț 1980; Opaîț 1987 A; Opaîț 1987 B; Opaîț 1991 A; Opaîț 1991 B; Opaîț 1996.

²² Böttger 1980; Böttger 1982; Böttger 1986 (1990); Böttger 1991.

²³ Kuzmanov 1985; Kuzmanov, Salkin 1992.

²⁴ Falkner 1999.

F. Topoleanu²⁵. Deoarece în cercetarea amforelor incluse într-un anumit tip sau produse într-o anumită zonă trebuie făcute paralele și cu situația din provinciile învecinate, deosebit de utile sunt lucrările referitoare la vasele de transport din siturile din nordul și nord-vestul Mării Negre realizate de I. B. Zeest²⁶, V. V. Krapivina²⁷ și A. Sazanov²⁸ și ale L. Bjelajac pentru cele din Moesia Superior²⁹.

În lucrarea de față ne-am propus să luăm în discuție amforele romane occidentale din zona Dunării de Jos - din provincia Moesia Inferior (pentru perioada Principatului), respectiv din Scythia Minor și Moesia Secunda (pentru cea a Dominatului), clasificând aceste vase pe tipuri; pentru aceasta ne-am bazat în primul rând pe tabelul lui H. Dressel³⁰.

B. Tipologie

I. Dressel 2 - 4; Berenice ERA 4; Peacock, Williams 1986, tipul 10; Opaïț 1987 B, tipul II, sub-varianta C; Bjelajac 1996, tipul IV

Amforele au gura largă, buza rotunjită, gâtul cilindric, corpul fusiform, terminat cu un mic buton, torțile bifide. Prototipul lor îl constituie *amforele de Cos cu torți bifide*³¹. H. Dressel a clasificat aceste vase în trei tipuri, în funcție de raportul dintre înălțime și diametrul maxim, cele mai scunde și mai largi fiind incluse în tipul 2, iar cele mai înalte și mai înguste în tipul 4; în prezent însă, deși au apărut mai multe tipologii ale amforelor Dressel 2 - 4, cea mai "stufosă" fiind întocmită de C. Panella și M. Fano³², majoritatea specialiștilor le tratează împreună, realizarea unei distincții între ele fiind puțin concludentă.

Dimensiunile recipientelor sunt următoarele: H - 80 - 100 cm; Dg - cca 12 cm; Dm - 32 - 38 cm.

Capacitatea e de cca. 30 l.

În Moesia Inferior piesele *Dressel 2 - 4* sunt atestate la Novae (aici acestea reprezintă peste 7 % din vasele pentru transport, fiind cele mai numeroase amfore pentru vin realizate în Occident)³³ și Aegyssus³⁴; în apropierea provinciei amintite, mai există descoperiri în câteva situri din Moesia Superior³⁵.

²⁵ Topoleanu 2000.

²⁶ Zeest 1960.

²⁷ Krapivina 1993.

²⁸ Sazanov 1995 (1997).

²⁹ Bjelajac 1996.

³⁰ Vezi nota 2.

³¹ Peacock, Williams 1986, p. 106; Empereur, Hesnard 1987, p. 23, 36; Freed 2000.

³² Panella, Fano 1974 (1977).

³³ Dyczec 1996, p. 30, fig. 5, 6.

³⁴ Opaïț 1987 B, p. 148 - 149, 154, 155, fig. 3 / 4 - 7; autorul le consideră însă amfore orientale.

³⁵ Bjelajac 1996, p. 25 - 28 / cat. nr. 34 - 36, pl. V.

Recipientele în discuție sunt atestate în toate provinciile Imperiului roman, cu precădere însă în cele occidentale - Italia³⁶, Gallia³⁷, Hispania³⁸, Germania³⁹, Britannia⁴⁰, Noricum și Panonnia⁴¹ și în nordul Africii⁴², fiind, de departe, cele mai numeroase amfore pentru vin din perioada Principatului. Majoritatea sunt datate între sfârșitul dec. I a. Chr. și sfârșitul sec. I p. Chr., când producția lor a intrat în declin. Există însă ateliere care-și continuă activitatea și în sec. II p. Chr. (în special în prima jumătate), și chiar după anul 200, fapt dovedit de unele exemplare șampilate în această perioadă⁴³. Amforele *Dressel* 2 - 4 au circulat și în afara granițelor Imperiului, ajungând până în India⁴⁴.

Până în prezent au fost descoperite numeroase centre de producție pentru amforele *Dressel* 2 - 4 în Italia, Hispania, Gallia, Britannia, și în nordul Africii; vasele din primele două provincii au avut răspândirea cea mai mare, deoarece în acestea viticultura era mai dezvoltată⁴⁵.

Deși răspândite în număr impresionant, amforele *Dressel* 2 - 4 constituiau ambalaje secundare, acestea completând spațiul dintre *dolia*, care reprezentau principalele vase de transport, sau mai bine-zis de stocare (doar în cazul vinului) pentru acea perioadă. În general, pe o navă, vinul transportat în amfore reprezenta doar a șasea sau a șaptea parte din cel din *dolia*⁴⁶. Utilizându-se *dolia*, care ajungeau până la 3000 l, se transporta o cantitate de vin cu 70 % mai mare decât în cazul în care se utilizau în exclusivitate amforele; un alt avantaj îl constituia suprimarea realizării și manipulării amforelor⁴⁷. În legătură cu preocupările romanilor pentru eficientizarea transportului, în sensul raportului dintre capacitatea mărții și greutatea ambalajului plus a produsului, trebuie subliniat faptul că vasele *Dressel* 2 - 4 le-au înlocuit pe cele *Dressel* 1 (care circulară în perioada republicană) tocmai pe aceste considerente⁴⁸.

În centrele importatoare au apărut numeroase ateliere de producere a

³⁶ Tchernia, Zevi 1972; Panella, Fano 1974 (1977), *passim*; Cerro, Vega, Hesnard 1974 (1977), *passim*; Tchernia 1986, p. 127 - 140; Panella 1986 (1989), *passim*, fig. 5 - 6; Morel 1986 (1989); Facchini 1986 (1989); Ciotola *et alii* 1986 (1989); Papi 1986 (1989); Pasquinucci *et alii* 1986 (1989); Antico Galina 1986 (1989), p. 638, 640; Vidrih Perko, Pavletic 2000.

³⁷ Cerro, Vega, Hesnard 1974 (1977), *passim*; Tchernia, Villa 1974 (1977), p. 231 232, fig. 5; Laubenheimer 1986 (1989), p. 118 - 123, fig. 5 - 6; Desbat, Martin Kilcher 1986 (1989), *passim*, fig. 2; Becker *et alii* 1986, p. 69, 74, fig. 6 - 7; Becker 1986, p. 148, 150, fig. 2 - 5; Becker 1986 (1989); Laubenheimer 1990, p. 114 - 120.

³⁸ Beltrán Lloris 1970, p. 362 - 367; Pascual Guasch 1974 (1977), *passim*; Beltrán Lloris 1974 (1977), p. 108, fig. 21 / 1; Cerro, Vega, Hesnard 1974 (1977), *passim*.

³⁹ Ettlinger 1974 (1977), p. 10, fig. 6.

⁴⁰ Peacock, Williams 1986, p. 106, fig. 39.

⁴¹ Bezeczcy 1986 (1989).

⁴² Riley 1979, p. 149 - 151 / cat. nr. 118 - 122, fig. 74; Peacock 1994, p. 43, 49 - 50 / cat. nr. 37 - 40, fig. 3.3.

⁴³ Freed 1986 (1989).

⁴⁴ Peacock, Williams 1986, p. 106.

⁴⁵ Peacock, Williams 1986, p. 105 - 106; Sciallano, Sibella 1991, p. 38, 49; Ben Lazreg *et alii* 1993 (1995), p. 131, fig. 11. Pentru descoperiri de ateliere în Italia, Hispania și Gallia, vezi notele în legătură cu atestarea amforelor *Dressel* 2 - 4 în aceste provincii.

⁴⁶ Tchernia 1986, p. 140.

⁴⁷ Tchernia 1986, p. 138 - 140; Laubenheimer 1990, p. 117 - 118.

⁴⁸ Laubenheimer 1990, p. 117.

amforelor, amfore în care era transferat vinul din *dolia*⁴⁹. La Marsillia sunt cunoscute mai multe *horea vinaria* - construcții realizate în scopul stocării mărfii⁵⁰.

II. Haltern 70; Zeest 1960, tipul 63 b; Peacock, Williams 1986, tipul 15

Amforele au gura înaltă, evazată, diferențiată de gâtul tronconic (cu diametrul maxim în partea superioară), corpul ovoidal, terminat cu un picior masiv, tronconic, torțile ovale în secțiune, cu o șanțuire adâncă pe partea exterioară.

Dimensiunile vaselor sunt următoarele: H - 100 - 120 cm; Dg - 12 - 14 cm; Dm- cca. 35 cm.

Capacitatea e de ca 30 l.

În Moesia Inferior amforele *Haltern 70* sunt atestate doar la Novae în contexte arheologice datate în sec I p. Chr.; acestea reprezintă 1,6 % din vasele pentru transport romane timpurii⁵¹; în apropierea acestei provincii, un exemplar a fost descoperit în Nordul Mării Negre⁵².

Amforele în discuție apar la mijlocul sec. I a. Chr și circulă până la mijlocul sec. următor, în bazinul Occidental al Mării Mediterane - Italia⁵³, Gallia⁵⁴, Hispania⁵⁵, Germania⁵⁶ și în nordul Africii⁵⁷.

Vasele *Haltern 70* au fost realizate în Betica⁵⁸, iar principalul produs conținut de acestea era vinul, cunoscut fiind faptul că între perioada domniei lui Augustus și prima jumătate a sec. I p. Chr. cultura viței de vie și comercializarea vinului capătă dezvoltare maximă în provincia amintită⁵⁹. Alte lichide transportate în aceste amfore erau *defrutum*-ul și *sapa*, realizate prin reducerea, în urma fierberii, a cantității mustului la jumătate sau chiar la o treime, după cum afirmă Plinius, Columella și Varro⁶⁰. Din Gallia și Italia provin mai multe amfore cu inscripții referitoare la conținut - *DEF[RUTUM] EXCELL[ENS]* sau *DEF[RUTUM] EXCEL[LENS]*⁶¹. *Defrutum*-ul și *sapa* erau utilizate și pentru conservarea fructelor (în special a măslinelor), fapt relatat și în inscripții descoperite în Gallia și

⁴⁹ Laubenheimer 1990, p. 118 - 119.

⁵⁰ Laubenheimer 1990, p. 118.

⁵¹ Dyczec 1996, p. 32, fig. 5, 6.

⁵² Zeest 1960, p. 109, pl. XXVII. Nu este cunoscut locul de proveniență al piesei.

⁵³ Lusuardi Siena 1974 (1977), p. 214, fig. 20; Tchernia 1986, p. 140 - 142; Panella 1986 (1989); Ciotola *et alii* 1986 (1989); Papi 1986 (1989); Pasquinucci *et alii* 1986 (1989).

⁵⁴ Becker *et alii* 1986, p. 76, fig. 13; Desbat, Martin- Kilcher 1986 (1989), *passim*, pl. 4 / 8 - 11; Laubenheimer 1990, p. 115 - 117.

⁵⁵ Pasqual Guasch 1974 (1977), *passim*.

⁵⁶ Ettlinger 1974 (1977), p. 16.

⁵⁷ Peacock 1994, p. 43, 48 / cat. nr. 35, fig. 3.3.

⁵⁸ Peacock, Williams 1986, p. 115; Sciallano, Sibella 1991, p. 51.

⁵⁹ Laubenheimer 1990, p. 117.

⁶⁰ Laubenheimer 1990, p. 115 - 116; în legătură cu utilizarea amforelor *Haltern 70* pentru transportul acestor produse vezi și: Tchernia 1986, p. 140 - 142; Peacock, Williams 1986, p. 116.

⁶¹ Tchernia 1986, p. 141; Laubenheimer 1990, p. 116.

Germannia - *OLIVA NIGRA EX DEFR[UTO]*⁶². Cu toate acestea, E. Ettlinger afirmă că piesele *Haltern 70* descoperite în Germania aveau drept conținut *garum*-ul sau *muria*⁶³(!).

III. Dressel 28; Peacock, Williams 1986, tipul 31

Amforele au gura foarte largă, ușor evazată, buza cu două caneluri, gâtul cilindric, corpul globular, baza concavă, înconjurată de un inel pronunțat, torțile în bandă.

Dimensiunile vaselor sunt: H - cca. 60 cm; Dg - 17 - 18 cm; Dm - cca. 40 cm; Db - 17 - 18 cm.

Capacitatea e de 30 - 35 l.

În Moesia Inferior amforele *Dressel 28* sunt atestate doar la Novae, unde reprezintă 1,6 % din numărul recipientelor pentru transport de epocă romană timpurie⁶⁴.

Piesele în discuție sunt atestate cu precădere în provinciile occidentale ale Imperiului - Italia⁶⁵, Gallia⁶⁶, Hispania⁶⁷ și Germania⁶⁸.

În ceea ce privește originea acestui tip, în rândul specialiștilor există mai multe opinii - Tarraconensis⁶⁹, Betica⁷⁰, însă singurul atelier cert a fost descoperit în Gallia - la Velaux, la gurile Rhonului au fost identificate cinci cuptoare amforice, iar unul dintre acestea a fost cercetat sistematic, majoritatea pieselor găsite aici fiind amfore *Dressel 28*⁷¹.

Majoritatea specialiștilor susțin că recipientele în discuție serveau la transportul vinului.

IV. Dressel 25; Haltern 71; Oberaden 83; Peacock, Williams 1986, tipul 24

Amforele au gura evazată, buza rotunjită, gâtul cilindric, corpul ovoidal, terminat cu un picior conic, torțile rotunde în secțiune.

Dimensiunile recipientelor sunt următoarele; H - 90 - 100 cm; Dg - 15 - 16 cm; Dm - cca. 45 cm.

Capacitatea e de cca. 50 l.

În provincia Moesia Inferior vasele *Dressel 25* sunt atestate la Novae, unde

⁶² Laubenheimer 1990, p. 116.

⁶³ Ettlinger 1974 (1977), p. 16.

⁶⁴ Dyczek 1996, p. 37, fig. 5, 18.

⁶⁵ Peacock, Williams 1986, p. 149; Ciotola *et alii* 1986 (1989); Antico Galina 1986 (1989), p. 640.

⁶⁶ Tchernia, Villa 1974 (1979), p. 231 - 239; Peacock, Williams 1986, p. 149; Desbat, Martin-Kilcher 1986 (1989), *passim*, fig. 5 / 3, 10.

⁶⁷ Beltrán Lloris 1970, p. 497 - 502; Peacock, Williams 1986, p. 149.

⁶⁸ Ettlinger 1974 (1977), p. 11, 16; Peacock, Williams 1986, p. 149.

⁶⁹ Peacock, Williams 1986, p. 149.

⁷⁰ Sciallano, Sibella 1991, p. 52.

⁷¹ Tchernia, Villa 1974 (1977), p. 231 - 239.

reprezintă 2,4 % din amforele de epocă romană timpurie⁷².

Tipul este specific provinciilor occidentale ale Imperiului - Hispania⁷³, Italia⁷⁴, Germania (în castele de pe *limes*)⁷⁵, fiind datat din timpul lui Augustus, până la începutul sec. II p. Chr.; o circulație mai importantă a avut-o însă în prima jumătate a sec. I p. Chr., în special în primele două decenii, deoarece vasele în discuție au fost înlocuite repede de amforele *Dressel 20*.

Recipientele în discuție au fost realizate în sudul Hispaniei, principalul produs transportat în acestea fiind uleiul.

V. Dressel 20; Beltrán Lloris 1970, forma V; Berenice ERA 9; Peacock, Williams 1986, tipul 25; Kelemen 1990, tipul 18; Bjelajac 1996, tipul VIII

Amforele au gura dreaptă, buza triunghiulară în secțiune, gâtul scurt, corpul globular, baza ascuțită, torțile rotunde sau ovale în secțiune.

Dimensiunile recipientelor sunt următoarele: H - 70 - 100 cm; Dg - 16 - 18 cm; Dm - 55 - 60 cm.

În funcție de dimensiunile vaselor, capacitatea e cuprinsă între 60 și 100 l; cele mai multe amfore au însă cca. 70 l.

Majoritatea pieselor prezintă inscripții pe gât și pe umăr - *tituli picti* - dispuse pe patru rânduri, astfel:

- rândul I - greutatea amforei vide (30 - 35 kg);
- rândul II - numele comerciantului (exportatorului);
- rândul III - volumul mărfii (uleiului de măsline) (cca. 70 l);
- rândul IV - numele domeniului (și al producătorului de ulei ?) și, din sec. II - III p. Chr., datarea consulară, numele portului de îmbarcare și marca de control⁷⁶.

În Moesia Inferior, amforele *Dressel 20* sunt atestate până în prezent doar la Novae, în număr destul de însemnat - acestea reprezintă aproape 9 % din recipientele pentru transport de epocă romană timpurie⁷⁷. În apropierea acestei provincii mai sunt întâlnite în Moesia Superior⁷⁸ și Dacia (la Tibiscum)⁷⁹.

Vasele în discuție sunt larg răspândite în provinciile occidentale ale Imperiului Roman - Hispania (unde se găsesc și centrele de producție)⁸⁰, Gallia⁸¹,

⁷² Dyczec 1996, p. 36 - 37, fig. 5, 15.

⁷³ Beltrán Lloris 1970, p. 519 - 520, fig. 208; Peacock, Williams 1986, p. 134.

⁷⁴ Ciotola *et alii* 1986 (1989).

⁷⁵ Peacock, Williams 1986, p. 134.

⁷⁶ Laubenheimer 1990, p. 129 - 130.

⁷⁷ Dyczec 1996, p. 36, fig. 5, 15.

⁷⁸ Bjelajac 1996, p. 33 - 35 / cat. nr. 43 - 46, fig. 9.

⁷⁹ Ardeț 2000, p. 487, 489, fig. 2 / 3.

⁸⁰ Beltrán Lloris 1970, p. 464 - 493.

⁸¹ Desbat, Martin-Kilcher 1986 (1989), *passim*, fig. 6 / 1 - 7; Becker, Constantin, Villedieu 1986 (1989), p. 657 - 659; Laubenheimer 1990, p. 128 - 131.

Italia⁸², Britannia (unde este cea mai răspândită amforă din contextele arheologice datate între sfârșitul sec. I și începutul sec. III)⁸³, Germannia (în castrele de pe *limes*)⁸⁴, Noricum și Panonnia⁸⁵ și în nordul Africii⁸⁶. Acestea au apărut cu câțiva ani înaintea erei creștine, fiind foarte răspândite în sec. I - II p. Chr., apoi ponderea lor a scăzut în sec. III - IV, când au fost înlocuite de amforele *Dressel 23*, cu capacitate mult mai redusă distribuția lor fiind mult mai puțin abundentă, deoarece în această perioadă Africa de Nord a început să comercializeze ulei de măsline. Pentru perioada Principatului, amforele *Dressel 20* au fost principalele vase utilizate la transportul uleiului în Imperiu.

În Betica au fost descoperite până în prezent peste 70 de *officinae* pentru producția amforelor *Dressel 20*, această zonă fiind renumită pentru cultura măslinului și pentru producția de ulei⁸⁷. O inscripție de pe o piesă - *graffito* - indică drept centru producător sudul Lusitaniei (Algarve), dar pasta din care a fost realizată aceasta este identică cu cea a amforelor betice⁸⁸. D. P. S. Peacock și D. F. Williams afirmă că este posibil ca aceste vase să fi fost produse și în Andaluzia⁸⁹.

În afara uleiului, în recipientele *Dressel 20* se transportau și măsline, probabil conservate tot în ulei, aceste două produse făcând parte din alimentația tradițională a populațiilor mediteraneene⁹⁰.

Amforele *Dressel 20* erau foarte grele - masa acestora, când erau pline, depășea 100 de kg - și dificil de manevrat. Probabil că în porturile importatoare uleiul era transferat în recipiente mai mici, fabricate pe plan local și comercializat *en detaille*, deoarece nu orice persoană își putea permite achiziționarea unei amfore cu ulei; acest fapt este atestat în cazul vinului, care, în zonele de consumație, era transferat din *dolia* în vase produse pe plan local. Volumul mare al recipientelor în discuție poate fi explicat prin faptul că, în aceste condiții, pe o corabie putea fi transportată o cantitate mai mare de ulei.

VI. Dressel 23; Keay 1984, tipul XIII; Peacock, Williams 1986, tipul 29; Bjelajac 1996, tipul IX

Amforele au aceeași formă ca cele ale tipului *Dressel 20* (reprezentând varianta târzie a acestora), dar au dimensiunile și capacitatea mai reduse.

Dimensiunile vaselor sunt următoarele: H - 60 - 70 cm; Hg - 10 - 11 cm; Dm - cca. 40 cm.

⁸² Kapitan 1972, p. 250, fig. 9; Rodriguez Almeida 1972; Lusuardi Siena 1974 (1977), p. 213 - 214, fig. 23 - 25; Cambi 1986 (1989), p. 326; Ciotola *et alii* 1986 (1989); Carignani, Pacetti 1986 (1989); Pasquinucci *et alii* 1986 (1989); Antico Galina 1986 (1989), p. 640 - 641; Blázquez Martínez, Remesal Rodríguez, Rodríguez Almeida 1994.

⁸³ Peacock, Williams 1986, p. 136.

⁸⁴ Ettlinger 1974 (1977), p. 16.

⁸⁵ Bezeczky 1986 (1989), p. 645, fig. 8, 9; Kelemen 1990, p. 160 - 171, fig. 3 - 4.

⁸⁶ Riley 1979, p. 162 / cat. nr. 148 - 149, fig. 77.

⁸⁷ Beltrán Lloris 1970, p. 490 - 492, fig. 198; Laubenheimer 1990, p. 130.

⁸⁸ Peacock, Williams 1986, p. 136.

⁸⁹ Peacock, Williams 1986, p. 136.

⁹⁰ Laubenheimer 1990, p. 128.

Capacitatea e de cca 30l.

În zona istro-pontică tipul *Dressel* 23 este atestat la Halmyris⁹¹, Babadag - Topraichioi⁹² și Nicopolis ad Istrum⁹³. Un exemplar a fost descoperit și în Moesia Prima, la Viminacium⁹⁴.

Vasele în discuție sunt întâlnite în aceleași regiuni ca amforele *Dressel* 20 - Hispania⁹⁵, Gallia⁹⁶, Italia⁹⁷, Germania⁹⁸, nordul Africii⁹⁹, însă într-o măsură mai mică. Acestea de datează între a doua jumătate a sec. III p. Chr. și începutul sec. V.

Ca și recipientele precedente, cele *Dressel* 23 au fost produse în Betica și au fost utilizate în primul rând pentru transportul uleiului. Alt produs al acestora îl constituiau măslinile, conservate în apă de mare sau în saramură, după cum dovedesc mai multe inscripții descoperite la Roma, care conțineau termenii *OLIVAS COLONBARES* sau *OLIVAS SA[LI]TAS*¹⁰⁰.

VII. Dressel 7 - 11; Beltrán Lloris 1979, forma I; Berenice ERA 6 și 7; Peacock, Williams 1986, tipul 16; Kelemen 1990, tipul 15; Bjelajac 1996, tipul VI

Amforele au gura evazată, diferențiată de gâtul cilindric, corpul fusiform, terminat cu un picior masiv, torțile ovale în secțiune, cu o șanțuire pronunțată pe partea exterioară.

Dimensiunile vaselor sunt următoarele: H - 90 - 100 cm; Dg - 14 - 15 cm; Dm - 35 - 40 cm.

Capacitatea e de 30 - 35 l.

În Moesia Inferior piesele *Dressel* 7 - 11 sunt atestate la Novae, doar în contexte arheologice datate în sec I p. Chr.; acestea reprezintă 4 % din amforele romane timpurii¹⁰¹. În apropierea acestei provincii mai există descoperiri în Moesia Superior (la Singidunum și Viminacium)¹⁰² și în Dacia (la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Tibiscum)¹⁰³.

⁹¹ Opaît 1991 A, p. 144 - 145 / cat. nr. 94 - 95, pl. 16; Opaît 1996, p. 89 - 90, pl. 34 / 1; Opaît 1997 - 1998, p. 64 / cat. nr. 45, pl. 15; Topoleanu 2000, p. 131 / cat. nr. 322, pl. XXXIX (nu credem însă că această piesă poate fi încadrată în tipul *Dressel* 23).

⁹² Opaît 1991 B, pl. 16 / 10; Opaît 1996, p. 89, pl. 34 / 2; Opaît 1997 - 1998, p. 68 / cat. nr. 55, pl. 17.

⁹³ Falkner 1999, p. 255 / cat. nr. 1086, 1088, fig. 9.53.

⁹⁴ Bjelajac 1996, p. 35 - 36 / cat. nr. 47, fig. X.

⁹⁵ Beltrán Lloris 1970, p. 514 - 517; Keay 1984, p. 140 - 146; Peacock, Williams 1986, p. 141.

⁹⁶ Peacock, Williams 1986, p. 141; Bonifay 1986, p. 272, 275; Becker, Constantin, Villedieu 1986 (1989), p. 657 - 659; Bonifay, Congrès, Leguilloux 1986 (1989), p. 660, fig. 1 - 2; Laubenheimer 1990, p. 137; Congrès, Leguilloux 1991, p. 222, fig. 9 / 41; Bonifay, Piéri 1995, p. 118 - 119.

⁹⁷ Peacock, Williams 1986, p. 141.

⁹⁸ Peacock, Williams 1986, p. 141.

⁹⁹ Peacock, Williams 1986, p. 141.

¹⁰⁰ Beltrán Lloris 1970, p. 516 - 517.

¹⁰¹ Dyczek 1996, p. 37, fig. 5, 17.

¹⁰² Bjelajac 1996, p. 29 - 31 / cat. nr. 38 - 41, fig. VII.

¹⁰³ Ardeț 2000, p. 478, fig. 2 / 1, 2.

Amforele în discuție sunt răspândite masiv în provinciile occidentale ale Imperiului roman - Hispania (unde se găsesc și centrele de producție)¹⁰⁴, Lusitania¹⁰⁵, Gallia¹⁰⁶, Italia¹⁰⁷, Germannia (în castelele de pe *limes*)¹⁰⁸, Noricum și Pannonia¹⁰⁹ și în nordul Africii, în număr neglijabil (la Berenice)¹¹⁰.

Specialiștii susțin aproape în unanimitate că vasele *Dressel 7 - 11* se realizau doar în Betica¹¹¹; la aceasta, D. P. S. Peacock și D. F. Williams adaugă și Gallia¹¹².

În amforele *Dressel 7 - 11* se transportau produse pe bază de pește - *salsamenta*, *garum*, *hallex*, *muria*, *liquamen* ¹¹³.

Pentru *salsamenta* (pește sărat) se utilizau speciile de dimensiuni mari, care conțineau mult lichid - ton (care migrează anual din Golful Guineei în vestul Mării Mediterane pentru depunerea icrelor), sturion, scrumbie albastră. Peștele se îmbiba cu sare într-un bazin, până la saturație, apoi se adăugau și condimente. Acest produs necesita amfore cu gâtul foarte larg.

Garum-ul se realiza prin descompunerea peștelui în mediu umed - într-un bazin se puneau bucăți de pește, scoici, creveți, condimente și sare, aceasta din urmă în cantități reduse; după macerarea ingredientelor principale, lichidul se filtra. Autorii antici (Plinius, Strabon) afirmă că, în sec. I p. Chr., cel mai bun *garum* se realiza în regiunea Carthagera - *garum*-ul negru. Numeroase inscripții de pe amfore subliniază calitatea acestui produs - *EXCEL[ENS]*, *EXC[ELENS]*.

Plinius amintește și un produs intermediar celor de mai sus - *hallex*-ul - pește care nu a ajuns la descompunere totală (*garum* nefiltrat).

Alte două produse, asemănătoare *garum*-ului - *muria* și *liquamen*-ul sunt amintite atât în izvoarele literare, cât și în cele epigrafice.

Sursele literare subliniază amploarea pe care o avea pescuitul în epoca romană imperială în bazinul occidental al Mării Mediterane, și, în special, în sudul Hispaniei și nordul Marocului. Acesta se realiza la plase mobile sau fixe, la cele din urmă putându-se obține la o singură captură peste 300 kg de pește. Peștele era prelucrat întâi sumar, în așezări sezoniere, apoi în instalații complicate. Instalații pentru prepararea *salsamentei* sunt atestate până în prezent în nordul Africii (în special în Maroc și Tunisia), în sudul Hispaniei și în vestul Lusitaniei (la Troia)¹¹⁴.

¹⁰⁴ Beltrán Lloris 1970, p. 388 - 420; Beltrán Lloris 1974 (1977), *passim*; Pascual Guasch 1974 (1977), *passim*; Laubenheimer 1990, p. 125.

¹⁰⁵ Laubenheimer 1990, p. 125.

¹⁰⁶ Becker *et alii* 1986, p. 80, fig. 14 - 16; Desbat, Martin-Kilcher 1986 (1989), *passim*, pl. 7; Laubenheimer 1990, p. 122 - 128.

¹⁰⁷ Lusuardi Siena 1974 (1977), p. 213 - 214, fig. 17 - 19; Ciotola *et alii* 1986 (1989); Papi 1986 (1989); Pasquinucci *et alii* 1986 (1989); Antico Galina 1986 (1989), p. 640.

¹⁰⁸ Ettlinger 1974 (1977), p. 10 - 11, 16, fig. 3.

¹⁰⁹ Bezecsky 1986 (1989), p. 645, fig. 4, 5; Kelemen 1990, p. 150 - 154, fig. 1.

¹¹⁰ Riley 1979, p. 159 - 161, fig. 75 - 76.

¹¹¹ Pentru atelierele din Betica, vezi Peacock 1974, p. 234 - 242.

¹¹² Peacock, Williams 1986, p. 118.

¹¹³ Pentru descrierea realizării acestor produse, vezi Laubenheimer 1990, p. 124 - 127; Peacock 1974, p. 233 - 234.

¹¹⁴ Peacock 1974; Ben Lazreg *et alii* 1993 (1995); Laubenheimer 1990, p. 122 - 124.

VIII. Dressel 14; Beltrán Lloris 1970, forma IV; Rădulescu 1976, tipul 1; Berenice ERA 8; Peacock, Williams 1986, tipul 20; Opaîţ 2000, tipul "Leptiminius 1"

Amforele au buza rotunjită, gâtul lung, cilindric, corpul alungit, terminat cu un picior masiv, gol, de formă conică, torţile rotunde în secţiune.

Dimensiunile recipientelor sunt următoarele: H - cca. 100 cm; Dg - 16 - 17 cm; Dm - 27 - 30 cm.

Capacitatea e cuprinsă între 25 şi 30 l.

În Scythia Minor tipul *Dressel 14* este atestat doar la Parthenopolis (Costineşti), în teritoriul tomitan, prin două exemplare întregi, care, deşi nu provin din contexte clare, sunt datate, după pastă (!), la sfârşitul sec. I sau în prima jumătate a sec. II p. Chr.; spre deosebire de piesele "clasice", cele de la Costineşti au baza plină¹¹⁵.

Amforele în discuţie sunt atestate masiv în Hispania¹¹⁶, Gallia¹¹⁷, Italia¹¹⁸ şi în nordul Africii (la Berenice şi Leptiminius)¹¹⁹, în contexte datate din sec. I p. Chr până la începutul sec. III.

Specialiştii susţineau că tipul *Dressel 14* a fost produs în Betica şi în Lusitania, dar cercetările din ultimii ani au dus la descoperirea unui atelier şi în nordul Africii¹²⁰, lucru normal, având în vedere amploarea pe care o avea prelucrarea peştelui în această regiune.

Inscripţiile - *tituli picti* - indică drept conţinut al acestor vase *muria* şi *liquamen*-ul¹²¹

IX. Dressel 38; Peacock, Williams 1986, tipul 18; Kelemen 1990, tipul 16; Bjelajac 1996, tipul VII

Amforele au gura uşor evazată, buza triunghiulară în secţiune, gâtul foarte larg, aproape nediferenţiat de corpul cu diametrul maxim în partea inferioară, baza masivă, conică, goală, torţile ovale în secţiune.

Dimensiunile şi capacitatea sunt comparabile cu cele ale amforelor *Dressel 7 - 11* şi *Dressel 14*.

În Moesia Inferior cele mai multe amfore *Dressel 38* sunt întâlnite la Novae, în contexte datate în sec I p. Chr; acestea reprezintă peste 5,5 % din recipientele pentru transport de epocă romană timpurie, ocupând primul loc în cadrul vaselor pentru produsele din peşte¹²². P. Dyczec afirmă că în situl amintit tipul *Dressel 38* (de provenienţă occidentală) este atestat doar în primul secol al erei creştine,

¹¹⁵ Rădulescu 1976, p. 101 - 102, pl. 1 / 1.

¹¹⁶ Beltrán Lloris 1970, p. 456 - 464; Peacock, Williams 1986, p. 127.

¹¹⁷ Peacock, Williams 1986, p. 127.

¹¹⁸ Peacock, Williams 1986, p. 127; Manconi 1986 (1989), p. 590, pl. 3 / 3; Ciotola *et alii* 1986 (1989); Papi 1986 (1989).

¹¹⁹ Riley 1979, p. 161 / cat. nr. 146 - 147, fig. 77; Opaîţ 2000, p. 439 - 441, fig. 1.

¹²⁰ Opaîţ 2000, p. 439 - 441.

¹²¹ Beltrán Lloris 1970, p. 456 - 464; Peacock, Williams 1986, p. 127.

¹²² Dyczec 1996, p. 37, fig. 5, 17.

deoarece din sec. II - III p. Chr Regatul bosporan se numără printre marii producători de sos de pește și de pește sărat, aceste produse fiind deci importate din nordul Mării Negre¹²³, dar și în celelalte situri în care sunt întâlnite, vasele se datează "înaintea începutului sec. II"¹²⁴. Dyczec nu enumeră eventualele tipuri de amfore nord-pontice utilizate pentru transportul *salsamentei* și al *garum*-ului. Prin câte un exemplar fragmentar, acest tip este prezent și la Halmyris¹²⁵ și Arrubium¹²⁶. O piesă de la Halmyris, dintr-un context din sec. III p. Chr. este încadrată în varianta târzie a acestor vase¹²⁷. În apropierea provinciei Moesia Inferior, amfore *Dressel 38* au fost descoperite la Singidunum, în Moesia Superior¹²⁸.

Amforele în discuție sunt atestate cu precădere în provinciile occidentale ale Imperiului¹²⁹; acestea mai sunt întâlnite, în număr redus însă și în nordul Africii¹³⁰ și în estul Mării Mediterane¹³¹.

Vasele *Dressel 38* au fost produse în Betica, ca majoritatea tipurilor de amfore pentru transportul produselor din pește.

X. Amfora de Forlimpopoli; Berenice MRA 13; Peacock, Williams 1986, tipul 42; Bjelajac 1996, tipul III

Amforele au gura dreaptă, buza rotunjită, gâtul lung, umerii rotunjiți, corpul tronconic, baza plană, torțile în bandă.

Dimensiunile vaselor sunt: H - 50 - 60 cm; Dg - cca. 10 cm; Dm - cca. 30 cm; Db - 12 - 15 cm.

Capacitatea e de 20 - 25 l.

În Moesia Inferior *amforele de Forlimpopoli* sunt întâlnite la Novae, pe niveluri de locuire datate între sec. I și mijlocul sec. III p. Chr; acestea reprezintă 1,6 % din recipientele pentru transport romane timpurii¹³². În apropierea acestei provincii le mai găsim în Moesia Superior¹³³ și în Dacia (la Tibiscum, Romula și Pojejena)¹³⁴.

Tipul în discuție este atestat cu precădere în Italia, unde a fost și produs, în contexte datate în sec. I - III p. Chr.¹³⁵. Câteva exemplare au fost descoperite și la

¹²³ Dyczec 1996, p. 37.

¹²⁴ Peacock, Williams 1986, p. 123.

¹²⁵ Opaîț 1991 A, p. 136 / cat. nr. 24, pl. 4; Topoleanu 2000, p. 130 / cat. nr. 320, pl. XXXIX.

¹²⁶ Paraschiv 1997, p. 317, 319, pl. I / 1.

¹²⁷ Opaîț 1991 A, p. 136 / cat. nr. 26, pl. 4; Topoleanu 2000, p. 130 - 131 / cat. nr. 321, pl. XXXIX.

¹²⁸ Bjelajac 1996, p. 32, fig. 8.

¹²⁹ Peacock, Williams 1986, p. 122; Kelemen 1990, p. 154 - 159, fig. 1 - 2.

¹³⁰ Peacock, Williams 1986, p. 122.

¹³¹ Peacock, Williams 1986, p. 122.

¹³² Dyczec 1996, p. 32, fig. 5, 6.

¹³³ Bjelajac 1996, p. 22 - 25 / cat. nr. 26 - 33, fig. III - IV.

¹³⁴ Ardeț 2000, p. 489, fig. 2 / 4 - 6.

¹³⁵ Tchernia 1986, p. 257 - 260; Panella 1986 (1989), *passim*, fig. 8 - 17; Maioli Stoppioni 1986 (1989); Aldini 1990, p. 50, fig. 24; p. 166, fig. 69 - 71.

Berenice, în nordul Africii, fiind datate la mijlocul sec. III p. Chr.¹³⁶.

Atelierele pentru producerea acestor vase au fost descoperite în nord-estul Italiei, la Forum Popili¹³⁷. Majoritatea specialiștilor susțin că amforele de Forlìmpopoli erau utilizate pentru transportul vinului.

XI. Dressel 6; Berenice ERA 5; Peacock, Williams 1986, tipul 8; Kelemen 1987, tipurile 4, 5 și 6; Bjelajac 1996, tipul I

Amforele au gura pâlniformă, gâtul lung, cilindric sau tronconic, corpul alungit, cu diametrul maxim în partea inferioară, terminat cu un picior conic, masiv, torțile rotunde în secțiune.

Dimensiunile vaselor sunt: H - 75 - 80 cm; Dg - 10 - 12 cm; Dm - cca. 25 cm.

Capacitatea e de cca. 25 l.

Până în prezent, amforele *Dressel 6* sunt atestate în provincia Moesia Inferior doar la Novae, prin varianta *B* - acestea reprezintă 2,4 % din amforele romane timpurii¹³⁸. unul dintre fragmentele descoperite în acest castru prezintă ștampila *FELICIO* - nume întâlnit și pe alte piese ceramice - este vorba un sclav al lui Bassus, celebru producător de *terra sigillata* din nordul Italiei¹³⁹.

Vasele în discuție sunt foarte răspândite pe întregul parcurs al sec. I P. Chr. în Moesia Superior¹⁴⁰, în Occident - Italia - în special în partea de nord-est, unde este și produsă¹⁴¹ (în singurul sit pentru care s-au făcut calcule statistice, sit ce se află pe Insula Brijuni, amforele *Dressel 6* reprezintă 72 % din recipientele de transport romane timpurii - 57 % - varianta *B* și 15 % varianta *A*¹⁴²), Dalmatia¹⁴³, Gallia¹⁴⁴, Hispania¹⁴⁵, Britannia¹⁴⁶, în Europa Centrală - provinciile Panonia și Noricum¹⁴⁷, în Bazinul Mării Egee¹⁴⁸ și în nordul Africii (la Berenice acestea reprezintă 5 % din amforele provenite din contexte datate la începutul sec. I p. Chr.)¹⁴⁹.

Amforele *Dressel 6* își au originea în Italia - varianta *A* în Apulia, iar variantele *B* și *C* în Peninsula Istria¹⁵⁰; până în prezent a fost descoperit un singur atelier pentru producerea acestora (pentru varianta *A*), la Sala Baganza, aproape

¹³⁶ Riley 1979, p. 197 / cat. nr. 256, fig. 85; Peacock, Williams 1986, p. 180, fig. 99.

¹³⁷ Aldini 1990, p. 50, fig. 24; p. 166, fig. 69 - 71.

¹³⁸ Dyczec 1996, p. 36, fig. 5, 15.

¹³⁹ Dyczec 1996, p. 36.

¹⁴⁰ Bjelajac 1996, p. 13 - 19 / cat. nr. 1 - 21, pl I - II.

¹⁴¹ Peacock, Williams 1986, p. 100, fig. 35; Tchernia 1986, p. 129 - 133; Panella 1986 (1989), *passim*; Antico Galina 1986 (1989), p. 641.

¹⁴² Vidrih Perko, Pavletic 2000, p. 265, fig. 2.

¹⁴³ Cambi 1986 (1989), p. 323, fig. 23, 24.

¹⁴⁴ Peacock, Williams 1986, p. 100, fig. 35.

¹⁴⁵ Beltrán Lloris 1970, p. 381 - 387.

¹⁴⁶ Peacock, Williams 1986, p. 100, fig. 35.

¹⁴⁷ Peacock, Williams 1986, p. 100, fig. 35; Bezeczki 1986 (1989), p. 645, fig. 10 - 15; Kelemen 1987; Sciallano, Sibella 1991, p. 36.

¹⁴⁸ Riley 1979, p. 152, fig. 18; Peacock, Williams 1986, p. 100, fig. 35.

¹⁴⁹ Riley 1979, p. 153 - 154, fig. 17; Peacock, Williams 1986, p. 100, fig. 35.

¹⁵⁰ Riley 1979, p. 152; Peacock, Williams 1986, p. 99; Sciallano, Sibella 1991, p. 36.

de Pavia¹⁵¹.

Majoritatea specialiștilor susțin că varianta *A* servea la transportul vinului. În ceea ce privește varianta *B* (singura atestată în Moesia Inferior), aceasta putea avea drept conținut uleiul de măsline, datorită formei sale; în plus, producția de ulei de măsline din Istria este atestată și în izvoare literare¹⁵². Majoritatea inscripțiilor (*tituli picti*) de pe aceste amfore menționează însă drept conținut vinul și *garum*-ul, și într-o măsură mai mică uleiul¹⁵³. Considerăm deci că varianta *B* putea fi utilizată pentru transportul tuturor celor trei produse.

XII. Camulodunum 189; "Carrot amphora"; Peacock, Williams 1986, tipul 12; Kelemen 1990, tipul 14; Bjelajac 1996, tipul V

Amforele au buza rotunjită, gâtul foarte scurt (la unele exemplare acesta chiar lipsește), iar corpul conic. Torțile, mici, în formă de urechiușe, sunt prinse de corp în zona diametrului maxim.

Dimensiunile recipientelor sunt următoarele: H - cca. 40 cm; Dg - cca. 10 cm; Dm - cca 12 cm.

Capacitatea e cuprinsă între 0,5 și 4 l.

În provincia Moesia Inferior tipul *Camulodunum 184* este reprezentat printr-un singur exemplar, ce provine dintr-un mormânt al necropolei tumulare de la Carsium, datat în sec. I p. Chr.¹⁵⁴. Acesta este prezent și în Moesia Superior (la Singidunum și Viminacium); o piesă de la Viminacium este datată la sfârșitul sec. II - începutul sec. III p. Chr.¹⁵⁵ - probabil că a fost antrenată, deoarece tip se datează doar în primul sec. al erei creștine.

Amforele *Camulodunum 189* sunt răspândite masiv în castele de pe *limes*-ul Germaniei¹⁵⁶ și în cele din Britannia¹⁵⁷, în contexte datate în sec. I p. Chr., în special în jurul primei jumătăți a acestuia. Alte provincii occidentale în care mai sunt întâlnite sunt Pannonia¹⁵⁸, Italia (la Pompei)¹⁵⁹ și Gallia (la Lyon)¹⁶⁰.

Aproape toți specialiștii susțin că originea acestui tip trebuie căutată în provinciile occidentale ale Imperiului, datorită ariei de răspândire. Doar F. Vilvorder, R. P. Symonds și S. Rekk, într-un studiu recent, fac opinie separată, afirmând că morfologia, textura pastei și inscripțiile - *tituli picti* în limba greacă ne fac să ne gândim la o origine orientală, mai precis siriană, palestiniană, feniciană, sau egipteană¹⁶¹. Neatestarea, până în prezent, a amforelor *Camulodunum 189* în

¹⁵¹ Tchernia 1986, p. 130.

¹⁵² Riley 1979, p. 153.

¹⁵³ Riley 1979, p. 153; Peacock, Williams 1986, p. 100; Tchernia 1986, p. 131 - 132.

¹⁵⁴ Buzdugan *et alii* 1988 - 2000, p. 438, 440, fig. 8.

¹⁵⁵ Bjelajac 1996, p. 28 - 29, cat. nr. 37, fig. VI.

¹⁵⁶ Beltrán Lloris 1970, p. 537 - 540, fig. 219; Peacock, Williams 1986, p. 109.

¹⁵⁷ Beltrán Lloris 1970, p. 537 - 540, fig. 219; Peacock, Williams 1986, p. 109; Vilvorder, Symonds, Rekk 2000, p. 480 - 481, fig. 2 / 3 - 5.

¹⁵⁸ Peacock, Williams 1986, p. 109; Kelemen 1990, p. 147 - 149, fig. 1.

¹⁵⁹ Peacock, Williams 1986, p. 109.

¹⁶⁰ Lemaître 2000, p. 470, 473, fig. 2, 3, 7 / 9.

¹⁶¹ Vilvorder, Symonds, Rekk 2000, p. 480 - 481.

bazinul oriental al Mării Mediterane (cel mai estice puncte în care acestea sunt întâlnite sunt Singidunum, Viminacium și Carsium) și larga răspândire a lor în Britannia și Germania și rezultatele analizelor de laborator efectuate de D. P. S. Peacock și D. F. Williams ne determină să considerăm că acestea au fost produse în una din cele provincii.

Conținutul acestor recipiente nu este cunoscut, în legătură cu acest aspect fiind lansate mai multe supoziții - vin, fructe uscate (smochine sau curmale), conserve de carne sau sos de pește¹⁶².

XIII.

În acest tip putem încadra o singură amforă, care are gura evazată, gâtul îngust, corpul în formă de burduf (cu diametrul maxim în partea inferioară), decorat cu caneluri fine, terminat cu un mic buton și torțile rotunde în secțiune. Gura este foarte largă pentru capacitatea relativ redusă a piesei.

Dimensiunile sunt următoarele: H - 41 cm; Dg - 12,4 cm; Dm - 13,2 cm.

Capacitatea e de cca. 3 l (5-6 *sextarii*).

Vasul provine de la Beroe¹⁶³; deși nu am găsit nici o analogie pentru acesta, putem afirma, nu însă fără rezerve, că forma acestuia, ca și caracteristicile pastei din care a fost confecționat, indică faptul că vasul a fost realizat într-un atelier din partea occidentală a Imperiului (probabil din Betica), la începutul perioadei romano-bizantine, constituind probabil un experiment al unui producător.

C. Catalog*

I. Tipul *Dressel 2 - 4*

1. Completă, restaurată (pl. 1 / 1).

Ld - Aegyssus.

H - 99; Dg - 13,2; Dm - 36.

Pastă de culoare roșie-cărmizie, cu particule albe în compoziție, angobă proprie.

Bibliografie: Opaiț 1987 B, p. 148 - 149.

2. Fragmentară (lipsește baza) (pl. 1 / 2).

Ld - Aegyssus.

Hp - 72,7; Dg - 13; Dm - 33.

¹⁶² Vilvorder, Symonds, Rekk 2000, p. 480.

¹⁶³ Piesă inedită.

* În catalog am utilizat următoarele abrevieri: Ld - locul în care a fost descoperită piesa; H - înălțimea; Hp - înălțimea păstrată; Dg - diametrul gurii; Dm - diametrul maxim; Db - diametrul bazei. Dimensiunile sunt date în centimetri.

Pentru a prezenta unele tipuri de amfore ce sunt atestate în zona istro-pontică, însă doar prin fragmente, sau nu sunt ilustrate în studii dedicate recipientelor pentru transport din regiunea amintită, am utilizat piese descoperite în afara acesteia.

Aceeași pastă și angobă ca la nr. 1.

Bibliografie: Opaiț 1987 B, p. 148 – 149.

3. Completă, restaurată (pl. 1 / 3).

Ld – Aegyssus.

H – 91; Dg – 10,8; Dm – 26,5.

Aceeași pastă și angobă ca la nr. 1.

Bibliografie: Opaiț 1987 B, p. 148 – 149.

4. Completă, restaurată (pl. 1 / 4).

Ld – Aegyssus.

H – 86; Dg – 12,6; Dm – 32,5.

Aceeași pastă și angobă ca la nr. 1.

Bibliografie: Opaiț 1987 B, p. 148 – 149.

II. Tipul *Haltern 70*

5. Completă (pl. 1 / 5).

Ld – Camulodunum.

Nu sunt date dimensiunile.

Pasta are în compoziție particule de cuarț, cuarțite, calcar și mica.

Bibliografie: Peacock, Williams 1986, p. 115 – 116, fig. 48.

III. Tipul *Dressel 28*

6. Aproape completă (lipsește fragmente din bază) (pl. 1 / 6).

Ld – Vellaux (Gallia).

H – 50; Dg – 12; Dm – 36; Db – 15.

Pasta nu este descrisă.

Bibliografie: Tchernia, Villa 1974 (1977), p. 232, fig. 7 / 3.

IV. Tipul *Dressel 25*

7. Aproape completă (lipsește gura), reconstituită (pl. 2 / 7).

Ld – Zaragoza.

H – 82; Dg – 14; Dm – 36.

Pasta nu este descrisă.

Bibliografie: Beltrán Lloris 1970, p. 519, fig. 208 / 1.

V. Tipul *Dressel 20*

8. Completă (pl. 2 / 8).

Ld – Golful Fos; context – mijlocul sec. II p. Chr.

Nu sunt date dimensiunile și nu este descrisă pasta.

Bibliografie: Sciallano, Sibella 1991, p. 65.

VI. Tipul *Dressel 23*

9. Completă (pl. 2 / 9).

Ld – Strâmtoarea Bonifacio; context – sfârșitul sec. IV – începutul sec. V.

Nu sunt date dimensiunile și nu este descrisă pasta.

Bibliografie: Sciallano, Sibella 1991, p. 67.

10. Fragmentară, gură, gât și torți (pl. 2 / 10).

Ld – Babadag – Topraichioi; context – anii 440 – 450.

Dg – 12, 6.

Pastă dură, de culoare gri-cenușie, cu particule de calcar, mica și cuarț în compoziție, angobă bej.

Bibliografie: Opaiț 1991 B, p. 215, pl. 16 / 10.

VII. Tipul *Dressel 7 – 11*

11. Completă (pl. 2 / 11).

Ld – în apropiere de Corsica.

Nu sunt date dimensiunile și nu este descrisă pasta.

Bibliografie: Sciallano, Sibella 1991, p. 57.

VIII. Tipul *Dressel 14*

12. Completă (pl. 2 / 12).

Ld – Parthenopolis.

Nu sunt date dimensiunile, iar scara de la ilustrație nu este corectă.

Pastă de culoare roșie-cărmizie.

Bibliografie: Rădulescu 1976, p. 101 – 102, pl. I / 1 a.

IX. Tipul *Dressel 38*

13. Completă (pl. 2 / 13).

Ld – strâmtoarea Bonifacio; context – primul sfert al sec. I p. Chr.

Nu sunt date dimensiunile și nu este descrisă pasta.

Bibliografie: Sciallano, Sibella 1991, p. 59.

14. Fragment gură (pl. 3 / 14).

Ld – Halmyris; context – sec. II p. Chr.

Dg – 14.

Pastă dură, de culoare bej, angobă proprie.

Bibliografie: Topoleanu 2000, p. 130 / cat. nr 320, pl. XXXIX.

X. *Amfora de Forlimpopoli*

15. Completă (pl. 3 / 15).

Ld – Forlimpopoli.

Nu sunt date dimensiunile și nu este descrisă pasta.

Bibliografie: Aldini 1990, fig. 69.

16. Completă (pl. 3 / 16).

Ld – Viminacium.

H – 54; Dg – 8; Dm – 30; Db – 12.

Bibliografie: Bjelajac 1996, p. 23 / cat. nr. 26, fig. IV.

XI. Tipul *Dressel 6*

17. Completă (pl. 3 / 17).

Ld – Verona.

Nu sunt date dimensiunile.

Pasta are în compoziție granule fine de cuarț și mica.

Bibliografie: Peacock, Williams 1986, p. 99 – 101, fig. 34 B.

18. Completă (pl. 3 / 18).

Ld – Singidunum.

H – 75; Dg – 10,5; Dm – 25.

Bibliografie: Bjelajac 1996, p. 19 / cat. nr. 18, fig. I.

XII. Tipul *Camulodunum 189*

19. Fragmentară, partea superioară (pl. 3 / 19).

Ld – Britannia (Colchester sau Braives).

Hp – 32; Dg – 8; Dm – 11.

Pastă de culoare roșie-cărmizie.

Bibliografie: Vilvorder, Symonds, Rekk 2000, p. 480, fig. 3 / 3.

20. Completă (pl. 3 / 20).

Ld – Carsium; context – sec. I p. Chr.

H – 52,5; Dg – 9; Dm – 12.

Pastă cărmizie, cu mult nisip în compoziție.

Bibliografie: Buzdugan *et alii* 1998 – 2000, p. 440, 442, fig. 9 / 8.

XIII.

21. Completă, restaurată (pl. 3 / 21).

Ld – Beroe.

H – 41; Dg – 12,4; Dm – 13,2.

Capacitate – cca. 3 l (5-6 *sextarii*).

Pastă bej-cenușie, cu particule albe, negre și maronii și mica albă în compoziție, angobă albicioasă.

Piesă inedită.

D. Concluzii

În epoca romană timpurie și la începutul celei romano-bizantine (până în sec. V p. Chr.) au circulat în zona istro-pontică 13 tipuri de amfore occidentale. Vasele în discuție provin din trei provincii ale Imperiului: Hispania, Italia și Germania.

Amforele hispanice sunt cele mai numeroase, în acestea transportându-se toate cele trei produse principale, astfel:

- vinul – în vasele *Dressel 2 - 4*, *Haltern 70* și *Dressel 28*;

- uleiul – în vasele *Dressel 25*, *Dressel 20* și *Dressel 23*;

- produsele din pește - în vasele *Dressel 7 - 11, Dressel 14, Dressel 38* și probabil și în amfora de la Beroe pentru care nu am găsit analogii.

Produsele italice sunt prin doar trei tipuri, două pentru vin - *Dressel 2 - 4* (tip realizat în majoritatea provinciilor occidentale) și *Forlìmpopoli* și unul pentru ulei - *Dressel 6 B*.

Un tip de amfore - *Camulodunum 189* a fost realizat cel mai probabil în Germania, în atelierele castrelor de pe *limes*, însă nu cunoaștem produsul transportat în acestea.

Amforele hispanice sunt cele mai răspândite recipiente pentru transport în întregul Imperiu în perioada Principatului, această situație având mai multe explicații:

- întinderea plantațiilor de viță de vie în Betica și Tarraconensis și cererea de vin și a altor produse realizate din struguri - *defrutum* și *sapa* din aceste regiuni în Italia și în celelalte provincii începând cu perioada domniei lui Augustus;

- rolul acordat culturii măslinului în Betica și calitatea uleiului hispanic (transportat în special în amforele *Dressel 20*), superioară celui italic (transportat în vasele *Dressel 6 B*, produse în Istria);

- importanța pescuitului și prelucrării peștelui în sudul Hispaniei și în nordul Marocului, în aceste regiuni existând majoritatea instalațiilor pentru prepararea produselor din pește - *salsamenta, garum, muria, liquamen, hallex*.

Prezența recipientelor pentru transport italice într-o mai mică măsură decât a celor hispanice pe piața Imperiului își găsește explicația în faptul că Roma și în general Italia având o populație foarte ridicată, producția locală era destinată în primul rând consumului intern.

Un aspect ce trebuie remarcat în legătură cu circulația amforelor occidentale la Dunărea de Jos este atestarea acestora cu precădere în orașele fortificate de pe *limes*-ul danubian - *Novae, Carsium, Beroe, Arrubium, Aegyssus, Halmyris*. Cu cât înaintăm în aval pe Dunăre, ponderea vaselor în discuție scade; din această situație putem trage concluzia că acestea au pătruns în Moesia Inferior prin porturile din estul Mării Adriatice, apoi au traversat Dalmatia și Moesia Superior, coborând pe fluviu. Absența produselor occidentale din orașele de pe litoralul pontic (cu excepția a două piese *Dressel 14* descoperite la Parthenopolis) confirmă rămânerea totală a acestora în sfera de influență orientală și după cucerirea romană. Neatestarea lor nici în interiorul provinciei, deși cercetările în această zonă sunt numeroase, își găsește explicații în faptul că vinurile hispanice și cele italice erau transportate în primul rând în *dolia* (a căror capacitate ajungea până la 3000 l), și, într-o oarecare măsură, și în butoaie din lemn până în porturile importatoare (din orașele de pe *limes*), aici acestea fiind transferate în amfore locale; o situație oarecum asemănătoare era probabil și în cazul uleiului - acesta fiind transportat în amfore de mare capacitate (în special în vase *Dressel 20*, care depășeau 70 l), nu orice persoană își permitea achiziționarea unei amfore întregi, cu atât mai mult cu cât alimentația localnicilor era bazată mai mult pe grăsimi animale, produsul fiind comercializat la destinație în recipiente mai mici.

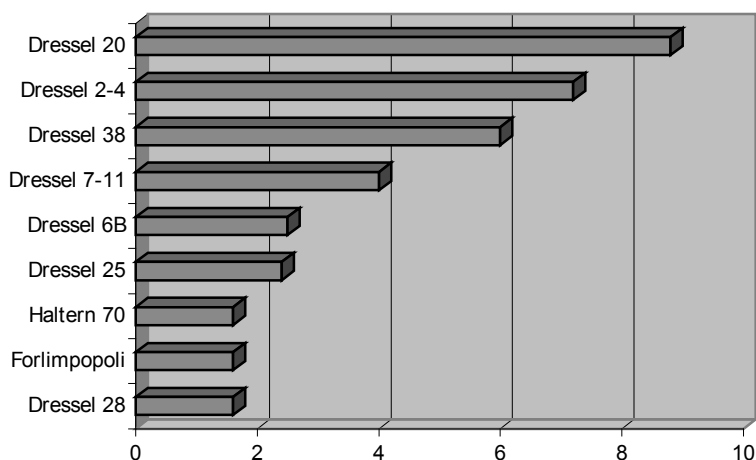
E. Anexe

Anexa 1 - Amforele din zona istro-pontică în epoca romană și romano-bizantină - origine, conținut principal, datare generală

nr. crt.	Tip de amfore	origine	conținut principal	datare generală
1.	Dressel 2 - 4	Italia, Hispania, Gallia, N Africii	vin	sf. sec. I a. Chr. - înc. sec. III p. Chr.
2.	Haltern 70	Hispania	vin, <i>defrutum</i> , <i>sapa</i>	sf. sec. I a. Chr. - sec. I p. Chr.
3.	Dressel 28	Hispania	vin	sec. I - II p. Chr.
4.	Dressel 25	Hispania	ulei	sf. sec. I a. Chr. - înc. sec. II p. Chr.
5.	Dressel 20	Hispania	ulei	sf. sec. I a. Chr.- înc. sec. IV p. Chr.
6.	Dressel 23	Hispania	ulei	mijl. sec. III - înc. sec. IV p. Chr.
7.	Dressel 7 – 11	Hispania	produse din pește	sec. I p. Chr.
8.	Dressel 14	Hispania	produse din pește	sec. I - înc. sec. III p. Chr.
9.	Dressel 38	Hispania	produse din pește	sec. I - II p. Chr.
10.	Forlimpopoli	Italia	vin	sec. I - mijl. sec. III p. Chr.
11.	Dressel 6	Italia	ulei	sec. I p. Chr.

12.	Camulodunu m 189	Germania (?), Britannia (?)	?	sec. I p. Chr.
13.		Hispania	produse din pește (?)	sec. IV p. Chr. (?)

Anexa 2 - Novae - Repartiția procentuală a
tipurilor de amfore occidentale romane timpurii
(*apud* Dyczec 1996)

F. Bibliografie

- Aldini, T. 1990, *Il Museo Archeologico Civico di Forlimpopoli*, Forlimpopoli.
- Almagro, M. 1955, *Las Necropolis de Ampurias*, vol. II, Barcelona.
- Antico Galina, M. 1986 (1989), *Anfore dei Musei di Alessandria e di Tortona*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 638 - 641.
- Ardeț, A. 2000, *Römische Amphoren aus Spanien und Italien in Dakien*, RCRF Acta 36, Abingdon, p. 487 - 490.
- Becker, C. 1986, *Note sur un lot d'amphores régionales du Ier siècle ap. J.-C. à Lyon (Fouille de l'îlot 24)*, Figlina 7, p. 157 - 150.
- Becker, C. 1986 (1989), *Production régionale d'amphores de type Dressel 2/4 et de type Dressel 1*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 578 - 579.

- Becker, C., Constantin, C., Villedieu F. 1986 (1989), *Types d'amphores en usage à Lugdunum du Ier au VIe siècle*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 656 - 659.
- Becker, C., Constantin, C., Desbat, A., Jacquilin, L., Lascoux, J.-P., 1986, *Le dépôt d'amphores augustéen de la rue de Favorite à Lyon*, Figlina 7, p. 65 - 89.
- Beltrán Lloris, M. 1970, *Las anforas romanas en España*, Zaragoza.
- Beltrán Lloris, M. 1974 (1977), *Problemas de la morfología i del concepto histórico geográfico que recubre la noción tipo. Aportaciones a la tipología de las ánforas beticas*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 97 - 131.
- Ben Lazreg, N., Bonifay, M, Drine, A, Troussset, P. 1993 (1995), *Production et commercialisation des salsamenta de l'Afrique ancienne*, în *L'Afrique du nord antique et medievale. VIe colloque international (Pau, octobre 1993 - 118e congrès). Productions et exportations africaines. Actualités archéologiques*, Aix-en-Provence, p. 103 - 142.
- Bezeczcy, T. 1986 (1989), *Roman Amphorae along the amber Route*. în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 645 - 647.
- Bjelajac, L. 1996, *Amfore gornjo mezijskog Podunavia*, Beograd.
- Blásquez Martínez, J. M., Remesal Rodríguez, J., Rodríguez Almeida, E. 1994, *Excavaciones arqueológicas en el Monte Testacio (Roma)*, Madrid.
- Bonifay, M. 1986, *Observations sur les amphores tardives à Marseilles d'après les fouilles de la Bourse (1980 - 1984)*, RANarb 19, p. 269 - 305.
- Bonifay, M., Congrès, G., Leguilloux, M. 1986 (1989), *Amphores tardives (V^e - VIIe siècle) à Arles et à Marseille*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 660 - 663.
- Bonifay, M., Piéri, D. 1995, *Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu*, JRA 8, p. 94 - 120.
- Bonifay, M., Villedieu, F. 1987 (1989), *Importations d'amphores orientales en Gaule (V^e - VIIe siècle)*, în *Recherches sur la céramique byzantine*, p. 21 - 36.
- Böttger, B. 1980, *Die Gefäßkeramischen aus dem Kastell Iatrus (V R Bulgarien)*, EAZ Etnogr.-Archaol. Z. 21, p. 427-436.
- Böttger, B. 1982, *Die Gefäßkeramischen aus dem Kastell Iatrus*, în *Iatrus-Krivina II*, p. 33-148.
- Böttger, B. 1986 (1990), *Zur Lebensmittelversorgung des Niedermösischen Kastells Iatrus (4.-6. JH.)*, în Vetters, H., Kandler, M., *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnutum. Der Römische Limes in Österreich*, Heft 36/2, Wien, p. 925-930.
- Böttger, B. 1991, *Die Gefäßkeramischen Funde (1975-1981)*, în *Iatrus-Krivina IV*, p. 157-166, pl. 45-54.
- Buzdugan, C., Popovici, D., Bătrâna, L., Bătrâna, A., Murat, A. 1998 - 2000, *Cercetările preliminare din necropola tumulară de la Hârșova*, Cercetări Arheologice 11, partea a II-a, p. 425 - 455.
- Cambi, N. 1986 (1989), *Anfore romane in Dalmazia*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 311 - 337.
- Carignani, A., Pacetti, F. 1986 (1989), *Anfore tardo-antiche dagli scavi del Palatino*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 610 - 615.

- Cerro, L. F., Vega, W. F., Hesnard, A. 1974 (1977), *Contributions à l'établissement d'une typologie des amphores dites "Dressel 2 - 4"*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 179 - 206.
- Ciotola, A., Picciola, S., Santangeli, R., Volpe, R. 1986 (1989), *Roma: tre contesti. 1. Via Nova Chivo Palatino. 2. Crypta Balbi. 3. Via Sacra - Via Nova*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 604 - 609.
- Congrès, G., Leguilloux, M., avec la collaboration de Brien-Poitevin, F. 1991, *Un dépotoir de l'antiquité tardive dans le quartier de l'Esplanade à Arles*, RANarb 24, p. 201 - 234.
- Desbat, A., Martin-Kilcher S. 1986 (1989), *Les amphores sur l'axe Rhône - Rhin à l'époque d'Auguste*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 339 - 365.
- Dressel, H. 1879, *Di un grande deposito di anfore rinvenuto nel nuovo quartiere del Castro Pretorio*, *Bulletino della Commissione Archaeologica Comunale di Roma* 7, p. 36-112, 143-196.
- Dyczec, P. 1996, *Novae. Une forteresse de la Première Légion Italique. Remarques concernant les amphores romaines aux Ier - IIIe siècles ap. J.-C.*, *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 29, Louvain -la-Neuve, p. 23-40.
- Empereur, J. - Y., Hesnard, A. 1987, *Les amphores hellénistiques*, în Lévêque, P. Morel, J.-P., *Céramiques hellénistiques et romaines II*, *Annales littéraires de l'Université de Besançon* 331, Paris, p. 9 - 71.
- Empereur, J. - Y., Picon, M. 1986, *À la recherche des fours d'amphores*, *BCH Suppl.* 13, 1986, p. 103-126.
- Empereur, J. - Y., Picon, M. 1986 (1989), *Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 223 - 248.
- Ettlinger, E. 1974 (1977), *Aspects of amphora - typology, - seen from the North*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 9 - 16.
- Fackini, G. M., 1986 (1989), *Una fornace d'anfore Dressel 2/4 a Brignano Frascata (Al)*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 560 - 561.
- Falkner, R. K. 1999, *The pottery*, în Poulter, A. G., Falkner, R. K., Shepherd, J. D., *Nicopolis ad Istrum: A Roman to Early Byzantine city. The pottery and glass*, London.
- Freed, J. 1986 (1989), *Late stamped Dressel 2/4 amphoras from a deposit dated post 200 A. D. at Villa site 10 on the Via Gabina*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 616 - 617.
- Freed, J. 2000, *Adoption of the form of the Coan amphora of "Dressel 2 - 4" amphoras in Italy and north-eastern Spain*, *RCRF Acta* 36, Abingdon, p. 459 - 466.
- Kapitän, G. 1972, *Le amfore del relitto romano di capo Ognina (Siracusa)*, în *Recherches sur les amphores romaines*, p. 243 - 252.
- Keay, S. J. 1984, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence, part (i)*, *BAR I.S.* 196 (i), Oxford.
- Kelemen, M. H. 1987, *Roman Amphorae in Pannonia - North Italian Amphorae*, *ActaArchHung* 39, p. 3-45.

- Kelemen, M. H. 1990, *Roman Amphorae in Pannonia. III*, ActaArchHung 42, p. 147 - 193.
- Krapivina, V. V. 1993, *Olbia. Materialnaia cultura I - IV vv. n. e.*, Kiev.
- Kuzmanov, G. 1985, *Rannovizantijska keramika ot Trakija i Dakija (IV-nacialoto na VII v.)*, Razkopki i proučvanja XIII, Sofia.
- Kuzmanov, G., Salkin, A. 1992, *Anticini amfori akvatoriia na Cernomorskato kraibrejie na Iojna Dobrudja*, Izvestiia Varna 28 / 43, p. 27 - 61.
- Lamboglia, N. 1955, *Sulla cronologia delle anfore romane di età repubblicana (II - I secolo a. C.)*, RivStLig 21, p. 242 - 270.
- Laubenheimer, F. 1986 (1989), *Les amphores gauloises sous l'Empire: Recherches nouvelles sur leur production et leur chronologie*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 105 - 138.
- Laubenheimer, F. 1990, *Le temps des amphores en Gaule. Vins, huiles, et sauces*, Paris.
- Lemaître, S. 2000, *Les importations des amphores de Méditerranée orientale à Lyon au IIIe siècle ap. J.-C.*, RCRF Acta 36, Abingdon, p. 467 - 476.
- Lusuardi Siena, S. 1974 (1977), *Appunti su alcune tipi di anfore lunensi*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 207 - 230.
- Maioli, M. G., Stoppioni, M. 1986 (1989), *Anfore di produzione romagnola*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 574 - 575.
- Manconi, D. 1986 (1989), *Anfore romane in Umbria alla sinistra del Tevere*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 590 - 593.
- Miro, J. 1988, *La produccion de anforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vinode la Tarraconense (siglos I a. C.-II d. C.)*, BAR I.S. 473, Oxford.
- Morel, J.-P., 1986 (1989), *Un atelier d'amphores Dressel 2/4 à Cales*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 558 - 559.
- Opaiț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea*, Peuce 8, p. 291 - 327.
- Opaiț, A. 1987 A, *Amfore romane de mare capacitate. Considerații tipologice*, SCIVA 38, 3, p. 245 - 258.
- Opaiț, A. 1987 B, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, Dacia, N. S., 31, p. 145 - 155.
- Opaiț, A. 1991 A, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol) - sec. V î. e. n. - VII e. n.*, Peuce 10, vol. 1, p. 133 - 180, vol. 2, p. 165 - 216.
- Opaiț, A. 1991 B, V. *Ceramica*, în A. Opaiț, M. Zahariade, Gh. Poenaru-Bordea, C. Opaiț, *Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi*, Peuce 10, vol. 1, p. 211 - 260, vol. 2, p. 230 - 283.
- Opaiț, A. 1996, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV - VI p. Ch.)*. *Producția ceramicii locale și de import*, București.
- Opaiț, A. 1997 - 1998, *North African and Spanish amphorae in Scythia Minor*, Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia III, Roma - Paris, p. 47 - 95.
- Opaiț, A. 2000, *Early Roman amphorae from Leptiminus*, RCRF Acta 36, Abingdon, p. 439 - 442.
- Panella, C. 1986 (1989), *Le anfore italiche del II secolo D. C.*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 139 - 178.

- Panella, C., Fano, M. 1974 (1977), *Le anfore con anse bifide conservate a Pompei. Contributo ad una loro classificazione*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 133 - 177.
- Papi, E. 1986 (1989), *Siena: anfore romane de Castelvecchio*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 618 - 619.
- Paraschiv, D. 1997, *Descoperiri arheologice de epocă romană la Măcin*, Pontica 30, p. 317 - 330.
- Pasqual Guasch, R. 1974 (1977), *Las ánforas de Layetania*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 47 - 96.
- Pasquinucci, M., Cherubini, L., del Rio, A., Menchelli, S., Storti, S., Vaggioli, L. A. 1986 (1989), *Ricerche archaelogico-topografiche nella fascia costiera tirrenica (ager pisanus e volaterranus occidentale): risultati preliminari*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 620 - 625.
- Peacock D. P. S. 1974, *Amphorae and the Baetican Fish Industry*, The Antiquaries Journal, 54, II, p. 232 - 244.
- Peacock, D. P. S. 1994, *The Amphorae: Typology, Fabric and Chronology*, în *Carthage II*, 2, p. 42 - 52.
- Peacock, D. P. S., Bejaoui, F., Belazreg, N. 1986 (1989), *Roman amphora production in the Sahel region of Tunisia*, în *Amphores romaines et histoire économique*, p. 179 - 222.
- Peacock, D. P. S., Bejaoui, F., Ben Lazreg, N. 1990, *Roman Pottery production in Central Tunisia*, JRA 3, p. 59 - 85.
- Peacock, D. P. S., Williams, D. F. 1986, *Amphorae and the Roman economy. An introductory guide*, London - New York.
- Rădulescu, A. 1973, *Amfore cu inscripții de la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica 6, p. 193 - 208.
- Rădulescu, A. 1976, *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, Pontica 9, p. 99 - 114.
- Revilla Calvo, V. 1995, *Produccion ceramica, viticultura y propiedad en Hispania Tarraconensis (siglos I a. C. - III d. c.)*, Barcelona.
- Riley, J. A. 1979, *The coarse pottery from Benghazi*, în Lloyd, J. A. (ed.), *Sidi Khrebish excavations Benghazi (Berenice)*, II, Tripoli, p. 91-467.
- Rodriguez Almeida, E. 1972, *Novedades de epigrafia anforiaria del Monte Testaccio*, *Recherches sur les amphores romaines*, p. 107 - 241.
- Sazanov, A. 1995 (1997), *Les amphores de l'antiquité tardive et du moyen age: continuité ou rupture? Le cas de la Mer Noire*, în *La céramique médiévale en Méditerranée*, p. 87 - 102.
- Sciallano, M., Sibella, P. 1991, *Amphores. Comment les identifier?*, Aix-en-Provence.
- Scorpan, C. 1975, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, Pontica 8, p. 263 - 313.
- Scorpan, C. 1976, *Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV-VII) din spațiul mediteranean și pontic*, Pontica 9, p. 155 - 185.
- Scorpan, C. 1977, *Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique*, Dacia, N. S. 21, p. 269 - 297.
- Tchernia, A. 1986, *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, Rome.

- Tchernia, A., Villa, J.-P. 1974 (1977), *Note sur le matériel recueilli dans la fouille d'un atelier d'amphores à Velaux (Bouches-du-Rhône)*, în *Méthodes classiques et méthodes formelles*, p. 231 – 239.
- Tchernia, A., Zevi, F. 1972, *Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie*, în *Recherches sur les amphores romaines*, p. 35 - 67.
- Topoleanu, F. 2000, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I - VII d. Ch.)*, Tulcea.
- Vidrih Perko, V., Pavletic, M. 2000, *Report on ceramics from Brijuni*, RCRF Acta 36, Abingdon, p. 263 - 269.
- Vilvorder, F., Symonds, R. P., Rekk, S. 2000, *Les amphores orientales en Gaule septentrionale et au sud-est de la Grande-Bretagne*, RCRF Acta 36, Abingdon, p. 477 - 486.
- Zeest, I. B. 1960, *Keramiceskaja Tara Bospora*, MIA 83.
- Zevi, F. 1966, *Appunti sulle anfore romane. I – La tavola tipologica del Dressel*, *Archeologia Classica* 18, 2, p. 207 – 247.

F. Abrevieri

*Amphores romaines
et histoire économique -*

Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986) organisé par l'Università degli Studi di Siena, l'Università degli Studi di Roma - La Sapienza, le centre national de la recherche scientifique (RCP 403) et l'École Française de Rome, Collection de l'École Française de Rome 114, Rome, 1989.

Carthage II, 2

- M.G. Fulford, D.P. S. Peacock (eds.), Excavations at Carthage: The British Mission, II, 2, The Circular Harbour, North Side. The Pottery, Oxford, 1994.

Figlina

- Figlina. Documents du laboratoire de céramologie de Lyon, Lyon.

Iatrus-Krivina

- Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau, Akademie Verlag, Berlin.

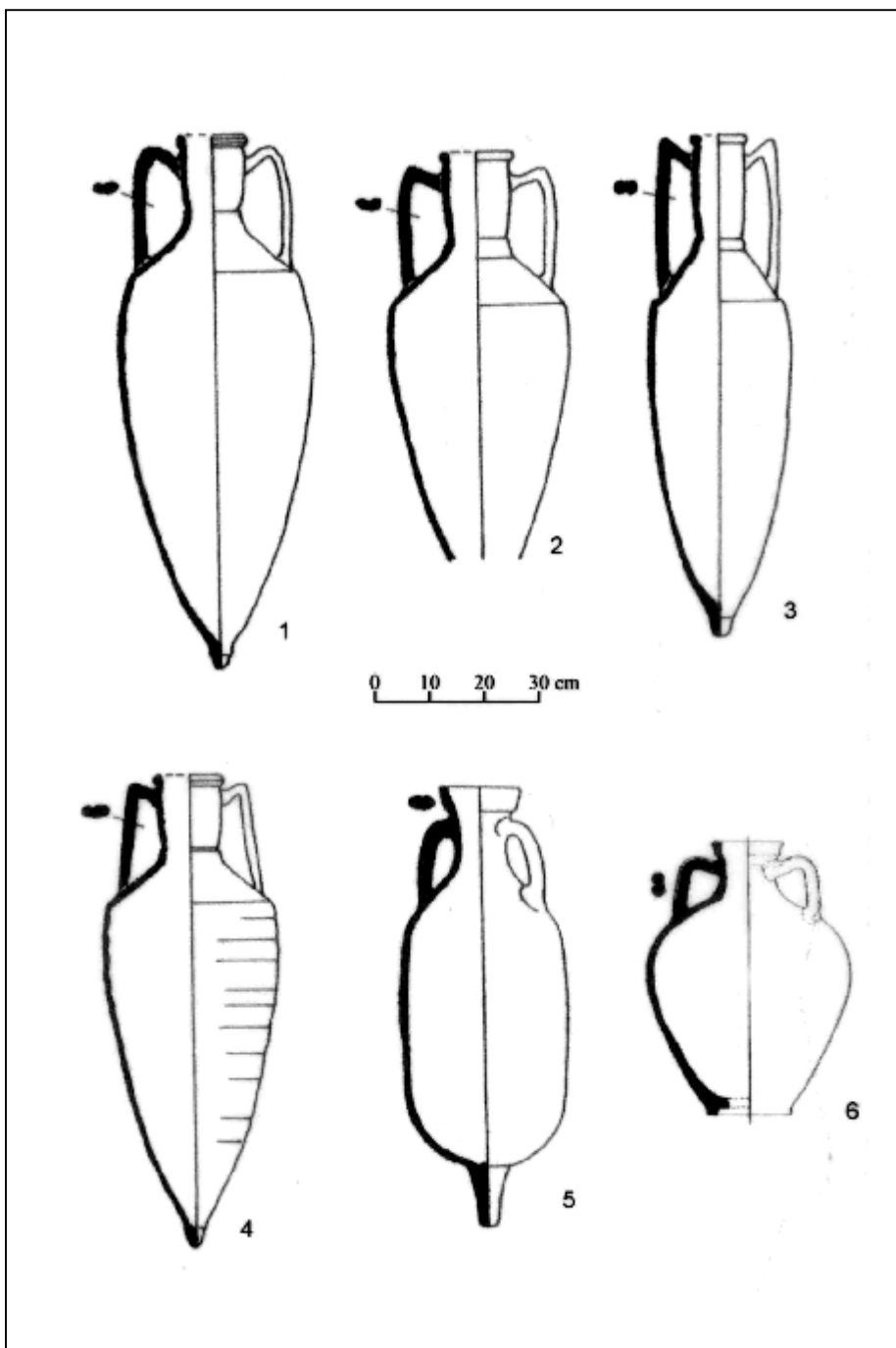
*La céramique médiévale
en Méditerranée*

- Démians d'Archimbaud, G. (ed.), La céramique médiévale en Méditerranée. Actes du VIe Congrès de l'Association Internationale pour l'Étude des Céramiques Médiévales en Méditerranée, Aix-en-Provence, 13-18 novembre 1995, Aix-en-Provence, 1997.

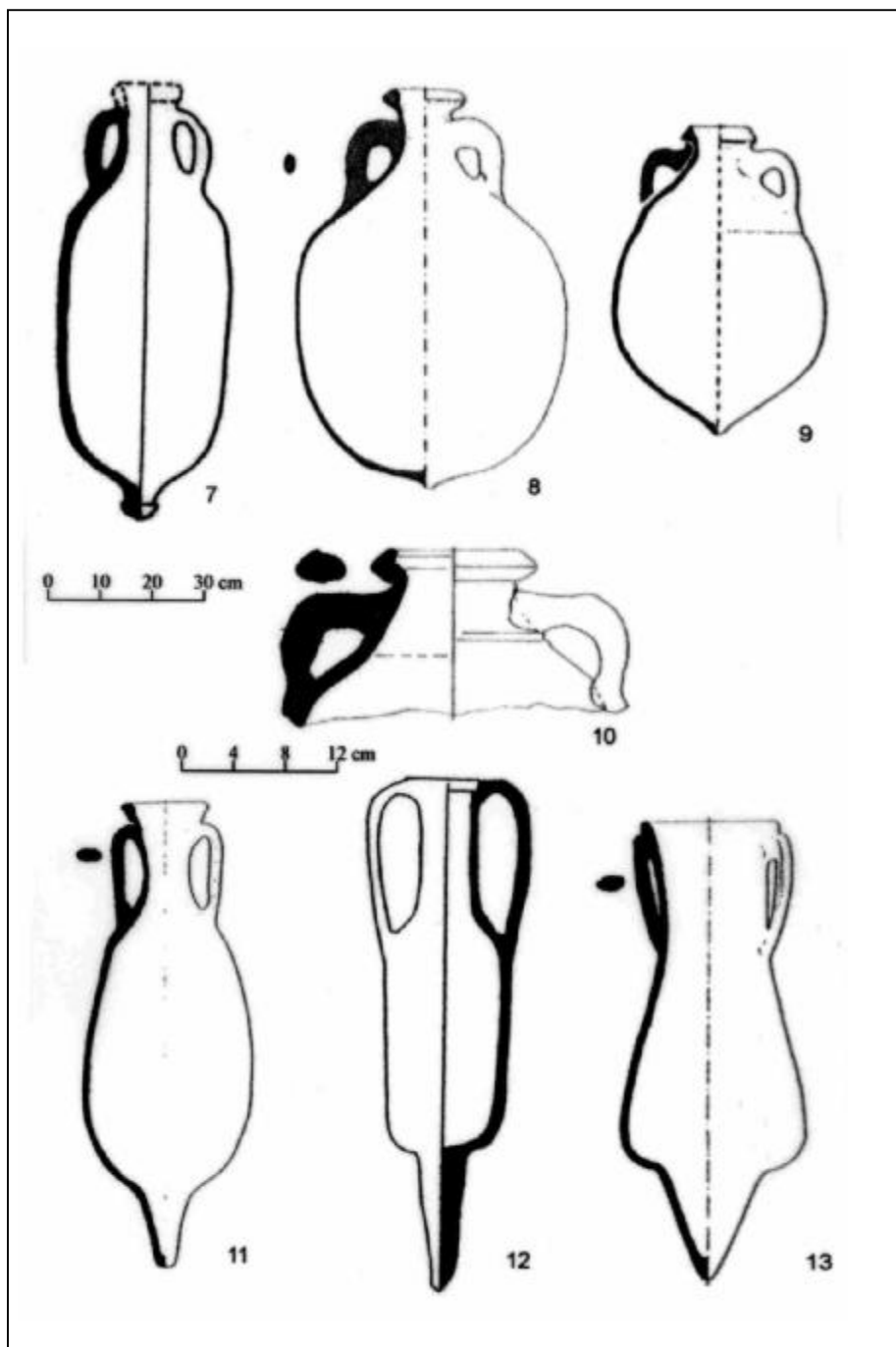
Les amphores en Gaule

- Laubenheimer, F. (ed.), Les amphores en Gaule. Production et circulation. Table ronde internationale,

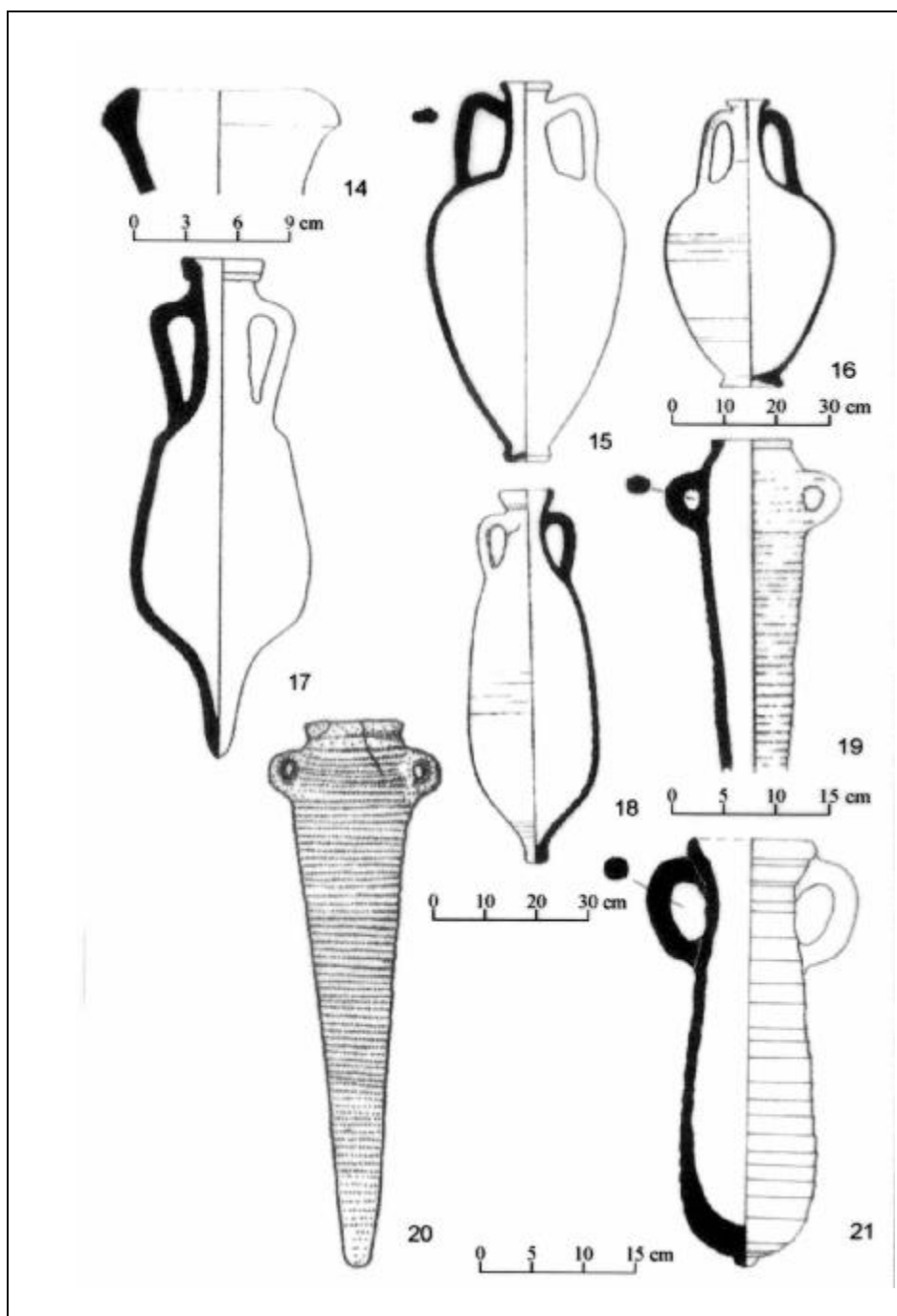
- Metz 4-6 octobre 1990, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne 116, Paris 1992.
- Les amphores lusitanniennes* - Alarcao, A., Mayet, F. (eds.), *Les amphores lusitanniennes. Typologie, production, commerce, Actes des Journées d'Études tenues à Conimbriga les 13 et 14 octobre 1988*, Paris, 1990.
- Méthodes classiques et méthodes formelles* - Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores. Actes du colloque de Rome, 22-29 mai 1974, Collection de l'École Française de Rome 32, Rome, 1977.
- Occasional Paper 19 - Occasional Paper 19. Hughes M. J. (ed.), *Scientific Studies in Ancient Ceramics*, British Museum, London, 1981.
- PACT 10 - PACT. Revue du groupe européen pour les techniques physiques, chimiques, biologiques et mathématiques appliquées à l'archéologie 10. Hackens, T., Schvoerer, M. (eds.), *Datation - caractérisation des céramiques anciennes. Cours intensif européen, Bordeaux - Talence, 6-18 avril 1981*, Paris, 1984.
- Recherches sur les amphores romaines* - *Recherches sur les amphores romaines*, Collection de l'École Française de Rome 10, Rome, 1972.

Pl. 1 – Amfore occidentale

Pl. 2 – Amfore occidentale

Pl. 3 - Amfore occidentale

WESTERN ROMAN AMPHORAE IN THE LOWER DANUBE REGION

Abstract

13 Amphora types produced in the Western provinces of the Empire during the Early Roman and at the beginning of the Roman-Byzantine period have circulated in the Lower Danube region, documented in the following archaeological sites:

- *Dressel 2 – 4* type – Novae and Aegyssus;
- *Haltern 70* type – Novae;
- *Dressel 38* type – Novae;
- *Dressel 25* type – Novae ;
- *Dressel 20* type – Novae ;
- *Dressel 23* type – Halmyris, Babadag-Topraichioi, in the Ibidean territory, Nicopolis ad Istrum;
- *Dressel 7 - 11* type – Novae;
- *Dressel 14* type – Parthenopolis (Costinești), in the Tomitan territory;
- *Dressel 38* type – Novae, Halmyris, Argamum;
- *Forlimpopoli* type – Novae;
- *Dressel 6* type – Novae;
- *Comulodunum 189* type – Carsium;
- An amphora for which no analogy was yet discovered, but for which the form and the material texture indicate the Western provenience (probably Betic), found at Beroe.

From the presentation of the Western amphorae types discovered in the Lower Danube region, it's easily noticeable that Hispanic, followed by the Italic products predominate. These were mainly found in the fortified cities along the Danubian *limes*: Novae, Carsium, Beroe, Arrubium, Aegyssus, Halmyris; as one advances downstream, the percentage of the vessel discussed here diminishes, the resulting idea being that these products entered the Moesia Inferior trough the Eastern Adriatic harbours, these crossed Dalmatia and Moesia Superior. The absence of the Western products in the West-Pontic cities (except for the two *Dressel 14* type amphorae from Parthenopolis) confirms that these ones were mainly influenced by the Orient even after the Roman conquest.

BUSTURI ROMANE INTRATE RECENT ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

Zaharia COVACEF

Materialele arheologice aduse la lumină de săpăturile de salvare practicate în orașul și județul Constanța sunt numeroase și foarte variate, atât din punct de vedere categorial, cât și în privința materiei prime din care au fost realizate. Între acestea se numără și trei busturi masculine descoperite în anii din urmă la Constanța, la Poiana și în com. Independența.

1. **Bust masculin** lucrat din marmură de culoare albă, căruia îi lipsește capul; prezintă o serie de spărturi pe umărul și brațul stâng, de asemeni au sărit câteva așchii de pe mantie (unele deja lipite). Inv. 42386. Dimensiuni: Î: 53,5 cm; l.: 52 cm; gr.: 20 cm. Bustul a fost descoperit la începutul lunii octombrie 2001, cu ocazia săpăturilor de salvare prilejuite de construirea barului „Beta” în zona de necropolă de pe str. Ștefan cel Mare, în parcul de lângă Colegiul Național „Mircea cel Bătrân”.¹ (Fig.1).

Bustul a fost scobit în spate unde are un suport, adânc de 6,5 cm, care se prelungește formând o bază piesei, mai mică decât lățimea acesteia; la partea superioară, la ceafă, suportul este lat de 15 cm. Baza, văzută din față, este înaltă de 5,3 cm, lungă de 17 cm și are grosimea de 8,5 cm.

Personajul este îmbrăcat într-o tunică, ale cărei falduri pornesc de la baza gâtului, peste care este aruncată toga care-i înfășoară mâna dreaptă și apoi este trecut peste umărul stâng. Piesa se înscrie în categoria monumentelor funerare și, probabil, pe bază ar fi trebuit să fie trecut numele personajului; aceasta era una dintre modalitățile de reprezentare a defuncțiilor.

Este o piesă realizată cu multă acuratețe și atenție în redarea faldurilor veșmântului. Faptul că nu s-a păstrat capul ne împiedică să încercăm o identificare a personajului. Un bust masculin din aceeași categorie, și tot acefal, a fost descoperit mai demult la Constanța². Însă cea mai bună analogie, atât ca

¹ Săpătura, care a prilejuit cercetarea a șapte morminte, a fost executată de colegul Constantin Chera, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru bustul pe care ni l-a încredințat spre cercetare și publicare.

² Gr. Florescu, în An.Dob, (1934), p. 123, nr. 4, fig. 8 – care propune datarea piesei la sfârșitul sec. I – începutul sec. II p. Chr.; I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul Regional al*

modalitate de realizare cât și ca material, o găsim la Durostorum³, de unde provine un bust⁴ – de asemenea acefal.

Bustul pe care-l prezentăm se datează în secolul II și a fost realizat într-unul dintre atelierile de marcă ale Tomisului antic. Zona în care a fost descoperit – zonă de necropolă⁵ – ne-a oferit o mare varietate de monumente sculpturale funerare: stele-edicule⁶, portrete⁷, frize de la mausolee⁸, sarcofage⁹. Necropola era situată pe drumul care ducea spre Histria și, conform obiceiului roman, mormintele care se aflau de-o parte și de alta a principalelor drumuri erau împodobite cu adevărate opere de artă, iar inscripțiile care le însoțeau îi îndemneau pe trecători să zăbovească și să se gândească la viața de apoi.

2. Bust-portret masculin, din marmură, foarte bine conservat. Inv. 39539. A fost descoperit întâmplător în com. Independența, în vara anului 2000 și achiziționat de muzeu. Bustul, înalt de 38 cm și lat de 23 cm, este lucrat împreună cu baza. (Fig.2).

Personajul reprezentat este îmbrăcat într-o tunică peste care este aruncată toga prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. Chipul este oval; ochii alungiți au pupile dar nu au irisul marcat; deasupra acestora sunt redată sprâncenele. Nasul este masiv, drept, cu orificiile nazale marcate. Fața este completată de o mustață cu vârfurile întoarse în sus și o barbă lungă; ambele ondulate, la fel cu părul. Deasupra părului pare a avea o bentiță.

3. Bust-portret masculin, din marmură, bine conservat. Inv. 37939. A fost descoperit pe câmp între com. Poiana și cartierul Palazu Mare-Constanța, în vara anului 1989. Bustul a fost lucrat împreună cu baza, a cărei lungime îi asigură stabilitatea. Dimensiuni: I: 32,8 cm; l.: 24,7 cm; baza: L: 18 cm; Î: 5,4 cm; gr.: 7,5 cm. Suportul din spatele bustului, care ține de la ceafă până la bază, este înalt de 17,5 cm; lățimea acestuia la cele două capete este de 10 cm, iar în centru de 7,5 cm. (Fig.3).

Personajul este îmbrăcat cu tunică peste care are o pelerină ale cărei falduri

Dobrogei, extras din An.Dob., (1937), p. 7, nr. 13; Z. Covacef, *Pontica*, 23(1990), p. 149, nr. 16; eadem, *Arta sculpturală în Dobrogea romană. Sec. I-III*, Cluj-Napoca 2002 – datează bustul în prima jumătate a sec. III p.Chr. (probabil între 230-240)

³ I.I.Russu, în *AISC*, 3(1936-39), p. 176-177, nr.3, fig. 3 – care propune datarea bustului în sec. III p.Chr.; Z. Covacef, în *Pontica*, 23(1990), p. 155; eadem, *Arta*, p. 93 – datează piesa în a doua jumătate a sec. II p.Chr.

⁴ Același aranjament al veșmântului îl vedem și la statuia "cetățeanului" din Tomis care s-a bucurat de atenția cercetătorilor încă de la descoperire, devenind foarte cunoscută: V.Pârvan, în *Arch.Anzeiger* (1914), col. 435, fig. 5; idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc. (1923), fig. 66; G.C.Giglioli, *Cat. del Museo dell'Impero* (Roma), 1927, p. 104, pl. XXVI; Silvio Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano (1933), p. 338 și urm., fig. 445; E. Panaitescu, *Monumenti della civiltà romana nella Moesia*, p. 241, fig. 14; R. Vulpe, *HAD*, pl. XXIX / 49; G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 2(1958), p. 269-272, fig. 2-3; eadem, în *Dacia*, NS, 8 (1964); Z. Covacef, în *Quaderni*, Roma, p. 256, fig.7; eadem, în *Pontica*, 23(1990), p. 141, nr. 11, pl. VI, 1; eadem, *Arta*, p. 78-79, nr. 18, pl.VII, fig.1.

⁵ V. Barbu, *St.Cl.*, 3(1961), p. 205 și urm.

⁶ V. Barbu, *Dacia*, NS, 7(1963), p. 562-564, fig. 10; Z. Covacef, *Arta*, p. 75, pl. VI, 5.

⁷ Z. Covacef, *Pontica*, 14(1981), p. 289-296; eadem, *Arta*, p. 81, pl. VII,3.

⁸ Z. Covacef, *Pontica*, 17(1984), p. 77-83; eadem, *Arta*, p. 236, pl. XLIII, 1.

⁹ Eadem, *Arta*, p. 228, pl. XLI, 3.

cad drepte de pe umeri, iar capătul este prins cu o fibulă rotundă pe umărul drept. Chipul este rotund, fruntea mică, arcade cu sprâncene proeminente deasupra ochilor ușor exoftalmici, fără pupilă marcată. Nasul drept are orificiile nazale marcate. În jurul gurii mustața cu vârfurile în jos și barba ondulată. Părul, lung până pe umeri este de asemeni ondulat; pe cap poartă o bentiță.

Atitudinea în care sunt reprezentate ultimele două busturi-portret este specifică redării figurii marilor căpitani, sau unor personalități ale vieții publice locale și se înscriu categoriei „artă laică oficială”. Primul bust prezentat – care, din păcate, este acefal – îl înscriem categoriei „artă laică privată”, cu caracter funerar.

A încerca identificarea celor două portrete păstrate este o acțiune foarte dificilă. Deși au fost lucrate cu o bază pe care, probabil, ar fi trebuit trecut numele celui reprezentat, acesta lipsește (sau, probabil, a fost scris cu vopsea). Ambele busturi nu sunt doar tipologice, ci tipologico-fizionomice. Figurile celor onorați în acest mod trebuiau să fie cât mai asemănătoare cu realitatea, pentru ca personajele să poată fi recunoscute ușor. Meșterii sculptori erau destul de pricepuți în realizarea unor portrete fizionomice, într-o perioadă în care arta sculpturală era principala modalitate de reprezentare a contemporanilor.

Revenind la fizionomie, trăsăturile somatice ale portretului descoperit la Independența sunt orientale (semitice). Cine era acest personaj care, se pare, a jucat un rol important în istoria, militară credem, a zonei, din moment ce i-a fost dedicat acest bust, deocamdată nu putem ști. Informații suplimentare s-ar putea găsi în izvoarele epigrafice.

Cel de al doilea bust-portret ne prezintă de asemenea un portret tipologico-fizionomic. Din aceleași motive nici acest personaj nu poate fi identificat. Putem însă adăuga faptul că trăsăturile somatice indică un băștinaș, ajuns într-o poziție socială importantă (un *princeps loci*, un conducător local), a ocupat o demnitate care i-a permis să poată face ceva pentru comunitatea care l-a răsplătit cu acest bust (probabil și cu alte recompense).

Din punct de vedere cronologic monumentele aparțin secolului II p.Chr.: primul – realizat la începutul secolului; cel de-al doilea – în prima jumătate; al treilea – în a doua jumătate.

În ceea ce privește atelierile din care provin, ținând cont de maniera de execuție, de asemănările cu portrete similare, credem, că busturile nr. 1 și nr. 3 au fost lucrate în atelier tomitane; în timp ce bustul nr. 2, din aceleași considerente, ar fi putut fi realizat fie la Tropaeum Traiani (vezi portretul de efeb de aici¹⁰), fie la Callatis (pentru aceeași epocă vezi portretul callatian al lui Evandros¹¹).

¹⁰ Z. Covacef, Pontica, 23(1990), p. 153; eadem, *Arta*, p. 87, pl. VIII, 1.

¹¹ G. Bordenache, în Dacia, NS, 4(1960), p. 499, nr. 8, fig. 12; Z. Covacef, *Arta*, p. 83, nr. 2.

x x

Arta sculpturală laică din Dobrogea antică este bine documentată de monumente provenind mai ales din marile centre, fie că este vorba de arta oficială, fie de cea privată. Cele trei busturi recent intrate în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se adaugă fondului de piese din această categorie, evidențiind încă o dată amploarea pe care o căpătase arta sculpturală în epoca romană.

De remarcat totodată că atât portretistica imperială, cât și cea privată era preferată de locuitorii Dobrogei antice, atelierele tomitane, urmate de cele din Durostorum, fiind cele mai prolifiche în acest domeniu¹².

¹² Z. Covacef, *Arta*, p. 96-99.

Fig. 1 – Bust masculin

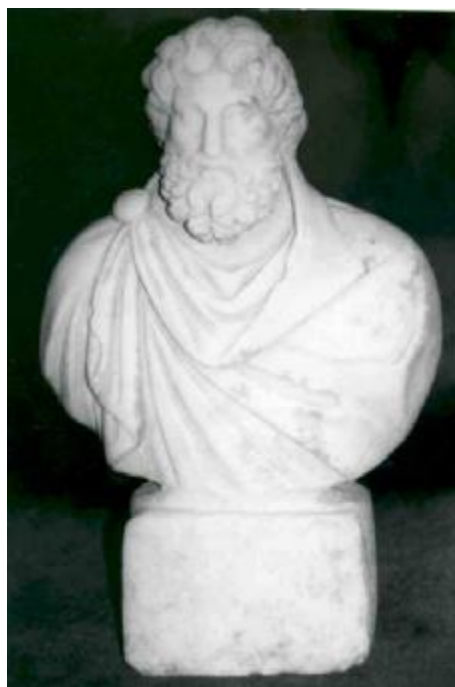

Fig. 2 – Bust-portret masculin

Fig. 3 – Bust-portret masculin

BUSTES ROMAINS RÉCEMMENT ENTRÉS DANS LES COLLECTIONS DU MUSÉE D'HISTOIRE NATIONALE ET D'ARCHÉOLOGIE CONSTANȚA

Résumé

L'auteur présente trois bustes découverts les dernières années.

1. Buste masculin – acéphale – en marbre trouvé pendant les fouilles archéologiques de sauvetage dans une des nécropoles tomitaines. Le personnage est vêtu d'une toge ample agrafée d'une fibule. Le type de la représentation s'inscrit dans la catégorie des monuments funéraires. (Fig.1)

2. Buste-portrait masculins, en marbre, trouvé par hasard dans le territoire du village Independența. Le personnage est vêtu d'une tunique et une toge agrafé sur l'épaule droit d'une fibule ronde. (fig.2).

3. Buste-portrait masculin, en marbre, trouvé dans le territoire tomitaine. Le personnage est vêtu aussi d'une tunique et une toge agrafée d'une fibule ronde sur l'épaule droite. (Fig.3)

Les bustes-portraits n.os 2 et 3 appartiennent à l'art laïque et présentent des portraits typologique-physionomiques; le no.2 a une physionomie orientale (sémitique plus précisément). Par son attitude on peut dire que le monument représente un personnage qui a joué un rôle important dans la vie politique de la zone. Le no.3 a une physionomie qui indique un indigène; probablement un *princeps loci*.

Du point de vue chronologique les trois monuments appartiennent au II s.apr.J.-C. (1 – commencement du siècle; 2 – première moitié du siècle et 3 – deuxième moitié du siècle).

En ce qui concerne les ateliers: n.os 1 et 3 proviennent des ateliers tomitains; no. 2 soit d'un atelier callatien, soit d'un atelier de Tropaeum Traiani.

UN OPAIȚ CU SIMBOLURI PALEOCREȘTINE DESCOPERIT LA TOMIS

Constantin BĂJENARU

O săpătură de salvare efectuată în vara anului 1999 pe strada Mircea cel Bătrân nr. 15 din Constanța, pe locul fostului restaurant "Dobrogea" (într-un perimetru aflat nu departe de Piața Ovidiu), a permis cercetarea unui sector al anticului Tomis în care s-au pus în evidență urme de locuire din perioada romană și romano-bizantină (secolele II-VI p.Chr.). Din materialul arheologic recuperat se individualizează un opaiț descoperit în secțiunea III, caroul 6, într-un strat de umplutură masivă cu ceramică romană timpurie, gros de aproximativ 30-40 cm, depus peste un pavaj din pietre mari și mijlocii aflat la o cotă de -1,60 m față de nivelul actual de călcare¹.

Găsit într-o stare fragmentară extrem de accentuată, opaițul a fost restaurat în proporție de 90% (fig. 1, 2). Este lucrat dintr-o pastă fină de culoare roșie-cărămizie, cu o angobă de aceeași culoare. Dimensiuni: lungime = 8 cm; diametrul = 6 cm; înălțimea = 2,4 cm. Corpul este rotund, ciocul scurt, cel mai probabil cordiform (sau foarte apropiat de această formă), cu orificiul de ardere mare, toarta lamelară perforată și cu o incizie mediană. Discul concav este delimitat de bordură prin două incizii circulare. Din păcate, discul este spart; mai sunt vizibile în partea de jos mici fragmente dintr-un decor foarte bine reliefat de tipar. Bordura este ornată cu nouă cruci incizate în pasta crudă, dispuse cinci pe o parte și patru pe cealaltă. În general, se distinge foarte bine, cu excepția uneia care a fost „ștearsă” pe jumătate (probabil în timp ce opaițul a fost mânuit de meșter înaintea introducerii în cuptor) și a alteia care era incizată pe un fragment care s-a pierdut (dar în locul respectiv se observă foarte clar capetele unuia din brațele crucii). De asemenea, în dreptul orificiului pentru fitil sunt vizibile două granule dispuse simetric. Baza rotundă, delimitată de un cerc incizat, are în centru, foarte bine reliefată de tipar, *planta pedis* (de forma unei tălpi de cizmă). De o parte și de alta, de asemenea incizați în pasta crudă, apar, stilizați, un delfin și un porumbel. Stilizarea acestuia din urmă este foarte marcată, astfel că la prima vedere ar părea o frunză de iederă. Totuși, o analiză mai atentă ne arată un punct care vrea să reprezinte ochiul, ceea ce ne determină să credem că este imaginea unui porumbel.

¹ Detalii asupra contextului în care a fost descoperit opaițul în raportul complet al săpăturii preconizat să apară în viitorul număr al revistei.

Slabe urme de folosire sunt vizibile pe cioc. Câteva ștersături și mici depuneri de impurități trădează o mânăuire ceva mai neglijentă din partea meșterului, fie la tipar, fie în momentul când a incizat semnele de pe bordură și de pe fund, fie la introducerea în cuptor. Dar acestea nu afectează calitatea superioară a produsului, fie și numai dacă ne gândim la calitatea tiparului, care pune în evidență cu foarte mare claritate atât imaginea de pe disc (cât se mai păstrează din ea), cât și *planta pedis*.

Tipul de opaiț în care se încadrează exemplarul descoperit la Tomis - cu corp rotund și cioc scurt, rotunjit, cel mai adesea cordiform - cunoaște o arie largă de răspândire în epoca romană timpurie. Acesta își are originea în produsele italice din secolul I p.Chr.², dar atinge apogeul în secolele II-III, când centre de producție importante s-au dezvoltat mai ales în Africa de Nord și în regiunea est-mediteraneeană³, dar și în Dobrogea (mai cu seamă pe litoralul vest-pontic, unde o foarte mare circulație în secolele II-III au avut lucernele produse la Tomis de *officina* lui Euctemon și a urmașilor săi⁴).

Ca formă, exemplarul nostru se apropie foarte mult de opaițele tip Euctemon, mai ales de variantele timpurii ale acestora. Totuși, imaginea de pe disc și mai ales *planta pedis* (care nu apare pe lucernele lui Euctemon) nu ne permit găsirea unei analogii foarte apropiate cu produsele atelierului tomitan. De aceea înclinăm să credem că avem de-a face cu un produs de import, cel mai probabil din regiunea micro-asiatică. Chiar dacă nu am găsit o analogie foarte clară, se poate face o apropiere cu unele exemplare descoperite la Atena⁵, Ratiaria⁶, Odessos⁷, Noviodunum⁸ și Tomis⁹, precum și cu o serie de opaițe din colecțiile unor muzee¹⁰. Pentru o origine micro-asiatică pledează și *planta pedis*, foarte clar reliefată și de dimensiuni mari. Această marcă de producător apare pe sigillatele timpurii pergameniene, fiind apoi întâlnită pe numeroase exemplare

² S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich, 1919, p. 237 și urm., Typ VIII; D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, II. Roman Lamps made in Italy*, London, 1980, p. 293 și urm., Type O.

³ J. Deneauve, *Lampes de Carthage*, Paris, 1969, p. 165 și urm., tipurile VII și VIII; A. Bourgeois, *Karthago 19(1980)*, p. 45-47, pl. II-III; J. W. Hayes, *Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum, I. Greek and Roman Clay Lamps*, Toronto, 1980, p. 64-66, nr. 271-280, pl. 32-33; H. Goldman, în *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1. The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton, 1950, p. 95, Group XVI; G. Kuzmanov, *Antični Lampi*, Sofia, 1992, tipul XXI, nr. 85-173.

⁴ C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 18, tip XX, nr. 238-634; I. Vasilčin, *Izvestija-Varna 24(39)(1988)*, p. 62, tip VI, nr. 9-27.

⁵ J. Perlzweig, *The Athenian Agora, VII. Lamps of the Roman Period*, Princeton, 1961, p. 86-88, nr. 160-161, 164, 168-172, 176, pl. 6-7, datate în general în sec. II, unele chiar la sfârșitul sec. I p. Chr.

⁶ G. Kuzmanov, *op. cit.*, p. 27, nr. 146 (foto la p. 85), sec. I - mijlocul sec. III.

⁷ I. Vasilčin, *Izvestija-Varna 28(43)(1992)*, p. 63, nr. 6, pl. I / 6.

⁸ F. Topoleanu, *Peuce 9(1984)*, p. 189, pl. III/2(=VI/3), II/3(=VII/2), datate în sec. II-III.

⁹ C. Iconomu, *op. cit.*, nr. cat. 550, fig. 131 (sec. II-III).

¹⁰ J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 64, nr. 272-273, pl. 32 (produse nord-africane din sec. II-III); D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, III. Roman Provincial Lamps*, London, 1988, p. 370, Q 3051-3052, 3072-3079, 3080-3083, pl. 102, 103 (exemplare de la Ephes datate în sec. I-II).

din acest tip de opaițe¹¹.

Deși nu avem de-a face cu o descoperire într-un complex închis, care să asigure o datare foarte precisă, există unele indicii pentru o încadrare cronologică mai restrânsă. Pe de o parte, tehnica de execuție a opaițului, mai ales calitatea foarte bună a tiparului (atât imaginea de pe disc cât și *planta pedis* sunt extrem de bine reliefate), diferă de cea a produselor de serie, cu imaginile de pe disc aproape ilizibile, specifice secolului al III-lea și îndeosebi celei de-a doua jumătăți a acestuia. Pe de altă parte, avem de-a face cu un opaiț a cărui bordură nu este decorată din tipar (incizarea semnelor cruciforme efectuându-se după ce opaițul a fost modelat în tipar); aceasta este o trăsătură specifică secolelor I-II și mai puțin pentru secolul al III-lea, când mai toate lămpile de acest tip au ornamente pe bordură. De asemenea, contextul în care a fost descoperit - un nivel de umplutură cu ceramică romană timpurie de foarte bună calitate în care s-au găsit multe vase întregibile, terra sigillata și alte opaițe care nu pot fi mai târzii de mijlocul secolului al III-lea. Pe baza acestor indicii importante, pledăm pentru datarea opaițului în secolul al II-lea - prima jumătate a secolului al III-lea.

Importanța extraordinară a acestei descoperiri este dată de figurile care sunt incizate pe bordura și pe fundul opaițului. Crucea, porumbelul și delfinul reprezintă fără nici o îndoială simboluri creștine. Deși, luate fiecare în parte, acestor simboluri li se pot găsi și semnificații păgâne, apariția lor pe unele obiecte stârnind de multe ori controverse, în cazul nostru reunirea celor trei simboluri pe un singur artefact se leagă indubitabil de religia creștină.

Crucea, vechi simbol păgân asimilat de către imageria creștină, reprezintă de fapt Arborele Cosmic (Arborele Vieții)¹². Arborele Vieții este însuși Hristos. De aceea, pentru primii creștini, semnul crucii reprezenta Numele Domnului, Cuvântul, gloria divină a lui Hristos. Crucea era simbolul cosmic al mântuirii, semnificând de fapt credința în Hristos și în noua religie¹³. Venerarea crucii este probată de literatura apologetică¹⁴. Se cunosc mai multe forme de reprezentare a crucii, în cazul nostru fiind vorba de o cruce greacă (*crux quadrata*), foarte răspândită în zona răsăriteană a Imperiului. Deși unii exegeți s-au îndoit de folosirea crucii ca simbol înainte de Constantin¹⁵, descoperirile arheologice făcute în diverse zone ale Imperiului atestă folosirea semnelor cruciforme în secolele II-III. Amintim astfel descoperirile din zona syro-palmyriană și din catacombele

¹¹ C. Meyer-Schlichtmann, *Die pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon: Mitte 2. Jh. v. Chr. – Mitte 2. Jh. n. Chr.*, Berlin-New York, 1988, p. 187-188, Kat. 194, 195, VK 15, Taf. 5, 35; D. M. Bailey, *op. cit.*, Q 3025 - 3085, fig. 142; H. Menzel, *Antike Lampen in Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*², Mainz, 1969, p. 51, nr. 278, Abb. 43.

¹² M. Eliade, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, București, 1994, p. 200 și urm.; B. Leoni, *La Croce e il suo segno. Venerazione del segno e culto della reliquia nell'antichità cristiana*, Verona, 1968, p. 45-52, apud V. Saxer, RAC 47(1971), 1-2, p. 152.

¹³ G. Ory, *Originile creștinismului. Eșuri critice*, București, 1981, p. 337-338; M. Eliade, *op. cit.*; J. Daniélou, *Simbolurile creștine primitive*, Timișoara, 1998 (traducerea în limba română a cărții apărute la Paris în 1961), p. 126.

¹⁴ Tertulian, *Apologeticum*, XVI, 6-7; *De corona milit.*, XIII; Minucius Felix, *Octavius*, IX, 4.

¹⁵ M. Sulzberger, *Byzantion* 2(1926), p. 377.

romane¹⁶. Pentru regiunea danubiano-pontică amintim cruciulița-pendantiv descoperită la Barboși (datată cu monedă între 222-235)¹⁷, ca și opaițul găsit într-un mormânt de la Tomis, care are imprimate pe fund trei cruci monogramatice, databil, după descoperitori, în secolul al III-lea¹⁸. După unii cercetători, în primele trei secole ale erei creștine se poate vorbi doar de o venerare a semnelui crucii în cadru privat, trecerea la o folosire în cadrul liturgic, adică la cultul public, efectuându-se în secolul al IV-lea¹⁹. Cele două opaițe descoperite la Tomis vin să confirme această ipoteză, ele aparținând unor creștini izolați care le-au utilizat ca atare, fie ca ofrandă funerară în cazul opaițului cu crucile monogramatice, fie la iluminatul casnic în cazul exemplarului recent descoperit, care, după cum am amintit, are evidente urme de folosire.

Porumbelul este unul din cele mai vechi simboluri creștine, simbol al Sf. Duh și un element iconografic extrem de important pentru reprezentarea Treimii²⁰. Dintre reprezentările timpurii ale porumbelului ca simbol creștin, databile în secolul al III-lea, amintim unele inscripții și picturi din catacombele romane²¹, dar și o gemă de la Potaissa²².

Cât despre delfin²³, care în simbolistica funerară păgână era purtătorul defuncțiilor spre lumea de dincolo, acesta este de asimilat cu peștele, un alt vechi și important simbol al creștinismului timpuriu. Într-adevăr, peștele este reprezentat uneori printr-un delfin care salvează naufragiații, simbolizând astfel pe Hristos susținând Biserica²⁴. Dacă peștele apare reprezentat pe monumente paleocreștine databile în secolele II-III²⁵, nu același lucru putem spune despre delfin, pentru care nu știm să se fi descoperit până acum vreo reprezentare ca simbol creștin clar înainte de secolul al IV-lea. Astfel, opaițul descoperit la Tomis s-ar putea constitui într-una din primele dovezi sigure ale utilizării delfinului ca simbol creștin în secolele II-III.

Încheiem prin a sublinia încă o dată importanța deosebită a acestei descoperiri, care îmbogățește substanțial numărul dovezilor creștine databile înainte de domnia lui Constantin. Credem că nu exagerăm spunând că opaițul

¹⁶ *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, I, 1990, p. 592-594, s.v. *Croix, crucifix*; B. Bagatti, RAC 26(1950), 1-4, p. 119, fig. 1,2,5 etc.; P. Testini, *Archeologia cristiana*², Bari, 1980, p. 294-298, fig. 106.

¹⁷ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.)*, Iași, 1981, p. 220-221, pl. 2/3.

¹⁸ C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, *Pontica* 17(1984), p. 128-130, pl. 5/44.

¹⁹ B. Leoni, *op. cit.*, p. 83-106; V. Saxer, *loc. cit.*, p. 152-153.

²⁰ J. P. Kirsch, s.v. *Colombe*, DACL, III/2, col. 2198-2331; A. Quacquarelli, RAC 42(1966), 1-4, p. 263-264; M. Cocagnac, *Simbolurile biblice. Lexic teologic*, București, 1997, p. 179.

²¹ P. Testini, *op. cit.*, p. 496, fig. 232 ; A. Nestori, RAC 57(1981), 1-2, p. 87 și urm., fig. 9.

²² N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, B.b.1, pl. XVI.

²³ H. Leclercq, s.v. *Dauphin*, DACL, IV/1, col. 293-295; A. Quacquarelli, *op. cit.*, p. 264.

²⁴ J. B. Frey, RAC 8(1931), 3-4, p. 310; L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, I, *Introduction générale*, Paris, 1955, p. 81, apud N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 201, n. 80.

²⁵ P. Testini, *op. cit.*, p. 220-221, fig. 64 și p. 436, fig. 206.

Fig. 1

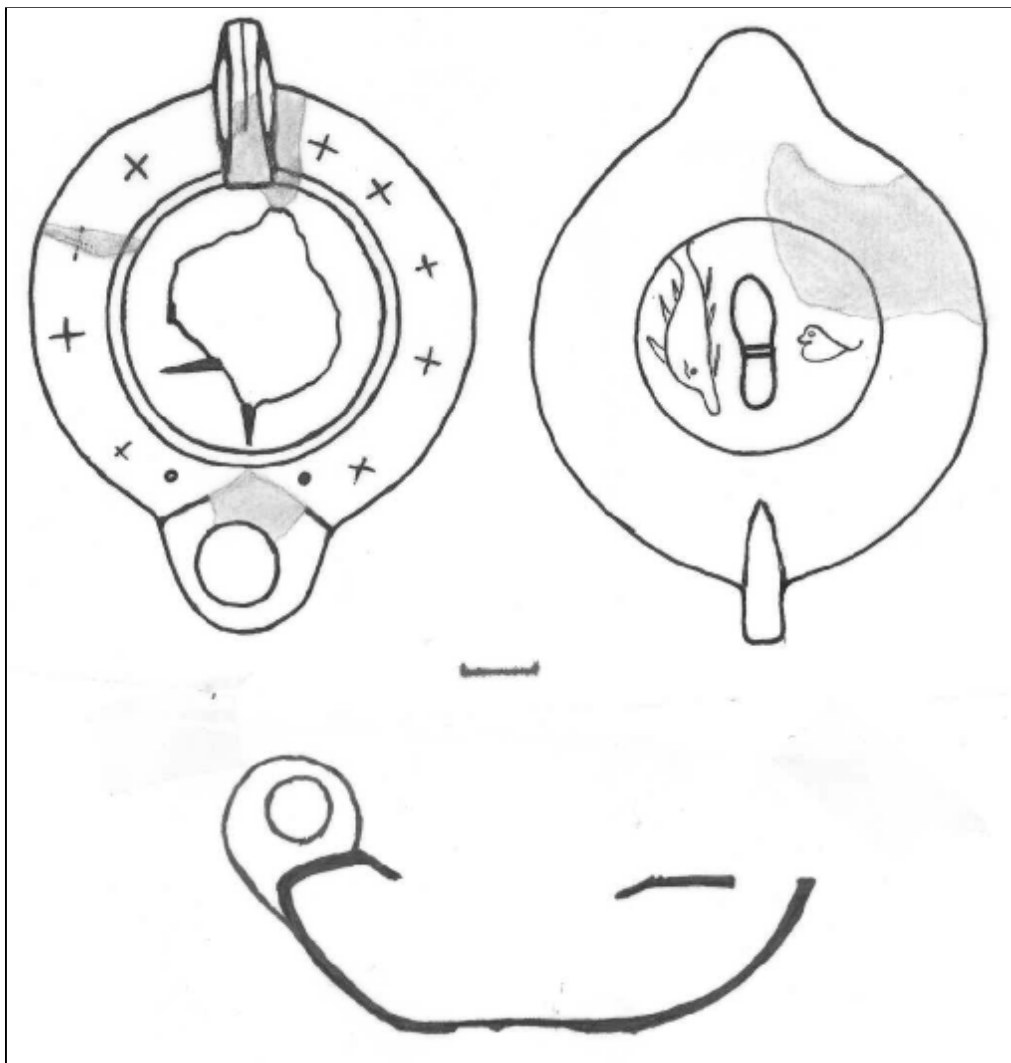

Fig. 2

recent descoperit la Tomis este cel mai vechi obiect care atestă existența unor comunități creștine în Dobrogea în secolele II-III.

UNE LAMPE AVEC DES SYMBOLES PALÉOCHRÉTIENS DÉCOUVERTE À TOMIS

Résumé

L'auteur présente une lampe découverte au cours des fouilles de sauvetage dans un secteur de l'ancienne ville de Tomis (Constanța), dans une couche de débris avec beaucoup de céramique romaine de IIe-IIIe siècles. Trouvée dans un état fragmentaire, la lampe a été restaurée en proportion de 90 %. L'argile est rouge-brique, avec une engobe de même couleur. Elle encadre dans le type de lampes à bec court, arrondi (Loeschcke type VIII ; Deneauve types VII et VIII ; Kuzmanov, type XXI ; Iconomu, type XX), qui connaît une large aire de développement dans la période du Haut Empire. La lampe a comme traits distinctifs les symboles chrétiens incisés avant cuisson sur la bordure (9 croix) et sur le fond (une colombe et un dauphin, de chaque côté de *planta pedis*). La qualité du moule, quelques éléments d'exécution (bordure non-décorée au moule, anse lamellaire) et surtout le contexte de découverte (un vrai dépôt de céramique de bonne facture, avec des vases entiers, *terra sigillata* et lampes qui ne dépasse pas le milieu du IIIe siècle) sont les arguments pour la datation de cette lampe au IIe siècle - première moitié du IIIe siècle. C'est un nouveau document qui atteste la présence des communautés chrétiennes primitives à Tomis avant le IVe siècle.

NOI CERCETĂRI ÎN NECROPOLA PALEOCREȘTINĂ CALLATIANĂ

Mihai IONESCU, Nicolae ALEXANDRU
Robert CONSTANTIN

Marea necropolă romano-bizantină a cetății Callatis este cunoscută în literatura de specialitate atât din marile sinteze de istoria Dobrogei¹, monografia dedicată necropolei², culegerea epigrafică al lui Em. Popescu³ cât și prin studiile publicate de Th. Sauciuc- Săveanu⁴, M. Petrescu-Dâmbovița⁵, C. Preda, Em. Popescu⁶, P.Diaconu⁷ C. Iconomu⁸, E. Norocel⁹ A. Rădulescu, V. Lungu¹⁰, R. Pillinger¹¹, I. Barnea¹². V. Georgescu și M. Ionescu.¹³

Vara anului 2000 a adus noi date cu privire la necropola de epocă romano-bizantină callatiană prin cercetarea de pe str. Oituz, colț cu str. Portului din Mangalia¹⁴, perimetru situat în necropola callatiană de epocă romano-bizantină (pl.I); a fost necesară efectuarea unei săpături arheologice cu caracter de salvare ca urmare a intenției Primăriei Mangalia de a construi trei blocuri de locuințe

¹ I.Barnea, *Din istoria Dobrogei*,II, București, 1968, p.446-455.;Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja Romaine*, București, 1991, p.221-266.

² C.Preda, *Callatis, necropola romano-bizantină*, București, 1980.

³ Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

⁴ Th.Sauciuc- Săveanu, în *Dacia*, 9-10, (1943-1944), p.244-246.

⁵ M. Petrescu-Dâmbovița, *Raport asupra activității M.N.A. în anii 1942-1943*, București, 1944, p.60-65.

⁶ C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *Materiale*, 8, (1962), p. 451-452.

⁷ P. Diaconu, *Glasul Bisericii*, 23,7-8, (1964), p.712-723.

⁸ C. Iconomu, *Pontice*, 2, (1969), p.81-109.

⁹ E. Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Buzău, 1986, p. 170-173.

¹⁰ A. Rădulescu, V.Lungu, în *Actes du XI-e Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Rome, 1989, p.2591-2593.

¹¹ R. Pillinger, în *Die Schwartzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Wien, 1992, p. 98-102.

¹² I. Barnea, *RÉSEE*, 32, (1994), 1-2; idem, *Pontica*, 28-29, (1995-1996), p.182-186.

¹³ V. Georgescu, M. Ionescu, *Pontica*, 28-29, (1995-1996), p.187-200.

¹⁴ În apropiere s-au mai desfășurat cercetări arheologice atât în deceniul 8 al sec. XX cf. I. Barnea, *op. cit.*, *loc. cit.*, cât și în toamna anului 1993, cf. V. Georgescu, M. Ionescu, *op. cit.*, p.194-197 și fig.4-6.

sociale. Zona cercetată are dimensiunile de cca. 25 x 110 m. Cercetarea a început în urma unei decopertări a perimetrului, efectuată de beneficiar, societatea « Mivan-kier » din Irlanda, între -1 m și -1,40 m ; de remarcat faptul că perimetrul construiilor aparținuse unei societăți de materiale de construcții, iar cca. 1/3 din suprafață era acoperită cu un strat de beton cu grosimea de 0,30m.

Au fost trasate 25 de secțiuni și au fost cercetate 177 de morminte, dintre care 5 din perioada elenistică, 4 romane (probabil), orientate N-S și 169 de epocă romano-bizantină (plan general, pl. II). Le vom prezenta în funcție de perioada în care acestea se încadrează. Mormintele sunt notate pe fiecare secțiune respectând notația din timpul cercetării, iar în paranteză sunt numerotate de la 1 la 178 ; secțiunile sunt notate în funcție de tronsoanele (T1, T2, T3, pl. XXIII) în care a fost împărțită cercetarea, în paranteză sunt numerotate de la 1 la 25.

Complexele funerare de epocă elenistică:

Au fost cercetate două morminte elenistice (pl. XXIV), alăturate, în cistă de piatră. Dimensiunile mormintelor sunt: M1(27): 0,80 x 2,12 m; M2(28): 0,75 x 2,04 m, la interior; grosimea celor patru lespezi ale fiecărui mormânt este de 0,20-0,25 m; capacele fragmentare îndreptățesc ipoteza că mormintele au fost jefuite încă din antichitate. Scheletele, care au avut orientarea NE-SV cu craniul spre NE, au fost descoperite într-o stare precară de conservare. Mormintele își găsesc analogii atât în cercetările anterioare de la Callatis¹⁵, cât și în necropola elenistică de la Mesembria, în Bulgaria¹⁶. Inventarul din M1(27) este format din: *unguentarium* fragmentar, un strigiliu fragmentar din fier¹⁷ și un inel de fier; inventarul descoperit în M2(28) constă din: un cui din fier și două *unguentaria*¹⁸; Primul exemplar (inv. 3046), este din ceramică de culoare cărămizie, cu trei dungi circulare pe corp din vopsea brună (h=120 mm; db=20 mm; dg=30 mm; pl.XXI). Al doilea *unguentarium* (inv. 3053), este dintr-o pastă cărămizie închisă, cu angobă brun-cenușie (h=125 mm; dg=20 mm la interior; db=25 mm; pl. XXI). Cele două morminte au fost descoperite la o adâncime de -0,40 m și sunt databile la sfârșitul sec. IV și prima jumătate a sec. III a. Chr.

În carourile 14 – 18 din T1 S1, a fost cercetată o construcție rectangulară din blochete de calcar legate cu pământ (5,70 x 2,10 m la exterior, pl. XXIV); grosimea zidului este de 0,90 m pe laturile de S și N și de 0,60 m pe latura de E. Această construcție poate reprezenta un rug funerar¹⁹, ipoteză bazată pe descoperirea în

¹⁵ Cu privire la morminte în cistă dublă de piatră din epoca elenistică cf. Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 9-10 (1941-1946), p.244, fig.2-3; C. Preda, Dacia N.S., 6 (1962), p. 157-162; Idem, SCIV, 17 (1966), 1, p. 137-140; E. Bârlădeanu-Zavatin, Pontica, 13 (1980), p. 220-222; eadem, Pontica, 18 (1985), p. 85-98; O. Bounegru, E. Bârlădeanu, Pontica 23 (1990), 336, fig.2; despre semnificația acestora vezi D.Nicolaescu-Plopșor, W.Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p.194-212.

¹⁶ G. Kazarov, Ath. Mitt., 36 (1911), p.308-310.

¹⁷ Strigilii de fier și de bronz sunt frecvent întâlnite în necropolele elenistice callatiene, cf.C. Preda, Dacia N.S. 5 (1961), p. 299. fig. 18.

¹⁸ Unguentarii vezi la E. Bârlădeanu, Pontica, 13 (1980), p.230, pl.VI, fig.4, 6, 7, cu analogii la Histria, Tomis și Apollonia; cf. și O. Bounegru, E. Bârlădeanu, *op. cit.*, p.342, fig. 6.

¹⁹ C. Preda, E. Bârlădeanu, Pontica 12 (1979), p. 105, fig.2 și pl. VI. 1, 2.

zonă a unor urme de arsură și oase calcinate. În susținerea ipotezei propuse de noi stă și un șanț cercetat atât la sud cât și la nord de construcția amintită (planșele III și IV). În șanț a fost identificată o mare cantitate de cenușă și au fost descoperite: un inel de bronz, un opaiț elenistic, o statueta fragmentară de tip Tanagra²⁰ (pl. XXI); un *guttus* din pastă brun închisă și firnis negru, cu toartă supraînălțată și orificiu de scurgere a lichidului, (inv. 3058; h=70 mm; dg=30 mm la interior; db=40 mm; pl. XXI); multe fragmente ceramice aparținând tipurilor de vase: fish-plates, boluri, cratere, capace, kantharoi și o toartă șampilată de Sinope databilă la mijlocul grupeii a. IV-a, cca. 270 a.Chr.

S6. Tronson sud. În carourile 1-2 a fost cercetată o groapă antică în care au fost descoperite vase ceramice fragmentare databile în epoca elenistică și două toarte de amforă șampilate, dintre care una este de proveniență sinopeană, încadrată în grupa a IV-a (cca. 280-260 a. Chr.), iar cealaltă provine dintr-un centru nord-pontic neidentificat²¹.

A fost surprins un șanț în jumătatea estică a celor șase secțiuni din T2, cu orientare N-S, șanț din care au fost recuperate materiale ceramice databile în epoca elenistică: *unguentarium* ceramic, opaiț (pl. XXI), *unguentarium* ceramic fragmentar, buze de boluri, fragmente decorate cu firnis negru, fragmente amforice, fragment de bol megarian, bol ceramic (pl. XXI). Șanțul, de cca. 7-8 m lățime, continuă din S1 T1, unde a fost cercetat rugul de incinerare din această secțiune, până în T2, unde, în interiorul șanțului, a fost surprins un rug elenistic din blochete de calcar legate cu pământ; lățimea zidului este de 0,5 m și diametrul rugului de 5,5 m.

În carourile 2-4 din T3 S13(13) și în carourile 1-2 din S12(14) continuă șanțul elenistic care a fost cercetat și în T1 și T2. În aceste carouri a fost cercetată o compartimentare care are dimensiunile de 5,50 m x 2,50 m, din care se păstrează talpa de fundație și primul rând de asize din elevație. Compartimentarea cercetată ar putea reprezenta fundația și prima asiză a unei construcții funerare de epocă elenistică, M176 (planșele V și XXV) care a avut un culoar de acces (*dromos*)²². Materialul arheologic descoperit în timpul cercetării acestui edificiu funerar constă în material ceramic fragmentar de epocă elenistică și o monedă callatiană, autonomă, din bronz (pl. XXII).

În peretele de vest al rampei de acces de la sudul perimetrului construibil, la -1 m, a fost cercetat un mormânt elenistic de incinerare²³ (pl. XV.6), M177; corpul incinerat a fost acoperit cu *tegulae* așezate în două ape, legate cu mortar alb. Inventar funerar: cercei de aur, cu decor zoomorf (inv. 3065; diametrul de cca. 3

²⁰ E. Bârlădeanu, *op. cit.*, p. 234, pl. VIII și bibliografia; O. Bounegru, E. Bârlădeanu, *op. cit.*, p. 341, fig. 5, 1-2.

²¹ Mulțumim și pe această cale d-lui prof.dr. Al. Avram pentru identificare și datare.

²² Cu privire la morminte hypogee de epocă elenistică, cf. V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, 1923, p. 208; O. Tafrali, în *Arta și Arheologia*, I, (1927), p. 19-20, C. Preda, *Dacia N.S.*, 6, (1962), p. 165-166; T. Papasima, V. Georgescu, *Pontica* 27 (1994), p. 223-228.

²³ Analogii atât în necropola elenistică tomitană, callatiană cât și în cea histriană de aceeași epocă, cf.: V. Lungu, C. Chera, *Pontica*, 19, (1986), p. 94-95; E. Bârlădeanu, *op. cit.*, p. 228 și 231; P. Alexandrescu, *Histria II*, tip JaaV, p. 253-255.

cm. ; pl. XXI); *unguentarium* ceramic întregit, (inv. 3054, de culoare brun-închis h = 200 mm; db = 25 mm; dg = 20 mm la interior; pl. XXI); fragmente *mortarium* de mici dimensiuni.

Un alt mormânt elenistic de incinerare M178, de același tip, a fost cercetat în profilul de V al suprafeței excavate, la - 0,90 m; mormântul, cu orientare NE-SV, a fost în mare parte distrus de excavația mecanică, eventualul inventar fiind pierdut.

Morminte orientate N-S, probabil de epocă romană:

T1,S1 (de 20 x 4 m) în caroul 1 a fost cercetat un mormânt (M1) în groapă simplă cu trei înhumați (pl. XXIV), la -3,70 m, cu orientare N-S, cu craniile spre sud; fără inventar.

S12(14); M2(96), în caroul 1, mormânt în groapă simplă, orientat N-S, cu craniul la S(pl. XVII.8), protejat la V de cinci blocuri de calcar așezate vertical. Groapa are dimensiunile de 2x0,50m. Inventar funerar: brățară de bronz.

S8(18); M3(121), caroul 3, în martorul cu S7, mormânt în groapă simplă, orientat N-S, cu craniul la S, dimensiunile gropii de 1,60 x 0,50; fără inventar funerar.

S6(20); M1(132), caroul 1, mormânt orientat N-S, cu craniul la S, protejat la E de un zid din patru blocuri de calcar așezate vertical (pl. XVI.5). Dimensiunile gropii de 1,70 x 0,50 m; fără inventar funerar.

Morminte paleocreștine:

TRONSON 1

S 2 (50 x 2m): M1(2). În caroul 9 a fost cercetat un mormânt de înhumație de copil (pl. VIII.4), în groapă simplă, cu orientare E-V, capul la vest, oasele fiind foarte rău păstrate; fără inventar funerar.

M2(3). În caroul 9, în martorul de vest a fost cercetat un alt mormânt, de adolescent, al cărui schelet are lungimea de 1,50 m (pl. VIII.5). Orientarea mormântului este E-V, cu capul la vest, mâinile sunt așezate pe piept. Mormântul, fără inventar, a avut un capac format din *tegulae* fragmentare.

M3(4). În caroul 11, tot sub martorul de vest, a fost cercetat un alt mormânt de copil în groapa simplă (pl. X.8), cu orientare E-V, craniul la V și mâinile pe abdomen; fără inventar funerar.

M4(5), cercetat în caroul 12, tot sub martorul de V, a avut un capac format din trei dale de calcar. Scheletul (pl. VIII.7), cu lungimea de 1,55 m, a avut mâinile pe abdomen, orientarea fiind tot E-V, cu capul la V.

M5(6). În caroul 14, sub martorul de vest a fost cercetat un alt mormânt în groapă simplă cu orientarea E-V, cu capul spre V și mâinile pe abdomen (pl. VIII.8). Inventar : un cercel de bronz.

M6(7): În caroul 16, mormânt orientat est-vest, cu craniul la vest(pl. VIII.6), în groapă simplă, fără inventar funerar.

S3 (50x2m) M1(8). Mormânt de copil (pl. VI.1), cercetat în caroul 5, în martorul de E, mormânt în groapă simplă orientat E-V, capul la V; fără inventar.

M2(9). În caroul 6 a fost cercetat un mormânt de copil, în martorul de V cu capacul din cărămizi în două ape; s-a păstrat doar craniul, la vest; fără inventar.

M3(10). În caroul 7, un alt mormânt de înhumăție care a avut drept capac trei blochete de calcar; scheletul, foarte prost conservat, a avut orientarea E-V cu craniul la V. Fără inventar funerar.

M4(11). În caroul 10, mormânt orientat E-V, cu capul la vest, având drept capac o dală de calcar și o cărămidă fragmentară pe latura de nord. Oasele scheletului (pl. VI.4) foarte prost conservate; fără inventar.

M5(12). În caroul 11, mormânt cu orientare E-V și capac din dale de calcar. Scheletul a avut mâinile pe piept (pl. X.2) și a fost parțial tăiat de o groapă antică; ca inventar două brățări din bronz²⁴ (pl. XXII)

M6(13). În caroul 18, mormânt cu capac din trei plăci de calcar, orientare E-V, scheletul foarte slab conservat; fără inventar funerar.

M7(14). În caroul 20, mormânt în groapă simplă, cu pietre și cărămizi la N, orientate E-V; a avut ca inventar o căniță de lut²⁵, cu o toartă, culoare brun-deschis, caneluri ușoare pe corp (inv. 3047; h = 70 mm; db = 30 mm; dg = 55 mm; pl.XX); databilă în sec. IV p. Chr.; nu a fost găsit scheletul.

M8(15). În caroul 22, a fost cercetat un mormânt acoperit cu trei dale de calcar; aflat în martorul de E, mormântul este orientat E-V, cu craniul la V; lungimea scheletului 1,40 m(pl. VI.8).). Fără inventar funerar.

M9(16): În caroul 23, a fost cercetat, în martorul de E, un mormânt în groapă simplă, acoperit cu dale de calcar; orientat est-vest, cu craniul la vest (pl. X.1). Fără inventar funerar.

S 4. M1(17), cercetat în carourile 4 –5; are la S un zid orientat NE-SV, care intră 5 m sub martorul de E. Mormântul are două înhumări, adult și copil, copilul fiind înhumat de-a lungul piciorului stâng al adultului (pl. IX.1). Dimensiunile gropii sunt: 2,20 x 0,70 m. Fără inventar funerar.

M2(18), în caroul 6, sub trei dale de piatră; schelet de copil (0,50 m), orientat E-V (pl. IX.2), cu craniul la V; tot la V, au fost descoperite oase umane îngrămădite, probabil o reînhumare. Dimensiunile gropii sunt de 1,10 x 0,30 m.

M3(19), în carourile 7-8; mormânt protejat la S de trei dale de calcar așezate vertical; scheletul (pl. IX.3) este orientat E-V, mâna stângă pe abdomen, mâna dreaptă pe lângă corp și picioarele ușor îndoite, cu craniul la V; groapa are dimensiunile de 1,60 x 0,40 m. Inventarul funerar este reprezentat de un inel de bronz²⁶ descoperit la mâna dreaptă.

M4(20), în caroul 10; mormânt acoperit cu două rânduri de *tegulae*, așezate orizontal; are scheletul (pl. VI.2) orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar. Dimensiunile gropii sunt de 1,80 x 0,50 m.

M5(21), în caroul 11; mormânt acoperit cu *tegulae* așezate în două ape; schelet de copil, orientat E-V (pl. IX.5), cu craniul la V; fără inventar funerar; dimensiunile gropii sunt de 1,30 x 0,50 m. Are craniul deformat artificial.

M6(22), în caroul 13; mormânt acoperit cu patru dale de calcar; scheletul orientat E-V (pl. IX.6), cu craniul la V; dimensiunile gropii, 1,60 x 0,40 m; inventarul funerar este reprezentat de doi cercei de bronz.

M10(23). În carourile 20-21 a fost descoperit resturile unui mormânt hypogeu

²⁴ C. Preda, *Callatis, necropola romano-bizantină*, p.178, pl. XLVIII, 7.

²⁵ *Ibidem*, p. 146, p. XII, M.295.

²⁶ *Ibidem*, pl. XXV, M.352.

orientat E-V, din care s-a mai păstrat doar intrarea la E; demantelat încă din antichitate, blochetele de calcar au fost probabil refolosite ca pietre de mormânt.

M7(24), în caroul 23; mormânt cu trei plăci de calcar drept capac; păstrează doar fragmente din craniu (pl. VI.2); dimensiunile gropii: 1,40 x 0,50 m; ca inventar funerar: un cercel bronz.

M8(25), în careul 24; în groapă simplă, scheletul, orientat E-V, are capul spre V, și craniul alungit (pl. IX.7). Dimensiunile gropii sunt: 1,40 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M9(26), în caroul 12, în martorul de E; au fost descoperite trei dale de calcar, așezate vertical, cu orientarea E-V; la S de acestea s-a descoperit un singur fragment de femur. Fără inventar funerar.

S5 M1(29); În caroul 1, în martorul de E, a fost cercetat un mormânt în groapă simplă, fiind descoperite doar fragmente de oase umane. Fără inventar funerar, dimensiunile gropii fiind de 1,50 x 0,60 m.

M2(30), M3(31), cercetate în carourile 4-5. M2(30), era acoperit pe jumătatea de V cu trei dale de calcar, iar pe jumătatea de E cu *tegulae* fragmentare, orientat E-V cu craniul la V (pl. VIII.9); dimensiunile gropii: 1,70x0,50m; fără inventar funerar. M3(31), cu două dale de calcar la S; mormânt de copil, orientat E-V, cu craniul la V; are dimensiunea de 1 x 0,40 m. Inventar funerar: o margică de sticlă cu ornament în zig-zag²⁷.

M4(32), în carourile 8-9, mormânt ce are la S dale de calcar; orientarea este E-V, cu craniul la V (pl. VIII.2); dimensiunile gropii sunt de 1,60 x 0,40 m; fără inventar funerar.

M5(33), în caroul 9, este acoperit cu 5 dale de calcar; are orientarea SV-NE, cu craniul la SV (pl. VIII.2). Dimensiunile gropii sunt de 1,50 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M6(34), în caroul 10, constă într-o groapă de reînhumare acoperită cu *tegulae*, iar dimensiunile gropii sunt de 1,20 x 0,80 m; fără inventar funerar.

M7(35), în caroul 11, în martorul de V, mormânt în groapă simplă. Orientat E-V cu craniul la V (pl. VII.6); dimensiunile gropii sunt de 1,70 x 0,50 m. Inventar funerar: un sistem de prindere din bronz (găici, pl. XXII).

M8(36), în caroul 2; mormânt de copil din care a fost recuperat doar craniul, restul oaselor fiind într-o stare precară de conservare; este orientat E-V, cu craniul la V; dimensiunile gropii sunt de 0,90 x 0,30 m; fără inventar funerar.

M9(37), caroul 8, în martorul de E; era acoperit cu blochete de calcar nefasonate; are scheletul (pl. VII.5) orientat E-V, cu craniul la V; dimensiunile gropii sunt de 1,70 x 0,50m; fără inventar funerar.

M10(38), în caroul 15, în martorul de V; mormânt în groapă simplă; are scheletul orientat E-V (pl. VII.7), cu craniul la V; dimensiunile gropii: 1,30 x 0,50 m; fără inventar funerar.

S6. (din cauza unei conducte moderne S6 a fost împărțită în două tronsoane, de sud și de nord).

Tronson sud. M1(39). În caroul 4 a fost cercetat un mormânt care are capacul din *tegulae* fragmentare așezate în două ape. Scheletul, de 1,80 m, cu orientarea

²⁷ *Ibidem*, pl. 26, M319,

E-V și capul la V (pl. X.5), are mâinile pe abdomen. Fără inventar funerar.

M2(40) și M3(41). În carourile 4-5, au avut capac *tegulae* așezate în două ape, sub care au apărut două schelete (pl. X.3), unul de copil (M2,40), cu lungimea de 1,25m, iar celălalt de adult (M3, 41), de 1,65 m, cu mâinile pe lângă corp. Fără inventar funerar.

M4(42). Tot în carourile 4-5, mormânt cu un capac realizat din *tegulae* așezate în două ape, sub care a fost descoperit un schelet de adult (pl. X.3) cu mâinile pe lângă corp; orientat E-V; fără inventar. Acest mormânt a fost tăiat de groapa mormintelor M2 și M3.

M5(43) și M6(44). În caroul 6 au fost cercetate două morminte, în groapă simplă, de inhumație, la ca. -1,50 m. M5(43) (la sud) are un schelet de cca. 1,50 m lungime, cu mâna stângă pe piept; în M6(44), scheletul are mâinile așezate pe abdomen (pl. X.6). Lungimea este aceeași, de 1,50 m. Fără inventar.

M7(45). În caroul 7, are pe latura de nord *tegulae* (0,54 x 0,38 x 0,04 m) și este acoperit cu dale de calcar. Scheletul de adult este orientat E-V (pl. X.7), este de cca., 1,70m; fără inventar funerar.

M8(46). A fost cercetat în martorul de est, în caroul 4; acoperit cu două dale de calcar; scheletul de 1,50 m, este orientat E-V, cu mâinile așezate pe abdomen (pl. IX.4). Fără inventar.

Tronson nord. M1(47). În caroul 25, în martorul de est, a fost cercetat un mormânt de inhumație în groapă simplă. Scheletul are cca. 1,50 m lungime, mâna stângă pe piept și cea dreaptă pe abdomen (pl. VIII.10). Orientare E-V, cu craniul la V.

M2(48). În carourile 24-25, mormânt cu capac din patru dale de calcar; adăpostea un schelet de copil, deranjat (pl. X.4). Orientare E-V cu craniul spre V; fără inventar funerar.

M3(49). În caroul 23, mormânt delimitat la E și V de *tegulae* așezate pe cant; drept capac au fost așezate *tegulae* și dale de calcar. Scheletul (pl. VIII.3) orientat E-V cu craniul spre V, avea dimensiunile de cca. 1,75 m; inventar: cataramă de fier²⁸ (pl. XXII).

M4(50). În caroul 22, mormânt orientat E-V cu capul la V; a avut capacul din trei dale de calcar; scheletul (pl. VII.1), parțial deranjat, are lungimea de cca. 0,90m. Fără inventar funerar.

M5(51). În caroul 21, mormânt orientat E-V, cu capacul realizat din două dale de calcar, sub care oasele s-au păstrat într-o stare precară. Fără inventar funerar.

M6(52). În carourile 18-19, mormânt cu capacul realizat din *tegulae* așezate în două ape și cu orientare E-V; scheletul (pl. VII.2) cu craniul către V, avea mâinile așezate pe abdomen și o lungime de 1,40 m. Fără inventar funerar.

M7(53). În caroul 17, mormânt acoperit de patru dale de calcar; scheletul cu orientare E-V, avea craniul alungit (pl. VII.3), orientat spre V; celelalte oase au fost foarte prost păstrate; lungimea scheletului era de cca. 1,10m; fără inventar funerar.

M8(54). În carurile 16-17, în martorul de E, a fost cercetat un mormânt care a avut capacul realizat din *tegulae* așezate în două ape. Scheletul (pl. VII.4), cu mâna

²⁸ *Ibidem*, p. 42-43 și pl. XVI, M. 304., 219, 280, 286.1.

stângă pe abdomen, este orientat E-V cu craniul la V, are o lungime de cca. 1,25m. Inventar funerar: o cataramă de bronz cu limba din fier²⁹.

M9(55). În caroul 15, a avut la N un zid realizat din blochete de calcar; scheletul (pl. VII.8) orientat E-V cu craniul spre V și mâinile pe lângă corp; inventar funerar: o căniță de lut, culoare brun-roșcată cu caneluri pe corp, lipsă o toartă (inv. 3051; h = 120 mm; db = 45 mm; dg = 75 mm, pl. XX); databilă în a doua jumătate a sec.IV p.Chr³⁰.

M10(56). În carourile 14-15, în martorul de E, mormânt în groapă simplă, cu scheletul orientat E-V cu craniul spre V și mâinile pe lângă corp. Remarcăm faptul că scheletul a fost tăiat în partea sa inferioară de o groapă antică (pl. VIII.1). Mormânt fără inventar funerar.

TRONSON 2.

S1(7): În carourile 5-6 a fost cercetat un mormânt hypogeu M1(57) (pl.XII); camera funerară la nivelul de călcare, avea dimensiunile de: 2x1,30m; pereții camerei erau construiți din dale mari de calcar, de cca. 1,10x0,45m, legate cu mortar de culoare roșcată (var, nisip, cărămidă sfărâmată); pereții camerei funerare sunt înalți de 0,45m; de la această cotă începe bolta (parțial distrusă de o groapă modernă) pe o înălțime de 0,85m; bolta este de asemenea construită din blocuri mari de calcar, de cca. 0,80x0,20m, legate cu același mortar.

Mormântul hypogeu este orientat E-V, cu intrarea la E, fără *dromos* (pl. XXVI), această situație fiind mai rar întâlnită la mormintele hypogee din necropola callatiană de epocă romano-bizantină³¹; peretele de vest este format din două blocuri de calcar, cel de jos cu dimensiunile de 1,35 x 0,45 m; cel de deasupra, cu o formă oarecum trapezoidală, și care urmărește arcul bolții, are dimensiunile: baza mare = 1,20 m, baza mică = 0,80 m, h = 0,80 m. Intrarea este formată din patru blocuri de calcar, cel de sus: 1 x 0,27 m; pragul: 0,20 x 0,80 m; blocul de la nord: 0,65h x 0,35 m; blocul de la sud: 0,35 x 0,65 m. Intrarea are dimensiunile de 0,68 x 0,52, cu o lățime la interior de 0,28 m și este închisă cu o lespede de calcar. Dimensiunile camerei funerare la exterior: peretele de E: 2,20 m, peretele de S: 2,70 m, peretele de N: 2,65 m, perete de V: 2 m.

În acest mormânt au fost cercetate patru înhumări; scheletele erau într-o stare avansată de degradare. Inventar funerar: un vas ceramic cu urme de ardere secundară și cu pastă poroasă, culoare brun-închis, cu striuri subțiri pe corp (inv. 3048; h = 185 mm; db = 75 mm; dg = 125 mm; pl.XX), datat în sec. VI p.Chr³².

În carourile 3 și 7-8 au apărut blochete de calcar în umplutură; tot aici a fost recuperat un fragment de colonetă din calcar cu caneluri ascuțite (h = 470 mm; db = 240 mm; pl. XXV).

M2(58): În carourile 7-8 a fost cercetat un mormânt în groapă simplă acoperit cu dale de calcar, orientat E-V cu capul la V. Fără inventar funerar.

²⁹ *Ibidem*, p. 38-39.

³⁰ Pentru analogii cf. Al. Suceveanu, *Fântânele*, București, 1998, nr.99, pl.XXII.

³¹ Morminte hypogee fără *dromos* vezi în Libia la Pasquale Testini, *Arheologia, Cristiana*, Edi Puglia, 1980, p. 29.

³² Pentru acest tip de vas cf. A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanța, 1967, p. 86-87. Pentru sec V-VI cf. Ștefan Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în sec. IV-XI*, București, 1997, p. 136-137, fig. 17-18.

S2(8) În caroul 10 a fost cercetat M1(59), mormânt în groapă simplă (pl. XI.1), cu dimensiunile 2 x 0,50 m, orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar.

În caroul 9, a fost cercetat M2(60), mormânt în groapă simplă, cu dimensiunile de 1,60 x 0,50 m, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XI.2); inventar funerar: fragment de fusaioală. Are craniul alungit artificial.

În caroul 5, M3(61), mormânt în groapă simplă (pl. XI.3), cu dimensiunile de 1,50x0,40m, orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar.

În caroul 5, M4(62), un craniu între două *tegulae* (pl. XI.3); orientarea *tegulae*-lor E-V, dimensiunea *tegulae*-lor 0,70 x 0,30 m; fără inventar funerar.

În caroul 5, M5(63), în martorul dintre S1(7) și S2(8), mormânt în groapă simplă (pl. XI.5), cu dimensiunile: 2,30 x 0,60 m, orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar.

În carourile 2-3, M6(64), mormânt în groapă simplă (pl. XI.6), cu dimensiunile: 2 x 0,50 m, orientat NV-SE, cu craniul la NV; fără inventar funerar.

În caroul 4, M7(65), mormânt în groapă simplă, cu dimensiunile: 1 x 0,50 m, orientat E-V; în continuarea lui M5(63). Oasele deranjate și foarte prost conservate; fără inventar funerar.

M8(66), cercetat în caroul 3 în martorul cu S3(9), mormânt în groapă simplă orientat E-V cu craniul la V (XVIII.13); fără inventar funerar.

M9(67): Mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V, cercetat în capătul de V al secțiunii; fără inventar funerar.

M10(68): Mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V, cercetat în martorul de N al secțiunii; fără inventar funerar.

S3(9): În caroul 8, M1(69), mormânt în groapă simplă (pl. XI.7), cu dimensiunile: 2 x 0,50 m, orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar.

În caroul 4, M2(70), mormânt în groapă simplă (pl. XI.8), cu dimensiunile: 2 x 0,50 m, orientat NV-SE, cu craniul la NV; fără inventar funerar.

În caroul 3, M3(71), mormânt în groapă simplă (pl. XI.9), cu dimensiunile: 0,50 x 0,40 m, orientat E-V cu craniul la V; fără inventar funerar.

În caroul 2, M4(72), mormânt de copil în cistă de piatră (pl. XI.10), blocurile netencuite la rosturi, cu dimensiunile: 1,40 x 0,70 m; orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar.

În caroul 7, M5(73), mormânt în groapă simplă orientat E-V, cu craniul la V. Fără inventar funerar.

M6(74), caroul 11, mormânt în groapă simplă orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVIII.16). Fără inventar funerar.

S4(10): În caroul 5, M1(75), mormânt în groapă simplă (pl. XI.11), cu dimensiunile: 1,80 x 0,50 m, orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar.

În caroul 4, M2(76), mormânt în groapă simplă, cu dimensiunile: 0,50 x 0,40 m, orientat NV-SE, cu craniul la NV; fără inventar funerar.

În caroul 9, în martorul dintre S 4(10) și S 3(9) au fost cercetate patru morminte în groapă simplă, M3(77), M4(78), M5(79) și M6(80), M3(77); M3(77) mormânt de copil; dimensiunile: 1 x 0,40 m; orientat E-V, cu craniul la V, acoperit cu trei cărămizi; fără inventar funerar. M4(78), cu dimensiunile 1 x 0,50 m; înhumatul are oasele picioarelor strânse și adunate pe bazin; groapa este tăiată de M5(79). M4 este orientat E-V, cu craniul la V; fără inventar funerar. M5(79), s-a

păstrat doar craniul, restul oaselor fiind foarte prost conservate; este orientat E-V cu craniul la V; fără inventar funerar. M6(80), mormânt în groapă simplă, orientat E-V cu craniul la V, are jumătatea de la V acoperită cu *tegulae*.

M7(81), cercetat în caroul 7, pe zidul din acest carou; mormânt de copil, orientat E-V cu craniul la V; inventar funerar: brățară bronz (pl. XXII) și bol ceramic întregit³³, culoare brun-roșcat (inv. 3057; h = 45 mm; db = 48 mm; dg = 110 mm, pl. XX).

M8(82), în caroul 5-6, lângă rugul elenistic la V, mormânt orientat E-V cu craniul la V, acoperit cu trei dale de calcar; fără inventar funerar. Dimensiunile gropii: 1,25 x 0,50 m.

S 5(11) În caroul 10 a fost cercetat un mormânt în groapă simplă, M1(83), orientat E-V, cu craniul la V (pl. XI.12), protejat cu *tegulae* la N; inventar funerar: brățară de fier³⁴ cu filigran de aur, într-o stare precară de conservare.

În carourile 3-4 rugul elenistic, care continuă din S4(9), este tăiat de un mormânt, M2(84), acoperit cu patru lespezi de calcar. M2(84) este orientat E-V cu craniul la V, fără inventar funerar; dimensiunile gropii: 1,50 x 0,50 m.

În carourile 2-3, M3(85) mormânt acoperit cu patru lespezi de calcar, orientat E-V cu craniul la V, fără inventar funerar; dimensiunile gropii: 1,75 x 0,50 m.

M4(86): În carourile 2-3, mormânt în groapă simplă, acoperit cu patru dale de calcar, orientat E-V cu craniul la V; fără inventar funerar.

M5(87), mormânt în cistă, netencuit la rosturi, cu cinci înhumări (pl. XIX.9); scheletele orientate E-V, cu craniile la V; inventar funerar: o fibulă de bronz aurit cu bumbi în formă de ceapă. Cista are dimensiunile de 2 x 1,10 m.

S 6(12): În caroul 10, M1(88) mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V; la partea de N este protejat de *tegulae* așezate vertical (pl. XI.4 și XXV), inventar funerar: brățară de fier.

În caroul 8, a fost cercetat un mormânt cu cistă construită din blochete de calcar legate cu pământ (pl. XIII), M2(89). Este orientat E-V; au fost cercetate 4 înhumări, oasele aflându-se într-o stare avansată de degradare; scheletele sunt orientate cu craniul la V; inventar funerar: două cataramă de bronz³⁵ (un exemplar în pl. XXII). Dimensiunile mormântului: 1,80 x 0,90 m; acoperit cu trei plăci de calcar care aveau dimensiunile: 1,30 x 0,60 x 0,20 m; pereții sunt construiți din blochete care au dimensiunile de cca. 0,55 x 0,40 m.

În carourile 5-8 s-a surprins o dărâmtură din blochete de calcar de mici dimensiuni precum și continuarea ringului din S4(10) și S5(11).

În caroul 3, în martorul dintre S5(11) și S6(12), a fost cercetat un mormânt, M3(90), orientat E-V cu craniul la V, acoperit cu dale de calcar. Fără inventar funerar; are dimensiunile de 1,75 x 0,50 m.

TRONSON 3

S 13 (13): M1(91), caroul 5, mormânt în martorul cu SVI(12) din T2; orientat E-V, cu craniul la V; acoperit cu cărămizi. Din schelet nu s-au mai păstrat decât mici fragmente de craniu. Groapa are dimensiunile de 0,50 x 0,40 m; fără inventar funerar.

³³ cf. Al. Suceveanu, *Histria VI*, pl.13, nr.4, sec. III-IV p.Chr.

³⁴ Al. Barnea, în *Tropaeum I*, p.223, fig.10.5.

³⁵ Cu privire la aceste cataramă, cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 37-43.

M2(92), caroul 6; mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XIX.6); groapa are dimensiunile de 1,70 x 0,50 m. Fără inventar funerar.

M3(93), carourile 6-7; mormânt în cistă de piatră, orientat E-V, cu craniul la V; un singur înhumat așezat pe diagonală (pl. XV.5). Pereții sunt construiți din blocuri masive de calcar tăiate rectangular. Una din lespezile care îl acoperea era un bloc de parament elenistic refolositor (se mai cunoștea urma de la cramponul de lemn încastrat în plumb). Dimensiunile cistei: 2,50 x 1,70 m, înălțimea este de 1 m. Scheletul lung de 1,95 m, are mâna dreaptă pe abdomen și mâna stângă pe lângă corp. Fără inventar funerar.

M4(94), caroul 4, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVII.11). Groapa are dimensiunile de 1,70 x 0,50 m. Scheletul are lungimea de 1,60 m, mâinile pe abdomen, și craniul alungit artificial. Fără inventar funerar.

S 12 (14): M1(95), carourile 9-10, mormânt în cistă de piatră, cu dimensiunile de 1,70 x 0,80 x 0,45 m; scheletul are lungimea de 1,55 m și mâinile pe lângă corp (pl. XVIII.3). Este orientat E-V, cu craniul la V; inventar funerar: două brățări de bronz fragmentare și un inel din argint tot fragmentar³⁶.

M3(97), carourile 6-7, mormânt acoperit cu cinci dale de calcar, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVII.7). Groapa are dimensiunile de 1,60 x 0,40 m. Fără inventar funerar.

M4(98), carourile 3-4, mormânt în groapă simplă, acoperit cu patru dale de calcar; orientat E-V, cu craniul la V. Groapa are dimensiunile de 1,60 x 0,50 m; scheletul are lungimea de 1,50 m și cu mâinile pe bazin (pl. XVII.9). Fără inventar funerar.

M5(99), carourile 3-4, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V, acoperit cu trei dale de calcar. Groapa are dimensiunile: 1,70 x 0,50 m; scheletul are lungimea de 1,55 m, cu mâinile pe bazin (pl. XV.3). Fără inventar funerar.

S 11(15): M1(100), caroul 4, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă, protejat la S de un zid din patru blocuri de calcar; este protejat de un bloc de calcar și la V (pl. XIX.10 și XXIX). Groapa are dimensiunile de 1,75 x 0,60 m; scheletul are lungimea de 1,65 m și mâinile pe bazin. Fără inventar funerar.

M2(101), în caroul 5, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V. Groapa are dimensiunile de 1 x 0,40 m; din schelet s-au mai păstrat doar fragmente de craniu. Fără inventar funerar.

M3(102), carourile 7-8, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V, oasele foarte slab conservate (pl. XVII.6). Dimensiunile gropii: 1,20 x 0,40 m; fără inventar funerar.

M4(103), caroul 3, în caseta deschisă între S XI și S XII, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XV.1). Groapa cu dimensiunile de 1,70 x 0,50 m, scheletul are lungimea de 1,50 m și mâinile pe piept. Fără inventar funerar.

M5(104), caroul 3 (tot în caseta dintre S 11 și S 12, lângă M4(103)), mormânt în groapă simplă, acoperit cu patru dale de calcar, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XV.2). Groapa are dimensiunile de 1,70 x 0,50 m; scheletul cu lungimea de 1,65 m are mâinile pe bazin. Fără inventar funerar.

³⁶ *Ibidem*, pl. XXXIV; Uwe Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Bonn, 1992, p. 65, fig. 8.

S 10(16): M1(105), caroul 1, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V; groapa are dimensiunile de 1,70 x 0,50 m. Scheletul are lungimea de 1,60 m, mâna stângă pe lângă corp și mâna dreaptă pe bazin (pl. XIV.3). Fără inventar funerar.

M2(106), caroul 4, mormânt orientat E-V, cu craniul la V; dimensiunile gropii de 1,75 x 0,50 m. Scheletul are lungimea de 1,60 m, mâna dreaptă pe bazin și mâna stângă pe abdomen (pl. XIV.9). Fără inventar funerar.

M3(107), caroul 4, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, groapa are dimensiunile de 1 x 0,50 m. Scheletul are lungimea de 1m și mâinile pe lângă corp (pl. XIV.4). Fără inventar funerar.

M4(108), caroul 6, mormânt în cistă de piatră, cu șase înhumări, pe două niveluri de înhumare; orientare E-V, cu craniile la V. Peretele de N este alcătuit din cinci blocuri verticale de calcar, iar restul pereților din câte un singur bloc. Dimensiunile cistei de 2,50 x 1,50 m, înălțimea este de 0,85m. Fără inventar funerar.

M5(109), carourile 10-11, mormânt în groapă simplă, orientat E-V (pl. XVII.5), cu craniul către V; groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M6(110), carourile 9-10, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V. Dimensiunile gropii de 1,30 x 0,40 m; fără inventar funerar.

M7(111), carourile 9-10, în martorul cu S IX. Înhumatul este așezat pe un pat format din trei *tegulae* și este acoperit cu *tegulae* așezate în două ape (pl. XVII.1 și XXVII); laturile de E și V erau de asemenea protejate cu *tegulae*. Mormântul are dimensiunile de 2 x 0,75 m; lungimea scheletului este de 1,75 m, mâna stângă pe lângă corp, iar mâna dreaptă lipsește. Fără inventar funerar.

S9(17): M1(112), în caroul 1-2, mormânt în groapă simplă, cu dimensiunile de 1,60 x 0,50 m, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVI.10). Fără inventar funerar.

M2(113), caroul 3, mormânt protejat de un rând de blochete de calcar, așezate în jurul înhumatului (pl. XXIX); mormântul are dimensiunile de 2,30 x 0,70 x 0,35 m, iar orientarea este E-V, cu craniul la V (pl. XVI.11); fără inventar funerar.

M3(114), carourile 4-5, în martorul cu S8, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XIV.1). Groapa are dimensiunile de 1,70 x 0,40 m; fără inventar funerar.

M4(115), caroul 4, în martorul cu S10, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V; groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 m. Scheletul are lungimea de 1,60 m, mâinile pe bazin (pl. XIV.2). Fără inventar funerar.

M5(116), carourile 7-8, mormânt în cistă de piatră, orientat E-V, cu craniul la V (oasele foarte slab conservate); cista are dimensiunile de 2,20 x 1 x 0,70 m (pl. XIX.7); fără inventar funerar.

M6(117), carourile 9-10, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVII.2), cu dimensiunile de 1,30 x 0,40 m; fără inventar funerar. Scheletul are lungimea de 1m, mâna dreaptă pe lângă corp și mâna stângă pe bazin.

M7(118), carourile 10-11, cistă de piatră acoperită cu cinci lespezi de calcar, blocurile cistei sunt legate cu mortar; în interior nu a fost practică nici o înhumare. Cista este orientată E-V și are dimensiunile de: 1,80 x 1 x 1,10 m.

S8(18): M1(119), în caroul 1, mormânt orientat E-V, cu craniul la V; nu s-au mai păstrat decât fragmente din craniu. Dimensiunile gropii: 1 x 0,40 m; fără inventar funerar.

M2(120), în caroul 1, în martorul cu S7; nu s-au mai păstrat decât fragmente de craniu; fără inventar funerar.

M4(122), în caroul 6, mormânt în cistă de piatră, cu două înhumări, pereții de S și E ai cistei sunt deranjați (este în vecinătatea unei conducte moderne); orientat E-V, cu craniile la V; fără inventar funerar.

M5(123), în caroul 7, mormânt cu cinci înhumări, în cistă de piatră, cu dimensiunile: 2,20 x 1,30 x 0,95 m. Orientat E-V, cu craniile la V, fără inventar funerar.

M6(124), caroul 10, în martorul cu S7, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVII.4). Groapa are dimensiunile de 1,80 x 0,60 m; fără inventar funerar.

S7(19): M1(125), mormânt orientat NV-SE, cu craniul la SE, în groapă simplă (pl. XVI.6) de 1,50 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M2(126), în caroul 3, orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă cu dimensiunile de 1,75 x 0,50 m; scheletul are lungimea de 1,70 m, mâna dreaptă pe lângă corp, mâna stângă pe bazin (pl. XVI.7). Fără inventar funerar.

M3(127), în caroul 3, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVI.8), în groapă simplă cu dimensiunile de 1,90 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M4(128), caroul 6, mormânt în martorul cu S8, în groapă simplă cu dimensiunile de 1,50 x 0,50 m; orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVI.9); fără inventar funerar.

M5(129), în caroul 6, mormânt în cistă de piatră cu două înhumări, orientat E-V, cu craniul la V. Mormântul era acoperit cu trei lespezi de calcar, iar cista are dimensiunile de 2,30 x 1,30 x 1 m. Fără inventar funerar.

M6(130), în caroul 7, mormânt cu două înhumări, orientat E-V, cu craniile la V, în cistă de piatră, cu dimensiunile de 2,20 x 1,10 x 0,95 m. Inventar funerar: figurină feminină de os³⁷, (inv. 3045), care la partea inferioară prezintă un mâner terminat în T, iar la partea superioară o reprezentare feminină : părul cade în cozi pe umeri, fizionomia realizată în amănunt, mâinile la piept, mâna dreaptă ridicată spre gât, la spate realizare stilizată; restaurată, figurina are înălțimea de 165mm (pl. XXII); brățară de bronz fragmentară (pl. XXII) ; lăntișor fragmentar de bronz³⁸, mărgelă sticlă; doi cercei bronz fragmentari; trei ace de păr din argint (pl. XXII)³⁹.

M7(131), în caroul 11, mormânt în cistă de piatră, cu trei înhumări (pl. XVII.12 și XXVII); orientat E-V, cu craniile la V; dimensiunile cistei: 1,70 x 1 x 0,70 m ; inventar funerar: mărgică chihlimbar⁴⁰, verigă bronz.

S6(20) M2(133), în carourile 2-3, în martorul cu S5, mormânt în groapă simplă, protejat la S de un zid din trei blocuri de calcar așezate vertical; în interior placat cu *tegulae* (pl. XVII.3 și XXIX). Scheletul are lungimea de 1,50m, mâna

³⁷ C. Preda, *op. cit.*, p. 159, M 98.

³⁸ *Ibidem*, pl. XXVIII, M 98.

³⁹ *Ibidem*, p. 160, pl. XXX, M 280, 339, 341 și 349.

⁴⁰ Mărgelă de chihlimbar vezi și la C. Preda, *op. cit.*, pl. XXVI, M 176, 335, 351 și 357.

dreaptă pe lângă corp, iar mâna stângă pe bazin; orientat E-V, cu craniul la V. Dimensiunile gropii de 1,50 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M3(134), în caroul 5, mormânt în groapă simplă, cu dimensiunile de 1,20 x 0,40 m; orientat E-V, cu craniul la V(pl. XVI.2); fără inventar funerar.

M4(135), în caroul 6, cu două înhumări, orientat E-V, cu craniile la V. Mormânt în cistă de piatră; blocurile sunt legate cu mortar roșu (var, nisip, cărămidă pisată); se observă folosirea chirpicului pentru egalizarea blochetelor. În peretele de N și E sunt refolosite două blocuri de marmură. Dalele capacului erau prinse de restul mormântului cu același mortar roșu, astfel că în momentul cercetării, s-a observat pătrunderea unei mici cantități de pământ în interior. Dimensiunile cistei: 2 x 1 x 1 m. Inventar funerar: mărege sticlă⁴¹.

M5(136), caroul 9, în martorul cu S VII, mormânt, cu două înhumări, în groapă simplă (pl. XVII.10) acoperit cu patru dale de calcar; orientat E-V, cu craniile la V. Dimensiunile gropii de 1,50 x 0,75 x 0,85 m. Fără inventar funerar.

Tot în această secțiune, în caroul 2, a fost recuperat un fragment arhitectonic din marmură (L = 900 mm; l = 320 mm; grosimea = 160 mm; pl. XXI).

S5(21): M1(137) și M2(138), morminte în groapă simplă, orientate E-V cu craniile la V; au fost tăiate de M3(139)(pl. XXVIII), mormânt în groapă simplă acoperit cu cinci dale de calcar (pl. XVI.3). M3 are aceeași orientare, E-V, cu craniul la V. Dimensiunile gropii: 1,60 x 0,50 x 0,30 m; scheletul are lungimea de 1,60m cu mâinile pe bazin (pl. XVII.13); craniul alungit artificial. Fără inventar funerar.

M4(140), carourile 3-4, în martorul cu S 6, cu două înhumări, mormânt orientat E-V, cu craniile la V (pl. XVI.4 și XXVII). Mormântul este în cistă de piatră; pereții sunt legați cu mortar de culoare roșcată (var, nisip, cărămidă sfărâmată); pe peretele de E are practică o intrare, blocată cu o lespede de calcar. Dimensiunile cistei sunt: 2,40 x 1 x 1,10 m. Fără inventar funerar.

M5(141), mormânt în cistă de piatră, cercetat în caroul 7 din martorul cu S6, orientat E-V, cu craniul la V. Dimensiunile cistei: 2 x 1 x 1 m; fără inventar funerar.

M6(142), în caroul 8, mormânt orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVIII.12), acoperit cu două lespezi de calcar. Groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 x 0,25 m. Fără inventar funerar.

M7(143), în caroul 9, mormânt orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVIII.9), acoperit cu trei lespezi de calcar. Groapa are dimensiunile de 1 x 0,40 x 0,40 m. Fără inventar funerar.

M8(144), în caroul 10, în martorul cu S6, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă (pl. XVIII.1). Groapa are dimensiunile de 1,60 x 0,50 m; fără inventar funerar.

M9(145), în caroul 10, lângă M8, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVIII.10). Dimensiunile gropii sunt de 1,20 x 0,40 m. Fără inventar funerar.

M10(146): În carourile 5-6, mormânt în groapă simplă acoperit cu 4 dale de calcar, cu dimensiunile de 1,70 x 0,50 m, orientat E-V cu craniul la V (pl. XVII.14);

⁴¹ *Ibidem*, pl. XXVII.

fără inventar funerar.

M11(147): În caroul 5, mormânt în groapă simplă, acoperit cu dale de calcar, cu dimensiunile 0,50 x 0,40 m, orientat E-V cu craniul la V (pl. XVIII.8); fără inventar funerar.

S 4(22): M1(148), în caroul 3, mormânt în cistă de piatră (pl. XXVIII), cu capac din trei dale de calcar. În peretele de N este refolosit un bloc de marmură cu o inscripție (pe un rând) martelată în partea superioară; la mijlocul blocului este inscripționat un A, cu trăsături diferite. Mormânt cu două înhumări, orientate E-V, cu craniile la V; inventar funerar: ulcior ceramic cu o toartă⁴², argilă de culoare cărămiziu deschis; cu striuri pe umăr, caneluri longitudinale pe toartă și caneluri ușoare la partea inferioară (inv. 3050; h = 180 mm; dg = 50 mm; db = 70 mm; pl. XX); descoperit lângă peretele de V, la -0,40 m față de cota superioară a cistei. Cista are dimensiunile: 2,10 x 1,20 x 0,70 m.

M2(149), mormânt cercetat în caroul 4, orientat E-V, cu craniul la V, protejat la N de un zid format din patru blocuri de calcar. Groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 x 0,30m; scheletul are lungimea de 1,50m, cu mâinile pe bazin. Inventar funerar: ulcior ceramic cu o toartă, striuri longitudinale pe toartă și striuri fine pe corp; culoare cărămizie, (inv. 3049; h = 180 mm; db = 70 mm; dg = 65 mm, pl.XX).

M3(150), mormânt în cistă de piatră, cu capac din patru dale de calcar, cu două înhumări (unul este copil, înhumat în colțul de SV), orientat E-V, cu craniile la V. Dimensiunile cistei: 2,20 x 1,30 x 0,60 m. Inventar funerar: inel de bronz cu chaton⁴³ (pl. XXII).

M4(151), în caroul 7, în martorul cu S3, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă, acoperit cu trei dale de calcar. Dimensiunile gropii: 1,50 x 0,50 x 0,40 m. Fără inventar funerar.

M5(152), în carourile 7-8, în martorul cu S V, mormânt în groapă simplă, acoperit cu patru dale de calcar, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVIII.11). Groapa are dimensiunile de 1,70 x 0,50 x 0,40 m. Fără inventar funerar.

M6(153), în carourile 9-10, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă, lângă M8 din S3(23). Groapa are dimensiunile de 2,10 x 0,70 m. Fără inventar funerar.

M7(154), în carourile 1-2, mormânt în groapă simplă, acoperit cu dale de calcar, cu dimensiunile de 1,80 x 0,40 m, orientat E-V cu craniul la V (pl.XV.4); fără inventar funerar.

S3(23): M1(155), în caroul 1 mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V, acoperit cu *tegulae* (pl. XVIII.4). Groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 x 0,25 m; scheletul are lungimea de 1,40 x 0,50 m, mâinile pe abdomen; fără inventar funerar.

M2(156), în caroul 2, mormânt orientat E-V cu craniul la V, în groapă simplă (pl. XVIII.5). Groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 m; scheletul are lungimea de 1,50m, cu mâinile pe bazin; fără inventar funerar.

M3(157), în caroul 2, mormânt orientat NV-SE, cu craniul la NV, în groapă simplă (pl. XVIII.6). Dimensiunile gropii sunt de 1,50 x 0,50 m; scheletul are lungimea de 1,50m, cu mâna dreaptă pe lângă corp și mâna stângă pe abdomen.

⁴² *Ibidem*, p. 145, pl. XI, M1.

⁴³ *Ibidem*, p. 183, pl. LIII, fig. 15, M17.

M4(158), în caroul 5, mormânt în groapă simplă orientat E-V, cu craniul la V (pl. XVI.1). Dimensiunile gropii de 1 x 0,40 m; inventar: mărele sticlă cu decor în spirală, cercel bronz.

M5(159), în carourile 5-6, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă. Groapa are dimensiunile de 1 x 0,50 m; inventar funerar: ulcioraș cu o toartă, culoare cărămiziu roșcat, cu caneluri ușoare pe corp (inv. 3042; h = 100 mm; db = 31 mm; dg = 30 mm; pl.XX) .

M6(160), în carourile 7-8, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă, cu capac din patru dale de calcar. Dimensiunile gropii sunt de 1,80 x 0,50 m, scheletul are lungimea de 1,65 m, mâinile pe abdomen (pl. XVIII.7); fără inventar funerar.

M7(161), mormânt cercetat în carourile 7-8, în martorul cu S4, cu două înhumări, în cistă de piatră cu capac din patru dale de calcar (pl. XVIII.2); orientat E-V, cu craniile la V. Dimensiunile cistei sunt de 1,80 x 1 x 0,85 m; scheletele așezate unul lângă celălalt; fără inventar funerar.

M8(162), în caroul 10, în martorul cu S4, mormânt în cistă de piatră; colțul său de NE este distrus de o construcție modernă. Mormântul este orientat E-V, cu craniul la V. Cista are dimensiunile de 2,20 x 1 x 0,60 m. Fără inventar funerar.

S2(24): M1(163), în caroul 4, mormânt cu doi înhumați, orientat E-V, cu craniile la V, în cistă de piatră, acoperit cu patru dale de calcar. Dimensiunile cistei: 2 x 0,90 x 0,50 m. Scheletele sunt așezate unul peste altul (pl. XIX.3 și XXVII), fără inventar funerar.

M2(164), în caroul 5, mormânt orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă, acoperit cu cinci dale de calcar. Groapa are dimensiunile 1,75 x 0,50 x 0,30 m, scheletul are lungimea de 1,60 m, mâna dreaptă pe lângă corp, iar mâna stângă pe bazin (pl. XIX.8). Fără inventar funerar.

M3(165), în caroul 7, mormânt în cistă de piatră, cu cinci înhumări (pl. XIX.4), orientat E-V, cu craniile la V, drept capac avea cinci dale de calcar. Dimensiunile mormântului de 2 x 0,90 x 0,55 m; înhumările au fost practicate unele peste altele. Inventar funerar: mărele sticlă, cataramă bronz⁴⁴ (pl.XXII), *unguentarium*⁴⁵ din sticlă întregibil, (inv. 3043; h = 250 mm; dg = 23 mm, pl.XX).

M4(166), în caroul 8, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V (pl. XIX.5). Groapa are dimensiunile 1,50 x 0,50 m; scheletul are lungimea de 1,40 m, cu mâinile pe bazin. Inventar funerar: brățară din fier⁴⁶.

M5(167), cercetat în caroul 6, în martorul cu S3, mormânt în cistă de piatră, cu două înhumări, orientat E-V, cu craniile la V. Dimensiunile cistei 2,20 x 1,10 x 0,90 m; scheletele sunt așezate unul lângă altul; oasele răvășite.

M6(168), în carourile 10-11, mormânt în cistă de piatră (situat lângă colțul unei construcții moderne), orientat E-V, cu craniul la V; are dimensiunile de 2,20 x 0,80 m; scheletul are lungimea de 1,75m, cu mâinile pe bazin. Inventar funerar: ulcior cu o toartă, decor striuri circulare (inv. 304; h = 180 mm; db = 33; dg = 45 mm; pl.XX), databil în a doua jumătate a sec. IV p.Chr.; (decorul constă într-o

⁴⁴ *Ibidem*, p. 38-39.

⁴⁵ Pentru unguentarii de sticlă cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 147, pl. XIII, M 264; M.Bucovală, SCIV 1,(1971), p.127; V.Barbu, SCIV 1,(1971), p.52 .

⁴⁶ Vezi *supra*, nota 33.

spirală care începe de la bază și continuă spre gâtul vasului, cu analogii atât la Callatis⁴⁷, cât și la Histria⁴⁸ și Piatra Frecăței⁴⁹).

S1(25): M1(169), în caroul 3, orientat E-V, cu craniul la V; mormânt în cistă de piatră cu capac din patru dale de calcar (pl. XIV.6); are dimensiunile 1,75 x 0,75 m (cote exterioare) x 0,70 m. Scheletul are lungimea de 1,50 m, mâinile pe bazin. Fără inventar funerar.

M2(170), în carourile 4-5, mormânt în cistă de piatră cu dimensiunile 2 x 0,75 x 0,50 m, orientat E-V, cu craniul la V; acoperit cu patru dale de calcar; scheletul are lungimea de 1,85 m, mâna stângă pe lângă corp și mâna dreaptă pe bazin (pl. XIV.7). Inventar funerar: un inel de aur cu chaton⁵⁰ (piatra nu s-a mai păstrat); inv. 3064 (pl. XXII); cataramă fier.

M3(171), în caroul 6, mormânt în groapă simplă acoperit cu cinci dale de calcar, groapa are dimensiunile de 1,75 x 0,50 x 0,30 m; scheletul are lungimea de 1,50 m; mâinile pe bazin (pl. XIV.8). Fără inventar funerar.

M4(172), în carourile 7-8, mormânt orientat E-V, în cistă de piatră; patru înhumați, cu craniile la V (pl. XIV.5 și XXIX). Dimensiunile mormântului: 2 x 1,10 x 0,90 m; pe peretele de S a fost refolosit un fragment de arhitravă din calcar. Inventar funerar: fibulă bronz⁵¹ (pl. XXII), două brățări de bronz fragmentare⁵², doi cercei bronz fragmentari⁵³, mărgelă din sticlă policromă⁵⁴.

M5(173), în caroul 8, mormânt în groapă simplă, orientat E-V, cu craniul la V; din capac s-au mai păstrat doar două lespezi de calcar. Groapa are dimensiunile de 1,50 x 0,50 x 0,40 m; lungimea scheletului este de 1,40m; mâinile pe lângă corp (pl. XIX.1); Fără inventar funerar.

M6(174), în caroul 10, mormânt orientat E-V, cu craniul la V; în cistă de piatră; din cistă nu s-au păstrat lespezile din colțul de NE (pl. XIX.2). Mormânt cu dimensiunile de 1,10 x 0,60 x 0,35 m. Din schelet nu s-au mai păstrat decât fragmente de craniu.

M7(175), mormânt cercetat în caroul 10, orientat E-V, cu craniul la V, în groapă simplă, acoperit și protejat la sud cu *tegulae*. Dimensiunile mormântului: 1,80 x 0,50 x 0,20 m; lungimea scheletului de 0,60 m; cu mâinile pe abdomen. Fără inventar funerar.

x
x x

În urma cercetării prezentate, ce constituie în același timp o nouă contribuție la cunoașterea necropolei romano-bizantine a cetății Callatis, se impun următoarele observații:

⁴⁷ C. Preda, *op. cit.*, p. 143-144, pl. IX-X.

⁴⁸ H. Nubar, SCIV 22, (1971), p. 204-205.

⁴⁹ Analogii la Piatra Frecăței, cf. A. Petre, *Materiale*, 8, (1962), p. 574-577.

⁵⁰ Pentru inele de aur cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 159, și pl. XXV, M354.2.

⁵¹ Pentru fibule cu bumbi în formă de ceapă, *zwiebelknopffibeln*, cf. V. Lungu, C. Chera, *Materiale*, 16, fig. 2/4, p. 145; C. Preda, *op. cit.*, p. 35 și bibliografia.

⁵² Pentru brățări de bronz, *ibidem*, p. 157, pl. XXIII.

⁵³ *Ibidem*, p. 151 și pl. XVII, M. 218.

⁵⁴ *Ibidem*, pl. XXVII.

I. Mormintele cercetate nu au făcut parte cronologic numai din epoca romano-bizantină, așa cum semnalaseră cercetările anterioare, ci și din epoca elenistică și din cea romană, acoperind astfel întreaga perioadă de existență a cetății⁵⁵.

O statistică din punct de vedere al încadrării cronologice a mormintelor evidențiază următoarele:

a. Au fost cercetate 5 morminte din epoca elenistică, din care un mormânt de tip hypogeu⁵⁶, două morminte în cistă de piatră⁵⁷, două morminte de incinerare⁵⁸ și un rug funerar⁵⁹. Funcția șanțurilor periferice era predominant rituală; au fost identificate resturi de jertfe organice împreună cu ceramică spartă ritual. N-ar fi exclus să fi avut și o componentă utilitară, pământul scos din șanț să fi fost folosit la ridicarea unei/unor platforme funerare (M1(27) și M2(28) posibil să fi fost acoperite de o movilă aplatizată în timp).

b. Mormintele din epoca romană⁶⁰ cercetate sunt în număr de 4, datarea fiind asigurată de orientarea N-S a mormintelor, cu craniul spre S și de analogiile cu mormintele cercetate anterior atât la Callatis⁶¹, cât și la Tomis⁶² și Histria⁶³.

c. Mormintele din epoca romano-bizantină, în număr de 168, pot fi încadrate în mai multe categorii:

1. Morminte în cistă de piatră realizate din plăci masive din calcar, netencuite⁶⁴; în număr de 24, reprezintă 14,20% din totalul mormintelor târzii.

2. Morminte în cistă de piatră realizate din plăci mari de calcar tencuite la rosturi cu mortar⁶⁵; în număr de 3 - reprezintă 1,77%.

3. Morminte în cistă de piatră realizată din blochete de calcar de mai mici dimensiuni⁶⁶; un mormânt - reprezentând 0,59%.

⁵⁵ Ne exprimăm unele rezerve asupra lui M1 din S1T1, posibil medieval timpuriu, vezi P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 232-235.

⁵⁶ Analogii în zonă, mormântul de tip hypogeu de la 2 Mai, cf. C. Preda, E. Bârlădeanu, *Pontica* 12, (1979), p. 97, nota 1 și cel de la Avicola Mangalia-Movila Documaci, cercetat în 1994, cf. T. Papasima, V. Georgescu, *Pontica* 27, (1994), p. 223-225.

⁵⁷ Pentru morminte în cistă de epocă elenistică, vezi O. Bounegru, E. Bârlădeanu, *Pontica* 23, (1990), p. 335-344 și bibliografia.

⁵⁸ Cu privire la mormintele de incinerare cf. P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 257; E. Bârlădeanu, *Pontica* 13, (1980), p. 228; V. Lungu, C. Chera, *Pontica* 19, (1986), p. 94-95; posibil să fi fost mai multe, excavarea mecanică decopertând între -1m și -1,40m pe întreaga suprafață (vezi anexa cu tabelele altimetrice). Mulțumim pe această cale grupului de specialiști care au semnat protestul împotriva începerii lucrărilor de construcție și au susținut cercetarea sistematică a întregului perimetru aflat într-o zonă de rezervație arheologică, cf. Mediafax și col. România Liberă, august 2000.

⁵⁹ Cf. Petre Alexandrescu, *Histria II*, 1966 p. 240; K. Kubler, *Kerameikos*, VI, 1, p. 86-87.

⁶⁰ Datare totuși relativă, datorită lipsei inventarului; convențional am considerat valabilă situația particulară din T3S5 unde un mormânt orientat E-V taie un mormânt orientat N-S.

⁶¹ N. Cheluță - Georgescu, *Pontica* 7, (1974), p. 177; Al. Barnea, *SCIVA*, 25, 1, (1974).

⁶² M. Bucovăla, C. Pașca, *Pontica* 21-22, (1988-1989), p. 123 și bibliografia.

⁶³ H. Nubar, *SCIV* 22, 2, (1971), p. 199-215.

⁶⁴ C. Preda, *op. cit.*, *passim*, V. Georgescu, M. Ionescu, *op. cit.*, p. 197.

⁶⁵ C. Preda, *op. cit.*, p. 15-16.

⁶⁶ V. Georgescu, M. Ionescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

4. Morminte de tip hypogeu⁶⁷; în număr de două - 1,18%.

5. Morminte de înhumăție în groapă simplă acoperite cu dale din calcar⁶⁸; 36 la număr, respectiv 21,30%.

6. Morminte în groapă simplă mărginite pe una din laturi cu blochete de calcar⁶⁹; 10 la număr, reprezintă 5,91% .

7. Morminte în *tegulae*⁷⁰; în număr de două, respectiv - 1,18%.

8. Morminte în groapă simplă acoperite cu *tegulae* așezate în două ape⁷¹; 8 la număr , - 4,73%.

9. Morminte în groapă simplă acoperite cu *tegulae* așezate orizontal⁷²; 8 la număr, - 4,73%.

10. Morminte în groapă simplă⁷³; în număr de 70 - 41,42%.

11. Mormânt acoperit cu *tegulae* și dale de calcar; 1 - 0,59%.

12. Mormânt protejat de jur-împrejur cu un rând de blochete de calcar; 1 - 0,59%.

O altă statistică se poate face cu privire la mormintele cu mai multe înhumări; acestea sunt în număr de 19, din care 17 în morminte în cistă de piatră (dintr-un total de 27 de morminte în cistă de piatră, reprezentând un procent de 62,9%) . Două dintre ele prezintă morminte cu un schelet de adult și unul de copil; în ambele cazuri scheletul de copil este înhumat în partea de SV a mormântului. După procentul mare al reînhumărilor în cazul cistelor, acestea devin probabil cavouri de familie.

II. Lipsesc factorii de separare a deceselor pe generații, fapt datorat în primul rând ritualului creștin (ofrandele reprezintă în perioada romano-bizantină reminiscențe păgâne care vor dispărea în timp).

Până când o analiză a materialului osteologic se va materializa într-un studiu științific⁷⁴, după un studiu sumar al scheletelor, am putut observa, că populația nu are o structură îmbătrânită. Acest indicator sintetizează un număr mare de variabile ale perioadei romano-bizantine: sociale, economice, sanitare, politice etc. De asemenea, a fost ușor de sesizat o supramortalitate masculină (cauze exogene și endogene).

III. Necropola s-a format dintr-un nucleu aflat inițial la limita unei necropole păgâne, de la care a început expansiunea spațială spre periferie (inițial spre V și N). În plin proces de formare cimitirul paleocreștin se dezvoltă spre E, unde încorporează teritoriile unor necropole mai vechi (suprapunând monumente funerare).

⁶⁷ Cf. E. Norocel, *op.cit.*, p. 170-173; I. Barnea, Pontica 28-29, (1995-1996), p. 183-186 și bibliografia; analogii și la Tomis, cf. M. Bucovalea, Pontica 26, (1993), p. 207-214; Alix Barbet, Actes du colloque du CNRS, 1992, Auxerre, 1994, p. 25-47.

⁶⁸ V. Georgescu, M. Ionescu, *op.cit.*, loc cit.

⁶⁹ C. Preda, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁰ A. Petre, *op. cit.*, p. 566.

⁷¹ Ibidem.

⁷² C. Preda, *op.cit.*, loc.cit., M 24, 44, 132, 144, 236 și P. Aurelian, *op. cit.*, loc. cit.; cf. și, C. Chera, V. Lungu, Pontica 16, (1983), p. 218.

⁷³ V. Georgescu, M. Ionescu, *op. cit.*, loc.cit

⁷⁴ Materialul osteologic se află în studiu la Institutul de Cercetări Antropologice București.

IV. Numărul mare al mormintelor de copii descoperit în jumătatea de S a zonei cercetate ne conduce la ideea că necropola avea, poate, o repartitie în funcție de unele caracteristici demografice (mortalitatea specifică după vârstă). De la un nucleu constituit, în jurul unei basilici cimiteriale (încă incertă), din construcții funerare monumentale de tip hypogeu⁷⁵ se trece la o zonă formată preponderent din cavouri de piatră, periferia fiind constituită din morminte săracăcioase în groapă simplă. Această repartitie diferențială apare ca urmare a influenței exercitate de anumite reflexe socio-economice, de care religia creștină nu a putut să se debaraseze încă de la bun început.

V. Un alt aspect de remarcat este acela că atât prezenta cercetare, cât și cercetarea din punctul Biogaz, au relevat și morminte de epocă elenistică și romană; se infirmă astfel o teorie mai veche, după care, la Callatis, zonele de necropolă romano-bizantină le respectă pe acelea de epocă elenistică și romană⁷⁶.

VI. Un aspect inedit este identificarea unor morminte la care craniul scheletului a fost deformat artificial⁷⁷. Trebuie subliniată în acest caz orientarea în manieră creștină a acestor morminte. O altă observație ce se desprinde o constituie faptul că unii din barbari (deocamdată au fost identificați doar cei cu extravagante stilistice) în secolele IV-VII p. Chr. își așează mormintele în interiorul necropolei organizate căpătând prin acest caracter (creștin) valențe ce țin de un mod de viață sedentar.

Un studiu atent al necropolelor⁷⁸ ar reflecta în mod sigur o structură etnică eterogenă în așezările din Scythia Minor la sfârșitul antichității. Fluctuațiile de populații prin coridorul scitic spre sud vor perturba viața religioasă din zonă. Elocventă este situația din T2 S1 M1, unde mormântul hypogeu a fost jefuit (din antichitate); construcția își păstrează caracterul funerar, în interior fiind adăpostită o urnă de incinerare.

VII. Marea necropolă romano-bizantină de la Callatis se află la ca. 1,5km vest de incinta cetății târzii și, în apropierea semitei ce lega orașul de Tropaeum Traiani⁷⁹; (arteră de circulație documentată de un miliar descoperit în zona cimitirului satului Arsa⁸⁰).

VIII. Atât orientarea mormintelor, E-V, cu unele mici devieri, cât și orientarea și poziția scheletelor, încadrează cea mai mare parte a mormintelor în categoria celor creștine; este subliniat astfel caracterul creștin al acestei zone a necropolei callatiene, precum și raspândirea pe care a cunoscut-o religia creștină aici⁸¹.

⁷⁵ V. Georgescu, M. Ionescu, *op. cit.*, p. 196-197 și fig.7.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Cu privire la craniile deformate, cf. Em. Condurachi și colab., *Materiale* 4, p. 48-55, V. Barbu, *St.Cl.*, 3, (1961), p. 204-205, Gh. Diaconu, *SCIV*, 14, 2, (1963); Gh. Bichir, *Peuce* 2, (1971), p. 135.

⁷⁸ A. Petre, *SCIV*, 16, (1964), p.59-80.

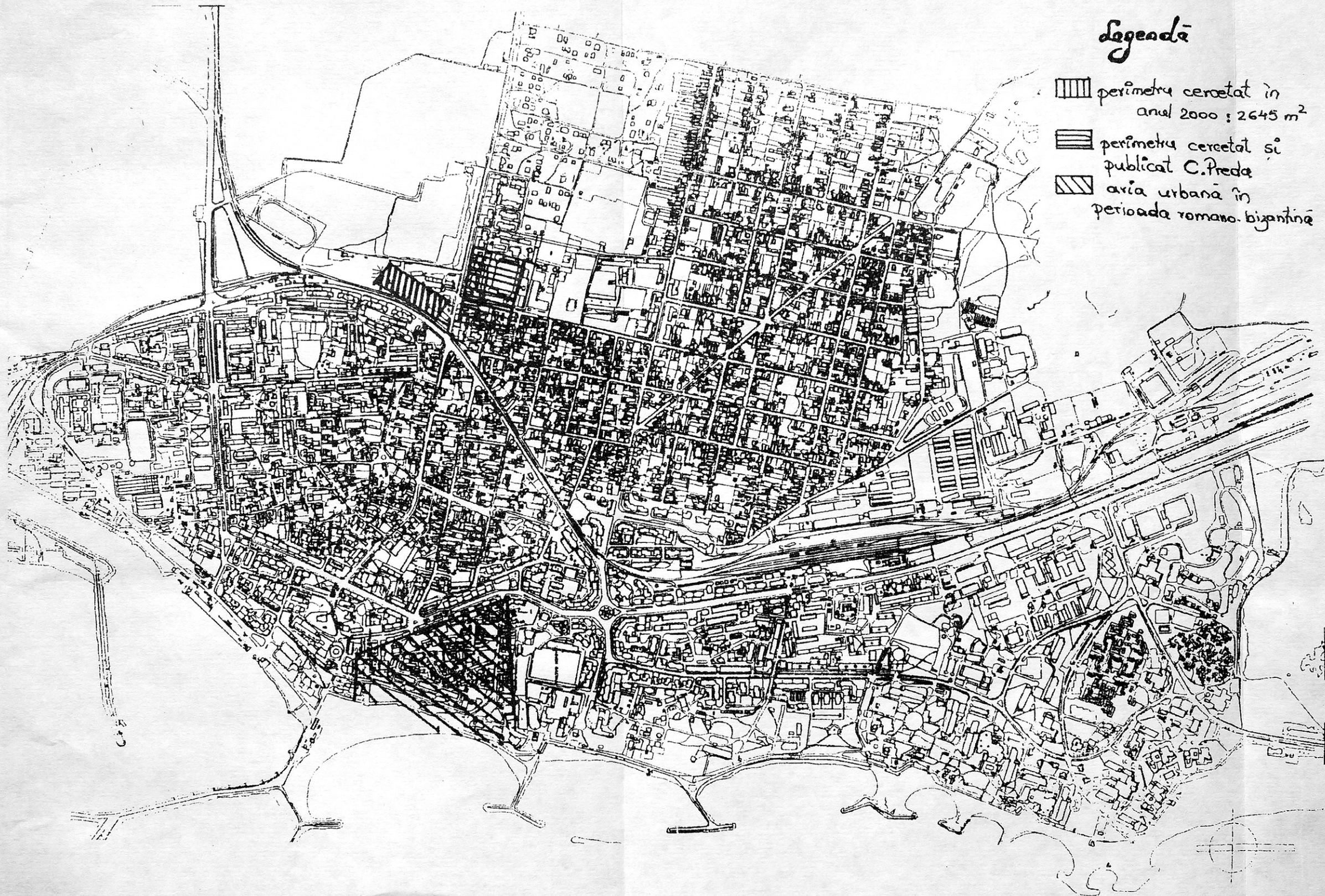
⁷⁹ cf. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea Romană*, București, 1977, p. 193-194 și harta de la p. 178.

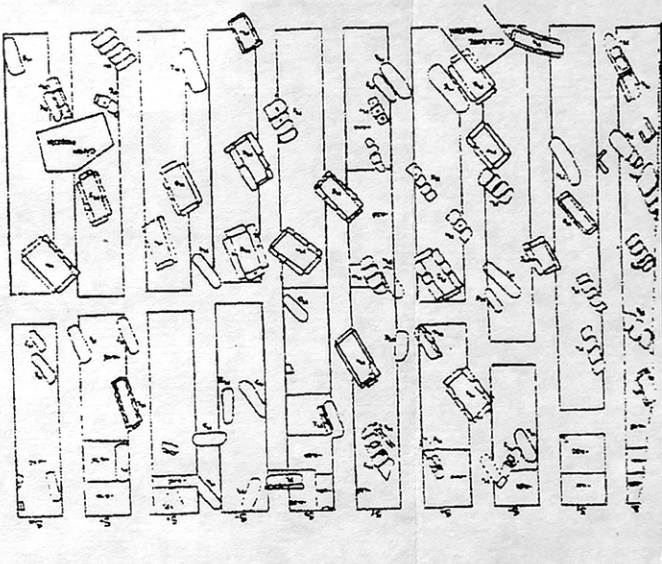
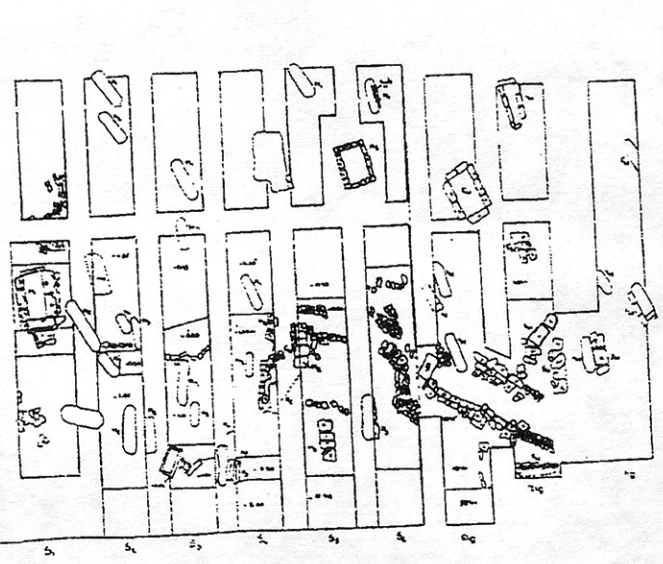
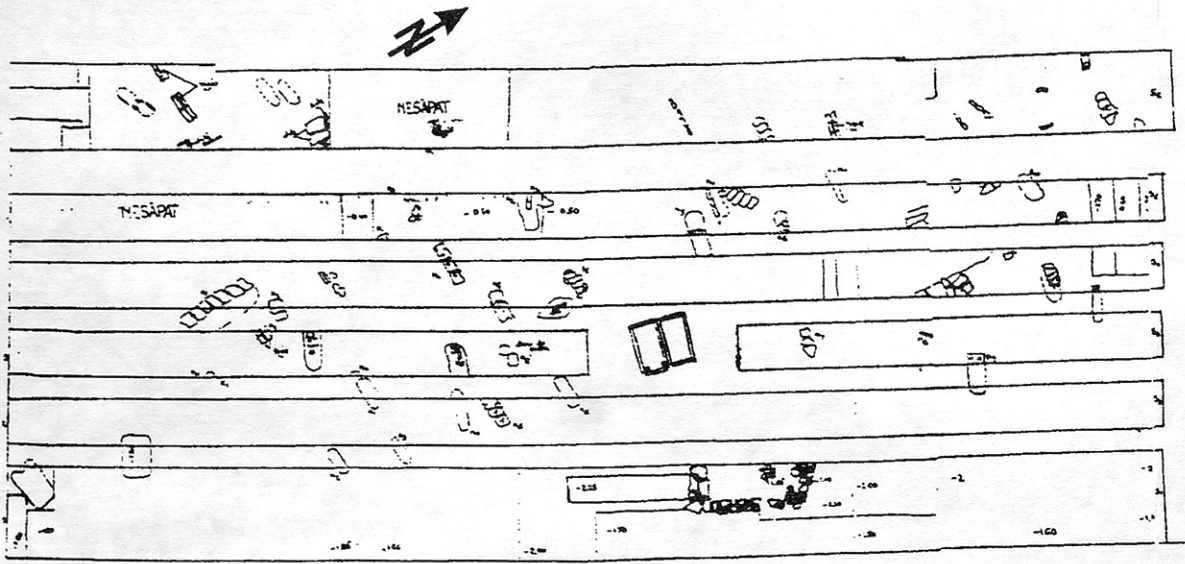
⁸⁰ M. Bărbulescu, A. Câteia, *Pontica* 31, (1998), p.127, nota 89, stâlp miliar anepigraf de lângă cimitirul din Arsa.

⁸¹ Orașul Callatis este menționat ca sediu episcopal la Hierocles, 637, 4; Procopius, *De aed.*, IV, 11, 20; C. de Boor, *Notitia Episcopatum.*, 596, *apud* Al. Barnea, *Une province chrétienne sous Justinien: La Scythie Mineure*, în *Acta XIII Congressus Internationalis Archeologiae Christianae*, Città del Vaticano – Split, 1998, p. 819.

Legenda

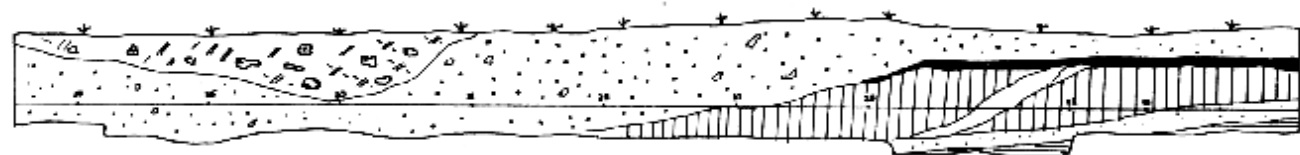
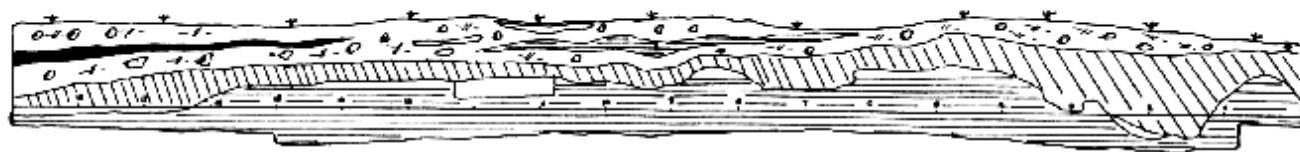
- perimetru cercetat in
anul 2000 : 2645 m²
- perimetru cercetat si
publicat C.Preda
- aria urbana in
perioada romano-bizantina

PL. III

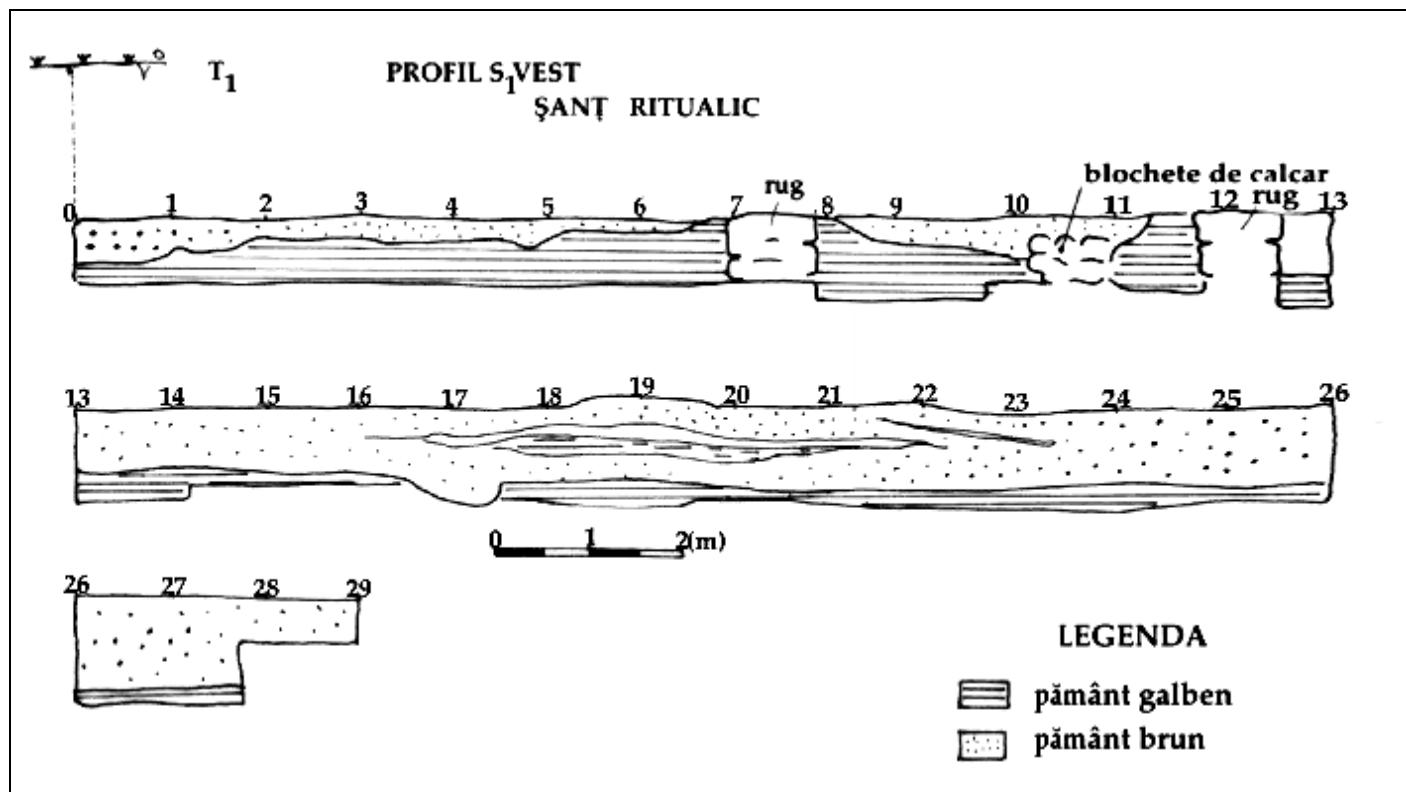
str. Oituz MANGALIA
Tronson Sud PROFILE

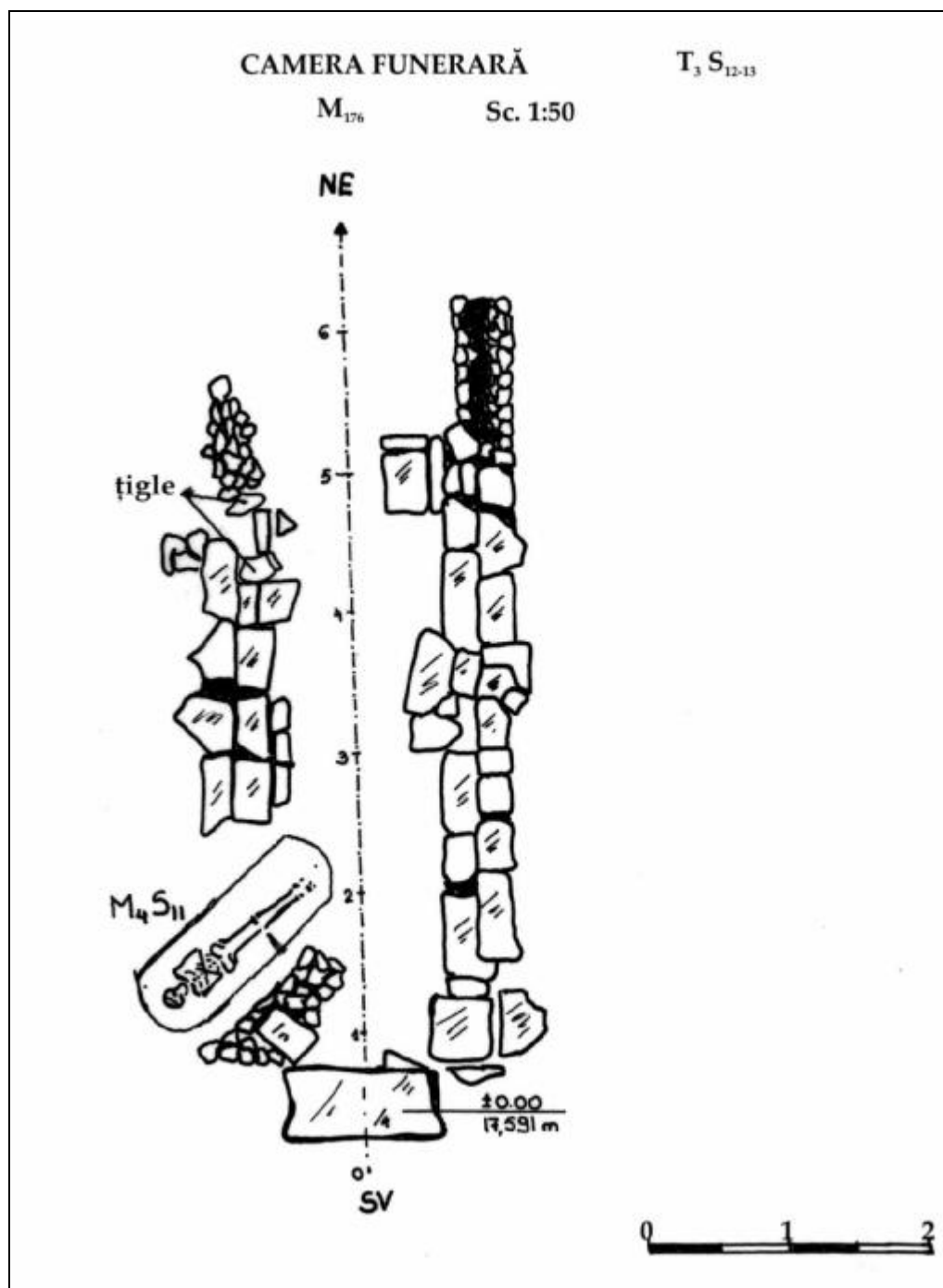
LEGENDĂ

- pământ galben
- pământ brun cu mortar și cărămizi
- mortar
- baton cu piatră și cărămizi
- groapă modernă cu lut
- umplutură antică
- brun

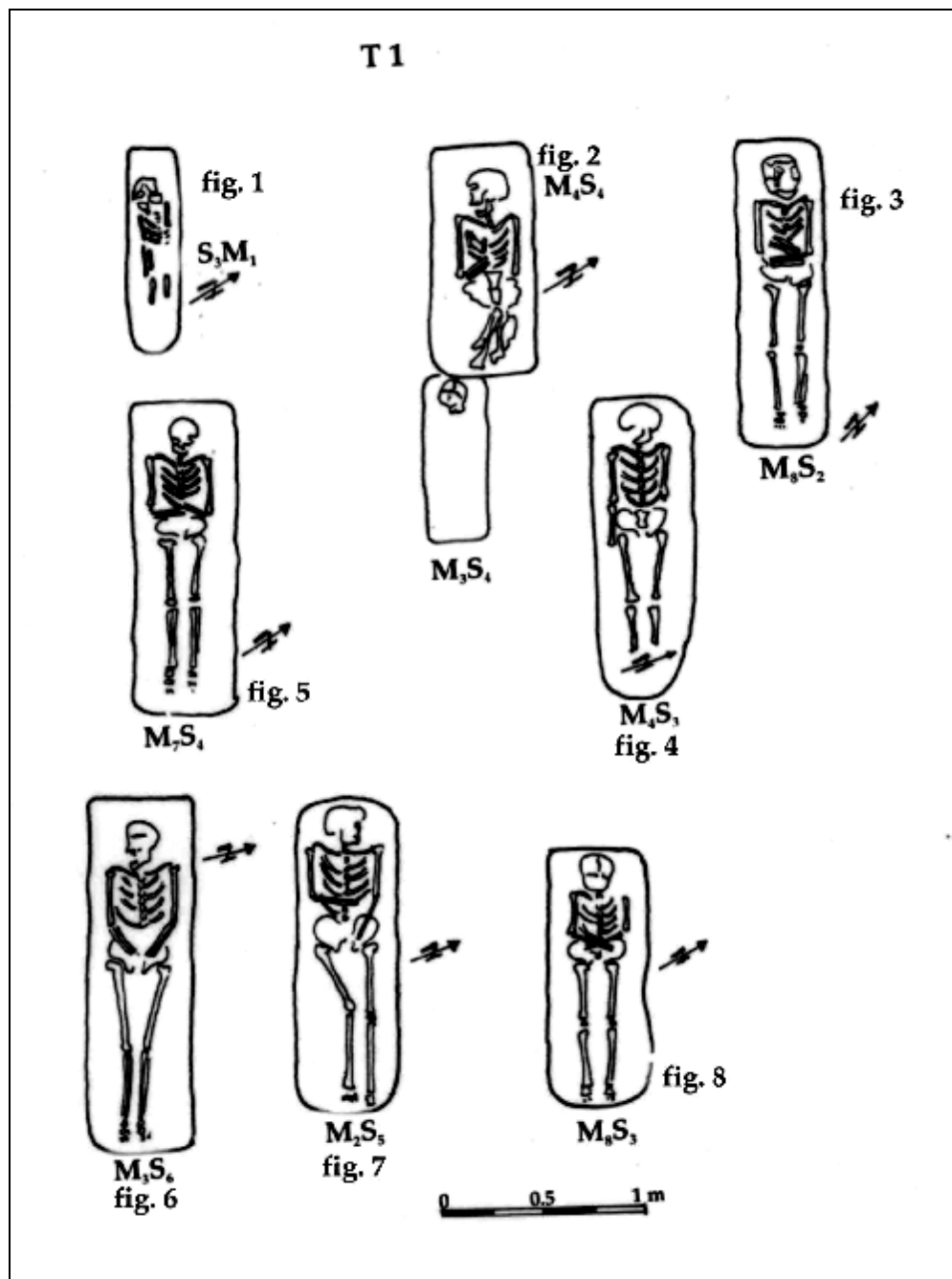

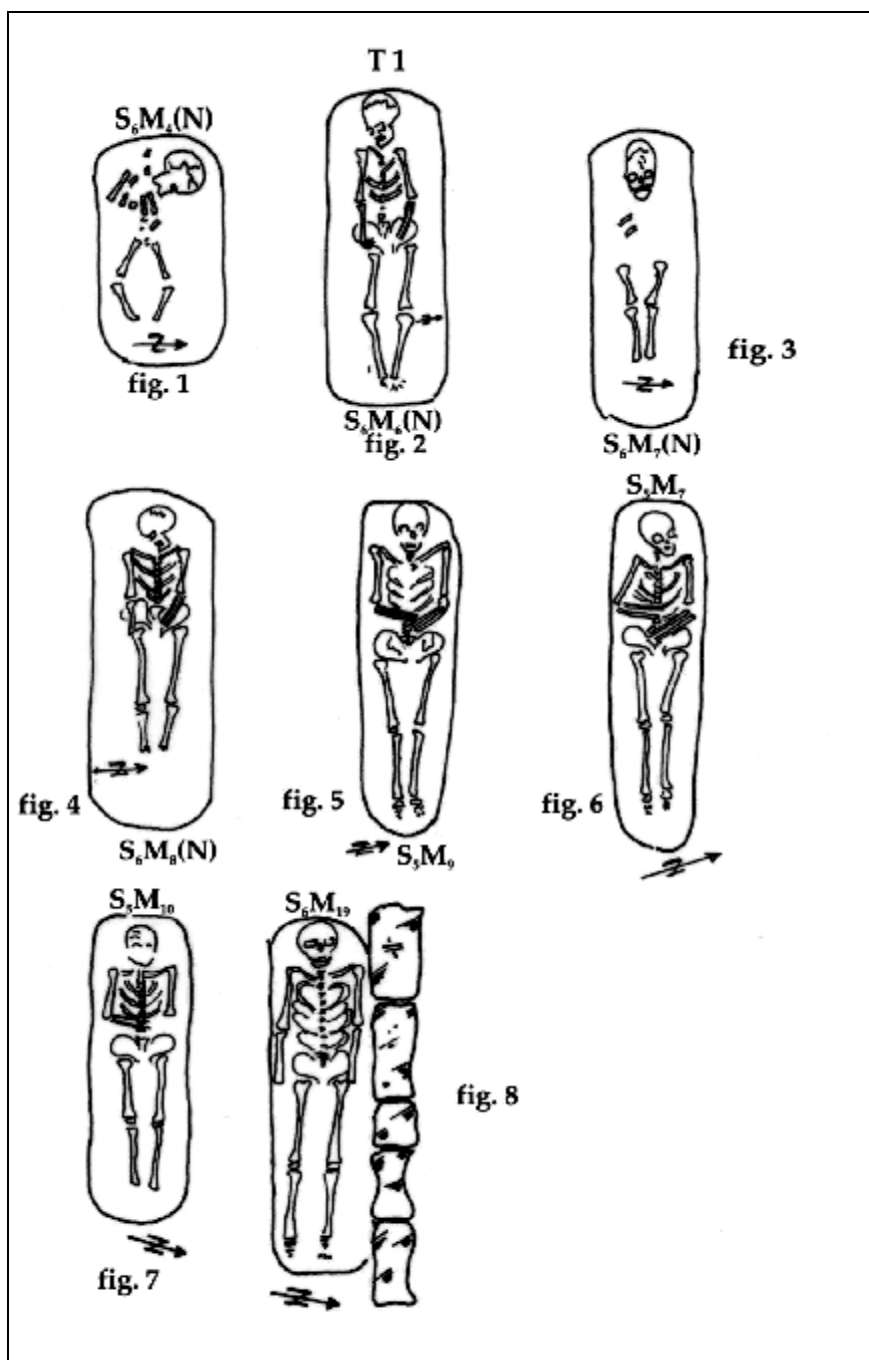

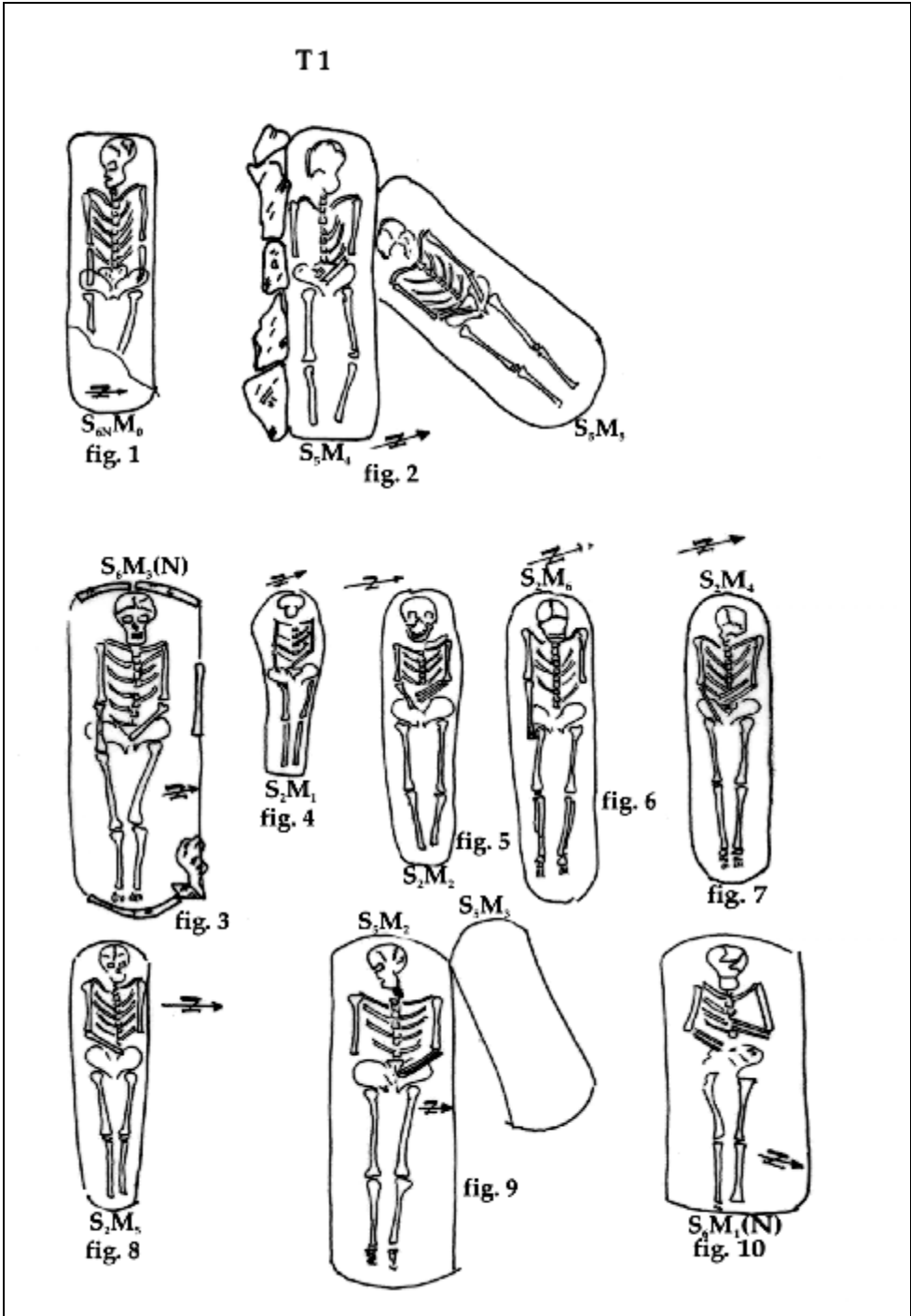
PL. IV

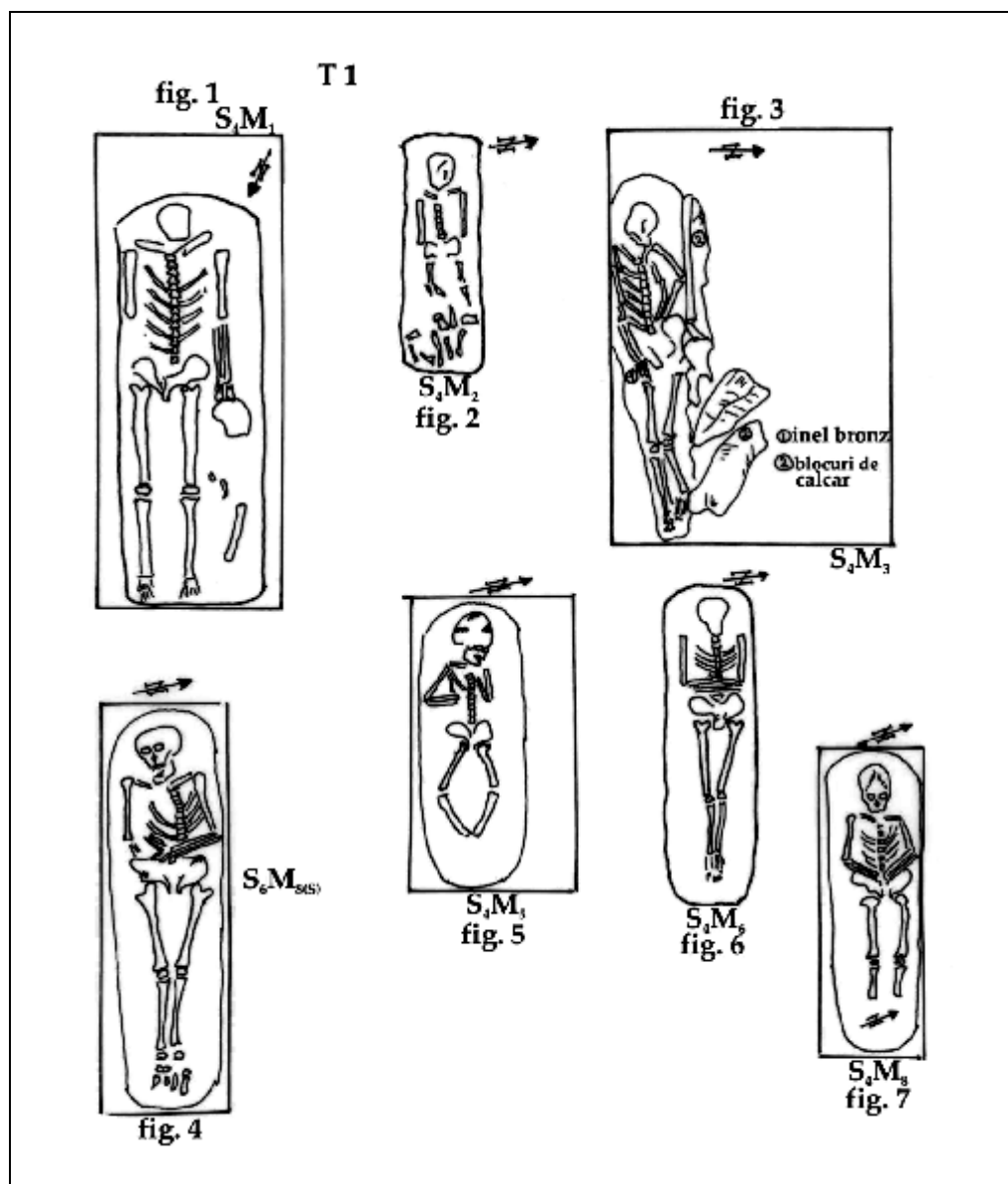
PL. V

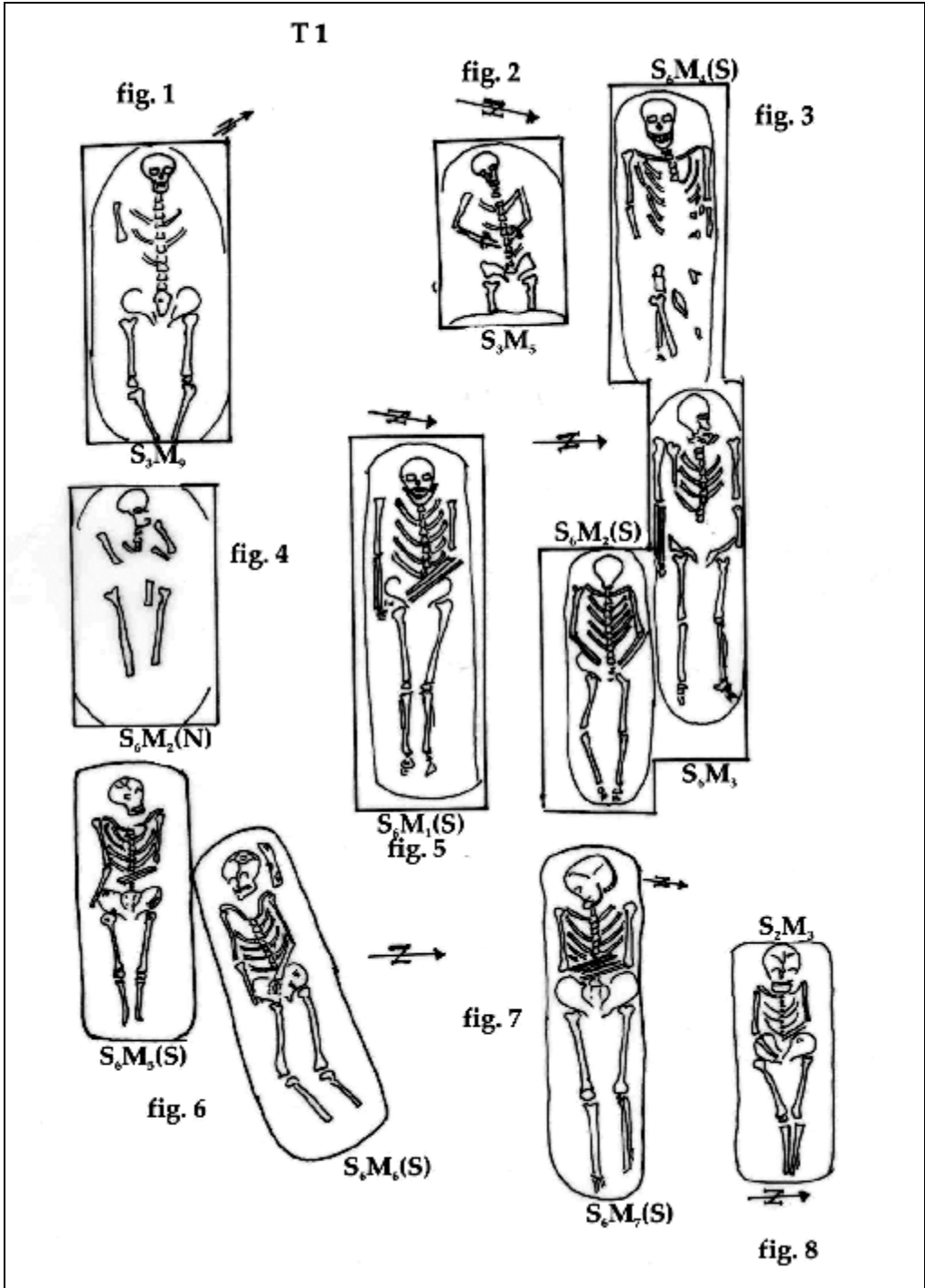

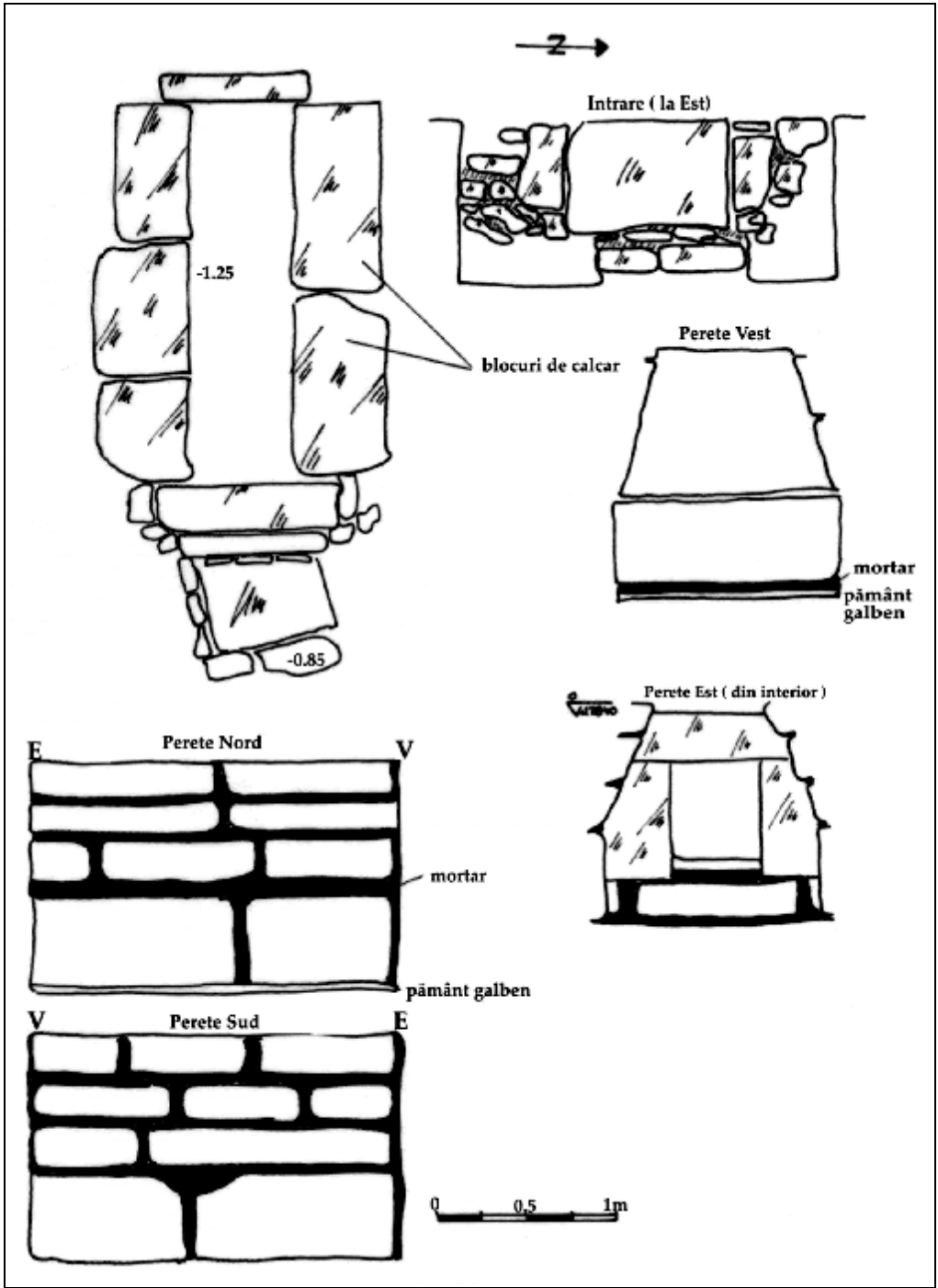

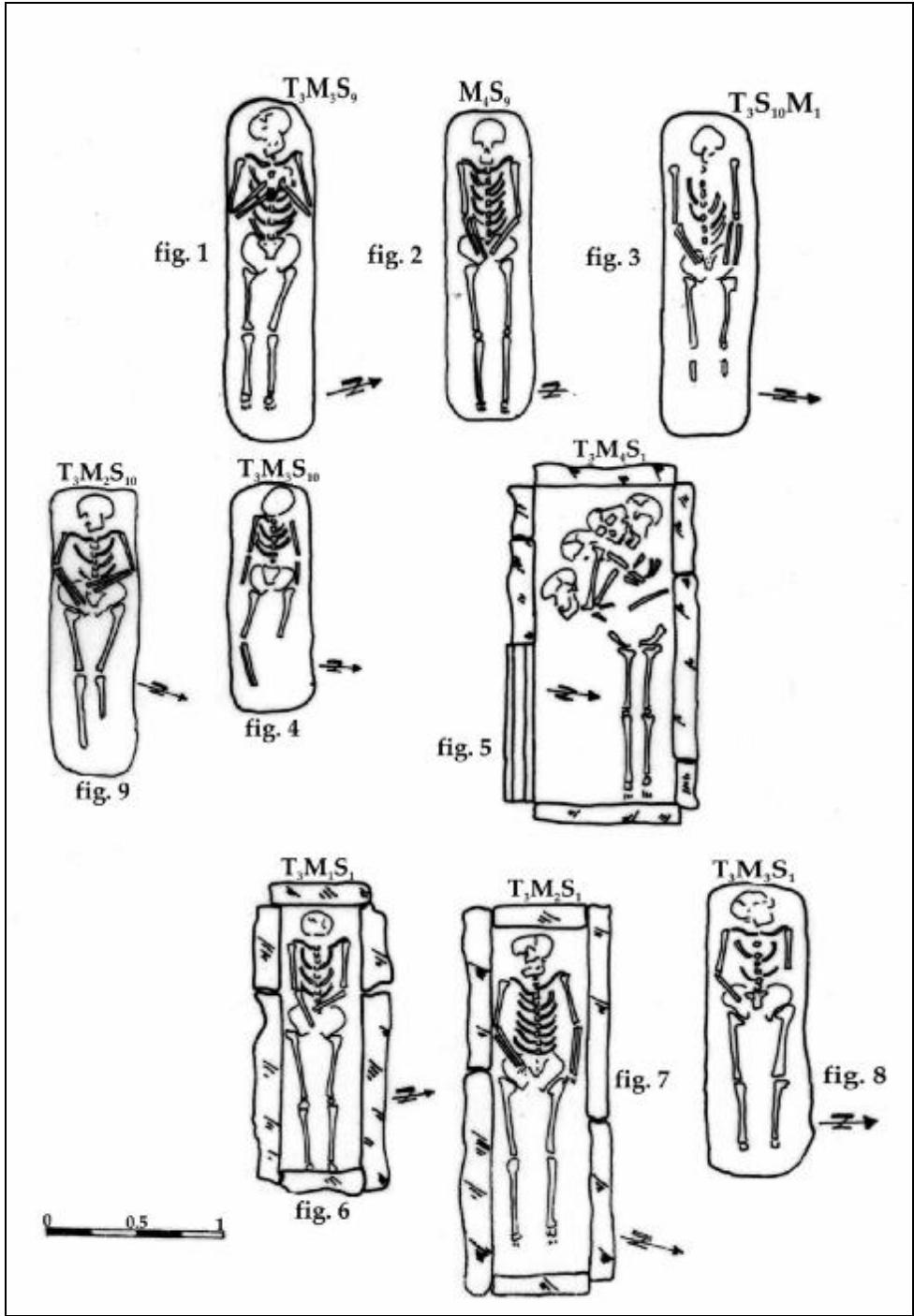
PL. VIII

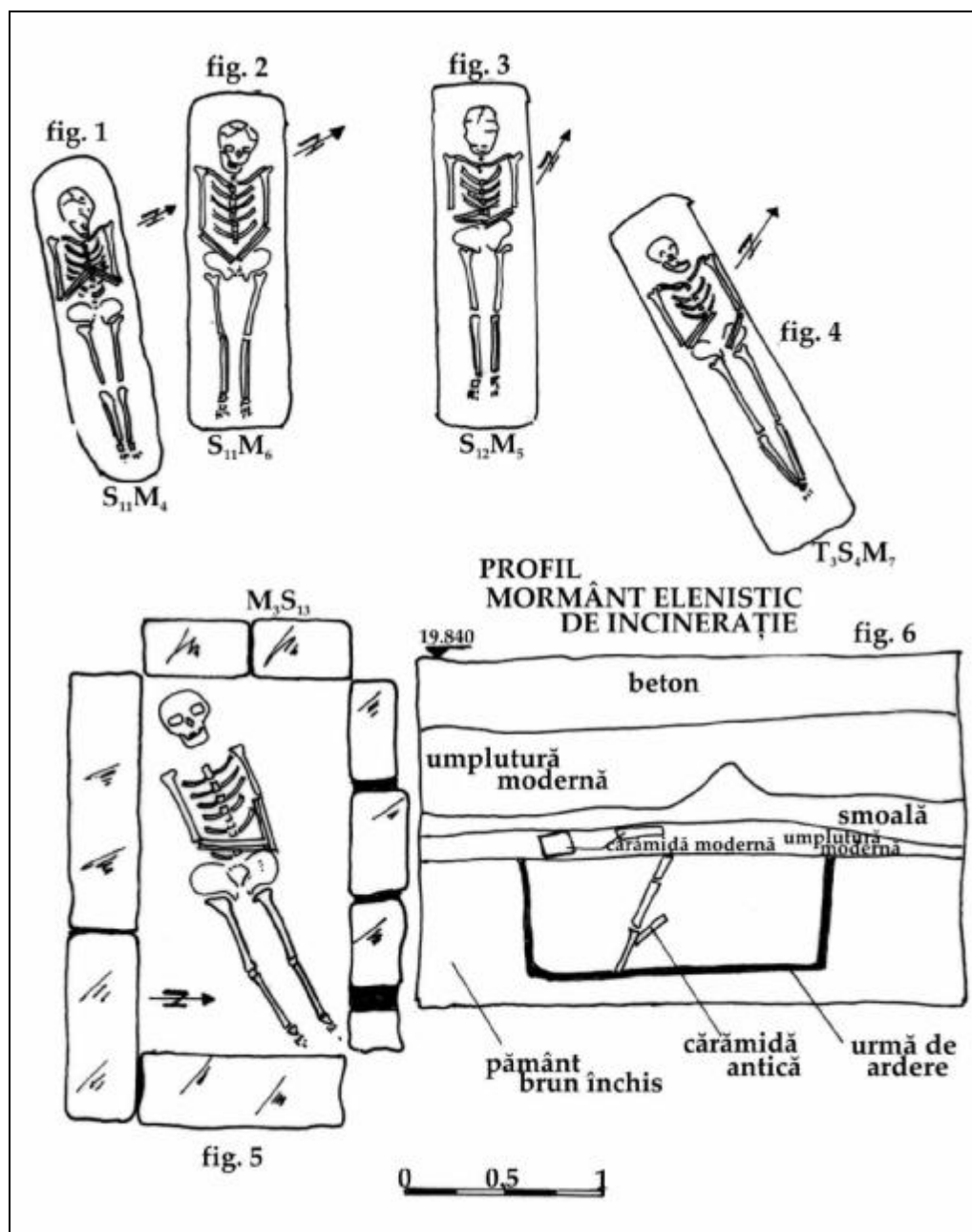

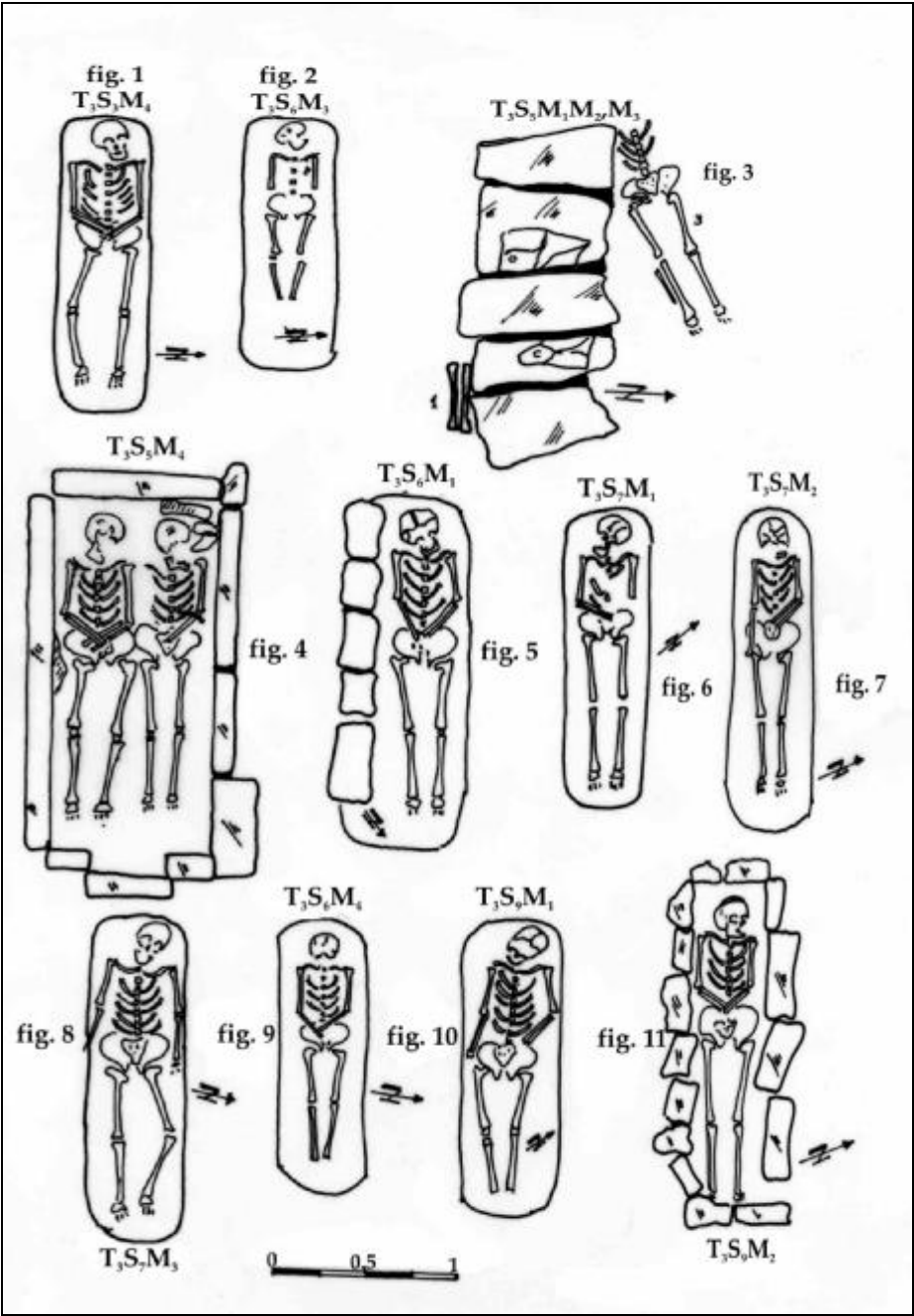
PL. XII

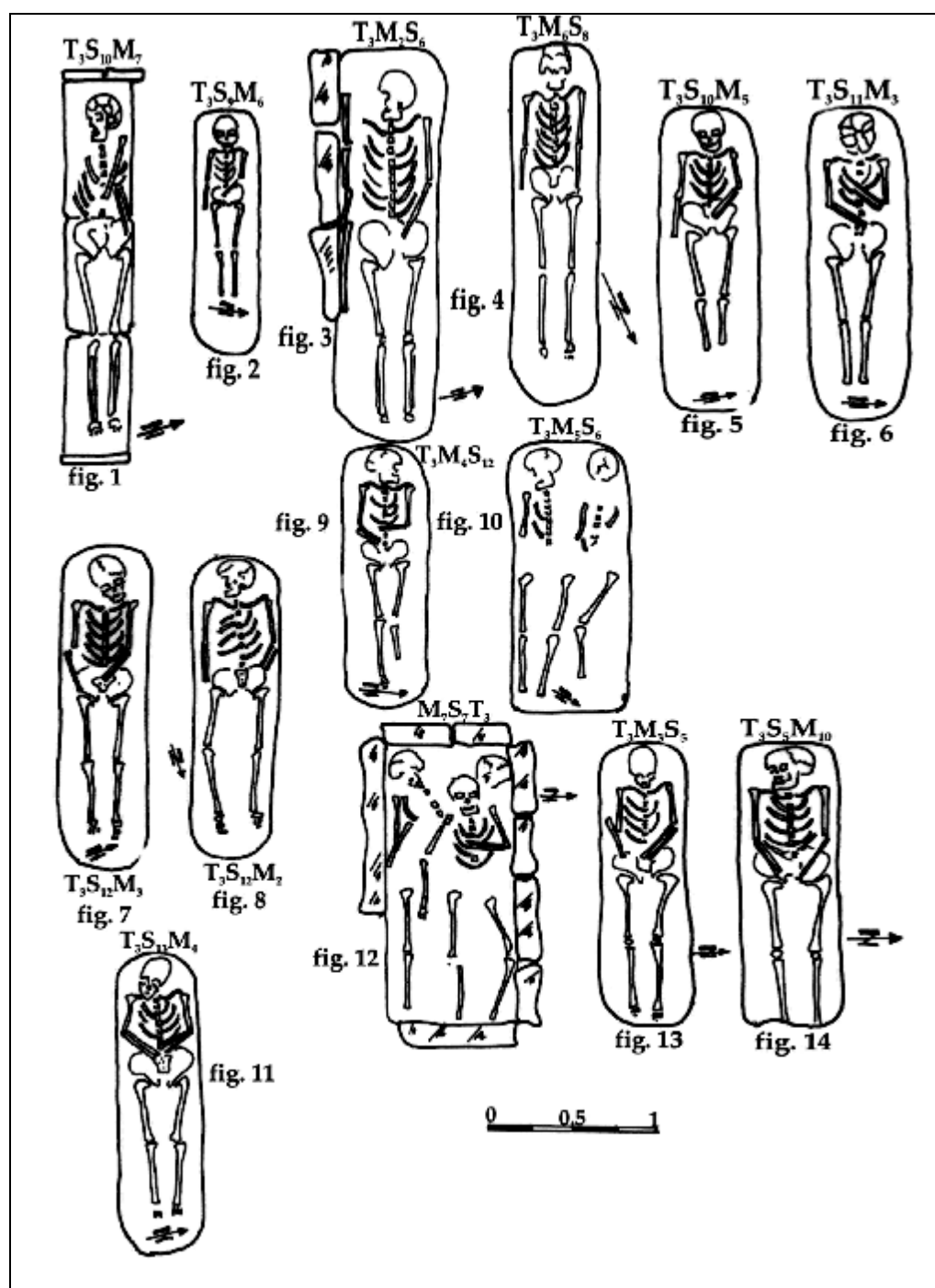
PL. XIV

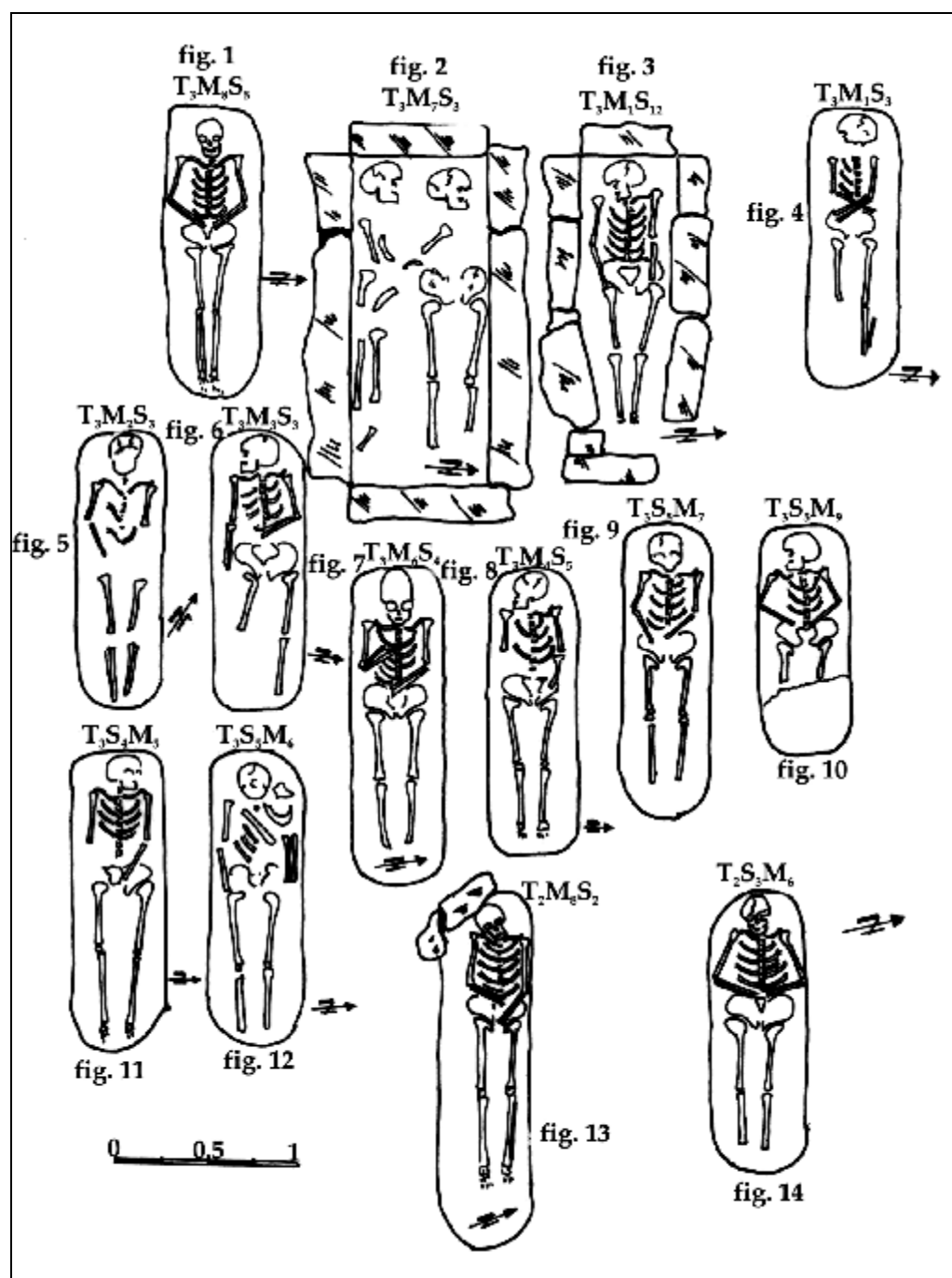
PL. XV

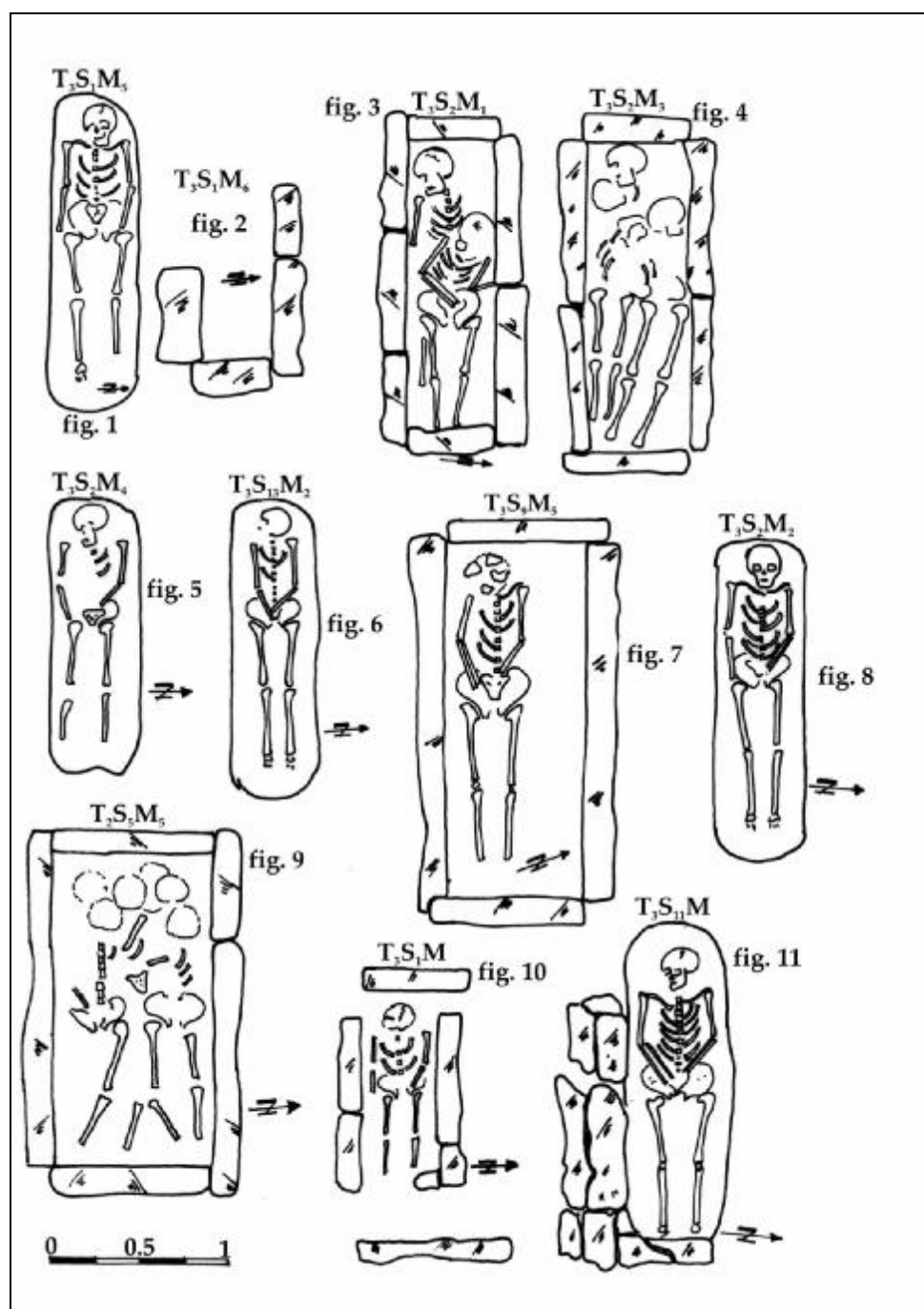

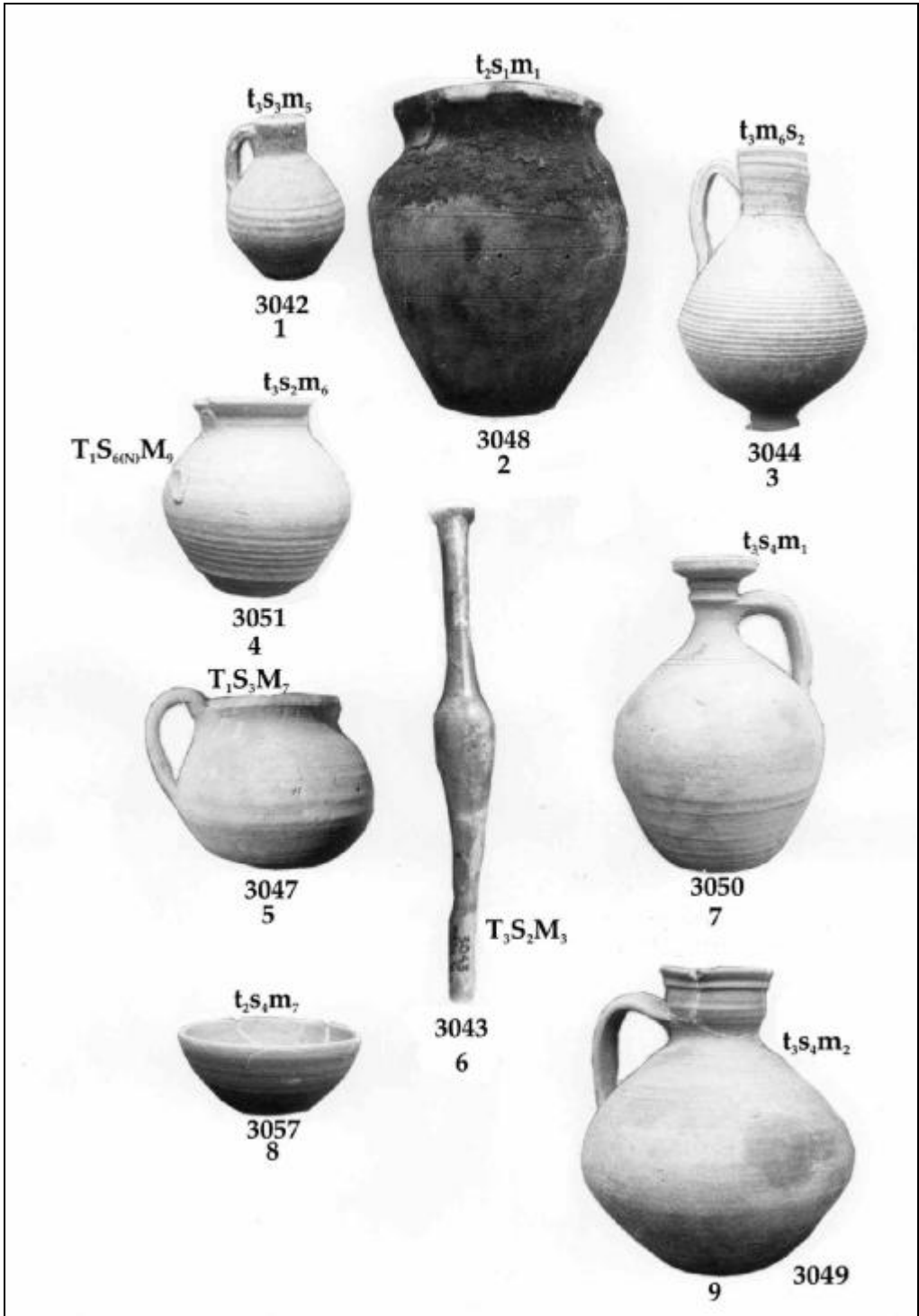
PL. XVI

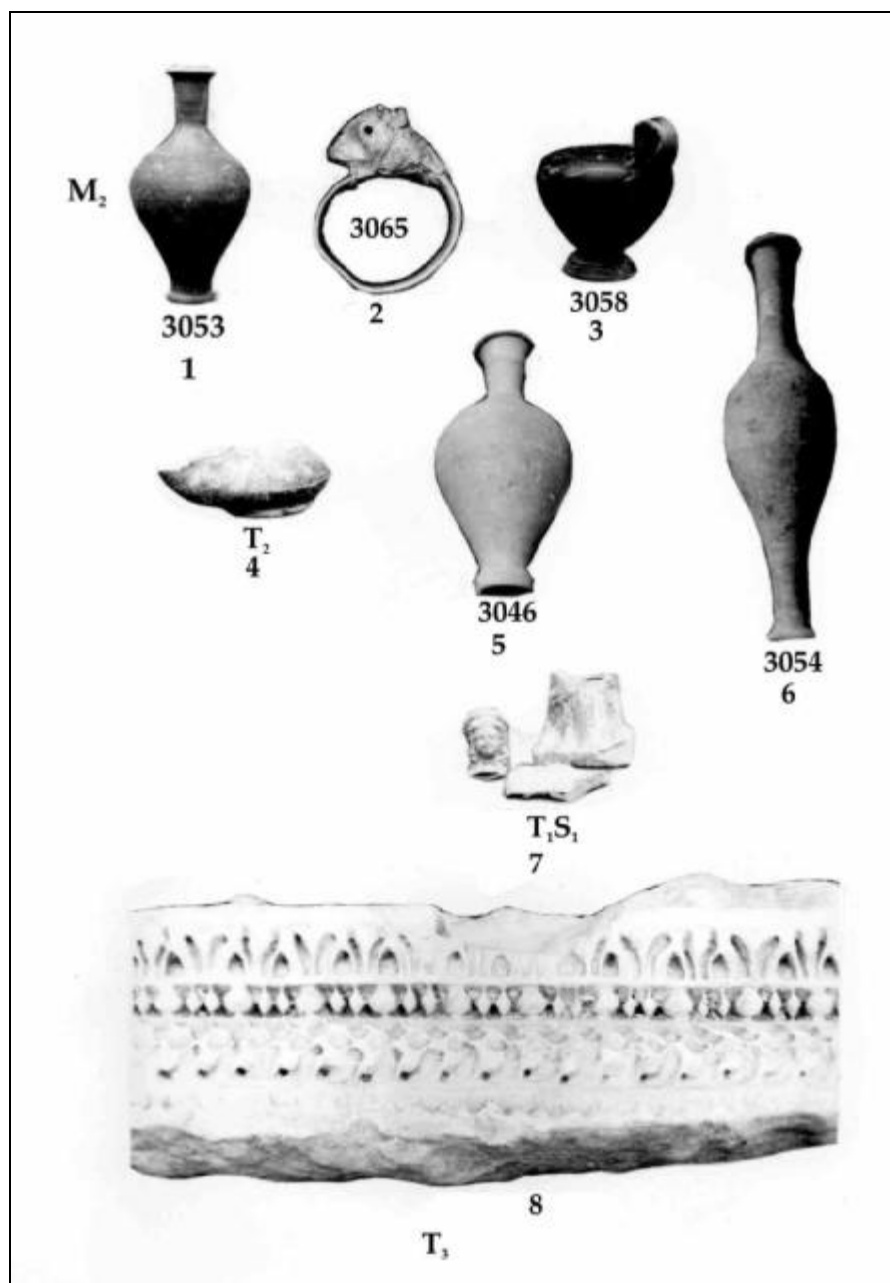
PL. XVII

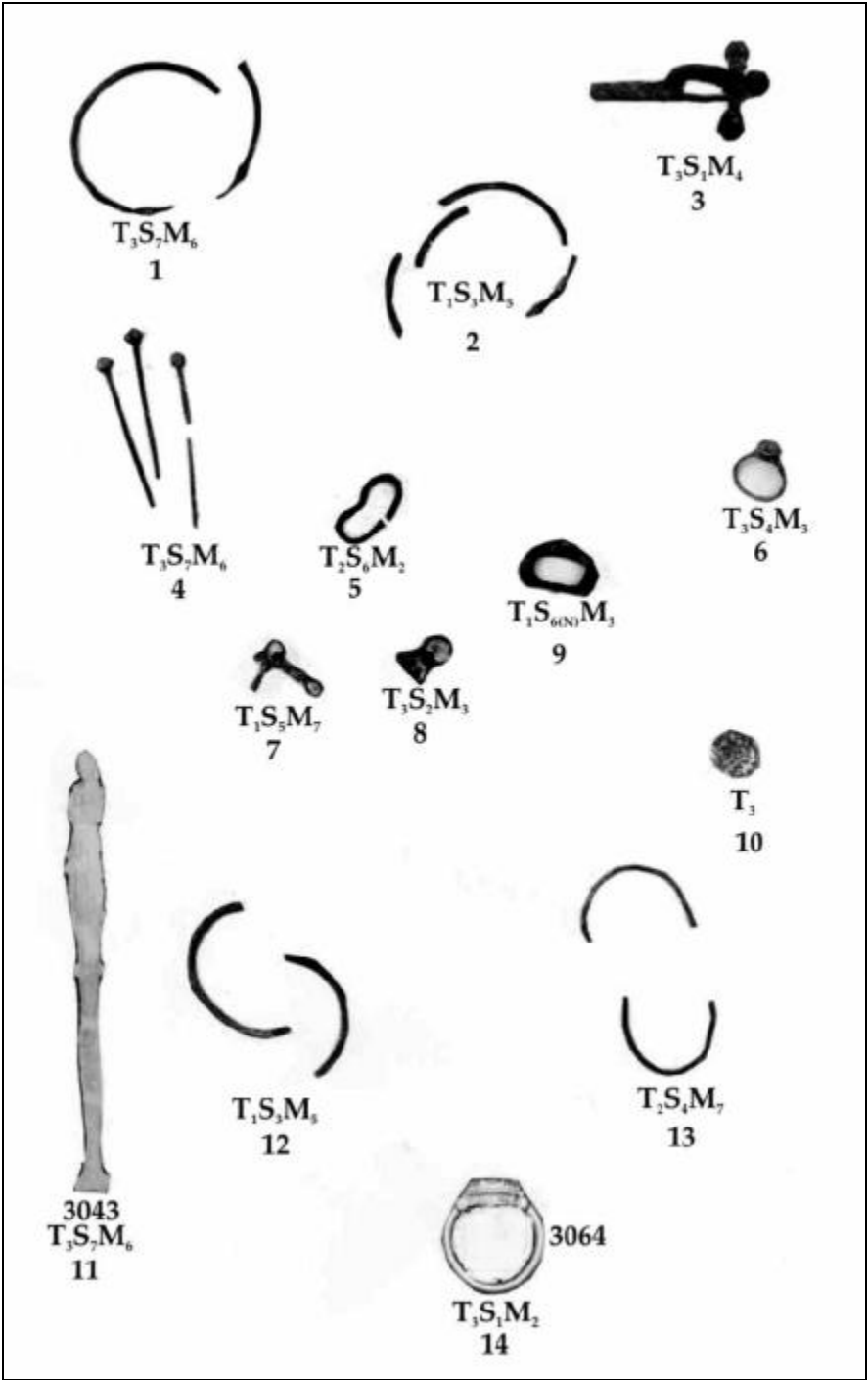

PL. XX

PL. XXI

PL. XXII

T₁

T₂

T₃

1
T₁S₁M₁

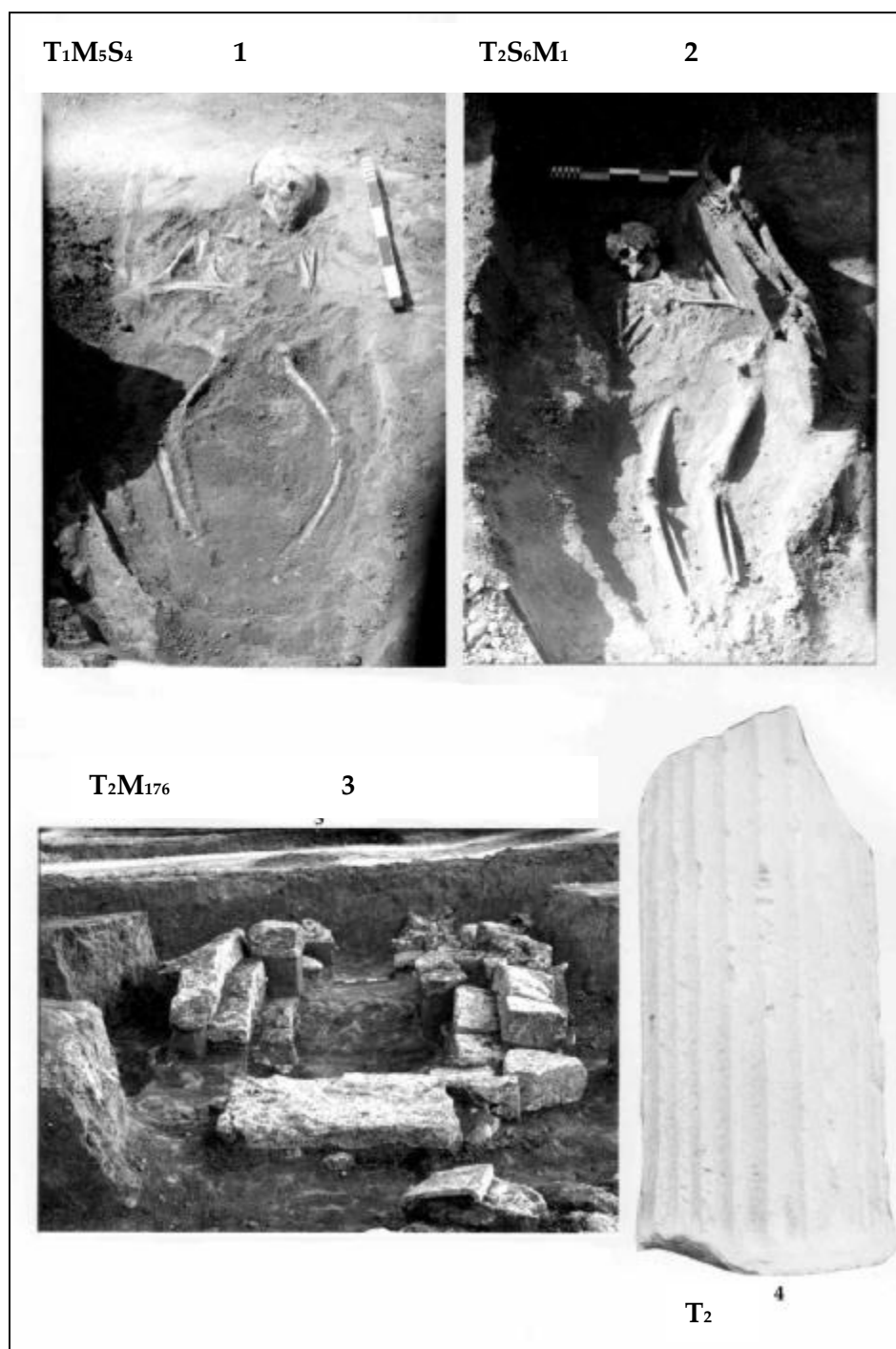

2
T₁S₁
- yuq -
○

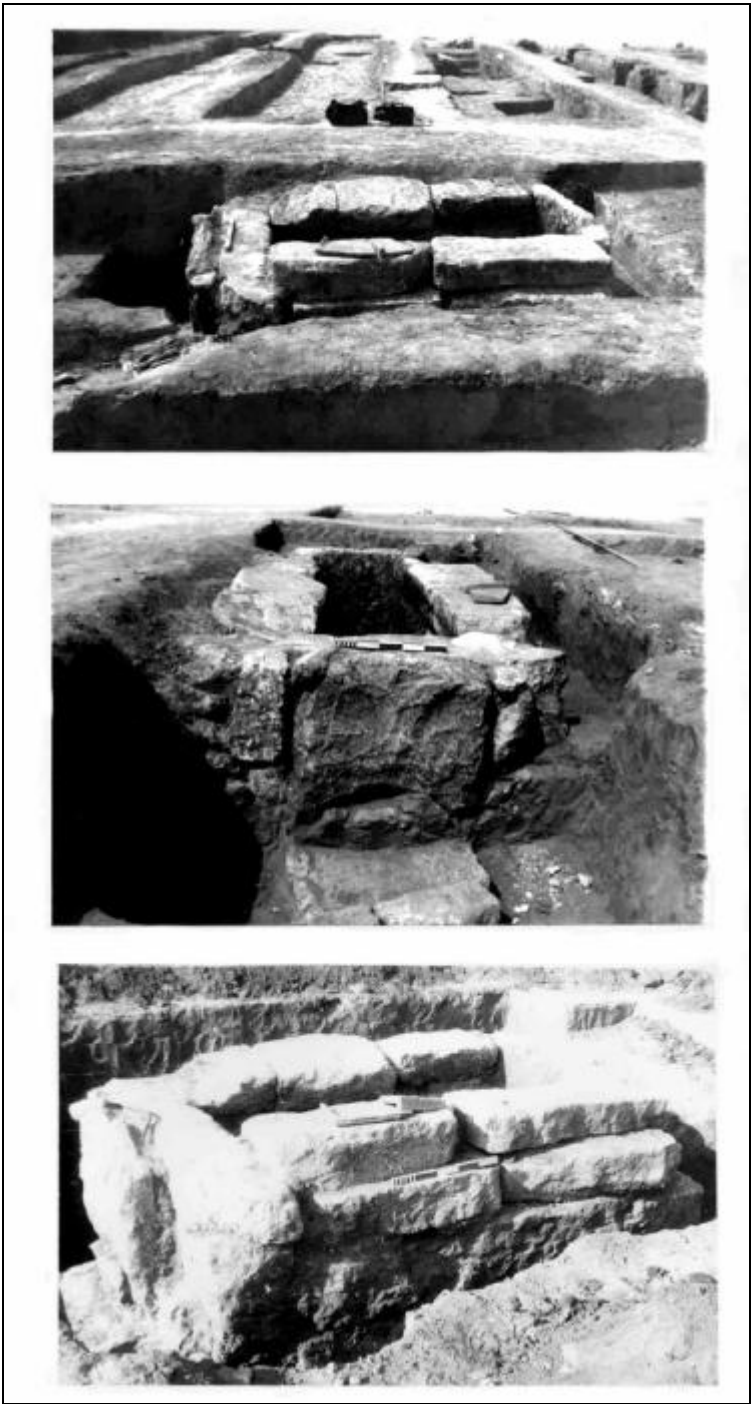

3
T₁M₁₍₂₇₎
M₂₍₂₇₎

T₂S₁M₁

PL. XXVI

T₃S₇M₇

1

T₃S₂M₁

2

T₃S₅M₄

3

T₃S₁₀M₇

4

1

T₃S₄M₁

2

T₃S₅
M₂M₃

3

T₃S₅
M₁,M₂,M₃

T₃S₆M₂ 1

T₃S₉M₂ 2

T₃S₁M₄ 3

T₃S₁₁M₁ 4

Nivelment altimetric pentru mormintele din cercetarea efectuată în str. Oituz, anul 2000
 Cotă sud teren: 19130, cotă nord teren: 18810

TRONSON 1

Mormânt	H înmormântare	H teren	ΔH
T1 S1 M1	15430	19130	-3700
RUG	17480	19350	-1870
S2 M1	17564	19100	-1536
M2	17596	18955	-1359
M3	17501	18920	-1419
M4	17527	18910	-1383
M5	17770	18860	-1090
M6	17417	18860	-1443
S3 M1	17757	19345	-1588
M2	18034	19330	-1296
M3	17917	19040	-1123
M4	17692	19300	-1600
M5	17829	19680	-1851
M1, M2 (elenistice)	18890	19400	-510
M6	17909	19775	-1866
M7	17722	19778	-2056
M8	17927	19785	-1858
S4 M1	18044	19800	-1756
M2	18140	19920	-1780
M3	17866	19710	-1844
M4	17492	19710	-2218
M5	17861	19875	-2014
M6	17710	19780	-2070

M7	17722	19510	-1733
M8	17977	19710	-1733
M9	17582	19740	-2158
M10	17574	19720	-2146
M hypogeu demantelat	17014	19730	-2716
S5 M1	17350	19950	-2600
M2	17217	19920	-2703
M3	17217	19920	-2703
M4	17357	19710	-2353
M5	17140	19700	-2353
M6	16784	19755	-2971
M7	17317	19720	-2403
M8	17124	19735	-2611
M9	17331	19875	-2544
M10	17010	19755	-2745
T nord M1	17657	19820	-2123
M2	17534	19800	-2266
M3	16827	19780	-2953
M4, M5	17202	19680	-2478
M6	16914	19680	-2766
M7	17349	19680	-2331
M8	17133	19820	-2687
M9	17052	19820	-2768
M10	17412	19820	-2408

B1	18281		
T sud M1	17652	19810	-2158
M2	17674	19805	-2131
M3	17647	19825	-2178
M4	17644	19825	-2181

M5	17487	19820	-2333
M6	17793	19810	-2017
M7, M8	17984	19820	-1836
M9	17553	19820	-2267

TRONSON 2

Mormânt	H inh.	H teren	ΔH
Mormânt hypogeu- cotă superioară	17840	19300	-1460
Martor S6(T1)	17914	18910	-996
Cotă S1(Vest)	17707	18760	-1053
Martor S1 – S2	17877	18920	-1043
Cotă S2	17472	19100	-1628
M1S2	17534	19100	-1566
M2S2	17572	18860	-1288
M6S2	17326	18860	-1534
M3S2	17697	18850	-1153
M4S2	17510	18910	-1400
M5S2	17767	18910	-1143
M7S2	17662	18905	-1243

M1S3	17804	19820	-2016
M2S3	17373	19820	-2447
M3S3	17597	19580	-1983
M4S3(cistă nivel superior)	17544	19430	-1886
S4 (groapă)	17397	19225	-1828
M1S4	17641	19070	-1429
M2S4 (dală capac)	17793	19070	-1277
Zid ring S4	17672	19720	-2048
Zid ring în S5	17821	19720	-1899
M1S5	17767	19840	-2073
M1S6	17821	19830	-2009
M2S6	17617	19800	-2183

TRONSON 3

T3 S1 M1	17485	18940	-1455
M2	17269	19100	-1831
M3	17527	19320	-1793
M4	17282	19821	-2539
M5	17565	19850	-2285
M6	18005	19960	-1955
M7	17919	20110	-2191
S2 M1	17557	18890	-1333
M2	17543	19250	-1707
M3	17212	19840	-2628
M4	17772	19940	-2168
M5	17417	19980	-2568
M6	17279	20190	-2911
S3M1	17779	18790	-1011
M2	17612	18860	-1248
M3	17615	18940	-1325
M4	17346	19940	-2564
M5	17298	19800	-2502
M6	17422	19970	-2548
M7	17507	20030	-2523
M8	17822	20140	-2318
S4M7	17505	18830	-1325
M1	17252	19320	-2068
M2	17457	19810	-2353
M3	17385	19850	-2465
M4	17262	19910	-2648
M5	17159	20010	-2851
M6	17827	20088	-2261
S5M1	17632	18795	-1163
M2	17679	18795	-1116

M3	17275	18795	-1520
M4	16962	19240	-2278
M10	17252	19790	-2538
M11	17732	19790	-2058
M5	17119	20050	-2931
M6	17392	19240	-1848
M7	17292	20060	-2768
M8	17785	20240	-2455
M9	17705	20140	-2435
S6 M1	17485	18820	-1335
M2	17596	18860	-1264
M3	17849	19785	-1955
M4	16880	19850	-2970
M5	17043	19910	-2867
S7 M1	17825	18810	-985
M2	17458	19810	-2352
M3	17569	19810	-2241
M4	17760	19785	-2025
M5	17065	19785	-2720
M6	17535	20050	-2515
M7	17608	20085	-2477
S8 M1	17957	18835	-878
M2	17925	18840	-915
M3	17490	18885	-1395
M4	17335	19760	-2425
M5	17340	19840	-2500
M6	17792	20080	-2288
S9 M1	17638	18860	-1222
M2	17442	19530	-2088
M3	17650	19630	-1980

M4	17228	19630	-2402
M5	16835	19970	-3135
M6	17645	19963	-2320
M7	16700	20100	-3400
S10 M1	17462	18705	-1243
M2	17304	18905	-1601
M3	17432	18490	-1508
M4	17041	19690	-2649
M5	17730	19960	-2230
M6	17575	19825	-2250
M7	17615	19960	-2345
S11 M1	17398	18940	-1542
M2	17309	19210	-1901

Cota 0 reprezintă nivelul Mării Negre. Nivelmentul geometric de suprafață precum și coordonatele punctelor de sprijin au fost oferite de inginerii firmei MIVAN KIER.

M3	17690	19960	-2270
M4	16780	19220	-2440
M5	16782	19235	-2453
S12 M1	17588	19960	-1942
M2	16785	18705	-1920
M3	16868	18940	-2072
M4	16683	18725	-1942
M5	16781	18695	-1914
S13 M1	17665	18792	-1127
M2	17155	18810	-1655
M3	16850	19825	-2975
M4	16651	18905	-2254

NOUVELLES RECHERCHES DANS LA NÉCROPOLE PALÉOCHRÉTIENNE DE CALLATIS

Résumé

Les recherches archéologiques réalisées pendant l'été de l'année 2000 ont découvert de nouvelles données sur la nécropole callatienne romano-byzantine. La zone des recherches est située au carrefour des rues Oituz et Portului, de l'autre côté de la rue Oituz que la recherche publiée par C. Preda.

La nécessité de la recherche a été donnée par l'intention de la Mairie de Mangalia de bâtir trois immeubles collectifs dans la zone. Dans un périmètre de 25x110m on a recherché 5 tombeaux d'époque hellénistique, parmi eux, un tombeau hypogée, deux en ciste de pierre, deux tombeaux d'incinération et un bûcher funéraire.

On a découvert, aussi, dans les fosses périphériques des traces de sacrifices organiques et de la céramique cassée pendant le rituel funéraire. La fonction des fosses a été probablement utilitaire, pour ériger un tumulus au dessus des tombeaux en ciste de pierre.

On a découvert, aussi, 4 tombeaux d'époque romaine, dont la datation est assurée par l'orientation N-S des squelettes, en analogie avec des tombeaux déjà connus à Callatis, Tomis et Histria.

Les 168 tombeaux d'époque romano-byzantine peuvent être encadrés en plusieurs catégories:

- en ciste réalisée par des petits blocs de calcaire;
- des tombeaux hypogées;
- des tombeaux d'inhumation en fosse simple, avec, ou sans blocs de calcaire pour protection ;
- des tombeaux en fosse simple couverts avec des tegulae horizontales, ou en charpente;

La recherche représente aussi, une nouvelle donnée sur l'importance du christianisme à Callatis dans l'époque romano-byzantine.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Pl.I.	Plan d'urbanisme, Mangalia.
Pl.II.	Plan général: la nécropole 2000.
Pl.III.	Profil Est de S1; T1.
Pl.IV.	Profil Ouest de S1; T1.
Pl.V.	Tombe hypogée d'époque hellénistique, M176.
Pl.VI.	Tombe d'inhumation dans fosse simple; T1.

- Pl.VII. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 1-6; tombe d'inhumation protégée par de petits blocs calcaire – fig. 7-8.
- Pl.VIII. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig.1, 4-10 et tombes d'inhumation ayant une protection des petits blocs calcaire – fig.2 ou des tegulae – fig.3.
- Pl.IX. Tombes d'inhumation dans fosse simple; T1.
- Pl.X. Tombes d'inhumation dans fosse simple; T1.
- Pl.XI. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 1-9, 11-12 et dans cista de plaques calcaire – fig. 10; T2.
- Pl.XII. Tombe de type hypogée.
- Pl.XIII. M2, S6 – tombe dans cista de petits blocs calcaire.
- Pl.XIV. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 1-5, 8 et dans cista – fig. 5-7; T3.
- Pl.XV. Tombes romano-byzantines d'inhumation dans fosse simple – fig. 1-4 et dans cista – fig.5; et tombe hellénistique d'incinération ayant une protection de tegulae disposée en charpente – fig.6.
- Pl.XVI. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 1-3, 6-10 ayant une protection de petits blocs calcaire – fig. 5, et dans cista – fig. 4, 11; T3.
- Pl.XVII. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 2, 4-11, 13, 14; dans cista de tegulae fig. 1 et dans cista de petits blocs calcaire – fig. 13; T3.
- Pl.XVIII. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 1, 4-14 et tombe dans cista de petits blocs calcaire – fig. 2-3; T3.
- Pl.XIX. Tombes d'inhumation dans fosse simple – fig. 1, 5-6, 8 et dans cista – fig. 2-4, 7 et 9-11; T3.
- Pl.XX. Vaisselles en céramique – fig. 1-5, 7-9 et en verre – fig. 6, découvertes dans des tombes.
- Pl.XXI. Céramique d'époque hellénistique – fig. 1, 3-7; boucle d'oreille en or avec un bucrâne – fig. 2 et une pièce architectonique en marbre – fig. 8.
- Pl.XXII. Objets en bronze: bracelets, fibule, boucle, bagues – fig. 1-10, 12-13; spatule en os – fig. 11; boucle d'oreille en or – fig. 14.
- Pl.XXIII. Les tronçons 1, 2, 3.
- Pl.XXIV. Tombe d'inhumation d'époque romaine – fig. 1; bûcher funéraire d'époque hellénistique – fig. 2; tombes d'incinération d'époque hellénistique – fig. 3.
- Pl.XXV. Tombes d'inhumation romano-byzantines – fig. 1-2, hellénistique de type hypogée – fig. 3; petite colonne fragmentaire – fig. 4.
- Pl.XXVI. Tombe romano-byzantine de type hypogée sans dromos, M 176, T2.
- Pl.XXVII. Tombes d'inhumation romano-byzantines dans cista de petits blocs et plaques calcaire – fig. 1-3 et dans cista de tegulae – fig. 4, T3.
- Pl.XXVIII. Tombe d'inhumation dans cista ayant un petit bloc avec une inscription – fig. 2-3, T3.
- Pl.XXIX. Tombes d'inhumation protégées par petits blocs calcaire et tegulae fig. 1, 4; d'inhumation dans cista de plaques calcaire – fig. 3, T3.

MORMINTE DE TIP HYPOGEU DIN NECROPOLA CALLATIANĂ DE EPOCĂ ROMANO-BIZANTINĂ

Mihai IONESCU, Nicolae ALEXANDRU,
Robert CONSTANTIN

Dintre siturile callatiene, marea necropolă de epocă romano-bizantină, situată la cca. 1,5km V de zidul de incintă al cetății din aceeași epocă, este cunoscută încă din perioada interbelică, cercetările lui Th. Sauciuc Săveanu semnalând morminte în cistă de piatră în zona amintită¹

După ce C. Iconomu a cercetat în anii '50 morminte de același tip², cu ocazia realizării în anii '60, pe șoseaua ce leagă Mangalia de comuna Albești, a unui nou cartier de locuințe și a unei fabrici de lapte, marea necropolă callatiană de epocă romano-bizantină a fost cercetată sistematic de un colectiv condus de prof. Constantin Preda, iar rezultatele valorificate într-un amplu studiu monografic³.

În perioada 1992-2000 Muzeul de -Arheologie "Callatis" din Mangalia a inițiat o serie de cercetări arheologice cu caracter de salvare la S de șoseaua Mangalia - Albești, urmărind atât clarificarea tipologiei mormintelor, cât și obținerea de noi date cu privire la situația stratigrafică din această zonă a necropolei callatiene⁴.

Dintre mormintele descoperite și cercetate în cursul acestei perioade se evidențiază mormintele de tip hypogeu, cu *dromos* și cameră funerară, pe care ne propunem să le prezentăm.

În punctul "Stația de biogaz", situat la ieșire din orașul Mangalia, la sud de șoseaua care duce spre Albești, punct ce se află în centrul necropolei romano-bizantine, au fost cercetate trei morminte de tip hypogeu, notate M₁, M₂ și M₃.

În S I, carourile 9-10, la -2m a fost identificată intrarea într-un mormânt hypogeu (M₁), (Fig. 1, 4), orientat E-V, cercetat în condiții dificile, datorită distrugerii bolții camerei funerare de realizarea aici, în anii '50, a unui depozit de

¹ Th. Sauciuc Săveanu, Dacia IX-X(1941-1944), p. 244-246; M.Petrescu-Dâmbovița, *Raport relativ la cercetarea descoperirilor arheologice de la Mangalia (14-17 martie 1940)*.

² C. Iconomu, Pontica 2, (1969), p. 81-109.

³ C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București., 1980, *passim*.

⁴ Cercetările, ce au avut caracter de salvare, s-au desfășurat în toamna anului 1992 pe proprietatea d-lui Cucoranu Dumitru, iar în perioada 1996-1999 în punctul "Stația de biogaz".

carburanți.

Intrarea (*dromos*-ul), inclusiv prima dală a treptelor, are o lungime de 2,07 m și o înălțime maximă de 1,65 m, cu patru trepte realizate din dale de calcar ; pe o lungime de 0,90 m, între trepte și intrarea în camera funerară, podeaua intrării este reprezentată de pământul viu.

Pereții intrării, în lățime de 0,65 m la S, și 0,70 m la N sunt realizați din blochete mici de calcar semifasonate legate cu pământ. Capacul a fost construit din două plăci mari de calcar. *Dromos*-ul este despărțit de camera funerară de un perete realizat din blochete de calcar legate cu mortar (var, nisip de mare, cărămidă sfărâmată, cărbune), lat de 0,65m. În perete a fost cruțată o intrare de 0,64 x 0,86 și 0,65 m adâncime, ce are canetele realizate din plăci de calcar ; ușa batantă a fost dezafectată încă din perioada antică.

În camera funerară se intra cu ajutorul a două trepte realizate din blochete de calcar; dimensiunile camerei funerare sunt: 2,17 x 2,20 x 1,80 m, ultima dimensiune coincidând cu nivelul superior al bolții. Tehnica de construcție constă din blochete de calcar legate cu același tip de mortar ; pereții nu sunt tencuiți decât la rosturile blochetelor; bolta, în demicilindru, cu aceeași orientare E-V, este realizată din blochete semifasonate de calcar și cheie de boltă, iar deasupra intrării se află un tub ceramic, poate de hypocaust, a cărui utilitate, fie pentru aerisire, fie pentru libații, rămâne incertă.

În peretele de V se află o firdă , de 0,64 x 0,60 m, ce comunică, cel puțin aparent, cu un mormânt comun, săpat în lut, cu dimensiunile aproximative de 3x4m, pe direcția E-V.

Pe treptele mormântului M₁ s-a constatat o ultimă înhumare a două schelete depuse în grabă, în poziție neclară; unul din ele avea în mână o monedă constantiniană (Licinius, anii 317-320)⁵ ; în camera funerară au fost descoperite nouă schelete de adulți, fără o orientare anume și răvășite după prăbușirea bolții camerei funerare, datorită intervenției moderne. Ca obiecte de inventar amintim: o brățară din bronz, două monede constantiniene (ce datează o primă fază a mormântului la începutul sec. IV p.Chr.), un belciug de fier, un cercel din bronz, două urcioare fragmentare; unul din cele două urcioare, decorat cu striuri mărunte, are inscripția ZQH.

Mormântul comun a fost compus din 27 schelete așezate fără o orientare anume, iar ca elemente de inventar pot fi amintite un urcior mic ornamentat cu striuri, o cataramă fragmentară din bronz, un cuțit din fier cu plăsele de os, o monedă (Tacitus, anii 275-276), piese de mici dimensiuni, din fier, accesorii de la un element de îmbrăcăminte.

Nu s-a putut stabili dacă a existat o relație între mormântul hypogeu și mormântul comun.

Al doilea mormânt de tip hypogeu , M₂(Fig. 5-9), ce are orientarea NV-SE, a fost descoperit în carourile 4-6 ale secțiunilor S V și S VII. Groapa de realizare a *dromos*-ului și un bloc rezultat din construcția acestuia au fost identificate în profilul de vest al secțiunii S VIII. Mormântul hypogeu este realizat din blochete de calcar legate cu mortar (nisip de mare, var, cărbune, cărămidă sfărâmată).

⁵ Mulțumim și pe aceasta cale d-lui Adrian Popescu, de la Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", pentru identificarea materialului numismatic.

Dimensiunile interioare ale camerei funerare sunt: 1,95 m, pe latura de E; 1,90 m, latura de V; 2,53 m, latura de sud și 2,65 m, latura de N ; pereții sunt de o grosime variabilă, între 0,45 și 0,55 m ; rosturile sunt tencuite doar la interior. A fost surprinsă și o parte din începutul bolții, pe latura de NV a mormântului.

Accesul în camera funerară se face printr-un *dromos*, lat de 0,85 m (lungimea nu a putut fi stabilită, pentru că intrarea se află sub martorul ce desparte S VII de S VIII); *dromos*-ul este acoperit cu plăci de calcar (pe o lungime de 0,90 m), iar pe cca. 0,60 m de o boltă în demicilindru, realizată în aceeași tehnică precum camera funerară. Pereții intrării au fost acoperiți cu tencuială fină; zidul despărțitor față de camera funerară are 0,45 m lățime, iar intrarea, de 0,60 x 0,80 m, blocată cu o lespede de calcar, are canetele realizate din blochete de calcar și un prag din același material.

Pe latura de NV a camerei funerare, ca și pe cele de NE și de SV, se mai poate observa începutul bolții, marcat de cărămizi așezate înclinat. În camera funerară înhumările au fost realizate în cel puțin două, sau trei faze, la cca. - 2,55m, pe un pat de nisip cu mortar, ulterior lutuit.

Ultima fază este reprezentată de descoperirea în extremitatea de vest a camerei funerare, a două schelete cu orientare N-S, cu craniul spre sud. Unul din schelete avea depus pe abdomen un *turibulum* din bronz, cu corp cilindric, capac conic, lanț și *tura* în interior (Fig.11), celălalt avea o oală fragmentară cu o toartă, un cercl de bronz, o monedă de bronz foarte corodată (Divus Constantinus, anii 337-340) și o buză de pahar de sticlă.

În zona intrării au mai fost descoperite cca. 3-4 schelete având drept inventar o căniță de sticlă cu buza trilobată (Fig. 10), și o monedă de bronz ce ar putea data ultima fază a acestui mormânt.

Prima fază are două momente reprezentate de reînhumări în groapă simplă:

a) groapă simplă de 1,30 x 0,55 m, pe mijlocul camerei funerare, în care au fost reînhumate cinci schelete; inventar: o cataramă de bronz;

b) groapă simplă de 1,15 x 0,55 m, în colțul de NE al camerei funerare, cu două schelete reînhumate; inventar: un inel și un cercl de bronz; adâncimea celor două reînhumări se află la cca. 0,35 -0,40 m.

Al treilea mormânt hypogeu, M₃(Fig.1), a fost cercetat în continuarea secțiunii S I (întrerupte din cauza existenței a două șanțuri de canal betonate); acest mormânt a mai fost cercetat în anii '80 cu ocazia unei săpături de salvare, fiind acoperit apoi cu pământ.

Dimensiunile mormântului: camera funerară la exterior 2x3,50m, la interior 1,55 x 3,10 m, cu bolta în demicilindru; înălțimea în punctul maxim al bolții este de 1,80 m; *dromos*-ul, parțial păstrat, are lungimea de 1,25 m, din care 0,50 m cuprins în bolta în demicilindru ce continuă de la camera funerară, iar restul, de 0,75 m, cu două trepte din calcar de 0,20 m, respectiv 0,35 m. Din pereții *dromos*-ului se mai păstrează, la N, o asiză din calcar, iar la S două asize suprapuse. Orientarea mormântului este NV-SE, cu intrarea la E și camera funerară la V, orientare identică cu celelalte morminte hypogee cercetate în acest punct: M₁ și M₂.

Interiorul camerei funerare este tencuit; deasupra intrării a fost realizată cu vopsea roșie o cruce cu pandantive, iar pe peretele de V, tot cu vopsea roșie, o

chrismă, care are conturate în tencuială cercul și linia orizontală, în contur observându-se cel mai bine și vopseaua.

În colțul de SV al camerei funerare bolta este distrusă pe o suprafață de 0,70 x 0,50 m de o intervenție mecanică din anii '80.

Cercetarea arheologică cu caracter de salvare realizată în cursul anului 2000 în zona fostului depozit de materiale de construcții al COMCM S.A., la S de șoseaua spre Albești a dus la descoperirea altor morminte:

M₉₅, notat acum M₄(Fig. 14), o compartimentare de 5,50x2,50m, ce reprezintă fundația și prima asiză a elevației unui mormânt hypogeu cu *dromos*, de epocă elenistică. Încadrarea cronologică este asigurată de ceramica fragmentară databilă în sec.III-II a.Chr. și de o monedă callatiană, autonomă, din bronz.⁶

M₅₇, notat acum M₅(Fig.12), orientat E-V, este un mormânt de tip hypogeu fără *dromos* (situație mai rar întâlnită la mormintele hypogee din necropola callatiană)⁷.

Un alt mormânt de tip hypogeu, M₆, cu aceeași orientare, a fost distrus încă din antichitate (Fig. 13. Cercetarea lui, tot în cursul campaniei din anul 2000, în S5, a pus în evidență numai o parte din *dromos*, cu lățimea de 0,85m. *Dromos*-ul a fost realizat din blocuri masive de calcar, care păstrează pe interior urme de tencuială. Camera funerară a fost distrusă de intervenții ulterioare pentru realizarea gropilor mormintelor de la sfârșitul sec. IV, până în sec. VII p.Chr.

Alte patru morminte de acest tip au fost descoperite în anii '60, trei dintre ele fiind intacte, iar unul aproape în întregime distrus⁸. La două din cele patru morminte s-a săpat în piatră câte o cruce bizantină. Pe peretele de sud al *dromos*-ului unui mormânt, s-a găsit scrisă pe tencuială inscripția: *Κύρ(ι)ε βοήθ(ι)ρ*.

Lista acestui tip de monumente funerare poate fi completată cu binecunoscutul mormânt ce prezintă inscripționate versete de psalmi¹⁰; mormântul, descoperit în 1986, se află la extremitatea de S a suprafeței cercetate între anii 1996-1999.

Amintim, în sfârșit, un alt mormânt despre care avem doar informații că ar fi fost distrus de lucrările mecanice realizate în același perimetru în anii '80.

Mormintele de tip hypogeu cercetate în necropola callatiană de epocă romano-bizantină, își găsesc analogii atât la Tomis¹¹, cât și în provincia

⁶ Pentru descrierea mormintelor M₄, M₅ și M₆ cf. în același număr al revistei Pontica articolul M. Ionescu, N. Alexandru, R. Constantin, *Cercetări arheologice în necropola callatiană de epocă romano-bizantină*.

⁷ Pentru morminte de tip hypogeu fără *dromos* cf. Pasquale Testini, *Arheologia Cristiana*, Edi Puglia, 1980, p. 29.

⁸ C. Preda, *op.cit.*, p. 21.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Monumentul și inscripția au fost publicate de E. Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Buzău, 1986, p. 170-173; A. Rădulescu, V. Lungu, în *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Rome 1989, p. 2591-2593; I. Barnea, *RÉSEE*, 32, (1994), 1-2; idem, *Pontica* 28-29, (1995-1996) p.183-186; V. Georgescu, M. Ionescu, *Ibidem*, p. 187-200.

¹¹ Alix Barbet, M.Bucovală, *L'hypogée paléochrétien des orants a Constanța*, p.110-111 și fig.3; cf. și Al. Barnea, în *Revue Roumaine d'Égyptologie*, 1(1997), p. 13-19, fig.2.

Tripolitania, pe teritoriul actual al Libiei, la Ain Zara și En-Ngila¹² Ca elemente de datare pot fi invocate atât moneda constantiniană descoperită în mormântul M₁, cât și materialele descoperite în celelalte morminte, care, cu o excepție, aparțin sec. IV p.Chr.

Mormintele recent cercetate prezintă caracteristicile mormintelor romano-bizantine din necropola callatiană, cu reînhumări succesive, în cazul lui M₁ chiar și în *dromos*, iar în cazul lui M₂ cu două gropi de reînhumare.

Orientarea mormintelor de tip hypogeu, NE-SV, este identică orientării mormântului cu psalmi inscripționați și celei a unui edificiu apropiat, (cf. Fig.1)¹³.

Situl arheologic prezentat se află aproximativ în centrul mării necropole de epocă romano-bizantină, necropolă caracterizată de P. Diaconu ca un remarcabil monument paleocreștin de pe teritoriul Dobrogei¹⁴. Necropola callatiană de epocă romano-bizantină se întinde pe o suprafață de aproximativ 5 ha¹⁵, fiind limitată la E, în zona căii ferate, de urmele unui mare șanț antic, la V de limita cartierului de blocuri, la N de str. 9 Noiembrie și la S de str. Farului.

¹² . R. Paribeni, *Africa Italiana*, 1927, p. 75; Pasquale Testini, *op.cit.*, *loc. cit.*

¹³ Edificiul rectangular cu dimensiunile de 18x10m, pentru care am propus ipoteza că ar putea fi o *basilica coemeterialis*, va fi prezentat într-un studiu viitor.

¹⁴ P. Diaconu, *Glasul bisericii*, XXIII, 7-8, (1964), p. 712-723.

¹⁵ C. Preda, *op.cit.*, p.12.

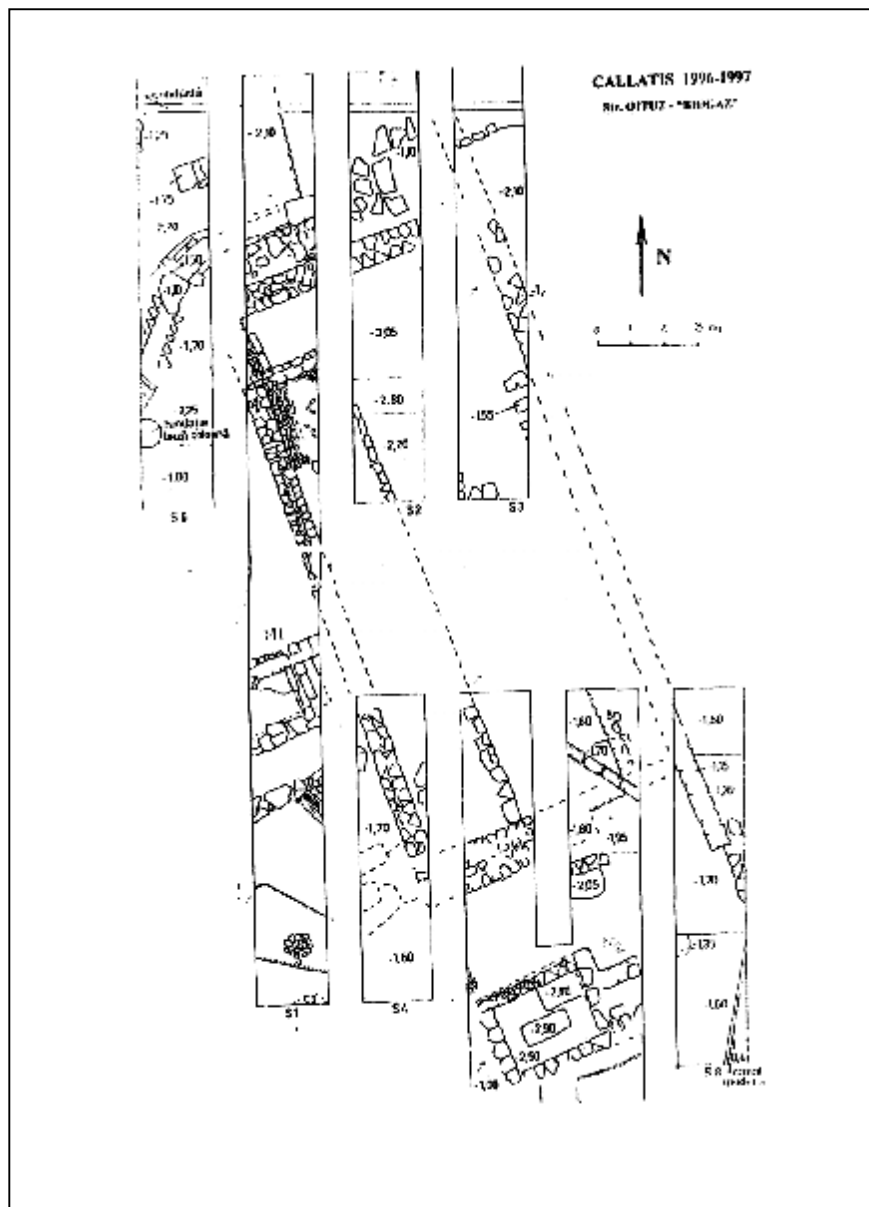
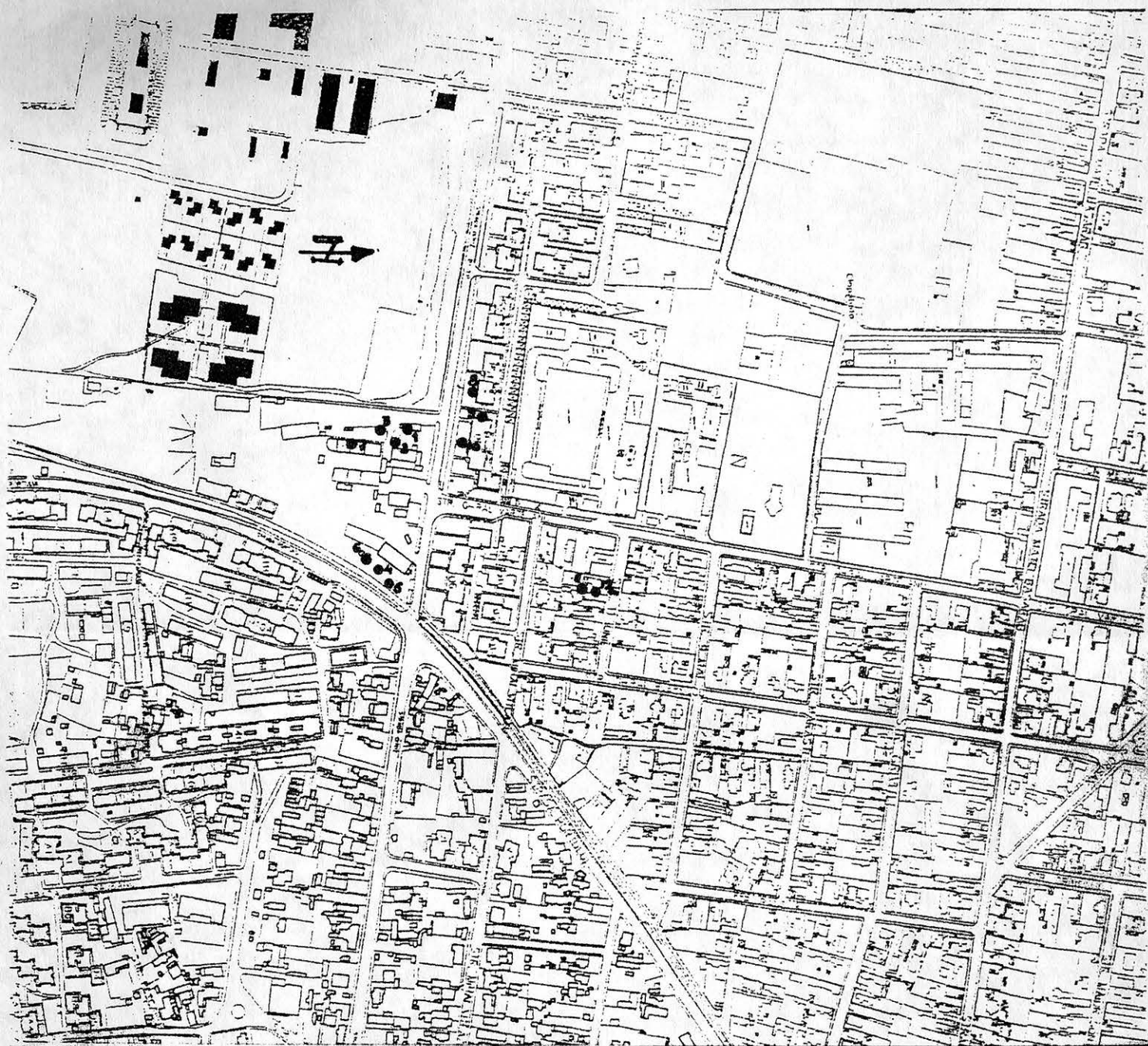

Fig. 1 - Plan general al cercetării arheologice din sectorul Biogaz, cu M₁, M₂ și M₃.

DISPUNEREA SPAȚIALĂ A MORMINTELOR DE TIP HYPOGEU

LEGENDĂ:

Sc. 1:5000

- 1,2,3 – morminte de tip hypogeu cercetate în punctul „Biogaz”;
 4,5,6 – morminte de tip hypogeu cercetate în zona blocurilor sociale (echivalența cu numerotarea mormintelor din articolul de la p. din acest număr, 4 = M57, 5 = M176, 6 = M 23);
 7 – mormântul cu psalmi;
 8 – 12 - morminte de tip hypogeu cercetate și publicate de C.Preda: 8 = M316, 9 = M78, 10 = M338, 11 = M10, 12 = M9;

Fig. 3 – 4 - Biogaz, S1, intrarea în mormântul *hypogeu* M1

Fig. 5 - M2 de tip *hypogeu* din zona Biogaz

Fig. 6 - M2, vedere de ansamblu

Fig. 7 - M2, camera funerară cu înhumările secundare

Fig. 8 - M2, intrarea în camera funerară

Fig. 9 - M2, *dromos*

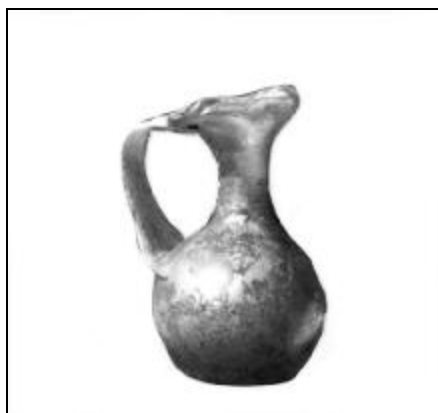

Fig. 10 - M2, cană de sticlă cu buza trilobată

Fig. 11 - M2, *turibulum* din bronz

Fig. 12 – M5, necropola 2000

Fig. 13 - Necropola 2000, intrarea într-un mormânt *hypogeu* M6 distrus din antichitate

Fig. 14 - Necropola 2000, mormânt *hypogeu* M4, de epocă elenistică

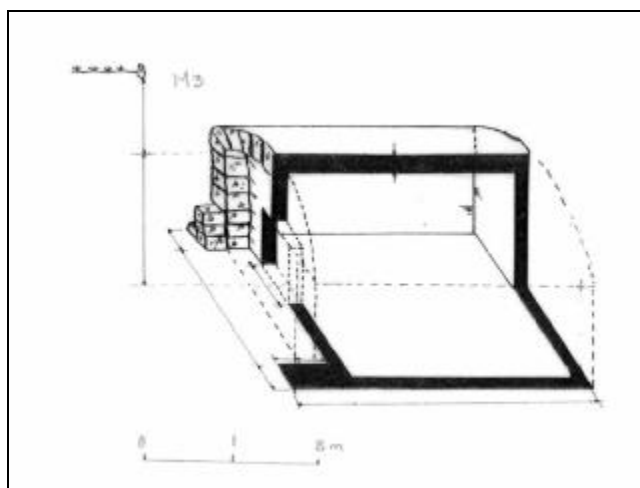

Fig. 15 - Biogaz, planul mormântului *hypogeu* M3

TOMBEAUX DE TYPE HYPOGÉE DE LA NÉCROPOLE CALLATIENNE D'ÉPOQUE ROMANO-BYZANTINE

Résumé

Les auteurs présentent les résultats d'une recherche archéologique de sauvetage entreprise par le Musée Archéologique "Callatis" de Mangalia entre les années 1992-1999, en les corroborant avec les autres recherches entreprises dans la nécropole callatienne d'époque romano-byzantine.

Sont présentes des tombeaux de type hypogée qui, après l'inventaire funéraire et la technique de construction, peuvent être datés entre la fin du III-e siècle et le commencement du VI-e siècle après J.-Chr.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

1. Plan général de la recherche archéologique au secteur Biogaz les tombeaux M1, M2 et M3.
2. La disposition spatiale des tombeaux du type *hypogée*.
- 3 et 4. Biogaz, S1, l'entrée dans le tombeau *hypogée* M1.
5. M2 - le tombeau du type *hypogée* de la zone Biogaz.
6. M2 - vue d'ensemble.
7. M2 - la chambre funéraire avec les inhumations secondaires.
8. M2 - l'entrée dans la chambre funéraire.
9. M2 - *dromos*.
10. M2 - canette en verre ayant la lèvre trilobée.
11. M2 - *turibulum* en bronze.
12. M5 dans la nécropole 2000.
13. La nécropole 2000, l'entrée dans le tombeau hypogée M6 détruit pendant l'antiquité.
14. La nécropole 2000 – tombeau hypogée M4 d'époque hellénistique.
15. Biogaz, le plan du tombeau hypogée M3.

OBSERVAȚII RECENTE CU PRIVIRE LA FORTIFICAȚIA DE TIP QUADRIBURGIUM DE LA OVIDIU

Constantin BĂJENARU

Ajunse într-un stadiu în care este necesară întocmirea unei monografii, cercetările arheologice de la Ovidiu au adus în ultimele campanii de săpături date noi, care permit nuanțarea și chiar eliminarea unor ipoteze emise la început. Față de informațiile prezentate până acum în rapoartele preliminare, aceste date recente ne oferă posibilitatea unei interpretări cu totul noi a situației de pe teren. Astfel, în prezentul raport vrem să oferim un tablou general al acestei situații, ca o avanpremieră la monografia ce va apărea în curând.

Șantierul arheologic se află la marginea de sud a orașului Ovidiu (circa 10 km N de Constanța), într-un perimetru în care s-a construit în ultimul deceniu un cartier rezidențial, pe malul de vest al lacului Siutghiol (fost golf al Mării Negre), în imediata vecinătate a insulei „Ovidiu”. Săpăturile au început în anul 1979 și s-au desfășurat în trei mari etape:

1. Între 1979-1985 Mihai Bucovală și Gheorghe Papuc¹ au dezvelit integral trei din cele patru turnuri de colț (A, B, C) și parțial al patrulea (D), părți importante din curtile de vest și de est, mici porțiuni din curtile de nord și de sud (pe aceasta din urmă identificându-se și poarta de acces), edificiul adosat curții de nord. Tot acum se obțin primele dovezi privind locuirea anterioară, mai ales în urma cercetărilor de pe curtea de est, și, de asemenea, se întrevăd urme de locuire posterioare distrugerii fortificației. În cadrul aceluiași program de cercetare se fac primele investigații asupra apeductului de piatră din apropiere².

2. Etapa 1993-1999. În timp ce Gheorghe Papuc, ajutat și de Mihai Ionescu, efectuează (în 1993 și 1994) cercetări mai ample asupra apeductului³, Mihai Bucovală și Cecilia Pașca reiau cercetarea fortificației și obțin noi date despre cel de-al patrulea turn (D), incintele de sud și de est, precum și despre nivelul de locuire intramuran. Cercetarea se concentrează însă asupra sectorului de est al

¹ M. Bucovală, Gh. Papuc, *Pontica* 13 (1980), p. 275-283; 14 (1981), p. 211-216; 17 (1984), p. 153-156; *idem*, *Materiale* 15 (Brașov, 1981), București, 1983, p. 352-354; 17 (Ploiești, 1983), București, 1993, p. 273-277; M. Bucovală, în *Cronica 1983-1992*, p. 64-65.

² Gh. Papuc, *Pontica* 15 (1982), p. 161-173.

³ Gh. Papuc, M. Ionescu, *Pontica* 27 (1994), p. 209-221.

fortificației și se sapă îndeosebi în perimetrul extramuran, foarte aproape de lac. Rezultatele principale⁴ au constat în delimitarea unei zone de locuire extramurană fortului (care se prelungește și după distrugerea sa), dar mai ales în identificarea unei bogate locuiri anterioare fortificației: două edificii suprapuse de incinta de est, un alt edificiu construit în cea mai mare parte din cărămizi, precum și o serie de pavaje și alei din dale mari de piatră.

3. Etapa 2000-2002. După moartea regretatului Mihai Bucovală, noul colectiv de cercetare, format din Gheorghe Papuc, Constantin Băjenaru și Cecilia Pașca, cărora li s-a alăturat Mihaela Iacob pentru partea de numismatică, a demarat pregătirea studiului monografic. Principalul obiectiv al acestor campanii de săpături a constat în clarificarea situației stratigrafice și eliminarea unor serii de incertitudini și neclarități, mai ales în ceea ce privește fortificația. S-au practicat mai multe sondaje, s-au redeschis chiar carouri mai vechi și s-a deschis în suprafață o parte din sectorul extramuran de est pentru a înțelege mai bine ceea ce devenea din ce în ce mai evident: locuirea anterioară fortificației, datată, pe baza materialului arheologic recuperat de pe nivelele corespunzătoare edificiilor tăiate de cortina de est a fortificației, la sfârșitul secolului IV și în plin secol V. Acest lucru ne determină să eliminăm ipoteza construirii *quadriburgium*-ului în secolul IV și să îl datăm într-o epocă mult mai târzie⁵.

Stratigrafie. Etape cronologice. Momente constructive

Coroborarea datelor centralizate până acum cu ultimele observații stratigrafice ne permite delimitarea a cinci etape de locuire și intervenții pe platoul de la Ovidiu:

- Perioada A: sec. VI-II a. Chr.
- Perioada B: sec. II-III p. Chr.
- Perioada C: sec. IV-V p. Chr. (nivelele N6-N3)
- Perioada D: sec. VI p. Chr. (nivelele N2-N1)
- Perioada E: sec. X-XI p. Chr.

Perioada A. Cele mai vechi urme clare identificate la Ovidiu se datează în secolele VI-V a. Chr. (fragmente ceramice grecești și autohtone găsite atât în sondajele adânci cât și purtate în nivelele târzii). Avem de asemenea numeroase resturi ceramice din perioada elenistică (inclusiv ștampile rhodiene și sinopeene). Eventualele nivele de locuire sunt însă la adâncimi de sub -1,80/2,00 m și sunt

⁴ *Cronica* 1993, p. 18; *Cronica* 1995, p. 86-87; *Cronica* 1996, p. 43; *Cronica* 1998, p. 31-32; *Cronica* 1999, p. 73. Vezi și M. Bucovală, *AnDob*, SN, 1 (1995), 1, p. 42-48.

⁵ Gh. Papuc, C. Băjenaru, C. Pașca, în *Cronica* 2000, p. 174-175; *idem*, în *Cronica* 2001, p. 226-227. În raportul pe 2000 se pune pentru prima dată această problemă și se avansa, timid, o datare în a doua jumătate a sec. IV sau în sec. V. În 2001, prin efectuarea sondajului stratigrafic în interiorul locuinței suprapuse de cortina de est a fortificației, în apropierea turnului A, s-a propus ca moment de construcție ultimele decenii ale sec. V și se delimitau două faze de construcție. Descoperirile din 2002 au închis însă această problemă, prin delimitarea clară nu a două faze ale unei singure fortificații, ci a două momente de construcție diferite (corespunzând cu două fortificații diferite) databile în prima jumătate a sec. VI. Vezi mai jos.

greu de reperat datorită pânzei freatice foarte ridicate.

Perioada B. O perioadă ceva mai bine cunoscută este cea romană timpurie (sec. II-III p. Chr.). Alături de o serie de urme identificate în sondajele din perimetrul fortificației, mai ales în zona de sud-est (ceramică, monede Antoninus Pius, Septimius Severus, Decius), trebuie semnalată locuința-depozit identificată într-una din secțiunile efectuate în 1994 pe traseul apeductului, imediat la vest de acesta, într-un perimetru aflat la circa 30 m vest de turnul C al fortificației⁶. Materialul ceramic abundent recuperat din această locuință se datează în sec. II – prima jumătate a sec. III. Cercetarea stratigrafică a confirmat că groapa apeductului taie dărâmăturile anterioare și a permis datarea sa către sfârșitul sec. III – începutul sec. IV⁷.

Perioada C. Nu avem deocamdată date certe pentru un nivel de locuire din prima jumătate a sec. IV în zonele cercetate. Nu s-a descoperit până acum nici o monedă încadrabilă în intervalul 251-330, iar monedele sigur datate de la Constantin (două exemplare, post 330) și Constantius II (4 piese) au fost găsite în poziție secundară pe nivelele de la sfârșitul sec. IV și din sec. V-VI. Remarcăm doar prezența unui strat de pământ brun-negricios (N 6), în unele locuri destul de gros și aflat la adâncimi variabile, în funcție de configurația terenului în antichitate (fig. 2, 3). Materialul arheologic recuperat din acest strat este amestecat, de la fragmente ceramice grecești până la resturi ceramice databile în sec. III-IV. Este foarte posibil ca acest nivel să fi fost o vreme, până către a doua jumătate a sec. IV, un strat vegetal, în care au fost antrenate materiale din diverse epoci.

Primul nivel de locuire în adevăratul sens al cuvântului este N 5 și este cel mai bine reprezentat în sondajul K3-K2 din 2002 (fig. 3) unde a apărut o podea de lut foarte bine păstrată, din structura căreia am extras o monedă de sec. IV. De asemenea, în sondajele efectuate în 2001 în sectoarele I 1' - I 1 și C1-D2 au apărut: un strat de arsură destul de consistent direct pe pământul negru-brun, un rest de vatră în caroul D2, precum și urme de mortar nivelat (D2, D1, E2). Monedele descoperite pe acest nivel sunt de la Constantius II, Constantius Gallus, Valentinian/Valens, Theodosius I și Arcadius/Honorius (ultima este datată între 395-408) și, alături de materialul ceramic, ajută la precizarea unui moment cronologic încadrabil în a doua jumătate a secolului IV (sau mai degrabă ultimul sfert, post 378), eventual și la începutul sec. V. Deși nu avem încă date certe, este foarte probabil ca în această vreme să fi fost ridicate cele două edificii cu orientare asemănătoare (E-V): edificiul cu ziduri din cărămidă și mortar identificat în carourile J1'-J1'' (**edificiul C**, fig. 4) și locuința tăiată de incinta fortificației târzii în colțul de SE (**edificiul A**, fig. 5).

Nivelul următor (N 4) este foarte bine ilustrat de podeaua de lut consistentă, combinată cu unele fragmente de cărămizi, apărută în sondajele efectuate în interiorul edificiului A (carourile C1, D2, D1, C1', D1', fig. 2). Locuința are în această fază o vatră cu pereți din piatră, alipită peretelui nordic, precum și un fragment de fundație de zid de mici dimensiuni folosit probabil ca o structură de susținere a unei amenajări interioare (fig. 5). La exterior, pe laturile de nord și de

⁶ M. Bucovală, în *Cronica 1994*, p. 66.

⁷ Gh. Papuc, M. Ionescu, *op.cit.*, p. 209-211.

vest, edificiul este lonjat de un pavaj-alee din dale de calcar⁸. La vest de edificiul din cărămidă apare acum o nouă construcție (**edificiul B**), cu o orientare diferită de cele precedente (NV-SE), din care s-au pus în evidență două ziduri lungi de 18 și respectiv 14 m (fără fundații aproape și cu pietre legate cu un melanj de pământ și mortar foarte friabil), care au în față câte un pandant realizat rudimentar (fig. 6)⁹. În carourile L1-L1' se observă foarte clar că și acest edificiu este tăiat de incinta *quadriburgium*-ului (fig. 7). Acestui nivel pare să-i corespundă și o mare groapă menajeră identificată în cursul cercetărilor din 1980 în sectorul de vest al fortificației (carourile F9, G9, H9), deși este posibil ca ea să fi fost făcută încă din nivelul anterior. Monedele cele mai târzii recuperate de pe N4 sunt de la Theodosius II (anii 425-450). Acestea și cantitatea însemnată de ceramică fină¹⁰ ne determină să plasăm acest nivel în prima jumătate a sec. V și să postulăm o distrugere violentă la mijlocul sec. V, lucru demonstrat și de stratul de arsură surprins în majoritatea sondajelor.

N3, cu două subfaze (3A și 3B), este un nivel de locuire foarte bine surprins în cercetările de până acum. În interiorul edificiului A, după o depunere de circa 20-30 cm, se amenajează într-o primă fază (3A) o nouă podea de lut, care pe anumite porțiuni este acoperită cu un pavaj din cărămizi, surprins în carourile C1 și D2 (fig. 2, 5). Amenajarea acestui pavaj-podea face ca nivelul interior al locuinței să fie acum la același nivel cu alea din dale de calcar de la exterior. După o distrugere sesizabilă prin stratul de arsură surprins pe pavajul de cărămizi se constată apariția unei noi podele de lut la interior și a unui strat de pământ galben peste pavajul de dale de la exterior (3B). Acest submoment a fost surprins în anul 2002 și peste pavajul de dale care lonjează la vest anticamera edificiului C. Acesta din urmă, cel mai probabil din 3A, începe să se extindă către sud. Astfel, de pilastrul în formă de L al anticamerei se lipește un zid din piatră legată cu pământ, surprins pe o lungime de circa 7 m, care se pare că se oprește în alea cu aspect de stradă aflată la sud (fig. 10). Un alt zid se lipește de colțul de sud-vest al edificiului propriu-zis. Deși are o orientare ușor diferită, acest zid se pare că delimitează, împreună cu cel lung și cu un alt crâmpei de zidărie identificat mai la est (cu orientare identică cu a edificiului), o serie de anexe ale construcției inițiale. Tot în N3, fără a putea preciza deocamdată în care dintre cele

⁸ Un pavaj asemănător a fost surprins în 2002 pe laturile de V și de S ale anticamerei edificiului C de la nord, ceea ce denotă contemporaneitatea celor două clădiri. Mai mult, între aceste edificii apare un alt pavaj din dale, mult mai mare, care are chiar aspectul unei străzi ce asigura accesul către golful de odinioară.

⁹ Unul dintre acești pandanți (surprins în caroul I2 din 1984, precum și în sondajul K3-K2 din 2002), care lonjează zidul de la vest, formează cu acesta o încăpere de aproximativ 13,5 m lungime și 2 m lățime. De remarcat că acest pandant are doar fața exterioară bine conturată, din pietre mici și mijlocii legate cu pământ, lucru ce s-a observat și la celălalt pandant, care lonjează zidul de nord al edificiului (surprins în carourile L2-L1 în 1982, cf. fig. 6). Este posibil ca acești pandanți să fi fost adăugați într-o a doua fază.

¹⁰ Foarte multă „Phocian Red Slip Ware”, inclusiv fragmente ceramice cu decor stampat încadrabile în primele două grupe din tipologia stabilită de Hayes (cu o frecvență mai mare pentru grupa a II-a, anii 440-490).

două subfaze, edificiul B este dezafectat¹¹. Mai amintim că, în această fază, de colțul de nord-vest al edificiului A se lipește un zid din piatră legată cu pământ care continuă spre nord, după cum o dovedește fragmentul surprins între cele două turnuri exterioare ale tentativei inițiale de construire a unei fortificații (vezi mai jos). Este posibil ca acest zid¹² să se fi alipit de colțul de sud-vest al edificiului B.

Datarea nivelului N3 pune o serie de probleme. Pentru faza 3A este absolut certă datarea în a doua jumătate a sec. V, pe baza numeroaselor resturi de ceramică stampată databilă în perioada 440-490, dar și a câtorva monede de la Leon I. Nu același lucru se poate spune despre faza 3B, pentru care există deocamdată două posibilități, în funcție și de datarea momentului de construcție al fortificației (Anastasius sau Justinian). Un tezaur de monede descoperit în 1984 pe ultimul nivel al edificiului cu pandanți, încheiat cu exemplare de la Anastasius emise până la reforma monetară, constituie un indiciu aproape sigur pentru finalul lui 3A și deocamdată nesigur pentru 3B, devreme ce în acest sector nu s-a putut face o distincție clară între cele două subfaze¹³. Dacă se va confirma datarea tezaurului în faza 3A, atunci este posibilă prelungirea existenței fazei 3B către primele decenii ale sec. VI, eventual până la începutul domniei lui Justinian. Dacă este vorba de un tezaur din 3B atunci finalul fazei 3A ar trebui coborât către perioada de domnie a lui Zenon (474-491) sau la începutul domniei lui Anastasius.

Perioada D corespunde cu ridicarea fortificației și are două etape distincte. Primul moment este reprezentat de construcția și utilizarea în scop militar a *quadriburgium*-ului. Nivelul corespunzător momentului de construcție al fortificației este N2, surprins în aproape toate zonele cercetate. Acesta se prezintă fie sub forma unui strat consistent de cioplitură de piatră rezultată din fasonarea blocurilor de parament, în cele mai multe locuri nivelat (la exteriorul incintei și în jurul turnurilor – vezi fig. 13 – cioplitura nivelată a fost folosită și ca drum de rond), fie printr-un strat mai gros sau mai subțire de mortar. Unele dintre cele mai clare dovezi ale momentului de construcție sunt șapa de mortar identificată în colțul de NE al fortificației (în preajma turnului B) și stratul gros de cioplitură de piatră mărunțită din colțul de SE, în fața turnului A și a porții (fig. 2). Stratigrafia arată clar că aceste resturi de activitate constructivă acoperă dărâmăturile vechilor edificii din sec. V (edificiile A și B), care sunt pur și simplu

¹¹ Vorbim despre o dezafectare mai degrabă decât despre o distrugere prin foc, deoarece nu au fost puse în evidență urme de arsură consistente.

¹² Zidul este orientat paralel cu incinta amintită și are deasupra blocuri mari de calcar. Apariția acestor blocuri, care par la prima vedere că provin de la un zid de incintă dezafectat (incinta inițială?), ar putea indica utilizarea sa și după construirea fortificației vizibile astăzi. Totuși profilul caroului E2 ne dovedește că este anterior *quadriburgium*-ului, deoarece se vede clar cum stratul de cioplitură, pus în relație cu momentul de construcție al elevației cortinei de est, trece peste blocurile mari ale acestui zid. O soluție de compromis ar fi plasarea acestui zid (sau doar a ultimei sale faze) într-un moment contemporan cu prima tentativă de fortificare a locului. Vezi mai jos.

¹³ Până la noi observații, singurul argument în favoarea plasării tezaurului în faza 3B ar putea fi recuperarea sa de pe o podea fără urme de arsură (*supra*, n.11), la fel ca și podeaua (sigur databilă în 3B) surprinsă în interiorul edificiului A.

tăiate de incinta de est a fortificației. Nivelul de călcare în interiorul fortificației și în turnuri este constituit fie de podele serioase, peste care apar resturi de pavaje din cărămizi (după cum s-a observat în interiorul turnului circular D și în fața turnului C) sau din piatră (la edificiul adosat curtinei de nord), fie dintr-o simplă bătătorire a pământului sau o nivelare a resturilor de la momentul de construcție, peste care apar în unele locuri pavaje rudimentare din fragmente de țigle și cărămizi.

Un al doilea moment este databil în a doua jumătate a sec. VI și este reprezentat de locuirea civilă de după distrugerea fortificației la mijlocul sec. VI. Este vorba de nivelul N1, surprins mai ales în zona extramurană de est a fostului spațiu fortificat și peste dărâmăturile edificiului adosat curtinei de nord. Locuirea este însă sporadică, la adăpostul unor construcții firave (ziduri din piatră legată cu pământ și aproape fără fundații, un jgheab, un pietrar – fig. 14). Dacă la început este de presupus că s-a mai locuit la adăpostul zidului de incintă (nu și a turnurilor însă, care sunt abandonate) cu timpul se constată începutul procesului de extragere a blocurilor de piatră din zidurile fortificației, prin apariția în gropile de demantelare (care pe unele sectoare au afectat chiar și părți bune din fundație) a unor fragmente ceramice de tip Hayes 10 și a unei monede de la Justin II.

Perioada E aparține epocii medievale timpurii (sec. X-XI) și nu este ilustrată de un nivel de locuire propriu-zis, ci doar de unele fragmente ceramice găsite în cea mai mare parte în gropile de demantelare ale zidului de incintă și ale turnurilor.

Tentativa inițială de construire a unei fortificații

Campaniile recente au clarificat și relația dintre *quadriburgium* și mult discutatul turn anterior care pune problema unei prime etape de fortificare a platoului de la Ovidiu¹⁴. Sondajele au dovedit că **avem de-a face cu incinta de vest a unei fortificații căreia îi aparțin următoarele elemente:**

- turnul circular sus amintit, identificat încă din 1979, având frontul către SV, cu un pinten triunghiular ce forma intrarea (pinten care se țese evident cu fundația incintei de est a fortificației târzii) (fig. 8, 9);
- întreaga fundație (2,85 m grosime) pe care stă incinta de est a fortificației târzii;
- cele două turnuri exterioare din zona mediană a acesteia, care ar fi flancat probabil o poartă¹⁵;
- o îngroșare lungă de 25,30 m și lată de 1 m la interior (fig. 10);
- un alt pinten triunghiular (fig. 11) și o fundație de incintă orientată E-V (căreia nu i-am surprins încă lățimea) apărute în cursul campaniei 2002 în zona turnului B al fortificației (și suprapuse de acesta).

Alte două observații vin în sprijinul identificării unei incinte inițiale cu frontul spre vest, suprapusă perfect de incinta de est a fortificației vizibile astăzi:

¹⁴ M. Bucovală, Gh. Papuc, Pontica 14 (1981), p. 211-212, fig.1.

¹⁵ Ibidem, Pontica 17 (1984), p. 154-155, cu precizarea că acestea nu mai pot fi considerate zwingere interioare ale unei prime faze a *quadriburgium*-ului.

- **mortarul** (cu nisipul bine cernut) folosit la toate structurile mai sus amintite este identic, spre deosebire de cel folosit la elevația incintei de est și la fundațiile și elevațiile celorlalte incinte ale *quadriburgium*-ului, care are în compoziție multe scoici, pietricele și, mai rar, bucăți de cărămidă pisată¹⁶;
- **grosimea fundațiilor** de la incintele de vest, nord și sud ale fortificației târzii (3,00 m) diferă de grosimea fundației incintei de est (2,85 m), care este una și aceeași cu fundația incintei inițiale.

Nu se știe deocamdată care era configurația acestei prime fortificații în colțul de NV, sub turnul B al *quadriburgium*-ului. Sondajul efectuat în interiorul acestui turn nu a scos la iveală un alt turn circular care să fie pandantul celui din colțul de SV. De aceea, avem deocamdată două variante: fie în acest colț nu s-a mai construit un turn, fie întreaga fundație a turnului B este construită încă din acest moment. Ultima afirmație se bazează pe observația că mortarul folosit este foarte asemănător cu cel al fortificației inițiale¹⁷.

Observațiile stratigrafice și cele bazate pe tehnica de construcție ne arată că avem de-a face cu o **tentativă de fortificație inițială plasată mai aproape de golful din antichitate**. La un moment dat aceasta a fost abandonată la stadiul de **fundații pentru a face loc unei fortificații așezată mai la vest**, dar care va păstra pentru incinta sa de est fundația care în tentativa inițială trebuia să susțină o incintă cu frontul spre vest. Datarea acestei prime tentative de construcție a unei fortificații, care pare că se vroia tot o fortificație de tip *quadriburgium*, trebuie plasată într-un moment ce corespunde fie cu faza 3B, când sunt dezafectate edificiile pe care această incintă le suprapune, fie cu nivelul N2, ca o acțiune premergătoare construirii fortificației actuale¹⁸. Oricare din aceste variante s-ar adeveri, este certă acum datarea atât a tentativei, cât și a fortificației finale, în prima jumătate a secolului al VI-lea, datare susținută și de materialul arheologic (ceramică tipică secolului VI și monede Justinian).

Fortificația de tip *quadriburgium*

Cele 16 campanii de cercetări de până acum au dus la acumularea unor date

¹⁶ Care apar și în șapa de mortar identificată în fața turnului B, reprezentând momentul de construcție.

¹⁷ Mai amintim că, în sondajul efectuat în 2002, la 10-15 cm sub podeaua groasă de lut a turnului B a apărut un strat de mortar care ar putea fi pus în legătură cu momentul de construcție al turnului în faza sa inițială, legată de incinta primară.

¹⁸ Este foarte greu de spus dacă această incintă are un nivel de călcare propriu. Fiind foarte probabil un abandon la nivel de fundație, nu este exclusă construirea încă de la ultimul nivel al perioadei C (nivelul 3B), când se dezafectează cele două edificii suprapuse de incintă, dar rămâne în funcțiune edificiul C din cărămidă. Între anexa sudică a acestui edificiu, delimitată de zidul lung de 7 m, și îngroșarea incintei inițiale a fost reperat un nivel de pavaj rudimentar din fragmente de țigle și cărămizi, cu urme de mortar deasupra (fig. 10). Acest nivel, pentru care nu avem încă elemente de datare clare, nu poate fi mai vechi decât faza 3B. În ce măsură este nivelul de la care începe construcția fundației îngroșate inițiale este greu de spus în acest moment. La fel de bine poate fi însă o amenajare, corespunzătoare cu N2, între fortificație și edificiul din cărămidă (devenit extramuran).

suficiente pentru precizarea tehnicii de construcție, a planului și a structurilor intra și extramurane. Fortificația (fig. 1) este de formă dreptunghiulară, cu latura lungă orientată pe direcția NNV-SSE, cuprinzând la interior o suprafață de aproximativ $53 \times 41,3$ m. Dimensiunile la exterior devin $59 \times 47,2$ m dacă se adaugă grosimea curtinelor (la nivelul primei asize din elevație), iar dacă includem și fronturile turnurilor ajungem la aproximativ $72,6 \times 51,7$ m.

Fundațiile curtinelor de nord, sud și vest sunt late de 3,00-3,10 m, spre deosebire de cea a incintei de est (2,85 m), care am văzut că ține de tentativa inițială. Deși demantelarea este profundă, în unele locuri s-au mai păstrat resturi din elevație. Aceasta este retrasă cu circa 10-15 cm la interior față de fundație, astfel că se poate aprecia lățimea zidului de incintă la circa 2,70-2,80 m. Datorită demantelării accentuate nu avem dovezi concludente pentru a postula o construcție în *opus mixtum*, deși s-a observat că folosirea cărămizilor este frecventă. Paramentul exterior și interior are la bază în cea mai mare parte blocuri foarte mari de calcar, cu excepția curtinei estice unde s-au folosit blocuri mijlocii. Această primă asiză (crepida) este retrasă față de fundație cu circa 10 cm la interior și la exterior doar pe cortinele de nord și de sud. În foarte puține locuri s-au pus în evidență resturi de la cea de-a doua asiză a elevației, retrasă la rândul ei cu 5-10 cm la interior și exterior față de crepidă și realizată din blocuri de calcar de mărime mijlocie. Ca emplecton s-a folosit o mixtură de pământ cu resturi de piatră cioplită și de mortar.

Cele două turnuri dreptunghiulare de la est au doar două laturi ieșite în afara incintei, latura de est fiind în prelungirea curtinei, o particularitate neîntâlnită la alte fortificații de acest gen. Turnul A, din colțul de SE, are dimensiunile exterioare de $8,80 \times 6,70$ m (luate de la nivelul fundațiilor), iar la interior închide o suprafață de $4,10 \times 4,60$ m. Intrarea, atât cât s-a mai păstrat, este în formă de culoar, lucrată pe toată lățimea curtinei de sud (= latura de nord a turnului), mai largă (1,80 m) la exterior și mai îngustă (1,30 m) către interiorul turnului. Podeaua de la interior a fost amenajată direct peste zidul circular al turnului aparținând tentativei inițiale de fortificare (fig. 8). Turnul B, din colțul de NE, are un front exterior de $8,95 \times 6,90$ m și măsoară $3,75 \times 4,65$ m la interior, unde a fost surprinsă o podea groasă de lut. Din elevație s-a păstrat foarte puțin, inclusiv din intrare (de același tip cu cea de la turnul A).

Turnurile de la vest sunt circulare și ies foarte mult în afara incintei. Turnul C, din colțul de NV, are diametrul la exterior de 8,70 m și la interior de 3,90 m. Grosimea zidului, la nivelul fundațiilor, variază între 2,30-2,50 m. Din elevație s-a păstrat primul rând de asize în colțul de NE, precum și o parte din intrare (fig. 12). Aceasta este, la fel ca și cele de la turnurile dreptunghiulare, în formă de culoar și de dimensiuni apropiate, având aceeași lățime (în două „trepte”, 1,80 m și 1,30 m), dar o lungime ceva mai mare (3,80 m). De reținut că intrarea este dispusă perpendicular pe o fundație monolit a incintei, care nu formează un unghi drept la colțurile fortificației, ci unește printr-o diagonală traiectoria curtinelor respective. Cel de-al patrulea turn (D), aflat în colțul de SV, este parțial dezvelit și are aproximativ aceleași dimensiuni ca și turnul C, dar nu i s-a mai păstrat intrarea. În schimb, s-a păstrat pe o bună suprafață podeaua de la interior realizată din cărămizi dispuse cu fața în jos.

În ceea ce privește incinta, se remarcă **îngroșarea** interioară existentă pe curtea de vest, evident construită cu scopul de a accede la partea superioară. Această îngroșare, lungă de circa 16 m și lată de 1,30 m, face corp comun cu incinta (aceasta ajungând astfel la o grosime de 4,30 m la nivelul fundației). Deși nu s-au mai păstrat decât blocurile mari ale crepidei, este aproape sigur că accesul se făcea prin scări dispuse la cele două capete.

Intrarea în fortăreață a fost identificată pe latura de sud a incintei, la circa 7 m spre vest de turnul A. Lipsesc însă blocuri din elevație, astfel că dimensiunile nu se pot da decât pe baza urmelor pragului exterior, care este ușor ieșit în afara incintei. Acesta este lat de 2,60 m și constituit din două blocuri mari de calcar modelate pentru a sprijini structura de lemn a porții.

Singura construcție din piatră identificată în perimetrul **intramuran** este un edificiu dreptunghiular (aproximativ 25 x 3 m) lucrat din pietre și cărămizi legate cu pământ, adosat curții de nord pe aproape întreaga sa lungime¹⁹. Față de nivelul de călcare din interiorul fortăreței, edificiul este adâncit cu circa 0,60-0,70 m, în așa fel încât, în loc de fundație, pereții căptușesc pur și simplu marginile gropii săpate pentru implantarea acestei construcții. Au fost identificate două compartimentări, foarte probabil executate în două momente diferite, fiecare cu o intrare proprie pe latura de sud. Materialul arheologic recuperat de pe podeaua pavată în unele locuri cu cărămizi sau dale de piatră este identic cu cel extras din turnuri și, alături de o monedă Justinian, concură la datarea în prima jumătate a sec. VI a fortificației. Tot în interiorul fortificației s-a mai reperat o mică amenajare de formă semicirculară alipită curții de est, lucrată numai din cărămizi, a cărei destinație ne scapă deocamdată.

O locuire ceva mai consistentă a fost constatată în **zona extramurană** de la est, aproape de golful antic. Alături de reutilizarea edificiului C, s-a mai pus în evidență un complex de locuire situat imediat la sud de acesta, până în apropierea aleii stradale mai vechi. Este vorba de o locuință din care s-au identificat două încăperi, cu zidurile din piatră legată cu pământ, fără fundații adânci. Cu unele modificări și completări (aparitia unui pietrar și a unui jgheab), locuința va fi utilizată și în a doua jumătate a sec. VI, după distrugerea fortificației (fig. 14).

Datarea fortificației de la Ovidiu în prima jumătate a sec. VI este asigurată de observațiile stratigrafice, de ceramica și monedele descoperite pe singurul nivel de locuire corespunzător utilizării în scop defensiv a acesteia. Am văzut mai sus că tentativa inițială de construcție trebuie plasată la limita dintre nivelele N3 și N2, într-un moment ce corespunde dezafectării edificiilor suprapuse și ca o acțiune premergătoare construirii fortificației actuale. Nu putem face însă o distincție clară între cele două momente constructive, deoarece lipsește deocamdată un nivel arheologic, clar databil, care să țină de prima incintă. Cel mai sigur reper pentru datarea momentului de construcție inițial este un depozit monetar de la Anastasius, descoperit pe nivelul N3, corespunzător dezafectării edificiilor anterioare. Plecând de la acest *terminus post quem*, pentru datarea pe baze stratigrafice a tentativei inițiale și a fortificației terminate avem în vedere trei variante:

¹⁹ M. Bucovăla, Gh. Papuc, Pontica 17 (1984), p. 153-154; Idem, Materiale 17 (Ploiești, 1983), București, 1993, p. 274-275.

1. Tentativă urmată imediat de construcție finalizată în timpul lui Anastasius (post 498);
2. Același scenariu în primii ani de domnie ai lui Justinian (527-537);
3. Tentativa inițială în vremea lui Anastasius, fortificația finală în vremea lui Justinian.

Distrugerea de la mijlocul secolului VI este confirmată de monedele Justinian descoperite pe podeaua incendiată a turnului A și în dărâmăturile edificiului adosat curtinii de nord. Chiar dacă cea mai târzie monedă este datată 539/540, este de presupus că distrugerea a fost cauzată cel mai probabil de atacul kutrigurilor din 559, care se știe că a afectat o mare parte a teritoriului Dobrogei. În a doua jumătate a sec. VI se mai locuiește doar la adăpostul zidurilor și în special în zona extramurană de la est. Lipsa unui nivel din această perioadă în interiorul turnurilor ne arată că funcționalitatea defensivă a fortificației a fost abandonată, iar moneda de la Justin II descoperită în groapa de demantelare a curtinii de est ne arată că extragerea pietrei din ziduri a început încă din această vreme.

În sprijinul datării târzii a fortului de la Ovidiu vin și analogiile cu fortificații de același tip sau de altă natură cercetate în diferite zone ale Imperiului Bizantin timpuriu. Precizăm că aceste fortificații din sec. VI diferă de tipul clasic de *quadriburgium* din secolul al IV-lea²⁰, având cel puțin trei elemente distincte: grosimea mare a incintei (în general peste 2 m), turnurile circulare cu intrare în culoar (plasată pe fundația de colț a incintei obținută prin unirea în diagonală a traiectoriei cortinelor aferente) și îngroșarea la interior a uneia sau mai multor cortine.

Cele mai clare apropieri se pot face cu o serie de fortificații de tip *quadriburgium* cercetate pe limesul dunărean din zona Porților de Fier²¹. De la vest către est, acestea sunt: Saldum²², Malo Golubince²³, Hajdučka Vodenica²⁴, Donje Butorke²⁵, Rtkovo

²⁰ Cf. H. von Petrikovits, JRS 61 (1971), p. 178-218; M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989; S. Torbatov, *The Stone Fortifications near Nova Černa (Bulgaria), în The Roman Frontier at the Lower Danube, 4th-6th centuries. The Second International Symposium (Murighiol/Halmyris, 18-24 August 1996)*, Bucharest, 1998, p. 157-167 (fortificația A); M. Konrad, *Römische Grenzpolitik und die Besiedlung in der Provinz Syria Euphratensis, în Conquête de la steppe et appropriation des terres sur les marges arides du Croissant fertile*, Lyon, 2001, p. 153-157 (forturile *Tetrapyrgium* - Qusair as-Saila și Cholle - Al-Hulla).

²¹ Nu mai puțin de nouă fortărețe identificate în această zonă se aseamănă între ele (unele sunt chiar identice) și fac parte cu siguranță din programul constructiv de amploare din vremea lui Justinian, lucru reflectat și de izvoarele istorice (Procopius). Cf. M. Vasić, V. Kondić, *Le limes romain et paléobyzantin de Portes de Fer, în Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983. Vorträge*, Stuttgart, 1986, p. 555-558; M. Vasić, *Starinar* 45-46, 1994-1995, p. 41-54; P. Petrović, M. Vasić, *The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results*, în *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 1996, p. 22-23.

²² P. Petrović, *Starinar* 33-34 (1982-1983), p. 129-134

²³ L. Popović, *Starinar* 33-34 (1982-1983), p. 297-299.

²⁴ Al. Jovanović, *Starinar* 33-34 (1982-1983), p. 319-331.

²⁵ A. Cermanović-Kuzmanović, *Starinar* 28-29 (1977-1978), p. 127-134.

Glamija²⁶, Milutinovac²⁷, Ljubičevac²⁸, Ušće Slatinske reke²⁹, Radujevac³⁰. În aceeași regiune se cunosc fortificații de același tip pe insulele Dunării precum cea de la Ostrovul Mare³¹. Din același program constructiv aplicat pe limesul Moesiei Prima și al Daciei Ripensis, databil în cea mai mare măsură în perioada lui Justinian, face parte fortificația de formă triunghiulară de la Bosman³², care are caracteristici constructive foarte apropiate de cele observate la *quadriburgia*. În Moesia Secunda și Thracia cele mai bune analogii sunt la Sliven³³, Škorpilovtzi (un punct fortificat aflat pe litoralul pontic, la sud de Odessos)³⁴ și mai ales la Karasura³⁵, unde latura de nord a incintei datează în a doua jumătate a sec. V - sec. VI este identică cu latura vestică a fortificației de la Ovidiu. Fortificații de tip *quadriburgium* se întâlnesc și pe traseul marelui zid ridicat de împăratul Anastasius în Thracia pentru apărarea Constantinopolului³⁶. În regiunea siropalestiniană, pe lângă numeroasele *quadriburgia* ridicate în vremea tetrarhiei, au fost cercetate în ultimii ani și unele fortificații de acest tip ridicate într-o epocă mai târzie (sec. V-VI), cum este cazul forturilor Upper Zohar³⁷ și En Boqe³⁸. Dovezi ale unor asemenea fortificații au fost reperate și în Africa de Nord, multe dintre ele datând din perioada revenirii stăpânirii bizantine sub Justinian³⁹, dar și

²⁶ M. Gabričević, *Djerdapske Sveske* 3 (1986), p. 71-91.

²⁷ P. Milošević, M. Jeremić, *Djerdapske Sveske* 3 (1986), p. 245-263.

²⁸ M. Korać, *Late Roman and Early Byzantine Fort of Ljubičevac*, în *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 1996, p. 105-109.

²⁹ Al. Jovanović, M. Korać, *Djerdapske Sveske* 2 (1984), p. 194-196; Al. Jovanović, M. Korać, Dj. Janković, *Djerdapske Sveske* 3 (1986), p. 378-400, fig. 12-13.

³⁰ Dj. Janković, *Podunavski deo oblasti Akvisa u VI i početkom VII veka*, Beograd, 1981, p. 45, fig. 17.

³¹ M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989, p. 107-117.

³² V. Kondić, *Starinar* 33-34 (1982-1983), p. 137-145. De același tip sunt și fortificațiile identificate la Brza Palanka-castellum III (P. Petrović, *Djerdapske Sveske* 2 (1984), p. 166, fig. 141, 169-171) și Insula Banului (M. Davidescu, *op.cit.*, p. 94-103; idem, *Drobeta în secolele I-VII*, Craiova, 1980, p. 206-216). Două fortificații triunghiulare au fost semnalate recent și pe litoralul vest-pontic, mai exact pe Insula Bisericuța de pe lacul Razelm, aflată în apropierea cetății Argamum (Al. Barnea, S. M. Ionescu, V. Botez, D. Ispas, în *Cronica* 2000, p. 123, pl.31).

³³ I. Ščereva, K. Vačeva, D. Vladimirova-Aladžova, *Tuida-Sliven I*, Razkopki i Proučvanija XXVIII, Sofia, 2001, p. 62 și urm., fig. 70, 73, 76.

³⁴ Cf. *ibidem*, p. 90-92, fig. 102.

³⁵ Pentru cercetările efectuate în această importantă stațiune aflată pe drumul dintre Augusta Traiana și Philippopolis, a se consulta contribuțiile echipei germane (J. Herrmann, B. Döhle, G. von Bülow, R. Sprafke, B. Böttger ș.a.) apărute în *ZfA* 26 (1992), 2, p. 153 și urm.

³⁶ Este vorba de forturile Küçük Bedesten și Büyük Bedesten. Pentru acesta din urmă a se vedea prezentarea pe Internet la http://museums.ncl.ac.uk/long_walls/AWP/BuyukBedesten.htm.

³⁷ R. P. Harper, *Upper Zohar. An Early Byzantine Fort in Palaestina Tertia. Final Report of Excavations in 1985-1986*, Oxford, 1995, datat de autor la sfârșitul sec. V (p. 115, vezi și fig. 2).

³⁸ M. Gichon, *BonnerJahrb* 171, 1971, p. 386-406, care îl datează în sec. IV. Pentru o datare mai târzie se pronunță R. P. Harper, *op. cit.*, p. 115 și J. Magness, *IEJ* 48 (1998), 3-4, p. 289-292.

³⁹ Așa cum par a fi *quadriburgia* de la Ksar Lemsā (*Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, 1, 1963, col. 861-862, Abb. 13), Yonga (P. Troussel, în *Roman Frontier Studies* 1989, Exeter,

pe litoralul estic al Mării Negre, la Tamaris-Tziche (*Losorion*) și *Sebastopolis*⁴⁰.

Dintr-o simplă examinare topografică se va observa că aceste *quadriburgia* sunt plasate nu doar la frontierele Imperiului, precum forturile de pe *limes*-ul dunărean sau cel palestinian, ci și de-a lungul unor drumuri importante sau în apropierea unor mari orașe, ca avanposturi defensive, cum se întâmplă și la Ovidiu, aflat la doar 10 km nord de Tomis. Fortificația de la Ovidiu avea probabil și rolul de a proteja apeductul care alimenta metropola Scythiei Minor. Prezența unor astfel de fortificații pe litoralul Mării Negre (Ovidiu, Șkorpilovtzi, Tamaris-Tziche, *Sebastopolis*) pare să confirme și ipoteza organizării unui *limes* pontic⁴¹, cel puțin pentru perioada romano-bizantină.

1991, p. 351-352, fig. 66.6), Ain Labakha (M. Reddé, în, *ibidem*, p. 491, fig. 97.10). O sinteză a tuturor fortificațiilor nord-africane din sec. VI la D. Pringle, *The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest*, I-II, Oxford, 1981 (non vidi).

⁴⁰ V. A. Lekvinadze, VDI 108 (1969), 2, p. 284, fig. 6; Idem, *Vizantijski Vremennik* 34 (1973), p. 172-173, fig. 2, 6a.

⁴¹ *Ibidem*. Cf. și Al. Suceveanu, RRH 13 (1974), 2, p. 217-238 (pentru epoca romană timpurie); Al. S. Ștefan, RMM.MIA, 46 (1977), 2, p. 20 și urm., în baza descoperirilor din zona Enisala. Identificarea altor două fortificații târzii pe malurile de vest și de nord ale lacului Siutghiol ar veni și ea în sprijinul acestei ipoteze (M. Ionescu, SCIVA 39 (1988), 3, p. 315-321, punctele de la Palazu Mare și „Fabrica Munca”).

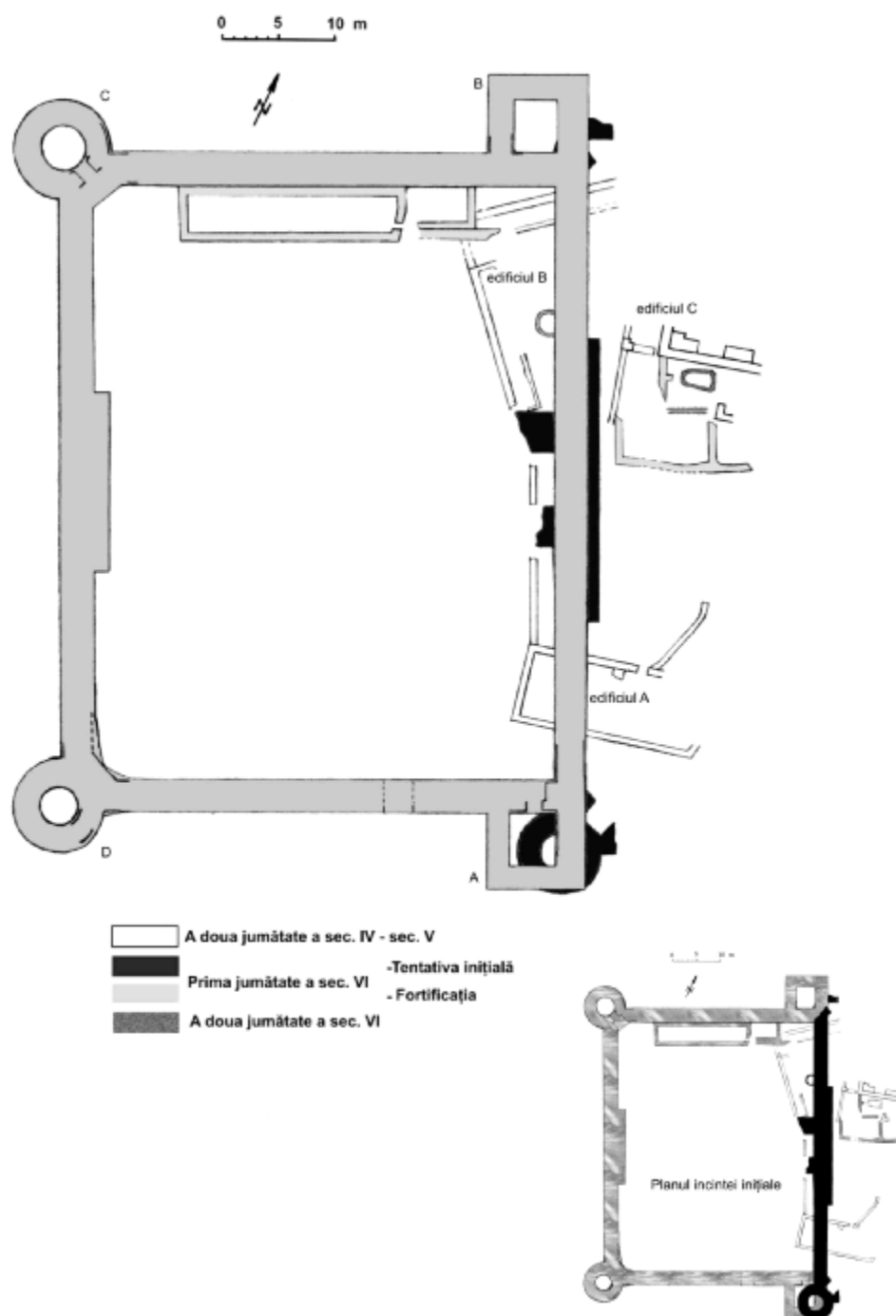

Fig. 1 – Ovidiu. Planul fortificației și structurile anterioare

Fig. 2 - Ovidiu 2001. Profil nord carourile C2-C1-C1', interior edificiu A

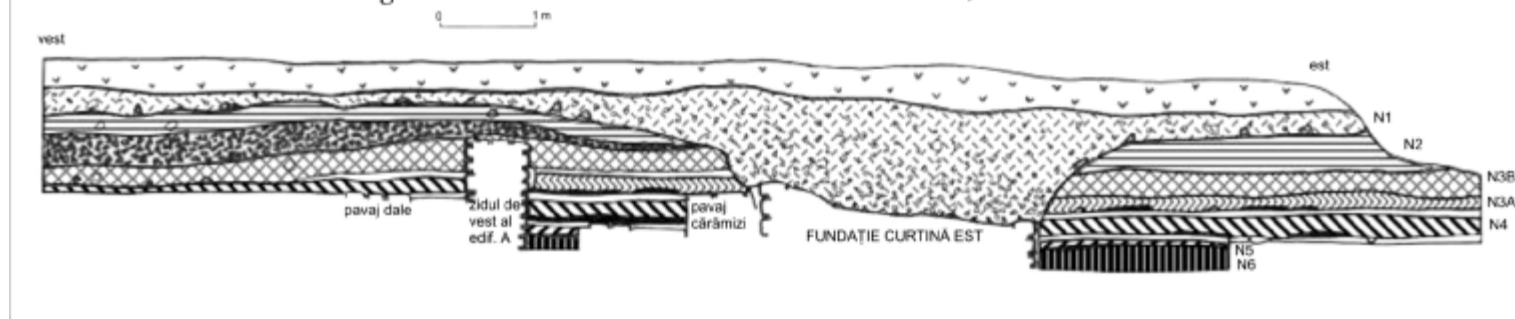

Fig. 3 - Ovidiu 2002. Profil sud sondaj K3-K2

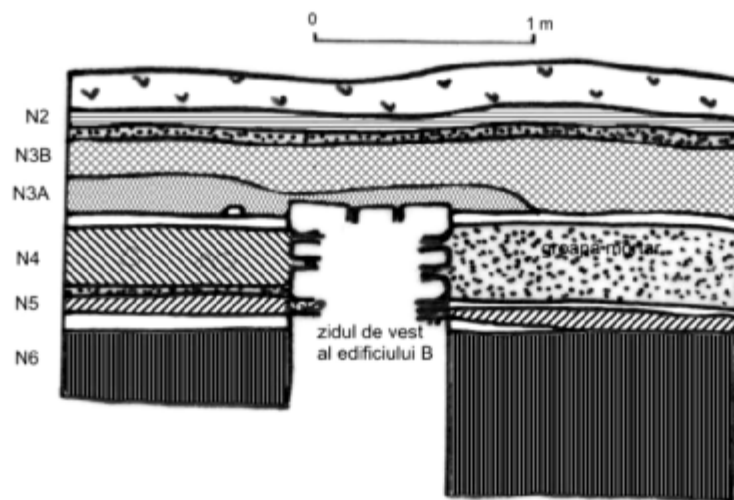

Fig. 4 – Ovidiu 2002. Vedere către est a edificiului C

Fig. 5 – Ovidiu 2001. Sondaj în interiorul edificiului A
(Profil nord carou C1)

Fig. 6 – Ovidiu 2002. Sondaj K3-K2 . Ziduri ale edificiului B văzute către sud

Fig. 7 – Ovidiu 2002. Zidul de nord al edificiului B tăiat de incinta inițială

Fig. 8 – Ovidiu 1980 – Turnul circular inițial suprapus de turnul dreptunghiular A

**Fig. 9 – Ovidiu 1980. Incinta inițială suprapusă de curcina de est a fortificației
(vedere către sud)**

Fig.10 - Ovidiu 2002. Îngroșarea incintei inițiale văzută către sud. La est – zid anexat edificiului C

Fig. 11 – Ovidiu 2002. Pinten al incintei inițiale în colțul de NV, suprapus de turnul dreptunghiular B

Fig. 12 – Ovidiu 1981. Turnul circular C

Fig. 13 – Ovidiu 1994. Turnul circular D – extramuros (carou A9, profil sud) – nivel de construcție

**Fig. 14 – Ovidiu 1998. Locuire din a doua jumătate a secolului VI
(jgheab și pietrar) la sud de edificiul C**

RECENT OBSERVATIONS ABOUT THE EARLY BYZANTINE QUADRIBURGIUM -TYPE FORT OF OVIDIU

-summary-

Since 1979 excavations were carried out in the Ovidiu site, located 10 km north of Tomis (Constanța), on the border of Siutghiol Lake (former Black Sea gulf). Five distinctive periods were distinguished, from the 6th c. BC to 10th-11th c. AD. The most important occupational layers are Late Roman and Early Byzantine: period C (second half of the 4th – 5th c. AD), with a series of buildings (edifices A, B and C) and pavements in relation with a possible landing place, and period D (6th c. AD), when the *quadriburgium*-type fort is erected.

The fort was built immediately after an unachieved tentative illustrated by the foundation of the eastern wall and the round tower overlapped by the rectangular tower A from the SE corner. The fort has a rectangular shape (53 x 41,3 m internal dimensions), with four corner towers (rectangular in the SE and NE corners, and rounded in the NW and SW). The thickness of the wall is 3 m in foundations, excepting the eastern front (2,85 m, because is the foundation made in the unachieved tentative of construction). On the western wall there is a thickened part (up to 4,30 m) used for the staircase to reach the upper part of the bulwark. The entrance is located on the southern front. There is a single rectangular construction in the *intramuros* area, attached to the northern wall.

The *quadriburgium* was in use only in the first half of the 6th c. After the destruction caused probably by the violent attack of koutrigurs (559) followed a sporadic occupational level dated in the second half of the 6th c. (especially in the eastern extramural area), when is attested the beginning of dismantlement of the fort (by extracting the stones both from the elevation and foundation), process which is very profound in the Early Medieval times (period E, 10th-11th c.).

This type of fortification is attested in various regions of the Early Byzantine Empire and has some characteristic features for the 6th c. (the thickness of the foundations, round towers with the entrances in double-passage shape, thickening of one or two of the internal fronts of the bulwark). The purpose of the Ovidiu fort was to protect the neighboring of Tomis (the metropolis of Scythia Minor) and especially the aqueduct of the city whose *caput aquae* is situated 700 m north of the fort. There is possible to view even an organized pontic *limes* in the Late Roman and Early Byzantine times.

List of figures:

- Fig. 1. Ovidiu. The fort plan and the older structures;
- Fig. 2. Ovidiu 2001. Northern profile of C2-C1-C1' squares (inside the edifice A);
- Fig. 3. Ovidiu 2002. Southern profile of K3-K2 trench;
- Fig. 4. Ovidiu 2002. Edifice C, view to the east;

- Fig. 5. Ovidiu 2001. Trench inside the edifice A (northern profile of C1 square);
- Fig. 6. Ovidiu 2002. Trench K3-K2. Walls of edifice B viewed to the south;
- Fig. 7. Ovidiu 2002. Northern wall of edifice B cut by the first enceinte;
- Fig. 8. Ovidiu 1980. The rounded tower of the unachieved enceinte overlapped by the rectangular tower A;
- Fig. 9. Ovidiu 1980. The initial unachieved enceinte overlapped by the eastern wall of the later fort (view to the south);
- Fig. 10. Ovidiu 2002. Thickened part of the unachieved enceinte viewed to the south. To the east – wall of a room annexed to edifice C;
- Fig. 11. Ovidiu 2002. "Spur" in the NW corner of the unachieved enceinte, overlapped by the rectangular tower B;
- Fig. 12. Ovidiu 1981. The rounded tower C;
- Fig. 13. Ovidiu 1994. The rounded tower D - extramural area (square A9, southern profile, showing the level of construction);
- Fig. 14. Ovidiu 1998. The second half of the 6th c. AD habitat (pipe and hearth) south of the edifice C.

VOCABULARUL CREȘTIN PE LITORALUL VEST-PONTIC: ELEMENTE DE CREAȚIE ȘI ÎMPRUMUT

Adriana CÂTEIA

Vocabularul creștin are din perspectiva logismului lingvistic un caracter util, adecvat exprimării ideilor în contextul scopului misionar universal, caracter care nu afectează în nici un fel aspectul de comunicare simbolică a conceptelor¹.

Anumite formule cu caracter liturgic sau dogmatic s-au automatizat fiind regășibile în aceeași formă pe un areal geografic impresionant. Vocabularul creștin are un conținut enunțiativ, dar și unul “emotiv” rezultat al unei “convenții afective” care s-a aflat la baza organizării comunităților creștine.

S-au făcut studii pe marginea influenței creștine asupra vocabularului grec transmis și altor limbi atât formal cât mai ales cultural, sub aspect semantic, în sensul atribuirii unui semnificat greco-creștin unor cuvinte autohtone. De exemplu semnificatul special pe care îl dăm cuvântului *Fecioară* se datorează faptului că a fost raportat de creștinisim la *Mama* lui *Isus*. Trecerea faptului lingvistic creștin de la o comunitate la alta s-a făcut probabil prin imitație, din rațiuni administrativ-eclesiastice, liturgice, dogmatice.

Putem vorbi și în cazul comunităților creștine de un sistem de izoglose. Izoglosismul creștin are pe de o parte un fond lexical general, inspirat din *Noul Testament* și impus de lectura textului biblic, de Liturghie, dar și acte lingvistice individuale, acceptate exclusiv în mediul creștin (de exemplu termenii *ipostas* – introdus cu destule dificultăți în vocabularul dogmatic de Sfântul Athanasie sau *Perihoreză* – introdus de Ioan Damaschinul).

Așadar, comunitatea lingvistică creștină a acceptat sau a respins (ca în cazul unor anumite formule dogmatice interpretabile din perspectiva niceeană: *ὁμιοῦσία*, *Χριστοτόκος*, *ἀνθρῶπότηκος* etc.) inovațiile din motive de prestigiu cultural, claritatea expresiei, expresivitate etc.

Comunitățile creștine (în sensul general al cuvântului, ceea ce implică limite convenționale, nu fixe) au favorizat răspândirea anumitor expresii, dar au impus și anumite “*tabuuri*” lingvistice, în special pentru formulele interpretabile din punct de vedere dogmatic. Apartenența unei comunități lingvistice la o comunitate religioasă implică existența anumitor termeni și anumitor *foneme* în vocabularul său. Relația între religie și conservarea anumitor structuri lingvistice,

¹ E.Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, 1999, p.47-60.

ca urmare a utilizării lor liturgice nu poate fi ignorată. În perioada romano-bizantină și bizantină s-a format treptat o veritabilă *koine* religioasă.

Extrem de interesantă pentru vocabularul creștin este așa-numita gramatică a erorilor². Înregistrând acte lingvistice noi și încă negeneralizate, eronate din punctul de vedere al normelor în vigoare într-o anumită perioadă, putem verifica dacă acestea s-au generalizat sau au fost scoase din uz. Erorile epigrafice comise din necunoașterea normelor generale la un moment dat pot releva reguli pe cale de a se stabili pentru anumite categorii de vorbitori (de exemplu $\mu\eta\eta\mu\iota\omicron\nu$ pentru $\mu\eta\eta\mu\eta\iota\omicron\nu$). În acest sens, teoria minimului efort postulează simplificarea anumitor grupuri fonice de pronunție dificilă, până la sunete unice.

Teoria analogiei³ explică schimbările lingvistice printr-o tendință spre regularitate. Din punctul de vedere al actului lingvistic, individual care creează o expresie greșește în selectarea modelului, producând o formă nouă conform unui model care nu este cel general folosit în comunitatea sa lingvistică.

Vocabularul epigrafic creștin relevă tendința de a exprima numai ceea ce este necesar, indispensabil pentru înțelegerea mesajului. Un exemplu în acest sens sunt morfemele funcționale care nu sunt evidente în mod imediat, de exemplu ordinea cuvintelor într-o sintagma de tipul $\chi\mu\Gamma$, $\epsilon\iota\varsigma$ $\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, $\iota\chi\theta\zeta\epsilon$ etc. Așadar, inovația se datorează în general unor acte individuale cauzate de deprinderi articulatorii, unor motive stilistice determinate de exigențele unei mai mari expresivități, motive culturale (concepte noi pentru care era necesar să se creeze nume noi de tipul *Perihoreză*, *theandris*, *homousia* etc.).

Creația se manifestă în cel puțin două planuri:

a) în planul material al limbajului = schimbări fonice de tipul η - ϵ , γ - χ , *ae-e*;

b) în planul conținutului semnificativ = schimbări semantice de tipul $\mu\eta\theta\eta\omicron$ $\Theta\epsilon\omicron\upsilon$.

Actul lingvistic creator poate fi abordat în sensul strict al cuvântului (invenție a unui nou semn), dar și ca act de alegere a modelului, ca în cazurile în care vorbind în interiorul unei anumite comunități și a unei convenții lingvistice determinate, individul vorbitor folosește ca model pentru un semn actual un semn anterior care aparține altei convenții sau altei comunități culturale (împrumutarea unor expresii de tipul $\chi\alpha\iota\varsigma$ $\pi\alpha\rho\omicron\delta\epsilon\iota\tau\alpha$ – $\chi\acute{\epsilon}\rho\epsilon$ $\pi\alpha\rho\omicron\delta\iota\tau\alpha$).

Schimbarea fonetică și cea semantică se condiționează reciproc deoarece ambele tipuri se produc la început într-un singur cuvânt. După acest moment, schimbările se difuzează prin imitație: schimbarea semantică prin intermediul acceptării noului semnificat de către alți indivizi; schimbarea fonetică prin acceptarea noului sunet în același cuvânt (cu o extindere asupra altor cuvinte în care același fonem se prezintă în același context fonic: $\tau\acute{\eta}\tau\omicron\lambda\omicron\nu$ – $\mu\eta\eta\mu\iota\omicron\nu$ – $\omicron\iota\kappa\omicron\varsigma$ $\alpha\iota\acute{\omega}\nu\iota\omicron\varsigma$).

Anumite expresii cu conținut dogmatic acceptă comutări pe axa paradigmatică a limbii. De exemplu:

$\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\nu$ $\mathcal{M}\alpha\rho\acute{\iota}\alpha$ $\gamma\epsilon\nu\nu\tilde{\alpha}$ – la Tomis

$\mathcal{M}\alpha\rho\acute{\iota}\alpha$ – $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\nu$ – $\gamma\epsilon\nu\nu\tilde{\alpha}$ – la Odessos.

² *Ibidem*, p.71.

³ *Ibidem*, p.86.

Substantivul Χριστόν are valoare de termen rezistent în orice tentativă de permutare care nu alterează conținutul global.

În cazul epigrafiei creștine substituirile foneme în cuvinte nu determină modificări de sens, ceea ce plasează așa-numitele erori de tipul *ec*, *sunct*, *παροδίτα* etc. în câmpul abaterilor normale⁴.

Din punct de vedere sintagmatic se poate observa că verbele utilizate în epigrafia creștină, de origine neotestamentară sunt monovalente: ἀναπαύομαι, ἐλεῶ, φωτίζω, σῶζειν, φοβήθειν, χορτάζω, ἐνδύω, κατάκειμαι, τελέω sau bivalente: βοηθέω, χαίρω.

Din punctul de vedere al pragmaticii lingvistice enunțurile performative la care ne-am referit pe parcursul acestui capitol nu se utilizează pentru descrierea realității, ci pentru modificarea acesteia. În cazul vocabularului creștin ele marchează trecerea de la stadiul de catehumen la cel de neofit (παρὰ Δινίου νεοφωτίστου Ἐνμανουήλ) de la lumea reală la viața de dincolo (ἀναπαύσι αὐτήν μετὰ τῶν δικέων).

Ipoteza performativă introdusă în anul 1970 în lingvistică de semanticii generativist John Ross⁵ a determinat semnalarea unor performadoxuri: enunțuri diferite devin echivalente din punctul de vedere al sensului, ca de exemplu ΧΜΓ și ΜΘ, ΧΠ și ΙΧΘΥΣ.

Textul epigrafic creștin poate fi analizat și interpretat și din punct de vedere convențional. Într-un enunț de genul εἰς θεὸς ὥς βοηθεῖ σοῦ νεικέσαντι se comunică unicitatea lui Dumnezeu care îl va ajuta pe creștin să învingă. Expresii de tipul ΙΧ νικᾷ și Κύριε βοηθεῖ au de asemenea o implicație convențională⁶.

Pentru arealul geografic luat în discuție, limba greacă a avut rolul de limbă comună, limba standard în sens socio-lingvistic. Având în vedere caracterul său istoric, dar și faptul că la nivel strict lingvistic s-au conturat procedee specifice observabile la nivelul sintaxei și al vocabularului, se poate accepta ideea unui limbaj funcțional⁷. Limba specială este în general definită ca o variantă a limbii comune, folosită de un anumit grup de indivizi, deosebiți de masa vorbitorilor prin circumstanțe speciale. Ea adaptează limba uzuală prin crearea unor termeni specifici, rezultat al unui sentiment de solidaritate în jurul unui element comun de natură religioasă.

Așadar, greaca creștină a presupus existența unei comunități de vorbitori bine definită din punct de vedere social și spiritual, cu un sistem noțional propriu, o structură lingvistică individualizată, precum și o conștiință de grup. Comunitățile creștine au parcurs într-un timp relativ scurt drumul de la poziția de *tertium genus* la cea de *genus universale*. Creștinismul nu înseamnă numai dogmă, ci și un curent de gândire, un stil de viață care s-a impus în toate domeniile vieții materiale și spirituale. Creștinismul marchează depășirea impersonalismului și individualismului păgân, și mai ales depășirea concepției

⁴ Z.Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1960, p.14-15.

⁵ Anne Reboul, Jacques Moeschler, *Pragmatica azi*, Cluj, 2001, p.22-29.

⁶ *Ibidem*, p.46-48.

⁷ I.Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. I Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973, *passim*; O.Ducrot, Y.M.Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, 1996, *passim*.

regionaliste..

Noua viziune asupra lumii a impus crearea unor mijloace de expresie noi. *Greaca creștină* se caracterizează printr-un vocabular propriu și un stil propriu determinat de mesajul cu totul nou care trebuia transmis colectivităților de vorbitori. Scopul comunicării a fost transmiterea învățăturilor sfinte către cât mai mulți ascultători. Limbajul trebuia să exprime ideea creștină a egalității oamenilor în fața lui *Dumnezeu*, iar noțiunile abstracte trebuiau explicate. Consecințele lingvistice ale unei asemenea relații între vorbitori au fost simplitatea, claritatea, imagistica bogată, căutarea unor cuvinte și forme noi, impunerea unor sensuri noi cuvintelor uzuale. Vocabularul ca produs natural, spontan al colectivității de vorbitori reflectă etapele evoluției comunităților creștine.

Ne-am putea întreba dacă creștinii erau conștienți de evoluția lingvistică ai cărei protagoniști au fost. În principiu, răspunsul ar trebui să fie afirmativ, cu toate că dovezile directe sunt extreme de puține, iar schimbările produse au fost destul de lente⁸. Utilizarea unei variante lingvistice speciale trebuie să fi contribuit la întărirea sentimentului de solidaritate cu ceilalți membri ai comunității, solidaritate care se simte în diferențele marcate de termenii *ἔθνος – λαός, christiani – saeculares, nostri – illi*⁹.

Așadar, ceea ce din perspectiva păgână era abatere de la norma gramaticală, din punct de vedere creștin era inovație, având ca rezultat îmbogățirea limbii comune. Automatizarea și conservarea unor elemente de vocabular în timp s-ar putea explica prin natura conservatoare a *Liturghiei*. Limba greacă a fost limba Apostolilor, a primilor martiri, și a rămas limba rugăciunilor. În general exprimarea celui ce se roagă, exprimare care stabilește contactul verbal între om și *Dumnezeu* este diferită de vorbirea curentă, apelând la formule hieratice diferite de limba comună. Limba *Liturghiei* trebuie să fie inteligibilă, dar distinctă ca vocabular și stil. Chiar după introducerea limbii latine, preocuparea pentru caracterul special al limbii grecești a rămas nealterată¹⁰. Atât greaca creștină cât și limba creștină folosesc serii sinonimice bogate. De exemplu, pentru noțiunea de rugăciune termenii *prex – preces* – caracteristici cultelor păgâne au fost înlocuiți cu *oratio, εὐχή, votum*¹¹. Necedincioșii sunt numiți *infideles* și nu *păgâni*, termen popular, dar străin de ambianța creștină.

Paralel cu *greaca creștină* putem remarca apariția unei limbi de factură ecleziastică conținând termeni speciali de teologie sau drept canonic. Prin greaca, respectiv latina bisericească, ar trebui să înțelegem câmpurile semantice care conturează viața bisericească în sensul cel mai strict, cu un vocabular special și o terminologie referitoare la activitatea instituțiilor ecleziastice, a ierarhiei și administrației acestora.

Exprimarea eliptică ține de caracterul popular al limbii, dar se datorează și caracterului de grup socialmente determinat. Exprimarea brahilogică, simbolică (φῶς

⁸ L.Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*, București, 1969, *passim*.

⁹ Gh.Bârlea, *Introducere în studiul latinei creștine*, București, 2000, p.36-37.

¹⁰ *Ibidem*, p.115.

¹¹ IGLR, 92.

– ζωή, θεοῦ φῶς¹², ΙΘΒ¹³, ΙΧ νηκᾶ¹⁴) reprezintă o manieră a creștinilor de a se delimita de restul societății, de a-și afirma apartenența la comunitatea creștină.

Sensul figurat al unor termeni sau expresii creștine viza noțiuni specifice vieții comunitare: *catechumenus*, *νεοφωτίστης*¹⁵.

Vocabularul creștin ar putea fi analizat având drept criteriu de clasificare caracterul anumitor termeni:

a) *creștinisme indirecte* = termeni sau expresii specifice creștinilor pentru desemnarea unor noțiuni comune de tipul: *spiritum Deo redere*¹⁶, ἀναπαύσι μετὰ τῶν δικέων¹⁷, ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναπαύσεως¹⁸, εἰς ἐλπίδας ἄγεσθαι¹⁹ = ἐφ' ἐλπίδι ἀναστάσεως²⁰, οἶκος αἰώνιος²¹, δοῦλος²²;

b) *creștinisme directe* = termeni sau sintagme care exprimă noțiuni specifice creștine: ἁγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία²³, Θεοῦ χάρις²⁴, σταυρός²⁵, Θεοῦ υἱός²⁶, ὁ Παντοκράτωρ²⁷, ὄνομα αὐτῷ Ἐμμανουήλ²⁸ etc.

În vocabularul creștin a existat mereu preocuparea pentru respectarea textului sacru. Infuzia mare de termeni grecești în latina creștină demonstrează preocuparea pentru accesibilitatea termenilor în raport cu masa credincioșilor. Astfel se explică distincțiile de tipul

basilica – ecclesia

basilica – templum

catechumenus – auditor

care demonstrează numărul mare de cuvinte grecești intrate în latina creștină împreună cu noțiunile pe care le desemnau²⁹.

Creații lexicale și gramaticale

În această categorie menționăm:

- Ideea de Botez exprimată prin termenii φωτισμός³⁰, νεόπιτος³¹, νεοφωτίστης³².

¹² *Ibidem*, 316.

¹³ *Ibidem*, 396.

¹⁴ *Ibidem*, 185.

¹⁵ *Ibidem*, 25.

¹⁶ *Ibidem*, 21.

¹⁷ *Ibidem*, 44.

¹⁸ *Ibidem*, 12.

¹⁹ *Ibidem*, 18.

²⁰ *Ibidem*, 92.

²¹ *Ibidem*, 44.

²² *Ibidem*, 203.

²³ *Ibidem*, 45.

²⁴ *Ibidem*, 44.

²⁵ *Ibidem*, 173.

²⁶ *Ibidem*, 316.

²⁷ *Ibidem*, 251.

²⁸ *Ibidem*, 16.

²⁹ Gh.Bârlea, *op.cit.*, p.157-160.

³⁰ *IGLR*, 60, 118.

³¹ *Ibidem*, 29.

³² *Ibidem*, 25.

- Renaștere întru *Christos*, viața veșnică: σταυρός θανάτου καί ἀναστάσεως³³, φῶς, ζωή³⁴, ζοὴν αἰδίου³⁵, ἐφ' ἐλπίδι ἀναστάσεως, ζωῆς αἰώνιου³⁶.
- Ideea mijlocirii sfinților și a lui *Christos*: μεσίτης, ὑπογραμμός, cu derivațiile latinești *mediator*, *mediatrix*;
- Raporturi intertrinitare: εἰς Θεός, Θεοῦ υἱός, Ἰησοῦς, Θεός³⁷, Θεοῦ λόγος³⁸.

Evoluții semantice

- Noțiunea de rugăciune – δέησις
 - προσευχή
 - ἔντευξις
 - εὐχαριστία
- Noțiunea de pace – vechiul termen păgân *pax* - și-a îmbogățit sensurile în creștinism sub influența terminologiei veterotestamentare și neotestamentare, cu sensul de armonie, bucurie, echilibru interior, desemnând liniștea sufletească a credinciosului care se știe mântuit prin sacrificiul christic. În accepțiunea latină *pax* a desemnat și pacea dintre Biserică și Stat. În sfera spiritualității termenul indică pacea dintre Dumnezeu și oameni – de unde și expresia din inscripțiile eshatologice latine *complevit in pace*³⁹. *Pax* ca element al fraternității intră în formula binecuvântării: *pacem meam do vobis*⁴⁰.

Așadar, în cazul vocabularului creștin *originalitatea* constă în *sensurile noi* oferite cuvintelor și grupurilor de cuvinte, rezultând un lexic nou cu un grad destul de mare de abstractizare. *Greaca creștină* ca și *latina creștină* întrunesc toate cerințele unor *limbi speciale*. „*Limba creștinilor*” are un caracter natural, viu, istoricește determinat. Nu trebuie uitat caracterul sacru al conținutului inscripțiilor, rigorile dogmei care au impus nu de puține ori prudență în exprimarea verbală, încurajând repetarea unor formule sau expresii de inspirație neotestamentară. *Factorul lingvistic a fost decisiv în afirmarea creștinismului de la religie ilicită la religie lăcitură, și mai ales în afirmarea vocăției sale ecumenice.*

³³ *Ibidem*, 173.

³⁴ *Ibidem*, 49, 58, 91, 92, 94, 95, 97, 182, 300.

³⁵ *Ibidem*, 428.

³⁶ *Ibidem*, 92.

³⁷ *Ibidem*, 95, 251, 396.

³⁸ *Ibidem*, 324, 347, 384, 385.

³⁹ *Ibidem*, 40.

⁴⁰ *IGLR*, 54.

THE CHRISTIAN VOCABULARY BETWEEN ORIGINALITY AND BORROWING ON THE WEST-PONTIC SEACOAST

Summary

The 4th and 7th centuries represent the period of formation and development of the Christian vocabulary throughout the Byzantine Empire. Some epigraphic discoveries on the west-pontic seacoast prove the existence of three linguistic levels:

1. Christian Greek – the language spoken by the members of the Christian communities, the main reference system for the analysis of the features of the linguistic level.

2. Ecclesiastic Greek – the language of the Christian administration which defines the hierarchy of the divine and religious establishment as well as the canonical law. In this category, we can also include the dogmatic content vocabulary which is fully attested by the literary sources but less present in the epigraphic documents.

3. Monastic Greek – which we do intend not to analyse in this article. The ecumenical character of the Christian vocabulary is extremely important especially as a form of defining of highlighting the Christian communities within the Empire. We highlight the importance of the grammar of the errors which allows us to observe the transformation process of the initial errors within the linguistic realities wholly valid on the west-pontic seacoast.

INELE SIGILARE

Zaharia COVACEF

Între descoperirile arheologice din campania 2002 se numără două inele găsite în două centre importante ale Dobrogei antice, primul la Capidava, celălalt în capitala provinciei – Tomis.

1. Inel din argint, lucrat dintr-o verigă circulară în secțiune pe care s-a sudat o placă de formă dreptunghiulară. Diametrul inelului este de 2,4 cm (în interior 1,8 cm); castonul, plat, are dimensiunile 1,3 x 1,1 cm. (fig. 1). Inelul a fost descoperit la Capidava, în sectorul de est, caroul Q.72, la adâncimea de - 0,75 m într-un strat puternic incendiat.¹

Interesul față de această descoperire constă nu atât în calitatea materialului din care a fost lucrat inelul,² ci în monograma, foarte clară, aflată pe caston. Aceasta are ca bază de realizare litera *N* (fig. 1).³ În partea de jos a acesteia au fost formate literele *A* și *Ω*; în partea superioară, pe barele verticale ale literei *N*, sunt gravate *O* și, respectiv, *V*. Descifrarea monogramei este simplă: *Ἰωάννου*.

Cea mai apropiată analogie pentru tipul de monogramă o găsim la sigiliul triunghiular - căruia, din păcate, îi lipsește partea inferioară - aflat pe dosul discului lui Paternus.⁴ Discul este datat în anii 491 – 518. Sigiliul triunghiular

¹ Capidava a fost unul dintre castrulele cele mai importante ridicate în timpul lui Traian pe frontiera dunăreană a Imperiului, cf. Gr.Florescu, R.Florescu, P.Diaconu, *Capidava. I. Monografie arheologică*, București, 1958, precum și numeroasele studii și articole apărute de atunci în diverse publicații de specialitate (Dacia, SCIVA, Pontica). În sectorul de est al cetății Capidava își desfășoară practica de specialitate studenții facultăților de istorie și teologie-istorie de la Universitatea "Ovidius" din Constanța. Inelul a fost descoperit de studenta Elena Țurcanu de la Facultatea de istorie, pe care o felicităm și pe această cale pentru atenția cu care a lucrat, dovedind interesul față de meseria de investigator al trecutului nostru.

² Veriga este din bronz argintat, iar castonul dintr-un argint foarte slab.

³ W.Knechtel, BSNR, 24(1915), p.80-97, grupa într-o primă categorie o serie de sigilii pe care existau monograme care aveau "ca bază, litera *N*, ca pe monedele lui Justinian".

⁴ Discul, lucrat din argint aurit, a fost descoperit în anul 1912 lângă satul Malaia Perescepina din Ucraina, într-un tezaur cu peste 400 obiecte din aur și argint; acum se află în Muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg. Din bogata bibliografie pe care a generat-o descoperirea tezaurului încă din anul 1912, cităm: S. Reinach, RA, 20 (1912), p. 297; R. Netzhammer, *Discul episcopului Paternus din Tomis*, BSN, 16(1921), p. 9-10, nr. 37-40; I. Barnea, *Discul episcopului Paternus*, extras din "Analecta", II, București (1944), p. 1-15, fig. 1-4; idem, în St.Teol, 6(1954), p. 104-105, nr. 41; în Dacia, NS, 4(1960), p. 367-368, fig.2; DID,

Fig. 1 – Inel din argint

cuprinde monograma citită *Ιωάννου*, deasupra acesteia este realizată o cruce deasupra și, de jur împrejur, o inscripție care a fost citită : *KOMHTAC*, probabil *Κόμητος* („al comitelui Ioan”)⁵.

Ioannes, nume creștin de origine semitică⁶ este frecvent întâlnit în secolele IV – VI în inscripțiile din Scythia Minor. Astfel, pe una din fețele unui capitel-impastă descoperit în Tomis⁷, datând de la mijlocul sec. V, se află o monogramă cruciformă citită *Ιωάννου*, despre care s-a presupus că ar face referire la episcopul Ioan de Tomis, care a trăit în această perioadă⁸. Provenind mai mult ca sigur de la un edificiu eclesiastic, ne putem gândi însă că putea fi vorba, despre o biserică închinată Sf. Ioan. Tot din Tomis provin două monumente funerare în care întâlnim același nume. Primul a fost pus în secolele IV-V pentru „Marú ..., fiica lui Ioan [*Ιωάννου* – r.4], administrator al (bisericii) Sf. Ioan [*τοῦ ἁγίου*

II, p. 497-499, 550; Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 27-29, fig. 28-29; *Cultura bizantină*, p. 131, nr. 95; Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 97-99, nr. 64; I.Barnea, *Arta creștină în România. I. Secolele III-VI*, București, 1979, p. 224, pl. 94-95 (pl. 94, c – monograma triumfiulară cu monograma: *Ιωάννου*.

⁵ Em. Popescu, *loc.cit.*

⁶ Idem, *op.cit.*, p. 68, 73

⁷ Idem, *op.cit.*, p. 48, nr. 14, unde și bibliografia anterioară.

⁸ I.Barnea, în *St.Teol.* 17(1965), p. 153-154, nr. 34, fig. 15; idem, *Arta creștină în România*, I, p. 182-183, pl. 73.2.

Ιω(άννου) – r.8]”⁹; al doilea, din sec. V-VI, este pus pentru „... Ιωαν (Ιωάννης), fiul lui Focas, din Constantiana, soția sa Constantia și fiica Romana...”¹⁰

Pe un tipar din piatră pentru capace, provenind din Callatis – datat în sec. V-VI – apărea de asemenea numele Ιωάν(νι)”¹¹.

Cele mai bune analogii atât pentru nume, cât și pentru monogramă le oferă sigiliile comerciale din secolele VI-VII descoperite la Tomis¹², Sucidava (Izvoarele – Pârjoaia)¹³ – din teritoriul Dobrogei antice, dar și de mai departe, cum sunt cele provenite din săpăturile de la Corint¹⁴. Dintre acestea doar un sigiliu tomitan¹⁵ și unul sucidavens¹⁶ au monograma bloc apropiată, ca aspect, de cea aflată pe inelul descoperit la Capidava; la celelalte monograma este cruciformă.

Inelul descoperit la Capidava, purtând monograma *Ioannou*, se datează în secolul VI p. Chr. Monograma gravată pe caston nu este inversată, ceea ce înseamnă că nu a fost făcută pentru a fi utilizată ca sigiliu. Cine va fi fost acest *Ioan* de la Capidava rămâne deocamdată o enigmă.

2. **Inel din aur**, format dintr-o verigă convexă la exterior, care se lățește pentru a forma casetonul. (Fig. 2). Diametrul inelului este de 2 cm și are o greutate de 8,16 gr. Descoperirea a fost făcută în Constanța, în spațiul intramuran al Tomisului¹⁷

Veriga este semiovală în secțiune, convexă la exterior; castonul, de formă ovală, este mărginit de o striație parcă pentru a sugera încastrarea unei geme; la punctele unde castonul se întâlnește cu veriga – pentru a-l evidenția mai bine – au fost realizate câte două adâncituri de-o parte și de alta. Pe caston este gravată o monogramă bloc, având ca bază tot litera N; pe aceasta au fost scrise literele; T, A, ξ, E. Existența celor cinci litere ne-a sugerat descifrarea numelui AN(A)ST(A)SIE, în acest caz litera din mijloc, asemănătoare cu ξ, ar putea fi interpretată ca un dublu S. Descifrarea propusă pare valabilă chiar dacă numele ar fi trebuit să fie *Anastasius*. Aceleași litere ne-au trimis și spre o altă descifrare: A(U)XENTI(US) –

⁹ Em. Popescu, *op.cit.*, p. 67-68, nr. 82 cu bibliografia anterioară.

¹⁰ Em. Popescu, *op.cit.*, p. 73-74, nr. 32, cu bibliografia anterioară; idem, *Constantiana, ville et évêché de la Scythie Mineure. Un problème de géographie historique*, în *Cristianitas Daco-Romana*, București, 1994, p. 265 și urm.

¹¹ Idem, *Inscripțiile*, p. 142-143, nr.98: “Ajută Doamne lui *Ioan*, fiul lui Kyras. Amin! Ia capacul”; piesa este astăzi dispărută.

¹² Ion Barnea, SCN, 8(1984), p. 95-104, nr. 7, 8, 9, 29; SCN, 11(1995), p. 183-186, nr. 6

¹³ V. Culică, Pontica, 8(1975), p. 246, nr. 69, fig.1, pl.VI,69; Pontica, 9(1976), pl.VI, 69; Pontica, 12(1979), fig.4

¹⁴ Gladys R. Davidson, *Corinth XII. The minor objects*, Princeton, New Jersey, 1952, nr. 2700-2701, 2725-2727, 2760-2763, 2812-2815 (sigiliile cu acest nume descoperite la Corint se întind, din punct de vedere cronologic, din secolul VIII până în secolul XII).

¹⁵ I. Barnea, SCN, 8(1984), p. 100, pl. I, fig.8

¹⁶ V. Culică, *op.cit.*, nr. 69.

¹⁷ Descoperirea a fost prilejuită de săpăturile de salvare făcute pe B-dul Tomis, colț cu str. Traian, pentru eliberarea terenului de sarcină arheologică în vederea ridicării unei noi construcții. Aici colegii Valentina Voinea, Cătălin Dobrinescu și Constantin Băjenaru au descoperit resturile unui edificiu din epoca romno-bizantină, un pavaj aparținând acestuia și materiale arheologice (majoritatea fragmentare) contemporane, între care și acest inel pentru care îi mulțumim – și cu acest prilej – colegei Valentina Voinea care l-a descoperit și ni l-a cedat spre studiere și publicare.

Fig. 2 – Inel din aur

ceea ce ar însemna că numele episcopului arian de Durostorum din a doua jumătate a secolului IV p.Chr.¹⁸ s-a păstrat și perpetuat până în secolul VI p.Chr., când îl regăsim pe acest inel din Tomis.

O monogramă aproximativ asemănătoare – fără literele A și ξ - apare pe un sigiliu de plumb descoperit la Sucidava (Izvoarele – Pârjoaia)¹⁹, unde de litera N au fost legate literele T și respectiv E – fără să se fi dat vreo descifrare a acesteia.

Și la inelul tomitan monograma nu este scrisă invers, deci nu putea fi utilizată ca sigiliu, ci era doar un element distinctiv, o emblemă a celui care-l purta.

Inele cu monogramă – specifice secolului VI – provenind din săpăturile de la Corint, au fost încadrate de Gladys Davidson în „Tipul G”²⁰. Cea mai timpurie monogramă apare aici pe un inel din bronz din sec. IV p.Chr.²¹; nici aceasta nu este inversată, deci nu a fost gravată spre a fi utilizată ca sigiliu.

Cele două inele pe care le-am prezentat sunt, până acum, singurele care au o monogramă înscrisă pe caston, ambele folosind ca bază de realizare litera N. Dacă pentru inelul de argint descoperit la Capidava monograma a fost ușor de citit, descifrarea monogramei de pe inelul de aur descoperit la Tomis ne-a creat

¹⁸ I. Barnea, *DID*, II, p. 459 și n. 14.

¹⁹ V. Culică, *op.cit.*, nr. 131

²⁰ Gladys R. Davidson, *op.cit.*, p. 229

²¹ Eadem, *op.cit.*, p. 237, nr. 1859

probleme; chiar dacă nu avem certitudinea exactității propunerilor pe care le-am înaintat, ni se par singurele valabile.

În privința utilității monogramelor pe inele se ridică întrebarea dacă aveau un rol pur decorativ sau ne aflăm în fața unor inele sigilare. În mod normal sigiliile, chiar și cazul unor monograme-bloc, erau scrise invers pentru ca atunci când erau aplicate să poată fi citite. Toți oficialii din Imperiu, de rang mai mare sau mai mic, foloseau sigilii pentru documentele emise de ei; acestea erau însă sigilii din plumb. Aceiași oficiali trebuiau recunoscuți și acest lucru credem că se făcea prin purtarea inelelor sigilare – un fel de insigne. Faptul că cele două inele au apărut la Tomis și Capidava nu trebuie să ne mire. În ambele centre exista o intensă activitate meșteșugărească și comercială. Pe lângă Tomis – care era capitala provinciei, se pare că singura cetate care i se putea alătura era Capidava care, cu al său *territorium*, devenise nu doar un puternic centru agricol, ci și meșteșugăresc și comercial²², aici existând, între altele, și o stație vamală.²³

BAGUES-SCEAUX

Résumé

L'auteur présente deux bagues découvertes pendant les fouilles archéologiques du 2002. La première, en argent, (fig.1) a été trouvée à Capidava (cité romano-byzantine au bord du Danube) et comporte un monogramme qu'il a été lu *Ιωάννου*. La deuxième, en or, (fig.2) a été découverte à Tomi; pour le monogramme qui se trouve sur cette bague on a proposé la lecture: *An(a)st(a)sie* ou, même, *A(u)xenti(us)*.

Les deux bagues dattent du VI-e s. apr. J.-C. L'auteur considère que celles-ci sont des bagues-sceaux.

Liste des figures

Fig.1 – Bague en argent avec monogramme. Capidava. VI-e s.apr.J.-C.

Fig.2 – Bague en or avec monogramme. Tomis. VI-e s.apr.J.-C.

²² I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomi*, București, 1962, p. 234-235; idem, *ISM*, II, p. 19; Al.Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, sec. I-III*, București, 1977, *passim*.

²³ Gr.Florescu, R.Florescu, P.Diaconu, *Capidava. I, monografie arheologică*, București, 1958, p. 16 și urm.

INELE SIGILARE MEDIEVALE DIN DOBROGEA CENTRALĂ (SEC. XVII–XVIII)

Cristina ANTON MANEA

Inelele pe care le vom prezenta în rândurile ce urmează au reprezentat descoperiri întâmplătoare făcute la Ester sau în împrejurimile acestei localități din Dobrogea centrală. Amprentele sigilare au fost prelevate după inele descoperite în aceeași zonă și obținute prin bunăvoința posesorilor lor.

Inele descoperite la Ester:

1. Piesă de la care s-a păstrat numai scaunul sigilar, oval, gravat cu o inscripție în turcă-osmană într-un decor vegetal fin trasat; acesta a fost sudat pe veriga acum lipsă. (argint inv.nr. 64658, Dsigiliului = 19/13,3).

2. Veriga din bandă închisă, ușor deformată, pe care a fost sudată o pastilă metalică hașurată; deasupra a fost gravat un romb neted, la care au fost trasate liniile diagonalelor și medianelor. (aliaj de argint cu cupru inv.nr. 64717, Dverigii = 21,7mm, Dsigiliului = 14,6).

3. Veriga convexă pe porțiunea exterioară și plată în interior, cu o contragreutate profilată ușor și închisă cu o pastilă de metal dreptunghiulară cu colțurile tăiate și marcate cu câte o proeminență ca o perlă metalică. Pe suprafața hașurată cu caneluri a sigiliului a fost gravat un

hexagon neted cu un motiv floral în mijloc care reprezintă de fapt o inscripție turco-osmană (bronz, inv.nr. 64718, $\hat{I}$ = 24,5mm, Dverigii = 23mm, Dsigiliului = 15,4/12,8)

4. Inel cu veriga din bandă închisă de o pastilă metalică ovală, neglijent turnată, tăiată pe revers de câteva linii. Scaunul sigilar gravat neglijent reprezintă într-un cadru oval linii întretăiate, probabil câteva litere greu de descifrat (aliaj de argint și cupru inv.nr. 64719, $\hat{I}$ = 22,7 mm, D = 22,2mm, Dscaunului sigilar = 18,3/15,8 mm).

5. Veriga plată, închisă cu o pastilă metalică ovală, neglijentă, gravată cu hașuri, despărțite la mijloc printr-un mănunchi de linii perpendiculare (aliaj de argint și cupru, inv. nr. 64720, $\hat{I}$ =22mm, D=20mm, Dscaunului sigilar=16/18).

6. Verigă din bandă plată cu contragreutate profilată, închisă de o pastilă metalică octogonală pe care a fost gravată o pasăre stilizată (bronz, inv.nr. 64721, $\hat{I}$ verigii=25,7mm, Dverigii=22,5mm, Dsigiliului=15,3/13,4).

7. Verigă din bară subțire, închisă de o pastilă metalică ovală, hașurată, peste care a fost gravat un octogon cu laturile rotunjite în care se înscrie o cruce (bronz, inv.nr. 64722, $\hat{I}$ =21mm, D=20mm, Dsigiliului=11/14,3).

8. Verigă plată cu contragreutate, evazată în dreptul scaunului sigilar octogonal, împărțit prin gravare în trei registre pe care este o inscripție în negativ: +PETΩ/MHCTEΛ/KO (aliaj de argint și cupru, inv.nr.6574, Î = 25,3 mm, D = 24,8 mm, Dsigiliu = 15/15,5).

9. Fragment de verigă din bară plată evazată pentru a forma un scaun sigilar octogonal alungit; sigiliul, împărțit în două registre, reprezintă, pe cel superior, hașurat prin incizii, două triunghiuri incluse, iar pe cel inferior o inscripție ilizibilă (bronz, fn¹, Îsigiliu=16,7, Lsigiliu=12,3).

10. S-a păstrat numai pastila metalică, mică, circulară, formată prin înălțarea verigii, zonă cizelată cu volute. Pastila a fost gravată cu un triunghi în care se inscrie o floare, un fel de garoafă sălbatică, stilizată, pe un fond de hașuri incizate pe porțiuni radiale (fn., aliaj de argint, Dsigiliului = 10,3/8,8mm).

11. Fragment din care s-a păstrat o parte din veriga plată, evazată, formând un scaun sigilar oval pe care a fost gravat un soldat (roman ?) înarmat cu o lance, de la care s-a păstrat numai jumătatea inferioară a corpului, respectiv picioarele, o parte din fustanelă și lancea (fn., La sigiliului=11,4).

¹ fn = fără număr de inventar.

Amprentele unor inele de tip sigilar:

1. Amprenta unui inel de tip sigilar din argint², octogonal, gravat cu imaginea unei cruci formate din patru arcuri trasate pe laturile octogonului pe un fond de hașuri (D=15,7/13,2).

2. Circular, gravat cu șase cercuri în jurul celui de al șaptelea dispus central (D=13,3/14,8).

3. În formă de suveică, gravat cu incizii care par să fie o inscripție, indescifrabilă (D=8,4/13).

4. Circulară, cu un romb gravat pe un fond de hașuri cu o cruce în mijloc. (D=11/13)

5. Octogonal, cu o cruce în mijlocu, flancat de două păsări stilizate, probabil cocostârci (D=13).

² Informațiile suplimentare le-am primit de la dl. G. Custurea sau erau înscrise pe plicul fiecărei piese.

6. Octogonal, cu o pasăre într-un cadru dreptunghiular și o inscripție împrejur, ilizibilă (D=14,4/13,4).

7. Circular, cu un motiv decorativ în cadru circular, înconjurat de o inscripție îngrijit gravat, dar indescifrabilă (D=17).

Șase dintre inelele descrise mai sus și piesa uneia dintre amprentele sigilare³ au fost lucrate dintr-un aliaj la care predomina argintul (cat. 1, 2, 4, 5, 8, 10 și primul sigiliu), patru din bronz (cat. 3, 6, 7, 9) și numai unul din cupru (cat. 11). Dintre acestea una singură dintre piese pare să aibă o cantitate mai mare de argint, respectiv un aliaj de mai bună calitate (cat. 1). Restul pieselor din argint, foarte asemănătoare cu exemplare similare descoperite la Orașul de Floci, prin aspectul coloristic al metalului, prin motivul decorativ pe care-l poartă și prin datarea lor, par să aibă aceeași compoziție a aliajului. Cele de argint care provin de la Orașul de Floci nu conțin acest metal în proporție mai mare de 60–65%, la care se adaugă cupru în proporție de circa 20–29%. Celelalte au un aliaj de cupru de circa 80–85% și în rest zinc. Aliajul din care au fost lucrate conține deci numai trei metale - argint, cupru și zinc, în diferite proporții. Așa cum am arătat cu alt prilej, s-ar putea ca piesele din aliaj cu mai mult argint să fi fost lucrate din monedele otomane din secolele XV–XVI⁴.

Ele au fost obținute prin turnarea, probabil, a mai multor piese în aceeași matriță, după care au fost gravate la cererea cumpărătorului, cu diverse motive decorative. Credem că s-a aplicat acest sistem destul de simplu pentru că nu reprezintă *piese de atelier*, sunt mai mult piese de târg, lucrate de meșteri improvizați, fără multă îndemânare.

Importanța lor rezidă din reprezentarea pe care o poartă gravată și nu ca piese de bijuterie. De aceea, ne vom referi numai la reprezentările gravate pe scaunele sigilare, la care am adăugat și amprentele sigilare care au fost prelevate de pe inele de tip sigilar. Cele mai multe simboluri nu sunt însoțite de inscripții – la 10 dintre ele, iar dintre cele cu inscripție trei sunt inele sigilare clare, adică piese funcționale create în acest scop (cat. 8, amprentele cat. 6 și 7); pe celelalte sunt fie invocați religioase, precum cele otomane (cat. 1 și 7), fie criptograme (cat. 4 și amprenta cat. 3), fie sunt probabil inscripții sugerate (cat. 9). Limba folosită pe inscripții este, turco-osmană, greacă și română, în alfabet chirilic.

³ Informația figura pe plicul amprentei sigilare.

⁴ C. Anton Manea, în *Ialomița, Studii și comunicări de istorie, arheologie, etnografie*, 3(2000), p. 98

Rolul exclusiv și sigur de *inele sigilare* este determinat de faptul că inscripția lor se desfășoară de la dreapta la stânga și a fost marcată la început de o cruce. Celelalte sunt inele *de tip sigilar* prin aspectul lor, cu scaun sigilar gravat cu un motiv decorativ, uneori și o inscripție, dar au putut fi folosite ca sigilii propriu-zise. Mai mult ca sigur că atunci când motivul decorativ cu valoare apotropaică și-a pierdut înțelesul, aceste inele au fost folosite ca inele sigilare, așa cum o dovedesc documentele.

Vom prezenta mai întâi pe cele cu inscripție turco-osmană, foarte îngrijit lucrate (mai ales cat. 1); pentru interpretarea lor am primit deslușirile domnului Eugen Nicolae⁵. Acesta a stabilit că unul dintre ele (cat. 3) are în centru aparența unei flori, dar răsturnat, așa cum îl privea purtătorul obiectului, poate fi interpretată ca inscripție a numelui profetului: *Muhammad*, în ciuda deformărilor decorative. Pe sigiliul inelului a cărui scaun sigilar are aspect de suveică gravat cu motive vegetale (cat. 1) a fost înscrisă inscripția: *Bende-i huda/ Osman*, adică: "Robul lui Dumnezeu, Osman". Autorul lecturării adaugă că "încă din epoca clasică inscripțiile cu caracter apotropaic de pe piesele artelor minore au suferit din varii motive un proces de stilizare, ajungând adesea pseudo-inscripții sau ornamente a căror semnificație inițială putea chiar să rămână necunoscută posesorilor lor". Deși s-au păstrat amprente sigilare în formă de suveică pe documente emise în Țara Românească de la începutul secolului al XVII⁶, fără un exemplar similar datat, este imposibilă fixarea în timp a acestei piese. Numai pe baza datelor arheologice ale locului, ea poate fi încadrată larg de la sfârșitul secolului XVI - lea până la începutul secolului XVIII - lea.

Dintre inelele epigrafice, cel a cărui inscripție acoperă tot scaunul sigilar pe trei rânduri (cat. 8), prezintă a doua literă ca pe un ϵ culcat care poate fi interpretat și ca un ω (*omega*), dar prezența unui ψ foarte clar ne-a făcut să fim sceptici. Inelul nu are nici un motiv ornamental în afara inscripției care este împărțită pe trei registre prin patru linii trasate adânc. Piese similare nu cunoaștem, dar amprente sigilare sunt prezente de la începutul secolului al XVII⁷. Prin forma inelului s-ar putea data tot de la sfârșitul secolului XVI; persistența unor asemenea piese în spațiul carpato-danubian ne determină să fim mai precauți și să-l datăm spre mijlocul veacului următor.

Unul dintre sigiliile inscripționate (amprente cat. 6) își găsește înrudirea cu o piesă descoperită în săpăturile arheologice de la Lerești (județul Argeș), datată la mijlocul secolului XVII. Deosebirea constă în faptul că inelul de la Lerești are sigiliul oval, iar cel de la Ester octogonal. La ambele pasărea are aripile ridicate pe spate, iar inscripția începe de la ciocul păsării unde este o cruce gravată. Tot o pasăre apare sugerată pe un alt inel fără inscripție de la Ester (cat. 6). O piesă destul de apropiată s-a descoperit la Orașul de Floci, datată larg de la sfârșitul

⁵ Scrisoarea dl. Eugen Nicolae mi-a parvenit prin bunăvoința dl. Gabriel Custurea. Țin să le mulțumesc pe această cale amândurora, mai ales primului pentru ajutorul nesperat pe care mi l-a oferit.

⁶ Pe un document din 16 septembrie 1622; Arh. Naționale, M-rea Radu Vodă, IV/19.

⁷ Inscripția a fost gravată pe un scaun sigilar în formă de suveică și figurează pe un document din 18 octombrie 1622; Arh. Naționale, M-rea Radu Vodă, XXVI/2.

secolului XVI până la mijlocul secolului XVII⁸. O altă piesă cu reprezentare aviformă este amprenta sigilară cu două păsări afrontate (amprente cat. 5). Păsările și animalele afrontate, mai ales lei sau zgribțorii, au reprezentat un simbol larg folosit în sfragistica noastră. Avem numeroase exemple de amprente în fum care au aceste simboluri, uneori foarte stilizate. De altfel pasărea a fost un simbol foarte des folosit în simbolistica românească și apare în foarte multe amprente sigilare.

Configurația scaunelor sigilare destul de uzitată în Țara Românească la sfârșitul secolului XVI a avut: fie suprafața împărțită în două – cea de sus cu o imagine, iar cea de jos cu inscripție –, fie dispusă circular în jurul unei reprezentări, de obicei animaliere. Inscripția unuia dintre inele (cat. 9) este ilizibilă, dar interesant ni s-a părut motivul decorativ superior, unde au fost reprezentate două triunghiuri incluse, pe un fond de hașuri. Sub inscripție a fost înscris un motiv decorativ de volute destul de asemănător cu cel reprezentat pe alte inele sigilare, mai ales pe verigă, și pe nasturii din secolul XVI. La această piesă am descifrat numai două litere, un *I* și un *C*, probabil.

Foarte îngrijit lucrată apare amprenta sigilară circulară care are o inscripție în exergă ilizibilă (amprente cat. 7). Desenul interior inscripției se înscrie într-un oval și reprezintă un fel de cupă al cărui picior este o cruce sau un element decorativ oriental. Deși am reușit să descifrăm înscrisul, pornind din partea ei inferioară, a reeșit: KIQFODTOUMIXOUA(?)XNΩD (?). Credem că este tot o inscripție în limba greacă al cărei înțeles nu-l cunoaștem.

Un alt sistem de ilustrare a scaunului sigilar a fost sugerarea unor inscripții, de foarte multe ori criptogramate și cu aspect de zgârieturi. Două dintre inelele noastre au astfel de reprezentare (cat.4 și amprente cat. 3). Ambele se aseamănă prin realizarea zgârieturilor cu o piesă descoperită la Orașul de Floci a cărei inscripție criptogamată reprezenta de fapt numele unuia dintre importanțele personaje legate de istoria acestui oraș, Cârștian cel Mare⁹; numele a fost aplicat, ca martor, pe un document din 15 octombrie 1605.

Dintre motivele gravate, cel mai des întâlnit la inelele anepigrafice este cel al unui romb reprezentat pe un fond de hașuri, în care au fost gravate fie o cruce fie diagonale și mediane. Acest motiv decorativ coboară cronologic în secolele XI–XIII în Ungaria¹⁰; în Serbia a circulat din secolul XI¹¹ până în secolul XVI¹². Pe teritoriul Țării Românești este întâlnit de la începutul secolului XVI până la începutul secolului XVIII. Ceea ce constituie un motiv de studiu este desfășurarea descoperirilor acestui motiv decorativ pe linia Dunării, pornind din Ungaria până în Dobrogea, pe de o parte, și dăinuirea lui un timp atât de îndelungat, pe de altă parte. Cum a putut un motiv decorativ de pe o monedă să se extindă pe un spațiu atât de extins și cum a putut să dăinuie atât de mult, reprezentând numai un

⁸ Cristina Anton Manea, *op.cit.*, p.100.

⁹ Anca Păunescu, CN, 7, p. 232-235.

¹⁰ Lovag Zsuzsa, *Folia Archaeologica*, 31, p. 225, pl. 2/1–4.

¹¹ Gordana Marjanović-Vujović, *Trnjane Serbian necropolis, (11th–13th century)*, pl. VII/5, pl. VIII/2, pl. XXVII/m.350.

¹² *Jewelry from the 15th to the 19th Century from the Belgrade National Museum Collection*, cat. 7, cat. 22.

simbol monetar. Probabil că inițial acesta a fost un simbol cu semnificații mult mai profunde care s-au pierdut în timp. Nici nu se pune problema unui motiv heraldic, motiv care nu a existat în secolul XI pentru nobilimea maghiară sau sârbă și nici pentru marea boierime a țării¹³.

Unde se găesc asemenea inele și mai ales cui i-au aparținut? Asemenea piese au fost deținute de oameni simpli, mai ales țărani, care își sigilau actele, lucru foarte important deoarece ei nu știau să scrie, dar simțeau nevoia autentificării declarațiilor lor. O piesă aproximativ similară s-a descoperit cu ocazia săpăturilor arheologice de la Suslănești-Hobaia (județul Argeș), datată în a doua jumătate a secolului XVI¹⁴. Referindu-se la piese cu asemenea reprezentare, autorul descoperirii le considera ca "inele amulete, cu caracter mistic sau religios, cu semne magice sau cabalistice". În aceeași categorie se înscrie și o altă piesă din centrul Dobrogei (cat. 5) similară cu o altă piesă descoperită la Suslănești-Hobaia¹⁵.

O reprezentare foarte interesantă este cea la care există similitudini din secolul XIII descoperite în Serbia tot la Trnjane¹⁶ și mai târziu în secolele XV-XVI¹⁷. Despre această imagine simbolistică autorii sârbi susțin că reprezintă un ornament în formă de crucea Sf. Andrei ale cărei extremități au fost marcate cu *ochi*¹⁸; el s-a transmis pe teritoriul Țării Românești cel mai probabil în secolul XVI și devine frecvent în cursul secolului XVII, mai ales în Câmpia Dunării¹⁹, respectiv începând din zona Bucureștilor până în zona centrală a Dobrogei. Imaginea apare și pe amprente sigilare pe documente din 1681 sub semnătura lui Leca Meiută ot Buc și Mătăsești²⁰. Aceasta din urmă seamănă până la identitate cu o piesă descoperită tot la Orașul de Floci, într-un mormânt în care s-au păstrat fragmente de țesătură, 12 bumbi sferici pe stern și câte 4 pe mâini, precum și o monedă otomană din secolul XVI²¹.

În concluzie, aceste inele de tip sigilar au aparținut unor mici proprietari liberi, pentru că au fost realizate din aliaje de metal neprețios și pentru că pe pastila metalică a piesei au fost gravate motive apotropaice, nu elemente heraldice. Într-adevăr, după întoarcerea din Transilvania, în timpul lui Alexandru al II-lea, dar mai ales în timpul lui Mihnea al II-lea, marea boierime venise cu inele sigilare din metale prețioase gravate cu elemente heraldice dispuse pe un fel de scut (de tip elvețian), inscripționate cu numele lor și, eventual, a funcției pe

¹³ Nu ne-am propus o analiză heraldică deoarece nici inelele sigilare boierești nu aveau asemenea simboluri. Un motiv heraldic reprezintă o familie ca emblemă, este transmis din tată în fiu, deci nu poate face obiectul analizei noastre.

¹⁴ Dinu V. Rosetti (BMI), 1972, 2, pl. 5/6.

¹⁵ *Ibidem*, pl. 5/16.

¹⁶ *Tranjane*, p. 92, fig. 203, planșa VIII, fig. 2.

¹⁷ *Jewelry*, cat. 1.

¹⁸ *Tranjane*, p. 167.

¹⁹ Câte unul descoperit la Cătălui-Căscioarele, jud Ilfov (G. Cantacuzino, G. Trohani, în *Cerc.Arh.*, 3(1979), fig. 25/6) Văcărești-București (Cristian Țico, CAB, 3(1981), fig. 4/7), Comana jud. Ilfov (Lia Milencovici Bărtăna, BMI. 2(1973), fig. 9 și Orașul de Floci (C. Anton Manea, Ialomița, 3(2000), p.101, fig. 17).

²⁰ Arhivele Naționale, Fond Moșia Harbor, DL. VIII/1.

²¹ C. Anton Manea, *op. cit.*, p. 101.

care o aveau în Sfatul domnesc. Pentru micii proprietari, țărani liberi sau mici boieri de țară, inelele aveau un rol protector, o semnificație apotropaică. Altfel, nu s-ar explica prezența acestor inele în morminte de copii în care s-au pus și monede, care aveau semnificația antică a plății trecerii pe celălalt tărâm. Ceea ce rămâne criptic este reprezentarea grafică care a dăinuit peste cinci secole. Există două posibilități: fie că asemenea reprezentări au existat și în Țara Românească încă din secolele XI-XIII, încă nedescoperite, fie că ele au venit prin filiera sârbească. În această ultimă situație aș face o supoziție, și anume că ele au venit cu meșteri din Serbia în secolele XV-XVI²². Aceste reprezentări au fost aplicate ca amprente sigilare de autentificare numai atunci când semnificația lor apotropaică s-a pierdut.

MEDIEVAL SEAL RINGS FROM CENTRAL DOBROUJA

(17th – 18th cent.)

Abstract

There are presented 11 ring of sealing type and sealing mark find out in central territory of Dobrogea, Ester town around. They are of silver, bronze and copper.

Images engraved on them were testified in the 11–13 century in Hungary and Serbia, in the 15-16 century in Serbia and in 16-17 century in Wallachia and Dobrogea, a province of Romania placed under the ottoman sovereignty in that time.

Initially, perhaps, a great part of these images of these rings had an spiritualist/mystical character but this sense were lost and then they were used as sealing rings and this is proved by the sealing of the documents of the time.

²² Credința creștină considera prelucrarea metalelor cu foc ca o îndeletnicire necreștină de aceea în Țara Românească locuitorii nu se ocupau cu asemenea meșteșuguri și probabil nici cei sârbi, poate alții din această regiune. La noi numai țiganii erau fierari sau argintari.

NOTE

NOTES

O NOUĂ AȘEZARE RURALĂ DE EPOCĂ ROMANĂ DESCOPERITĂ PE TERITORIUL COMUNEI COGEALAC

Liviu LUNGU

În vara anului 2000, datorită lucrărilor de instalare a unui gazoduct, pe o direcție ce străbate Dobrogea de la nord la sud, în partea ei centrală, a fost necesară intervenția arheologilor în câteva puncte situate pe traiectoria amintită. Unul dintre aceste puncte este cel numit ulterior „La Stânci”, aflat nu departe de comuna Cogealac.

Teritoriul comunei este de mult timp cunoscut ca zonă de interes arheologic. De aici provine un altar funerar pus de Valerius Clementianus în memoria soției sale Aelia Dionysia¹, și tot aici au fost descoperite, la începutul sec. al XX-lea, numeroase fragmente ceramice de epocă romană, fapt care a condus la presupunerea existenței unei așezări romane situată pe drumul Histria-Capidava². În perimetrul amintit s-a identificat o așezare elenistică³ și s-au făcut săpături sistematice în punctele „Bent” și „Via lui Ciurea”, săpături care au scos la iveală două așezări rurale: prima datează de la sfârșitul sec. al II-lea, până la începutul sec. al IV-lea d.Hr. și are două faze de locuire; cealaltă este plasată cronologic în prima jumătate a sec. al II-lea d.Hr.)⁴.

Într-un context mai larg se situează binecunoscutele cercetări ale lui Alexandru Suceveanu, întreprinse la Fântânele (sat aflat în aria comunei, la 9 km nord de Cogealac), cu rezultate publicate într-o excepțională monografie⁵.

Obiectivul „La Stânci” (numele i-a fost dat din cauza prezenței, în apropiere – circa 80 m spre est – a unui grup de stânci din șist verde, cu urme de exploatare de ampolare mică) se află la aproximativ 2,5 km vest de vatra comunei Cogealac, în centrul teritoriului rural al Histriei, la limita „chora”-ei cu „regio Histriae” (fig.1). Din acel punct, situat la 150 m deasupra nivelului mării, se pot vedea, în zilele senine, ruinele incintei târzii ale cetății ioniene.

Punctul „La Stânci” este plasat nu departe de confluența pârâului Cogealac

¹ ISM, I, 371;

² C.Moisil, BCMI, 3(1910); p.141-143; V.Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, 1, AARMSI, 2(1912-1915), 34, p.532; 581, nr.3;

³ M.Irimia, Pontica, 13,(1980), p.67, 86 (nr.5);

⁴ V.Lungu, O.Bounegru, Al.Avram, Pontica 23(1990), p.161-170;

⁵ Al.Suceveanu, *Fântânele – Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea*, Ed. Academiei Române, București, 1998.

(abia acestuia se află la 200 m spre nord) cu un pârau sezonier care izvorăște chiar dintre formațiunile litice, pe o pantă lină ce coboară spre miazănoapte.

Cercetările din teren au fost îngreunate de anumiți factori. Cei naturali, completând distrugerile pricinuite de lucrările agricole efectuate în zonă decenii în șir, au distrus din temelii zidurile construcțiilor (cel puțin în perimetrele cercetate) aflate aproape de suprafață. În trei din cele patru puncte de săpătură, materialul arheologic se afla la suprafață, prezentând urme evidente de deteriorări recente (cauzate de plug sau discuri). Alte puncte de interes identificate pe teren nu au putut fi săpate, din diferite cauze.

Punctele săpate și altele identificate acoperă o arie apreciabilă - 4,5 ha -, arie ce poate fi inclusă într-o elipsă cu axa mare orientată nord-sud (fig.2). Cu excepția secțiunilor efectuate în punctul 7, în toate celelalte se repetă o situație stratigrafică simplă: strat de pământ vegetal (care, pe unele porțiuni, lipsește), un strat arheologic cu numeroase resturi litice și ceramice, situat la 0,40-0,60 m adâncime, apoi pământul galben (loess). Resturile litice se prezentau ca aglomerări de fragmente de șist verde de dimensiuni medii, alcătuind un fel de „pavaj” (comparația este pur formală; „pavajul” este, desigur, efectul acțiunii mașinilor agricole care au distrus temeliiile și apoi, în timp, le-au „nivelat”), în care se găsesc fragmente de râșnițe, frecători și, mai ales, resturi ceramice (unele, de import) aparținând unor obiecte diverse: țigle, olane, greutăți pentru războiul de țesut, vase diferite, etc. În punctele 2 și 3 am descoperit câteva fragmente de ceramică getică (fig. 3). În punctul 7 (unde nu există strat litic), cel mai afectat de distrugeri, am descoperit fragmente de chirpici, bucăți de var, resturi de ceramică și capetele unor statuete de lut ars, foarte deteriorate (amănuntele anatomice nu se disting sau se disting foarte greu) (fig. 4). O situație deosebită a fost surprinsă în profilul de vest al primei secțiuni de la punctul 2 de săpătură, la aproximativ 1,50 m adâncime. Acolo s-a putut „citi” prezența urmelor unei excavații mai vechi decât zidurile distruse, pe fundul căreia am descoperit câteva fragmente litice mari (din șist verde dar și din calcar), ceea ce sugerează prezența unor ziduri anterioare celor amintite. Din păcate, extinderea săpăturii n-a făcut decât să confirme faptul că din excavație, ca și din fragmentul de temelie, s-au păstrat numai 0,50-0,55 m, măsurând pe orizontală. Orientarea posibilei temelii: est-vest.

Pentru că o extindere de anvergură a săpăturilor n-a fost posibilă (din cauze independente de noi) și pentru că nu am descoperit nici o monedă sau inscripție, cele câteva concluzii (timide) au fost alcătuite doar pe baza informațiilor expuse mai sus.

Studiul ceramicii arată că așezarea a fost una romană, existentă de pe la mijlocul sec. al II-lea, până în prima jumătate a sec. al III-lea p.Chr., deci fiind contemporană cel puțin unei faze a așezării din punctul „Bent”. Este posibil ca așezarea să fi avut două faze de locuire. A fost o așezare rurală romană iar, între locuitori s-au aflat și autohtoni geți. Așezarea a fost una importantă, relativ mare, în sprijinul acestei afirmații pledând: aria descoperirilor, bogăția materialului ceramic, prezența (probabilă) a unui cuptor de ars ceramica, importurile (obținute, desigur, prin intermediul Histriei). Îndeletnicirea de bază a populației așezării a fost agricultura.

Orice speculație privind apartenența la una sau alte dintre formele

administrative existente în teritoriul Histriei, la numărul de locuitori sau la apartenența lor etnică ni se pare hazardată. Tot astfel, nu se pot avansa ipoteze argumentate în privința părăsirii (abandonării) așezării. În orice caz, urme ale unor evenimente tragic-violente (ex.: incendii) nu au fost identificate.

Probabil că o nouă campanie arheologică ar îmbogăți suma informațiilor, favorizând unele concluzii bine fondate privind așezarea romană și, prin aceasta, îmbogățind imaginea vieții rurale în teritoriul histrian în secolele al II-lea și al III-lea p.Chr.

x
x x

Addenda la aproximativ 8 km nord-vest de comuna Cogealac (măsurând pe șoseaua județeană Cogealac-Râmnicul de Jos), și la vreo 500 m în nordul șoselei, am indentificat, în urma unei scurte periegeze, o altă așezare romană, și aceasta destul de întinsă (urmele de locuire, însoțite de resturi litice și ceramice aflate la suprafață, acoperă aproape 2 ha, dar probabil că mare parte dintre ele au rămas ascunse de culturile agricole). O cercetare sistematică a perimetrului, (posibilă, ținând cont că, tocmai datorită prezenței vestigiilor, acesta este evitat de agricultori), ar scoate la iveală așezarea și ar furniza alte importante informații.

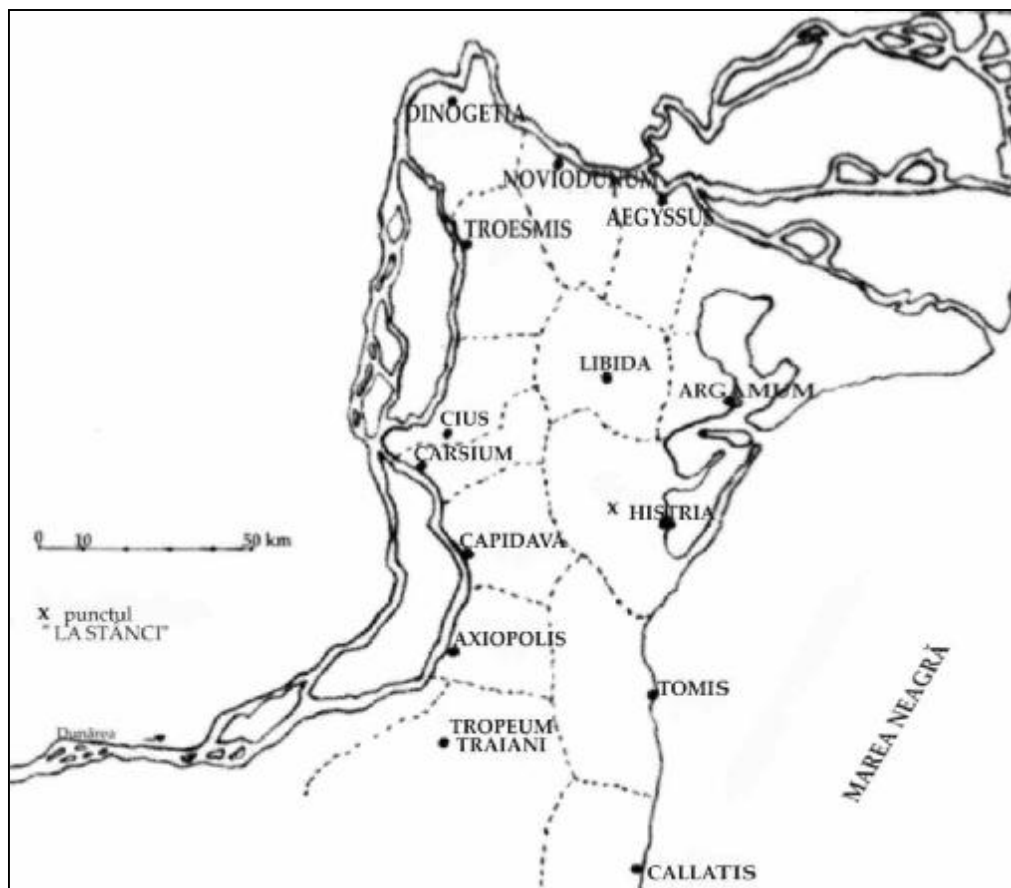

Fig. 1 – Dobrogea în sec. I-III p.Chr.
 Limitele (ipotetice) ale teritoriilor rurale
 (după Al. Suceveanu)

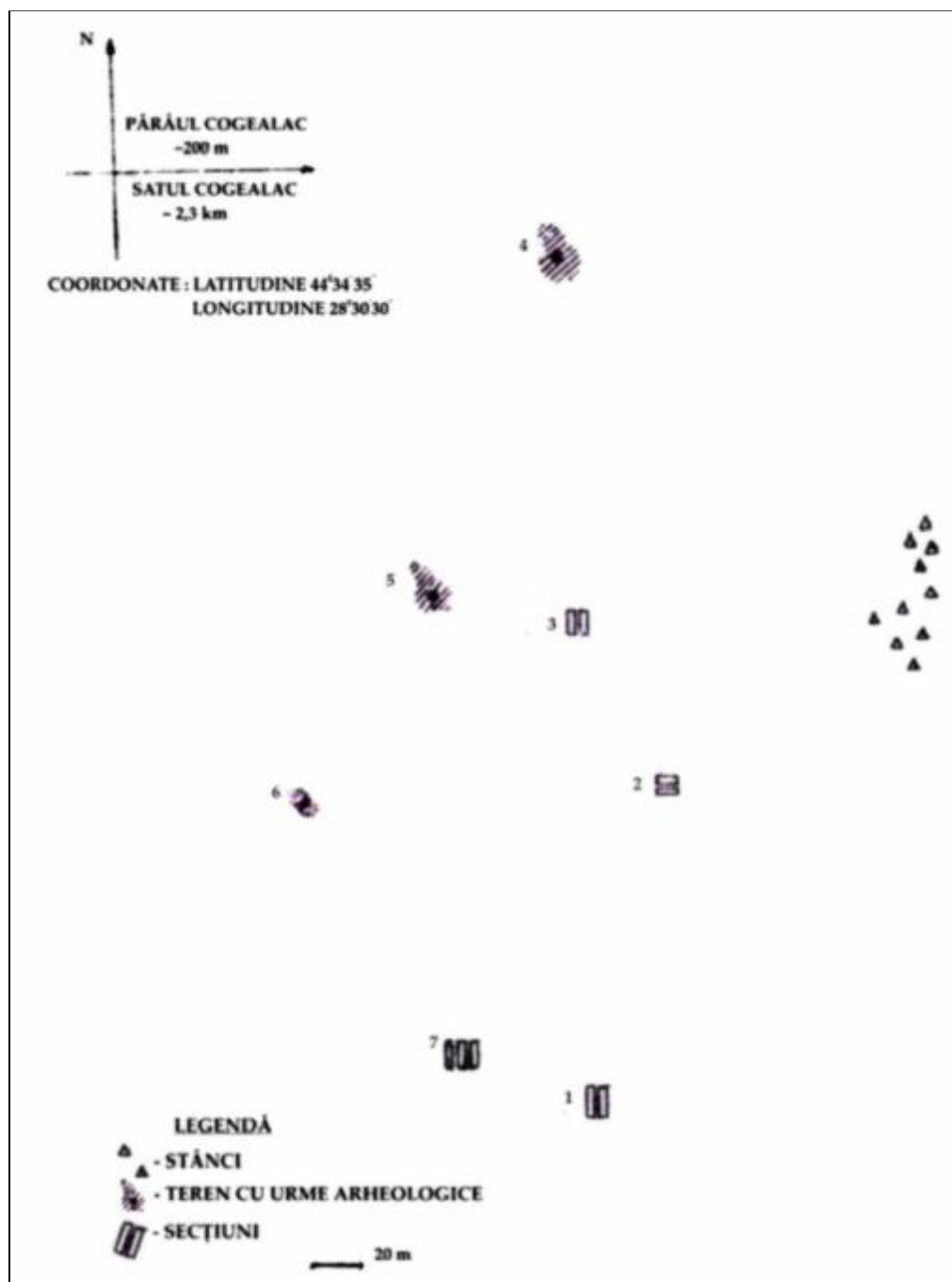

Fig. 2 – Campania arheologică 2000. Cogeaalac – “La stânci”

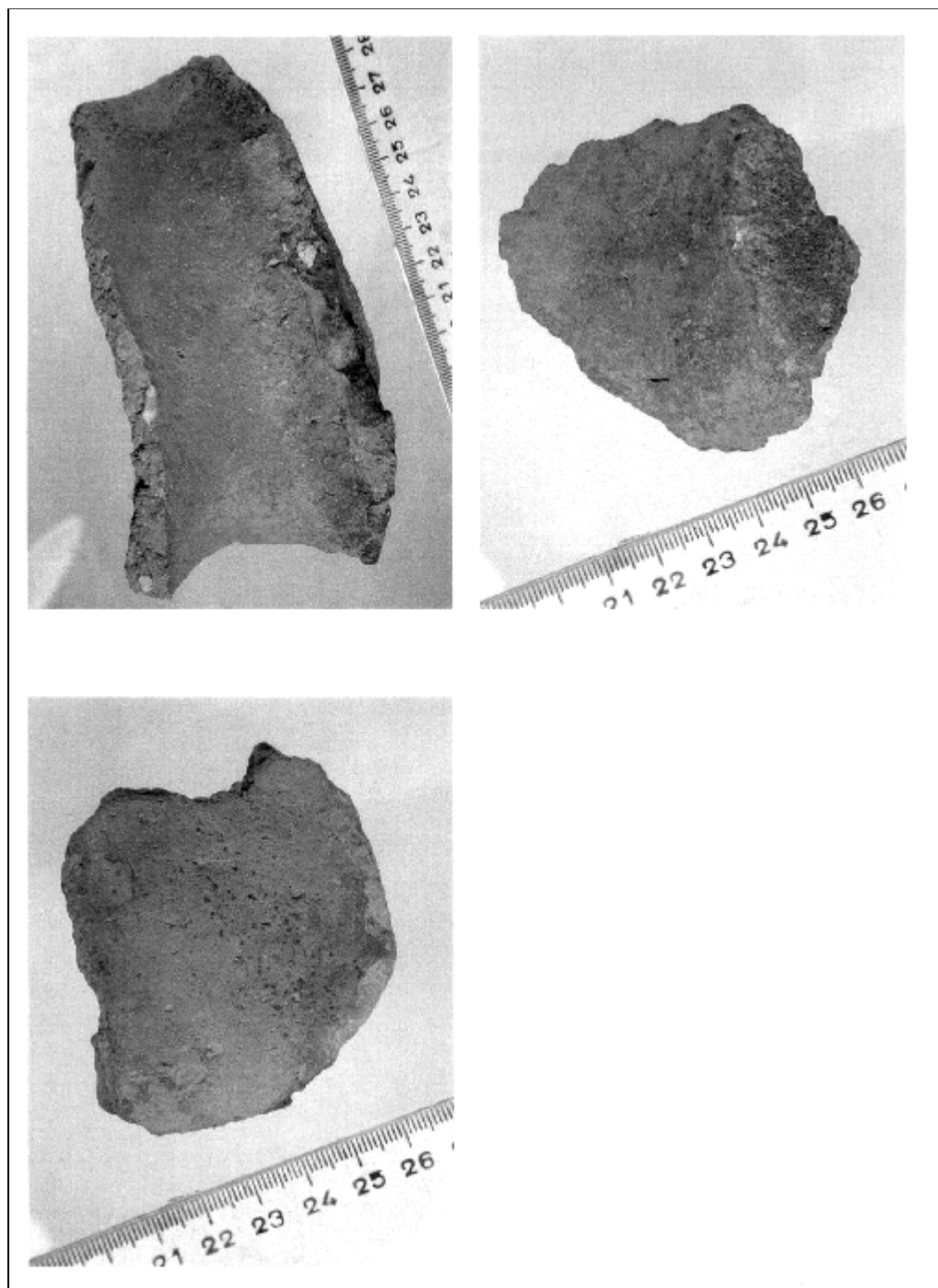

Fig. 3 – Fragmente de ceramică getică

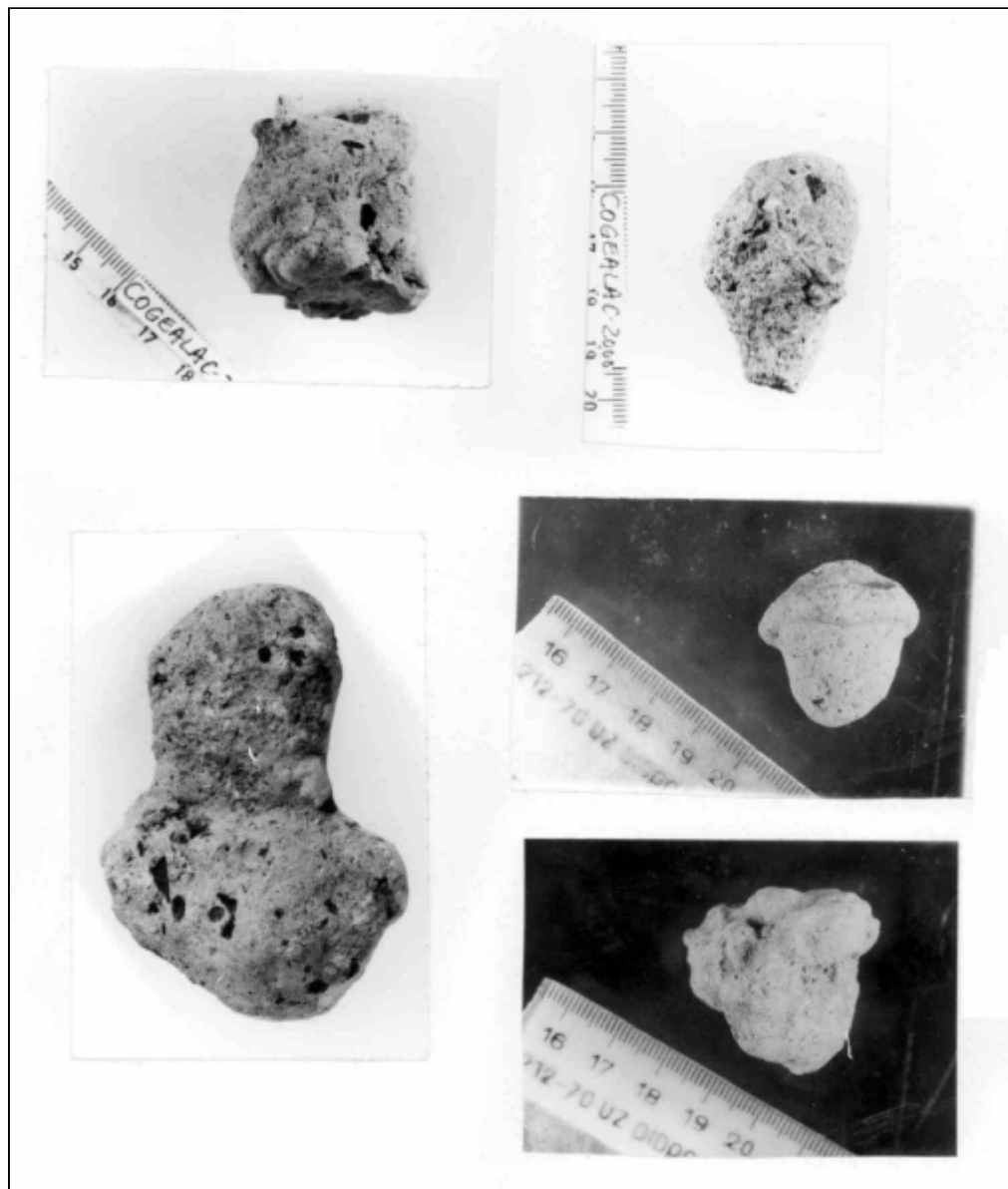

Fig. 4 – Fragmente de statuete ceramice

A NEW RURAL SETTLEMENT OF ROMAN EPOCH DISCOVERED ON THE TERRITORY OF COGEALAC VILLAGE

Summary

A new rural settlement was discovered on the place named "At the Rocks", 2,5 km west from the Cogevalac village.

The settlement has about 4,5 hectares and we have studied the ruins of seven constructions in the area. The pottery can be dated between the middle of the second century A.D. and the middle of the third century A.D.

The settlement was a part of the rural territory of Histria ("regio histriae" or Chora).

According to the Getic pottery we have found there, we may say that some citizens in the settlement were Getae.

MARGINALII (I). DESPRE O VIZIUNE DADAISTĂ ASUPRA URBANISMULUI HISTRIAN

Octavian BOUNEGRU

Entuziasmul unor tineri cercetători în domeniul arheologiei și istoriei antice, concretizat, între altele, prin dorința de a-și vedea rezultatele anchetelor lor publicate cât mai repede cu putință, are multiple motivații. Nu același lucru este însă valabil și în cazul încredințării luminii tiparului a oricărui text, în orice condiții, fără nici un control și, ceea ce este și mai grav, în lipsa deplină a autocontrolului științific. Consecințele nefaste ale publicării fără noimă a unor texte pseudo-științifice, redactate în grabă sau din dorința de a acumula în lista de lucrări un număr cât mai mare de “studii” – și, în consecință, de a accede, eventual, la o treaptă academică superioară – asupra progresului științei arheologice și nu numai, sunt binecunoscute¹. Îndemnul “scrieți băieți, numai scrieți!”, formulat odinioară, am spune, cu atâta senină inconștiență, de un mare cărturar român, într-o vreme în care anumite necesități stringente în planul cultural îl impuneau, nu poate fi, astăzi, cu nici un chip urmat, mai ales în cazul demersului istoric. Or, răsfoirea periodicelor de specialitate, spre a lăsa deoparte lista lucrărilor monografice, evidențiază o cu totul altă situație: apar din ce în ce mai multe note, articole și studii în domeniul amintit mai sus, pe care nu le putem

¹ Este suficient să amintim în aceste sens câteva aserțiuni pe care le emitea, cândva, Louis Robert, vorbind de graba nejustificată a unora dintre tinerii cercetători de a publica texte care se dovedesc a fi insuficient argumentate, doar de dragul de a publica. Nu putem trece sub tăcere faptul că, în cazul autorului “studiului” analizat aici, observațiile savantului francez sunt, din păcate, neașteptat de potrivite : “Un système s’est installé et fleurit, qui oblige les débutants à une surproduction d’articles et de mémoires prématurés... Quelle est la valeur, la nouveauté et l’importance de ces écrits, cet aspect de la question s’estompe ou disparaît. «Il a publié des articles», c’est le mot de passe magique... On nous pousserait à dire: «publiez cela, et très vite», au lieu que nous devrions conseiller: «étudiez encore, approfondissez». On engagera à publier comme article ou mémoire ce qui est un consciencieux exposé de séminaire, confondant les exercices de formations et les exigences de la publication, l’usage interne et la publication dont le caractère est nécessairement de niveau international. Voilà une des causes de la production d’articles et des dissertations qui n’auraient pas dû paraître en librairie ou qui n’auraient dû paraître que plus tard, corrigés, améliorés, étendus ou raccourcis” (L. Robert, *Discours d’introduction*, Akten des VI. Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik (München 1972), München, 1973, 18-19.

aprecia pozitiv nici în planul noutăților puse în circulație, pentru a nu mai vorbi de ideile vehiculate, nici sub raport metodologic. După părerea noastră o astfel de "literatură" arheologico-istorică care preia, mai mult ca sigur fără știința autorilor ei, aspectele negative ale curentului artistic dadaist, se impune a fi semnalată în modul cel mai tranșant cu putință, pentru ca diletantismul arheologic și istoric, de care nici epoca în care trăim nu este scutită, să nu devină un element precumpănitor în istoriografia domeniului.

În ultimul număr (XXII/2001) al revistei, până mai ieri prestigioasă, "Memoria Antiquitatis" sînt publicate două "studii" în limbi străine, unul în limba franceză, iar celălalt în limba italiană. Autorii acestora, la formarea cărora în domeniul antichităților clasice am contribuit – vai! – și noi în urmă cu câțiva ani, doi tineri pe care nu ne sfiim a-i numi pseudo-cercetători, fac dovada unei profunde necunoașteri chiar și a celor mai neînsemnate criterii ale cercetării științifice. În această scurtă notă ne-am propus aducerea în discuție a primului text din revista amintită, iar cel de-al doilea "articol" va face obiectul unei note imediat următoare.

Deschizând revista menționată la pagina 429 întâlnim următorul titlu: "Monuments consacrés à la vie intellectuelle et religieuse de l'époque hellénistique à la fin de l'antiquité", semnat de Dorin Nicola. Chiar și cititorul cel mai avizat rămâne nedumerit, pe de-o parte, de complexitatea extraordinară a unei asemenea teme – potrivită, mai degrabă, pentru o enciclopedie – iar pe de alta, de faptul că un asemenea subiect poate fi abordat într-un articol de mai puțin de 10 pagini, cît are textul la care ne referim. Apelînd la sumarul revistei, unde, la pagina indicată, titlul propus este altul, respectiv "Monuments d'Istros consacrés à la vie intellectuelle et religieuse de l'époque hellénistique à la fin de l'antiquité", misterul unui asemenea subiect este parțial dezlegat: înțelegem că este vorba de monumente descoperite la Histria, și nu în întreaga lume antică, așa cum ar rezulta din titlul de la p. 429. În schimb, în cuprinsul textului, colon-titlul "studiului" sună din nou altfel: "Monuments de la vie intellectuelle et religieuse d'Istros". Chiar și în cazul unui text publicat de un debutant în domeniu care, pe deasupra, mai este și responsabilul volumului, credem că orice comentariu asupra acestei situații este inutil.

Trecînd peste acest aspect de ordin formal cu totul inacceptabil, ajungem la problema conținutului acestui text al cărui subiect este atât de cuprinzător. D.N. nu ezită să formuleze, în chiar prima frază a "studiului", esența "demersului" său: "Notre essai de suivre, pas à pas, l'évolution de l'urbanisme d'Istros à partir de sa fondation et jusqu'à l'abandon de son site (sic!), centré plus sur les époques hellénistique et romaine, se donne pour dernier sujet l'étude des basiliques et sur des cultes d'Istros, afin à voir quels ont été les problèmes auxquels l'urbanisme de la ville a dû se confronter, à partir de l'époque hellénistique et jusqu' à la fin de l'antiquité". Încercînd să traducem ceva din acest pasaj scris într-o limbă franceză vernaculară, evident greu de înțeles pentru francofoni² constatăm, nu fără o

² De altfel, este lesne de observat că autorul folosește o metodă cel puțin bizară de traducere, utilizată, din păcate și de unii cercetători consacrați în domeniul arheologiei, anume aceea de a înșirui pur și simplu mot-à-mot echivalentul francez al fiecărui cuvânt, al fiecărei fraze gândite în limba română, fără să țină cont de spiritul limbii franceze sau de

oarecare surprindere, că autorul chiar se ține de cuvânt și își propune, nici mai mult nici mai puțin decât să reconstituie, într-un “studiu” de 10 pagini, urbanismul histrian, este drept, nu chiar pe parcursul întregii istorii a cetății ioniene, ci “doar” începând din epoca elenistică și până la sfârșitul antichității. Așadar, acest text se dorește o sinteză a urbanismului histrian în perioada amintită, subiect la care trudes, de patru-cinci generații încoace, arheologi, istorici, arhitecți și epigrafiști laolaltă!

Viziunea istorică a autorului nu se încadrează în limitele convenabile ale domeniului antichităților clasice, câtă vreme chiar titlul lucrării suferă de ambiguitate – nu se înțelege ce înseamnă “monumente consacrate vieții intelectuale” – iar structura acesteia pare haotică, fără nici o intenție de claritate. Cât despre metoda de redactare a unei lucrări științifice, se observă că D.N. nu cunoaște cerințele unui astfel de demers. Este suficient să amintim în acest sens că în nota 2 (p. 429) se citează astfel “D. M. Pippidi, op.cit., p. 124”, deși în nota precedentă (nota 1 de la aceeași pagină), nu este citat decât un singur autor, G. Mihailov! Credem însă că nu este vorba de o simplă greșală, pentru că, din alte două scurte pasaje (p. 431: “Sauf la Zone Sacrée, dont on a déjà parlé...” (s.n.); p. 434: “Comme nous avons déjà eu la chance (sic!) de rappeler dans le chapitre antérieur” (s.n.), ci de ceva mult mai grav. Rezultă cu claritate că cele câteva pagini publicate în revista amintită reprezintă un capitol al unui lucrări mai largi, al cărui subiect nu interesează, desigur, în nota de față, pe care D.N. l-a încredințat pur și simplu luminii tiparului, fără a se mai osteni măcar să-l actualizeze și să-l pregătească respectând cerințelor unui text de sine stătător, și nu celor potrivite în cazul unei lucrări care cuprinde mai multe capitole.

Trecând la conținutul “studiului” analizat, singura constatare care se impune este aceea de structurare haotică a unor idei care privesc, în primele două treimi ale textului, chestiuni legate de educația tinerilor la Histria și de cultele și divinitățile adorate. Sunt folosite aproape exclusiv sursele epigrafice, cu precădere cele grecești, dar pe care D.N. le citează incorect: pentru termenii redacți cu caractere grecești lipsesc semnele diacritice (!), totul lăsând o impresie de improvizație jenantă. Autorul se lansează, uneori, și în comentarii dintre cele mai bizare privind cultele și divinitățile adorate la Histria, precum este acela potrivit căruia cultul lui Theos Megas, sau chiar cel al Cavalerului Trac, erau credințe ale populației locale, adică, în contextul respectiv, al populației autohtone din teritoriul Histriei. Nu lipsesc nici unele platitudini științifice, așa cum este fraza prin care, D.N. “descoperă America”, afirmând: “Dans la même

specificul acesteia, pentru a nu mai vorbi de vocabularul arheologic și istoric consacrat în limba respectivă. Oferim în continuare, absolut la întâmplare, câteva exemple: “...les inscriptions découvertes après les fouilles à l’intérieur des pièces des bâtiments d’un quartier ou autre...”; “...C’est ainsi qu’on entend d’étudier l’urbanisme d’Istros, non seulement du point de vue strictement de son plan d’occupation de l’espace...” (p. 430); “... Le mobilier des fouilles archéologiques dans la cité a montré...” (p. 432); “... la direction des affaires publiques sera exclusivement aux mains des citoyens” (p. 433); “... Le nom de grande basilique se retrouve dans ses dimensions qui dépassent ...”; “... De nos jours tous ces fragments ... peuvent être admirés dans le Musée d’Istros”; “...Les dimensions de cette basilique de (sic!) attestent non seulement l’importance relative qu’elle conservait à cette époque...” (p. 437).

direction il faut voir que ce n'est pas par hasard que le calendrier en vigueur (sic!) à Istros et Tomis est celui milésien, tandis que celui de Callatis est mégarien" (p. 433). De altfel, întreaga lucrare lasă impresia unei colacionări dintre cele mai stângace a unor idei disparate, întâlnite în diverse studii de specialitate, idei ale căror semnificații autorul, în mod vădit, nu le înțelege.

Ne putem întreba, nu fără îndreptățire, cum se face că un tânăr, cum este D.N., care a cunoscut relativ îndeaproape problematica complexă a Histriei, grație a trei stagii de practică arheologică pe șantierul de pe malul lacului Sinoe, sub îndrumarea celui care semnează aceste rânduri, reușește contra-permanța de a însăila un asemenea amalgam de enunțuri ritoase, dar nu mai puțin incontrollabile, de lucruri de multă vreme cunoscute, dar "descoperite" de autor abia acum, dar și de idei eronate, chiar și în cazul unor monumente la care el însuși a lucrat câteva campanii arheologice.

Ajungem, astfel, la ultima parte a "studiului", în care D.N. trece, fără nici o explicație, de la cultele greco-romane la edificiile de cult creștine, în legătură cu care lansează câteva idei pe care le socotim de-a dreptul inadmisibile. Pentru că termenul de "inadmisibil" este chiar cel potrivit atunci când, după ce afirmă senin "disons encore quelques mots sur la seule basilique épiscopale découverte à Istros", ca și cum ar trebuie să ne așteptăm la descoperirea unei a doua – sau, de ce nu? a unei a treia – bazilici episcopale în cetate, D.N. datează întreg complexul bazilicii episcopale de la Histria, aflată încă în curs de cercetare, în secolul IV p. Chr. (!), nesocotind toate acumulările științifice (arheologice, istorice, patristice) ale unui domeniu atât de complex cum este cel a antichităților paleocreștine.

La fel de condamnabilă este și lipsa oricărei umbre de probitate științifică în cazul citării lucrărilor care constituie bibliografia acestui edificiu și a membrilor colectivului de cercetare³, pe unii dintre ei D.N. cunoscându-i personal, în împrejurările amintite mai sus. Pentru bogata problematică a săpăturilor de la bazilica episcopală de la Histria, D.N. se mulțumește să citeze un catalog de expoziție (!) organizată de un coleg francez, membru al colectivului de la Histria din 1974, în apropiere de Lyon⁴.

Cu mențiunea că lista acestor grave inadvertențe și omisiuni nu se oprește aici, dar și că a continua înșiruirea lor ar reprezenta, după părerea noastră, o neiertată risipă de timp și, mai ales, de hârtie, încheiem aici aceste observații critice, nu fără a încerca regretul că, noi înșine, am irosit nepermis de multă energie pentru a-l iniția, *de visu*, pe cel care a putut publica o astfel de lucrare⁵, în multiplele aspecte ale antichităților pontice, iar rezultatele acestui efort sunt atât de puțin demne de admirat.

³ După ce săpăturile în acest sector au fost începute în anul 1969 de către Alexandru Suceveanu și Constantin Scorpan și întrerupte un an mai târziu, ele au fost reluate în 1984 de un colectiv format din Alexandru Suceveanu (Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" din București), Crișan Mușețeanu (Muzeul Național de Istorie a României din București) și Octavian Bounegru (Universitatea "Al. I. Cuza" din Iași), pentru ca, în anii din urmă, să se adauge câțiva tineri de la București și Constanța.

⁴ P. Dupont, *Les Grecs au pays des Gètes*, Lyon 1996.

⁵ Care se încadrează perfect în categoria numită de L. Robert "la surproduction de prématurés".

Un cuvânt se impune și în legătură cu responsabilitățile colegiului de redacție a revistei care găzduiește, cu o neașteptată ușurință, acest "studiu". Considerăm că publicarea unui asemenea text într-o revistă de specialitate recunoscută, în țară și în străinătate, este cu atât mai gravă cu cât articolul apare într-o limbă străină, introducând, astfel, în circulația științifică idei și aprecieri la un nivel de banalizare incompatibil cu statutul unei reviste care se respectă. Sugerăm, așadar, dacă ne este permis, responsabililor acestei reviste să reflecteze la spusele aceluiași Louis Robert, pe care le găsim potrivite cazului de față: "Les maîtres et directeurs doivent réagir devant cette surproduction imposée. Qu'ils s'emploient à expliquer à tous les degrés, à tous les responsables, à tous ceux qui distribuent situations et bourses, quelles sont les conditions d'une activité scientifique véritable, quelle est la nocivité de la hâte imposée, si l'on veut obtenir des résultats nouveaux, authentiques et durables⁶".

NOTES MARGINALES (I). SUR UNE CONCEPTION DADAÏSTE CONCERNANT L'URBANISME HISTRIEN

Résumé

L'auteur réalise une mise au point des exigences de la rédaction d'une soi-disant étude de spécialité signée par Dorin Nicola et parue dans la revue *Memoria antequitates*, XXII, 2001.

⁶ L.Robert, *op.cit.*, p.20.

NUMISMATICA

NUMISMATIQUE

DESCOPERIRI PREMONETARE ȘI MONETARE ÎN DOBROGEA (SEC. VI – I a.Chr.)

Gabriel TALMAȚCHI

Dezvoltarea societății autohtone în Dobrogea, pe fondul apariției și amplificării relațiilor economice, comerciale și politice cu coloniile grecești din vestul și nord-vestul bazinului Pontului Euxin în secolele VI-I a.Chr., a fost o realitate constantă, reprezentând o temă predilectă supusă cercetării de specialitate¹. Un rol important în fluidizarea raporturilor economice și comerciale dintre cele două părți l-a constituit elementul monetar.

Descoperirile monetare survenite în ultimii ani în Dobrogea ne-au oferit prilejul studiului de față, propunându-ne prezentarea unui lot relevant, pe de o parte, privind semnele premonetare, pe de altă parte, monedele grecești, macedonene și geto-dacice, pentru ceea ce exista pe piețele locale ca emisiuni monetare. Acest bogat material monetar s-a strâns prin utilizarea mai multor surse și anume: cercetări sistematice, descoperiri întâmplătoare și „răsfoiri” de colecții particulare. De altfel, o mare parte din monedele catalogului provin din colecții particulare, actuale sau achiziționate pe parcurs de MINAC, înregistrând toate datele posibile privind proveniența, condițiile de descoperire, etc. Multe piese sunt descoperite în condiții întâmplătoare, altele în interiorul sau în apropierea unor situri ce au beneficiat de campanii de săpături sistematice de-a lungul anilor. Toate descoperirile din catalog corespund unei realități monetare specifice zonei analizate, contribuind la amplificarea schimburilor, devenind un auxiliar esențial odată ce mutațiile societății autohtone au atins un nivel de dezvoltare suficient de relevant în contactul geto-grec, pe fondul unei tranziții perceptibile absolut necesară.

Foarte importante în menținerea unui contact strâns între comunitățile locale și cele grecești au fost drumurile ce urmau cursurile apelor mai mari sau mai mici (cu precădere a Dunării), dar și de-a lungul litoralului dobrogean sau în zona centrală. Toate cele patru colonii dobrogene (Histria, Tomis, Callatis și Argamum) au fost creatoarele și beneficiarele unui sistem de drumuri, principale și secundare, căi de comunicații ce asigurau pătrunderea consistentă a produselor grecești către receptori. Din acest punct de vedere, cea mai clară imagine o avem

¹ M.Irimia, Pontica, 6(1973), p.7-73; 8(1975), p.89-114; 13(1980), p.66-118; Symposia Thracologica, 7(1989), p.94-114; 24(1991), p.97-122;

la Histria. Colonie întemeiată la sfârșitul secolului VII a.Chr. de către milesieni², a dus o politică economică ce a atras și antrenat populația locală, cointeresând-o printr-un sistem de relații ce a desăvârșit, în special în secolul VI a.Chr., simbioza greco-autohtonă.

Intensa circulație de bunuri din perioada arhaică se făcea, după cum ne-au sugerat cercetările executate asupra fotografiilor aeriene³, pe drumuri amenajate ce plecau spre interiorul teritoriului rural (*chora*) și spre țărmul Mării Negre, în direcțiile de nord și vest, de-a lungul coastei până în zona Olbiei. Deși pusă sub semnul întrebării⁴, prezența lor, chiar probabilă, răspunde unei situații logice din punct de vedere economic și comercial cu analogii constatate la Olbia. Conform observațiilor făcute, drumurile erau dispuse radial și tăiau valul prezent în apropierea necropolei tumulare, de unde apoi se răspândeau spre țintele de interes pentru histrieni⁵.

Începând cu jumătatea secolului VI a.Chr., Histria devine cea mai importantă *polis* de pe țărmurile de vest și nord-vest ale Pontului Euxin⁶, cunoscând activități economice și negustorești ample, având relații cu alte centre comerciale și întreținând raporturi continue cu autohtonii, pe fondul unui spor demografic ce a implicat transformări spectaculoase în cetate și în teritoriul rural⁷. Amenajată de la sfârșitul secolului VII a.Chr. și începutul secolului VI a.Chr.⁸, așezarea de pe platou s-a transformat treptat într-un cartier economic⁹, foarte bine populat. El a avut la bază un sistem de relații propice producției și schimburilor, cu efecte pe termen scurt și lung, născut din rațiuni economice, poate chiar și ca un târg cu meseriași, negustori, etc.¹⁰ (procesul colonizării a favorizat prosperitatea tocmai a unor astfel de categorii sociale). Au fost identificate arheologic mai multe nivele de locuire, zona respectivă fiind ulterior abandonată și reanimată în perioada elenistică. Pare normală, în acest context, apariția în cartier a unui număr semnificativ de vârfuri de săgeți premonetare, dar, din păcate, nu în contexte arheologice.

Apariția în descoperiri a vârfurilor de săgeți premonetare trădează existența unor mecanisme economice incipiente complementare, dar diferite pe alocuri.

² S.Dimitriu, M.Coja, *Dacia*, NS, 2(1958), p.69-92; S.Dimitriu, *SCIV*, 15(1964), 2, p.251-256; P.Alexandrescu, *St.Cl.*, 4(1962), p.49-69;

³ E.Doruțiu-Boilă, *Peuce*, 2(1971), p.37; P.Alexandrescu, *Ibid.*, p.28;

⁴ C.Preda, *Pontica*, 5(1972), p.84-85;

⁵ E.Doruțiu-Boilă, *loc.cit.*, p.41-43; P.Alexandrescu, *loc.cit.*, p.28-29; M.Irimia, *Pontica*, 6(1973), p.65-66; V.H.Baumann, *Peuce*, 4(1973-1975), p.43-44; E.Oberländer-Tirnovanu, *Pontica*, 11(1978), p.65; O.Drâmba, *Istoria culturii și civilizației*, III, București, 1998, p.34;

⁶ P.Alexandrescu, *SCIVA*, 25(1974), 2, p.215; C.Preda, *Thraco-Dacica*, 3(1982), p.22; P.Alexandrescu, *Pontica*, 18(1985), p.52; 19(1986) p.22; A.Avram, *Symposia Thracologica*, 7(1989), p.72; C.Preda, *Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p.112;

⁷ P.Alexandrescu, *loc.cit.*, p.27; N.Conovici, A.Avram, în *Sur les traces des Argonautes, Actes du VIe Symposium de Vani (Colchide)*, 22-29 septembrie, 1990, Paris, 1996, p.244;

⁸ E.Condurachi, *SCIV*, 8(1957), 1-4, p.110-112; idem, în *Histria, II*, București, 1966, p.22-31; P.Alexandrescu, *Pontica*, 18(1985), p.50; A.Rădulescu, I.Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998, p.159;

⁹ E.Condurachi, *SCIV*, 4(1953), 1-2, p.118; A.Rădulescu, I.Bitoleanu, *op.cit.*, p.162;

¹⁰ M.Coja, *SCIV*, 13(1962), 1, p.40;

Comerțul practicat la acel moment era de două tipuri ca manifestare și anume¹¹: cel practicat între coloniști și autohtoni (acolo unde s-a și simțit necesitatea apariției etalonului ca auxiliar esențial acceptabil în deținere și utilizare), respectiv între colonii și marile orașe grecești din sud. Cel care ne interesează este primul tip de comerț, practicat între coloniști și autohtoni, fiind și o reflectare activă a direcțiilor și valențelor economice.

Producerea probabilă a vârfurilor de săgeți premonetare de către grecii din Histria și din alte centre milesiene pare necesară pentru înlesnirea comerțului, simplificarea schimbului propriu-zis și atragerea localnicilor într-un proces economic ce i-a influențat din multe puncte de vedere, devenind o componentă socială semnificativă a coloniilor vest și nord-vest pontice. Se crea pe această cale un instrument auxiliar în procesul schimbului, privilegiat al comerțului. Vârfurile de săgeți premonetare sunt, probabil, creații grecești specifice coastei apusene a Pontului¹², fiind doar o etapă evoluată a tacticii pașnice, de apropiere de comunitățile locale pentru obținerea de beneficii economice și comerciale, dorite încă de la întemeiere, mulți factori facilitând stabilirea unui climat de înțelegere.

În catalogul nostru, vârfurile de săgeți premonetare au fost descoperite la Cogea, Florile-Adâncata, Pădureni, Războieni și pe malul lacului Golovița – la jumătatea distanței dintre Vișina și Sinoie-, și Histria.

Cele 25 de vârfuri de săgeți premonetare de la Cogea (17 turnate special/8 adaptate din vârfuri de săgeți de luptă) au fost găsite în apropierea așezării elenistice (mijlocul sec. III a.Chr.), identificată la suprafața terenului¹³. Un număr de 58 exemplare au fost descoperite la Florile-Adâncata, în interiorul unei așezări fortificate la punctul „Dealul Cișmelei”, unde au fost descoperite materiale greco-autohtone datate de la sfârșitul secolului VI a.Chr. și până în secolul I a.Chr.¹⁴. Dintre ele două atrag atenția prin raritatea lor în descoperiri, aparținând Apolloniei Pontica. Această colonie este una dintre cele mai timpurii de pe coasta de vest a Mării Negre și beneficiara unei exploatare pozitive a pescuitului, a terenurilor agricole, a lemnului, etc.¹⁵. După Histria, prin descoperiri, Apollonia pare cea mai îndreptățită în considerarea sa ca centru de emisie premonetar, bucurându-se de un spațiu de rezonanță străpuns de locuitorii autohtoni, orașul fiind deschis prezenței și acțiunii lor. Celelalte 56 de piese sunt turnate special

¹¹ G.R.Tsetschladze, în *The Greek Colonisations of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998, p.51;

¹² Fl.Preda, AUB, 9(1961), 16, p.16; A.G.Zaginajlo, MASP, Kiev, 1971, p.70; A.Aricescu, SCN, 6, 1975, p.23; E.Oberländer-Tirnovanu, *loc.cit.*, p.62; Gh.Poenaru-Bordea, E.Oberländer-Tirnovanu, ACIT, II, 2(1980), p.147; C.Scorpan, SCN, 7(1980), p.29; H.B.Wells, SAN, 9(1978), p.25; M.Mănușu-Adameșteanu, SCN, 8(1984), p.23; V.Mihăilescu-Bîrliaba, *Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p.38; Gh.Poenaru-Bordea, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a Românilor sub Mihai Voievod Viteazul*, Chișinău, 28-30 mai, 2000. Comunicări, Studii și note, București, 2001, p.9; G.Talmațchi, AUDC, 4(2001), p.133;

¹³ M.Irimia, Pontica, 13(1980), p.86;

¹⁴ Idem, Pontica, 32(1999), p.73-81; idem, în *Civilisations Grecques et Cultures Antiques Periphériques*, București, 2000, p.102-108;

¹⁵ J.Boardman, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, București, 1988, p.320; idem, *Les Grecs outre Mer. Colonisation et commerce archaïques*, Napoli, 1995, p.298;

(46 ex.) și adaptate din vârfuri de săgeți de luptă (10 ex.).

Alte 6 semne premonetare au fost descoperite la Războieni (4 ex.) și Pădureni (2 ex.). Din cercetări anterioare cunoaștem apariția la Războieni, în mediu local, a unei amfore de Heraclea (350-300 a.Chr.)¹⁶, localitatea fiind pe unul din drumurile ce plecau de la Histria.

De asemenea, în mod întâmplător, pe malul lacului Golovița, în apropierea unei așezări grecești datată în secolele V-II a.Chr.¹⁷, au fost recoltate 20 vârfuri de săgeți premonetar (17 turnate special/3 adaptate) și una ce ar aparține coloniei Kerkinitis, din faza milesiană, unică în materialele publicate până acum în Dobrogea. La Histria au fost descoperite 3 vârfuri de săgeți premonetare, două în zona așezării de pe platou și una în necropola tumulară din punctul „Movilele Dese”.

Intervalul cuprins între a doua jumătate a sec. VI a.Chr și prima jumătate a sec. V a.Chr., reflectă, conform majorității specialiștilor¹⁸, perioada de manifestare a vârfurilor de săgeți premonetare. Totuși, referitor la momentul apariției lor, susținem ca ipoteză de lucru ca debut jumătatea secolului VI a.Chr., poate chiar ultimul deceniu al primei jumătăți a aceluiași secol. Pentru fundamentarea acestei păreri aducem câteva argumente.

Multe din vârfurile de săgeți premonetare descoperite până acum apar în așezări greco-autohtone sau orașe grecești pe primul nivel de locuire (de obicei în bordeie) sau următoarele nivele, datate în primul caz în a doua jumătate a secolului VI a.Chr. Această situație nu exclude prezența și într-o etapă anterioară pe care ar fi trebuit s-o surprindem, probabil, la Histria. Doar că, așa cum am mai menționat, lipsa unor contexte arheologice nu ne poate veni în ajutor. Dar, la Argamum, într-un centru grecesc, au apărut în anul 1985, într-o locuință bordei două vârfuri de săgeți premonetare într-un context arheologic specific primei jumătăți a secolului VI a.Chr. (mai precis al doilea sfert)¹⁹. Tezaurul de vârfuri de săgeți premonetare descoperit în anul 1987 la Tomis, în apropierea Parcului catedralei era păstrat într-un vas *olpe* (căniță) cu analogii în categoria ceramicii curente grecești orientale²⁰, identificată și în nivelul arheologic NA II arhaic de la Histria, datat – începutul sec. VI a.Chr. – 570/560 a.Chr.²¹. Nu în ultimul rând, într-un sondaj efectuat la templul Afroditei, s-a descoperit un depozit compus din 6 monede cu roata, datate conform nivelului arheologic respectiv cca.500 – prima parte a secolului V a.Chr.²². În acest caz am fi nevoiți să împingem ușor circulația

¹⁶ V.H.Baumann, *loc.cit.*, p.35, nr.12;

¹⁷ E.Condurachi, SCIV, 8(1957), 1-4, p.197-198;

¹⁸ A.Aricescu, *loc.cit.*, p.23; Gh.Poenaru-Bordea, în A Survey of Numismatic Research 1972-1977, International Commission Numismatic, Berna, 1979, p.24; idem, în *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p.56; E.Oberländer-Tîrnoveanu, *loc.cit.*, p.62; B.Mitrea, *Thraco-Dacica*, 5(1984), 1-2, p.114; C.Preda, H.Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, București, 1973, p.17-19; C.Preda, *Istoria monedei*, București, 1998, p.37; M.Mănușu-Adameșteanu, *loc.cit.*, p.18;

¹⁹ Idem, MCA, NS, 1, 1999, București, 2001, p.148;

²⁰ P.Alexandrescu, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe-IVe)*, București-Paris, 1978, p.102-103, cat. 671 și 672;

²¹ S.Dimitriu, în *Histria, II*, București, 1966, p.25, pentru datarea nivelului arheologic;

²² N.Conovici, A.Avrăm, *op.cit.*, p.257;

vârfurilor de săgeți premonetare mai mult în secolul VI a.Chr. deși, a existat, probabil o „circulație” scurtă, în paralel, a celor două emisiuni. Cu alte cuvinte, cele trei exemple pot să ridice probleme de cronologie, mai precis pentru data de emisie a vârfurilor de săgeți premonetare, rămânând ca eventuale precizări și clarificări ce ar urma să vină de la acestea și de la viitoarele descoperiri să limpezească acest aspect.

Atelierul monetar histrian este prezent în catalog și prin monede propriu-zise. Începem cu emisiunile de argint, provenite de la Deleni, Slava Cercheză și Târgușor (toate drahme). Din cele trei, două prezintă pe revers sub delfin sigla A. Datarea lor poate fi încadrată din a doua jumătate a secolului V a.Chr. până în secolul IV a.Chr.²³ Urmează apoi un număr de 21 monede cu roata. Singurul exemplar de la Cheia a fost găsit pe drumul spre Mireasa, pe un bot de deal, alături de numeroase fragmente de ceramică elenistică și getică, la aproximativ 50 de metri de o emisiune geto-dacică prezentată în catalog. Apoi, la Histria, în zona așezării de pe platou (X) au fost descoperite întâmplător 13 exemplare. De la Jurilovca, tot întâmplător, provin 6 exemplare, din zonă cunoscându-se descoperirea anterioară a unei amfore de Thasos (sec. IV a.Chr.)²⁴ și a unui mormânt-ring cu 100 de amfore²⁵. În sfârșit, ultimul exemplar provine de la Târgușor. Ținând seama de pond și diametru, cele 21 de piese se pot clasifica astfel²⁶: 4 piese (7,5-8,2 mm/0,62-0,96 g), 10 piese (10-11,5 mm/0,80-2,14 g), 4 piese (12-14,2 mm/1,39-2,76 g), 3 piese (15 mm/2,35-3,58 g). Ele sunt datate începând cu prima parte a secolului V²⁷, sau de la mijlocul aceluiași secol și până în ultimele decenii ale secolului IV a.Chr.²⁸.

Emisiunile tip Apollon sunt prezente în număr mic, mai exact 6 exemplare, din care cea mai mare parte sunt de modul mare, cu sigla A și magistrat monetar XAI. Ele au fost descoperite la Târgușor, Sinoe (recuperată din centrul localității), Histria și Bărăganu. Datarea lor este mai largă, de la mijlocul secolului IV a.Chr. până în prima jumătate a secolului II a.Chr.²⁹.

Emisiunile cu zeul fluvial Istros sunt prezente prin trei exemplare descoperite la Jurilovca, în condiții identice ca mai sus. Astfel de piese apar ca datate în secolele IV-III a.Chr.³⁰. Monede cu efigiile Helios și Demetra sunt prezente fiecare într-un exemplar, descoperite la Histria pe platou, făcând parte din categoria emisiunilor târzii ale cetății, datate din a doua jumătate a sec. III a.Chr. până la mijlocul sec. II a.Chr.³¹, respectiv a doua jumătate a sec. II a.Chr. și începutul sec. I a.Chr.³².

În sfârșit, ultimele tipuri prezente sunt cele probabile Apollon și Apollon sau Dionysos. Primul tip este descoperit la Histria, în așezarea de pe platou (X), în

²³ C.Preda, H.Nubar, *op.cit.*, p.25 pentru piesele sub 7 grame;

²⁴ V.H.Baumann, *loc.cit.*, p.37-38;

²⁵ V.Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Histria*, București, 1957, p.380;

²⁶ Am ținut seama de grupele stabilite deja; a se vedea C.Preda, H.Nubar, *op.cit.*, p.34;

²⁷ C.Scorpan, SCN, 7(1980), p.32; R.Ocheșeanu, BSNR, 75-76, (1981-1982), 1983, p.447-450;

²⁸ C.Preda, *op.cit.*, p.63;

²⁹ *Ibidem*, p.66;

³⁰ *Ibidem*, p.67;

³¹ *Ibidem*;

³² *Ibidem*, p.68;

număr de 10 exemplare, datate din a doua jumătate a sec. IV până la începutul sec. III a. Chr. Al doilea tip este prezent la Histria prin două piese, datate 200-150 a. Chr.³³, din care una cu sigla ME. Din punctul nostru de vedere, atâta timp cât pe revers apare cununa de iederă, am opta pentru integrarea sa în tipurile cu Dionysos³⁴.

O altă colonie greacă prezentă în catalogul nostru este Tomisul. Colonie milesiană, apărută nu mai târziu de prima jumătate sau mijlocul sec. VI a. Chr.³⁵, a funcționat până în sec. III a. Chr. ca un *emporion*³⁶, ulterior acestei date cunoscând o amplă dezvoltare comercială și economică³⁷, o mărturie fiind și apariția atelierului monetar local, cândva pe la mijlocul aceluiași secol³⁸. Din punct de vedere economic s-a ilustrat o anumită cădere spre sfârșitul secolului IV a. Chr., începutul sec. III a. Chr. aducând revirimentul iar mijlocul aceluiași secol piața liberă³⁹. Pentru etapa de început nu se cunoaște situația teritoriului rural, fiind constituit probabil într-o etapă mai târzie⁴⁰. În catalogul nostru sunt prezente un număr de 30 de monede aparținătoare tipurilor Apollon, Marele Zeu (cu modul mare și mic), Zeus, Demetra și Hermes. Au fost găsite două monede tip Apollon la Ostrov (în zona localității au mai fost descoperite materiale arheologice specifice secolelor III-II a. Chr. – torți de amfore șampilate⁴¹–) și Dobrogea –*passim*. Tipul Marele Zeu – modul mare – apare de 10 ori la Bărgăanu, Constanța, Ostrov, Visterna și Dobrogea-*passim*; cele de modul mic au apărut la Constanța și Dobrogea-*passim*. Se remarcă pe aceste emisiuni prezența contramărcilor. Monedele în cauză au rămas o lungă perioadă de timp în circulație pe piața tomitană pe fondul reducerii drastice a numerarului. Găsirea mai multor contramărci pe aceeași piesă a fost explicată ca un „control reciproc introdus temporar” sau datorită unei „serii de reforme succesive” absolut necesare pe fondul problemelor financiare locale sau zonale⁴² (apar următoarele contramărci: Demetra și Helios – fiecare de 5 ori-, Hermes – de 4 ori-, Atena-de 3 ori-, roata-de 2 ori-, o dată Ares și Apollon). Alt tip întâlnit este Zeus cu monede din seria I-a și a II-a, descoperite la Bărgăanu, Constanța, Histria, Tufani și Dobrogea-*passim*. Tipurile Demetra și Hermes închid emisiunile tomitane, cu descoperiri la Constanța, Sinoe și Isaccea (de aici mai provine și o amforă de Heraclea Pontică, datată 300-250 a. Chr.)⁴³.

³³ *Sylloge Nummorum Graecorum*, XI, *The William Stancomb. Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, pl. VIII și IX;

³⁴ Mulțumim și pe această cale dl. prof. univ., dr. Constantin Preda pentru sugestia făcută la Simpozionul de Numismatică de la Reșița (2000);

³⁵ I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 17; C. Preda, *Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p. 112;

³⁶ I. Stoian, *op. cit.* p. 18;

³⁷ L. Buzoianu, *Pontica*, 24(1991), p. 92; 25(1992), p. 125; eadem, în *Recherches sur les Amphores Grecques*, 1986, Paris, p. 412;

³⁸ C. Preda, *loc. cit.*, p. 113; K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 2, Berlin, 1910, p. 590;

³⁹ L. Buzoianu, *Pontica*, 25(1992), p. 125;

⁴⁰ *Istoria românilor*, I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 541;

⁴¹ M. Irimia, *loc. cit.*, p. 74, 80;

⁴² K. Regling, *op. cit.*, p. 604;

⁴³ V. H. Baumann, *loc. cit.*, p. 38, nr. 20;

Callatis, colonie doriană a Hercaleei Pontice, a fost întemeiată în a doua parte sau sfârșitul secolului VI a.Chr.⁴⁴, deși din punct de vedere arheologic primele atestări le avem din sec. IV a.Chr.⁴⁵. Atelierul monetar este deschis de pe la 330 sau 281 a.Chr.⁴⁶ și a emis monede din argint și bronz, ultimele până în secolul I a.Chr. În catalog avem o emisiune tip Herakles din Dobrogea-*passim*, trei piese Demetra, două dintre ele cu sigla ΔI . Cele două cu cunună de iederă și ΔI prezintă aceeași contramarcă – o stea cu 8 raze –, alături de Artemis la una dintre ele, descoperite la Bărăganu și Histria. Tipul Apollon este ilustrat de două emisiuni apărute la Constanța și Ostrov, pe una apărând magistratul *EΠΙΧΑ*. La Bărăganu și Peceneaga este prezent tipul Dionysos cu 4 piese, din care una deține sigla magistratului iar alta o contramarcă cu Artemis. Moneda de la Peceneaga provine din suprafața unei așezări aflată lângă movila Carachioi⁴⁷ datată pe baza materialelor ceramice în secolele IV-II a.Chr. În Dobrogea au mai fost descoperite și două emisiuni aparținătoare tipului Artemis ce dețin magistrații *ΙΤΥΡΚΟΥ* și *ΕΥΚΑΕ*. Ultimul tip aflat în catalog este Atena pe piese provenind de la Peceneaga și Isaccea.

O nouă categorie de monede analizată este cea a monedelor grecești emise de alte centre în afară de Histria, Tomis și Callatis. În catalog sunt prezente monede emise de Olbia, Mesembria și Gorgyppia, ele integrându-se unei posibile strategii pe piața de comerț, corespunzător liniștii și siguranței negustorilor, internă și externă, participând la schimburile la mari distanțe pe malurile Mării Negre, situații explicate și prin legături politice sau doar direcții geografice⁴⁸. Cele două piese de Mesembria apărute la Izvoarele și Sinoe, sunt datate în secolele III-I a.Chr., pe când cea de Olbia, descoperită la Sinoe, este din anii 330-250 a.Chr. În general se poate observa o pătrundere amplificată de numerar grecesc începând cu a doua parte a secolului IV a.Chr. și pe fondul slăbirii coloniilor dobrogene din punct de vedere economic și politic, vădită și în situația emisiunilor monetare, calitativ și cantitativ⁴⁹. De asemenea, moneda bătută la Gorgyppia este singulară în descoperirile din Dobrogea, nesiguranța locului de aflare reducând însă importanța descoperirii. Totuși, emisiunea nu este o curiozitate, având în vedere prezența în Dobrogea a monedelor de Panticapeum, Phanagoria, etc.⁵⁰. Și ea are o datare târzie cuprinsă între 100 și 75 a.Chr.⁵¹.

Penultima categorie analizată este cea a monedelor macedonene. Descoperirea monedelor de aur și argint a regilor macedoneni în Dobrogea se datorează intensității prezenței acestor piese în comerțul și în schimburile populațiilor locale, totul sub egida macedoneană⁵². După cum se cunoaște, în 357 minele de aur și argint din Pangeu au fost ocupate de Filip al II-lea, asigurându-și

⁴⁴ A.Rădulescu, I.Bitoleanu, *op.cit.*, p.152;

⁴⁵ D.M.Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p.38-39;

⁴⁶ A.Avram, *ISM, III, Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris, 1999, p. ;

⁴⁷ M.Irimia, *loc.cit.*, p.102;

⁴⁸ G.Talmațchi, *CCDJ*, 18, 2001, p. 47;

⁴⁹ V.Mihăilescu-Bîrliba, *op.cit.* p. 54;

⁵⁰ G.Talmațchi, *An.Dobr.*, 6, 1(2000), p.24-26;

⁵¹ *SNG*, XI, pl.XXVIII, nr.620;

⁵² G.Talmațchi, *Ialomița*, 3(2000), p.29; B.Mitrea, *ED*, 10(1945), p.27-28;

materia primă ce a stat la baza sistemului monetar compus și din emisiuni de aur și argint (stateri și teradrahme)⁵³, moștenire preluată de Alexandru al III-lea. În catalogul nostru sunt patru stateri (1 Filip al II-lea, 3 Alexandru al III-lea) și două tetradrahme (Alexandru al III-lea). Staterul Filip al II-lea (Dobrogea *passim*) a fost bătut într-un atelier nenominalizat din Macedonia, pe când ceilalți trei stateri, apăruti la Băneasa⁵⁴ și Dobrogea *passim*, au fost emiși în Macedonia sau Grecia, Citium (?) și Babylon. Tetradrahmele au fost descoperite la Floriile-Adâncata (în așezarea de sec. VI-I a.Chr.) și Dobrogea-*passim*. Atrage atenția staterul de la Citium (sau Kallatis), proveniența atelierului fiind doar probabilă, existând un semn de întrebare și în ceea ce privește autenticitatea piesei. Aceste descoperiri se adaugă celor deja cunoscute din Dobrogea, macedonene din aur și argint⁵⁵, exprimând amploarea relațiilor politice și comerciale manifestate între comunitățile locale, orașe grecești vest-pontice și lumea central și sud-balcanică⁵⁶.

Deși încă rare în descoperiri față de ceea ce se întâmplă în alte zone, în ultimul timp au început să apară în mod semnificativ emisiuni geto-dacice în teritoriul dintre Dunăre și Mare, cele mai multe fiind identificate de-a lungul Dunării, la locul de contact inter-getic, din punct de vedere economic și monetar. Monedele aparțin celei de a doua etape a monetăriei geto-dacice, putând fi enumerate tipurile Vârteju-București, Dumbrăveni, Adâncata-Mănăstirea, Inotești-Răcoasa, Alexandru III – Filip III Arideul și Măcin, specifice secolelor II-I a.Chr.⁵⁷. Piese din catalog, descoperite în Dobrogea-*passim* și Cheia întregesc acest tablou, ultima, găsită aproximativ în centrul teritoriului cercetat reliefând noi valențe în penetrarea mediului autohton. Ambele aparțin tipului Vârteju-București, având la bază prototipul tetradrahmelor lui Filip al II-lea, cu un grad ridicat de schematizare. Zona lor de răspândire aparține cu precădere părții centrale și de est a Munteniei, fiind datate între mijlocul secolului II a.Chr. și primele două-trei decenii ale secolului I a.Chr.⁵⁸.

Activitatea monetară prin intermediul atelierelor proprii ale orașelor grecești a îmbrăcat o multitudine de fațete și a depins, în mod logic, de contexte politice și economice prin care a trecut centrul respectiv, existând deosebiri de calitate/cantitate dar și o perseverență până în secolul I a.Chr. în a produce un bogat material monetar de argint și de bronz în special. Afirmarea lor economică și redresările manifestate după perioade mai puțin faste se datora poziției geografice față de mare și sistemului de comunicații; un rol important l-a avut și transformarea populației locale în parteneră principală, chiar dacă în perioada elenistică au fost și relații încordate. Moneda, fie greacă, fie macedoneană, fie geto-dacică, a jucat un rol definitoriu în evoluția procesului economic (condiționându-i dezvoltarea), în menținerea funcționării circuitelor economice

⁵³ G.le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977;

⁵⁴ La Băneasa sunt cunoscute materiale arheologice din secolele IV-III a.Chr.; vezi A.Aricescu, Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie I, (1964), , București, 1970, p.224;

⁵⁵ R.Ocheșeanu, SCN, 6(1975), p.233-234; G.Talmațchi, *loc.cit.*, p.27-28; A.Vertan, G.Talmațchi, *Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p.387, 392, etc;

⁵⁶ V.Mihăilescu-Bîrlița, *op.cit.*, p.64; idem, *Symposia Thracologica*, 8(1990), p.184-185;

⁵⁷ G.Talmațchi, CCDJ, 18(2001), p.46;

⁵⁸ C.Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 229-245

arhaice, care în timp, funcție și de problemele politice și militare (cu precădere la sfârșitul secolului II și începutul secolului I a.Chr.), s-a transformat într-un sistem simplu și robust ce începe să răspundă unor legi economice incipiente.

Pe parcursul acestui material, fără pretenția de rezolvare a multitudinii de probleme născute din cercetarea mecanismelor de pe piața locală dobrogeană a secolelor VI-I a.Chr., am încercat să surprindem diferite aspecte de interes ale penetrației instrumentului-etalon premonetar și monetar în mediul autohton, de a înregistra câteva noutăți în descoperiri, în centre deja cunoscute, dar și în semnalarea altora noi.

CATALOG

BĂNEASA (jud. Constanța)

Grecia sau Macedonia – Alexandru al III-lea

1. AV; ↑; 8,30 g; 18 mm; stater;

Av: Capul Atenei în profil spre dreapta, cu coif corintian, împodobit cu un penaj bogat și decorat cu un șarpe încolăcit. Zeița are părul împletit în trei cozi, alunecând de-a lungul gâtului. Poartă cercei și dublu colier de perle;

Rv: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; în câmp dreapta de sus în jos; Nike în picioare, văzută din față, îndreptându-se spre stânga, îmbrăcată într-un chiton lung, ține o coroană în mâna dreaptă, iar în mâna stângă un stylis ca trofeu naval; în câmp stânga apare o făclie.

M.J.Price⁵⁹, p.170, nr.860; atelier incert din Grecia sau Macedonia; 310-275 a.Chr.;

Col. particulară;

BĂRĂGANU (jud. Constanța)

Callatis – tip DEMETRA

2. AE; ↓; 4,72 g; 18 mm;

Av: Cap Demetra cu coroană de spice și văl spre dreapta; contramarcă o stea cu 8 raze;

Rv: ΣΥΣ ΚΑΛ[Λ]ΑΤΙ; într-o coroană de spice;

SNG, XI, pl.V, nr.89; Inv. MINAC 66955.

Callatis-tip DIONYSOS

3. AE; ↑; 5,83 g; 21 mm;

Av: Cap Dionysos spre dreapta, tânăr cu coroană de iederă;

Rv: ΣΥΣ ΚΑΛΛΑ; ΠΙΟΛΥ într-o coroană de iederă;

SNG, XI, pl.IV, nr.74; Inv. MINAC 66953.

4. AE; ↑; 8,15 g; 21,2 mm;

Av: Idem, dar contramarcă cu capul zeiței Artemis;

Rv: Idem;

SNG, XI, pl.IV, nr.74, dar fără contramarcă; Inv. MINAC 66951.

⁵⁹ M.J.Price, *The Coinage in the name of Alexander The Great and Philip Arrhidaeus. A.British Museum Catalogue*, Yurich-London, 1991;

5. AE; ?; 4,90 g; 20 mm;
Av: Cap Dionysos spre dreapta;
Rv: Ilizibil;
SNG, XI, pl.IV, tip general; Inv. MINAC 66952.
Tomis-tip ZEUS
 6. AE; ⚡; 3,24 g; 14,3 mm; găurită;
Av: Cap Zeus laureat dpre dreapta;
Rv: Două protome de cai spre dreapta, deasupra două stele cu 6 raze; jos TO[M]I; seria I-a;
Pick-Regling⁶⁰ nr.2462; inv. MINAC 66956.
Histria-tip APOLLON
 7. ae; ? ; 4,27g; 18 MM;
Av: Cap Apollon laureat spre dreapta; două contramărci ilizibile;
Rv: Ilizibil;
SNG, XI, pl.IX, nr.189-193, tip general; Inv. MINAC 66950.
TOMIS-MARELE ZEU
 8. AE; ↑; 8,63g; 24 mm;
Av: Cap Marele zeu spre dreapta cu o contramarcă-Demetra-;
Rv: Acvilă cu aripile strânse spre dreapta; de jur împrejur coroană de frunze de stejar; sus TO[MI]; jos HPA;
Pick-Regling nr.2411; Inv. MINAC 66949.
Tomis?
 9. AE; ?; 4,70 g; 18,8 mm;
Av: Trei contramărci (Hermes, Demetra, Ilizibilă);
Rv: Ilizibil;
Inv. MINAC 66954.
CHEIA (jud.Constanța)
- HISTRIA – tip ROATĂ
10. AE; 2,69 g; 14,2 mm;
Av: Roata cu patru spițe;
Rv: ΙΣΤ;
Pick nr. 531; Col. particulară L.Gramă.
- Geto-dacică – tip VÂRTEJU-BUCUREȘTI
11. AR; ⚡; 7,80 g; 21 x 22 mm;
Av: Cap Zeus foarte mult schematizat, redat printr-o combinație de linii și ovale, în profil spre dreapta; frunte lată, nasul ca o linie groasă oblică, păr alcătuit din 6 linii înclinate spre stânga;
Rv: Cal foarte mult schematizat, la trap spre stânga, cu piciorul din dreapta ridicat, crupă mică; călărețul este redat sub forma a trei globule bine reprezentate;

⁶⁰ B.Pick, K.Regling, *Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1989;

C.Preda⁶¹, pl.XLIII, nr.7, p.218, nr.18; Col. Particulară, L.Gramă.

COGELAC (jud.Constanța)

Histria ? – Vârfuri de săgeți premonetare

12. AE; 3,77 g; 42 mm; Inv. MINAC 67142; tip γ ;
13. AE; 2,85 g; 28 mm; rupt; Inv. MINAC 67169; tip α ;
14. AE; 3,31 g; 33 mm; Inv. MINAC 67156; tip α ;
15. AE; 2,70 g; 28,9 mm; rupt; Inv. MINAC 67211; rebut;
16. AE; 4,31 g; 37 mm; Inv. MINAC 67212; tip γ ;
17. AE; 3,49 g; 36 mm; Inv. MINAC 67162; tip γ ;
18. AE; 3,23 g; 30,5 mm; Inv. MINAC 67166; tip α ;
19. AE; 3,07 g; 32 mm; Inv. MINAC 67163; tip γ ;
20. AE; 3,76 g; 36 mm; Inv. MINAC 67153; tip α ;
21. AE; 2,25 g; 31,5 mm; rupt; Inv. MINAC 67217; rebut;
22. AE; 3,45 g; 34,5 mm; Inv. MINAC 67165; tip γ ;
23. AE; 3,63 g; 35 mm; Inv. MINAC 67160; tip α ;
24. AE; 3,60 g; 31 mm; Inv. MINAC 67152; tip β ;
25. AE; 3,55 g; 33,5 mm; Inv. MINAC 67199; tip α ;
26. AE; 3,14 g; 35 mm; Inv. MINAC 67171; tip β ;
27. AE; 4,58 g; 36 mm; Inv. MINAC 67170; tip α ;
28. AE; 3,95 g; 43 mm; Inv. MINAC 67191; tip α ;

Adaptate din vârfuri-săgeți de luptă:

29. AE; 3,50 g; 30 mm; două muchii și pinten; Inv. MINAC 67139;
30. AE; 2,20 g; 28 mm; două muchii și pinten; rupt; Inv. MINAC 67168;
31. AE; 3,57 g; 30 mm; două muchii și pinten; Vârf îndoit spre interior; Inv. MINAC 67219;
32. AE; 4,18 g; 29 mm; două muchii și pinten; vârf îndoit spre interior; Inv. MINAC 67187;
33. AE; 4,18 g; 35 mm; două muchii și pinten; Inv. MINAC 67195;
34. AE; 5,26 g; 37 mm; trei muchii și pinten; vârf îndoit spre interior; Inv. MINAC 67159;
35. AE; 3,81 g; 35 mm; trei muchii și pinten; Inv. MINAC 67172;
36. AE; 1,75 g; 27 mm; trei muchii, fără pinten; vârf tăiat; Inv. MINAC 67196.

CONSTANȚA (jud.Constanța)

Tomis – tip ZEUS

37. AE; 1; 2,14 g; 12,5 mm;

Av: Cap Zeus spre dreapta;

Rv: Două stele cu 6 raze; jos [TOMI];

Pick-Regling nr. 2465; seria I-a; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.28, nr.68;

Găsită pe str. Muzeelor la -1,20 m; Inv. MINAC 215.

38. AE; 2; 2,17 g; 13,5 mm;

⁶¹ C.Preda, *op.cit.*;

- Av: Idem;
 Rv: Două stele cu 8 raze; jos TO;
 Pick-Regling nr. 2469; seria a II-a; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.29, nr.72;
 Col. C.Băcăoanu; Inv. MINAC 80.
 Tomis-tip MARELE ZEU
39. AE; ⚡; 6,17 g; 23 mm;
 Av: Cap Marele Zeu spre dreapta, cu o contramarcă – Hermes -;
 Rv: Acvilă cu aripile strânse spre dreapta, într-o coroană de frunze de stejar; sus TOMI; jos HPA;
 Pick-Regling nr. 2411; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.22, nr.8;
 Col. C.Băcăoanu; Inv. MINAC 67.
40. AE; †; 1,99 g; 11,9 mm;
 Av: Cap Marele Zeu cu părul legat cu bantă spre dreapta;
 Rv: Protome de cai spre dreapta; sus TO; jos ΦΙ;
 Pick-Regling nr. 2452; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.26, nr.47;
 Col. C.Băcăoanu; Inv. MINAC 42.
41. AE; ⚡; 5,13 g; 23,5 mm;
 Av: Cap Marele Zeu spre dreapta, cu trei contramărci (-Helios, Ares, Demetra-)
 Rv: Ilizibil;
 C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.23, nr. 18;
 Col. C.Băcăoanu; Inv. MINAC 81.
42. AE; †; 7,07 g; 26 mm;
 Av: Idem, dar două contramărci – Ilizibilă, Demetra - ;
 Rv: Ilizibil; [Δ]EON;
 Pick-Regling nr. 2416, dar la noi ΛEON;
 Col. C.Băcăoanu; Inv. MINAC 91.
43. AE; ?; 8,17 g; 26 mm;
 Av: Idem, dar trei contramărci – Helios, Athena, Hermes -;
 Rv: Ilizibil;
 C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.24, nr.20; Inv, MINAC 104.
44. AE; ?; 5,83 g; 24 mm;
 Av: Idem, cele 3 contramărci ilizibile;
 Rv: Ilizibil;
 Descoperită în anul 1960 în săpătură arheologică; Inv. MINAC 13925.
 Tomis-tip DEMETRA.
45. AE; †; 3,85 g; 17,2 mm;
 Av: Cap Demetra cu coroană de spice și vâl spre dreapta;
 Rv: Spic între două stele, la mijloc TO/MI;
 Pick-Regling nr. 2487; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.29, nr.76;
 C.Băcăoanu; Inv. MINAC 73.
 Histrtia-tip?
46. AE; ?; 14,5 mm;
 Av: Ilizibil;
 Rv: Vultur pe delfin spre stânga;
 Inv. MINAC 1257.

DELENI (jud. Constanța)

Histria – tip CELE DOUĂ CAPETE INVERSATE

47. AE; Drahmă;

Av: Cele două capete inversate (↑ ↓)

Rv: Vultur pe delfin spre stânga; ΙΕΤΠΙΗ; sub delfin sigla A;

Pick 416; Col. particulară M. Popov.

FLORIILE (jud. Constanța)

Histria ? – Vârfuri de săgeți premonetare

48. AE; 3,12 g; 40,5 mm; Inv. MINAC 67231; tip γ;
49. AE; 3,21 g; 36 mm; Inv. MINAC 67150; tip γ;
50. AE; 2,54 g; 31 mm; rupt; Inv. MINAC 67136; rebut;
51. AE; 3,08 g; 28 mm; Inv. MINAC 67137; tip α;
52. AE; 2,16 g; 27 mm; rupt; Inv. MINAC 67138; rebut;
53. AE; 2,32 g; 38 mm; Inv. MINAC 67140; tip β;
54. AE; 3,23 g; 37 mm; Inv. MINAC 67148; tip γ;
55. AE; 3,44 g; 31 mm; Inv. MINAC 67176; tip α;
56. AE; 4,44 g; 34,5 mm; Inv. MINAC 67175; tip α;
57. AE; 3,61 g; 39 mm; îndoit vârful spre interior; Inv. MINAC 67173; tip β;
58. AE; 5,27 g; 39 mm; Inv. MINAC 66842; tip β;
59. AE; 4,55 g; 34,5 mm; Inv. MINAC 66843; tip α;
60. AE; 4,59 g; 39,2 mm; Inv. MINAC 66845; tip β;
61. AE; 4,07 g; 38 mm; Inv. MINAC 67179; tip α;
62. AE; 2,87 g; 27 mm; Inv. MINAC 67201; rebut;
63. AE; 3,23 g; 29 mm; rupt; Inv. MINAC 67147; tip α;
64. AE; 3,48 g; 28 mm; rupt; Inv. MINAC 67154; tip α;
65. AE; 7,24 g; 34 mm; Inv. MINAC 67149; tip α;
66. AE; 3,72 g; 37 mm; Inv. MINAC 67145; tip α;
67. AE; 3,91 g; 40 mm; Inv. MINAC 67215; tip γ;
68. AE; 4,40 g; 36 mm; Inv. MINAC 67167; tip γ;
69. AE; 4,19 g; 34 mm; Inv. MINAC 67226; tip γ;
70. AE; 5,41 g; 37 mm; Inv. MINAC 67164; tip β;
71. AE; 4,75 g; 42,2 mm; Inv. MINAC 66844; tip γ;
72. AE; 2,80 g; 29 mm; rupt; Inv. MINAC 67146; rebut;
73. AE; 2,82 g; 29 mm; rupt; Inv. MINAC 67209; rebut;
74. AE; 3,86 g; 37,5 mm; Inv. MINAC 67223; tip α;
75. AE; 3,92 g; 34 mm; Inv. MINAC 67203; tip α;
76. AE; 3,52 g; 35,5 mm; Inv. MINAC 67206; tip β;
77. AE; 4,09 g; 31 mm; Inv. MINAC 67177; tip α;
78. AE; 1,75 g; 28,5 mm; Inv. MINAC 67155; tip – rebut;
79. AE; 4,10 g; 31 mm; Inv. MINAC 67180; tip α;
80. AE; 3,75 g; 39 mm; Inv. MINAC 67224; tip β;
81. AE; 3,74 g; 39,5 mm; Inv. MINAC 67225; tip γ;

82. AE; 3,93 g; 37,2 mm; Inv. MINAC 67189; tip γ ;
 83. AE; 3,99 g; 36,5 mm; rupt; Inv. MINAC 67158; tip β ;
 84. AE; 1,12 g; 18 mm; rupt; Inv. MINAC 67193; tip γ ;
 85. AE; 3,25 g; 38 mm; Inv. MINAC 67234; tip α ;
 86. AE; 3,95 g; 46 mm; Inv. MINAC 67213; tip β ;
 87. AE; 4,58 g; 46,2 mm; Inv. MINAC 67208; tip γ ;
 88. AE; 3,03 g; 31 mm; Inv. MINAC 67184; tip β ;
 89. AE; 5,40 g; 43,5 mm; Inv. MINAC 67202; tip α ;
 90. AE; 3,09 g; 44 mm; Inv. MINAC 67205; tip β ;
 91. AE; 3,48 g; 44 mm; Inv. MINAC 67190; tip β ;
 92. AE; 3,50 g; 34 mm; Inv. MINAC 67235; tip α ;
 93. AE; 4,16 g; 39 mm; Inv. MINAC 67227; tip α ;

Adaptate din vârfuri de săgeți de luptă:

94. AE; 2,99 g; 24 mm; cu două muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67218;
 95. AE; 4,39 g; 29,5 mm; cu două muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67216;
 96. AE; 5,44 g; 37 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67230;
 97. AE; 3,46 g; 29 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67157;
 98. AE; 4,38 g; 29 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67233;
 99. AE; 2,11 g; 33,4 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67207;
 100. AE; 1,78 g; 27 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67181;
 101. AE; 3,85 g; 32,5 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67188;
 102. AE; 1,54 g; 25,5 mm; cu trei muchii și fără pinten; Inv. MINAC 67178;
 103. AE; 5,27 g; 39 mm; cu trei muchii și pinten; Inv. MINAC 67204;

Apollonia Pontică ? – vârfuri de săgeți premonetare:

104. AE; 2,30 g; 25,5 mm; trei proeminențe pe una din fețe; SNG, XI, pl.II, nr.23;
 Inv. MINAC 67214;
 105. AE; 1,45 g; 22 mm; striuri convergente pe una din fețe; SNG, XI, pl.II, nr.28;
 Inv. MINAC 67210;

Macedonia-Alexandru al III-lea

106. AE; Ψ ; 16,95 g; 27 mm; tetradrahmă;
 Av: Cap tânăr al lui Herakles spre dreapta;
 Rv: Zeus stând pe tron spre stânga, în mâna dreaptă are o acvilă iar în cea
 dreaptă sceptrul; în partea stângă a câmpului apare sigla Λ și o torță; sub
 tron un kantharos și pe dreapta legenda $\Lambda\Lambda\Xi\Lambda\Delta\text{POY}$; atelier Amphipolis;
 SNG, V⁶², pl.XLIX, nr.2634; Col. particulară Radu Diaconu.

MALUL LACULUI GOLOVIȚA (jud.Constanța)

Histria ? – Vârfuri de săgeți premonetare

107. AE; 3,98 g; 34,5 mm; Inv. MINAC 67174; tip γ ;

⁶² *Sylloge Nummorum Graecorum, V, Ashmolean Museum Oxford, part.III, Macedonia, London, 1976;*

108. AE; 1,77 g; 32,5 mm; Inv. MINAC 67220; rebut;
109. AE; 4,17 g; 33 mm; Inv. MINAC 67232; tip β ;
110. AE; 2,58 g; 34 mm; Inv. MINAC 67141; rebut;
111. AE; 4,66 g; 37 mm; Inv. MINAC 67221; tip γ ;
112. AE; 3,83 g; 33 mm; Inv. MINAC 67183; tip α ;
113. AE; 3,92 g; 46 mm; Inv. MINAC 67186; tip β ;
114. AE; 2,38 g; 36 mm; Inv. MINAC 67144; rebut;
115. AE; 3,06 g; 31 mm; Inv. MINAC 67222; tip α ;
116. AE; 4,79 g; 39,2 mm; Inv. MINAC 67229; tip α ;
117. AE; 4,09 g; 39 mm; Inv. MINAC 67194; tip β ;
118. AE; 3,47 g; 39,5 mm; Inv. MINAC 67143; tip γ ;
119. AE; 4,55 g; 34 mm; Inv. MINAC 67161; tip α ;
120. AE; 6,41 g; 39 mm; Inv. MINAC 67151; tip α ;
121. AE; 3,97 g; 34 mm; Inv. MINAC 67182; tip α ;
122. AE; 5,87 g; 34,5 mm; Inv. MINAC 67192; tip α ;
123. AE; 3,72 g; 38 mm; Inv. MINAC 67198; tip γ ;

Adaptate din vârfuri de săgeți de luptă:

124. AE; 4,88 g; 32 mm; trei muchii și pinten; Inv. MINAC 67185;
125. AE; 5,52 g; 32 mm; trei muchii și pinten; Inv. MINAC 67197;
126. AE; 5,72 g; 39 mm; două muchii și pinten; Inv. MINAC 67198;

Kerkinitis ? – vârf de săgeată premonetar

127. AE; 1,70 g; 19,5 mm; SNG, XI, pl.XXI, nr. 449;
Inv. MINAC 67228;

HISTRIA (jud.Constanța)

Vârfuri de săgeți premonetare

128. AE; 4,51 g; 35,5 mm; Inv. MINAC 67120; găsit în zona sectorului X de pe platou; tip α ;

Adaptate din vârfuri de săgeți de luptă:

129. AE; 3,62 g; 24,5 mm; trei muchii și vârf tăiat; Inv. MINAC 67121; găsită în zona sectorului X;
130. AE; 6,19 g; 38,5 mm; trei muchii și pinten; Inv. MINAC 42082; descoperit în punctul „Movilele Dese”, în necropola tumulară;

Histria – tip CU ROATA

131. AE; 1,04 g; 10 mm;
Av: Roata cu patru spițe;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66938;
132. AE; 2,14 g; 11,5 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66941;

133. AE; 1,52 g; 11 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66946;
134. AE; 0,62 g; 7,5 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66937;
135. AE; 1,12 g; 10 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66942;
136. AE; 1,03 g; 10 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66947;
137. AE; 1,43 g; 12 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Rick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66929;
138. AE; 1,52 g; 10 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66935;
139. AE; 1,02 g; 10 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66936;
140. AE; 1,39 g; 12 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣ[T];
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66928;
141. AE; 0,80 g; 11 mm;
Av: Idem;
Rv: [IΣT];
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66939;
142. AE; 1,28 g; 11 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66940;
143. AE; 0,96 g; 8 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66927;
144. AE; †; 1,33 g; 10 mm;
Av: Cap Apollon cu cunună de lauri spre dreapta;

- Rv: Vultur pe delfin spre stânga IΣT [PIH];
Pick 458 (modul mic); Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 66944;
145. AE; ↑; 3,21 g; 19 mm; rupt;
Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;
Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus [I] Σ TPIH; sub delfin sigla A;
SNG, XI, pl.IX, nr.187; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58242;
146. AE; →; 2,18 g; 11 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; sus IΣTPI [H];
Pick 458 (modul mic); Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58363;
147. AE; →; 1,61 g; 13 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; sus [IΣ TPIH];
Pick 458 (modul mic); Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59228;
148. AE; ↗; 1,91 g; 10 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; sus [IΣ] TP [IH];
Pick 458 (modul mic); Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58259;

Histria – tip Apollon ?

149. AE; ←; 1,50 g; 12 mm;
Av: Cap Apollon spre dreapta ?
Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus [IΣ] TPI;
SNG, XI, pl.VIII, nr.180; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58354;
150. AE; ↗; 1,42 g; 12 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; I[ΣT]P[I];
SNG, XI, pl.VIII, nr.181; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59280;
151. AE; ↓; 1,52 g; 13 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; [IΣTPI];
SNG, XI, pl.VIII, nr.181; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58360;
152. AE; ↘; 2,13 g; 13 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; IΣTPI;
SNG, XI, pl.VIII, nr.181; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59260;
153. AE; ↘; 1,90 g; 11 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; [IΣTPI];
SNG, XI, pl.VIII, nr.181; Inv. ; Col. R.Diaconu; MINAC 58306;
154. AE; ↑; 1,66 g; 11 mm;
Av: Idem;
Rv: idem; IΣTPI;
SNG, XI, pl.VIII, nr.184; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59223;
155. AE; ↘; 1,35 g; 11 mm;

Av: Idem;

Rv: Idem; IΣTPI;

SNG, XI, pl. VIII, nr. 184; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59265;

156. AE; ↓; 1,79 g; 14 mm;

Av: Idem;

Rv: Idem; IΣT[PI];

SNG, XI, pl.VIII, nr.180-184, dar la noi alte detalii ale personajului de pe avers; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59285;

157. AE; ↓; 1,54 g; 11,8 mm;

Av: Idem;

Rv: idem; IΣTPI;

SNG, XI, pl.VIII, nr.184; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58334;

158. AE; ↓; 1,44 g; 11 mm;

Av: Idem;

Rv: Idem; [IΣTPI];

SNG, XI, pl.VIII, nr. 180-184, dar la noi alte detalii ale personajului pe avers; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58332;

Histria-tip Dionysos sau Apollon

159. AE; ?; 1,75 g; 14 mm;

Av: Cap Dionysos sau Apollon laureat spre dreapta;

Rv: Cunună de lauri sau iederă; Sus [IΣTPI];

SNG, XI, pl.IX, nr.205; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58229;

160. AE; ↑; 1,58 g; 12 mm;

Av: Idem;

Rv: Idem; sus IΣTPI; în cunună sigla MΞ;

Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58228;

Histria-tip Helios

161. AE; ↑; 0,96 g; 13,5 mm;

Av: Cap Helios cu cunună de raze spre dreapta;

Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus [IΣTPI];

Pick 464; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58621;

Histria-tip Demetra

162. AE; ←; 2,79 g; 16,2 mm;

Av: Cap Demetra cu văl spre dreapta;

Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus [I]ΣTPI; sub delfin sigla

SNG, XI, pl.IX, nr.202; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 57778;

Callatis-tip Demetra

163. AE; ↓; 5,82 g; 18,5 mm;

Av: Cap Demetra cu coroană de spice și văl spre dreapta; două contramărci – o stea cu 8 raze, Artemis;

Rv: ΔΙ într-o coroană de spice;

SNG, XI, pl.V, nr.91; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58529;

164. AE; ⚡; 3,13 g; 15 mm;

Av: Idem;

Rv: Pe mijloc un spic; sus ΦΙΛ; jos KaΛ[Λ];

L.Ruzicka, Unedierte Münzen von Kallatis, Berlin, 1913, p.8, nr.206a;

Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58178;

Tomis-tip Zeus

165. AE; †; 2,42 g; 14 mm;

Av: Cap Zeus spre dreapta;

Rv: Două stele cu câte șase raze fiecare; jos TOMI; seria I-a;

Pick-Regling nr. 2465; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.28, nr.68;

Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 59443;

166. AE; ⚡; 3,01 g; 15 mm;

Av: Idem;

Rv: Idem;

Pick-Regling nr. 2465; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.28, nr.68;

Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58468;

167. AE; ?; 1,99 g; 11 mm;

Av: Idem;

Rv: Protome de cai spre dreapta, deasupra două stele cu câte șase raze;

Pick-Regling nr. 2461; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.27, nr.60;

Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 58686;

ISACCEA și împrejurimi (jud.Tulcea)

Tomis-tip Hermes

168. AE; ⚡; 1,87 g; 12 mm;

Av: Cap Hermes cu petasos spre dreapta;

Rv: Caduceu, de o parte și de alta a acestuia legenda TO/M[I];

Pick nr. 2430; SNG, XI, pl.XIII, nr.283, fără nici o siglă; Col. particulară;

Callatis-tip Atena

169. AE; ⚡; 4,25 g; 15 mm;

Av: Cap Athena cu coif corintian spre dreapta;

Rv: Spic și măciucă, între ele KAΛΛΑ;

SNG, IX, pl.VIII, nr. 206-208, dar fără nume de magistrați; Col. particulară;

IZVOARELE (jud.Constanța)

Histria-tip Apollon

170. AE; ⚡; 2,70 g; 16 mm;

Av: Cap Apollon laureat spre dreapta; contramarcă Hermes cu petasos;

Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus ΙΣΤΡΙΑ[H]; jos XAI;

Găsită pe plaja Dunării în anul 1999; SNG, XI, pl.IX, nr.190; Inv. MINAC 59149;

JURILOVCA (jud. Tulcea)

Histria-tip cu roata

171. AE; 3,58 g; 15 mm;
Av: Roata cu patru spițe;
Rv: I[Σ]T;
Pick nr. 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67391;
172. AE; 2,76 g; 14 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick nr.531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67244;
173. AE; 0,96 g; 8,2 mm;
Av: Idem;
Rv: IΣT;
Pick nr. 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67246;
174. AE; 1,09 g; 10 mm;
Av: idem;
Rv: IΣT;
Pick nr. 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67245;
175. AE; 0,81 g; 8,2 mm;
Av: idem;
Rv: [IET];
Pick nr. 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67247;
176. AE; 3,19 g; 15 mm;
Av: idem;
Rv: I[Σ]T;
Pick nr. 531; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67243;

Histria-tip Zeul fluvial

177. AE; ⚡; 2,44 g; 10 mm;
Av: Capul zeului fluvial văzut din față;
Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus IΣTPI;
Obs.: imaginea de pe avers deplasată spre dreapta;
Pick nr. 468; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67394;
178. AE; ⚡; 2,21 g; 10,5 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; [I]ΣT[PI];
Obs.: idem;
Pick nr. 468; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67395;
179. AE; ↓; 2,80 g; 14 x 10,5 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem; [I]ΣTPI;
Pick nr. 468; Col. R.Diaconu; Inv. MINAC 67411;

MANGALIA (jud.Constanța)

Tomis ?

180. AE; ?; 6,77 g; 18,7 mm;
Av: Două contramărci-roata cu 8 spițe și cealaltă ilizibilă -;
Rv: Ilizibil;

Inv. MINAC 51443;

OSTROV (jud. Constanța)

Tomis-tip Marele Zeu

181. AE; ?; 5,87 g; 24 mm;

Av: Cap Marele Zeu spre dreapta, cu trei contramărci – Helios, Hermes și Athena;

Rv: Ilizibil, cu o contramarcă greu de descifrat;

C. Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p. 24, nr. 20; Inv. MINAC 1314;

Tomis-tip Apollon

182. AE; ⚡; 2,35 g; 18 mm;

Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;

Rv: Trepied; [TOMI];

Pick-Regling nr. 2406; C. Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p. 21, nr. 1;

Descoperită în anul 1960; Inv. MINAC 1255;

Callatis-tip Apollon

183. AE; †; 7,81 g; 23 mm;

Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;

Rv: Trepied, spic; KAAΛ/TIANQN/ETIXA;

Pick nr. 230; Inv. MINAC 66735;

PECINEAGA (jud. Constanța)

Callatis-tip Dionysos

184. AE; †; 5,45 g; 21 mm;

Av: Cap Dionysos spre dreapta cu coroană de iederă; două contramărci ?;

Rv: Cunună de iederă; [KAAΛATI];

SNG, XI, pl. IX, nr. 74-79 tip general; Inv. MINAC 9756;

Callatis-tip Athena

185. AE; †; 1,43 g; 13,2 mm;

Av: Cap Athena cu coif corintian spre dreapta;

Rv: Scut, măciucă, tolă, arc; KAAAT/IANQN;

L. Ruzicka, Unedierte Münzen von Kallatis, 1913, p. 11, nr. 267 b;

Col. I. Țințu; Inv. MINAC 512;

186. AE; →; 2,03 g; 15 mm;

Av: Idem;

Rv: Măciucă spre stânga, spic spre dreapta; sus literă neclară, iar la mijloc

KAAΛ;

Pick nr. 236; C. Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p. 12, nr. 23;

Donată de C. Mușat din com. Peceneaga; Inv. MINAC 483;

PĂDURENI (jud. Tulcea)

Histria ? – Vârfuri de săgeți premonetare

187. AE; 5,09 g; 49 mm; Inv. MINAC 66847; tip β ;
 188. AE; 6,76 g; 41 mm; Inv. MINAC 66846; tip γ ;

RĂZBOIENI (jud.Tulcea)

Histria ? – Vârfuri de săgeți premonetare

189. AE; 3,48 g; 35 mm; Inv. MINAC 67117; tip γ ;
 190. AE; 4,01 g; 34,5 mm; Inv. MINAC 67118; tip α ;
 191. AE; 3,91 g; 36 mm; Inv. MINAC 67119; tip α ;

Adaptat din vârf de săgeată de luptă:

192. AE; 3,01 g; 48,5 mm; trei muchii, fără pinten, vârf tăiat, Inv. MINAC 67116;
 RĂZOARE (jud.Constanța)
 Tomis ?
 193. AE; ?; 7,21 g; 24,5 mm;
 Av: Trei contramărci din care doar una lizibilă-Demetra-;
 Rv: Contramarcă-Apollon ?-;
 Inv. MINAC 64386;

SINOE (jud.Constanța)

Histria-tip Apollon

194. AE; $\leftarrow$; 5,58 g; 17 mm;
 Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;
 Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus [ΙΣΤΡΠΗ];
 Pick nr. 458 (modul mare); Inv. MINAC 66983;
 Tomis-tip Demetra
 195. AE; $\downarrow$; 3,60 g; 15,5 mm;
 Av: Cap Demetra cu coroană de spice și văl spre dreapta;
 Rv: Spic între două stele, la mijloc TO/MI;
 Pick-Regling nr. 2487; Inv. MINAC 64559;

Mesembria

196. AE; $\swarrow$; 5,59 g; 19 mm;
 Av: Personaj cu coif thracic spre dreapta;
 Rv: Un scut oval celtic; în exteriorul său METAM/BPIANQN;
 SNG, XI, pl.X, nr. 229-230; Col. Particulară;
 Olbia
 197. AE; $\downarrow$; 5,54 g; 22 x 19,5 mm;
 Av: Capul zeului fluvial spre dreapta;
 Rv: Gorithos și sceptru; în stânga sigla IK; în dreapta OABIO;
 SNG, XI, pl.XVIII, gr. II-a, nr.371; a. 330-250 a.Chr.; Col. particulară;

SLAVA CERCHEZĂ (jud. Tulcea)

Histria-tip cele două capete inversate

198. AE; Drahmă;

Av: Cele două capete inversate (↑↓);
 Rv: Vultur pe delfin spre stânga; sus ΙΣΤΠΙΗ; jos Α;
 Pick nr. 416; SNG, IX, pl.IX, nr. 238;
 Descoperită în împrejurimile localității; Col. particulară I.Mihailov;

TÂRGUȘOR 8jud. Constanța)

Histria-tip cele două capete inversate

199. AE; ⚭; 4,89 g; 15,5 mm; Drahmă;
 Av: Cele două capete inversate (↑↓);
 Rv: Vultur pe delfin spre dreapta; sus ΙΣΤΠΙ;
 Descoperită la periferia sectorului zootehnic;
 SNG, IX, pl.VIII, nr.226; Col. particulară L.Gramă;

Histria-tip cu roata

200. AE; 2,35 g; 15 mm;
 Av: Roata cu patru spițe;
 Rv: [ΙΕΤ];
 Descoperită în apropierea sectorului zootehnic;
 Pick nr.531; Col. particulară L.Gramă;

Histria-tip Apollon

201. AE; ?; 3,19 g; 16 mm;
 Av: Cap Apollon laureat spre dreapta; Contramarcă ?;
 Rv: Ilizibil;
 Descoperită la sectorul zootehnic în punctul „Cărmidăriei”;
 Pick nr. 458; SNG, IX, pl.IX, nr.189-193, tip general, după avers; Inv. MINAC 64642;

TUFANI (jud. Constanța)

Tomis-tip Zeus

202. AE; ⚭; 3,51 g; 13 mm;
 Av: Cap Zeus cu bantă spre dreapta;
 Rv: Spic între două stele; TO/MI;
 Pick-Regling nr. 2493; Inv. MINAC 65328;

VISTERNA (jud.Tulcea)

Tomis ?

203. AE; ?; 4,09 g; 20 mm;
 Av: Două contramărci – Roata, Ilizibilă -;
 Rv: Ilizibilă;
 Donată în anul 1960; Inv. MINAC 1175;

DOBROGEA PASSIM

Callatis-tip Herakles

204. AE; ⚭; 3,25 g; 17 mm;
 Av: Capul lui Herakles tânăr cu taenia;

Rv: Măciucă, tolă cu săgeți; [K]ΑΛΛΑΤΙ[Α];
SNG, XI, pl.V, nr.93; Col. Canarache; Inv. MINAC 3561;

Callatis-tip Artemis

205. AE; ↑; 2,80 g; 12 mm;
Av: Artemis spre dreapta;
Rv: Aripă; ΚΑΛΛΑ; ΠΥΡΚΟΥ;
SNG, XI, pl.V, nr.96; Col. V.Panțu; Inv. MINAC 47967;
206. AE; →; 3,36 g; 14,2 mm;
Av: Artemis spre dreapta, arc și aripă la umăr;
Rv: Arc; ΚΑΛ; jos ΕΥΚΛΕ;
SNG, XI, pl.V, nr.97; Col. Anton; Inv. MINAC 1146;

Tomis-tip Apollon

107. AE; ↑; 5,40 g, 23 mm;
Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;
Rv: Tripod pe centru; ΤΟ/ΜΙ;
Pick-Regling nr. 2406; Inv. MINAC 778;

Tomis-tip Marele Zeu

208. AE; ↑; 2,53 g; 13,3 mm;
Av: Cap Marele Zeu spre dreapta;
Rv: Două protome de cai spre dreapta; sus [ΤΟ]; la bază [ΦΙ];
Pick-Regling nr. 2452; Inv. MINAC 62;
209. AE; ↑; 2,40 g; 12,5 mm;
Av: Idem;
Rv: Idem, doar că la bază ΦΙ;
Pick-Regling nr. 2452; Inv. MINAC 77;
210. AE; ↗; 3,40 g; 17 mm;
Av: Cap Marele Zeu diademat spre dreapta;
Rv: Două protome de cai spre dreapta; deasupra lor două stele; jos ΤΟΜΙ;
SNG, XI, pl.XIII, nr.277; Inv. MINAC 37;

Tomis-tip Zeus

211. AE; ↑; 1,73 g; 12 mm;
Av: Cap Zeus spre dreapta;
Rv: Două stele cu 6 raze; jos ΤΟΜ; seria a II-a;
Pick-Regling nr. 2465; C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.28, nr.68;
Col.Anton; Inv. MINAC 72;
212. AE; ↗; 2,90 g; 14,4 mm;
Av: Cap laureat spre dreapta;
Rv: Două stele; între ele ☉; dedesubt ΤΟΜΙ;
Pick-Regling nr. 2467; SNG, XI, nr.306; Col. V.Canarache; Inv. MINAC 7850;

Tomis-tip Marele Zeu

213. AE; ↑; 8,44 g; 25,2 mm;

Av: Cap Marele Zeu spre dreapta, patru contramărci – Hermes, Helios, Demetra, Athena – (capul lui Hermes este peste cel al lui Helios);
Rv: Interiorul șters, pe exterior coroană de stejar;
C.Moisil, Colecțiunea Numismatică, 1912, p.24, nr.72; Inv. MINAC 1351;

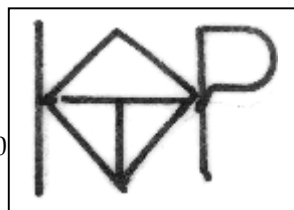
Gorgyppia

214. AE; →; 6,12 g; 20 mm;

Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;

Rv: Fulgere pe tron; thyrs pe tripod;

ΓΟΡ/ΓΙΠ/ΠΕ/ΩΝ; în stânga sigla ΜΞ; în dreapta sigla; SNG, XI, pl.XXVIII, nr. 620; Inv. MINAC 800

Macedonia – Filip al II-lea

215. AV; ↑; 7,51 g; 17 mm; stater;

Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;

Rv: personaj masculin în bigă trasă de doi cai; în exergă +ΙΛΙΓΓ·Υ; sub picioarele cailor din față un trident;

SNG, Danish⁶³, pl.13, nr. 524; a.359-336, atelier incert; SNG, V, pl.XLV, nr.2447; a.359-336: atelier în Macedonia; Inv. MINAC 6001;

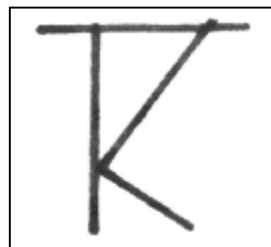
CITIUM (CALLATIS) ? – Alexandru al III-lea

216 AV; stater;

Av; Capul Athenei în profil spre dreapta, cu coif corintian, împodobit cu un penaj bogat și decorat cu un șarpe încolăcit;

Rv: Nike în picioare, văzută din față, îmbrăcată într-un chiton lung, ține o coroană în mâna dreaptă, iar în mâna stângă un stylis ca trofeu naval; sub aripă în partea stângă monograma V; în câmp stânga monograma K; în dreapta legenda ΑΛΕΞΑΝΑΡΟΥ;

M.J.Price, p.385 ?; Citium ?; a.325-300 ?; Col. particulară;

Geto-dacică – tip Vârteju-București

217. AR; ↑; 7,40 g; 23 mm;

Av: Capul lui Zeus foarte mult schematizat, redat printr-o combinație de linii și ovale, spre dreapta, cu nasul sub forma unei linii, părul sub forma unor linii înclinate spre stânga, gura ca o globulă;

Rv: Cal foarte mult schematizat și călărețul sub forma a trei globule;

C.Preda, pl. XLIV, p.528, nr.2-4; p.220, nr. 32-34;

Inv. MINAC;

⁶³ *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and medals Danish National Museum;*

ADDENDA

CONSTANȚA (jud. Constanța)⁶⁴

Callatis-tip Apollon

218. AE; ♂; 11,20 g; 28 mm; găurită;
 Av: Cap Apollon laureat spre dreapta;
 RV: Trepied; KAΛΛA/TIANQN;
 Pick nr. 227; Inv. MINAC 14070;

IZVOARELE (jud. Constanța)

Mesembria – tip Dionysos

219. AE; ♂; 6,69 g; 20 mm;
 Av: Cap tânăr Dionysos cu coroană de iederă spre dreapta;
 Rv: Ciorchine de struguri cu capăt de vrej; [MEΣAM/BPIANQN];
 I. Karayotov, *Le Monnayage de Mesembria*, Burgas, 1992, p.47;
 Inv. MINAC 59144;

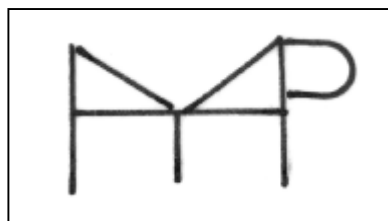
DOBROGEA, *passim*

Macedonia – tip Alexandru al III-lea

220. AR; ♀; tetradrahmă; 15,80 g; 25 mm;
 Av: Cap Herakles tânăr spre dreapta;
 Rv: Zeus stând pe tron spre stânga, în mâna dreaptă are o acvilă iar în dreapta sceptrul; în partea stângă a câmpului apare un corn al abundenței; pe dreapta legenda AΛEEANΔPOY; atelier Amphipolis;; an 336-323 a.Chr.; SNG, V, pl. XLVIII, nr. 2573; Col. particulară;

Babylon – tip Alexandru al III-lea

221. AV; stater;
 Av: Cap Athena în profil spre dreapta, cu coif corintian împodobit cu un panaj bogat și decorat cu un șarpe încolăcit;
 RV: Nike în picioare, văzută din față, îmbrăcată într-un chiton lung, ține o coroană în mâna dreaptă iar în cea stângă un stylis ca trofeu naval; în stânga sigla MI; în dreapta jos ↓; în dreapta legenda AΛEEANΔPOY; Col. particulară;
 M.J.Price, p.477, nr. 3748, p.602; atelier Babylon; a.311-305 a.Chr.

⁶⁴ Moneda a fost deja menționată parțial, fiind descoperită într-un mormânt datat la sfârșitul epocii elenistice; vezi M.Bucovală, *Pontica*, 8(1975), p.386-387.

68

70

71

12

118

117

86

87

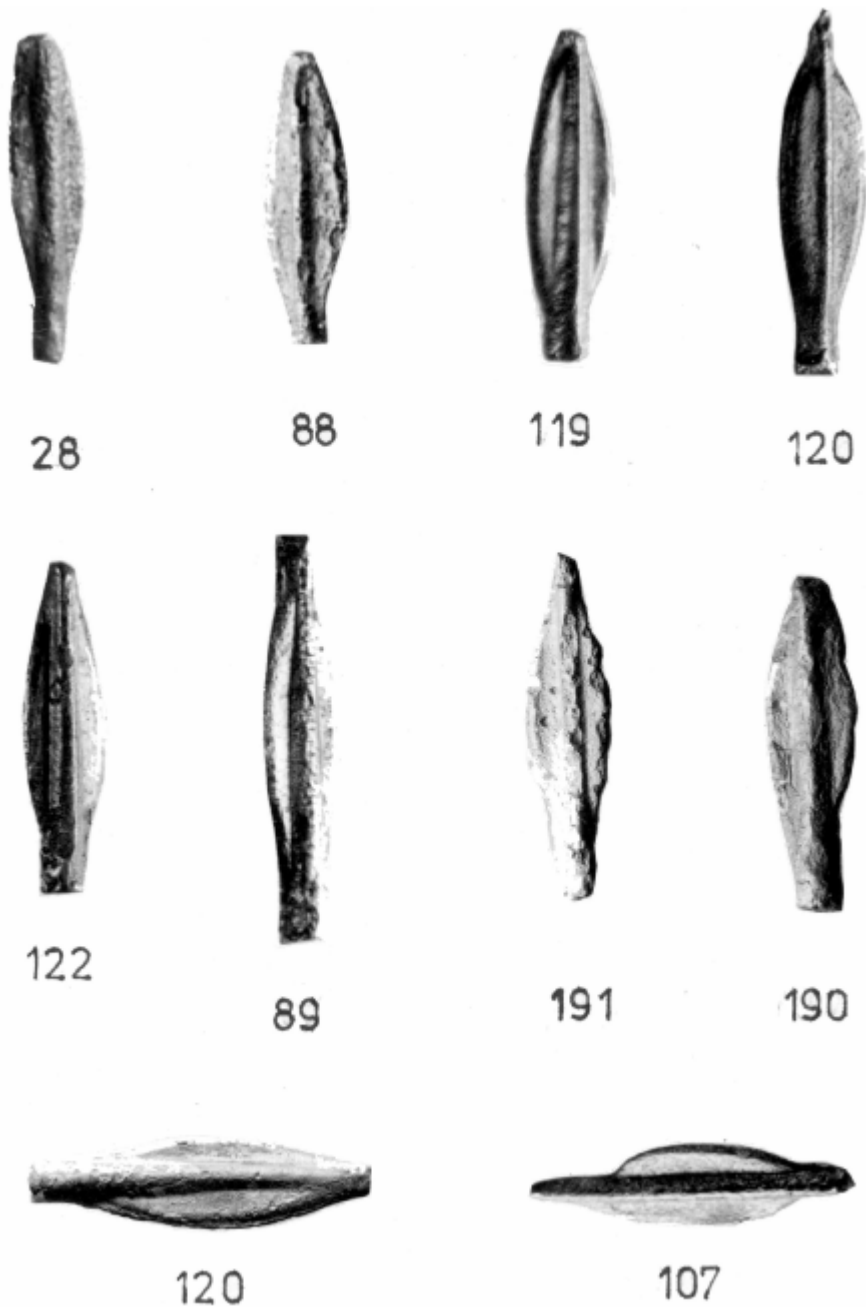

187

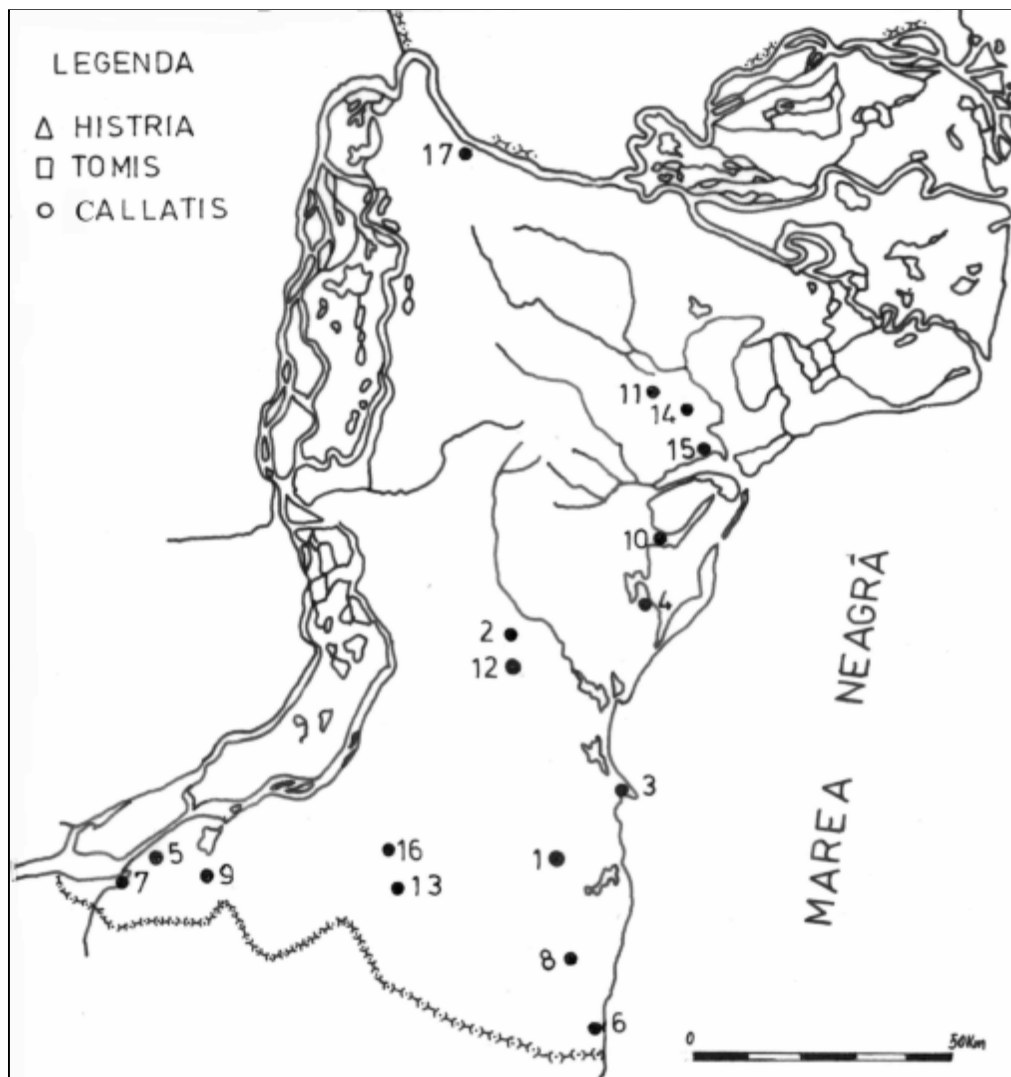

189

PL.I - Vârfuri de săgeți premonetare descoperite în Dobrogea

PL. II - Vârfuri de săgeți premonetare descoperite în Dobrogea

PL. III - Harta descoperirilor monetare grecești, macedonene
și geto-dacice din Dobrogea

1. BARAGANU ○□Δ ; 2. CHEIA Δ ; 3. CONSTANTA Δ□ ; 4. HISTRIA ○□Δ ;
5. IZVOARELE Δ ; 6. MANGALIA□ ; 7. OSTROV ○○ ; 8. PECINEAGA ○ ;
9. RAZOARE □ ; 10. SINOIE Δ□ ; 11. SLAVA CERCHEZA Δ ;
12. TARGUSOR Δ ; 13. TUFANI □ ; 14. VISTERNA □ ; 15. JURILOVCA Δ ;
16. DELENI Δ ; 17. ISACCEA ○○ ;

62

33

29

34

126

103

104

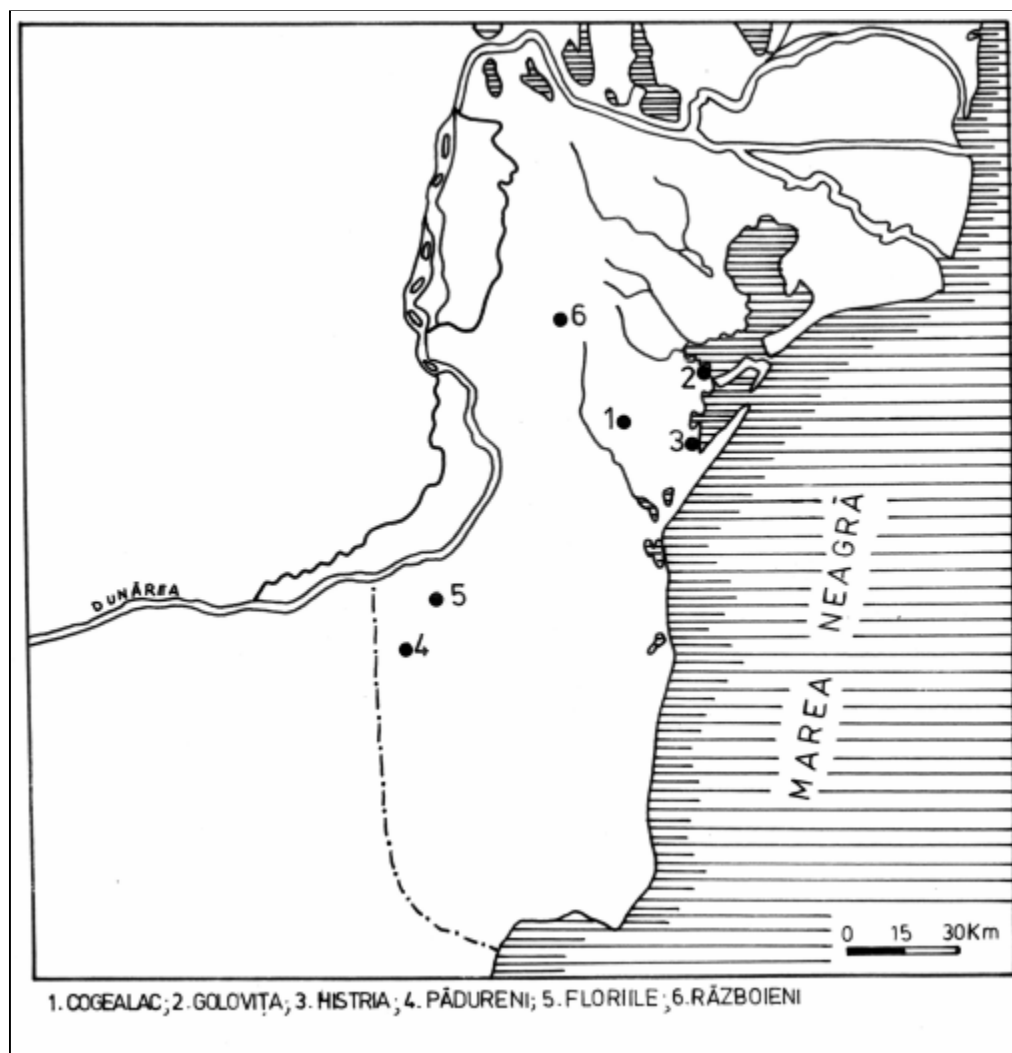

105

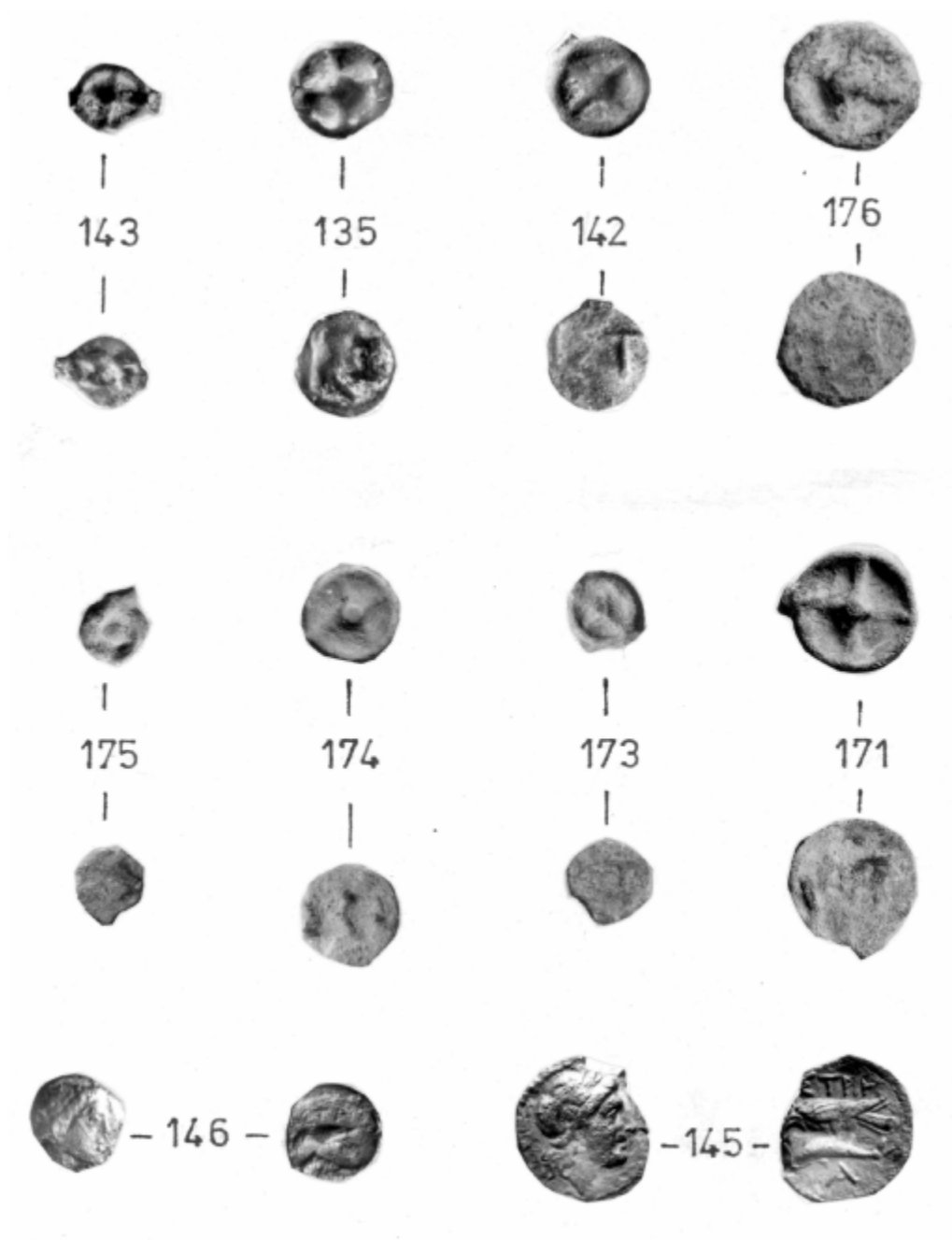

127

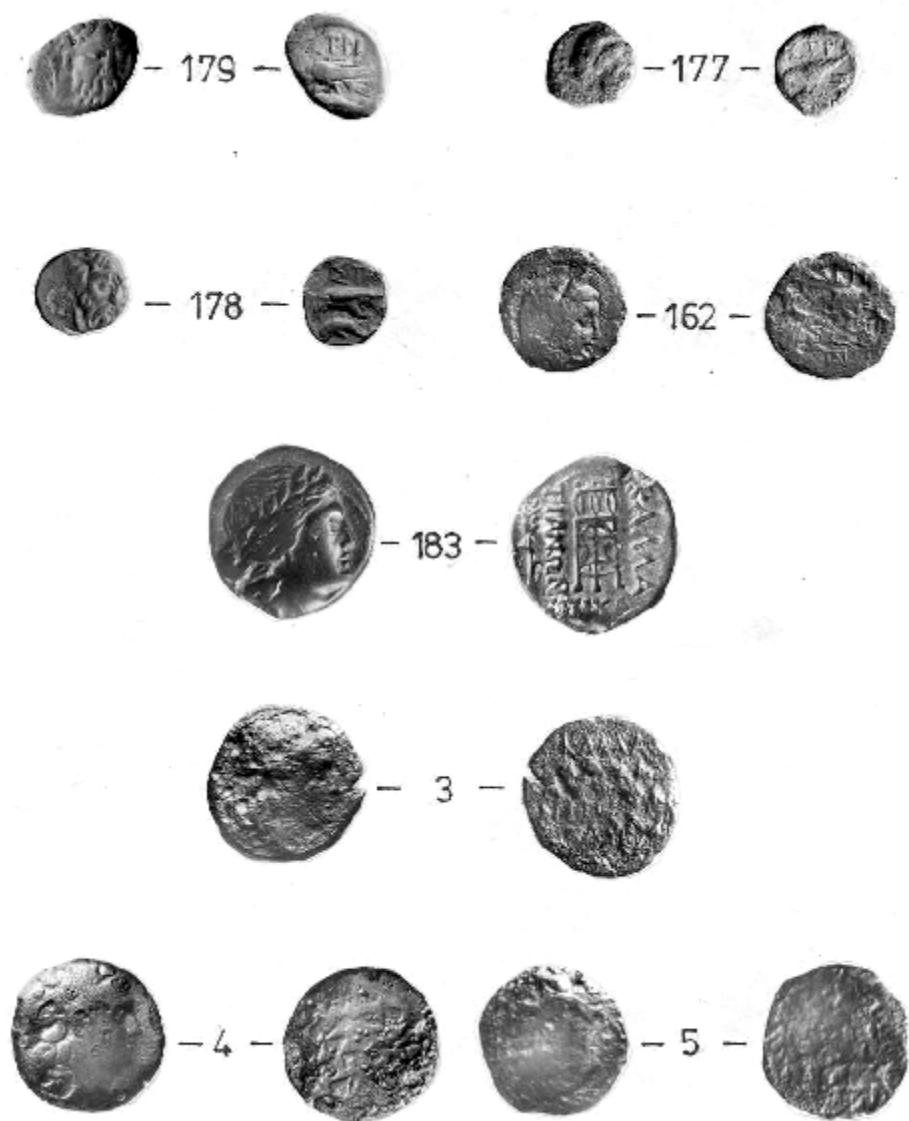
PL. IV - Vârfuri de săgeți premonetare descoperite în Dobrogea

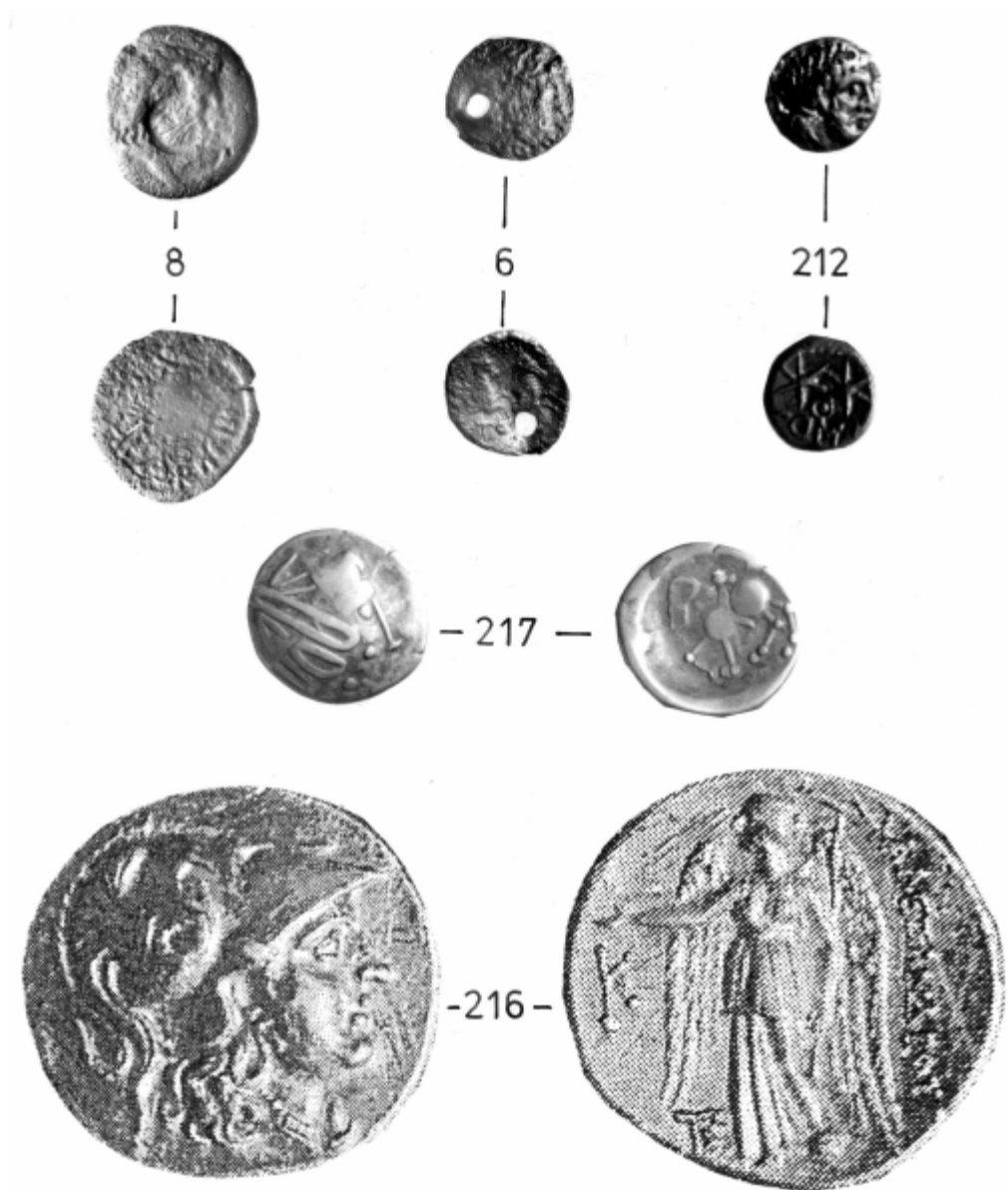
PL. V - Harta descoperirilor de vârfuri de săgeți premonetare din Dobrogea

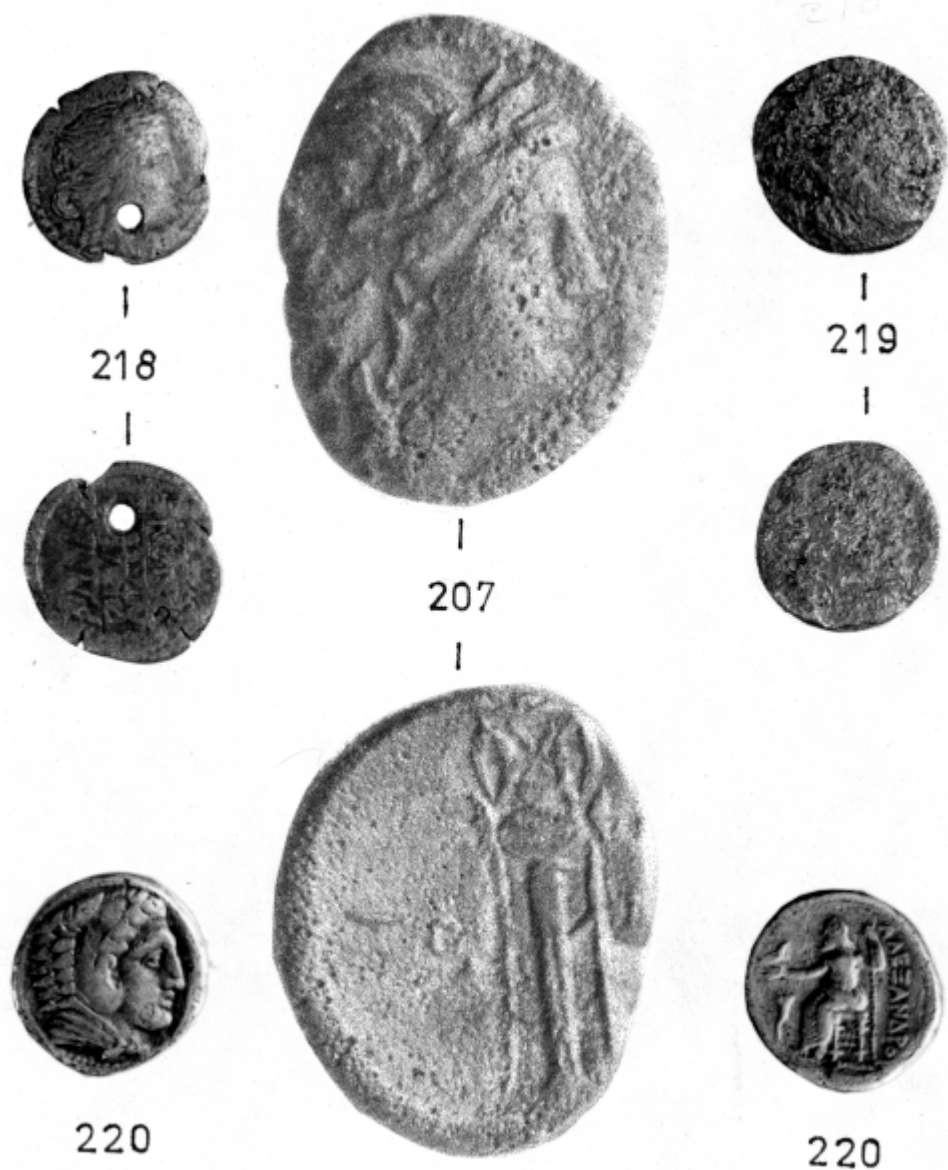
PL. VI - Emisiuni monetare histriene descoperite în Dobrogea

PL. VII - Emisiuni monetare histriene și callatiene
descoperite în Dobrogea

PL. VIII - Emisiuni monetare tomitane, geto-dacice și macedonene descoperite în Dobrogea

PL. IX - Emisiuni monetare de Tomis, Callatis, Mesembria și Macedonia
descoperite în Dobrogea

215

PL. X - Stater Filip al II-lea descoperit în Dobrogea

VORMÜNZ- UND MÜNZENFUNDE IN DER DOBRUDSCHA (JH. 6 - 1 V. CHR.)

Zusammenfassung

Die Münzenfunde der letzten Jahre in der Dobrudscha haben uns die Gelegenheit geboten, das vorliegende Studium durchzuführen, in dem wir uns vornehmen, eine aufschlußreiche Gruppe zu besprechen, einerseits die Vormünzzeichen, andererseits die griechischen, makedonischen, geto-dakischen Münzen, die auf den hiesigen Märkten als Münzprägungen anwesend waren. Dieses reiche Münzenmaterial wurde mittels mehrerer Quellen gesammelt u. zw.: systematische Ausgrabungen, Zufallsfunde und „Blättern“ in Privatsammlungen. Übrigens stammt ein Großteil der Münzen unseres Katalogs aus Privatsammlungen, die noch bestehen oder von dem Museum in Constanța aufgekauft wurden. Dabei wurden auch alle möglichen Angaben registriert, die sich auf Herkunft, Fundumstände u.s.w. beziehen. Die 221 Vormünzzeichen und Münzen (griechische, makedonische, geto-dakische) werden eingehend besprochen. Es wird weitgehend die Frage der Vormünzzeichen-Pfeilspitzen behandelt, besonders was den Beginn ihres Gießens betrifft. Für diesen wird entweder die Hälfte des 6. Jh. v. Chr. oder sogar das letzte Jahrzehnt der ersten Hälfte desselben Jahrhunderts vorgeschlagen. Die Münzprägungen gehören zu folgenden griechischen Zentren: Histria, Tomis, Kallatis, Olbia, Messembria und Gorgyppia. Die makedonischen Prägungen sind aus Gold (Stater) und Silber (Tetradrahmen) von Phillip II. und Alexander III. Zuletzt werden auch zwei geto-dakische Prägungen vom Typ Vârteju – Bukarest besprochen, die der zweiten Etappe der geto-dakischen Prägestätte arteigen sind. Die Funde decken einen Großteil des Gebiets zwischen Donau und Schwarzem Meer und sind für die Zustände des lokalen Münzwesens in den Jh. 6 -1 v.Chr. bezeichnend.

In der vorliegenden Arbeit haben wir versucht, ohne unbedingt die Vielfältigkeit der Fragen, die aus der Erforschung des Vormünz- und Münzenmechanismus auf den lokalen dobrudschanischen Märkten erfolgen, lösen zu wollen, verschiedene Aspekte des Eindringens dieser Bezugsinstrumente ins einheimische Milieu aufzugreifen, einige Neufunde in schon bekannten Zentren zu registrieren.

Tafeln

- Taf. I. In der Dobrudscha aufgefundene Vormünz-Pfeilspitzen.
- Taf. II. In der Dobrudscha aufgefundene Vormünz-Pfeilspitzen.
- Taf. III. Karte der griechischen, makedonischen und geto-dakischen Münzenfunde in der Dobrudscha.
- Taf. IV. In der Dobrudscha aufgefundene Vormünz-Pfeilspitzen.
- Taf. V. Karte der Funde von Vormünz-Pfeilspitzen in der Dobrudscha.
- Taf. VI. In der Dobrudscha aufgefundene Münzprägungen.

- Taf. VII. In der Dobrudscha aufgefundenene histrianische und kallatianische Münzprägungen.
- Taf. VIII. In der Dobrudscha aufgefundenene tomitanische, geto-dakische und makedonische Münzprägungen.
- Taf. IX. In der Dobrudscha aufgefundenene Münzprägungen von Tomis, Kallatis, Messembria und Makedonien.
- Taf. X. In der Dobrudscha aufgefunder Stater von Phillip II.

SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA ARIEI DE DIFUZARE A MONEDELOR AUTONOME EMISE DE CALLATIS ȘI TOMIS¹

Gabriel TALMAȚCHI

În ansamblul eforturilor ample depuse în ultimii ani în cercetarea activității atelierelor monetare grecești în perioada autonomă, se înscrie și demersul nostru, care prin repertorierea descoperirilor de interes până la acest moment, poate conduce la o cunoaștere mai profundă a diferitelor aspecte economice și monetare manifestate pe un areal mai larg.

De asemenea, îmbogățirea numărului de descoperiri monetare prin intermediul săpăturilor arheologice, cercetărilor de suprafață și a identificărilor întâmplătoare, a întregit tabloul difuziunii acestor emisiuni în spațiul cercetat. Trebuie spus că, în mod evident, nu avem siguranța receptării totalității descoperirilor existente, dar în contextul dat, credem că beneficiem de un eșantion relevant, concluziile și observațiile având la bază o populație monetară consistentă.

În cadrul celor două repertorii sunt prezente descoperiri atât din teritoriul dintre Dunăre și Mare, cât și de la nord de fluviu, adăugându-se informații inedite, enumerarea făcându-se în ordine alfabetică pentru fiecare centru emitent.

Începuturile Callatidei sunt considerate, din perspectiva descoperirilor arheologice, nu mai vechi de sfârșitul secolului V a.Chr.², dar debutul activității atelierului monetar se manifestă abia de la jumătatea³ sau cea de a doua parte a secolului IV a.Chr.⁴ S-a emis în etalon eginetic și persic, ultimul fiind binecunoscut și pentru alte ateliere monetare din bazinul Pontului Euxin de la sfârșitul secolului IV a.Chr.⁵. Primele monede au fost cele din argint, prezentând

¹ Nu am tratat monedele de aur și argint tip Alexandru al III-lea, Lysimach bătute de atelierele monetare analizate, pentru motive bine individualizate și observate de C.Preda; vezi *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p.84;

² C.Preda, *Istro-Pontica*, 2001, p.111;

³ O.Iliescu, în *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p.45;

⁴ Gh.Poenaru-Bordea, *ibidem*, p.61; A.Avram, *Inscriptions grecques et latines de Scythie Mineure, III, Callatis et son territoire*, Paris-București, 1999, p.76; *Istoria românilor I. Moștenirea tipurilor îndepărtate*, București, 2001, p.566 (în continuare *Istoria românilor*);

⁵ *Ibidem*; Gh.Poenaru-Bordea, *loc.cit.*, p.60;

trei nominaluri⁶, producerea lor fiind probabil sistată la sfârșitul secolului IV a.Chr.⁷ sau către anul 280 a.Chr.⁸. Odată cu jumătatea secolului III a.Chr. începe seria de monede de bronz ce nu dețin o cronologie amănunțită, ci aprecieri globale și generale⁹, dar cu o răspândire semnificativă în interiorul comunităților locale.

Pentru această monetărie au fost cartate un număr de 34 de localități, cu descoperiri ce pot fi încadrate cronologic în intervalul 330-72/71 a.Chr.¹⁰, majoritatea lor (79,41%) fiind din Dobrogea, mai mult în jumătatea sudică și mai puțin în cea nordică. În acest sens destul de bine reprezentată este zona litorală delimitată de Mangalia și Constanța și mai puțin spre imediata parte interioară a regiunii (35,29%). Atrage atenția și linia Dunării cu 32,35% din totalul localităților și mai puțin centrul Dobrogei cu doar 5,88%. După litoral, colțul de sud-vest al teritoriului, pe Dunăre, se remarcă printr-un număr semnificativ de piese și descoperiri, în apropiere de Silistra, ceea ce ar putea trăda o eventuală direcție comercială și economică de interes aparte pentru polisul callatian în perioada secolelor IV-I a.Chr. (20,58%).

Se remarcă numărul mic al monedelor de argint autonome ale cetății tip Herakles; cunosc până în acest moment din descoperiri 8 astfel de emisiuni, 6 izolate și două în tezaure. Totuși putem presupune că producerea lor a fost semnificativă cantitativ și pentru moment, poate, puțin receptată în descoperiri arheologice dar, destul de prezente în cele întâmplătoare așa cum am constatat noi, în colecții particulare. Așa cum se poate observa și din harta descoperirilor, un număr mic de piese au ajuns la nord de Dunăre (26,47%), dacă facem abstracție de un tezaur descoperit la Poiana și compus tot din emisiuni de bronz, unicul descoperit în mediu geto-dacic. În general, contextul arheologic al monedelor callatiene corespunde secolelor II-I a.Chr., atunci când Histria deja nu mai juca un rol important în schimburile cu populația locală¹¹, balanța înclinându-se în favoarea Callatidei.

Sunt cunoscute un număr total de 5 tezaure, 3 compuse numai din monede callatiene, iar celelalte în asociere cu emisiuni ale altor cetăți. Tezaurul deja menționat de la Poiana (jud. Galați) deține două sau trei monede tip Apollon cu urme ale unei pelicule subțiri de aur¹², ceea ce ne oferă și o imagine mai puțin plăcută, dar concretă, o fațetă a politicii economice callatiene desfășurată în raporturile cu populația locală.

Revenind la descoperirile izolate, pot fi enumerate ca tipuri în ordinea numărului de piese Apollon, Atena, Dionysos, Demetra și Herakles, iar cea mai comună contramarcă este cea cu Artemis.

Tomis a fost întemeiat probabil către mijlocul¹³ sau în a doua jumătate a

⁶ Idem, *Viața economică în Pontul Stâng în epoca elenistică în lumina izvoarelor arheologice*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1978, p.15;

⁷ O.Iliescu, *loc.cit.*, p.45;

⁸ Gh.Poenaru-Bordea, *loc.cit.*, p.61;

⁹ C.Preda, *op.cit.*, p.76;

¹⁰ *Istoria românilor*, p.568;

¹¹ E.Oberländer-Tirnovanu, *Pontica*, 11(1978), p.66;

¹² S.Teodor, M.Nicu, S.Țau, *Thraco-Dacica*, 8(1987), 1-2, p.136;

¹³ C.Preda, *loc.cit.*, p.113;

secolului VI a.Chr.¹⁴ și a avut funcția de *emporium* până spre jumătatea secolului III a.Chr.¹⁵, atunci când se deschide și atelierul monetar. Au fost emise până în anii 72/71 a.Chr.¹⁶ variate emisiuni de bronz, cu o cronologie bine constituită și o claritate valabilă în general, stabilită de K.Regling¹⁷.

Pentru această monetărie au fost cartate un număr de 22 de localități, cu descoperiri încadrate cronologic în intervalul 260/250-72/71 a.Chr. Din nou Dobrogea deține cel mai mare număr de descoperiri (59,09%), ele fiind aliniate de-a lungul Dunării și a litoralului Mării Negre. De data aceasta, spre deosebire de ceea ce se întâmpla cu monedele callatiene, nu identificăm concentrări ale descoperirilor, nici măcar în spațiul de rezonanță tomitan. La nord de Dunăre asistăm la aceeași puținătate a lor în descoperiri, spre vest limite fiind Curtea de Argeș, iar spre nord-est Tyras, cu doar 40,9%. Această situație nefastă poate fi explicată, parțial prin datele pe care le oferă săpăturile arheologice executate în Parcul Catedralei în anii 1971-1974. Astfel, s-a observat, în special pentru secolul III a.Chr. la Tomis, o perioadă de regres explicată prin reducerea drastică a zonei locuite a orașului¹⁸, care se va corecta în secolele următoare. Totuși, prezența monedelor tomitane la nord de Dunăre atestă o atenție acordată de *polis* pentru crearea sau dezvoltarea unor relații economice și politice cu comunitățile autohtone, mai ales de-a lungul văilor unor râuri importante. Ca și la Callatis apar pe monede contramărci (în proporție de 95% pe avers), cel mai des pe cele de tipul Marelui Zeu/Acvilă într-o cunună de stejar. Mai mult, uneori se practica suprapunerea contramărcilor și de câte două ori, cu două contramărci. Pe ele apar, în funcție de numărul de prezențe, Athena, Helios, Hermes, Demetra, Apollon, roata cu patru spițe.

Așa cum de altfel se cunoaște, moneda de bronz avea o putere financiară limitată și circula doar pe piața locală¹⁹, argintul și aurul fiind de obicei căutate în tranzacțiile epocii. Totuși moneda de bronz a atras interesul autohtonilor, apropiind cele două lumi, continuându-se politica histriană cu efecte pe termen lung. Evident că din când în când, și în special în secolele III-I a.Chr., s-au manifestat în relațiile greco-autohtone evoluții divergente ce afectau parțial relațiile existente, dar aceste situații erau doar etape episodice, revenindu-se la reluarea și intensificarea contactelor comerciale de pe poziții în care „importul/exportul” erau dorite de cele două părți. Pe acest fond moneda se manifestă ca un instrument privilegiat al comerțului, uneori valoarea emisiunii asigurând și supremația comercială a cetății²⁰, competitivitatea fiind impresionantă. De asemenea, penetrarea de către negustorii greci a teritoriilor din nordul Dunării a impulsionat evoluția societății autohtone și crearea de premise pentru ivirea circulației monetare în sânul acestor comunități.

¹⁴ A.Rădulescu, C.Scorpan, Pontica, 8(1975), p.46; I.Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p.17;

¹⁵ C.Preda, *loc.cit.*;

¹⁶ *Istoria românilor*, p.568; Gh.Poenaru-Bordea, *loc.cit.*, p.63;

¹⁷ K.Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 2, 1910, p.587-917;

¹⁸ A.Rădulescu, C.Scorpan, *loc.cit.*, p.47;

¹⁹ F.Chamoux, *Civilizația greacă*, II, București, 1985, p.88;

²⁰ J.P.Faugère, *Moneda și politica monetară*, Iași, 2000, p.44;

Analizând pătrunderea monedelor de bronz ale unor colonii grecești la nord de Dunăre, Bucur Mitrea trata această prezență ca „mărunțiș” sau „bani de buzunar”²¹. Totuși, considerăm că această ipoteză poate fi doar un adevăr parțial, ce nu trebuie generalizat pentru fiecare zonă sau situație în parte. Credem, de la caz la caz, că monedele au avut și un rol comercial sau de „bun deosebit”, fără valoare monetară, a se vedea în acest sens descoperirea unei piese tomitane într-o groapă rituală. Același specialist identifica printre piesele descoperite la nordul Dunării în cetăți și dave geto-dacice două grupe principale, integrate secolelor III-II a.Chr., respectiv a doua jumătate a secolului II a.Chr. – prima jumătate a secolului I a.Chr.²². Elementele de diferențiere constau în cel de al doilea caz în uzura accentuată și apariția contramărcilor²³, acestea fiind rezultatul unui procedeu specific secolelor II-I a.Chr.²⁴, prin care se reintroducea pe piața monetară locală în circulație monede de o greutate superioară conform cu etalonul aflat în vigoare²⁵.

În final trebuie amintită publicarea lacunară a multora din descoperiri, uneori simple menționări ceea ce ne îngreunează demersul; într-un asemenea context trebuie păstrate rezervele cuvenite, iar eventualele concluzii formulate cu atenție. Înregistrarea cu parcinomie a diferitelor materiale și publicarea lor vor oferi, odată cu trecerea timpului, o platformă tot mai bogată pentru discuțiile și interpretările viitoare referitoare la rolul, locul și importanța monedei grecești pătrunsă în mediul autohton, în spații de interes comercial în secolele III-I a.Chr. În același timp semnalăm pe piețele locale grecești de la Histria, Tomis și Callatis numeroase monede bătute de cele trei polisuri, prezența lor fiind o expresie a legăturilor economice și comerciale desfășurate cu unele sincope în secolele III-I a.Chr.

Trebuie subliniat faptul, conform căruia, moneda greacă a fost dependentă de contextul în care s-a înscris, a fost acceptată și a câștigat încrederea utilizatorilor în zone cu frontiere schimbătoare, manifestând mobilitate cu efect direct asupra creșterii schimburilor comerciale. Contactele greco-autohtone au cunoscut o amplitudine pozitivă în secolele III-I a.Chr. (cea mai bună situație în acest sens apare în Dobrogea, acolo unde localnicii avuseseră cointerestate legături de timpuriu), când caracterul întâmplător al lor era de mult depășit, fiind permanetizate și intensificate, conducând la transformări de mare importanță pentru viața economică și politică a populației locale, definitivând și generalizând utilizarea conștientă din punct de vedere financiar a monedei, pe un fond propice difuziunii sale.

²¹ B.Mitrea, Pontica, 11(1978), p.95; idem; Thraco-Dacica, 6(1985), 1-2, p.55;

²² *Ibidem*, p.54;

²³ *Ibidem*;

²⁴ C.Preda, H.Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, București, 1973, p.46;

²⁵ E.Condurachi, Buletinul Științific al Academiei, II, București, 1950, p.11-12.

I. REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE AUTONOME DE CALLATIS

1. ALBEȘTI, jud. Constanța

- în urma săpăturilor arheologice din anul 1978 a apărut o drahmă;
A.V. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, MCA, Oradea, (1979), p.173; B. Mitrea, Dacia, NS, 24(1980), p.372, nr.1; idem, Dacia, NS 25(1981), p.382, nr.1; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p.74 (în continuare *Istoria monedei*);

2. BĂNEASA, jud. Constanța

- descoperire întâmplătoare; o drahmă
G. Talmațchi, AUDC, seria istorie, 4(2001), p.128, nr.67;

3. BĂRĂGANU, jud. Constanța

- descoperire întâmplătoare; o emisiune autonomă tip Pick 229;
G. Talmațchi, AUDC, seria istorie, 4(2001), p.129, nr.69;

4. CANLIA, jud. Constanța

- descoperire întâmplătoare; o emisiune autonomă tip Pick 229 var.;
B. Mitrea, SCIV, 16(1965), p.608, nr.5; idem, Dacia, NS, 9(1965), p.490, nr.5;
I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.254, nr.12; C. Preda, *Istoria monedei*, p.77;

5. CAPUL ȘABLA, Bulgaria

- tezaur de monede autonome tip Dionysos/cunună de iederă;
Istoria românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate, I, București, 2001, p.566;

6. CIORANI, com. Pufești, jud. Vrancea

- în punctul „Fântâna de Câmp” un AE autonom tip Pick 227;
I. Winkler, SCȘ, 6(1955), 1-2, p.158-159, nr.7; B. Mitrea, SCIV, 21(1970), 2, p.333, nr.3; idem, Dacia, NS, 14, 1970, p.467, nr.3; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.254, nr.13;
M. Mitrea, *Thracico-Dacica*, 6(1985), 1-2, p.51, nr.11; idem, *Pontica*, 11(1978), p.77; C. Preda, *Istoria monedei*, p.77; V. Bobi, *Civilizația geto-dacilor de la curbură Carpaților (sec.VI î.Chr.-II d.Chr.)*, București, 1999, p.209, nr.6;

7. CONSTANȚA, jud. Constanța

- în urma săpăturilor arheologice o monedă autonomă tip Pick 229;
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8(1975), p.431, nr.402; C. Preda, *Istoria monedei*, p.77;

8. DOROBANȚU, jud. Constanța

- descoperire întâmplătoare; o monedă tip Apollon
G. Talmațchi, AUDC, seria istorie, 4, 2001, p.128, nr.66;

9. DROBETA TURNU-SEVERIN, jud. Mehedinți

- fără condiții de descoperire menționate; un AE tip Herakles;
B. Mitrea, Dacia, NS, 22(1978), p.365, nr.3; idem, *Pontica*, 11(1978), p.91, nr.5; C. Preda, *Istoria monedei*, p.77;

10. EFORIE SUD, jud. Constanța

- fără condiții de descoperire menționate; un AE tip Ruzicka (191?), nr.253d; inedit;

11. GRĂDIȘTEA, jud.Brăila
 - în așezare geto-dacică un AE;
B.Mitrea, *Dacia*, NS, 32(1988), 1-2, p.216, nr.4;
12. GROZEȘTI, jud.Bacău
 - o monedă callatiană;
S.Teodor, *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V-II î.Chr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, București, 1999, p.41, 154;
13. HÂRȘOVA, jud.Constanța
 - două monede de bronz din col.A.Crăciun din tipurile Pick 219 și 234;
Inedit;
14. HISTRIA, jud.Constanța
 - în urma săpăturilor arheologice două emisiuni tip Pick 218 și 237;
C.Preda, H.Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, București, 1973, p.134, nr.764-765; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;
 - descoperire întâmplătoare; o emisiune tip Pick 243 var.;
G.talmațchi, *AUDC, seria istorie*, 4, 2001, p.128, nr. ;
15. ION CORVIN, jud.Constanța
 - tezaur monetar descoperit în anul 1905 ce conținea și o drahmă
M.Thompson, O.Morkholm, C.M.Kraay, *The American Numismatic Society*, New York, 1973, p.101, nr.734;
16. ISACCEA, jud.Tulcea
 - o emisiune tip Ruzicka, 1917, p.88, nr.227, de pe raza localității;
R.Ocheșeanu, Gh.Papuc, *Pontica*, 9(1976), p.218, nr.523;
 - opt emisiuni tip Apollon;
E.Oberländer-Tîrnoveanu, *Pontica*, 11(1978), p. 78;
B.Mitrea, *Dacia*, NS, 25(1981), p.383, nr.20; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;
17. IZVOARELE, jud.Constanța
 - întâmplător din punctul „Kala Gherghi” mai multe monede de bronz;
M.Irimia, *Pontica*, 13(1980), p.74, nota 69; Gh.Poenaru-Bordea, B.Mitrea, *Dacia*, NS, 33(1989), 1-2, p.260, nr.3; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;
18. LIMANU, jud.Constanța
 - descoperire întâmplătoare o monedă de bronz tip Pick 271;
B.Mitrea, *Dacia*, NS, 13(1969), p.541, nr.8; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;
19. MANGALIA, jud.Constanța
 - descoperire întâmplătoare o drahmă;
C.Moisil, *Creșterea colecțiilor Cabinetului Numismatic în anii 1938-1942*, București, 1944, p.11, nr.94;
 - în imediata apropiere a orașului; o drahmă;
I.Donoiu, *BSNR*, 121-123(1973-1975), 1975, p.53;
 - tezaur descoperit în anul 1935 cu prilejul unei săpături întâmplătoare într-un vas de lut, având în componență 16 monede de bronz din tipurile Dionysos/cunună de iederă și Athena;
C.Moisil, *Creșterea colecțiilor*, p.14-15, nr.129-141; M.Thompson, O.Morkholm, C.M.Kraay, *The American Numismatic Society*, New York, 1973, p.113, nr.862;

- tezaur descoperit în anul 1962 în apropierea poștei actuale conținând un număr de 51 exemplare din tipurile Dionysos și Demetra;
B.Mitrea, SCIV, 14(1963), 2, p.467, nr.5; Gh.Poenaru-Bordea, SCN, 4(1968), p.103-125; M.Thompson, O.Morkholm, C.M.Kraay, *The American Numismatic Society*, New York, 1973, p.113, nr.863; C.Preda, *Istoria monedei*, p.74-75, 77;
- izolate; 18 monede de bronz;
B.Mitrea, Dacia, NS, 24(1980), p.372, nr.11;
- izolat; numeroase emisiuni din tipurile Apollon/trepied, Dionysos/cunună de spice, Demetra, Dionysos/panteră;
C.Moisil, *Creșterea Colecțiilor*, p.11, nr.99-100, 102-103, p.12, nr.104, 108-112; I.Donoiu, BSNR, 121-123(1973-1975), 67-69, 1975, p.55;
- izolat, șapte monede de bronz din tipurile Pick 217, 223, 234, 234-236, 237, 267 var., Ruzicka (1917), 277b;

20.MURIGHIOL, Independența, jud.Tulcea

- izolat, trei monede de bronz din tipurile Pick 227, 253 și 287; în urma săpăturilor arheologice două piese tip Pick 230;
C.Preda, SCN, 7(1980), p.36, nr.12-14; B.Mitrea, Dacia, NS, 25(1981), p.383, nr.28; A.Suceveanu, M.Angelescu, Dacia, NS, 32(1989), p.145, și nota 3;
C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;

21.NĂVODARI, jud.Constanța

- descoperire întâmplătoare; o monedă de bronz tip Pick 229 var. ;
Inedit;

22.OSTROV, jud.Constanța

- descoperire în condiții necunoscute; două emisiuni tip Pick 223 și 233;
Inedit;

23.PECINEAGA, jud.Constanța

- descoperire în condiții necunoscute; o drahmă și un diobol;
C.Moisil, *Creșterea Colecțiilor*, p.11, nr.96-97;
- descoperire în condiții necunoscute; monede de bronz din tipurile Pick 227, 244;
C.Moisil, *Creșterea Colecțiilor*, p.11-12, nr.103-104, 108;
- descoperire în condiții necunoscute; două monede de bronz din tipurile Pick 217 și 270;
Inedit;

24.POIANA, com.Nicorești, jud.Galați

- tezaur descoperit în anul 1985 în stratul Poiana II în cetățuia getică; compus din 32 de monede din tipul Apollon/trepied;
S.Teodor, M.Nicu, S.Tau, *Thraco-Dacica*, 8(1987), 1-2, p.133-138; S.Teodor, S.Tau, M.Nicu, *Symposia Thracologica*, 4(1986), p.137;
- izolat; mai multe exemplare din bronz;
V.Căpitanu, *Carpica*, 4(1971), p.293, nr.66, p.293; B.Mitrea, Dacia, NS, 17(1973), p.405, nr.14; I.Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.254, nr.14;
C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;

25. POPEȘTI, jud. Giurgiu

- monede de bronz în așezarea geto-dacică;
R.Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p.37; V.
M.Bîrliba, *Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași,
1990, p.86;

26. RACOVÎȚA, com. Voineasa, jud. Olt

- câteva exemplare izolate de pe teritoriul localității;
B.Mitrea, SCIV, 15(1964), p.571, nr.10; idem, *Dacia*, NS, 8(1964), p.373,
nr.10; idem, *Pontica*, 11(1978), p.91; idem, *Thraco-Dacica*, 6(1985), 1-2,
p.51; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;

27. RADOVANU, jud. Călărași

- în așezarea geto-dacică două monede de bronz din tipurile Pick 205 și 228;
B.Mitrea, *Pontica*, 11, 1978, p.91, nr.3; idem, *Thraco-Dacica*, 6(1985), 1-2,
p.51, nr.13; S.Morintz, D.Șerbănescu, *Thraco-Dacica*, 6(1985), 1-2, p.27;
I.Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj,
1974, p.259, nr.84; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;

28. SATU NOU, jud. Constanța

- câteva descoperiri din perimetrul satului actual;
B.Mitrea, *Dacia*, NS, 9(1965), p.490, nr.4; idem, SCIV, 16(1965), 3, nr.4;
G.Talmațchi, AUDC, seria istorie, 4, 2001, p.129, nr.70;

29. SILISTRA, Bulgaria

- tezaur descoperit în anul 1974, compus din 9 monede printre care și o
drahmă de Callatis;
M.Thompson, O.Morkholm, C.M.Kraay, *The American Numismatic Society*,
New York, 1973, p.115, nr.870;

30. SINOIE, jud. Constanța

- izolat; o emisiune tipul Pick 218;
inedit;

31. TROESMIS, Iglița, jud. Tulcea

- izolat o emisiune tip Pick 229;
B.Mitrea, SCIV, 22(1971), 1, p.120, nr.8; idem, *Dacia*, NS, 15(1971), p.400,
nr.8; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77;

32. TUZLA, jud. Constanța

- izolat; o emisiune callatiană tip Pick 224;
inedit;

33. ULMENI, jud. Călărași

- izolat; o emisiune de bronz tip Herakles; Pick 289;
C.Preda, BSNR, 70-74(1976-1980), 124-128, 1981, p.241; C.Preda, *Istoria
monedei*, p.77; B.Mitrea, *Thraco-Dacica*, 6(1985), 1-2, p.51, nr.14;

34. VALU LUI TRAIAN, jud. Constanța

- descoperire în condiții necunoscute; o emisiune tip Ruzicka (1917), 248a;
inedit;

35. DOBROGEA

- izolat; o monedă tip Demetra/cunună de spice;
I.Donoiu, BSNR, 67-69(1973-1975), 121-123, 1975, p.53-55;

36.DOBROGEA DE NORD

- izolat; două emisiuni tip Pick 227 și 231;
E.Oberländer-Tîrnoveanu, *Pontica*, 11(1978), p.79, nr.36; C.Preda, *Istoria monedei*, p.77.

PL. I - Harta difuziunii monedelor callatiene din
perioadă autonomă

II.REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE AUTONOME DE TOMIS

1.BARBOȘI, Galați, jud.Galați

- în urma săpăturilor arheologice executate în așezarea geto-dacică, în primul nivel al stațiunii au apărut câteva monede de bronz autonome; N.Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p.34; I.Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.259, nr.83; B.Mitrea, *Pontica*, 11(1978), p.90, nr.1; idem, *Thraco-Dacica*, 6(1985), 1-2, p.51, nr.6; V.M.Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p.134, nr.89; C.Preda, *Istoria monedei*, p.83; S.Teodor, *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V-II î.Chr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, București, 1999, p.134, nr.41;

2.BĂRĂGANU, jud.Constanța

- izolat; o emisiune tip Pick 2489; inedit;

3.VÂRTEJU-București

- un tezaur de monede geto-dacice ce cuprindea și o emisiune de bronz tip Zeus; B.Mitrea, *Pontica*, 11(1978), p.91, nr.5; C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

4.CAPIDAVA, jud.Constanța

- probabil în urma săpăturilor din anii 1936-1944; o emisiune tip Pick-Regling 2493; inedit;

5.CONSTANȚA, jud.Constanța

- numeroase emisiuni de bronz rezultate în urma săpăturilor arheologice din Parcul Catedralei, necropole și din descoperiri întâmplătoare

C.Moisil, *Creșterea Colecțiilor Cabinetului Numismatic*, 1938-1942, București, 1944, p.29-30, nr.249, 250, 252, 253, 258-261; M.Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*,

Constanța, 1967, p.41-43, 47-51, 78-80, 90, 99-100, 103-104; R.Ocheșeanu,

Gh.Papuc, *Pontica*, 8(1975), p.431, nr. 404-409; iidem, *Pontica*, 9(1976), p.216, nr.

509-512; A.Smaranda, *BSNR*, 129-130(1981-1982), 65-66(1983), p. 457; A.Popescu, M.Ionescu, *BSNR*, 140-141(1992-1993), 1996, p.323-324, nr.2-3;

- alte 22 de emisiuni descoperite în oraș corespunzătoare tipurilor Pick-Regling 2416, 2426, 2431, 2438, 2441, 2454, 2460, 2461, 2468;

6.COPOZU, com.Balaciu, jud.Ialomița

- într-o așezare deschisă geto-dacică, într-o groapă rituală, au apărut două emisiuni din tipurile Pick-Regling 2415 și 2412;

A.Stoia, *Dacia*, NS, 22(1978), p.353, nr.36; N.Conovici, *Cercetări numismatice*, 5(1983), p.39-40, nr.3-4; C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

7.CURTEA DE ARGEȘ, jud.Argeș

- într-un tezaur, printre alte emisiuni era și o monedă de bronz dip Zeus/protome de cai;

B.Mitrea, *Pontica*, 11(1978), p.91, nr.5;

8.HÂRȘOVA, jud.Constanța

- din col. A.Crăciun provine o emisiune tip Pick-Regling 2408; inedit;

9.HISTRIA, jud.Constanța

- în urma săpăturilor arheologice efectuate cu apărut 15 emisiuni monetare din tipurile Pick-Regling 2461, 2493, 2470, 2501, 2500, 2507, etc.; C.Preda, H.Nubar, Histria III, *Descoperirile monetare 1914-1970*, București, 1973, p.135-136, nr.768-782;

M.Chîțescu, BSNR, 67-69(1973-1975), 121-123, 1975, p.58, nr.8;

Gh.Poenaru-Bordea, BSNR, 67-69(1973-1975), 121-123, 1975, p.58, nr.8;

C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

10.ISACCEA, jud.Tulcea

- izolat o emisiune tip Pick-Regling 2462;

E.Oberlander-Tîrnoveanu, *Pontica*, 11(1978), p.79, nr.38; C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

11.IZVOARELE, jud.Constanța

- sunt semnalate descoperiri de monede de bronz în punctul „Kala Gherghi”, de tip și număr neprecizat;

M.Irimia, *Pontica*, 13(1980), p.74, nota 69; B.Mitrea, *SCIV*, 16(1965), 3, p.608, nr.4; C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

- sunt de semnalat alte șapte monede de bronz din tipurile Pick-Regling 2450 și 2468;

inedit;

12.MANGALIA, jud.Constanța

- semnalăm descoperirea în raza orașului a unui număr de patru monede de bronz din tipurile Pick-Regling 2408, 2417, 2468, 2490;

inedit;

13.CRĂȘANI, jud.Ialomița

- într-o așezare geto-dacică au fost descoperit(e) monede(ă) din Tomis;

N.Conovici, *Cercetări Numismatice*, 5(1983), p.39-50; V.Mihăilescu Bîrliba, *Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p.86;

14.RADOVANU jud.Călărași

- în așezarea geto-dacică au apărut monede de bronz

I.Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.259, nr.84; B.Mitrea, *Pontica*, 11(1978), p.91, nr.3;

C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

15.ROȘETI, jud.Călărași

- în anul 1940 în localitate a fost descoperită o emisiune monetară tip Pick-Regling 2441;

B.Mitrea, *SCIV*, 17(1966), 2, p.418, nr.5; idem, *Dacia*, NS, 10(1966), p.404, nr.5; I.Glodariu, *Relații economice ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.259, nr.85; B.Mitrea, *Pontica*, 11(1978), p.90, nr.2; idem, *Thraco-Dacia*, 8(1985), 1-2, p.51, nr.7; C.Preda, *Istoria monedei*, p.83;

16.SACIDAVA, jud.Constanța

- în urma săpăturilor arheologice a apărut și o emisiune autonomă tip Pick-Regling 2461;

Inedit;

17. SATU NOU, jud. Constanța

- monede autonome neprecizate;

I. Glodariu, *Relații economice ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.254, nr.17, p.259, nr.86; C. Preda, *Istoria monedei*, p.83;

18. SINOE, jud. Constanța

- descoperire întâmplătoare; o monedă tip Pick-Regling 2430; inedit;

19. TÂRGSOR, jud. Prahova

- în urma săpăturilor arheologice din anul 1962 a apărut o monedă tip Pick-Regling 2417;

B. Mitrea, *SCIV*, 14(1963), 2, p.467, nr.7; idem, *Dacia*, NS, 7(1963), p.590, nr.7; idem, *Pontica*, 11(1978), p.91, nr.4; idem, *Thracodacica*, 6(1985), 1-2, p.51, nr.10; I. Glodariu, *Relații economice ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.259, nr.87; C. Preda, *Istoria monedei*, p.83;

20. TROESMIS, Iglîța, jud. Tulcea

- în urma unor periegeze, în nordul castrului de vest au apărut două monede tip Pick-Regling 2513 și 2531;

C. Chiriac, O. Bounegru, Peuce, 4(1973-1975), p.102; E. Oberländer-Tirnovanu, *Pontica*, 11(1978), p.80, nr.39-40; B. Mitrea, *Dacia*, NS, 25(1981), p.383, nr.39; C. Preda, *Istoria monedei*, p.83;

21. TYRAS, Ucraina

- în timpul săpăturilor de la cetate a fost descoperit o monedă de bronz;

T. L. Samojlova, *Tyra VI-I v.v. do. n.e. Kiev*, 1988, p.61-62; V. M. Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p.148, nr.272;

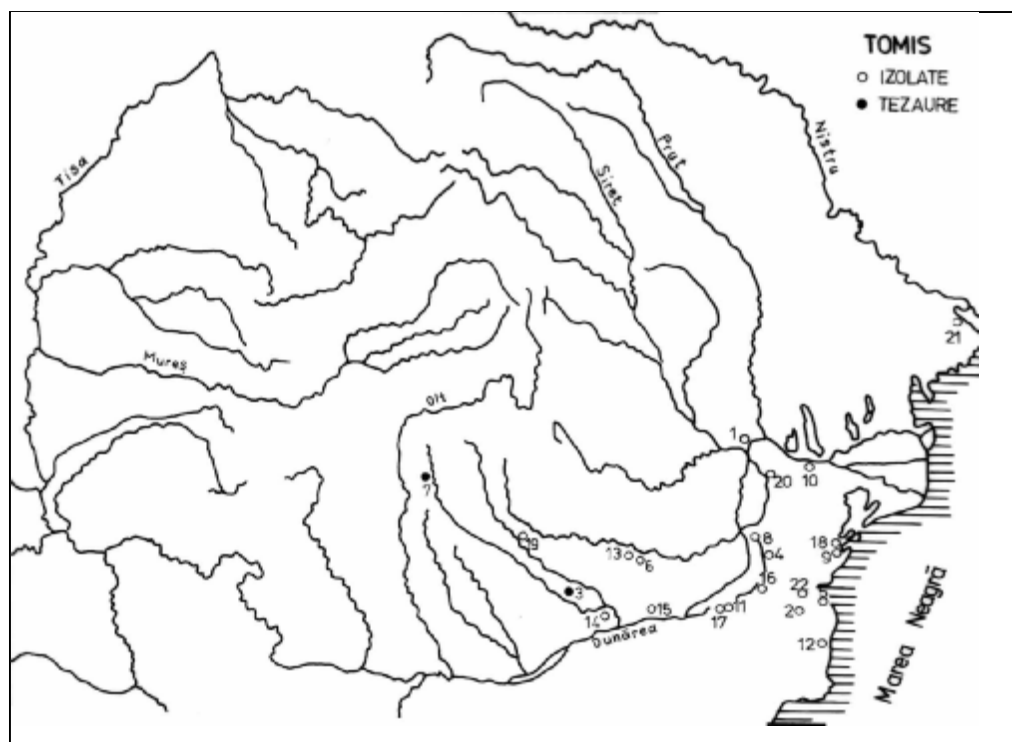
22. VALU LUI TRAIAN, jud. Constanța

- în condiții necunoscute au fost descoperite două monede de bronz tip Pick-Regling 2427 și 2462; inedite;

23. NORDUL DOBROGEI

- o monedă tip Zeus;

E. Oberländer-Tirnovanu, *Pontica*, 11(1978), p.80, nr.41.

PL. II - Harta difuziunii monedelor tomitane din perioadă autonomă

KURZE ÜBERSICHT DES DIFFUSIONSGBIETS DER AUTONOMEN, VON KALLATIS UND TOMIS GEPRÄGTEN MÜNZEN

Zusammenfassung

Die allgemeinen Bemühungen der letzten Jahre für die Erforschung der Tätigkeit griechischer Münzstätten in autonomer Epoche umfaßt auch unser Unternehmen, das durch die Befundaufnahme der für uns interessanten Funde zu einer weitläufigeren Kenntnis verschiedener wirtschaftlicher und münzenbezogener Aspekte führt, die auf einem weiteren Gebiet ersichtlich sind.

Für die Münzstätte von Kallatis wurden 34 Ortschaften registriert, mit Funden, die chronologisch in die Zeitspanne 330 – 72/71 v. Chr. eingeordnet sind; der Großteil davon stammt aus der Dobrudscha. Im südlichen Teil sind sie dichter und im

nördlichen Teil seltener. In diesem Sinn ist das von Mangalia und Constanța begrenzte Gebiet verhältnismäßig besser und der unmittelbare Inlandteil des Gebiets schwächer vertreten. Nach dem Küstenstreifen ist die südwestliche Ecke des Gebiets, an der Donau, durch eine bedeutende Anzahl von Stücken und Funden, in der Nähe von Silistra bemerkenswert, eine Tatsache, die eine eventuelle handels- und wirtschaftliche Richtung andeuten könnte, die für die kallatianische Polis in der Periode der Jh. 4 -1 v. Chr. ein besonderes Interesse darstellte. In negativem Sinn ist die mindere Anzahl der Silbermünzen der Herakles-Typ-Festung bemerkenswert. Wir können annehmen, daß deren Erzeugung äußerst begrenzt war, sie vielleicht wenig empfangen und, wie wir glauben, verhältnismäßig bald aufgegeben wurden, vielleicht eher als bisher bekannt. Eine kleine Anzahl von Stücken erreichte das Gebiet nördlich der Donau, wenn wir einen Hort in Betracht nehmen, der in Poiana (Kr. Galați) aufgefunden wurde, ebenfalls aus Bronzeprägungen besteht und der einzige ist, der im geto-dakischen Milieu erschienen ist.

Für die tomitanische Münzstätte wurden 22 Ortschaften registriert, mit Funden, die chronologisch in den Zeitabschnitt 260/250 – 72/71 v. Chr. eingeordnet sind. Wiederum ist der Großteil der Funde in der Dobrudscha geortet. Sie sind der Donau entlang und an der Schwarzmeerküste angeordnet. Diesmal bemerken wir, zum Unterschied von den kallatianischen Münzen, keine Gruppierung der Funde, nicht einmal in dem tomitanischen Einflußgebiet. Nördlich der Donau beobachten wir dieselbe Seltenheit dieser Münzenfunde. Dennoch bezeugt deren Anwesenheit nördlich der Donau eine seitens der Polis angediehene Aufmerksamkeit für das Aufbauen oder die Entwicklung wirtschaftlicher und politischer Beziehungen mit den einheimischen Gemeinschaften, besonders entlang der wichtigen Flußtäler in der Wallachei.

Es muß die Tatsache unterstrichen werden, daß die griechische Münze von dem Kontext abhängig war, in den sie sich einordnete und ob sie von den Verwendern akzeptiert und ihr Vertrauen in Gebieten mit wechselhaften „Grenzen“ gewonnen hat. Sie hat Mobilität bewiesen, mit unmittelbarer Auswirkung auf das Wachstum der Handelsaustausche oder anderer Natur.

Tafeln

Taf. I. Diffusionskarte der kallatianischen Münzen aus autonomer Epoche.

Taf. II. Diffusionskarte der tomitanischen Münzen aus autonomer Epoche.

CULTE ȘI ZEITĂȚI ÎN MOESIA INFERIOR. 2. HERMES – EVIDENȚA NUMISMATICĂ*

Mihaela IACOB

Unul dintre subiectele cele mai interesante legate de iconografia monetară îl constituie reprezentările de pe monedele imperiale grecești¹. Figurând credințe, tradiții și istorie locală, aceste „documente” – încă insuficient exploatate – ne oferă, dincolo de aspectele artistic, istoric și economic, una din cheile înțelegerii civilizației greco-romane de la Pontul Euxin.

Ne vom ocupa în continuare de Hermes, zeitate figurată pe monedele atelierelor din Moesia Inferior, atât în perioada autonomă, cât și în cea imperială.

Divinitate eclectică, rezultată din suprapunerea mai multor divinități grecești arhaice, Hermes are o sumă de atribuții mergând spre cele mai diferite domenii, îndeplinind funcții uneori paradoxale: zeu al puterilor generatoare bărbătești, dar și mesager al zeilor din Olimp, zeu pastoral, ocrotitor al turmelor și cirezilor, dar și călăuză a sufletelor către Hades, protector al călătorilor și paznic sacru al drumurilor și porților de acces, zeu al comerțului, al iscusinței, dar și al hoției, protector al tineretului și al atleților, zeu civilizator – inventator al lirei, al flautului și, ulterior, după identificarea sa cu zeul egiptean al științei și magiei – Thot, zeu sapiențial (*Hermes Trismegistos*), zeu al cunoașterii secretelor divine, al educației, legislator, astronom și astrolog, ocrotitor al scrisului și patron al medicinei. Sărbătorilre ce-i erau consacrate – *Hermaia* – erau în strânsă legătură cu aceste ultime atribuții ale zeului. Potrivit mitului său biografic Hermes era fiul lui Zeus și al Pleiadei Maia, născut într-o peșteră din Arcadia; încă de copil e autorul unor năzdrăvănii – fură, în scutece fiind, boii fratelui său Apollo, îi ia lui Zeus sceptrul, lui Poseidon tridentul, lui Apollo arcul și săgețile de aur, lui Ares spada, apoi confecționează lira dintr-o carapace de broască țestoasă și cu aceasta îl tentează pe Apollo în schimbul vacilor furate, inventează flautul pentru a-și însoți pășunatul vitelor cu cântecul lui².

Romanii aveau ei înșiși un zeu al comerțului, de origine etruscă – *Mercurius* – căruia îi ridicaseră încă în 495 a.Chr. un templu la poalele Aventinului. Ulterior se

¹O bibliografie a principalelor teme iconografice în lucrarea noastră din Pontica 33-34 (2000-2001) p. 355 - 356

²Chevalier, Cheerbrant 1995, *s.v. Hermes*, 123 – 125; Lăzărescu 1968, *s.v. Hermes*, 168; Devambez 1970, *s.v. Hermes*, 27; Kernbach 1989, *s.v. Hermes*, 222; Avram 1996, *s.v. Hermes*, 230.

constată o accentuată asimilare a acestuia – până la similitudine iconografică – cu zeul grec, de la care împrumută noi atribuții: protector al călătoriilor, drumurilor și răspânziilor, salvator al casei, și noi epitete – *Custos*, *Conservator*, *Fatalis*³.

Cu atribuții și funcții atât de diverse, patron al unor activități esențiale în desfășurarea vieții cotidiene: negoț, creșterea animalelor, gimnastică, educație etc. Hermes a fost adorat și onorat cu inscripții și reprezentări plastice (statuaria, bronzuri figurate, teracote, reliefuri) de cetățile grecești de pe litoralul pontic. Astfel la Histria îi sunt dedicate în perioada elenistică două inscripții în calitate sa de *Hermes Agoraios* – zeu al comerțului⁴. În aceeași calitate – sau poate mai degrabă în aceea de protector al constituției democratice – i se adresează o inscripție callatiană din sec. II a.Chr. unde zeul este asociat cu Themis și Afrodita, toți trei cu attributele de *Agoreios*, respectiv *Agoreia*⁵.

La calitate sa de protector al educației și gimnasticii trimite un document histrian din aceeași perioadă cu decretul callatian – o dedicație a asociației tinerilor gimnaziarhi histrieni, în legătură cu *Hermaia*, sărbătorile lui Hermes, eveniment de referință în viața cetății⁶. În epoca romană Hermes e adorat în special în mediul urban, statuete și reliefuri cu reprezentarea zeului fiind cunoscute la Durostorum⁷, Izvoarele⁸, Tomis⁹, Novae¹⁰, Tolbuhin¹¹.

Imaginea clasică, chintesență a atribuțiilor sale, e aceea a unui zeu tânăr, atlet, nud, ținând punga și caduceul – bagheta magică primită în dar de la Apollo, la care se adaugă punga, hlamida, sandalele înaripate și, alteori, attribute precum cocoșul, berbecul, broasca țestoasă, acestea din urmă accentuând una sau alta dintre „funcțiile” zeului.

Vom urmări în continuare iconografia monetară a lui Hermes, cronologic, dar și de la simplu la complex, de la imaginea clasică la reprezentările eclecticice, uneori „alterate” de împrumuturi de la alte divinități.

1. Monetăria autonomă

Cariera iconografică a lui Hermes începe în perioada finală a monetăriei autonome în toate cele cinci ateliere ale orașelor grecești vest-pontice: la sf. sec. II și în prima parte a sec. I a.Chr. la Histria¹², între sec. II și primele trei decenii ale sec. I a.Chr.¹³ la Callatis, *grosso modo* la sf. sec. III – mijlocul sec. I a.Chr. la Tomis¹⁴, la sf. sec. II – începutul sec. I a.Chr. la Odessos¹⁵ și cca 120 – 110 a.Chr. la Tyras. La Dionyssopolis reprezentările cu Hermes lipsesc.

³Sanie 1982, s.v. *Mercurius*, 485; Avram 2000, s.v. *Mercurius*, 49 – 50.

⁴ISM I, 175 și 176.

⁵Pippidi 1969, 83 – 84, 90.

⁶ISM I, 159.

⁷Georgiev, Donevski 1980, 120, nr. 2; Culică, Mușețeanu 1979, 447, nr. 3, fig. 2/a, b.

⁸Culică, Mușețeanu 1979, 446 – 447, nr. 2, 4, fig. 1/c, d.

⁹Canarache *et alii*, 1963, 38 – 39, nr. 5, figl. 17 și 18, Barbu 1965, 391 – 393, nr. 5, 6, 7; Irimia 1966, 14 – 18, nr. 6, 7, 8.

¹⁰Ognenova-Marinova 1975, nr. 120, fig. 120.

¹¹Vasilcin 1980, 116 – 117, nr. 2.

¹²Sutzu 1915, 161; Preda 1958, 113.

¹³Preda 1998, 76.

¹⁴Regling 1910, 600; Preda 1998, 83.

¹⁵Pick 1910, 525.

Hermes este reprezentat pe avers în forma *cap cu petasos, spre dreapta* – la Histria¹⁶ și Callatis¹⁷, cu *adăugarea caduceului pe revers*, singur – la o emisiune histriană¹⁸ (Pl.I, fig. 1), la una callatiană¹⁹ (Pl.I, fig. 4) și la alte câteva emisiuni tomitane²⁰ – sau împreună cu măciuca lui Hercules – pe o piesă de la Callatis²¹ și cu bonetele Dioscurilor – la Tomis²². Există și alte elemente de individualitate în cadrul fiecărui atelier. Astfel emisiunile tomitane prezintă un tip propriu de *petasos – scund cu borul lat* (Pl.I, fig. 2), *uneori cu nod*, în timp ce gravorii pieselor odessitane adaugă *caduceul în spatele capului zeului* pe avers, „eliberând” reversul pentru alte reprezentări (e.g. cornul abundenței).

Se poate observa că toate emisiunile autonome trimit, în primul rând, la calitatea lui Hermes de mesager al zeilor. Prezența caduceului pe revers sau pe avers, alături de zeu, are sensuri mult mai profunde, dar și ambigui; „confectionat” dintr-o baghetă în jurul căreia se încolăcesc doi șerpi, dar în direcții opuse, simbol el însuși al „armoniei tendințelor opuse în jurul axei lumii”, al fertilității, „al principiilor contrare care trebuie să se unifice”, al „călătoriei” din lumea cunoscută către cea necunoscută²³, acest atribut îi conferă zeului complexitate și „legitimitate”.

2. Monetăria pseudo-autonomă

La nivelul monetăriei pseudo-autonome se observă o diversificare a iconografiei monetare.

I. Imaginea de pe monedele autonome – *cap cu petasos pe avers și caduceu pe revers* apare și pe o emisiune tomitană²⁴, diferența constând în forma *petasos*-ului, de această dată strâmt și ajustat. Alte două emisiuni tomitane prezintă variante la acest tip: caduceul devine înaripat (*var. I a*)²⁵ și se adaugă veșmântul pe avers (*var. I b*)²⁶.

II. Bustul lui Hermes cu veșmânt, combinat cu reprezentarea caduceului înaripat pe revers, apare în două variante în iconografia pseudo-autonomă tomitană:

1. *fără petasos, cu capul înaripat*²⁷;
2. *cu petasos ascuțit, veșmânt și caduceu pe grumaz*²⁸.

III. Într-un singur caz – tot o emisiune tomitană – bustul lui Hermes cu *petasos* și *veșmânt* apare pe revers, în timp ce pe avers figurează bustul lui Herakles²⁹.

IV. Reprezentarea clasică *Hermes nud, în picioare spre stânga, cu punga, hlamida și caduceul* se regăsește pe reversul unei emisiuni histriene care îl figurează pe

¹⁶ Sutzu 1915, nr. 10; Preda 1958, nr. 2; Preda 1958, nr. 3 – 4.

¹⁷ Pick 253; Sutzu 1915, nr. 1; Sutzu 1912 – 1913, nr. 9.

¹⁸ Preda 1958, nr. 3 – 4.

¹⁹ Pick 253.

²⁰ Regling 2425, 2428 – 2430, 2434, 2426 – 2427, 2431 – 2433, 2435 – 2436.

²¹ Sutzu 1912 – 1913, nr. 6.

²² Regling 2436.

²³ Chevalier, Gheerbrant 1995, 219 – 221, s.v. caduceu.

²⁴ Regling 2537.

²⁵ Regling 2533.

²⁶ Regling 2532.

²⁷ Regling 2531, 2535 – 2536.

²⁸ Regling 2534.

²⁹ Regling 2546.

avers pe eroul fondator *Istros*³⁰ (Pl.I, fig. 5) și pe două emisiuni tomitane, una prezentându-l pe avers pe Herakles³¹, a doua pe eroul fondator *Tomos*³².

V. Un ultim tip pseudo-autonom apare la Callatis: pe reversul unei piese cu eroul fondator (*ctistes*) Herakles, *Hermes nud, cu punga și caduceul înaripat călărește un berbec*³³.

Asistăm, și de această dată, la o varietate de reprezentări – pe care noi le-am grupat în cinci tipuri, două dintre acestea cu variante. Dintre ateliere doar cel de la Odessos nu bate monede pseudo-autonome (fără efigie imperială) cu reprezentarea lui Hermes. Avem și câteva „inovații” în reprezentarea zeului. Astfel prin figurarea aripilor la capul zeului și/sau la caduceu se întărește percepția lui Hermes ca mesager al zeilor și capacitatea acestuia de deplasare rapidă. Tipul IV adaugă la recuzita zeului *punga*, recunoscându-i-se acestuia calitatea de patron al negoțului. Într-un singur caz Hermes este prezentat alături de berbec, dar nu în ipostaza de *Kriophoros*, cum îl vedem pe statueta de bronz de la Boston³⁴, ci invers, purtat de berbec. Ideea rămâne credem aceeași – Hermes este considerat în continuare protector al turmelor și al animalelor.

3. Monetăria imperială grecească (cu efigie imperială)

La nivelul monetăriei imperiale grecești cu efigie imperială asistăm la o „abandonare” a reprezentărilor cu Hermes de către atelierele din Istros și Callatis; singurul consecvent în figurarea lui Hermes rămâne Tomis-ul, aceasta probabil și în legătură cu rolul economic, în special comercial, dobândit în epoca romană de Metropola Pontului Stâng. Oarecum ciudată este revenirea imaginilor cu Hermes între tipurile iconografice ale atelierului odessitan abia în timpul domniei împăraților Gordianus III și Tranquillina.

Atelierele monetare din orașele romane nou întemeiate – Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis vor adopta în vremea lui Septimius Severus ca temă iconografică reprezentarea lui Hermes și vor dezvolta tipuri noi, unele în legătură probabil cu reprezentări sculpturale.

I. Tipul cel mai răspândit și, cronologic, cel mai timpuriu – atestat încă pe monedele bătute în vremea lui Tiberius de atelierul tomitan³⁵, figurat și pe monedele pseudo-autonome (*Tip IV*) e cel considerat clasic: *Hermes nud, în picioare spre stânga, cu punga, hlamida și caduceul* (Pl. I, fig. 6,7). Îl găsim pe monedele tomitane în vremea împăraților Marcus Aurelius³⁶, Iulia Domna³⁷, Elagabalus³⁸, Iulia Maesa³⁹, Cornelia Paula⁴⁰, Severus Alexander⁴¹, Maximus⁴², pe cele bătute la

³⁰ Knechtel 1915, nr. 1.

³¹ Regling 2544 – 2545.

³² Regling 2554.

³³ Pick 253.

³⁴ Devambez 1970, fig. de la p. 273.

³⁵ Mušmov 1912, nr. 1787.

³⁶ Regling 2643 – 2647.

³⁷ Regling 2819 – 2821.

³⁸ Regling 3066.

³⁹ Sutz 1912 – 1913, nr. 104.

⁴⁰ Regling 3142 – 3143.

⁴¹ Regling 3173 – 3174.

⁴² Preda 1968, nr. 59.

Nicopolis ad Istrum pentru Septimius Severus⁴³, Caracalla⁴⁴, Macrinus⁴⁵, Diadumenianus⁴⁶, Elagabalus⁴⁷, Severus Alexander⁴⁸, Gordianus III⁴⁹ și pe emisiunile marcianopolitane de vreme Macrinus și Diadumenianus⁵⁰, Elagabalus și Iulia Maesa⁵¹, Severus Alexander⁵², Gordianus III⁵³, Gordianus III și Sarapis⁵⁴. Nu lipsesc nici variantele. La câteva emisiuni ieșite din atelierul de la Marcianopolis, ce poartă efigiile împăraților Elagabalus⁵⁵, Elagabalus și Iulia Maesa⁵⁶, Philippus II și Otacilia⁵⁷ *caduceul este înlocuit cu bagheta simplă (var. 1)*. Sunt o serie de emisiuni la care zeul este reprezentat *fără manta (var. 2)*: la Odessos în timpul lui Gordianus III⁵⁸, la Nicopolis ad Istrum în vremea lui Septimius Severus⁵⁹ și a lui Geta⁶⁰, la Marcianopolis sub Philippus II⁶¹. Alteori zeul *fără manta* își schimbă sensul deplasării, *spre dreapta* – cum este cazul unei reprezentări de pe o emisiune tomitană de vreme Marcus Aurelius⁶² (*var. 3*) sau *se deplasează spre dreapta și renunță la pungă, mâna dreaptă fiind ridicată (var. 4)* așa cum apare tot pe o monedă Marcus Aurelius bătută în atelierul tomitan⁶³. Sugestia de mobilitate extraordinară a zeului e accentuată de *adăugarea*, la reprezentarea lui Hermes, a *sandalelor înaripate (var. 5)* în cazul câtorva piese tomitane bătute pentru Caracalla⁶⁴, Elagabalus⁶⁵ și Maximinus⁶⁶, iar rolul psihopomp de prezența unei stele pe care zeul își sprijină brațul, așa cum îl vedem pe o piesă emisă de atelierul din Marcianopolis pentru Elagabalus și Iulia Maesa⁶⁷. Tipul acesta, cu variante, îl găsim bine reprezentat la nivelul monetăriei imperiale grecești la Deultum – în vremea Iuliei Mamaea⁶⁸, Hadrianopolis sub Gordianus III⁶⁹, Pautalia pentru

⁴³ Pick 1302 – 1303, 1373 - 1374.

⁴⁴ Pick 1493 – 1494, 1520 – 1521, 1547.

⁴⁵ Pick 1748 – 1751.

⁴⁶ Pick 1803 – 1804.

⁴⁷ Pick 1927, 2021.

⁴⁸ Pick 2039*.

⁴⁹ Pick 2058.

⁵⁰ Pick 740 – 744.

⁵¹ Pick 975.

⁵² Pick 987, 1025.

⁵³ Pick 1108.

⁵⁴ Pick 1144 – 1145.

⁵⁵ Pick 826 – 827, 884 – 886.

⁵⁶ Pick 950.

⁵⁷ Pick 1202.

⁵⁸ Pick 2345, 2387*.

⁵⁹ Pick 1375, 1274*.

⁶⁰ Pick 1640.

⁶¹ Pick 1208.

⁶² Poenaru Bordea, Nicolae 1983 – 1985, nr. 30.

⁶³ Regling 2642.

⁶⁴ Regling 2862

⁶⁵ Regling 3065, 3067.

⁶⁶ Regling 3318.

⁶⁷ Pick 976.

⁶⁸ Poole, nr. 9.

⁶⁹ Poole, nr. 32.

Caracalla⁷⁰, Phillippopolis pentru Crispina⁷¹, Serdica în vremea împăraților Marcus Aurelius⁷², Septimius Severus⁷³, Caracalla⁷⁴, Geta⁷⁵, Anchialus pentru Gordianus III și Tranquillina⁷⁶, Amastris sub Antoninus Pius⁷⁷, Bythinium pentru Iulia Domna⁷⁸, Nicomedia pentru Tranquillina⁷⁹, Prousa ad Olympum de vreme Septimius Severus și Philippus II⁸⁰ și totodată e figurat pe statuetele de bronz de la Durostorum⁸¹ (Pl. I, fig. 9) și Tomis⁸² (Pl. I, fig. 11).

II. Într-un tip separat am grupat emisiunile care îl figurează pe Hermes în forma clasică, ca la tipul precedent, dar la care apar acoliti sau simboluri. Într-un singur caz, o piesă tomitană de la Marcus Aurelius⁸³, alături de Hermes găsim *pantera* (*var. 1*), reprezentare oarecum insolită pe care nu o putem explica decât ca fiind o contaminare cu reprezentarea lui Dionysos, știut fiind că aceasta apare ca acolit al zeului vinului⁸⁴.

O altă piesă, din aceeași perioadă și din același atelier⁸⁵, figurează o pasăre alături de Hermes (*var. 2*), reprezentare menită poate să întărească rolul acestuia de mesager al zeilor – pasărea reprezentând ea însăși, în opinia lui Plutarh un „mesager al zeilor”⁸⁶ – dar și funcția augurală, cunoscută fiind aplecarea antichității greco-romane către ornitomacie (divinație prin cercetarea zborului și a tipetelor păsărilor).

În ipostaza de *Kriophoros* (*var. 3*) îl găsim pe Hermes într-un singur caz – o emisiune nicopolitană de vreme Septimius Severus⁸⁷. Varianta aceasta este figurată și pe monedele emise de atelierul de la Anchialus în perioada lui Caracalla⁸⁸ și de cel de la Pergamon pentru Hadrianus⁸⁹.

Din perioada lui Septimius Severus avem o piesă tomitană pe care alături de zeu este reprezentat *alunul*⁹⁰ (*var. 4*). Este pentru prima dată când găsim o astfel de asociere. Alunul, considerat arbore sacru cu proprietăți miraculoase în mitologia nordică, este, de regulă, legat de lumea de dincolo, dar și de unele divinități uraniene sau htoniene și apare ca atribut al zeului germanic Thor⁹¹. În

⁷⁰ Poole, nr. 36.

⁷¹ Poole, nr. 24.

⁷² Mušmov 1926, nr. 10.

⁷³ Mušmov 1926, nr. 40 – 65.

⁷⁴ Poole, nr. 9; Mušmov 1926, nr. 113, 411 - 420.

⁷⁵ Mušmov, nr. 495.

⁷⁶ Strack, nr. 664.

⁷⁷ Wroth, nr. 20.

⁷⁸ Wroth, nr. 7.

⁷⁹ Wroth, nr. 64.

⁸⁰ Wroth, nr. 16.

⁸¹ Georgiev, Donevski 1980, 120, nr. 2; Culică, Muștețanu 1979, 447, nr. 3, fig. 2/a, b.

⁸² Barbu 1965, 391 – 393, nr. 5, 6, 7; Irimia 1966, 14 – 18, nr. 6, 7, 8.

⁸³ Preda 1973, nr. 783.

⁸⁴ Vezi și Clebert 1995, *s.v.* pantera.

⁸⁵ Poenaru Bordea, Nicolae 1983 – 1985, nr. 29.

⁸⁶ apud Clebert 1995, *s.v.* pasărea

⁸⁷ Pick 1305.

⁸⁸ Strack, nr. 516.

⁸⁹ Voegtli, nr. 382.

⁹⁰ Regling 2743.

⁹¹ Evsaeiev 1997, *s.v.* alun, 24.

ce măsură această reprezentare e una întâmplătoare sau e rezultatul contaminării cu alte divinități, de natură să accentuaze una dintre multele funcții ale lui Hermes, nu putem să precizăm încă.

Cel mai adesea însă alături de Hermes apare *cocoșul* (var. 5). Simbol solar, consacrat zeilor solari și ai lunii, dar și cu rol psihopomp, el urmând să anunțe și să conducă pe lumea cealaltă sufletul celui decedat – cocoșul întărește astfel una dintre atribuțiile lui Hermes. (Pl. I, fig. 8). Găsim acest tip între modelele iconografice nicopolitane în timpul împăraților Septimius Severus⁹², Caracalla⁹³, Macrinus⁹⁴ și Elagabalus⁹⁵, pe monedele marcianopolitane cu efigile împăraților Elagabalus și Iulia Soaemis⁹⁶ și Severus Alexander⁹⁷. Pe unele dintre emisiunile în care e prezent cocoșul apar variante în figurarea zeului, la capitolul vestimentar – zeul *are petasos, dar îi lipsește mantaua* (var. 5 a) – pe o piesă nicopolitană de la Septimius Severus⁹⁸ sau *este încălțat cu sandale* (var. 5 b) – pe emisiuni tomitane de vreme Caracalla⁹⁹, Elagaballus¹⁰⁰ și Severus Alexander¹⁰¹ și pe e emisiune nicopolitană de la Macrinus. Hermes este *însoțit de cocoș, dar și de berbec* pe două emisiuni din vremea lui Gallienus de la Serdica¹⁰², ipostază în care apare și pe reliefurile din tezaurul de sculpturi de la Tomis¹⁰³ (Pl. I, fig. 10).

III. *Hermes nud cu piciorul drept așezat pe o stâncă* (Pl. II, fig. 2) apare în trei variante. În primul caz – o monedă bătută în atelierul din Marcianopolis pentru Elagabalus și Iulia Maesa¹⁰⁴ – zeul *este înclinat spre stânga și are brațele aduse pe piciorul drept, iar caduceul stă liber în față* (var. 1); în al doilea caz zeul *are sandale înaripate, ține caduceul sprijinit pe genunchiul drept și brațul stâng cu hlamida la spate* (var. 2) – emisiuni nicopolitane pentru Macrinus¹⁰⁵ și Diadumenianus¹⁰⁶, iar în ultimul caz zeul *ține punga în mâna stângă* – pe o piesă de vreme Gordianus de la Nicopolis ad Istrum¹⁰⁷.

IV. În tipul următor am grupat emisiunile care îl figurează pe zeu *nud, văzut din spate, cu picioarele ușor aduse unul peste altul, cu hlamida pe umărul drept și caduceul în mâna stângă și stelă în față*, (Pl. II, fig. 3) emisiuni marcianopolitane din vremea împăraților Caracalla¹⁰⁸, Macrinus și Diadumenianus¹⁰⁹, Gordian III¹¹⁰. Pe o

⁹² Pick 1265, 1304, 1341.

⁹³ Pick 1522, 1548.

⁹⁴ Pick 1680, 1692 - 1693.

⁹⁵ Pick 1747, 1927*.

⁹⁶ Pick 980.

⁹⁷ Pick 988, 1045.

⁹⁸ Pick 1376.

⁹⁹ Knechtel 1915, nr. 15.

¹⁰⁰ Pick 3068, 3068 a, 3069

¹⁰¹ Pick 3175 – 3176.

¹⁰² Mušmov 1926, nr. 526 – 527.

¹⁰³ Canarache *et alii*, 1963, 38 – 39, nr. 5, fig. 17 și 18.

¹⁰⁴ Pick 951.

¹⁰⁵ Pick 1753.

¹⁰⁶ Pick 1849.

¹⁰⁷ Pick 2056 – 2057.

¹⁰⁸ Pick 637.

¹⁰⁹ Pick 739.

¹¹⁰ Pick 1146.

piesă nicopolitană din timpul lui Elagabalus¹¹¹ *caduceul este înlocuit cu bagheta simplă, iar stela cu un altar înalt (var.1)*, iar pe o monedă marcianopolitană cu efigia lui Caracalla¹¹² *pe stelă se află o pasăre (var. 2)*. Așa cum am anticipat figurarea lui Hermes în preajma stelei funerare trimite la funcția sa psihopompă, iar pasărea accentuează fie această latură, fie cea de curier al zeilor.

V. Hermes apare figurat și în postura *așezat pe stâncă, cu caduceu, pungă și hlamidă* (Pl. II, fig. 4) pe o piesă tomitană cu efigia lui Marcus Aurelius¹¹³ și tot pe emisiuni tomitane ale acestui împărat apar variante – *zeului îi lipsește fie caduceul și hlamida*¹¹⁴ (var. 1), *fie punga și hlamida (var. 2)*¹¹⁵. Acest tip iconografic pare inspirat din reprezentarea zeului pe o statuie din Muzeul de Arheologie din Napoli¹¹⁶ (Pl. II, fig. 6).

VI. O emisiune marcianopolitană târzie – de vreme Philippus II¹¹⁷ încearcă să însumeze funcțiile lui Hermes – patron al creșterii animalelor, zeu civilizator, crainic al zeilor, figurându-l *nud, aplecat spre stânga, cu piciorul drept pe capul unui berbec, cu hlamidă pe brațul stâng, broască țestoasă și caduceu la picioare, la care se adaugă un obiect neidentificat* (Pl. II, fig. 5).

VII. Un ultim tip, dar nu și cronologic, se referă la reprezentarea zeului printr-un substitut – în cazul de față *caduceul* așa cum îl găsim pe o piesă tomitană de la Caligula¹¹⁸ (Pl. I, fig. 3).

La capătul acestei prezentări observăm o diversitate iconografică – șapte tipuri, unele cu variante și subvariante – datorată în egală măsură atelierelor din Tomis, Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis. Surprinde de asemenea varietatea tipologică în cazul unui singur împărat – pentru atelierul tomitan avem înregistrate în vremea lui Marcus Aurelius nu mai puțin de cinci tipuri și variante.

Urmărind repartizarea reprezentărilor monetare ale lui Hermes pe nominaluri observăm că, acolo unde sunt precizate, li se rezervă – cu consecvență – piesele cu valoare de *tetrassaria* la Tomis și *pentassaria* la Odessos și Marcianopolis (Tabel I).

Așa cum arătam mai sus, atributele și reprezentările lui Hermes au fost preluate în religia romană de Mercurius; încă din sec. IV a.Chr. acesta este reprezentat pe monede cu atributele zeului grec¹¹⁹. Pe monedele romane de perioadă imperială găsim o anumită stereotipie în ceea ce privește reprezentarea lui Mercur: *bust, cu petasos și caduceu* – pe quadranti anonimi din perioada Domitianus – Antoninus Pius¹²⁰ sau pe monedele de restaurație ale lui Traian¹²¹; îl regăsim apoi pe emisiunile de argint și pe cele de bronz ale lui Marcus Aurelius

¹¹¹ Pick 1928.

¹¹² Pick 638.

¹¹³ Regling 2648.

¹¹⁴ Regling 2649; Ruzicka 1922, nr. 2649 a.

¹¹⁵ Poenaru Bordea, Nicolae 1983 – 1985, nr. 31 – 32.

¹¹⁶ de Franciscis s.a., fig. 23.

¹¹⁷ Pick 1209.

¹¹⁸ Regling 2579.

¹¹⁹ Sanie 1982, s.v. *Mercurius*, 485; Avram 2000, s.v. *Mercurius*, 49 – 50..

¹²⁰ RIC II, nr. 29 – 31, Group IX.

¹²¹ RIC II, nr. 780.

*stând în picioare, cu capul spre stânga, cu patera și caduceu*¹²² reprezentare la care se adaugă în timpul aceluiași împărat cea cu *pungă și caduceu*¹²³, cu varianta *cocoș la picioarele zeului*¹²⁴, aceasta constituind ultima atestare a figurării zeului pe monedele romane (pentru perioada care ne interesează – până la Philippus II inclusiv).

Avem așadar de a face cu o prezență abia simțită a lui Mercurius în iconografia monetară romană, spre deosebire de Hermes a cărui prezență se întinde pe o perioadă mult mai lungă, până la Philippus II inclusiv în cazul atelierului din Marcianopolis, ca să nu mai vorbim despre varietatea tipurilor iconografice identificate pe emisiunile atelierelor moesice. Situația este aceeași în monetăria imperială greacă orientală: Hermes este prezent pe emisiunile de epocă romană ale cetăților Byzantion, Deultum, Hadrianopolis, Pautalia, Perinthus, Philippopolis, Serdica, Anchialus, Amastris, Bithynum, Niceea, Nicomedia, Prusa ad Olimpum, Alexandria.

¹²² RIC II, nr. 285, 285a, 298, 308 – 309, 1073.

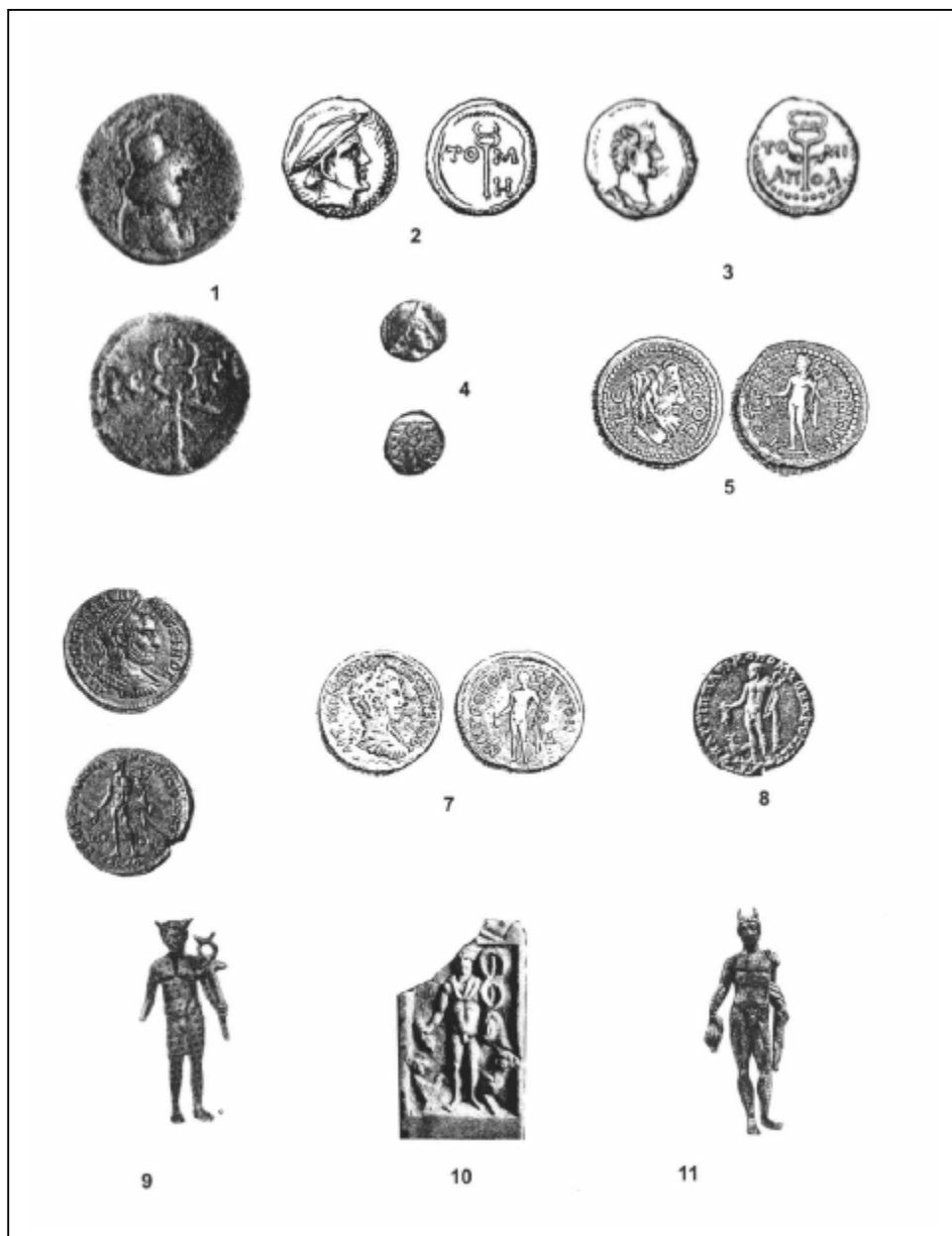
¹²³ RIC II, nr. 1070, 1070a.

¹²⁴ RIC II, nr. 163a.

Bibliografie

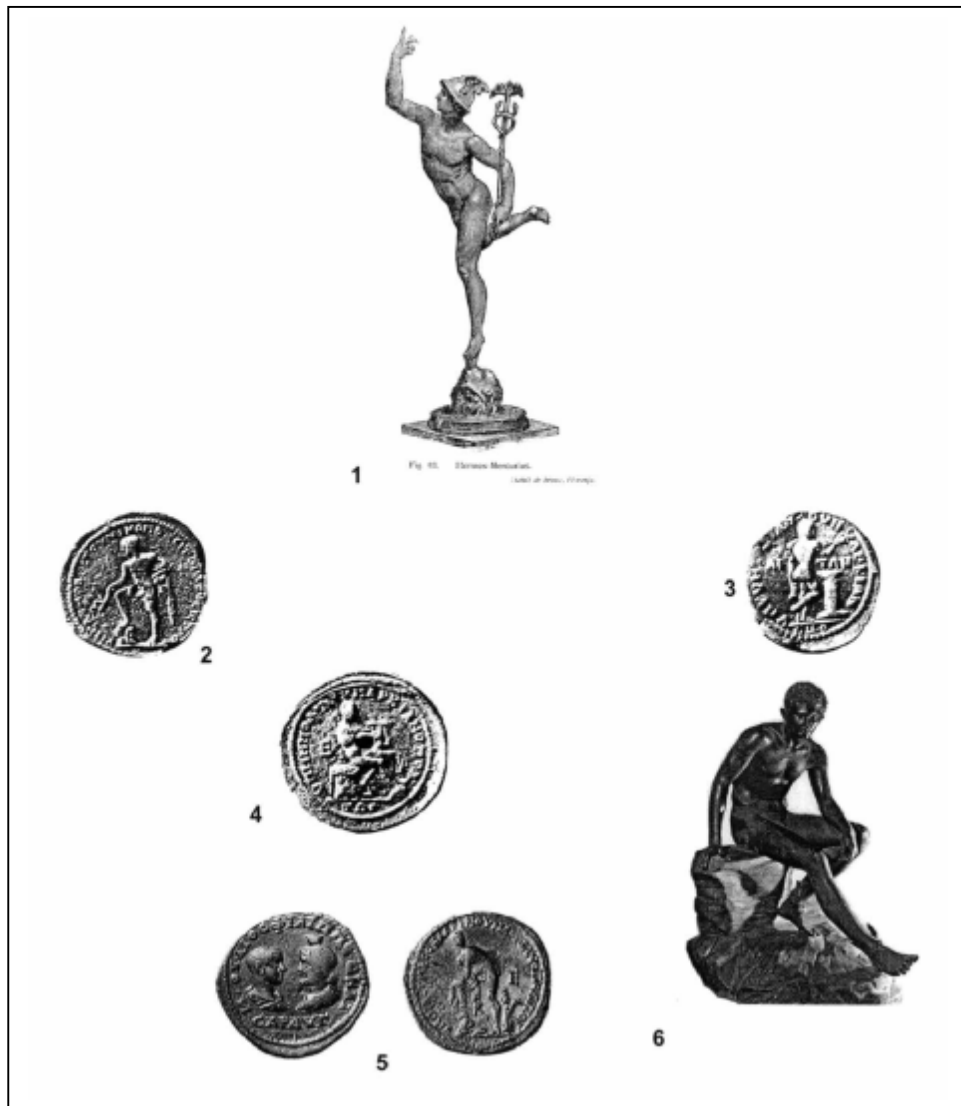
- Anohin, V.A. 1989, *Tira. Monety antičnyh gorodov Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev.
- Avram, A. 1996, EAIVR II, s.v. *Hermes*, 230.
- Avram, A. 2000, EAIVR III, s.v. *Mercurius*, 49 – 50.
- Barbu, V. 1965, *Bronzes romains du Musée Archéologique de Constantza, Dacia*, N.S. 9, 387 – 401.
- Canarache, V. et alii, 1963, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București.
- Chevalier, J., Cheerbrant, A. 1995, *Dicționar de simboluri*, I – III, București.
- Clébert, J.-P. 1995, *Bestiar fabulos. Dicționar de simboluri animaliere*, București.
- Culică, V., Mușețeanu, C. 1979, *Noi bronzuri romane din sud – vestul Dobrogei*, SCIVA 30, 3, 445 – 451.
- De Franciscis, A. s.a., *Il Museo Archeologico Nazionale di Napoli*, Napoli.
- Devambez, P. 1970, ECG s.v. *Hermes*, 27.
- Evsaeov, I. 1997, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara.
- Georgiev, P., Donevski, P. 1980, *Rimski bronzovi statuetki ot Durostorum*, Izvestija Varna, 16(31), 119 – 121.
- Iacob, M. 2000 – 2001, *Culte și zeități în Moesia Inferior. Demetra – evidența numismatică*, Pontica 33 – 34, 355 – 371.
- Irimia, M., *Bronzuri figurate*, Constanța, 1966.
- Kernbach, V. 1989, *Dicționar de mitologie generală*, București.
- Kun, N.A. s.a., *Legende și miturile Greciei antice*, București.
- Lăzărescu, G. 1968, *Dicționar de mitologie*, București.
- Mušmov, N. 1912, *Anticiniti moneti na Balkanskaia poduostrovi na Bîlgarskiti țare*, Sofia.
- Mušmov, N. 1926, *Monetită I monetarnicită na Serdika*, Sofia.
- Ogdenova-Marinova, L. 1975, *Statuettes en bronze du Musée national archéologique à Sofia*, Sofia.
- Pippidi, D. M. 1969, *Inscripție oraculară din Callatis*, în *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 83 – 93.
- Poenaru Bordea, G., Nicolae, E. 1983 – 1985, *Monede rare și inedite din Moesia Inferior. Tomis I. De la Augustus la Commodus*, BSNR 77 – 79, 131 – 133, 89 – 107.
- Poole, R.S. 1877, *A Catalogue in British Museum. The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace*, Londra.
- Preda, C. 1958, *Monede inedite și puțin cunoscute de la Histria, Callatis și Tomis*, SCN 2, 111 – 122.
- Preda, C. 1973, *Catalogul descoperirilor monetare de la Histria. Monede grecești*, în Preda, C., Nubar, H. *Histria III. Descoperirile monetare 1914 – 1970*, București, 89 – 155.
- Preda, C. 1998, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Col. "Biblioteca Băncii Naționale", București.
- Ruzicka, L. 1922, *Inedita aus Moesia Inferior*, III, Sonderabdruck aus Vjesnik Hrv. Arheol., Društva, Zagreb, N.S. 15, 225 – 248.
- Ruzicka, L. 1923, *Despre cele mai vechi monede din Istros*, CNA 4, 1, 2 – 4.
- Sanie, S. 1982, ECR, s.v. *Mercurius*, 485.

- Schönert-Geiß, E. 1972, *Die Münzprägung von Byzantion*, I – II, Berlin – Amsterdam.
- Strack, M. L. 1912, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands*, II. Thrakien .*Die Antiken Münzen von Thrakien*, I,1, Berlin.
- Sutzu, M.C. 1912 – 1913, *Monete inedite din orașele noastre pontice (Tomis, Kallatis, Istros)*, AARMSI 2, 35, 359 – 385.
- Sutzu, M.C. 1915, *Ponduri și monede inedite din orașele noastre pontice*, BSNR 12, 26, 157 – 171.
- Vasilcin, I.1980, *Bronzova plastika ot Tol"buhinski okrag*, Izvestija Varna, 16(31), 115 – 119.
- Voegtli, H. 1993, *Die Fundmünzen aus der Stadtgrabung von Pergamon*, Berlin – New York.
- Wroth, W. 1889, *Catalogue of Greek Coins, Pontus, Paflagonia, Bithynia and the kingdom of Bosphorus*, Londra.

PL. I – Reprezentări pe monedele emise în Moesia Inferior – Hermes.

1,5 – Istros; 2,3,7 – Tomis; 4 – Callatis; 6,8 – Nicopolis;
9 – statueta Durostorum; 10 – relief Tomis; 11 – statueta Tomis

PL. II - Reprezentări pe monedele emise în Moesia Inferior – Hermes.

1 – statueta Florența; 2 – Nicopolis; 3, 4, 5 – Marcianopolis;

6 – statuie Muzeul din Napoli

CULTES ET DIVINITÉS DANS LA PROVINCE DE MÉSIE INFÉRIEURE

2. HERMÈS – L'ÉVIDENCE NUMISMATIQUE

Résumé

Hermès, l'une des figures les plus pittoresques d'Olympe, messager de l'âme vers la mort, guide des voyageurs, des marchands et des voleurs, a été illustré sur les émissions monétaires des villes de la Mésie Inférieure.

L'image classique représente le dieu jeune, chaussé avec les sandales ailées, tenant de la main droite la bourse et de gauche le caducée (une baguette magique sur laquelle s'enroulent deux serpents).

Sur les monnaies autonomes istriennes, callatiennes et tomitaines le dieu paraît dans l'hypostase – tête avec le pétase, vers le droit sur avers, et le caducée au revers, en temps que l'atelier odessitain le représente avec tous les attributs sur avers.

Le monnayage pseudo-autonome ouest-pontiques diversifie l'iconographie de l'Hermès: nu, avec ou non de pétase, ailé, debout; nu, avec la bourse, le caducée et le vêtement ou au califourchon sur le bélier.

Dans l'époque romaine le seul atelier grec qui le représente conséquemment reste Tomis; nous trouvons les émissions avec la représentations du dieu des marchands dans toute la période de Tibère à Gordien III. C'est la règne de Gordien III quand à Odessos paraissent les monnaies avec la figuration de Hermès, mais les ateliers des villes romaines Nicopolis ad Istrum et Marcianopolis le figurent de Septime Sévère jusqu'à Philippe II. Les représentations de Hermès sont ceux classiques: nu, avec la bourse, le caducée et le vêtement, quelquefois assis sur la roche ou avec les acolytes – le coq, la panthère.

La liste des illustrations

Planche 1: Cultes et divinités dans la province de Mésie Inférieure 2. Hermès ; 1 – 5 Istros ; 2,3,7 – Tomis ; 4 – Callatis ; 6,8 – Nicopolis ; 9 – statuette de Durostorum ; relief de Tomis ; 11 – statuette de Tomis.

Planche I1: Cultes et divinités dans la province de Mésie Inférieure 2. Hermès ; 1 – statuette de Florența ; 2 – Nicopolis ad Istrum, 3,4,5 – Marcianopolis ; 6 – statue de Napoli.

MONEDE ROMANE ȘI BIZANTINE DESCOPERITE LA NUFĂRU, JUD.TULCEA

Gheorghe MĂNUCU-ADAMEȘTEANU,
Emanuel PETAC

În colecția Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române inv. M 35/1-95, se află un lot de monede cumpărat din comuna Nufăru, jud.Tulcea. Cele 95 de piese din bronz și billon, se eșalonează astfel: trei monede romane, 90 de monede bizantine și o emisiune a Hoardei de Aur-pe avers are tamgaua lui Nogai înscrisă într-un cerc simplu și unul perlat.

Comuna Nufăru, fostă Prislava, se află la circa 12 km în aval de orașul Tulcea, pe brațul Sf.Gheorghe. Așezarea romană – identificată de unii cercetători cu Thalamonium – este foarte puțin cunoscută: cu excepția unor elemente de fortificație, turnuri, surprinse în apropierea Dunării¹, complexele cercetate – o singură locuință, nefiind reprezentative. Numărul lor mic cunoscut în acest moment este explicabil prin caracterul de sondaj pe care îl au cercetările arheologice de la Nufăru, așezările antice fiind suprapuse în totalitate de localitatea actuală, dar și prin adâncimile relativ mari la care apar: în anul 1995, tot în vecinătatea Dunării, primele fragmente romane, amfore cu coaste, care au fost surprinse la - 3,70 m - -3,80 m².

Numărul relativ mic de monede din secolele I-VII (42 ex.), în comparație cu centrele învecinate, pare să sugereze că la Nufăru a existat o așezare modestă³.

Cea mai veche monedă romană descoperită la Nufăru este un as de la Claudius I (41-54)⁴, urmată de o piesă de la Traian (98-117) – ICEM inv. 50053⁵. În

¹ Silvia Baraschi, N.Moghior, SMMIM, IX-X(1984-1985), p.145 – în punctul „La Piatra” au fost surprinse două ziduri demantelate până la bază, ce ar fi putut aparține unui turn de supraveghere. În anul 1997 a fost descoperit un turn semicircular, din secolele IV-VI, cf. Oana Damian, Cronică cercetărilor arheologice. Campania 1997. A XXXII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Călărași, 20-24 mai 1998, București, 1998, p.47;

² Gh.Mănuclu Adameșteanu, Cronică cercetărilor arheologice. Campania 1995. A XXX-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, București, 1996, p.81-82, sub voce Nufăru, B.Curtea Vasile Dumitrescu;

³ În nici un caz nu poate fi vorba despre o așezare cu o circulație monetară intensă în secolele IV-VII, cf. Gh.Atanasov, Ét.Balk, 1994, 1, p.119;

⁴ E. Oberländer Târnoveanu, BSNR, LXXXVIII-LXXXIX(1994-1995), p.83, cat.1;

⁵ Monedele romane care vor fi numai menționate aici au fost identificate de colegul Adrian Popescu de la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”

continuare emisiunile se eșalonează astfel: Hadrian (117-138) – 1 ex.⁶; Antoninus Pius (138-161) – 2 ex.: ICEM, inv. 46905, 47209; Septimius Severus (193-211) – 2 ex.: ICEM, inv. 50004, IAB⁷; Probus (276-282) – 1 ex.: CNBAR, inv. 35/1; secolul III – 1 ex.: ICEM, inv. 46903; anii 311-312: 1 ex. ICEM, inv. 47078; Licinius (308-324) – ex.: ICEM, inv. 10606⁸, 47162, MMN – 1 ex., col. part. – 1 ex.: Constantius II Caesar (317-337) – 5 ex.: CNBAR, inv. 35/2, MMN – 4 ex.⁹; Constantius II Augustus (337-361) – 7 ex.: ICEM, inv. 42340¹⁰, 46908, 50056, 50057, col. part – 1 ex., MMN – 2 ex.¹¹; Fausta (307-326) – 1 ex.: ICEM, inv. 46906; Constans (330-335) – 1 ex.¹²; Constantius Gallus (350-355) – 1 ex.; ICEM, inv. 50055; dinastia constantiniană – 2 ex.¹³; Valens (364-375) – 3 ex.: ICEM, inv. 46909, 47210, 50058; secolul IV – 1 ex.: ICEM, inv. 50052; Iustinian I (527-565) – 1 ex.¹⁴; Iustin II (565-578) – 2 ex.: CNBAR, inv. 35/3, ICEM, inv. 46911; Tiberius II (578-582) – 1 ex.¹⁵; Mauriciu (582-602) – 1 ex.¹⁶; Heraclius (610-641) – 2 ex.: o emisiune din anii 610-611¹⁷ și alta din 612-613 – ICEM, inv. 50006¹⁸. Piese de la Heraclius confirmă încetarea locuirii pe fondul evenimentelor din anii 614-615, moment în care sunt distruse și ultimele bastioane bizantine de pe limes-ul dunărean: Noviodunum – Isaccea, Aegyssus – Tulcea, Halmyris – Murighiol sau din zona litorală Enisala, Argamum – Capul Doljman¹⁹.

Urmează o lungă pauză (sec. VII-X), interval ce este „acoperit” de numai doi folles de la împăratul Leon VI (886-912)²⁰ și trei solidi de la Constantin VII-Roman II (945-959), ultimele fiind descoperite în complexe de locuire²¹.

Acțiunea de refacere a limes-ului dunărean inițiată de împăratul Ioan Tzimiskes în anul 971 și continuată de succesorul său Vasile II (976-1025), își va pune amprenta și asupra acestui centru. Prezența unor incinte succesive cu ziduri păstrate pe înălțimi de 4-5 m, constituie primele indicii ce pledează pentru localizarea unei importante așezări cu caracter urban din secolele X-XIII²².

din București și vor face obiectul unui studiu separat. Majoritatea provin din descoperirile făcute de Gh-Mănuclu Adameșteanu, iar câteva, aflate la MMN, au fost găsite de Oana Damian.

⁶ E.Oberländer Târnoveanu, *loc.cit.*, cat.2;

⁷ Gh.Poenaru Bordea, B.Mitrea, Dacia, NS, 35(1991), p.224, cat. 61;

⁸ E.Oberländer Târnoveanu, Peuce, 8(1980), p.506, cat. 89;

⁹ Idem, BSNR, LXXXVIII-LXXXIX(1994-1995), p.83, cat. 3;

¹⁰ Idem, Peuce, 9(1986), p.273, cat. 93;

¹¹ *ibidem*, cat. 4-5;

¹² Mihaela Iacob, Ana Maria Valter, Gh.Mănuclu Adameșteanu, B.Costin, CN, 8, cat.

36, sub tipar;

¹³ E.Oberländer Târnoveanu, *loc.cit.*, cat. 6-7;

¹⁴ Iv.Iordanov, Dobrudza (491-1092) – selon les données de la numismatique et de la sphragistique, în Dobrudza, Études ethno-culturelles, Sofia, 1987, p.186, tabel I și p.205;

¹⁵ *Ibidem*, dar la p.205 nu mai apare;

¹⁶ *Ibidem*;

¹⁷ B.Mitrea, Dacia, NS, 10(1966), p.412;

¹⁸ Gh.Mănuclu Adameșteanu, Arh.Mold., 2(1998), p.79-80, notele 5 și 6;

¹⁹ Idem, Pontica, 33-34(1995-1996), p.287-288 și notele 7-12;

²⁰ Idem, Études byzantines et post byzantines, III, 1997, p.102 și cat. 3-4;

²¹ Idem, Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice, București, 2001, p.65, nota 380;

²² Idem, Arh.Mold., p.79-86;

Evidența unui număr mic de folles din clasa A printre descoperirile din anii 1978-1983 (A 2-6 ex., A 3-17 ex.) a permis să se presupună că „ridicarea fortificației trebuie plasată între anul 1001, data recuceririi de către bizantini a teritoriilor dintre Balcani și Dunăre și 1016-1020, data începutului ieșirii din uz a folles-ilor anonimi clasa A 2.”²³.

Numărul mult mai mare de piese din clasa a – 237 ex. – pe care îl avem la dispoziție, ne va permite o precizare mai clară a cronologiei începuturilor locuirii de la Nufăru. Pentru început trebuie să remarcăm prezența celor doi folles din clasa A 1, atribuiți împăratului Ioan Tzimiskes. Numărul mic de monede nu trebuie să ne surprindă, deoarece emisiunile acestuia sunt relativ puține – 27 ex. – în toată Dobrogea: Constanța – 7 ex., Isaccea – 6 ex., Păcuiul lui Soare – 3 ex., Dinogetia Garvăn – 1 ex., pentru a nu menționa decât câteva din centrele importante ale provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră.

Reluarea locuirii în anul 971 și continuării vieții în ultimele trei decenii ale secolului al X-lea, par a fi confirmate de numărul destul de mare de variante timpurii care au circulat și înainte de anul 989, respectiv emisiunile din Grecia Centrală, care însumează 20% din totalul pieselor din clasa A, un procent asemănător, 20,32%, fiindu-ne oferit de piesele încadrate de Ivanisevic în emisiunea I (976-1001)²⁴.

Configurația lotului de monede pe care îl aducem acum în discuție, în care există 87 de folles anonimi și semnați din intervalul 976-1092²⁵, ne confirmă că perioada de maximă dezvoltare a fost atinsă în cursul secolului al XI-lea.

Secolul al XII-lea este în continuare foarte slab reprezentat. Deosebit de importantă este moneda de la Ioan II Comnenul, care se alătură unei alte piese constantinopolitane²⁶ și care prin numărul foarte mic – doar două piese – confirmă că locuirea a fost grav afectată de atacul cuman din anul 1122. Caracterul sporadic al descoperirilor din a doua jumătate a secolului al XII-lea²⁷ indică perioada de regres în care a intrat acest centru dobrogean.

Numărul mult mai mare de emisiuni monetare din prima jumătate a secolului al XIII-lea, piese de aur de la Ioan III Ducas Vatatzes, câteva zeci de stamena devalorizate²⁸, indică o revenire economică, proces ce a fost stopat brutal de invazia tătarilor din 1242.

Reamintim că pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea și secolul al XIV nu au fost descoperite încă complexe de locuire, ci numai câteva zeci de monede izolate – marea lor majoritate emisiuni ale Hoardei de Aur: acestea aparțin unei așezări modeste care nu poate fi identificată cu Vicina²⁹.

²³ E.Oberländer Târnoaveanu, *op.cit.*, p.76 și cat. 8-30;

²⁴ Gh.Mănușu Adameșteanu, *Istoria*, p.63-64;

²⁵ O identificare preliminară înainte de curățare a fost anunțată cf. *ibidem*, *passim*, astfel că există unele neconcordanțe cu identificările de față;

²⁶ Idem, Pontica, 33-34(2000-2001), p.672, cat. 201;

²⁷ Idem, Peuce 10(1991), p.513-514; idem, *Istoria*, p.340, cat. 7;

²⁸ Idem, Ingrid Poll, Mihaela Iacob, B.Constantinescu, Pontica, 31(1998), p.297, cat. 12-13; idem, Pontica, 33-34(2000-2001) p.661, cat. 202-216;

²⁹ Pentru o discuție mai amplă asupra acestei probleme vazi idem, Arh.Mold., II, 1998, p.79-86.

CATALOG*

Lista lucrărilor folosite

DOW, III, 2 = Philip Grierson, *Catalogue of byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collections and in the Whittemore Collection. Volume III. Part. 2, Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, Washington, 1973.

Hendy, 1969 = Michael F.Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261, Dumbarton Oaks Studies, 1969.*

Hendy, 1999 = *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collections and in the Whittemore Collection.* Edited by Alfred Bellinger and Philip Grierson. Volume IV. Alexius I to Michael VIII (1081-1261) by Michael F.Hendy. *Part I. Alexius I to Alexius V (1081-1204)*, Washington 1999.

Ivanisevic 1989 = Vujadin Ivanisevic, *Interpretation and dating of the folles of Basil II and Constantin VIII – The Class A2, ZRVI, 27-28(1989)*, p.19-42.

Metcalf 1979 = D.M.Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe, 820-1396*, Second Edition, London, 1979.

Morrisson I = Cécile Morisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, Tome I. D'Anastase Ier à Justinien II (491-711)*, Paris, 1970.

Morrisson II = Cécile Morisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, Tome II. De Phillipicus à Alexius III (711-1204)*, Paris, 1970.

Probus (176-282)

RIC, V, 2, p.41, nr. 223, Roma, anii 276-282 p.Chr.

1 Ant. ↖ 3,71 g. 21,60 x 19,20 mm. Inv. M. 35/1

Constantin II Caesar

RIC, VII, p.548, nr. 55, Heraclea, anii 321-324 p.Chr.

2 AE ↑ 2,90 g. 22,40 x 18,40 mm. Inv. M. 35/2

Iustin II și Sofia (565-578)

Morrisson, I, p.134, nr.5, 13, Thessalonice, tipul 2, anii 574-575.

3 AE ↓ 5,04 g. 20,58 x 18,35 mm. Inv. M. 35/3.

Vasile II-Constantin VIII (976-1028)

Clasa A 2-3 (976-1028)

Varianta 14b, 24 ?

DOW, III, 2, p.656, cl. A2, anii 976 (?) - 1023/1035

Ivanisevic, 1989, p.36-39, cl. A2, emis. II, anii 1001-1010/1015

4 AE ↓ 12,31 g. 29,44 x 25,50 mm. T-b. Inv. M. 35/4.

5 AE ↓ 9,27 g. 27,04 x 30,00 mm. T-b. Inv. M. 35/7.

Varianta 15 a, 16?

*T. = tăiată, b. = bună, u. = uzată, ult. = ulterior.

CNBAR = cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, București.

ICEM = Institutul de Cercetări Eco Muzeale, Tulcea.

MMB = Muzeul Municipal București.

MMN = Muzeul Militar Național, București.

DOW, III, 2, p.656, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

6 AE ↓ 10,37 g. 31,25 x 28,71 mm. T-u. Inv. M. 35/5.

Varianta 24

Morrisson, II, p.586-587, cl. A, anii 976-1025

DOW, III, 2, p. 659-660, clasa A2, anii 976 (?) -1030-1035.

Metcalf, 1979, p.55-60, cl. A3, post anii 1019/1020.

Ivanisevic, 1989, p.36-39, cl. A2, emis. II, anii 1001/1010-1015.

7 AE ↓ 11,69 g. 30,42 x 25,11 mm. T-b. Inv. M. 35/6.

8 AE ↓ 10,49 g. 26,98 x 24,68 mm. T-b. Inv. M. 35/8.

Varianta 24a, 39-40b ?

DOW, III, 2, p. 659, 665-668, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

9 AE ↓ 8,37 g. 25,36 x 22,88 mm. T-u. Inv. M. 35/9.

10 AE ↓ 7,44 g. 28,43 x 24,72 mm. T-u. Inv. M. 35/13.

Varianta 34 ?

Morrisson, II, p.586-587, cl. A, anii 976-1025.

DOW, III, 2, p.664, clasa A2, cl. A2, anii 976(?) -1030/1035.

Metcalf, 1979, p.55-60, cl. A2, anii 989-1019/1020.

Ivanisevic, 1980, p.36-39, cl. A2, emis. II, anii 1001-1010/1015.

11 AE ↓ 15,37 g. 31,17 x 29,19 mm. T-u. Inv. M. 35/10.

Varianta 39

Morrisson, II, p.586-587, 596, 598, cl. A, anii 976-1025.

DOW, III, 2, p.665-666, cl. A2, anii 976(?) -1030/1035.

Metcalf, 1979, p.55-60, cl. A3, anii 1019/1020.

Ivanisevic, 1989, p.36-39, cl. A2, emis. III, anii 1010/1015-1020/1025.

12 AE ↓ 11,69 g. 26,42 x 22,89 mm. T-b. Inv. M. 35/11.

Varianta 34-40?

DOW, III, 2, p.664-668, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035

13 AE ↓ 10,08 g. 28,72 x 23,07 mm. T-u. Inv. M. 35/12.

Varianta 40 a

DOW, III, 2, p.667-668, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

Ivanisevic, 1989, p.36-39, cl. A2, emis. III, anii 1010/1015-1020/1025

14 AE ↓ 11,03 g. 27,85 x 21,84 mm. T-b. Inv. M. 35/15.

Varianta 40 a-b ?

DOW, III, 2, p.667-668, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

15 AE ↓ 13,80 g. 29,69 x 25,19 mm. T-b. Inv. M. 35/17.

Varianta 39-40 ?

DOW, III, 2, p.645, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

16 AE ↓ 9,25 g. 25,68 x 23,62 mm. T-u. Inv. M. 35/14.

Varianta 41

Morrisson II, p. 586-587, 596, 598, cl. A, anii 976-1028

DOW, III, 2, p.668-669, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

Metcalf, 1979, p.55-60, cl. A3, post anii 1019/1020.

Ivanisevic, 1989, p.36-39, cl. A2, emis. IV, anii 1020/1025-1028.

17 AE ↓ 7,74 g. 27,88 x 27,45 mm. T-u. Inv. M. 35/17.

Varianta 42 a

DOW, III, 2, p._____, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

Ivanisevic, 1989, ă.36-39, cl. A2, emis. IV, anii 1020/1025-1028.

18 AE ↓ 8,35 g. 27,35 x 26,23 mm. T-b. Inv. M. 35/18.

19 AE ↓ 6,21 g. 25,81 x 23,35 mm. T-u. Inv. M. 35/19.

Varianta 47

Morrisson II, p.586-587, cl. A, anii 976-1028.

DOW, III, 2, p.671-372, cl. A2, anii 976 (?) -1030/1035.

Metcalf, 1979, p.55/60, cl. A3, post anii 1019/1020.

Ivanisevic, 1989, p.36-39, cl. A2, emis. IV, anii 1020/1025-1028.

20 AE ↓ 9,08 g. 29,32 x 27,02 mm. T-b. Inv. M. 35/20.

Roman III Argyros (1028-1034)

Clasa B (1028-1034)

Morrisson II, p.586, 599, anii 1028-1034.

DOW, III, 2, p.676, anii 1030/1035-1042 (?).

21 AE ↓ 12,13 g. 30,03 x 27,37 mm. Surfrapată pe cl. A (rv./rv.). T-b. Inv. M. 35/22.

22 AE ↓ 11,04 g. 26,81 x 26,44 mm. T-b. T-ult. Inv. M. 35/23.

23 AE ↓ 9,82 g. 25,79 x 25,51 mm. T-b. T-ult. Inv. M. 35/25.

24 AE ↓ 8,42 g. 30,23 x 28,22 mm. T-b. Inv. M. 35/24.

25 AE ↓ 8,07 g. 30,12 x 22,42 mm. Dublă frapă (av./rv.). T-u. T-ult. Inv. M. 35/21.

Mihail IV Paflagonianul (1034-1041)

Clasa C (1034-1041)

Morrisson II, p.586, 600, anii 1034-1041.

DOW, III, 2, p.681-684, anii 1042 (?) -c. 1050.

26 AE ↓ 9,18 g. 27,09 x 24,33 mm. T-b. Inv. M. 35/31.

27 AE ↓ 8,92 g. 29,25 x 26,09 mm. T-b. Inv. M. 35/27.

28 AE ↓ 8,64 g. 26,90 x 25,90 mm. Surfrapată pe cl. B. (rv./rv.). T-b. Inv. M. 35/30.

29 AE ↓ 8,64 g. 28,42 x 26,55 mm. T-u. Inv. M. 35/34.

30 AE ↓ 8,57 g. 28,14 x 25,10 mm. T-u. Inv. M. 35/32.

31 AE ↓ 8,38 g. 28,12 x 22,93 mm. T-b. Inv. M. 35/28.

32 AE ↓ 7,50 g. 25,80 x 23,30 mm. Surfrapată ? (rv./rv.). T-u. Inv. M. 35/33.

33 AE ↓ 7,45 g. 27,49 x 23,22 mm. T-b. Inv. M. 35/29.

34 AE ↓ 7,39 g. 27,33 x 26,11 mm. Surfrapată pe cl. A-var. 14 b, 24, 33, 42 a? (rv./rv.) T-b. Inv. M. 35/26.

Constantin IX Monomahul (1042-1055)

Clasa D (1042-1055)

Morrisson II, p. 586, 601, anii 1042-1055.

DOW, III, 2, p. 685-687, anii c. 1050 – c. 1060.

35 AE ↓ 10,26 g. 28,41 x 20,16 mm. T-b. T-ult. Inv. M. 35/51.

36 AE ↓ 10,25 g. 26,87 x 22,89 mm. T-u. T-ult. Inv. M. 35/46.

37 AE ↓ 10,05 g. 28,75 x 21,23 mm. T-b. Inv. M. 35/50

38 AE ↓ 10,00 g. 28,27 x 26,63 mm. T-b. Inv. M. 35/48.

39 AE ↓ 9,97 g. 29,47 x 20,30 mm. Surfrapată pe cl. C (rv./rv.). T-b. Inv. M. 35/52.

40 AE ↓ 9,70 g. 27,14 x 24,23 mm. T-u. T-ult. Inv. M. 35/41.

41 AE ↓ 9,35 g. 28,59 x 22,38 mm. Surfrapată pe cl. C (rv./rv.). T-b. Inv. M. 35/45.

- 42 AE ↓ 9,28 g. 27,32 x 23,39 mm. T-b. Inv. M. 35/47.
 43 AE ↓ 8,81 g. 28,48 x 26,25 mm. T-u. Inv. M. 35/38.
 44 AE ↓ 8,70 g. 24,05 x 23,90 mm. T-b. T-ult. Inv. M. 35/37.
 45 AE ↓ 8,64 g. 27,18 x 26,50 mm. T-b. Inv. M. 35/44.
 46 AE ↓ 8,20 g. 31,48 x 24,97 mm. T-u. Inv. M. 35/43.
 47 AE ↓ 7,03 g. 24,96 x 24,05 mm. T-b. Inv. M. 35/36.
 48 AE ↓ 6,42 g. 27,44 x 26,01 mm. T-u. Inv. M. 35/39.
 49 AE ↓ 6,24 g. 28,82 x 26,58 mm. Surfrapată ?. T-u. Inv. M. 35/53.
 50 AE ↓ 5,72 g. 28,48 x 24,44 mm. T-u. Inv. M. 35/49.
 51 AE ↓ 5,15 g. 26,41 x 23,34 mm. T-u. Inv. M. 35/35.
 52 AE ↓ 4,74 g. 27,64 x 27,41 mm. T-u. Ruptă. Inv. M. 35/54.
 53 AE ↓ 4,44 g. 26,82 x 26,92 mm. T-u. Inv. M. 35/42

Constantin X Ducas (1059-1067)

Clasa E (1059-1067)

Morrisson II, p.586, 601, anii 1059-1067

DOW, III, 2, p.688, anul c. 1060.

- 54 AE ↓ 9,74 g. 26,80 x 22,57 mm. T-b. Inv. M. 35/55.
 55 AE ↓ 9,39 g. 31,67 x 23,65 mm. Surfrapată pe cl. D (rv./rv.). Inv. M. 35/58.
 56 AE ↓ 7,44 g. 24,68 x 22,40 mm. T-b. T-ult. Inv. M. 35/56.
 57 AE ↓ 5,28 g. 26,81 x 25,16 mm. T-u. Inv. M. 35/57.

Clasa F

Morrisson II, p. 586, 602, anii 1059-1067

DOW, III, 2, p.690, anii c. 1060 – c. 1065.

- 58 AE ↑ 4,81 g. 27,03 x 25,78 mm. Surfrapată pe cl. D (rv./rv.). T-u. Inv. M. 35/40.

Tipul I

Morrisson II, p. 586, 648, tip 1, anii 1059-1067

DOW, III, 2, p. 688, 774, clasa 1, anii 1059-1067.

- 59 AE ↓ 7,97 g. 28,54 x 23,88 mm. Surfrapată pe cl. D? (rv./rv.). T-u. Inv. M. 35/61.
 60 AE ↑ 5,23 g. 25,79 x 22,11 mm. T-u. Inv. M. 35/62.
 61 AE ↓ 4,58 g. 25,61 x 24,65 mm. T-u. Inv. M. 35/59.
 62 AE ↑ 4,21 g. 25,08 x 24,80 mm. T-u. Inv. M. 35/82.
 63 AE ↓ 1,86 g. 23,04 x 22,42 mm. T-u. Inv. M. 35/91.

Tipul 2

Morrisson II, p. 586, 647, tip 2, anii 1059-1067

DOW, III, 2, p. 688, 777-778, clasa 2, anii 1059-1067.

- 64 AE ↓ 5,96 g. 24,38 x 22,43 mm. T-b. Inv. M. 35/60.
 65 AE ↑ 4,76 g. 25,85 x 22,72 mm. T-u. Surfrapată pe tipul 1(rv./rv.). Inv. M. 35/66.
 66 AE ↓ 4,29 g. 27,92 x 23,82 mm. T-u. Inv. M. 35/94.

Roman IV Diogene (1067-1071)

Morrisson II, p. 586, 652, anii 1067-1071

DOW, III, 2, p. 688, 796-797, anii 1067-1071.

- 67 AE ↓ 6,56 g. 27,42 x 22,22 mm. T-b. Inv. M. 35/69.
 68 AE ↓ 4,59 g. 23,73 x 18,49 mm. T-b. Inv. M. 35/67.

Clasa G (1067-1071)

Morrisson II, p. 586, 602-603, anii 1067-1071

DOW, III, 2, p. 692, 694, anii c. 1065-c.1070.

69 AE ↓ 9,54 g. 25,97 x 25,73 mm. T-b. Inv. M. 35/86.

70 AE ↓ 6,83 g. 24,24 x 20,39 mm. Turnată – b. Inv. M. 35/64.

71 AE ↓ 5,75 g. 24,78 x 18,81 mm. T-b. Inv. M. 35/87.

72 AE ↓ 3,09 g. 23,88 x 23,49 mm. T-u. Inv. M. 35/63.

Mihail VII Ducas (1071-1078).

Morrison II, p. 586, 658, anii 1071-1078

DOW, III, 2, p. 818-820, anii 1071-1078

73 AE ↓ 3,80 g. 24,02 x 10,61 mm. Turnată-b, Inv. M. 35/65.

Nichifor III Botaneiates (1078-1081)

Morrison II, p. 586, 661, anii 1078-1081

DOW, III, 2, p. 831-832, anii 1078-1081.

74 AE ↑ 4,39 g. 21,35 x 20,82 mm. T-u. Inv. M. 35/75.

75 AE ↓ 3,66 g. 21,84 x 18,26 mm. T-u. Inv. M. 35/74.

Clasa I (1078-1081)

Morrison II, p. 586, 603-604, anii 1078-1081

DOW, III, 2, p. 696, anii c. 1075-c.1080.

76 AE ↑ 5,35 g. 21,99 x 21,07 mm. T-u. Inv. M. 35/73.

77 AE ↓ 4,19 g. 21,69 x 20,79 mm. T-u. Inv. M. 35/70.

78 AE ↑ 3,53 g. 25,16 x 22,28 mm. Surfrapată ?. T-b. Inv. M. 35/72.

79 AE ↓ 3,04 g. 23,63 x 21,84 mm. T-u. Inv. M. 35/68.

80 AE ↑ 2,12 g. 21,98 x 19,85 mm. Tutnară – u. Inv. M. 35/71.

Alexios I Comnenul (1081-1118)

Emisiuni anterioare reformei (1081-1092)

Clasa J (1081-1087)

Hendy, 1999, p. 212, anii 1081-1087

Morrison II, p. 586, 605, anii 1081-1118

DOW, III, 2, p. 700-701, anii c. 1080- c. 1085.

81 AE ↘ 8,37 g. 26,09 x 21,30 mm. T-u. Inv. M. 35/93.

82 AE ↓ 8,03 g. 24,38 x 22,77 mm. T-b. Surfrapată ? Inv. M. 35/78.

83 AE ↓ 5,41 g. 25,30 x 24,64 mm. T-u. Inv. M. 35/84.

84 AE ↑ 5,39 g. 24,63 x 23,23 mm. T-u. Inv. M. 35/80.

85 AE ↑ 5,30 g. 24,99 x 22,49 mm. T-u. Perforată. Inv. M. 35/81.

86 AE ↑ 4,90 g. 24,99 x 23,94 mm. T-u. Inv. M. 35/79.

87 AE ↘ 3,48 g. 26,46 x 23,54 mm. T-u. Surfrapată pe cl. I.)rv./rv.). Inv. M. 35/76.

88 AE ↘ 3,33 g. 26,47 x 25,36 mm. T-b. Ruptă. Inv. M. 35/77.

Clasa K (1087-1092)

Hendy, 1999, p. 212, anii 1087-1092

Morrison II, p. 586, 605, anii 1081-1118

DOW, III, 2, p. 702-704, anii c. 1085-1092.

89 AE ↓ 7,33 g. 24,71 x 24,42 mm. T-u. Inv. M. 35/85.

90 AE ↓ 6,31 g. 27,90 x 23,78 mm. T-u. Surfrapată pe cl. J. Inv. M. 35/83.

Emisiuni posterioare reformei (1092-1118)

Billon. Aspron trachy.

Constantinopol

Emisiunea 2 (1092-1118)

Hendy, 1999, p.226-227, pl. V/25, emis. 2.

Hendy, 1969, p. 86, pl. 7/2, emis. 3.

Morrisson II, p. 678-679, tip 3.

91 Bill. → 3,29 g. 25,67 x 23,56 mm. Inv. M. 35/89.

92 Bill. → 3,20 g. 26,02 x 25,43 mm. Inv. M. 35/90.

Ioan II Comnenul (1118-1143)

Billon. Aspron trachy.

Thessalonica

Hendy, 1999, p. 267, pl. X/11. 1,2

Hendy, 1969, p. 105, pl. 11/3-4

Morrisson II, p. 698, B/01, pl. XCVI/B/01

93 Bill. ↓ 2,96 g. 26,77 x 25,56 mm. Inv. M. 35/88.

Hoarda de Aur

94 AE ↓ 1,81 g. 19,10 x 16,00 mm. Inv. M. 35/95.

ROMAN AND BYZANTINE COINS DISCOVERED AT NUFĂRU, TULCEA COUNTY

Abstract

The authors published 94 coins – Roman, Byzantine and from the Golden Horde—from the collection of the Numismatic Department from the Library of the Romanian Academy, all of them discovered at Nufăru, Tulcea county. We have three Roman coins, from Probus, Constantine II as Caesar and Justin II, 90 Byzantine issues – Basil II- Constantine VIII 17, Roman III 5, Michael IV 9, Constantine IX 19, Constantine X 13, Roman IV 6, Michael VII 1, Nikephoros III 7, Alexius I 12, John II 1 – and from Nogai one issue. Also, the authors offer for the first time a presentation of all the monetary discoveries from the Roman and Byzantine settlement from Nufăru, Tulcea county (ancient Thalamonium?); 42 of them were struck during the I to VII centuries A.D. The last two coins are from Heraklius (years 610-611 and 612-613). They confirm the fall of the settlement during the years 614-615 A.D.

From the next centuries, we can speak about the greatest extent of the settlement during the XIth century. The next century is barely represented, probably because of the Cuman attack from 1122. A new development is proved by the coins from the XIIIth century (including gold coins from John III), just to the brutal end of the settlement under the Tartar invasion from 1242. So for the second half of the XIIIth century and for the XIVth century we have only coins of the Golden Horde.

UN TEZAU MONETAR BIZANTIN DESCOPERIT ÎN DOBROGEA

Gabriel CUSTUREA, Matei IONEL

Harta descoperirilor monetare din Dobrogea în epoca bizantină s-a îmbogățit recent cu un nou punct semnificativ, anume așezarea de la Capu Dealului¹, aflată între Satu Nou și Oltina, în colțul sud-vestic al provinciei denubiano-pontice.

Cunoscută din periegezele lui Pamfil Polonic și câteva sporadice descoperiri monetare, inclusiv un tezaur din secolul al VI-lea², așezarea de aici se pare că a trezit interesul „căutătorilor de comori” și astfel a apărut pe piața colecționarilor, mai ales în București, o multitudine de materiale databile în secolele V-VI sau IX-XI³.

Este și cazul a trei monede de argint emise de Ioan Tzimiskes, recuperate de către unul dintre autori și aflate în colecția sa, piese care fac parte cu siguranță dintr-un tezaur monetar⁴. Apariția acestor monede nu are darul să ne surprindă știind că întreg colțul sud-vest al Dobrogei, gravitând din punct de vedere economic în jurul Dristrei, este punctat de astfel de descoperiri⁵. De asemenea, să nu uităm că la Călărași este consemnată o altă descoperire de *miliaresia*, de la Ioan Tzimiskes, deși mult mai probabil ele au fost găsite în zona Dristrei⁶.

La sfârșitul secolului al X-lea Dobrogea revine în granițele Imperiului Bizantin, după circa trei secole, în urma campaniilor victorioase întreprinse de

¹ G.Custurea, Pontica, 33-34(2000-2001), p.583-594; idem, *Noi descoperiri monetare din epoca bizantină din așezarea de la Capu Dealului – Oltina jud.Constanța*, comunicare la Al XIX-lea Simbozion național de numismatică, Reșița, 2002;

² P.Diaconu, N.Anghelescu, RMM, 5(1969), 4, p.351; Gh.Poenaru-Bordea, B.Mitrea, Dacia, NS, 35(1991), p.218, nr.9; săpături sistematice au început din anul 2001, cf. C.Chiriac, G.Custurea, CCAR-Campania 2001, București, 2002, p.222, nr. 155;

³ O parte dintre aceste materiale se află în colecția unuia dintre autori, urmând a fi publicate în scurt timp. Sigiliile descoperite aici au făcut obiectul studiului cercetătorului C.Chiriac alături de M.Ionel: *Sigilii bizantine recent descoperite în Dobrogea*, comunicare prezentată la Al XVIII-lea Simpozion național de numismatică – Constanța, 2001; idem, *Sigilii bizantine inedite descoperite în Dobrogea*, comunicare prezentată la Sesiunea anuală „Pontica”, Constanța, 2002;

⁴ Pentru această ipoteză pledează lotul unitar, cât și patina gri-neagră pe care o au toate piesele;

⁵ Vezi anexa și harta descoperirilor;

⁶ I.Dimian, SCN, 1(1957), p.199;

Ioan Tzimiskes. Reforma *folis*-ului inițiată de acesta, pe lângă celelalte schimbări socio-economice din epocă face să se vorbească de o nouă etapă a circulației monedei bizantine, nu numai în regiunile mărginașe de la noi, ci pentru întreg teritoriul al imperiului⁷.

Harta răspândirii descoperirilor numismatice din vremea acestui împărat atestă penetrația monedei bizantine în special de-a lungul Dunării dominată de flota imperială și cu totul sporadic în zona litoralului⁸. De fapt, până în epoca sa, putem vorbi doar de o economie monetară de tip insular, în jurul unor importante centre fortificate de pe fluviu sau de pe litoral⁹. Dacă pentru moneda de bronz – *folis* – putem fi aproape siguri de o penetrație legată de schimburile economice dintre provincie și imperiu, piesele din metal prețios aparțin unui alt tip de pătrundere, legată fie de cheltuielile militare, fie de stipendiile oferite unor potenți locali. Cu atât mai mult cu cât, cu ocazia campaniei de la Dristra, sunt amintiți conducătorii cetăților din zonă veniți să jure supunere¹⁰.

Faptul că aceste descoperiri se concentrează în jurul Dristrei și a Constanței ne îndeamnă să presupunem existența unor centre de putere localizate aici.

Piesele descoperite la Capu Dealului sunt emisiunile cele mai răspândite din cadrul celor de argint (DOW III, 2, 7a), folosite cel mai probabil la plata soldelor și subsidiilor de către visteria imperială. Nu putem exclude, de asemenea, posibilitatea baterii acestor piese de către atelierul monetar mobil instalat în noua capitală a provinciei¹¹.

Descoperirea de la Capu Dealului se alătură rarelor descoperiri de monede bizantine din metal prețios de la sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XI-lea¹² și contribuie la întregirea imaginii asupra teritoriilor de la Dunărea de

⁷ D.M.Metcalf, NC, 10(1971), p.199-219; idem, *Coinage in South-Eastern Europe*. 820-1396, London, 1979, p.55-62;

⁸ Detalii și precizări cf. G.Gusturea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI)*, Constanța, 2000, p.131-168;

⁹ E.Oberländer-Târnoveanu, Cerc.Num., 7(1996), p.113;

¹⁰ DID, III, p.73;

¹¹ Iv.Iordanov, Numizmatika 14(1980), 4, p. 16-18;

¹² Monede din metal prețios au fost descoperite izolat la:

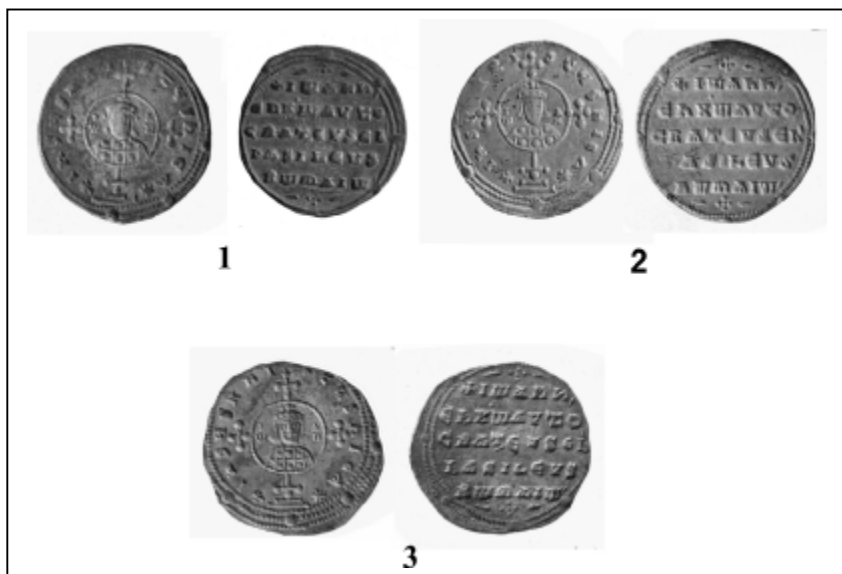
1. Balcic (Vasile II – Constantin VIII: 1 AR.),
2. Dinogetia (Vasile II – Constantin VII: 3 AV.-histamenon și 7 AV.-tetarteron, 1 AR.),
3. Isaccea (Vasile II – Constantin VIII: 2 AV.-tetarteron),
4. Mahmudia (Vasile II – Constantin VIII: 1 AR.),
5. Oborișce (Vasile II: 1 AV.),
6. Odârți (Vasile II: 1 AV.),
7. Skala (Vasile II – Constantin VIII: 1 AV. – tetarteron),
8. regiunea Silistra (Vasile II: 1 AR.),
9. Dobrogea de sud (Nicefor II: 1 AV.; Vasile II: 1 AV.),
10. Dobrogea /Vasile II: 1 AV.);
și în tezaure:
11. Greci (Ioan Tzimiskes: 1 AV.; Vasile II: 2 AV.),
12. Obrocișce (Vasile II: 5 AV.),
13. Sredișce (Vasile II: 34 AR.),
14. Valea Nucarilor (Vasile II: 1 AV.),
15. Valul lui Traian-Duduca (Nicefor II: 1 AV.),

Jos în momentul reintegrării lor în granițele Imperiului Bizantin nu numai din punct de vedere politic, militar și administrativ, cât mai ales economic.

CATALOG¹³

DOW, III, 2, p.596, 7a, Constantinopol, 969-976.

1. AR. Miliaresion, 3,49 g, 22,2 mm;
2. AR. Miliaresion, 3,11 g, 22 mm;
3. AR. Miliaresion, 2,89 g, 22 mm;

16. Vetren (Vasile II: 2 AR.),

17. Tvărdița (Vasile II: 3 AR.).

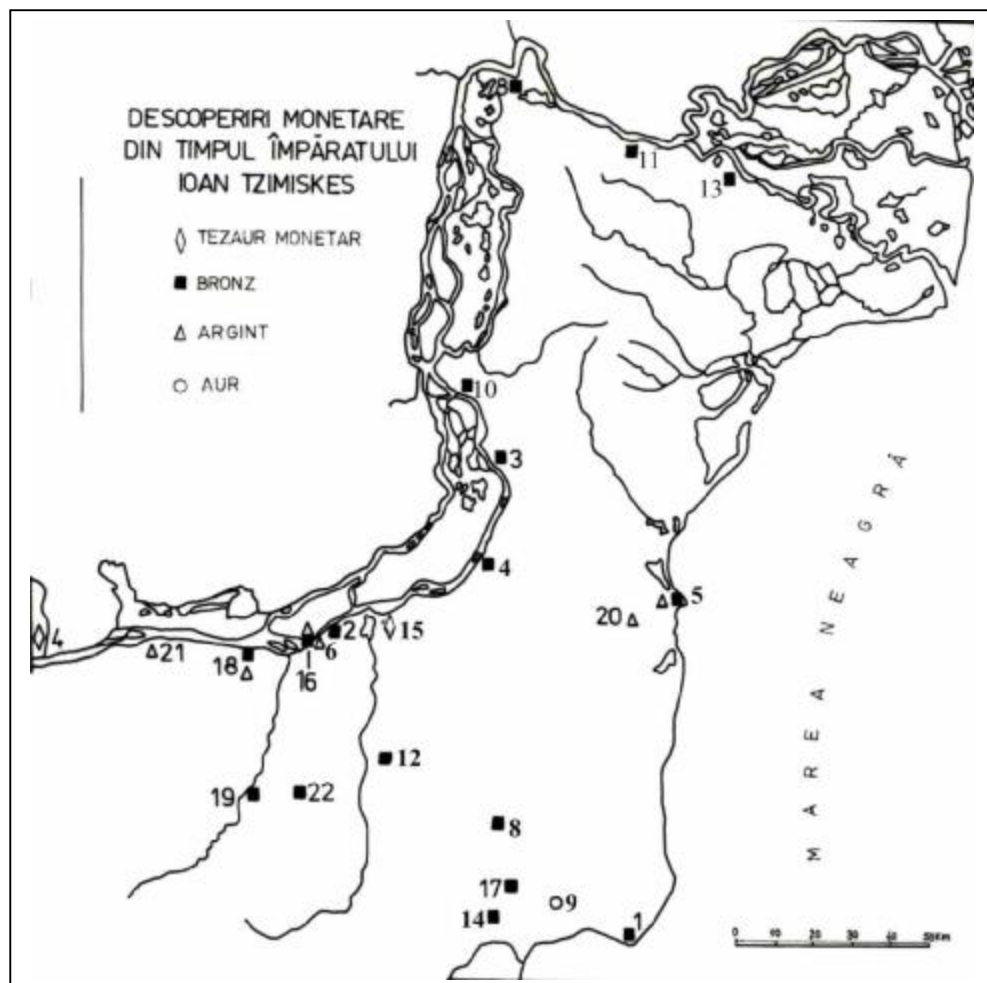
Cf. G.Custurea, *op.cit.*, p.131-168, cu bibliografia descoperirilor; G.Atanasov, Iv.Iordanov, *Srednovekovniat Vetren na Dunav*, Sumen, 1994, p.65, nr. 130, 131.

¹³ Identificările au fost făcute după Ph.Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection*, III, Leo III to Nicephorus III (717-1081), part 2, Basil to Nicephorus III (868-1081), Washington, 1973.

ANEXA

Descoperiri monetare din timpul împăratului Ioan Tzimiskes

1. Caliacra: 3 AE.
 2. Canlia: 1 AE.
 3. Capidava: 1 AE.
 4. Cernavoda: 1 AE.
 5. Constanța: 2 AR; 5 AE.
 6. Dervent: 1 AR.
 7. Dinogetia: 1 AE.
 8. Dobrici: 1 AE.
 9. Gurkovo: 1 AV.
 10. Hârșova: 1 AE.
 11. Isaccea: 7 AE.
 12. Kladenți: 7 AE.
 13. Nufăru: 2 AE.
 14. Odărți: 7 AE.
 15. Oltina – Capu Dealului tezaur 3 AR
 16. Păcuiul lui Soare: 2 AR; 3 AE.
 17. Senokos: 1 AE.
 18. Silistra: 6 AR; 61 AE.
 19. Skala: 8 AE.
 20. Valul lui Traian: 1 AR.
 21. etren: 1 AR.
 22. Voinikovo: 1 AE.
 23. regiunea Dobrici: 4 AE.
 24. regiunea Șabla: 1 AE.
 25. Dobrogea de sud: 1 AE.
 26. Dobrogea: 3 AR; 4 AE.
- Cf. G.Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI)*, Constanța, 2000, p.131-160, cu bibliografia

EIN IN DER DOBRUDSCHA AUFGEFUNDENER BYZANTINISCHER MÜNZENHORT

Zusammenfassung

Die Verfasser behandeln einen kleinen Münzenhort, der drei Münzen umfaßt, die zur Zeit von Ioan Tzimiskes geprägt und in der Siedlung von Capu Dealului, Gem. Oltina, Kr. Constanţa aufgefunden wurden. Der Fund steht mit dem militärischen Eingreifen der Byzantiner im Gebiet von Silistra gegen den russischen Knesen Swiatoslaw (971) in Verbindung.

Die in der Siedlung von Capu Dealului aufgefundenen Münzen bezeugen deren Entwicklung im Einflußgebiet des wichtigen städtischen Zentrums von Dristra (Silistra). Die Verfasser erwähnen auch die Münzenfunde aus der Zeit dieses Kaisers im gesamten Gebiet der Dobrudscha.

PONDURI ANTICE ȘI MEDIEVALE DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

Gabriel CUSTUREA

Dezvoltarea urbană a Dobrogei, încă din secolul al V-lea a.Chr., legată de așezarea coloniștilor greci pe litoralul vest-pontic, iar mai apoi îndelungata stăpânire romană și bizantină din zonă, constituie motivul pentru care în provincie s-a descoperit o multitudine de măsuri ponderale, aparținând celor mai diverse etaloane.

Asupra acestor descoperiri s-au aplecat cu interes atât specialiști consacrați în cercetarea numismatică, cât și colecționari împătimiți, dornici să-și facă cunoscute colecțiile. Este cazul să amintim câțiva dintre cei mai cunoscuți autori, fără să ne permitem o ierarhizare valorică: cu studii despre pondurile orașelor vest-pontice M.Șutzu, C.Moisil, O.Iliescu, C.Preda¹, P.Diaconu pentru perioada bizantină², R.Ocheșeanu cu contribuții privind întreaga gamă de măsuri ponderale din antichitate și perioada bizantină³, alături de R.Netzhammer, W.Knechtel, G.Severeanu și V.Culică⁴.

Mai recent, datorită creșterii numărului descoperirilor din epoca medievală, autorul acestor rânduri a considerat necesar să le editeze, chiar dacă în privința acestor piese bibliografia este cvasiinexistentă⁵. Actuala contribuție prezintă un

¹ M.Șutzu, RBN, (1896), p.156-164; idem, BSNR, 1(1904), 3, p. 8-12; idem, BSNR, 10(1913), 19, p.3-10; idem, BSNR, 11(1914), 21, p.1-9; idem, BSNR, 13(1915), 23, p.157-171; C.Moisil, CNA, 15(1940), 119-120, p.292; idem, SCN, 1(1957), p.247-295; O.Iliescu, SCIV, 18(1967), 4, p. 687-691; idem în Actes du VIIIe Congrès international de numismatique (New York – Washington, septembrie 1973), Association Internationale des Numismates Professionales, Paris, Basel, 1976, p.85-98; C.Preda, SCN, 1(1957), p.297-306; idem, SCIV, 15(1964), 1, p. 53-57; idem, SCN, 7(1980), p.117-120.

² P.Diaconu, SCIV, 12(1961), 4, p. 403-405; idem, SCN, 6(1975), p.243-245.

³ Regretatul numismat în complexe sale preocupări de specialitate a acordat o atenție deosebită și metrologiei, cf. G.Custurea, G.Talmațchi, Pontica, 31(1998), p.391-394 (necrolog)

⁴ R.Netzhammer, Rev.Catolică, 1(1912), 1, p.82-92; idem, Rev.Catolică, 2(1913), 2, p.164-168; idem, Rev.Catolică, 3(1914), 1, p.129-130; W.Knechtel, BSNR, 12(1915), 24, p.80-97; G.Severeanu, BSNR, 20(1925), 55-56, p.125; V.Culică, BSNR, 67-69, 1973-1975, 121-123, p.227-230.

⁵ G.Custurea, Pontica, 28-29(1995-1996), p. 323, n. 2; idem, Pontica, 31(1998), p.307-308; o piesă asemănătoare tipului A, recent publicată, de origine franceză, este datată la sfârșitul secolului al XVIII-lea, vezi G.Sciau, *La pallofe* (Buletin de l'Association Numismatique du Roussillon et du Musée Puig), 41(2000), p.4, nr.7.

nou lot de ponduri, în număr de 14, dintre care două romano-bizantine, iar restul medievale.

Piesa nr.1 din catalogul nostru reprezintă un pond de 1/6 dintr-o uncie (*sextula – solidus – nomisma*), tip din care cercetătorul R.Ocheșeanu publica în urmă cu mai bine de două decenii un lot de cinci exemplare – unul descoperit la Callatis⁶ -, iar mai apoi unul din plumb, neoficial, descoperit la Tomis⁷.

Cea de-a doua reprezintă un pond neoficial, romano-bizantin, în valoare de o uncie. Fără precizări asupra locului descoperirii au fost publicate alte trei piese, însă cu inscripții oficiale⁸.

Descoperirile medievale au ajuns în prezent la un total de 26 exemplare, dintre care tipul A este reprezentat prin 9, iar tipul B prin 16. La acestea se adaugă o contragreutate pentru balanța de tip roman cu un taler, singura confecționată din plumb. Ea se încadrează în tipul B⁹. Din prima categorie avem ponduri pentru 1, 5, 10, 20, 50 unități de măsură (*dirhem* sau *dram*), iar din a doua de 2, 10, 20, 50, 100 unități de măsură (*dirhem* sau *dram*). Ele provin de pe întreg teritoriul dobrogean – Târgușor-Ester, Casimcea, Ghiaurchioi, Satu Nou (Babadag) și Dunăreni -, iar pentru tipul A există confirmarea folosirii în Țara Românească până la introducerea sistemului zecimal de către Alexandru Ioan Cuza¹⁰.

CATALOG

I.PONDURI ROMANO – BIZANTINE

1. Paralelipiped dreptunghic din bronz marcat cu litera *N* incizată. Dimensiuni: 13 x 12 x 4 mm, G= 4,36 g. *Nomisma*. Palazu Mic, inv. 66588.
2. Paralelipiped dreptunghic din plumb cu marginile supraînălțate pentru a proteja suprafețele laterale. Dimensiuni: 25,5 x 24,5 x 5,5 mm, G= 26,14 g. Uncie, fără marcaj oficial. Crângu, inv. 64478

⁶ R.Ocheșeanu, SCN, 8(1984), p.91, nr.17.

⁷ Idem, BSNR, 77-79(1983-1985), 131-133, p. 351, nr. 7.

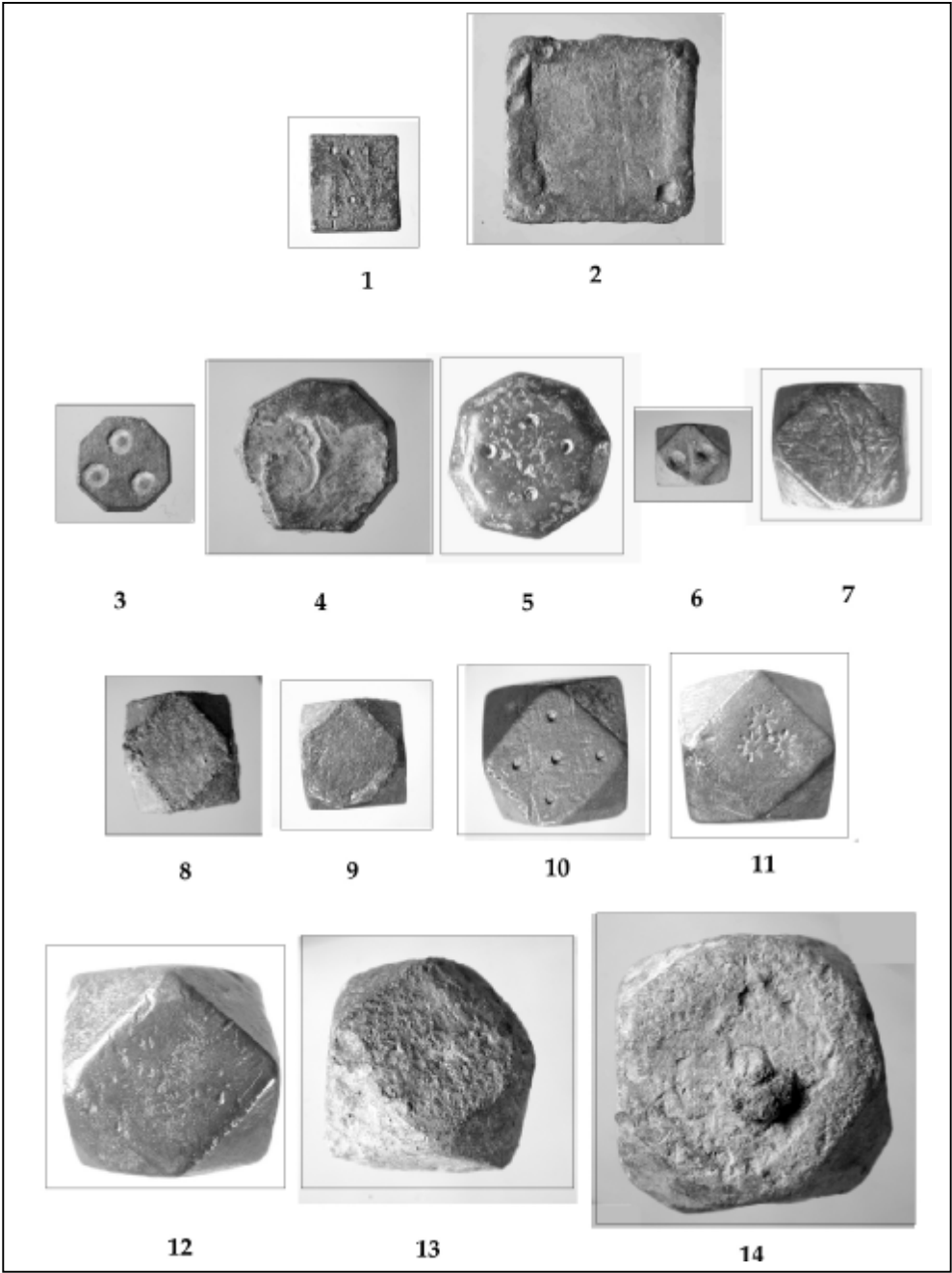
⁸ Idem, SCN, 8(1984), p. 90, nr. 9-11. Asupra bibliografiei pondurilor unciale vezi D.Paraschiv, Pontica, 33-34(2000-2001), p. 595, n.1.

⁹ Un astfel de cântar, încă inedit, a fost descoperit cu ocazia unui sondaj la Ester, în anul 1999, într-o locuință datată în secolul al XVII-lea. Astfel de cântare sunt menționate și de N.Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, fig. 24a.

¹⁰ R.Ocheșeanu, BSNR, 88-89(1994-1995), 142-143, p.180-181. De asemenea, cu ocazia Simpozionului Național de Numismatică din anul 1998, în expoziția organizată la Alexandria se afla o piesă de acest tip pe care se găseau trei contramărci reprezentând cifrele anului 1863.

II. PONDURI MEDIEVALE

3. Prismă octogonală din bronz, pe una din fețe sunt ștanțate 3 cercuri așezate în triunghi. Dimensiuni: h= 3 mm, latura octogonului de 6 mm, G= 3,39 g. *Dirhem* sau *dram*.
Ester – *passim*, col. particulară.
4. Prismă octogonală din bronz, pe una din fețe urme de ștanțare, parțial rupt. Dimensiuni: h= 10 mm, latura octogonului de 11 mm, G= 31,32 g. 10 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ester – *passim*, inv. 67658.
5. Prismă octogonală din bronz, pe una din fețe 4 puncte incizate. Dimensiuni: h= 20 mm, latura octogonului de 9 mm, G= 63,09 g. 20 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ester – *passim*, inv. 66518.
6. Poliedru cu 14 fețe din bronz, pe una din ele incizate două puncte separate de o bară. Dimensiuni: 9 x 9 x 11 mm, G= 6,01 g. 2 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ester – *passim*, inv. 68751.
7. Poliedru cu 14 fețe din bronz, pe una din ele urme de tugra. Dimensiuni: 15,5 x 17 x 17 mm, G = 31,15 g. 10 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ghiaurchioi – *passim*, inv. 64661.
8. Poliedru cu 14 fețe, din bronz, fără marcaj. Dimensiuni: 17 x 16 x 16 mm, G= 30,25 g. 10 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ester – *passim*, inv. 68750.
9. Poliedru cu 14 fețe, din bronz, fără marcaj. Dimensiuni: 15 x 15,9 x 16,2 mm, G= 29,25 g. 10 *dirhemi* sau *dramuri*.
Satu Nou (Babadag) – *passim*, inv. 68749.
10. Poliedru cu 14 fețe, din bronz, pe 4 din fețele pătrate câte 5 incizii. Dimensiuni: 20,5 x 20,9 x 21 mm, G= 62,03 g. 20 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ester – *passim*, inv. 66516.
11. Poliedru cu 14 fețe, din bronz, pe una din ele sunt incizate 3 stelute așezate în triunghi. Dimensiuni: 20,9 x 20,9 x 21 mm, G=61,35 g. 20 *dirhemi* sau *dramuri*.
Ester – *passim*, inv. 66515.
12. Poliedru cu 14 fețe, din bronz, fără marcaj, ușor descentrat. Dimensiuni: 28 x 28 x 29 mm, G= 153,70 g. 50 *dirhemi* sau *dramuri* (1/2 litră).
Ester – *passim*, inv. 66514.
13. Poliedru cu 14 fețe, din bronz, fragmentar (cca.1/2). Dimensiuni: 19,5 x 27,5 x 29 mm, G= 83,55 g. 50 *dirhemi* sau *dramuri* (1/2 litră).
Ester – *passim*, inv. 67827.
14. Contragreutate pentru balanță de tip roman cu un taler. Poliedru cu 14 fețe, din plumb, fără marcaj. Dimensiuni: 26 x 35 x 36 mm, G = 314,80 g. 100 *dirhemi* sau *dramuri* (litră). Este perforat de o tijă din fier pentru prindere.
Ester – *passim*. inv. 68748.

ANTIKE UND MITTELALTERLICHE, IN DER DOBRUDSCHA
AUFGEFUNDENE GEWICHTE

Zusammenfassung

Der Verfasser bespricht eine Anzahl von 14 antiken und mittelalterlichen Gewichten. Die beiden ersten haben einen Wert von einer *nomisma*, beziehungsweise einer *Unze* und die anderen sind aus mittelalterlicher Epoche.

Die Gewichte aus dem Mittelalter werden in zwei Typen eingeteilt. Vom Typ A sind 9 Stücke, von 1, 5, 10, 20, 50 Maßeinheiten, während vom Typ B 17 Stücke von 2, 5, 10, 20, 50, 100 Maßeinheiten bekannt sind. Die Maßeinheit kann von arabischem *dirhem*- oder von rumänischem *dram*-System sein.

Diese Gewichte stammen aus den Jahrhunderten 17 – 18; diejenigen vom Typ A wurden in der Wallachei bis zur Einführung des Zehntelsystems verwendet. Sie wurden für das Abwiegen der Spezereien, der Farbstoffe und der Arzneimittel benützt.

CRONICĂ

CRONIQUE

INDICELE REVISTEI PONTICA (1968-2001)

Întocmirea unui indice al revistei „Pontica” era absolut necesară după 25 de ani de la apariția primului număr și având în vedere volumul important de informație strâns în paginile sale. Pentru a avea o imagine cât mai completă asupra rezultatelor cercetării istorice și arheologice oglindite în articolele apărute în revista constănțeană am considerat oportun să prezentăm un indice elaborat care să cuprindă: sumarul tuturor numerelor apărute, indicele de autori, indicele localităților în care au fost descoperite materialele publicate în articolele din revistă, precum și un indice tematic. Materialul este structurat în mare parte pe modelul indicelui revistei „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, editată de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” (vezi SCIVA 36, 1985, 1-2, p. 31-177). Indicele tematic pentru secțiunile Preistorie, Epoca Medievală, Epoca Modernă și Diverse a fost realizat de Valentina Voinea și Cătălin Dobrinescu, iar cel pentru secțiunile dedicate epocii greco-romane și numismaticii de Constantin Băjenaru.

Valentina Voinea, Cătălin Dobrinescu, Constantin Băjenaru

SUMAR (nr. 1-34)

Nr. crt.	Autori	Titlu	Pagini

1, 1968

1.	C. DAICOVICIU	Un cuvânt de salut	5-6
2.	V. CANARACHE	Mărturisiri	9-16
3.	***	Extrase din cartea de onoare a muzeului	17-28
4.	A. RĂDULESCU	Muzeul de Arheologie din Constanța după 10 ani de activitate	29-42
5.	V. VOLSCHI, M. IRIMIA	Descoperiri arheologice la Mangalia și Limanu aparținând culturii Hamangia	45-87
6.	M. IRIMIA	Un depozit de bronzuri la Constanța	89-105
7.	V. CANARACHE	Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint	107-192
8.	M. IRIMIA	Cimenterile de incinerare geto-dacice de la Bugeac - Ostrov	193-234
9.	C. ICONOMU	Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun	235-268
10.	M. BUCOVALĂ	Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis	269-306
11.	TH. SAUCIUC-SĂVEANU, A. RĂDULESCU	Inscripția lui Herennios Apollinarios din Callatis	307-317
12.	A. RĂDULESCU	Note epigrafice I	319-339
13.	C. SCORPAN	Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice	341-378
14.	M. IRIMIA	Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramică de la Oltina (jud. Constanța)	379-408
15.	C. CÎRJAN	Cimitirul feudal timpuriu de la Gîrlița-Ostrov	409-425
16.	Z. COVACEF	Bibliografia arheologică a Dobrogei (1948 – 1968)	428-452
17.	M. BOCA	Dobrogea veche în stampe și gravuri (1826 – 1882)	455-507

2, 1969

18.	D. FĂLTICEANU	Arheologia Dobrogei la un sfert de secol de la eliberare	9-14
19.	A. RĂDULESCU	Muzeul de Arheologie Constanța: unele gânduri și perspective pentru noul cincinal	15-19
20.	M. IRIMIA	Noi cercetări arheologice în cimitirul II geto-dacic de la Bugeac	23-42
21.	C. SCORPAN	Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac – Valea lui Marinciu	43-79
22.	C. ICONOMU	Noi morminte paleocreștine la Mangalia	81-110
23.	CORNELIU CÎRJAN	Necropola de epocă feudală – timpurie de la Gîrlița – Ostrov. Săpăturile efectuate în anul 1969	111-134

24.	M. IRIMIA, A. DUMITRAȘCU	Sabia de bronz miceniană descoperită la Medgidia	137-147
25.	RADU VULPE	Note de istorie tomitană	149-167
26.	D. BERCIU	Mormântul „princiar” de la Agighiol și unele probleme ale artei traco-getice	169-187
27.	VLADIMIR ILIESCU	Contribuții la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î.e.n.	189-197
28.	CONST. IONESCU-CÂRLIGEL	Cadrane solare grecești și romane în Dobrogea	199-208
29.	RADU OCHEȘEANU	Bolurile „megariene” din colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța	209-244
30.	TH. SAUCIUC-SĂVEANU	Un fragment de epigramă greacă pentru Nikasó din Callatis	245-252
31.	C. SCORPAN	Imitații getice după opaițe greco-romane	253-268
32.	AL. SUCEVEANU	Două note privind istoria Moesiei în secolul I î.e.n.	269-284
33.	NICOLAE LASCU	„Villa lui Ovidiu” de la Sulmona	285-296
34.	M. BUCOVALĂ	Tradiții elenistice în materialele funerare de epocă romană timpurie la Tomis	297-332
35.	A. RĂDULESCU	Ateliere meșteșugărești pentru ars materiale de construcție din lut	333-354
36.	V. CULICĂ	Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pırjoaia - Dobrogea	355-371
37.	CORNELIU CÎRJAN	Ceramica de epoca feudal-timpurie descoperită pe teritoriul orașului Constanța	373-394
38.	PETRE DIACONU	Rolul cetății din insula Păcuiul lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei la sfârșitul secolului X	395-400
39.	RADU ȘTEFAN CIOBANU	Genovezii și rolul lor în Dobrogea în secolul XIV	401-412
40.	T. MATEESCU	Un oraș dispărut - Ester	413-426
41.	***	Sesiunea științifică de comunicări și referate a Muzeului de Arheologie Constanța (15-17 august 1969)	427-434
42.	A. RĂDULESCU	Vasile Canarache (6.II.1896 – 4.VIII.1969)	435-440

3, 1970

43.	D. FĂLTICEANU	În legătură cu conservarea și valorificarea monumentelor arheologice din județul Constanța	9-15
44.	M. IRIMIA	Unele probleme ale cercetărilor subacvatice de pe litoralul dobrogean al Mării Negre	17-21
45.	ANDREI ARICESCU	Depozite de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea	25-76
46.	PETRE ALEXANDRESCU	Peisajul histrian în antichitate	77-86

47.	VL. ILIESCU	Cu privire la coloniile grecești din Dobrogea și la data constituirii teritoriului lor rural	87-98
48.	MARIA COJA	Ceramica autohtonă de la Histria. Secolele V – I î.e.n.	99-124
49.	RADU OCHEȘEANU	Monedele basileului Moskon aflate în colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța	125-129
50.	BUCUR MITREA	Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în secolul I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești, jud. Constanța	131-137
51.	C. SCORPAN	Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea, în lumina recentelor cercetări	139-187
52.	M. BUCOVALĂ	Descoperiri noi în zona suburbană a Tomisului	189-209
53.	MARIA MUNTEANU	Cu privire la organizarea administrativă a teritoriului capidavens (sec. I – III)	211-222
54.	Z. COVACEF	Monumente sculpturale inedite din Muzeul de Arheologie Constanța	223-236
55.	C. ICONOMU	Un depozit de lucerne la Constanța	237-254
56.	A. RĂDULESCU	Un atestat străromânesc la Capidava	255-274
57.	PETRE DIACONU	Despre localizarea Vicinei	275-295
58.	R. CIOBANU	Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea	297-329
59.	N. GOSTAR	Despre mormântul lui Ovidiu la Tomis	333-338
60.	N. LASCU	Amintirea poetului Ovidiu la Constanța	339-358
61.	N.C. IONESCU	Câteva toarte de amforă ștampilate descoperite în apropierea Troesmisului	361-363
62.	V. CULICĂ	Cărămizi, țigle și olane cu ștampila legiunii a XI-a Claudia găsite în Canabae Aeliae	365-377
63.	M. ALEXANDRESCU-VIANU	Un portret roman în nordul Dobrogei	379-382
64.	C. CÎRJAN	Un mormânt creștin descoperit la Tomis	383-389
65.	GH. PAPUC	Câteva monede feudale din Țara Românească și Moldova descoperite în Dobrogea	391-395

4, 1971

66.	IOAN MICU	Constantin Brătescu și cercetarea trecutului Dobrogei	9-20
67.	MARIN CÂRCIUMARU	Analiza polinică a stratului de locuire musteriană din Peștera Cheia (Dobrogea)	23-29
68.	GH. LAZAROVICI	Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos	31-40
69.	M. BUCOVALĂ, M. IRIMIA	Cimitirul din sec. VI – V î.e.n. de la Corbu, jud. Constanța	41-56

70.	VL. ILIESCU	Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos	57-73
71.	RADU OCHEȘEANU	Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea	75-87
72.	HADRIAN DAICOVICIU	Burebista și Dobrogea	89-96
73.	AURELIAN PETRE	Cucerirea orașelor pontice de către Burebista	97-104
74.	AL. SUCEVEANU	În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani	105-124
75.	MARIA MUNTEANU	Despre magistraturile sătești din Dobrogea romană (sec. I – III e.n.)	125-136
76.	C. SCORPAN	Noi descoperiri getice în Dobrogea romană -secolele II – VI e.n.	137-153
77.	AL. SUCEVEANU, C. SCORPAN	Stratigrafia Histriei romane târzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central	155-172
78.	EM. CONDURACHI	Problema unor basilici creștine de la Histria și Callatis	173-189
79.	EMANOIL ZAH	Exploatarea fierului în Dobrogea veche	191-207
80.	N. LASCU	<i>Hic ego qui iaceo...</i> (Epigrafie și poezie)	211-219
81.	GR. SĂLCEANU	De la „Metamorfoze” la „Triste” și „Pontice”	221-233
82.	D.GALBENU	Așezarea neolitică de la Costinești	237-246
83.	N. HARTUȚHE	Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei	247-261
84.	BUCUR MITREA	Două probleme de numismatică dobrogeană	263-268
85.	RADU OCHEȘEANU, M. LICULESCU	Denari republicani, într-o colecție particulară, descoperiți în Dobrogea	269-272
86.	A. RĂDULESCU	Podoabe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița – jud. Tulcea	273-287
87.	N. ANGHELESCU	Figurine romane din lut ars de la Durostorum	289-296
88.	E. ZAVATIN-COMAN	Un nou relief votiv privind cultul cavalerului trac	297-301
89.	RADU OCHEȘEANU	O gemă gnostică descoperită la Constanța	303-309
90.	PETRE DIACONU	În căutarea Dafnei	311-318
91.	GH. POENARU-BORDEA	Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică	319-337
92.	C. CÎRJAN	Ceramica băștinașă din sec. VI – VII e.n. descoperită la Tomis	339-350
93.	ANDREI ARICESCU	Noi date despre cetatea de la Hârșova	351-370
94.	OCTAVIAN ILIESCU	A stăpânit Dobrotici la gurile Dunării ?	371-377
95.	PANAIT I. PANAIT	Vechimea așezărilor sătești de pe brațul Borcea	379-385

5, 1972

96.	M. CÂRCIUMARU, FL. MOGOȘANU, AL. PĂUNESCU	Unele considerații asupra paleoliticului mijlociu din Dobrogea	11-28
97.	SILVIA MARINESCU-BÎLCU	Asupra unor aspecte ale raporturilor dintre culturile Precucuteni și Hamangia	29-38
98.	EUGEN COMȘA	Date cu privire la răspândirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița pe teritoriul Dobrogei	39-44
99.	VLADIMIR DUMITRESCU	Din nou despre sceptrele de piatră în formă de cap de cal	45-52
100.	S. MORINTZ	Probleme ale epocii bronzului în Dobrogea	53-58
101.	N. HARȚUCHE	Un nou aspect cultural de la sfârșitul epocii bronzului la Dunărea de Jos	59-75
102.	CONSTANTIN PREDA	Tariverde. Așezare băștinașă sau „factorie” histriană ?	77-88
103.	AL. SUCEVEANU	Unele probleme politico-economice din Dobrogea secolelor V – IV î.e.n.	89-101
104.	EL. ZAVATIN-COMAN	Un mormînt elenistic cu kalpidă de la Mangalia	103-116
105.	M. BUCOVALĂ	Vase romane de bronz descoperite la Dervent, jud. Constanța	117-136
106.	GH. BICHIR	Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări	137-176
107.	ADRIAN RĂDULESCU	Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană	177-204
108.	RADU VULPE	Limita meridională a provinciei romane Scythia	205-222
109.	MARIA COMȘA	Elemente „barbare” în zona limes-ului Dunării Inferioare în secolele al III-lea și al IV-lea	223-234
110.	C. STAVRU	Morminte romane la Șipote – jud. Constanța	235-250
111.	ION BARNEA	Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul	251-265
112.	VASILE CULICĂ	Moneda mărunță romano-bizantină din secolul al V-lea e.n. și unele replici în plumb de la Izvoarele, jud. Constanța	267-300
113.	C. SCORPAN	Sacidava și unele probleme stratigrafice și cronologice ale limes-ului și Dobrogei romane. (Secolul V e.n. în arheologia dobrogeană)	301-327
114.	ANDREI ARICESCU	Încercare nouă de înțelegere a știrilor date de Procopius din Caesarea despre teritoriul Dobrogei în vremea lui Iustinian	329-347

115.	C. SCORPAN	Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei.(Rezultate inedite la Tropaeum și Sacidava)	349-372
116.	PETRE DIACONU	Câteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea	373-380
117.	R. FLORESCU, R. CIOBANU	Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI	381-400
118.	D. VÂLCEANU	Situația meșteșugurilor în Dobrogea secolelor X-XII	401-416
119.	D. M. PIPPIDI	În jurul cronologiei scrisorilor lui Ovidiu din Pont	419-428
120.	M. MUNTEANU	Informațiile date de Ovidiu despre populația teritoriului rural al Dobrogei în comparație cu alte izvoare documentare	429-438
121.	ANDREI ARICESCU	Despre zidul de apărare al Tomisului în vremea lui Ovidius	439-446
122.	N. LASCU	Călători italieni pe urmele lui Ovidiu la Tomis	447-456
123.	IOAN MICU	Un interpret al poetului Ovidius: Nicolae Iorga	457-466
124.	R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC	Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea	467-485
125.	R. OCHEȘEANU	Monede rare și inedite din colecțiile Muzeului de Arheologie Constanța	485-495
126.	R. OCHEȘEANU	Doi denari romani republicani descoperiți în Dobrogea	497-502
127.	D. TUDOR	Unele aspecte iconografice ale reliefulor cavalerilor danubieni din Scythia Minor	503-511
128.	Z. COVACEF	Reliefuli inedite din Muzeul de Arheologie Constanța	513-524
129.	OCTAVIAN ILIESCU	Solidus emis de Theodosius I, găsit în nordul Dobrogei. Contribuții la numismatica theodosiană	525-536
130.	R. OCHEȘEANU, A. DUMITRAȘCU	Un tezaur de la Theodosius I descoperit la Medgidia	537-546
131.	VICTOR-HENRICH BAUMANN	Considerații preliminare asupra bazilicii creștine din satul Niculițel (jud. Tulcea)	547-565
132.	RADU HARHOIU	Câteva observații asupra necropolei birirtuale de la Canlia, județul Constanța	565-576
133.	LIVIU ȘTEFĂNESCU	Perspective ale muzeografiei dobrogene privind istoria medie	577-584
134.	PETRE DIACONU	Profesorul N. Bănescu	585-587

6, 1973

135.	M. IRIMIA	Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V – I î.e.n.)	7-71

136.	MARIA MUNTEANU	Les divinités du panthéon gréco-romain dans les villages de la Dobroudja romaine	73-86
137.	Z. COVACEF AL. BARNEA	Contribution à l'étude du culte de Sol - Mithra en Scythie Mineure	87-95
138.	M. BUCOVALĂ	Medalioane ceramice descoperite într-un mormânt de epocă romană la Tomis	97-103
139.	A. ARICESCU	Notă despre inscripția lui Helius descoperită la Topologu	105-110
140.	Z. COVACEF	Le caractère chthonien du culte de Dionysos. Stèle funéraire dionysiaque	111-116
141.	GH. PAPUC	Nouvelles données sur l'édification de la cité Tropaeum Traiani	117-128
142.	A. RĂDULESCU	Ateliere ceramice militare de-a lungul Dunării de Jos	129-135
143.	C. SCORPAN	La continuité de la population et des traditions gètes dans les conditions de la romanisation de la Scythia Minor	137-151
144.	GH. PAPUC	Ceramică romană târzie cu decor șampilat descoperită la edificiul roman cu mozaic din Tomis	153-192
145.	A. RĂDULESCU	Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis	193-207
146.	C. SCORPAN	Tipi sconosciuti di lumini a olio romani e il problema di certe trasmissioni nel primo feudalesimo	209-228
147.	V. ROBU	De la <i>torna, torna, fratre</i> , la <i>Petre</i> . Numele unui român dobrogean din secolul al X-lea	229-243
148.	A.V. RĂDULESCU, E. COMAN, C. STAVRU	Un sarcofago di eta romana scoperto nella necropoli tumulare di Callatis (Mangalia)	247-265
149.	C. SCORPAN	Săpăturile arheologice de la Sacidava 1969, 1970, 1971	267-331
150.	A.V. RĂDULESCU, C. SCORPAN, GH. PAPUC, E. COMAN, C. STAVRU	Recente cercetări arheologice la Tomis (1971, 1972)	333-350
151.	R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC	Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (II)	351-381
152.	RADU FLORESCU	Al IX-lea Congres internațional de studii cu privire la frontierele imperiului roman, Mamaia, 7 – 13 septembrie 1972	383-385
153.	Z. COVACEF	Bibliografia arheologică a Dobrogei (1968 – 1971)	387-406
154.	***	Sesiunea științifică a Muzeului de Arheologie Constanța (16 – 18 octombrie 1970)	407-410

155.	***	Sesiunea științifică a Muzeului de Arheologie Constanța (18 – 21 octombrie 1971)	411-417

7, 1974

156.	PETRE AURELIAN	Geții și dacii din Scythia Minor, documentați în izvoarele scrise, de la Sofocle la Solinus	9-26
157.	DARDU NICOLAESCU-PLOPȘOR	Studiul antropologic al osemintelor incinerate din necropolele geto-dacice de la Bugeac	27-38
158.	D. TUDOR	Noutăți epigrafice despre C. Arrius Antoninus, consularis Daciae et Dalmatiae și despre P. Helvius Pertinax, consularis Daciae	39-47
159.	BUCUR MITREA	Monedele și prăbușirea Dinogetiei la sfârșitul secolului al VI-lea	49-72
160.	M. IRIMIA	Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)	75-137
161.	CONSTATIN PREDA	În legătură cu circulația staterilor din Cyzic la Dunărea de Jos	139-146
162.	R. OCHEȘEANU	Le trésor de monnaies macédoniennes de bronze découvert à Pelin. Note préliminaire	147-155
163.	MARIA MUNTEANU	Cîteva inscripții tomitane inedite	157-168
164.	N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Morminte elenistice și romane descoperite în zona de nord și nord-vest a necropolei callatene	169-189
165.	C. SCORPAN	Note sur les fouilles de sauvegarde de Callatis – 1971	191-197
166.	R. OCHEȘEANU	Cîteva monede ptolemaice și alexandrine descoperite în Dobrogea	199-203
167.	OCTAVIAN ILIESCU	Cu privire la tezaurul de denari romani din timpul Republicii găsit în 1909 la Murighiol (jud. Tulcea)	205-211
168.	GH. PAPUC	Tezaurul de denari republicani și imperiali de la Casicea (jud. Constanța)	213-217
169.	GH. POENARU-BORDEA	Cîteva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea	219-238
170.	C. SCORPAN	Mormânt getic de epocă romană la Aliman	239-246
171.	AL. POPEEA	Trei ponduri tomitane	247-249
172.	GH. ȘTEFAN	Stelă funerară inedită de la Tropaeum	251-257
173.	A. ARICESCU	Două inscripții din vecinătatea Sacidavei	259-274

174.	M. BUCOVALĂ	Vase anthropomorphe de Bronze découvert a Tomi	275-279
175.	ALEXANDRA ȘTEFAN	Epigramă funerară din Callatis	281-293
176.	Z. COVACEF	Quelques aspects de l'art funéraire romain a Tomi	295-305
177.	GH. PAPUC	Un sarcofag de epocă romană din Tomis	307-316
178.	A. RĂDULESCU	Importations de céramique au III-ème siècle de n.e. au Bas-Danube	317-323
179.	GH. PAPUC	Cîteva considerații privind construirea zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani	325-337
180.	C. SCORPAN	Fouilles archéologiques à Tropaeum Traiani. Zone C, 1971	339-362
181.	N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Complexe funerare din secolul VI e.n. la Tomis	363-376
182.	I. BARNEA	Inscripții paleocreștine inedite din Tomis	377-385
183.	PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI	Tipuri de opaițe de la Păcuiul lui Soare	387-393
184.	R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC	Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (III)	395-415
185.	R. FLORESCU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Săpăturile de la Capidava	417-435
186.	***	Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului de Arheologie Constanța (24 – 27 octombrie 1972)	437-442
187.	***	Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului de Arheologie Constanța (15 – 18 octombrie 1973)	443-450
188.	A. RĂDULESCU	C. Daicoviciu	451-453
189.	GIOVANNI GARUTI	Nicolae Lascu, <i>Ovidiu- omul și poetul</i> , Cluj, 1971	455-457

8, 1975

190.	A.V. RĂDULESCU, C. SCORPAN	Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei), 1971 – 1974	9-54
191.	CONSTANTIN PREDA, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972 – necropola callatiană din zona stadionului	55-75
192.	RADU FLORESCU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Săpăturile de la Capidava 1968 – 1974	77-85
193.	M. IRIMIA	Observații privind arheologia secolelor VII – V î.e.n. în Dobrogea	89-114
194.	AL. SUCEVEANU	În legătură cu statutul juridic al orașului Tomis în epoca romană	115-124
195.	B. MITREA, A. RĂDULESCU	Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea	125-173

196.	M. MUNTEANU, R. OCHEȘEANU	Descoperiri monetare în satele din Dobrogea romană (sec. I – III e.n.)	175-213
197.	V. CULICĂ	Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Dobrogea)	215-262
198.	C. SCORPAN	Ceramica romano-bizantină de la Sacidava	263-313
199.	ANDREI ARICESCU	Drumul militar de la Noviodunum la Callatis în lumina itinerariilor antice	315-329
200.	A. RĂDULESCU	Contribuții la cunoșterea ceramicii romane de uz comun din Dobrogea	331-360
201.	RADU FLORESCU	Date noi cu privire la cronologia Capidavei romane târzii	361-372
202.	M. BUCOVALĂ	Un alt mormânt de epocă elenistică târzie la Tomis	375-388
203.	MARIA MUNTEANU	Inscripții funerare inedite din Scythia Minor	389-397
204.	Z. COVACEF	Contribuții privind cultul lui Hercule în Scythia Minor	399-428
205.	R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC	Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (IV)	429-446
206.		Sesiunea Muzeului de Arheologie Constanța (27 – 29 octombrie 1974)	447-450
207.	A.V. RĂDULESCU, A. ARICESCU	Germania Inferior. Al X-lea Congres Internațional al Limesului	451-455
208.	GH. C. FILIP	Profesorul Ion Bănescu	457-460
209.	A. RĂDULESCU	Ion Nestor	461-464

9, 1976

210.	A. RĂDULESCU	Vasile Pârvan: „Getica, eine Protogeschichte Dakiens”. 50 Jahre seit dem erscheinen	7-10
211.	N. HARTUCHE	Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peșterile Dobrogei	13-21
212.	E. COMȘA	Figurinele de marmură din epoca neolitică de pe teritoriul României	23-28
213.	RODICA VASILESCU-URECHE, S. HAIMOVICI	Studiul preliminar al materialului faunistic din așezarea hallstattiană de la Rasova (Malu Roșu)	29-36
214.	M. IRIMIA	Un mormânt tumular descoperit la Topraisar (jud. Constanța)	37-56
215.	HADRIAN DAICOVICIU	Din istoria Ulpiei Traiane	57-64
216.	RADU FLORESCU	Burii la Adamclisi ?	65-78
217.	ANDREI ARICESCU	Observații privind garnizoana de la Capidava în secolele I – III	79-88
218.	D. TUDOR	În legătură cu războiul lui Filip Arabul împotriva carpilor	89-97
219.	A. RĂDULESCU	Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor	99-114

220.	VASILE CULICĂ	Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele	115-133
221.	C. ICONOMU	Descoperiri de tipare de opaițe la Tomis	135-146
222.	MARIA MUNTEANU, GH. PAPUC	La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomis	147-154
223.	C. SCORPAN	Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV – VII) din spațiul mediteranean și pontic	155-185
224.	Z. COVACEF	Zwei neue Bacchische Reliefs aus der Dobrudscha	189-193
225.	C. SCORPAN	Noi reliefuri din Scythia Minor	195-198
226.	CRIȘAN MUȘETEANU, DAN ELEFTERESCU	Notă asupra unor geme de la Durostorum	199-200
227.	GH. PAPUC	Opaițe de import la Tomis	201-205
228.	A. PANAITESCU	Morminte din necropolele cetății Tropaeum Traiani	207-211
229.	R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC	Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (V)	215-235
230.	CONSTANTIN CHERA	Alan K. Bowman și J. David Thomas, <i>The Vindolanda Writing Tablets</i> , Newcastle upon Tyne, 1974	237-240

10, 1977

231.	A. RĂDULESCU	Un act de semnificație patriotică: reconstituirea monumentului triumfal de la Adamclisi	9-14
232.	DAN RUSOVAN	Conservarea și valorificarea muzeistică a monumentului triumfal Tropaeum Traiani	15-20
233.	GH. DUMITRAȘCU	Complexul muzeistic „Tropaeum Traiani” și influența lui asupra dezvoltării localității și teritoriului înconjurător	21-24
234.	RADU VULPE	Les roumains et la mer	25-34
235.	S. MARINESCU-BÎLCU	Unele probleme ale plasticii antropomorfe neo-eneolitice din România și relațiile ei cu Mediterana Orientală	37-43
236.	EUGEN COMȘA	Despre „figurinele en violon” din aria culturii Gumelnița	45-51
237.	A. RĂDULESCU	Știri despre începuturile orașului Constanța	53-57
238.	PETRE DIACONU	Câteva considerații pe marginea unor toponimice din dreapta Dunării de Jos (zona Ostrov – Cochirleni)	59-63
239.	A. RĂDULESCU	Dobrogea lui Burebista	65-68
240.	C. DOMINTE	Antroponomastică geto-dacă în context indo-european	69-77

241.	A. RĂDULESCU, M. MUNTEANU	Inscripții inedite din Tomis și Callatis	79-89
242.	M. BUCOVALĂ	Atestări arheologice ale practicilor medico-farmaceutice în Dobrogea	91-96
243.	AL. SUCEVEANU	Contribuții la tipologia juridică a exploatărilor agricole din orașele vest-pontice (secolele II – III e.n.)	97-116
244.	D. TUDOR	Zeii Sabazios și Zbelsurdos la Drobeta	117-125
245.	E. BĂRLĂDEANU-ZAVATIN	În legătură cu o necropolă de epocă romană timpurie la Callatis	127-152
246.	GH. DIACONU	Daco-romanii la curbura Carpaților	153-157
247.	C. SCORPAN	Stele funerare inedite de la Sacidava	159-178
248.	ANDREI ARICESCU	În legătură cu zonele de acțiune ale legiunilor moesice pe teritoriul Dobrogei	179-190
249.	Z. COVACEF, C. CHERA-MĂRGINEANU	Geme din Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța	191-202
250.	VASILE BARBU	Necropolele de epocă romană în orașele Pontului Stâng: caracteristici tipologice	203 -214
251.	MARIA COMȘA	Dacia în epoca lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi	215-228
252.	C. SCORPAN	Rezultate ale săpăturilor arheologice de la Sacidava 1974 – 1976	229-251
253.	N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Contribuții la topografia Tomisului în sec. VI e.n.	253-260
254.	I. BARNEA	Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimilor săpături arheologice	261-271
255.	I. BARNEA	Note de epigrafie romano-bizantină	273-288
256.	K. HOREDȚ	Tezaurul de aur de la Moigrad	289-293
257.	M. IRIMIA	Un topor de bronz descoperit la Grădina (jud. Constanța)	297-300
258.	EL. LĂZURCĂ	Mărturii din epoca bronzului pe teritoriul din nordul Dobrogei	301-305
259.	A. OPAIȚ	Aegyssus '76 – raport preliminar	307-311
260.	N. LASCU	O biografie românească inedită a lui Ovidiu	313-317
261.	V. BORONEANȚ	Cercetări periegetice pe malul Mării Negre între Constanța și Vama Veche	319-324
262.	V.H. BAUMANN	Despre un stâlp miliar descoperit la mînăstirea Saun (jud. Tulcea)	325-331
263.	N. GUDEA, I.I. POP	Un castru nou descoperit în sistemul defensiv al Daciei romane: castrul roman de la Feldioara	333-338
264.	A. PANAITESCU	Mormânt de epocă romană la Tomis	339-343
265.	MAGDA TZONY	Contribuții la problema răspândirii carpilor la Dunărea de Jos	345-348
266.	AL. BARNEA	Descoperiri epigrafice noi în cetatea Tropaeum Traiani	349-355
267.	GH. PAPUC	Considerații asupra perioadei de sfârșit a cetății Tropaeum Traiani	357-360

268.	SERGIU IOSIPESCU	Informații engleze din 1839 despre „Valul lui Traian” din Dobrogea	361-364
269.	C. CHERA-MĂRGINENANU	J. Fitz și col., <i>Der Römische Limes in Ungarn</i> , Székesfehérvár, 1976	365-366

11, 1978

270.	A.V. RĂDULESCU	Cronică muzeologică pe malul mării	7-11
271.	A.V. RĂDULESCU	Necesitatea și importanța unui muzeu de istorie și arheologie la Medgidia	13-17
272.	E. COMȘA	Considerații cu privire la mormintele cu ocru de pe teritoriul Dobrogei	19-26
273.	PETRE ALEXANDRESCU	Călătoria lui Herodot în Marea Neagră	27-34
274.	N. CONOVICI	Ceramică Latène timpurie din zona Bălții Ialomiței	35-42
275.	N. CONOVICI, L. GEORGESCU	Date noi privind mormântul getic de la Dorobanțu (jud. Ialomița)	43-50
276.	PETRE ALEXANDRESCU	Zalmoxis și cercetările lui Mircea Eliade	51-57
277.	E. OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU	Aspecte ale circulației monedei gecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n. – I e.n.)	59-87
278.	B. MITREA	Monede pontice la daco-getii lui Burebista	89-96
279.	S. SCHULTZ	Streufunde aus Isaccea (Noviodunum)	97-104
280.	C. MUȘETEANU, D. ELEFTERESCU	Oglinzi romane din plumb de la Durostorum	105-111
281.	V. CULICĂ	Cu privire la lagărul legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de Jos	113-118
282.	Z. COVACEF	Aspect inedit de manifestare a cultului cavalerului trac	119-125
283.	MARIA BĂRBULESCU-MUNTEANU	Inscripții recent descoperite în Scythia Minor	127-136
284.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Un mormânt de epocă romană descoperit pe raza comunei Ostrov	137-141
285.	V. BARBU	Dobrogea în vremea lui Gallienus	143-150
286.	A.V. RĂDULESCU	Dédicace en l'honneur de Valentinien	151-154
287.	C. SCORPAN	Descoperiri arheologice diverse de la Sacidava	155-180
288.	I. BARNEA	Bazilica „simplă” (A) de la Tropaeum Traiani	181-187
289.	N. MIRIȚOIU, D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR	Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cripta bazilicii „simple” (A) de la Tropaeum Traiani	189-207
290.	C. RIȘCUȚIA, I. RIȘCUȚIA	Reconstituirea antropologică vitală a feței craniului „A” din cripta bazilicii „simple” (A) de la Tropaeum Traiani	209-210

291.	N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Considerații asupra tipului de locuințe feudale de la Capidava și elemente specifice amenajării interiorului lor	211-222
292.	M. IRIMIA	Un topor cu ceafă cilindrică de la Făgăraș (jud. Sibiu)	223-225
293.	A. VERTAN	Un tezaur de denari romani imperiali descoperit la Medgidia	227-234
294.	Z. MILEA, C. LUCA	Un teasc roman descoperit la Potaissa	235-240
295.	A. PANAITESCU	Contribuții la cunoașterea valului mare de pământ din Dobrogea	241-245
296.	A. PANAITESCU	O carieră de sec. X e.n. la Medgidia	247-251
297.	G. CUSTUREA	Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII – XVIII)	253-257
298.	L. BUZOIANU	Taxinomia numelor proprii în cartea I din „Metamorfozele” lui Ovidiu	259-267
299.	ȘT. CUCU	„Ars” și „Perenitas” în concepția lui Ovidiu	269-275
300.	N. LASCU	Al. Odobescu și Ovidiu	277-284
301.	A. V. RĂDULESCU	Dare de seamă asupra activității Muzeului de Arheologie Constanța în perioada 22 octombrie 1976 – 21 octombrie 1977	285-288
302.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța(21-23 octombrie1977)	287-299

12, 1979

303.	Z. COVACEF, N. MIHAIL, A. POP, A.V. RĂDULESCU	Le Musée d'Histoire Nationale et Archéologie de Constantza	9-54
304.	M. IRIMIA	Descoperiri noi în cimitirul getic de la Bugeac, comuna Ostrov (1972, 1977 – 1978). Raport preliminar	55-76
305.	LIVIA BUZOIANU	Noi ștampile pe amfore descoperite la Callatis	77-95
306.	CONSTANTIN PREDA, ELENA BĂRLĂDEANU	Săpăturile arheologice de salvare din zona șantierului naval de la Mangalia (1974)	97-107
307.	RADU VULPE	Despre burii de pe trofeul de la Adamclisi	109-119
308.	D. TUDOR	În legătură cu cariera lui C. Arrius Antoninus	121-127
309.	NICOLAE GOSTAR	<i>Dacorum Fratrum</i> în inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (CIL, XIV, 4126 = ILS, 986 = <i>Inscr. Italiae</i> , IV, 12, 125	129-137

310.	Z. COVACEF	Portretul lui Caracalla descoperit la Ostrov (jud. Constanța)	139-143
311.	VASILE CULICĂ	Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Addenda et corrigenda)	145-149
312.	M. COMȘA	Ceramică alanică din secolul al VIII-lea descoperită în centrul Dobrogei	151-156
313.	S. HAIMOVICI, R. URECHE	Studiul preliminar al faunei descoperite în așezarea feudală timpurie de la Capidava	157-170
314.	MARCU BOTZAN	Observații din secolul trecut asupra unor construcții antice din Dobrogea	171-179
315.	TH. GEMIL	Considerations demographiques relatives à la zone centrale de la Dobrudja à la fin du XVII siècle (conformement à un registre financier ottoman)	181-187
316.	E. COMȘA	Unele date cu privire la așezarea getică de la sfârșitul primei epoci a fierului, de la Poarta Albă	189-192
317.	MAGDA TZONY	Așezarea daco-romană de la Straja	193-196
318.	A. PANAITESCU	Descoperiri pe Via Forensis a municipiului Tropaeum Traiani	197-201
319.	VASILE CULICĂ	Tipar pentru turnat cercei de la Păcuil lui Soare	203-205
320.	GABRIEL CUSTUREA, ACTUAN MURAT	Aspecte ale vieții economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina tezaurului monetar de la Viile	207-219
321.	ȘTEFAN CUCU	„Amor patriae” la Ovidiu	221-228
322.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (I)	229-246
323.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Noi morminte din necropolele Tomisului	247-250
324.	IOAN MICU	Din trecutul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța (1935 – 1948)	251-258
325.	NICOLAE GUDEA	Al XI-lea Congres Internațional de Arheologie Clasică	259-261
326.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (23 – 25 octombrie 1978)	263-270
327.	A. RĂDULESCU	Dare de seamă asupra activității Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța	271-275
328.	A. PANAITESCU	Nicolae Gostar (1922 – 1978)	277-279

13, 1980

329.	VLADIMIR DUMITRESCU	Câteva observații în legătură cu prima migrație a triburilor stepelor nord-pontice la apus de Prut	23-31

330.	EUGEN COMȘA	Despre obiectele de mobilier din epoca neolitică de pe teritoriul României	32-56
331.	SILVIA MARINESCU-BÎLCU	Unele aspecte ale legăturilor dintre neo-eneoliticul românesc și culturile egeice și micro-asiatice	57-65
332.	M. IRIMIA	Date noi privind așezările din Dobrogea în a doua epocă a fierului	66-118
333.	LIVIA BUZOIANU	Ștampile rhodiene de la Edificiul roman cu mozaic	119-139
334.	M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU	Stâlpi miliari inediți din Scythia Minor	140-156
335.	Z. COVACEF	Observații asupra unor caracteristici ale artei sculpturale din Scythia Minor în lumina unor noi descoperiri	157-163
336.	MARIA COMȘA	Grădinaritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României	164-184
337.	PETRE DIACONU	Cariera de piatră din secolul al X-lea de la Cernavodă	185-195
338.	PUIU HAȘOTTI	Așezarea aparținând culturii Hamangia de la Medgidia – Satu Nou. Raport preliminar	199-215
339.	ELENA BÂRLĂDEANU-ZAVATIN	Noi descoperiri în necropolele callatiene	216-240
340.	D. TUDOR	Comunicări epigrafice (X)	241-253
341.	Z. COVACEF	Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din sectorul V al cetății Capidava. Campaniile din anii 1975, 1976, 1978 și 1979	254-274
342.	MIHAI BUCOVALĂ, GHEORGHE PAPUC	Cercetările arheologice de la Ovidiu, municipiul Constanța. Raport preliminar	275-283
343.	A. PANAITESCU	Date noi privind feudalismul timpuriu în zona comunei Castelu	284-290
344.	MARIAN NEAGU	Figurine gumelnițene descoperite în Bărăgan	293-298
345.	TUDORT PAPASIMA	Noi date în legătură cu circulația drahmei histriene în Dobrogea	299-302
346.	MARCU BOTZAN	Considerații asupra alimentării cu apă a orașelor-cetăți Histria, Tomis și Callatis	303-313
347.	VASILE CULICĂ	O groapă menajeră din secolul II e.n. din teritoriul municipiului Durostorum	315-329
348.	ANTOANETA VERTAN	Tezaurul monetar de la Mangalia din vremea lui Gordian al III-lea	330-340
349.	GABRIEL CUSTUREA	Monede otomane descoperite la Constanța (sec. XV – XVI)	341-343
350.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (II)	347-366

351.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (6-8 noiembrie 1979)	367-377
352.	PETRE DIACONU	<i>Lexikon des Mittelalters</i> , Artemis Verlag, München und Zürich, 1978	378-379
353.	PETRE DIACONU	<i>De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină</i> , Galați, 1977	379-382

14, 1981

354.	EUGEN COMȘA	Probleme privind practicarea vânătorii în cursul epocii neolitice, pe teritoriul României	9-21
355.	PUIU HAȘOTTI	Considerații privind ceramica culturii Hamangia în lumina descoperirilor de la Medgidia – Satu Nou	23-37
356.	SILVIA MARINESCU-BÎLCU	În legătură cu câteva opinii ale unor cercetători străini asupra neo-eneoliticului românesc	39-46
357.	ELVIRA CIOCEA	Unele considerații asupra așezărilor și locuințelor hallstattiene timpurii din spațiul extracarpatic al României	47-65
358.	M. IRIMIA	Observații preliminare privind așezarea antică de la Gura Canliei	67-122
359.	DAN BOTEZATU	Studiu antropologic al osemintelor din necropola de incinerare getică de la Canlia	123-131
360.	LIVIA BUZOIANU	Considerații asupra ștampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic	133-151
361.	RADU FLORESCU	Țara lui Dromihaites	153-157
362.	M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU	Descoperiri epigrafice recente	159-170
363.	BUCUR MITREA	Contribuții la studiul tezaurului de la Dăeni	171-179
364.	A. RĂDULESCU	Die lokale Herstellung der Beleuchtungsgegenstände - Lucernae	181-209
365.	M. BUCOVALĂ, GH. PAPUC	Date noi despre fortificația de la Ovidiu – municipiul Constanța (campania 1980)	211-216
366.	P. DIACONU	La Dobroudja et Byzance a l'époque de la genèse du peuple roumain (VIIe – Xe siècles)	217-220
367.	G. CUSTUREA, N.S. ANDRONESCU	Unele considerații asupra circulației monetare în Dobrogea în perioada 969 – 1092	221-236
368.	M. IRIMIA	Descoperiri arheologice recente la Rasova (jud. Constanța)	239-247
369.	O. BOUNEGRU, C. CHIRIAC	Câtva descoperiri izolate de la Callatis	249-254

370.	MIHAI ZAHARIADE, CRIȘAN MUȘEȚEANU, COSTEL CHIRIAC	Noi descoperiri epigrafice pe limesul Dunării de Jos	255-261
371.	CLOȘCA L. BĂLUȚĂ	Mortaria ștampile comune în Dacia și Moesia Inferior	263-267
372.	C. ICONOMU, C. BORDEIANU	O nouă descoperire de lucerne la Constanța	269-276
373.	ZIZI COVACEF	Descoperiri arhitectonice și sculpturale de la Valu lui Traian	277-282
374.	ANTOANETA VERTAN	Monnaies rares ou peu connues d'Antioche de Pisidie	283-287
375.	ZIZI COVACEF	Observații asupra câtorva portrete tomitane din sec III e.n.	289-296
376.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Morminte creștine timpurii descoperite la Ostrov	297-301
377.	A. PANAITESCU	Cuptor de ars materiale de construcții descoperit la Ulmetum	303-308
378.	RADU OCHEȘEANU	Câteva monede bizantine din secolele VII – XI e.n. descoperite în Dobrogea	309-314
379.	IOAN MICU	Pontus Euxinus în operele ovidiene din exil	317-327
380.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (III)	331-356
381.	A.V. RĂDULESCU	Darea de seamă asupra activității Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța în intervalul noiembrie 1979 – noiembrie 1980	357-361
382.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (20 – 22 nov. 1980)	363-370
383.	PETRE DIACONU	I. Barnea, <i>Arta creștină în România</i> , vol. I (secolele III – VI), București, 1979 și vol. II (secolele VII – XIII), 1981	371-378
384.	PETRE DIACONU	Vasile Culică	379-381

15, 1982

385.	M. IRIMIA	Preistoria în preocupările lui Vasile Pârvan	9-13
386.	CARAIVAN GLICHERIE	Evoluția zonei Mamaia în Cuaternarul târziu	15-32
387.	PUIU HAȘOTTI	Aspecte privind începutul epocii neolitice în Dobrogea	33-46
388.	PETRE ALEXANDRESCU, SEBASTIAN MORINTZ	A propos de la couche précoloniale de Mesambria	47-55
389.	MARIA COMȘA	Date privind cultivarea viței de vie la traco-daci (sec. VI î.e.n. – sec. I e.n.) în lumina cercetărilor arheologice	57-79
390.	MIOARA TURCU	Îndeletniciri ale geto-dacilor din centrul Câmpiei Române	81-87

391.	BUCUR MITREA	Roata, simbol solar pe monedele histriene	89-97
392.	VALERIU SÂRBU	Importuri grecești în Câmpia Brăilei (sec.V-I î.e.n.)	99-124
393.	M. IRIMIA, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Amfore antice apărute într-un mormânt tumular de la Topalu (jud. Constanța)	125-136
394.	LIVIA BUZOIANU	Importul amforelor thasiene la Tomis în perioada elenistică	137-151
395.	M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU	Colonia Ulpia Zermizegetusa pe o inscripție din Dobrogea	153-159
396.	GHEORGHE PAPUC	Despre apeductele Tomisului	161-173
397.	V. LUNGU, C. CHERA-MĂRGINEANU	Contribuții la cunoașterea unei necropole creștine a Tomisului (I)	175-199
398.	I. BARNEA	Sigilii bizantine de la Durostorum-Dorostolon	201-212
399.	MARIAN NEAGU, ION MUNTEANU, OPREA VASILE	O nouă figurină Cernavodă III descoperită în sud-vestul Dobrogei	215-220
400.	N. HARTUCHE, O. BOUNEGRU	Opaițe grecești și romane din colecțiile Muzeului Brăila	221-233
401.	MIHAI BUCOVALĂ	Vase și obiecte de bronz romane timpurii din Tomis	235-248
402.	LIVIU PETCULESCU	Despre cronologia fortificațiilor romane de la Barboși	249-253
403.	CRIȘAN MUȘETEANU	Câteva fragmente sculpturale din sud-vestul Dobrogei	255-261
404.	PETRE DIACONU, ADRIAN PANAITESCU	Tipare de la Păcuiul lui Soare pentru obținerea de obiecte de podoabă în tehnica presării	263-266
405.	IOAN MICU	Publius Vergilius Maro despre traci, geți și daci	269-272
406.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (IV)	276-292
407.	ADRIAN RĂDULESCU	Dare de seamă asupra activității Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, în perioada noiembrie 1980 – noiembrie 1981	293-298
408.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Sesiunea Științifică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (23-25 noiembrie 1981)	299-307
409.	MIHAI BUCOVALĂ	Profesor doctor docent Dumitru Tudor (20 mai 1908 - 30 ianuarie 1982)	309

16, 1983

410.	GLICHERIE CARAIVAN	Evoluția zonei lacului Agigea în Cuaternarul târziu	9-16
411.	EUGEN COMȘA	Creșterea animalelor în cursul epocii neolitice pe teritoriul Dobrogei	17-27
412.	PUIU HAȘOTTI	Observații privind uneltele din slex aparținând culturii Hamangia	29-42

413.	VALERIU ȘIRBU	Nouvelles considérations générales concernant l'importation des amphores grecques sur le territoire de la Roumanie (les VI ^e – I ^{er} siècles av.n.è)	43-67
414.	M. IRIMIA	Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului	69-148
415.	LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Ștampile de amfore inedite de la Callatis	149-188
416.	ADRIAN MURARU, ALEXANDRU AVRAM	Considerații preliminare asupra pietrei de construcție folosite la Histria	189-216
417.	C. CHERA-MĂRGINEANU, V. LUNGU	Contribuții la cunoașterea unor necropole creștine ale Tomisului (II)	217-230
418.	A. PANAITESCU	Cercetări arheologice pe <i>via forensis</i> a cetății Tropaeum Traiani	231-238
419.	BUCUR MITREA	Un tezaur de monede bizantine descoperit la Constanța	239-262
420.	I. BARNEA	Sigilii bizantine inedite din Dobrogea	263-272
421.	OCTAVIAN BOUNEGRU	Tipuri de nave la Dunărea de Jos în secolele IV – VII e.n.	273-280
422.	TUDOR PAPASIMA	O nouă drahmă histriană în stânga Dunării	283-284
423.	P. HAȘOTTI, EUG. MIHAIL	Cercetări perighetice între localitățile Izvoru Mare și Cochirleni	285-294
424.	GABRIEL CUSTUREA	Monede de aur medievale descoperite în Dobrogea	295-298
425.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperii monetare în Dobrogea (V)	301-323
426.	COSTEL CHIRIAC	Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (sec. II î.e.n. – VII e.n.)	325-331
427.	ADRIAN RĂDULESCU	Asupra activității Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, în intervalul noiembrie 1982 – noiembrie 1983	333-338
428.	C. CHERA-MĂRGINEANU	Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (22 – 24 noiembrie 1982)	339-345
429.	***	Radu Vulpe (1899 – 1982)	347-349
430.	NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Al XIII-lea Congres internațional al Limes-ului, Aalen - 1983	351-352
431.	CONSTANTIN C. PETOLESCU	<i>Inscripțiile din Scythia Minor. vol. I. Histria și împrejurările</i> , culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de D. M. Pippidi, București, 1983	355-358
432.	CARIN CHERA-MĂRGINEANU	Ursula Koch, <i>Die fränkischen Gräberfelder von Barga und Berghausen in Nordbaden</i> , Stuttgart, 1982	359-360

433.	PETRE DIACONU	Helena Zoll Adamikowa, <i>Wczesnosredniowieczne cmentarzyska cialopalne słowian na terenie Polski (Cimetieres slaves d'incinération dattant du Haut Moyen Âge découverts en Pologne)</i> , vol. II, Wrocław-Kraków-Gdańsk, 1979.	360
434.	PETRE DIACONU	Liudmila Dončeva-Petkova, <i>Znatzī v' rhu arheologičeski pamjātņitzi ot srednovekovna B'lgarija, VIII – X v.</i> , Sofia, 1980	360-362
435.	PETRE DIACONU	Stojan Avdev, <i>Srebrenite moneti na tzar Mihail Asen (1337-1355)</i> , Numizmatika 3, 1980, p. 13-22	362-363

17, 1984

436.	ADRIAN RĂDULESCU	Realizări ale cercetării arheologice, istorice și muzeologice în Dobrogea în cei 40 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944	7-14
437.	EUGEN COMȘA	Figurines d'os prismatiques d'époque néolithique en Roumanie	15-23
438.	PUIU HAȘOTTI	Noi date privind difuziunea culturii Hamangia	25-36
439.	PUIU HAȘOTTI, WILI WISOŃSKI	Descoperiri întâmplătoare în așezarea neolitică de la Târgușor „Sitorman”	37-49
440.	LIVIA BUZOIANU	Despre începuturile importului de amfore șampilate în cetățile grecești Tomis și Callatis	51 – 59
441.	M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU	O inscripție tomitană „redescoperită” (SEG, I, 2, 332)	61-66
442.	CONSTANTIN C. PETOLESCU	Inscripțiile pe mortaria din Moesia Inferior (I)	67-75
443.	Z. COVACEF	Considerații asupra unui monument funerar figurat descoperit în necropola tomitană de sec. II e.n.	77-83
444.	V. LUNGU, O. BOUNEGRU, AL. AVRAM	Cercetările arheologice din așezarea romană rurală de la Histria β	85-100
445.	ADRIAN RĂDULESCU	Dacia și Moesia (Scythia) – părți constitutive ale etnosului românesc	101-107
446.	C. CHERA-MĂRGINEANU, V. LUNGU	Noi descoperiri din necropolele tomitane	109-130
447.	RADU OCHEȘEANU	Câteva descoperiri monetare din secolul IV e.n. în Scythia Minor	131-151
448.	MIHAI BUCOVĂLĂ, GHEORGHE PAPUC	Date noi privind cercetările arheologice de la Ovidiu	153-156
449.	PETRE DIACONU	Documente vechi creștine în Dobrogea	157-168
450.	PANAIT I. PANAIT, ARISTIDE ȘTEFĂNESCU	Valea Carasu în cartografia medievală	169-176

451.	ADRIAN STĂNESCU, STOICA LASCU	Mărturii documentare privind ocupația Puterilor Centrale în Dobrogea (1916- 1918)	177-186
452.	STOICA LASCU	Aspecte privind prezența organizatorică a partidelor burgheze în județul Constanța (1918-1938) (I)	187-198
453.	VALENTINA POSTELNICU	Aspecte ale vieții economice tulcene reflectate în documente de arhivă (1918- 1944)	199-206
454.	VASILE SILEA	Procesul antifasciștilor constănțeni (10- 16 decembrie 1936)	207-215
455.	MARIN CIOCAN	Procesul antifasciștilor din Constanța (octombrie 1943)	217-224
456.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Un medalion din chihlimbar descoperit la Nufăru (jud. Tulcea)	225-229
457.	A. PANAITESCU	Meșteșugul prelucrării osului la Păcuiul lui Soare	231-236
458.	TUDOR PAPASIMA, VASILE OPREA	Un cuptor pentru ars oale din epoca feudală timpurie	237-240
459.	EUGEN GLÜCK	Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda Ben Zara (1497)	241-244
460.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (VI)	245-256
461.	M. IRIMIA	Em. Moscalu, <i>Ceramica traco-getică</i> , București, 1983	257-263
462.	ADRIAN RĂDULESCU	Hadrian Daicoviciu (1932-1984)	265-266
463.	GH. DUMITRAȘCU	Aurică Simion (1938-1984)	267-268
464.	PUIU HAȘOTTI	Nicolae Vlassa (1934 -1984)	269-270

18, 1985

465.	GLICHERIE CARAIVAN	Sedimentarea litorală în zona Cap Midia – Cap Ivan	9-12
466.	M. BRUDIU	Descoperiri paleolitice și epipaleolitice pe teritoriul comunei Lumina, județul Constanța	13-23
467.	PUIU HAȘOTTI	Noi descoperiri privind plastica culturii Hamangia	25-34
468.	PUIU HAȘOTTI	Noi cercetări arheologice în așezarea culturii Hamangia de la Medgidia – „Cocoșe”	35-40
469.	PETRE ALEXANDERSCU	Histria în epoca arhaică (I)	41-53
470.	ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU	Observații privind importul amforelor ștampilate în sud-estul Dobrogei	55-74
471.	VALERIU ȘIRBU	Ștampile de amfore inedite de la Callatis	75-84
472.	EL. BĂRLĂDEANU-ZAVATIN	Statuete de teracotă dintr-un complex funerar descoperite la Callatis	85-98
473.	FLORIN TOPOLEANU	Un mormânt de epocă elenistică descoperit la Făgărașu Nou (com. Topolog, jud. Tulcea)	99-105

474.	MARIAN NEAGU	Monede thasiene descoperite la Ulmu (jud. Călărași)	107-112
475.	AL. AVRAM, O. BOUNEGRU, C. CHIRIAC	Cercetări perieghetice în teritoriul Histriei (I)	113-124
476.	CRISTIAN MATEI	Cercetări perieghetice pe malul de sud al lacului Tașaul	125-139
477.	M. IRIMIA	În legătură cu unele tegule ștampilate descoperite la Izvoarele (jud. Constanța)	141-156
478.	CONSTANTIN C. PETOLESCU	Inscripții pe mortaria din Dacia (II)	157-171
479.	Z. COVACEF	Arta funerară în Dobrogea romană (I)	173-184
480.	CRIȘAN MUȘETEANU, DAN ELEFTERESCU	Teracote de la Durostorum reprezentând-o pe Venus	185-191
481.	RADU FLORESCU	Monumente tomitane de școală constantinopolitană	193-202
482.	C. CHERA, V. LUNGU	Un complex funerar inedit de la Tomis	203-214
483.	VIRGIL LUNGU, C. CHERA	Un mormânt în plăci, de epocă romană, descoperit la Tomis	215-234
484.	I. BARNEA	Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)	235-248
485.	CRISTINA OPAIȚ	Unele considerații privind vasele de sticlă din burgul roman târziu de la Topraichioi	249-257
486.	GH. DUMITRAȘCU	Intelectuali români din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic	259-276
487.	ANNA-MARIA DIANA	Scriitori străini și Dobrogea (sec. XIX)	277-283
488.	STOICA LASCU	Din istoricul industriei românești a materialelor de construcții. Fabrica de ciment din Cernavodă (1899 – 1944)	285-305
489.	STOICA LASCU	Aspecte privind prezența organizatorică a partidelor burgheze în județul Constanța (1918 – 1938) (II)	307-325
490.	STOICA LASCU	Aprecieri privind situația social-economică a județului Tulcea în lumina unui raport al Prefecturii din anul 1928	327-335
491.	NICOLINA URSU	Documente de arhivă și presă despre refacerea economică a județului Constanța (1944 – 1948)	337-349
492.	EMILIAN POPESCU	Louis Robert (1904 – 1985)	351-354

19, 1986

493.	PIIU HAȘOTTI	Observații asupra plasticii culturii Hamangia	9-17
494.	PETRE ALEXANDRESCU	Histria în epocă arhaică (II)	19-32
495.	ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU	Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Heraclea Pontică	33-60

496.	MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Thasos	61-74
497.	RADU OCHEȘEANU	Câteva descoperiri de denari romani republicani din Scythia Minor	75-88
498.	VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA	Contribuții la cunoașterea complexelor funerare de incinerare cu „rug-busta” de epocă elenistică și romană de la Tomis	89-114
499.	Z. COVACEF	Considerații asupra unui portret roman aflat în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța	115-125
500.	ADRIAN RĂDULESCU, TRAIAN CLIANTE	Tezaurul de la Sucidava – Izvoarele (jud. Constanța)	127-158
501.	GHEORGHE PAPUC	Câteva precizări în legătură cu cetatea Tropaeum Traiani	159-170
502.	RADU FLORESCU	Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană	171-177
503.	M. IRIMIA, TR. CLIANTE	Morminte din epoca feudală-timpurie descoperite în punctul Sitorman (com. M. Kogălniceanu, jud. Constanța)	179-189
504.	MARIAN VICOL	Nemulțumiri și revolte țărănești în Dobrogea la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea	191-201
505.	STOICA LASCU	Din istoricul industriei românești interbelice. Principalele componente ale ramurilor de profil din Dobrogea (I)	203-221
506.	GHEORGHE DUMITRAȘCU, STOICA LASCU	Din istoricul aviației naționale interbelice. Construirea primului hidroavion românesc („Getta”) – împrejurări, implicații, urmări (I)	223-236
507.	IRINA CIOS	Un sceptor aparținând epocii bronzului descoperit în cetatea feudală timpurie de la Capidava	239-242
508.	EMILIAN ALEXANDRESCU, ALEXANDRU AVRAM, OCTAVIAN BOUNEGRU, COSTEL CHIRIAC	Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)	243-252
509.	CRISTIAN MATEI	Cercetări perieghetice pe țărmul lacului Tașaul (II)	253-266
510.	OCTAVIAN BOUNEGRU	Considerații privind portul cetății Callatis în antichitate	267-272
511.	GABRIEL CUSTUREA	Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII – X	273-277
512.	DOINEA PĂULEANU	Bijuterii dobrogene – centura tătărăscă de tipul Caucaz - Kuşak	279-283
513.	MARIA MAGIRU	Aspecte privind dezvoltarea istoriografiei etnografice în Dobrogea	285-293

514.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (VII)	297-308
515.	LIVIA BUZOIANU	<i>Recherches sur les amphores grecques. Actes du colloque international organisé par le Centre National de la Recherche Scientifique, L'Université de Rennes II et L'École Française d'Athènes (Athènes, 10-12 septembre 1984),</i> edité par J.-Y. Empereur et Y. Garlan, BCH, Suppl. 13, 1986	311-312
516.	PETRE DIACONU	Fine, John V.A., <i>The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century</i> , Ann Arbor, 1983	313-314

20, 1987

517.	EUGEN COMȘA	Istoricul cercetărilor arheologice privind epoca neolitică de pe teritoriul Dobrogei (1878-1944)	9-18
518.	PUIU HAȘOTTI	Sondajele din așezarea culturii Hamangia de la Medgidia – Satu Nou	19-42
519.	SERGIU HAIMOVICI	Unele date cu privire la un lot de faună descoperit în așezarea eponimă de la Hamangia (Baia)	43-52
520.	ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU	Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Rhodos	53-77
521.	M. BĂRBULESCU, L. BUZOIANU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	Tipuri de amfore elenistice descoperite în așezarea greco-autohtonă de la Albești (jud. Constanța)	79-106
522.	M. IRIMIA	Considerații privind unele morminte tumulare din epoca romană descoperite în Dobrogea	107-136
523.	OCTAVIAN BOUNEGRU	Începuturile organizării vamale în Dobrogea romană	137-145
524.	ANTOANETA VERTAN, RADU OCHEȘEANU	Tezaurul de monede romane târzii de la Straja (jud. Constanța)	147-179
525.	OCTAVIAN ILIESCU	Despre monedele din tezaurul de la Suluc și alte contribuții privind aceeași descoperire	181-205
526.	GH. PAPUC	O fibulă digitată de la Tropaeum Traiani și câteva considerații asupra fibulelor de acest tip	207-216
527.	VALERIU ȘIRBU	Typologie et terminologie de la céramique locale des VIII ^e – XI ^e siècles – la zone du Bas-Danube	217-236
528.	GABRIEL CUSTUREA	Date noi privind circulația monetară în Dobrogea medievală	237-254

529.	SIMONA SUCEVEANU	Date privind circulația cărților românești vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea aflate în patrimoniul județului Constanța	255-266
530.	ANNA MARIA DIANA, GEORGETA LUNGU	Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța-Cernavodă	267-273
531.	ST. LASCU	Din istoricul industriei românești interbelice. Principalele componente ale ramurilor de profil din Dobrogea (II)	275-292
532.	GH. DUMITRAȘCU, ST. LASCU	Din istoricul aviației naționale interbelice. Construirea primului hidroavion românesc („Getta”) – împrejurări, implicații, urmări (II)	293-307
533.	VALENTIN CIORBEA	Aplicarea reformei agrare. Structura proprietății, producția și rentabilitatea gospodăriilor rurale din județele Constanța și Tulcea între anii 1918-1944	309-323
534.	ALEXANDRU AVRAM, OCTAVIAN BOUNEGRU, COSTEL CHIRIAC	Cercetări perieghetice în teritoriul Histriei (III)	327-336
535.	Z. COVACEF	Contribuții privind reprezentările figurate ale zeului Marte în Dobrogea romană	337-343
536.	TUDOR PAPASIMA	Mormânt roman descoperit la I.A.S. Pietreni (com.Deleni, jud.Constanța)	345-352
537.	TUDOR PAPASIMA	Altă tehnică în confecționarea podoabelor la Păcuil lui Soare	353-354
538.	GH.DUMITRAȘCU	Noi contribuții la problema intelectualității românești din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic	355-358
539.	E. DRĂGOI	Precizări pe marginea unui studiu despre intelectualii români din Dobrogea	359-363
540.	IOAN OPRIȘ	Câteva mărturii privitoare la apărarea patrimoniului arheologic dobrogean	365-368
541.	ILEANA PITRESCU	Semnificațiile tipurilor și ornamenticii textilelor de interior românești din Dobrogea	369-375
542.	OCTAVIAN GEORGESCU	Ovidiu și spiritul romantic	379-383
543.	GIUSEPPINO MINCIONE	Tomi nella poesia d'esilio di Ovidio	385-391
544.	EMILIANO SPLENDORE	Corografia storica della Valle Subequana e di Superaequum. La Valle Subequana	393-395
545.	DAVIDE NARDONI	Vicus Andicus - „The Vergilian native village”	397-407
546.	C. MĂRGINEANU, M. BUCOVALĂ	Renate Pillinger, <i>Studien zu Römischen Zwischengoldgläsern, I. Geschichte der technik und das Problem der Authentizität</i> , Wien, 1984	411-412

547.	***	Necrolog : Academician Emil Condurachi (1912 – 1987)	413-414

21-22, 1988-1989

548.	PIIU HAȘOTTI	Observații privind cultura Gumelnița în Dobrogea	7-21
549.	ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Sinope	23-90
550.	RADU OCHEȘEANU	Un tezaur de denari din vremea Flavilor descoperit la Adamclisi	91-97
551.	OCTAVIAN BOUNEGRU	Contribuții privind răspândirea și cronologia ceramicii decorate în tehnica barbotinei din Dobrogea romană	99-111
552.	MIHAI IRIMIA	O nouă unitate militară romană în sud-vestul Dobrogei	113-121
553.	MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA	Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis	123-161
554.	GHEORGHE POENARU-BORDEA, RADU OCHEȘEANU, EUGEN NICOLAE	Tezaurul de monede romane târzii descoperit la Ulmetum în 1912	163-186
555.	ZAHARIA COVACEF	Capidava în secolul VI e.n. Câteva observații pe baza cercetărilor din sectorul V al cetății	187-196
556.	RADU FLORESCU, ZAHARIA COVACEF	Stratigrafia Capidavei romane târzii și feudale timpurii	197-247
557.	COSTEL CHIRIAC	Un monument inedit : complexul rupestru de la Dumbrăveni (jud. Constanța)	249-269
558.	SILVIA BARASCHI	Din toponimia medievală ponto-dunăreană. Il. Grosseto, Banbola, Zanavarda	271-286
559.	GLICHERIE CARAIVAN, GEORGE ENESCU	Observații seismo-acustice subacvatice în zona Păcuilui lui Soare. (Notă preliminară)	287-289
560.	DRAGOMIR POPOVICI, PIIU HAȘOTTI	Considerations about the synchronism of the Cernavodă I culture	291-297
561.	MIHAI IRIMIA, MIRCEA MUNTEANU	Un topor din epoca bronzului descoperit la Nicolae Bălcescu (jud. Călărași)	299-303
562.	DAN SLUȘANSCHI	Tomitana Graeca	305-311
563.	SORIN OLTEANU	Note epigrafice	313-317
564.	ZAHARIA COVACEF	Câteva considerații privind cultul zeiței Venus la Tomis	319-325
565.	MARIA COMȘA	O casă romană târzie situată extra muros de la Dinogetia	327-331

566.	TUDOR PAPASIMA	Monede recent descoperite în satul Credința (jud. Constanța)	333-335
567.	IOAN MICU	Poemul ovidian Halieuticon	337-362
568.	IOAN MICU	<i>P. Ovidii Nasonis Halieuticon a cura di Filippo Capponi</i> , Leiden, E.J.Brill, 1972 ; Filippo Capponi, <i>Note filologiche</i> , Giornale Italiano di Filologia, n.s. 9 (30), 2, 1978, p. 183-189; Filippo Capponi, I. <i>Frammenti degli Halieutica ovidiani</i> , Helikon, 20-21, 1980-1981, p. 119-163	363-367
569.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (VIII)	369-390

23, 1990

570.	EUGEN COMȘA	Folosirea aramei în cursul epocii neolitice pe teritoriul Dobrogei	7-12
571.	PUIU HAȘOTTI	Influențe liniare în cadrul ceramicii culturii Hamangia	13-22
572.	ADRIAN RĂDULESCU	Constanța, 2250	23-28
573.	ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU	Importuri amforice la Albești (jud. Constanța) : Chersonesul Tauric, Cnidos, Cos, Paros	29-48
574.	MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Pentru un catalog complet al importurilor amforice la Albești (jud. Constanța)	49-79
575.	MIHAI IRIMIA, NICULAE CONOVICI	Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată de la Satu Nou, com Oltina, jud. Constanța – campania 1989	81-96
576.	RADU FLORESCU	Urbanizarea Dobrogei romane	97-127
577.	ZAHARIA COVACEF	Unele considerații privind sculptura laică în Dobrogea romană	129-159
578.	VIRGIL LUNGU, OCTAVIAN BOUNEGRU, ALEXANDRU AVRAM	Cercetările arheologice din așezările romane de la Cogeaalac	161-175
579.	VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA	Din nou despre gema creștină de la Constanța	177-182
580.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de salvare de la Mihai Bravu, jud. Tulcea – așezarea nr. 2	183-219
581.	ANTOANETA VERTAN, NICOLAE GEORGESCU, RADU OCHEȘEANU	Un depozit de denari romani republicani descoperit la Mangalia	221-224
582.	MARIA BĂRBULESCU, RADU OCHEȘEANU	Descoperiri monetare în așezările rurale din Dobrogea romană (14 d.Cr.-270 d.Cr)	225-265

583.	GHEORGHE POENARU-BORDEA, RADU OCHEȘEANU, A. SMARANDA, A. DIACONU	Un tezaur de monede de bronz din vremea împăratului Constantin cel Mare descoperit la Tomis	267-275
584.	GHEORGHE POENARU-BORDEA, RADU OCHEȘEANU	Tezaurul de monede romane târzii descoperit la Beștepe	277-314
585.	ION BARNEA	Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)	315-334
586.	OCTAVIAN BOUNEGRU, ELENA BÂRLĂDEANU	Săpăturile arheologice de salvare din zona nordică a necropolei tumulare de la Callatis	335-343
587.	MIRCEA MUNTEANU	Un mormânt de secolul IV î.e.n. de la Căscioarele, punctul "Ghețarie" (jud. Călărași)	345-350
588.	COSTEL CHIRIAC	Un medalion de la Commodus descoperit la Tomis	351-353
589.	ȘTEFAN CERNEGA, MIHAI BUCOVĂLĂ	Studiu privind incidența afecțiunilor dentare în epoca romano-bizantină la Tomis	355-358
590.	TUDOR PAPASIMA	Pandantiv foliaceu descoperit în Dobrogea	359-361
591.	TUDOR PAPASIMA	Din nou despre producerea locală a ceramicii glazurate cu decor în sgraffito la Păcuilui lui Soare	363-365
592.	NICOLAE LASCU	Bibliografia ovidiană în România (1957-1971)	367-404

24, 1991

593.	HERMAN CORIJN	En s'inspirant des sources européennes	7-22
594.	EUGEN COMȘA	Rolul Dunării inferioare în cursul epocii neolitice	23-28
595.	GORANKA TONČEVA	Problèmes de la plastique miniaturée de l'âge du bronze récent en Bulgarie du Nord-Est	29-42
596.	MARCELLO TAGLIENTE	Greci ed indigeni in Basilicata	43-52
597.	S.B. OKHOTNIKOV, A.S. OSTROVERKHOV	L'île de Leuké et le culte d'Achille	53-74
598.	LIVIA BUZOIANU	Tipuri de amfore de sec. VI-IV a. Chr. descoperite la Tomis	75-96
599.	MIHAI IRIMIA	Noi mărturii arheologice privind a doua epocă a fierului în Dobrogea	97-121
600.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIAN RĂDULESCU	Contribuții privind seria guvernatorilor Moesiei Inferioare în secolul III p. Chr.	123-141
601.	CRISTIAN MATEI	Considerații privind raportul dintre Classis Flavia Moesica și fortificațiile limesului roman de la Dunărea de Jos (sec. I-VI)	143-158
602.	ZAHARIA COVACEF, CECILIA PAȘCA	Sculptura arhitectonică în Dobrogea antică. I. Coloane și baze de coloane	159-184

603.	MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA	Descoperiri recente în necropola romană de sud-vest a Tomisului	185-236
604.	ION T. DRAGOMIR	Descoperirea fortuită a unui mormânt roman tumular de incinerare în apropierea castrului de la Tirighina-Barboși	237-245
605.	V. H. BAUMANN	O piesă deosebită de toreutică romană : grifonul de la Telița	247-267
606.	ION BARNEA	Considerații privind cele mai vechi monumente creștine de al Tomis	269-275
607.	ION BARNEA	Noi date despre mitropolia Tomisului	277-282
608.	PETRE NĂSTUREL	De la o inscripție creștină din Tomis la pătimirea Sf. Teogene	283-286
609.	ZAHARIA COVACEF, EMILIA CORBU	Considerații asupra unei categorii de opaițe descoperite în sectorul V al cetății Capidava	287-297
610.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Tomis – Constantia - Constanța	299-327
611.	PETRE COVACEF	Constatări tehnice cu privire la variația nivelului Mării Negre, în legătură cu topografia și modul de alimentare cu apă a cetății Histria, până la începutul erei creștine	329-341
612.	ION HORAȚIU CRIȘAN	Monede grecești descoperite în cetățile dacice din Munții Sebeșului	343-346
613.	GHEORGHE POENARU-BORDEA, RADU OCHEȘEANU	Câteva depozite monetare din Scythia Minor depuse ca ofrande funerare (secolele III-V d.Cr.)	347-371
614.	COSTEL CHIRIAC	Despre tezaurile monetare bizantine din secolele VII-X de la est și sud de Carpați	373-378
615.	GABRIEL CUSTUREA	Schimbările economice în regiunea danubiano-pontică în secolele VIII-XI	379-393
616.	TUDOR PAPASIMA	Monede bizantine din câteva colecții particulare	395-397
617.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	O monedă bizantină de la Trebizonda descoperită în Dobrogea	399-402
618.	RADU OCHEȘEANU, TRAIAN CLIANTE	Pond uncial descoperit la Constanța	403-405
619.	MIRCEA MUNTEANU	Topoare, alte piese de piatră și însemne ale puterii din epoca bronzului în sud-estul României	407-418
620.	MIHAI IONESCU	Un nou apeduct din teritoriul callatian	419-424
621.	L. MIHĂILESCU-BÂRLIBA, MARIUS DIACONESCU	Cercetări arheologice recente în peștera de la Casian	425-432
622.	LORAND MÁTHÉ-KIS	Eficiență maximă prin folosirea schimbătorilor de ioni	433-436
623.	IOAN MICU	Terminologie marină și halieutică în operele ovidiene din exil	437-441
624.	VASILE BARBU	Andrei Aricescu (1935-1991)	443-447

25, 1992

625.	MIHAI IRIMIA	Un profil aniversar : Adrian Rădulescu la 60 de ani	7-14
626.	PIIU HAȘOTTI, DRAGOMIR POPOVICI	Cultura Cernavodă I în contextul descoperirilor de la Hârșova	15-44
627.	MIRCEA ANGELESCU	Une problème controversé : l'expédition de Péricles dans le Pont Euxin	45-54
628.	MIHAELA MĂNUCU- ADAMEȘTEANU	...Orgamé polis...	55-67
629.	VASILICA LUNGU	Circulația amforelor ștampilate în zona Capul Dolojman	69-97
630.	LIVIA BUZOIANU	Importurile amforice la Tomis în perioada elenistică	99-165
631.	ALEXANDRU AVRAM, MARIA BĂRBULESCU	Inscripții inedite de la Callatis aflate în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța	167-205
632.	ZAHARIA COVACEF	Activitatea sculpturală la Tomis în secolele I-III p. Chr.	207-219
633.	CRÎȘAN MUȘETEANU, DAN ELEFTERESCU	Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (III)	221-239
634.	MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA	Cercetări în necropola romană de vest a Tomisului (1992)	241-272
635.	VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA	Importuri de vase de sticlă suflate în tipar descoperite în necropolele Tomisului	273-280
636.	ION BARNEA	Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis-Constanța	281-296
637.	VIRGIL LUNGU	Misionarismul și începuturile creștinismului în Scythia Minor	297-307
638.	OANA DAMIAN	Despre un atelier pentru confecționat piese din plumb de la Păcuiul lui Soare	309-321
639.	GHEORGHE PAPUC	Despre valurile transdobrogene	323-329
640.	PANAIT I. PANAIT	Proprietăți ale Cantacuzinilor români la Istanbul	331-341
641.	ZAHARIA COVACEF, PETRE COVACEF	O nouă mărturie arheologică paleocreștină descoperită la Capidava	343-347
642.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Cruci relicvar de tip bizantin descoperite în sudul Dobrogei	349-354
643.	PETRE DIACONU	Din nou despre originea practicii mărcilor de olar	355-358
644.	PETRE DIACONU	Un alt sigiliu al lui Constantin Theodorokanos	359-361
645.	GABRIEL CUSTUREA, TUDOR PAPASIMA	Monede bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare (Catalog)	363-380
646.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (IX)	381-398
647.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (IV)	399-417
648.	NICOLAE LASCU	Bibliografia ovidiană în România. III. Articole și studii critice	419-444

26, 1993

649.	MIHAIL LAZAROV	Les sites submergés le long du Pont Ouest dans le contexte de l'histoire pontique et méditerranéenne	7-18
650.	IVAN SIM. IVANOV	À la question de la localisation et des études des sites submergés dans les lacs de Varna	19-26
651.	PUIU HAȘOTTI	Considerații privind originea, difuziunea și cronologia culturii Hamangia	27-42
652.	MIRCEA MUNTEANU	Observații pe marginea bronzului târziu din sud-estul României	43-50
653.	MIHAI IRIMIA, NICULAE CONOVICI	Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com Oltina, jud. Constanța	51-114
654.	GABRIEL JUGĂNARU	Stadiul actual al cercetărilor privind populația autohtonă a Dobrogei în secolele VIII-VII î. Chr.	115-119
655.	ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Observații privind așezarea greco-autohtonă de la Albești (jud. Constanța)	121-158
656.	VASILICA LUNGU	Pour une chronologie de la céramique attique du nord de la Dobroudja (IV ^e -III ^e siècles av. J. Chr.)	159-190
657.	MARIA MUSIELAK	Πρωτος ποντάρχης	191-195
658.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIAN RĂDULESCU	Un nou guvernator al provinciei Moesia Inferior : Sallius Aristaenetus	197-206
659.	MIHAI BUCOVALĂ	Cavou din secolul IV d. Chr. descoperit în necropola de vest a Tomisului	207-214
660.	CONSTANTIN NICOLAE	Despre topografia anticului Carsium	215-229
661.	CRIȘAN MUȘETEANU	Céramique à glaçure plombiphère de Durostorum	231-244
662.	ZAHARIA COVACEF	Câteva observații pe marginea unor opaițe descoperite în sectorul V al Capidavei	245-251
663.	DILYANA BOTEVA	The coinage of Histria for Septimius Severus and his family	253-257
664.	GABRIEL CUSTUREA	Noi descoperiri monetare de la Isaccea (sec. XI)	259-262
665.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Cronica descoperirilor monetare din județul Tulcea (V)	263-271
666.	MARIANA BĂLĂBĂNESCU, GABRIEL CUSTUREA	Catalogul medaliilor românești din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (1859-1940)	273-304
667.	MIHAI IRIMIA	Participarea la săpăturile arheologice de la Stillfried (Austria)	305-307

27, 1994

668.	EUGEN COMȘA	Considerații cu privire la credințele și ritualurile din epoca neolitică din ținuturile dintre Carpați și Dunăre	7-18
669.	NICOLAE URSULESCU	Aspecte ale spiritualității cucuteniene în lucrările cercetătoarei Meluța Marin	19-24
670.	CONSTANTIN ICONOMU, COSTICĂ ASĂVOAIE	Contribuții privind cunoașterea ritualului de înmormântare a tracilor timpurii în lumina cercetărilor de la Ștefănești-Botoșani	25-38
671.	VALERIU SÂRBU	Incinte și locuri sacre cu sacrificii și depuneri de ofrande în lumea geto-dacilor	39-59
672.	NICULAE CONOVICI	Obiecte pentru cult și magie descoperite la Piscul Crăsani	61-83
673.	CONSTANTIN PREDĂ	Unele considerații referitoare la religia geto-dacilor	85-90
674.	GAVRILĂ SIMION	Rituri și ritualuri funerare practicate în necropola romană de la Noviodunum	91-105
675.	ZIZI COVACEF	Tradiții și inovații în iconografia votivă din Dobrogea (sec. I-III p. Chr.)	107-130
676.	VASILICA LUNGU	Amfore șampilate din nordul Dobrogei	133-155
677.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIAN RĂDULESCU	Inscripții inedite din Tomis și împrejurimi	157-171
678.	MIHAIL ZAHARIADE	Inscripția de fundație din timpul primei tetrahii de la Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea)	173-186
679.	PAUL ȘADURSCHI, NAPOLEON UNGUREANU, MIHAI MIHĂILESCU	Cercetările arheologice de la Botoșani- "Groapa lui Ichim" - (campanile 1991-1992)	187-198
680.	CONSTANTIN NICOLAE	Cîteva opaițe descoperite la Carsium	199-207
681.	GHEORGHE PAPUC, MIHAI IONESCU	Noi cercetări privind apeductul de la Ovidiu, jud. Constanța	209-221
682.	TUDOR PAPASIMA, VALERIU GEORGESCU	Însemnări pe marginea sgraffiti-lor din mormântul elenistic de la Mangalia	223-228
683.	GABRIEL TALMAȚCHI	Noi descoperiri monetare în satul Adâncata (jud. Constanța)	231-233
684.	DILYANA BOTEVA	The coinage of Histria for Septimius Severus and his family: Addenda et Corrigenda	235-236
685.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, MILTIADE CÂRLAN, INGRID POLL	Monede bizantine descoperite în Dobrogea (secolele XI-XIII)	237-244
686.	NICOLAE LASCU	Bibliografia ovidiană în România. IV. Evocări ovidiene	247-261

28-29, 1995-1996

687.	CRISTIAN MICU, SMARANDA MICU	Despre un tip de statueta antropomorfă gumelnițeană	7-12

688.	MIHAI IRIMIA, ANGHEL BARDAC	Noi descoperiri din epoca bronzului la Grădina (jud. Constanța)	13-21
689.	ADRIAN RĂDULESCU, LIVIA BUZOIANU, MARIA BĂRBULESCU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Reprezentări figurate în așezarea de epocă elenistică de la Albești	23-72
690.	MIHAI BUCOVALĂ	Un alt mormânt elenistic descoperit la Tomis	73-82
691.	ADRIAN RĂDULESCU	Zidul de apărare al Tomisului, de epocă târzie, în reconstituirea sa actuală	83-93
692.	ZIZI COVACEF	Accesorii vestimentare, de toaletă și podoabe descoperite în sectorul estic al cetății Capidava	95-120
693.	PANAIT I. PANAIT, ADRIAN RĂDULESCU, ARISTIDE ȘTEFĂNESCU, DANIEL FLAUT	Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova. Campania 1995	121-134
694.	CONSTANTIN NICOLAE	Descoperiri de epocă romană și bizantină la Carsium	135-160
695.	NELU ZUGRAVU	Cu privire la jurisdicția asupra creștinilor nord-dunăreni în secolele II-VIII	163-181
696.	ION BARNEA	Despre două inscripții paleocreștine de la Callatis (Mangalia)	183-186
697.	VALERIU GEORGESCU, MIHAI IONESCU	Mărturii creștine la Callatis	187-200
698.	IOANA BOGDAN-CĂTĂNICIU	Semnificația ultimelor schimbări în urbanismul de la Tropaeum Traiani	201-214
699.	DAN GH. TEODOR	Creștinism și păgânism la est de Carpați în a doua jumătate a mileniului I d. Hr.	215-226
700.	IOAN MITREA	Comunități creștine din secolele V-VII în regiunea subcarpatică a Moldovei	227-232
701.	OANA DAMIAN, PAUL DAMIAN	Elements chretiens de l'époque byzantine au Bas Danube	233-244
702.	MIRCEA MUNTEANU	Asupra condițiilor geografice din preistoria sud-estului României	247-251
703.	M. BELC, C. BEȘLIU, V.COJOCARU, C. OPREA, I. POPESCU, T. BĂDICĂ	Studiul unor obiecte de sticlă romană prin metode nucleare	253-254
704.	M. BELC, C. BEȘLIU, A. OLARIU, C. OPREA, I. POPESCU, T. BĂDICĂ	Analiza compoziției unor obiecte ceramice antice prin activare neutronică	255-257
705.	GABRIEL TALMAȚCHI	Din nou despre circulația monetară antică în zona Florile-Adâncata (jud. Constanța)	261-266
706.	TUDOR PAPASIMA, COSTEL CHIRIAC	Monede romane de la Dumbrăveni (jud. Constanța)	267-269
707.	TUDOR PAPASIMA, ANTOANETA VERTAN	Monede romane și bizantine inedite din colecția muzeului constănțean	271-278
708.	TUDOR PAPASIMA	Monede bizantine inedite din colecția Muzeului Județean Călărași	279-285
709.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Aspecte privind circulația monetară la Mangalia în secolele X-XI (969-1081)	287-300

710.	GABRIEL CUSTUREA	Catalogul monedelor bizantine anonime descoperite la Capidava	301-307
711.	ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri monetare în Dobrogea (X)	309-321
712.	GABRIEL CUSTUREA	Câteva ponduri medievale descoperite în Dobrogea	323-328
713.	MIHAI BUCOVALĂ	Savanți care au lucrat în Dobrogea: profesorul Dionisie M. Pippidi (30.XII.1905-19.VII.1993)	331-334

30, 1997

714.	EUGEN COMȘA	Acele pentru păr, lucrate din os și corn, din epoca neolitică descoperite în sudul României	7-15
715.	NICOLAE HARTUCHE, OCTAVIAN BOUNEGRU	Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanța (1957-1958)	17-104
716.	MARIN NICA	Unitate și diversitate în culturile neolitice de la Dunărea de Jos	105-116
717.	NICULAE CONOVICI	Problèmes de la chronologie des timbres sinopéens	117-154
718.	ALEXANDRU AVRAM, OCTAVIAN BOUNEGRU	Mithridates al VI-lea Eupator și coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria	155-165
719.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIAN RĂDULESCU	Dedicații imperiale din Tomis	167-175
720.	IOAN I. C. OPRIȘ, MIHAI POPESCU	Un nouveau préfet de la cohorte de Capidava	177-181
721.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIANA CÂTEIA	Stâlpi miliari descoperiți în Dobrogea	183-198
722.	ION BARNEA	Inscripția martirilor de la Axiopolis: noi observații	199-203
723.	ZIZI COVACEF	Monumente sculpturale descoperite la Edificiul roman cu mozaic din Constanța	205-216
724.	CONSTANTIN CHERA	Reprezentări mitologice în inventarele funerare din Tomis (sec. I-IV d. Chr.)	217-236
725.	GHEORGHE PAPUC	Tipuri de apeducte pe litoralul vest-pontic	237-250
726.	EMILIA CORBU	Așezarea medieval-timpurie de la Ștefan cel Mare, punctul Feteasca (jud. Călărași). Sec. IX-X. Campania 1995	251-275
727.	ȘERBAN PAPACOSTEA	Genovezii la Caliacra: un document ignorat	277-283
728.	CARAIVAN GLICHERIE	Formațiunile concreționare din zona Albești (Dobrogea de sud)	287-290
729.	CARAIVAN GLICHERIE	Asupra "tunelului" de la Ghiolpunar (Șipotele)	291-294
730.	TUDOR PAPASIMA, EUGEN MIHAIL	Mormânt elenistic descoperit la Medgidia (jud. Constanța)	295-303

731.	TUDOR PAPASIMA	Descoperiri arheologice la Gura Canliei (jud. Constanța)	305-315
732.	DOREL PARASCHIV	Descoperiri arheologice de epocă romană la Măcin	317-330
733.	RADU OCHEȘEANU	Ponduri "tomitane" reatribuite cetății Histria	333-335
734.	VIOREL COJOCARU, DONE ȘERBĂNESCU	Analize atomice și nucleare ale unor tezaure de tetradrahme getice descoperite în Câmpia Munteniei	337-350
735.	CRISTIAN GĂZDAC	A lead mould from Ulpia Traiana Sarmizegetusa	351-353
736.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, I. DONOIU, I. POLL, S. APOSTOLESU	Monede din colecția Ioan Donoiu descoperite în Dobrogea (sec. X-XIII)	355-369
737.	G. CUSTUREA, A. VERTAN, G. TALMAȚCHI	Descoperiri monetare în Dobrogea (XI)	371-387
738.	ADRIAN RĂDULESCU	Momente ale colaborării între Institutul de Arheologie al Academiei Române și Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța – evocări la aniversarea a 160 de ani de activitate a instituției bucureștene și 80 de ani de investigări la Histria	391-397
739.	ALEXANDRU SUCEVEANU	Adelina Piatkowski, <i>Istoria epocii elenistice</i> , Editura Albatros, București, 1996	399-402

31, 1998

740.	CARAIVAN GLICHERIE	Old Dobrogean Black Sea Coastlines	7-14
741.	EUGEN COMȘA	Tipuri de locuințe din epoca neolitică pe teritoriul Dobrogei	15-24
742.	CRISTIAN MICU, SMARANDA MICU	Ceramica culturii Hamangia din așezarea de la Isaccea-Suhat	25-35
743.	MIHAI IRIMIA	Unele considerații privind topoarele de tipul Baniabic în lumina descoperirii de la Izvoarele (jud. Constanța)	37-48
744.	LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Noi ștampile amforice de la Callatis	49-98
745.	VASILE LICA	Frontierele regatului dac după pacea din anul 102	99-108
746.	ALEXANDRU SUCEVEANU	Două inscripții inedite de la Histria	109-117
747.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIANA CÂTEIA	Drumurile din Dobrogea romană pe baza stâlpilor miliari din sec. II-III p. Chr.	119-129
748.	MARIA BĂRBULESCU, ADRIAN RĂDULESCU	O nouă inscripție din vremea lui Decius în Dobrogea	131-138

749.	C. CHIRIAC, C. NICOLAE, G. TALMAȚCHI	Noutăți epigrafice de epocă romană la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)	139-162
750.	ZIZI COVACEF	Câteva considerații pe marginea unor noi reliefuri bacchice din Dobrogea	163-170
751.	MIHAI BUCOVALĂ	Raport preliminar privind cercetările arheologice cu caracter de salvare din Constanța, strada Sulmona nr. 7	171-200
752.	GHEORGHE PAPUC, LIVIU LUNGU	Poarta mare a cetății Tomis	201-208
753.	M. BRUDIU	Drumul roman prin Moldova de Jos – între intuiție și realitățile arheologice	209-216
754.	MIHAELA-DENISIA LIUȘNEA	Câteva considerații privind limes-ul dunărean în nordul Dobrogei	217-225
755.	C. BĂJENARU, I.C. DOBRINESCU, GH. STOIAN	Noi descoperiri arheologice pe teritoriul comunei Peștera, jud. Constanța	227-238
756.	ALEXANDRU MADGEARU	Unele observații asupra istoriei themei Paradunavon (despre Vasile Apokapes)	239-244
757.	EUGEN COMȘA	Date despre o capcană din epoca neolitică	247-251
758.	MIHAI IRIMIA	Descoperiri hallstattiene întâmplătoare la Rasova (jud. Constanța)	253-260
759.	PETRE COVACEF	Despre un tumulus la Constanța (Un răspuns tehnic la o întrebare a D-lui dan Slușanschi)	261-264
760.	IOAN MITROFAN	Observații în legătură cu unele culte din Dacia romană	265-268
761.	GABRIEL TALMAȚCHI	Noi denari romani republicani descoperiți în Dobrogea	271-286
762.	DOREL PARASCHIV	Măsuri ponderale romano-bizantine descoperite în nordul Dobrogei	287-290
763.	GABRIEL CUSTUREA	Monede bizantine dintr-o colecție constănțeană	291-294
764.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, INGRID POLL, MIHAELA IACOB, BOGDAN CONSTANTINESCU	Hyperperi de la Ioan III Ducas Vatatzes (1222-1254) descoperiți pe teritoriul Dobrogei	295-305
765.	GABRIEL CUSTUREA	Noi ponduri medievale din Dobrogea	307-308
766.	G. CUSTUREA, A. VERTAN, G. TALMAȚCHI	Descoperiri monetare în Dobrogea (XII)	309-328
767.	IULIAN ANTONESCU	Libertăți în societatea romană a secolelor I-II p. Chr.	331-387
768.	GABRIEL CUSTUREA, GABRIEL TALMAȚCHI	Radu Viorel Ocheșeanu (1943-1998)	389-394

32, 1999

769.	***	Avant-propos	7-8

770.	PIERRE DUPONT	Marques signalétique avant-cuisson sur les amphores ioniennes archaïques. Cercles et croix	9-18
771.	A. KAKHIDZE, M. VICKERS	The Oxford-Batumi Pichvnari expedition, 1998	19-38
772.	CORNELIA ISLER-KERÉNYI	Dionysos, la Thrace, la Mer Noire	39-49
773.	ADRIAN RĂDULESCU, M. BĂRBULESCU, L. BUZOIANU, N. GEORGESCU, L. ARSENIE	Cercetările arheologice de la Albești (jud. Constanța), 1996-1999	51-69
774.	MIHAI IRIMIA	Unelte de fier din așezarea getică fortificată de la Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța)	71-82
775.	CONSTANTIN PEDA	Artă traco-getică sau curent cultural-artistic scitic ?	83-88
776.	ALEXANDRU AVRAM, MARIA BĂRBULESCU, VALERIU GEORGESCU	Inscriptions grecques du Musée «Callatis» de Mangalia	89-117
777.	ANTOANETA VERTAN	Evenimente politice reflectate în descoperirile de tezaur monetaire imperiale din Dobrogea	119-136
778.	ZAHARIA COVACEF	Ceramica de uz comun din sectorul de est al cetății Capidava	137-186
779.	FLORIN TOPOLEANU	Ceramica romană târzie de la Halmyris. Vasa escaria: formele Hayes 3 și Hayes 10	187-214
780.	IOAN ISTUDOR	Stratigraphische und chemische Analyse der Muster von Wandmalereien aus der Scythia Minor	215-223
781.	ȘTEFAN ANDREESCU	Note despre cetatea Chilia	225-232
782.	CRISTIAN MICU	Ceramica fazei Boian-Spanțov din așezarea de la Isaccea-Suhat	235-242
783.	LUCIAN ARSENIE	Fibule puternic profilate din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța	243-251
784.	IOAN VASILIU, DOREL PARASCHIV	Cercetări arheologice în necropola romană timpurie de la Babadag	253-266
785.	MARIUS BELC, ANA NOCIVIN, DAN IONESCU	Analiza chimică prin spectrometrie de emisie optică și prin microscopie optică a unor oglinzi antice	267-271
786.	ZAHARIA COVACEF, CĂTĂLIN DOBRINESCU	Mecanisme de închidere descoperite în sectorul de est al cetății Capidava, jud. Constanța	273-283
787.	ADRIANA CÂTEIA	Elemente de vocabular creștin în inscripțiile din Scythia Minor (sec. IV-VII)	285-288
788.	TUDOR PAPASIMA, CONSTANTIN CHERA	Sgraffiti feudale timpurii la Aliman (jud. Constanța)	289-296
789.	TUDOR PAPASIMA	Cruciulițe medievale inedite din Dobrogea	297-302

790.	GABRIEL CUSTUREA	Câteva cruci relicvar descoperite în Dobrogea	303-304
791.	GABRIEL TALMAȚCHI	Monede scitice descoperite în Dobrogea	307-312
792.	ADRIAN POPESCU	Un tezaur de <i>folles</i> de la începutul secolului al IV-lea descoperit în Dobrogea	313-316
793.	C. CHIRIAC, S. GRĂMĂȚICU, G. TALMAȚCHI, C. NICOLAE	Noi descoperiri monetare la Carsium (Hârșova – jud. Constanța)	317-342
794.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, INGRID POLL	O monedă de aur de la Constantin X descoperită în Dobrogea	343-346
795.	G. CUSTUREA, A. VERTAN, G. TALMAȚCHI	Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII)	347-365
796.	VALENTINA VOINEA	Doina Galbenu (1932-1999)	369-372
797.	ZAHARIA COVACEF	Mihai Bucovală (1939-2000)	373-377

33-34, 2000-2001

798.	MIHAI IRIMIA	Adrian Rădulescu (1932-2000)	7-17
799.	CONSTANTIN PREDA	Adrian Rădulescu și cercetarea istorico-arheologică dobrogeană	19-22
800.	CĂTĂLIN BEM	Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc	25-121
801.	SILVIA MARINESCU-BÂLCU, VALENTINA VOINEA, STELIAN DUMITRESCU, CONSTANTIN HAITĂ, DRAGOȘ MOISE, VALENTIN RADU	Așezarea eneolitică de pe insula "La Ostrov", lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar – campaniile 1999-2000	123-170
802.	PETRE ROMAN	Date inedite asupra așezării culturii Cernavodă I de la Cernavodă	171-177
803.	PETRE ALEXANDRESCU	Însemnări arheologice. Noi cercetări și ipoteze cu privire la topografia și urbanismul Histriei	179-198
804.	MARIA ALEXANDRESCU-VIANU	Cronologia și tipologia teracotelor arhaice descoperite la Histria	199-210
805.	MIHAELA MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Amforele arhaice de la Orgame și câteva probleme de economie antică	211-218
806.	LIVIA BUZOIANU, MARIA BĂRBULESCU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU	Ștampile amforice recent descoperite la Albești (jud. Constanța)	219-252
807.	VASILICA LUNGU	Amphores West-Slope sur le littoral pontique	253-281
808.	LUCIAN ARSENIIE	Ceramica lucrată cu mâna de la Tomis. Stadiul actual al cercetărilor	283-298
809.	MIHAI IRIMIA	Despre sciți și Sciția Mică în ultimele secole ale mileniului I a. Chr.	299-317

810.	ALEXANDRU SUCEVEANU	Πρώτος καὶ μέγιστος (Βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων (IGB I ² , 13, r. 22-23)	319-335
811.	ALEXANDRU AVRAM	Autour de quelques décrets d'Istros	337-348
812.	CONSTANTIN C. PETOLESCU	Contribuția militară a provinciei Moesia Inferior la cucerirea Daciei	349-354
813.	MIHAELA IACOB	Culte și zeități în Moesia inferior. Demetra – evidența numismatică	355-371
814.	ZAHARIA COVACEF	Culte orientale în panteonul Dobrogei romane	373-386
815.	GAVRILĂ SIMION	Mitul lui Phaëton în iconografia unor lucrări de artă antice și medievale	387-395
816.	OCTAVIAN BOUNEGRU	Date stratigrafice recente privind rețeaua stradală din cartierul "Domus" de la Histria	397-413
817.	IOANA BOGDAN-CĂȚĂNICIU	Tropaeum Traiani – poarta de nord	415-424
818.	GHEORGHE PAPUC	Tomis – aprovizionarea cu apă potabilă în epoca romană și romană târzie	425-449
819.	RADU FLORESCU	Des tremblements de terre et des invasions en Scythie Mineure pendant l'antiquité et l'antiquité tardive	451-457
820.	DOREL PARASCHIV	Observații asupra unui tip de amfore romano-bizantine	459-468
821.	CONSTANTIN BĂJENARU, ADELA BÂLTĂC	Depozitul de candelă din sticlă descoperit la bazilica episcopală de la Histria	469-513
822.	EMILIAN POPESCU	Cine a fost autorul actului martiric al Sfântului Sava "Gotul"? Considerații pe marginea unei ipoteze	515-523
823.	ADRIANA CÂTEIA	Ἰστορικὸς – modelul neotestamentar al martiriului	525-534
824.	PANAIT I. PANAIT	Așezările Mostiștei Inferioare în preocupările voievozilor Țării Românești	535-540
825.	DANIEL FLAUT	Raporturile bisericii ortodoxe române cu patriarhia de la Constantinopol (sec. XIV-XVI)	541-557
826.	ARISTIDE ȘTEFĂNESCU	Considerații și note arheologice asupra locuinței din secolele XIV-XV la Dunărea de Jos	559-564
827.	GL.CARAIVAN, G. OPREANU, A. STĂNICĂ, A. DONICI, C. FULGA, P. OPREANU, F. PĂUN	Caracteristicile sedimentologice și geolitodinamice ale cordonului litoral Techirghiol	565-580
828.	GABRIEL CUSTUREA	Descoperiri arheologice și numismatice de pe raza localității Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța)	583-594
829.	DOREL PARASCHIV	Două ponduri unciale descoperite în nord-vestul Dobrogei	595-596

830.	ANTOANETA VERTAN, EMANUEL PETAC	Tezaurul monetar imperial descoperit la Abrud, com. Adamclisi, jud. Constanța	597-624
831.	KATIUȘA PÂRVAN, BOGDAN CONSTANTINESCU	Un lot inedit din tezaurul de la Rachelu (com. Luncavița, jud. Tulcea)	625-657
832.	GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU	Cronica descoperirilor monetare din județul Tulcea (VII)	659-678
833.	DANIEL FLAUT	Ioan Mitrea, <i>Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII</i> , Editura "Constantin Matasă", Piatra-Neamț, 2001, 400 p.	681-684
834.	DANIEL FLAUT	John Julius Norwich, <i>A Short History of Byzantium</i> , Alfred A. Knopf Publisher, New York, 1997, XL + 431 p.+ 24 il.	685-686
835.	VALENTINA VOINEA	Lucian Arsenie. Gânduri pentru un om adevărat (22 septembrie 1969 – 13 martie 2001)	689-691

INDICE DE AUTORI

- Alexandrescu, Emilian 508
 Alexandrescu, Petre 46, 273, 276, 388, 469, 494, 803
 Alexandrescu-Vianu, Maria 63, 804
 Andreescu, Ștefan 781
 Andronescu, N.S. 367
 Angelescu, Mircea 627
 Anghelescu, N. 87
 Antonescu, Iulian 767
 Apostolescu, S. 736
 Aricescu, Andrei 45, 93, 114, 121, 139, 173, 199, 207, 217, 248
 Arsenie, Lucian 773, 783, 808
 Asăvoaie, Costică 670
 Avram, Alexandru 416, 444, 475, 508, 534, 578, 631, 718, 776, 811
- Baraschi, Silvia 183, 558
 Barbu, Vasile 250, 285, 624
 Bardac, Anghel 688
 Barnea, Alexandru 137, 266
 Barnea, Ion 111, 182, 254, 255, 288, 398, 420, 484, 585, 606, 607, 636, 696, 722
 Baumann, V.H. 131, 262, 605
 Bădică, T. 703, 704
 Băjenaru, Constantin 755, 821
 Bălăbănescu, Mariana 666
 Băluță, Cloșca L. 371
 Bărbulescu (Munteanu), Maria 53, 75, 120, 136, 163, 196, 203, 222, 241, 283, 334, 362, 395, 441, 470, 495, 496, 520, 521, 549, 573, 574, 582, 600, 631, 655, 658, 677, 689, 719, 721, 747, 748, 773, 776, 806
 Băltăc, Adela 821
 Bărlădeanu-Zavatin (Coman), Elena 245, 306, 339, 472, 586
 Belc, Marius 703, 704, 785
 Bem, Cătălin 800
 Berciu, Dumitru 26
 Beșliu, C. 703, 704
 Bichir, Gheorghe 106
 Boca, M. 17
 Bogdan-Cătănicu, Ioana 698, 817
 Bordeianu, C. 372
 Boroneanț, V. 261
 Boteva, Dilyana 663, 684
 Botezatu, Dan 359
- Botzan, Marcu 314, 346
 Bounegru, Octavian 369, 400, 421, 444, 475, 508, 510, 523, 534, 551, 578, 586, 715, 718, 816
 Brudiu, Mihalache 466, 753
 Bucovală, Mihai 10, 34, 52, 69, 105, 138, 174, 202, 242, 342, 365, 401, 409, 448, 546, 553, 589, 603, 634, 659, 690, 713, 751
 Buzoianu, Livia 298, 305, 333, 360, 394, 415, 440, 470, 495, 496, 515, 520, 521, 549, 573, 574, 598, 630, 655, 689, 744, 773, 806
- Canarache, Vasile 2, 7
 Caraivan, Ghicherie 386, 410, 465, 559, 728, 729, 740, 827
 Cărciumaru, Marin 67, 96
 Cărlan, Miltiade 685
 Câteia, Adriana 721, 747, 787, 823
 Cernega, Ștefan 589
 Cheluță-Georgescu, Nicolae (Valeriu) 164, 181, 185, 191, 192, 253, 291, 393, 415, 430, 496, 521, 549, 574, 581, 655, 682, 689, 697, 744, 773, 776, 806
 Chera, Constantin 230, 249, 269, 284, 302, 323, 326, 351, 376, 382, 397, 408, 417, 428, 446, 482, 483, 498, 579, 635, 724, 788.
 Chera-Mărgineanu, Carin 432
 Chiriac, Costel 369, 370, 426, 475, 508, 534, 557, 588, 614, 706, 749, 793
 Ciobanu, Radu Ștefan 39, 58, 117
 Ciocan, Marin 455
 Ciocea, Elvira 357
 Ciorbea, Valentin 533
 Cios, Irina 507
 Cîrjan, Corneliu 15, 23, 37, 64, 92
 Cliante, Traian 500, 503, 618
 Coja, Maria 48
 Cojocar, Viorel 703, 734
 Conovici, Niculae 274, 275, 575, 653, 672, 717
 Coman, Elena, *vezi Bărlădeanu-Zavatin*
 Comșa, Eugen 98, 212, 236, 272, 316, 330, 354, 411, 437, 517, 570, 594, 668, 714, 741, 757
 Comșa, Maria 109, 251, 312, 336, 389, 565
 Condurachi, Emil 78
 Constantinescu, Bogdan 764, 831
 Corbu, Emilia 609, 726
 Corijn, Herman 593

- Covacef, Petre 611, 641, 759
 Covacef, Zaharia 16, 54, 128, 137, 140, 153,
 176, 204, 224, 249, 282, 303, 310, 335, 341,
 373, 375, 443, 479, 499, 535, 555, 556, 564,
 577, 602, 609, 632, 641, 662, 675, 692, 723,
 750, 778, 786, 797, 814
 Crișan, Ion Horațiu 612
 Cucu, Ștefan 299, 321
 Culică, Vasile 36, 62, 112, 197, 220, 281, 311,
 319, 347
 Custurea, Gabriel 297, 320, 322, 349, 350, 367,
 380, 406, 424, 425, 460, 511, 514, 528, 569,
 615, 645, 646, 664, 666, 710, 711, 712, 737,
 763, 765, 766, 768, 790, 795, 828

 Daicoviciu, Constantin 1
 Daicoviciu, Hadrian 72, 215
 Damian, Oana 638, 701
 Damian, Paul 701
 Diaconescu, Marius 621
 Diaconu, A. 583
 Diaconu, Gheorghe 246
 Diaconu, Petre 38, 57, 90, 116, 134, 183, 238,
 337, 352, 353, 366, 383, 384, 404, 433, 434,
 435, 449, 516, 643, 644
 Diana, Anna-Maria 487, 530
 Dobrinescu, Ionuț-Cătălin 755, 786
 Dominte, C. 240
 Donici, A. 827
 Donoiu, I. 736
 Dragomir, Ion T. 604
 Drăgoi, E. 539
 Dumitrașcu, A. 24, 130
 Dumitrașcu, Gheorghe 233, 463, 486, 506, 532,
 538
 Dumitrescu, Stelian 801
 Dumitrescu, Vladimir 99, 329
 Dupont, Pierre 770

 Elefterescu, Dan 226, 280, 480, 633
 Enescu, George 559

 Fălticeanu, D. 18, 43
 Filip, Gh. C. 208
 Flaut, Daniel 693, 825, 833, 834
 Florescu, Radu 117, 152, 185, 192, 201, 216,
 361, 481, 502, 556, 576, 819
 Fulga, C. 827

 Galbenu, Doina 82
 Garuti, Giovanni 189
 Găzdac, Cristian 735
 Gemil, Th. 315
 Georgescu, L. 275
 Georgescu, Octavian 542
 Georgescu, Valeriu, *vezi Cheluță-Georgescu*
 Glück, Eugen 459
 Gostar, Nicolae 59, 309
 Grămăticu, S. 793
 Gudea, Nicolae 263, 325

 Haimovici, Sergiu 213, 313, 519
 Haită, Constantin 801
 Harhoiu, Radu 132
 Harțuche, Nicolae 83, 101, 211, 400, 715
 Hașotti, Puiu 338, 355, 387, 412, 423, 438, 439,
 464, 467, 468, 493, 518, 548, 560, 571, 626,
 651
 Horedt, K. 256

 Iacob, Mihaela 764, 813
 Iconomu, Constantin 9, 22, 55, 221, 372, 670
 Iliescu, Octavian 94, 129, 167, 525
 Iliescu, Vladimir 27, 47, 70
 Ionescu, Dan 785
 Ionescu, Mihai 620, 681, 697
 Ionescu, N.C. 61
 Ionescu-Gîrligel, Constantin 28
 Iosipescu, Sergiu 268
 Irimia, Mihai 5, 6, 8, 14, 20, 24, 44, 69, 135,
 160, 193, 214, 257, 292, 304, 332, 358, 368,
 385, 393, 414, 461, 477, 503, 522, 552, 561,
 575, 599, 625, 653, 667, 688, 743, 758, 774,
 798, 809
 Isler-Kerényi, Cornelia 772
 Istudor, Ioan 780
 Ivanov, Ivan Sim. 650

 Jugănar, Gabriel 654

 Kakhidze, A. 771

 Lascu, Nicolae 33, 60, 80, 122, 260, 300, 592,
 648, 686

- Lascu, Stoica 451, 452, 488, 489, 490, 505, 506, 531, 532
 Lazarov, Mihail 649
 Lazarovici, Gheorghe 68
 Lăzurcă, El. 258
 Lica, Vasile 745
 Liculescu, M. 85
 Liuşnea, Mihaela-Denisia 754
 Luca, C. 294
 Lungu, Georgeta 530
 Lungu, Liviu 752
 Lungu, Virgil 397, 417, 444, 446, 482, 483, 498, 578, 579, 635, 637,
 Lungu, Vasilica 629, 656, 676, 807
- Madgearu, Alexandru 756
 Magiru, Maria 513
 Marinescu-Bâlcu, Silvia 97, 235, 331, 356, 801
 Mateescu, T. 40
 Matei, Cristian 476, 509, 601
 Mathé-Kis, Lorand 622
 Mănucu-Adameşteanu, Gh. 456, 580, 610, 617, 642, 647, 665, 685, 709, 736, 764, 794, 832
 Mănucu-Adameşteanu, Mihaela 628, 805
 Mărgineanu, C. 546
 Micu, Cristian 687, 742, 782
 Micu, Ioan 66, 123, 324, 379, 405, 567, 568, 623
 Micu, Smaranda 687, 742
 Mihail, Eugen 423, 730
 Mihail, N. 303
 Mihăilescu, Mihai 679
 Mihăilescu-Bârliba, Lucreţiu 621
 Milea, Z. 294
 Mincione, Giuseppino 543
 Miriţoiu, N. 289
 Mitrea, Bucur 50, 84, 159, 195, 278, 363, 391, 419
 Mitrea, Ioan 700
 Mitrofan, Ioan 760
 Mogoşanu, Florea 96
 Moise, Dragoş 801
 Morintz, Sebastian 100, 388
 Munteanu, Ion 399
 Munteanu, Maria, *vezi Bărbulescu*
 Munteanu, Mircea 561, 587, 619, 652, 702
 Muraru, Adrian 416
 Musielak, Maria 657
 Muşţeanu, Crişan 226, 280, 370, 403, 480, 633, 661
- Nardoni, Davide 545
 Năsturel, Petre 608
 Neagu, Marian 344, 399, 474
 Nica, Marin 716
 Nicolae, Constantin 660, 680, 694, 749, 793
 Nicolae, Eugen 554
 Nicolaescu-Plopşor, Dardu 157, 289
 Nocivin, Ana 785
- Oberländer-Târnoveanu, E. 277
 Ocheşeanu, Radu 29, 49, 71, 85, 89, 124, 125, 126, 130, 151, 162, 166, 184, 196, 205, 229, 378, 447, 497, 524, 550, 554, 581, 582, 583, 584, 613, 618, 733
 Okhotnikov, S.B. 597
 Olariu, A. 704
 Olteanu, Sorin 563
 Opaiţ, Andrei 259
 Opaiţ, Cristina 485
 Oprea, C. 703, 704
 Oprea, Vasile 399, 458
 Opreanu, G. 827
 Opreanu, P. 827
 Opriş, Ioan 540
 Opriş, Ioan I.C. 720
 Ostroverkhov, A.S. 597
- Panait, Panait I. 95, 450, 640, 693, 824
 Panaitescu, Adrian 228, 264, 295, 296, 318, 328, 343, 377, 404, 418, 457
 Papacostea, Şerban 727
 Papasima, Tudor 345, 422, 458, 536, 537, 566, 590, 591, 616, 645, 682, 706, 707, 708, 730, 731, 788, 789
 Papuc Gheorghe 65, 124, 141, 144, 150, 151, 168, 177, 179, 184, 205, 222, 227, 229, 267, 342, 365, 396, 448, 501, 526, 639, 681, 725, 752, 818
 Paraschiv, Dorel 732, 762, 784, 820, 829
 Paşca, Cecilia 553, 602, 603, 634
 Păuleanu, Doina 512
 Păun, F. 827
 Păunescu, Alexandru 96
 Pârvan, Katiuşa 831
 Petac, Emanuel 830
 Petculescu, Liviu 402
 Petolescu, Constantin C. 431, 442, 478, 812
 Petre, Aurelian 73, 156
 Pippidi, D.M. 119

- Pitrescu, Ileana 541
 Poenaru-Bordea, Gheorghe 91, 169, 554, 583,
 584, 613
 Poll, Ingrid 685, 736, 764, 794
 Pop, A. 303
 Pop, I.I. 263
 Popeea, Al. 171
 Popescu, Adrian 792
 Popescu, Emilian 492, 822
 Popescu, I. 703, 704
 Popescu, Mihai 720
 Popovici, Dragomir 560, 626
 Postelnicu, Valentina 453
 Preda, Constantin 102, 161, 191, 306, 673, 775,
 799

 Radu, Valentin 801
 Rădulescu, Adrian 4, 11, 12, 19, 35, 42, 56, 86,
 107, 142, 145, 148, 150, 178, 188, 190, 195,
 200, 207, 209, 210, 219, 231, 237, 239, 241,
 270, 271, 286, 301, 303, 327, 334, 362, 364,
 381, 395, 407, 427, 436, 441, 445, 462, 470,
 495, 500, 520, 549, 572, 573, 600, 655, 658,
 677, 689, 691, 693, 719, 738, 748, 773
 Rișcuția, C. 290
 Rișcuția, I. 290
 Robu, V. 147
 Roman, Petre 802
 Rusovan, Dan 232

 Sauciuc-Săveanu, Th. 11, 30
 Sălceanu, Gr. 81
 Sârbu, Valeriu 392, 413, 471, 527, 671
 Schultz, S. 279
 Scorpan, C. 13, 21, 31, 51, 76, 77, 113, 115,
 143, 146, 149, 150, 165, 170, 180, 190, 198,
 223, 225, 247, 252, 287
 Silea, Vasile 454
 Simion, Gavrilă 674, 815
 Slușanschi, Dan 562
 Smaranda, A. 583
 Splendore, Emiliano 544
 Stavru, C. 110, 148, 150
 Stănescu, Adrian 451
 Stănică, A. 827
 Stoian, Gheorghe 755
 Suceveanu, Alexandru 32, 74, 77, 103, 194,
 243, 739, 746, 810
 Suceveanu, Simona 529

 Șadurschi, Paul 679
 Șerbănescu, Done 734
 Ștefan, Alexandra 175
 Ștefan, Gheorghe 172
 Ștefănescu, Aristide 450, 693, 826
 Ștefănescu, Liviu 133

 Tagliente, Marcello 596
 Talmățchi, Gabriel 683, 705, 737, 749, 761,
 766, 768, 791, 793, 795
 Teodor, Dan Gh. 699
 Tončeva, Goranka 595
 Topoleanu, Florin 473, 779
 Tudor, Dumitru 127, 158, 218, 244, 308, 340
 Turcu, Mioara 390
 Tzony, Magda 265, 317

 Ungureanu, Napoleon 679
 Ureche, R. 313
 Ursu, Nicolina 491
 Ursulescu, Nicolae 669

 Vasilescu-Ureche, Rodica 213
 Vasiliu, Ioan 784
 Vâlceanu, D. 118
 Vertan, Antoaneta 293, 348, 350, 374, 380,
 406, 425, 460, 514, 524, 569, 581, 646, 707,
 711, 737, 766, 777, 795, 830
 Vickers, M. 771
 Vicol, Marian 504
 Voinea, Valentina 796, 801, 835
 Volschi, V. 5
 Vulpe, Radu 25, 108, 234, 307

 Wisoșenski, Wili 439

 Zah, Emanoil 79
 Zahariade, Mihail 370, 678
 Zavatin-Coman, Elena, *vezi Bârlădeanu*
 Zugravu, Nelu 695

INDICE DE LOCALITĂȚI

2 Mai 12, 261, 582

23 August 261, 414

6 Martie, *vezi* Sălcișoara

Abrud (c. Adamclisi, CT) 777, 830

Adamclisi (CT) [*Tropaeum Traiani*] 76, 107, 113, 114, 115, 124, 125, 141, 151, 172, 179, 180, 205, 216, 225, 228, 231, 232, 233, 249, 254, 255, 266, 267, 288, 289, 290, 307, 318, 322, 350, 380, 406, 418, 425, 449, 460, 501, 514, 526, 550, 577, 646, 698, 737, 766, 777, 817

Adâncata (sat desființat, CT) 683, 711, 414, 774

Aegyssus, *vezi* Tulcea

Agigea (CT) 196, 205, 261, 350, 380, 410, 582, 646, 750, 414, 599

Agighiol (c. Valea Nucarilor, TL) 26, 763, 777

Alba (c. Izvoarele, TL) 777

Alba-Iulia [*Apulum*] 478

Albești (CT) 169, 196, 380, 406, 470, 495, 496, 520, 521, 549, 573, 574, 582, 655, 689, 711, 728, 773, 806

Aliman (CT) 170, 788

Almalău (c. Ostrov, CT) 577

Ampelum, *vezi* Zlatna

Andolina (c. Ciocănești, CL) 274, 370

Apulum, *vezi* Alba Iulia

Argamum, *vezi* Jurilovca

Arrubium, *vezi* Măcin

Arsa (c. Albești, CT) 646

Atmagea (c. Ciucurova, TL) 196, 582

Axiopolis, *vezi* Cernavodă

Babadag (TL) 79, 107, 169, 196, 277, 350, 582, 676, 685, 764, 777, 784

Baia (TL) 97, 100, 124, 196, 272, 519, 582

Balcik (Bulgaria) [*Dionysopolis*] 813

Barboși (GL) 402, 442, 604, 754

Basarabi (CT) 204, 332, 449, 602

Băltăgești (c. Crucea, CT) 414

Bărgănu (CT) 522, 582, 761, 766, 791

Beidaud (TL) 582

Beilic, *vezi* Viile

Belica (Bulgaria) 777

Beroe, *vezi* Piatra Frecăței

Beștepe (c. Mahmudia, TL) 584

Biertan (SB) 255

Borcea (CL) 403

Botoșani 679

Brăila 122

Bugeac (c. Ostrov, CT) 8, 20, 21, 51, 71, 143, 157, 335, 569, 582, 304

Buridava, *vezi* Stolniceni

Calfa (c. Topolog, TL) 676

Caliacra (Bulgaria) 727

Calica (c. Valea Nucarilor, TL) 196, 582

Callatis, *vezi* Mangalia

Camena (c. Baia, TL) 196, 205, 577, 582, 777

Canlia (c. Lipnița, CT) 3, 195, 229, 274, 332, 358, 359, 425, 777

Capidava (c. Topalu, CT) [*Capidava*] 13, 53, 56, 79, 113, 146, 185, 192, 201, 217, 229, 291, 313, 341, 350, 380, 406, 507, 511, 514, 555, 556, 569, 577, 609, 641, 646, 662, 692, 707, 710, 711, 720, 737, 766, 778, 786, 795

„Capul Dolojman” (c. Jurilovca, TL) [*Argamum*], *vezi* Jurilovca

„Capul Midia” (o. Năvodari, CT) 151, 196, 582

Caraibil, *vezi* Colina

Carsium, *vezi* Hârșova

Casian (c. Târgușor, CT) 508, 621

Casicea (c. Amzacea, CT) 168, 424, 777

Casimcea (TL) 99, 272, 508, 712, 795

Castelu (CT) 83, 343, 514, 528, 569, 599, 766

Călărași 274

Căscioarele (CL) 587

Ceamurlia de Jos (TL) 97, 196, 322, 582

Cegani (CL) 95

„Celei” (o. Corabia, OT) [*Sucidava*] 478

Cerbu (c. Topolog, TL) 676

Cerna (TL) 196, 582, 665

- Cernavodă (CT) [*Axiopolis*] 71, 97, 107, 116, 151, 200, 205, 219, 255, 297, 314, 322, 332, 337, 350, 380, 414, 488, 528, 722, 802
- Cetatea (c. Dobromir, CT) 151, 332, 766, 795
- Cheia (com. Târgușor, CT) 67, 83, 96, 211, 569, 582
- Chilia Veche (TL) 58, 94
- Chirnogeni (CT) 528, 599
- Ciucurova (TL) 196, 277, 332, 465, 582
- Cloșca (c. Horia, TL) 794
- Cluj-Napoca [*Napoca*] 255
- Cobadin (CT) 283, 795
- Cochirleni (c. Rasova, CT) 238, 423
- Cogealac (CT) 332, 414, 475, 578, 582
- Colelia (sat desființat, CT) 508
- Colina (c. Murighiol, TL) 13, 63, 196, 577, 582
- Comana (CT) 29
- Constanța [*Tomis*] 6, 10, 12, 25, 28, 29, 31, 34, 35, 37, 44, 45, 47, 51, 52, 54, 55, 58, 59, 64, 76, 80, 85, 89, 92, 111, 113, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 138, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 163, 166, 171, 174, 176, 177, 178, 181, 182, 184, 190, 194, 196, 200, 202, 204, 205, 219, 221, 222, 225, 227, 229, 237, 241, 242, 249, 250, 253, 255, 261, 264, 272, 295, 314, 322, 323, 332, 333, 334, 346, 349, 350, 360, 362, 372, 375, 380, 386, 394, 396, 397, 401, 406, 414, 417, 419, 420, 424, 425, 440, 441, 443, 446, 447, 449, 451, 452, 454, 455, 460, 481, 482, 483, 484, 489, 491, 498, 506, 514, 528, 530, 532, 533, 543, 551, 553, 562, 563, 564, 569, 572, 577, 579, 582, 583, 588, 598, 599, 600, 602, 603, 606, 608, 610, 613, 618, 630, 632, 634, 635, 636, 637, 642, 646, 659, 677, 690, 691, 711, 719, 723, 724, 725, 736, 737, 748, 751, 752, 759, 764, 766, 777, 780, 791, 795, 807, 808, 813, 818
- Corbu (CT) 69, 127, 151, 196, 205, 332, 534, 569, 582, 721
- Coslogeni (c. Dichiseni, CL) 274, 652
- Costinești (CT) 50, 82, 219, 261
- Cotu Văii (c. Albești, CT) 332
- Crăsanii de Sus (c. Balaciu, IL) 708
- Crângu (c. Ion Corvin) 783
- Credința (c. Chirnogeni, CT) 566, 707
- Cumpăna (CT) 28, 184, 196, 414, 582, 599, 795
- Cunești (c. Grădiștea, CL) 344
- Davideni (c. Țibucani, NT) 700, 833
- Dăeni (TL) 363, 777
- Deleni (CT) 107
- "Derwent" (s. Galița, c. Ostrov, CT) 76, 79, 87, 105, 107, 124, 380, 449, 460
- Dierna, vezi Orșova
- Dinogetia, vezi Garvăn
- Dionysopolis, vezi Balcik
- Dobromir (CT) 124, 151
- Dobromiru din Deal (c. Dobromir, CT) 107
- Dorobanțu (c. Nicolae Bălcescu, CT) 196, 582
- Dorobanțu (TL) 582
- Drobeta Tr. Severin [*Drobeta*] 244, 478
- Dulcești (c. 23 August, CT) 184
- Dumbrăveni (CT) 557, 582, 706
- Dunavățul de Jos (c. Murighiol, TL) 582, 676, 777
- Dunărea (c. Seimeni, CT) 414
- Dunăreni (c. Aliman, CT) [*Sacidava*] 31, 51, 76, 113, 143, 146, 149, 173, 198, 203, 247, 252, 287, 380, 646, 712, 791, 795
- Durostorum, vezi Ostrov, Silistra
- Eforie Sud (CT) 646, 711, 766
- Enisala (c. Sarichioi, TL) 65, 169, 196, 255, 277, 350, 380, 406, 425, 514, 569, 582, 656, 676, 764
- Făgăraș (BV) 292
- Făgărașu Nou (c. Topolog, TL) 473
- Făurei (c. Băneasa, CT) 184, 196, 322, 414, 582
- Fântâna Mare (c. Independența, CT) 140
- Fântânele (c. Cogealac, CT) 196, 582
- Feldioara (BV) 263
- Fetești (IL) 708
- Floriile (c. Aliman, CT) 705, 711
- Galați 753
- Galița (c. Ostrov, CT) 345
- Garvăn (c. Jijila, TL) [*Dinogetia*] 31, 35, 76, 79, 109, 113, 142, 146, 159, 169, 255, 449, 565, 665, 754
- Gârliciu (CT) 646, 766
- Gârlița (c. Ostrov, CT) 15, 23
- General Scărișoreanu (c. Amzacea, CT) 332, 350, 582
- Gigen (Bulgaria) [*Oescus*] 442
- Grădina (c. Târgușor, CT) 83, 205, 257, 322, 508, 582, 688, 766
- Dafne* 90
- Darabani (o. Negru Vodă, CT) 196, 582

- Grădiștea Clinci (CL) 274
 „Grădiștea Ulmilor” (s. Vărăști, c. Dorobanțu, CL) 344
 Greci (TL) 178, 196, 582
 „Gura Canliei” (s. Canlia, c. Lipnița, CT) 358, 362, 582, 731
 Gura Dobrogei (c. Cogealac, CT) 45, 211, 508
 Gura Nișcovului (BZ) 265
- Hagieni (c. Limanu, CT) 83
Halmyris, vezi Murighiol
 Hamcearca (TL) 196, 582
 Hațeg (c. Adamclisi, CT) 332
Histria, vezi Istria
 Horia (TL) 13, 196, 582
 Hârșova (CT) [*Carsium*] 17, 93, 107, 124, 151, 184, 272, 322, 350, 370, 380, 406, 414, 426, 442, 447, 460, 511, 514, 528, 551, 569, 602, 626, 642, 646, 660, 680, 693, 694, 711, 737, 749, 761, 766, 793, 795
- Ibida*, vezi Slava Rusă
 Iglița, vezi Turcoaia
 Ilișua (c. Uriu, BN) 478
 Independența (CT) 282, 522
 Insula Șerpilor (Ucraina) 597
 Ion Corvin (CT) 83, 414
 Isaccea (TL) [*Noviodunum*] 58, 76, 142, 169, 229, 255, 277, 279, 322, 350, 370, 380, 406, 420, 425, 460, 484, 511, 528, 569, 585, 647, 656, 664, 665, 674, 676, 736, 737, 742, 764, 766, 777, 782, 795, 820, 832
 Istanbul 640
 Istria (CT) [*Histria*] 7, 13, 28, 46, 47, 48, 51, 76, 77, 78, 79, 84, 91, 103, 113, 114, 115, 124, 204, 205, 225, 250, 340, 346, 391, 406, 416, 425, 442, 444, 469, 475, 494, 514, 551, 577, 611, 663, 684, 711, 718, 725, 733, 738, 746, 795, 803, 804, 807, 811, 813, 816, 821
 Iulia (c. Izvoarele, TL) 378, 497
 Ivrinezu Mare (c. Peștera, CT) 423, 467
 Ivrinezu Mic (c. Peștera, CT) 332, 423, 707
 Izvoarele (c. Lipnița, CT) [*Sucidava*] 36, 90, 112, 142, 197, 220, 255, 311, 406, 449, 460, 477, 484, 500, 552, 708, 711, 737, 766, 743
 Izvoarele (TL) 196, 277, 569, 582, 795
 Izvoru Mare (c. Peștera, CT) 423, 582, 755
- Jidava (o. Câmpulung, AG) 478
- Jijila (TL) 277, 665
 Jupa (o. Caransebeș, CS) [*Tibiscum*] 478
 Jurilovca (TL) 107, 113, 277, 628, 629, 647, 711, 762, 805
- Lanurile (c. Mereni, CT) 707
 Lazu (c. Agigea, CT) 196, 582
 Lespezi (c. Dobromir, CT) 124, 151, 184, 196, 582
 Limanu (CT) 5, 9, 51, 83, 97, 107, 196, 582, 602, 620, 737, 766
 Lumina (CT) 466
 Luncavița (TL) 676, 687
- Mahmudia (TL) 258, 647, 665, 676, 795
 Malcoci (c. Nufăru, TL) 676
 Maltezi (CL) 95
 Mamaia-Sat (o. Năvodari, CT) 196, 322, 582
 Mangalia (CT) [*Callatis*] 5, 9, 11, 12, 22, 29, 30, 31, 32, 44, 47, 51, 58, 71, 78, 88, 97, 104, 111, 113, 124, 127, 128, 143, 146, 151, 164, 165, 175, 191, 200, 203, 204, 241, 245, 249, 250, 255, 305, 306, 322, 334, 339, 340, 346, 348, 350, 369, 378, 400, 414, 415, 424, 440, 471, 472, 479, 510, 514, 569, 577, 581, 586, 602, 613, 620, 631, 682, 696, 697, 709, 744, 766, 776, 777, 813
 Marcianopolis 813
 Măcin (TL) [*Arrubium*] 258, 370, 400, 647, 676, 732, 766, 777
 Medgidia (CT) 24, 65, 83, 125, 126, 130, 143, 196, 293, 312, 322, 345, 414, 425, 467, 514, 522, 528, 582, 599, 602, 639, 715, 721, 730, 766, 777
 Meidanchioi, vezi Valea Teilor
 Mereni (CT) 322
Mesambria, vezi Nesebăr
 Micăsasa (SB) 760
Micia, vezi Vețel
 Mihai Bravu (TL) 580, 676
 Mihai Viteazu (CT) 49, 322, 414, 475, 795
 Mihail Kogălniceanu (CT) 31, 143, 196, 528, 582
 Mihail Kogălniceanu (TL) 582
 Mircea Vodă (c. Cerna, TL) 582
 Mircea Vodă (CT) 790
 Moigrad (c. Mirșid, SJ) [*Porolissum*] 256, 478, 707
 Movila Verde (c. Independența, CT) 707
 Moșneni (c. 23 August, CT) 169

- Murfatlar, *vezi* Basarabi
 Murighiol (TL) [*Halmmyris*] 167, 199, 665, 678, 761, 762, 779
- Nalbant (TL) 196, 582
Napoca, *vezi* Cluj-Napoca
 Năvodari (CT) 151, 196, 476, 582, 801
 Negrești (c. Cobadin, CT) 196, 582
 Negru-Vodă (CT) 83, 261
 Neptun (m. Constanța, CT) 9, 35, 151, 200, 261
 Nesebăr (Bulgaria) [*Mesambria*] 388
 Nicolae Bălcescu (CL) 561
 Nicolae Bălcescu (CT) 45, 414, 424, 795
Nicopolis ad Istrum 813
 Niculițel (TL) 131, 169, 262, 277, 350, 380, 582, 647, 777
 Nifon (c. Hamcearca, TL) 582
 Nisipari (c. Castelu, CT) 204, 737
 Nistorești (c. Pantelimon, CT) 460, 508
Novae, *vezi* Sviștov
Noviodunum, *vezi* Isaccea
 Nufăru (TL) 420, 456, 585, 617, 647, 665, 701, 764, 832
 Nuntași (c. Istria, CT) 196, 219, 475, 582
- Oescus*, *vezi* Gigen
Olbia 273, 442
 Olimp (m. Constanța, CT) 151
 Olteni (c. Independența, CT) 766
 Oltina (CT) 14, 35, 85, 205, 322, 585, 761, 766
 Orlea (OT) 255
 Orșova (MH) [*Dierna*] 255
 Ostrov (CT) [*Durostorum*] 87, 142, 200, 226, 238, 261, 280, 281, 284, 310, 322, 347, 376, 395, 403, 406, 425, 442, 480, 528, 577, 633, 661, 708, 766
 Ostrov (TL) 229
 Ovidiu (CT) 51, 107, 314, 322, 342, 365, 380, 396, 425, 448, 460, 646, 681, 725
- Palaul (TL) 582
 Palazu Mare (m. Constanța, CT) 365, 582
 Palazu Mic (c. Mihail Kogălniceanu, CT) 508
 Pantelimon (CT) [*Ulmetum*] 79, 109, 196, 255, 377, 406, 554, 582, 711
 Pantelimonu de Jos (c. Pantelimon, CT) 508
 Parcheș (c. Somova, TL) 258
 Pavlikeni (Bulgaria) 442
- “Păcuiul lui Soare” (s. Galița, c. Ostrov) 38, 57, 79, 118, 183, 319, 350, 380, 403, 404, 406, 449, 457, 537, 559, 569, 585, 590, 591, 638, 644, 645, 701, 707, 711, 795
 Pădureni (c. Dobromir, CT) 45
 Pecineaga (CT) 151, 196, 322, 350, 425, 522, 582, 766
 Pelinu (c. Comana, CT) 162
 Peștera (CT) 96, 423, 528, 755
 Petroșani (c. Deleni, CT) 83, 196, 582
 Piatra (c. Mihail Kogălniceanu, CT) 184, 196, 203, 332, 509, 582, 599
 Piatra Frecăței (TL) [*Beroe*] 109, 272, 613, 829
 Pichynari (Georgia) 771
 Pietreni (c. Deleni, CT) 116, 196, 205, 316, 322, 536, 582, 599
 Pietroasele (BZ) 246
 Pietroi (c. Borcea, CL) 95, 274, 458
 „Piscu Crăsani” (s. Crăsanii de Jos, c. Balaciu, IL) 344, 672
 Piua Petrii (c. Giurgeni, IL) 95
 Plopeni (c. Chirnogeni, CT) 184, 334, 766
 Plopul (c. Murighiol, TL) 196, 582, 795
 Poarta Albă (CT) 196, 424, 535, 582
 Poiana (o. Ovidiu, CT) 646
Porolissum, *vezi* Moigrad
Potaissa, *vezi* Turda (CJ)
 Potârnichea (c. Topraisar, CT) 766
- Rachelu (c. Luncavița, TL) 777, 831
 Rasova (CT) 13, 160, 213, 229, 322, 368, 380, 425, 569, 599, 758
 Răcari (c. Brădești, DJ) 478
 Războieni (c. Casimcea, TL) 184, 582
 Remus Opreanu (m. Medgidia, CT) 332, 707
 Runcu (c. Pantelimon) 13, 51, 151, 184, 196, 582
 Reșca (c. Dobrosloveni, OT) [*Romula*] 158, 255, 308, 478
 Revărsarea (o. Isaccea, TL) 49, 676
Romula, *vezi* Reșca
- Sabangia (c. Sarichioi, TL) 647, 676
 Saligny (c. Mircea Vodă, CT) 96
 Saraiu (CT) 322
 Sarighiol de Deal (c. Beidaud, TL) 196, 582
 Sarinasuf (c. Murighiol, TL) 196, 582, 676
 Satu Nou (c. Mircea Vodă, CT) 83, 338, 355, 518

- Satu Nou (c. Oltina, CT) 54, 169, 274, 399, 414, 419, 569, 575, 708, 711, 766, 795, 828
 Săcele (CT) 184, 196, 534, 582
 Sălcișoara (c. Jurilovca, TL) 277, 406
 Sâmbăta Nouă (c. Topolog, TL) 665, 676
 Schitu (c. Costinești, CT) 224, 425, 582
 Seimeni (CT) 332, 707
 Sfântu Gheorghe (TL) 58
 Sibioara (c. Lumina, CT) 76, 143, 476, 509
 Silistra (Bulgaria) [*Durostorum*] 398, 585, 708
 Siminoc (o. Basarabi, CT) 196, 582
 Sinoe (c. Mihai Viteazu, CT) 76, 196, 475, 582, 711
 "Sitorman" (c. Mihail Kogălniceanu, CT) 503
 Slava Cercheză (TL) 582
 Slava Rusă (c. Slava Cercheză, TL) [*Ibida*] 114, 196, 277, 582, 602, 647, 676, 711, 737, 761, 766, 832
 Slăveni (c. Gostavățu, OT) 478
 Somova (TL) 676
 Stillfried (Austria) 667
 Stolniceni (o. Râmniciu Vâlcea, VL) [*Buridava*] 478
 Straja (c. Cumpăna, CT) 205, 219, 317, 524
Sacidava, vezi Dunăreni
Sucidava, vezi Celei
Sucidava, vezi Izvoarele (c. Lipnița, CT)
 Sulina (TL) 58
 Sulmona (Italia) 33
 Suluc (TL) 525
 Sviștov (Bulgaria) [*Novae*] 442

 Șipote (c. Deleni, CT) 110, 196, 582, 729, 766
 Șiriu (c. Crucea, CT) 582
 Ștefan cel Mare (CL) 726

 Tariverde (c. Cogeașlac, CT) 102, 196, 272, 283, 475, 582
 „Tașaul” (o. Năvodari, CT) 196
 Târgușor (CT) 40, 96, 196, 335, 425, 439, 460, 467, 514, 535, 569, 582, 712, 737, 750, 761, 765, 766, 795
 Techirghiol (CT) 45, 107, 261, 711, 737, 766, 827
 Telița (c. Frecăței, TL) 79, 86, 196, 582, 605, 647, 656
Tibiscum, vezi Jupa
Tomis, vezi Constanța
 Topalu (CT) 203, 334, 393, 658
 Topolog (TL) 139

 „Topraichioi” (o. Babadag, TL) 485
 Topraisar (CT) 151, 196, 282, 425, 528, 582, 214
 Tortomanu (CT) 71
 Traian (c. Săcele, CT) 534
 Trestenic (c. Nalbant, TL) 777
Troesmis, vezi Turcoaia
Tropaeum Traiani, vezi Adamclisi
 Tufani (c. Independența, CT) 795
 Tulcea [*Aegyssus*] 169, 259, 277, 453, 490, 647, 656, 665, 764, 777, 832
 Turcoaia (TL) [*Troesmis*] 12, 61, 79, 142, 151, 229, 277, 442, 569, 646, 665, 737, 766, 783, 829, 832
 Turda (CJ) [*Potaissa*] 255, 294
 Turda (c. Mihai Bravu, TL) 151, 196, 582
 Turtucaia (Bulgaria) 80, 777
 Tuzla (CT) 261, 282, 322, 332, 514, 599, 766
Tyras 442, 813

 Țepeș Vodă (c. Siliștea, CT) 425
 Țibrinu (c. Mircea Vodă, CT) 766, 795

Ulmetum, vezi Pantelimon
 Ulmu (CL) 474
Ulpia Traiana Sarmizegetusa 215, 478, 735
 Urluia (c. Adamclisi, CT) 224

 Vadu (c. Corbu, CT) 151, 196, 350, 424, 534, 577, 582, 712, 765
 Valea Dacilor (m. Medgidia, CT) 414, 599, 721
 Valea Nucarilor (TL) 582
 Valea Teilor (c. Izvoarele, TL) 196, 277, 582
 Valea Seacă, vezi Valu lui Traian
 Valu lui Traian (CT) 51, 151, 196, 268, 286, 295, 373, 582, 642, 783, 790, 791, 795
 Vama Veche (c. Limanu CT) 261, 766
 Varna [*Odessos*] 6, 49, 58, 650, 813
 Văcăreni (c. Luncavița, TL) 277
 Văleni (IL) 708
 Vărăști (c. Dorobanțu, CL) 422
 Vâlcele (o. Negru Vodă, CT) 12
 Veteranu (c. Peștera, CT) 755, 795
 Vetren (Bulgaria) 708
 Veșel(HD) [*Micia*] 478
 Victoria (c. Nufăru, TL) 647
 Viile (c. Ion Corvin, CT) 151, 320, 599, 708, 737, 777
 Viișoara (c. Cobadin, CT) 151

Visterna (c. Sarichioi, TL) 13, 380, 582

Zebil 107, 196, 414, 582

Zlatna [*Ampelum*] 478

Zorile 83, 196, 332, 425, 460, 582

INDICE TEMATIC

PREISTORIE

Paleolitic

- paleolitic mijlociu 67, 96, 466
- epipaleolitic 466
- descoperiri diverse 261, 466, 508

Neo-eneolitic

- Cultura Starčevo - Criș 68
- Cultura Dudești 668, 714, 716
- Cultura Vinča 716
- Cultura Hamangia 5, 68, 83, 97, 97, 98, 100, 211, 235, 261, 331, 338, 354, 355, 356, 387, 411, 412, 437, 438, 439, 467, 468, 475, 493, 517, 518, 519, 570, 571, 594, 651, 714, 716, 741, 742, 800
- Cultura Boian 98, 211, 571, 594, 714, 716, 741, 782, 800
- Cultura Vădastra 668, 714, 716
- Cultura Precucuteni 97, 669, 757, 800
- Cultura Gumelnița 82, 83, 98, 211, 212, 235, 236, 330, 344, 354, 356, 411, 437, 439, 475, 508, 517, 548, 560, 570, 594, 626, 649, 650, 668, 687, 714, 715, 741, 757, 800, 801
- Cultura Varna 650
- Cultura Cucuteni 560, 669, 757, 800
- Cultura Sălcuța 668, 714, 757, 800
- Cultura Cernavodă I 100, 329, 560, 626, 800, 802
- Cultura Bodrogkeresztúr 256

Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului

- Cultura Cernavodă III 100, 101, 358, 394, 653
- Cultura Cernavodă II 99, 100, 101, 329

Epoca bronzului

- Probleme generale, descoperiri diverse 9, 83, 100, 160, 257, 258, 272, 292, 561, 619, 649, 653, 743
- Cultura Noua – Sabatinovka – Coslogeni 6, 23, 24, 45, 100, 101, 160, 258, 507, 595, 619, 652, 653, 688

Prima epocă a fierului (Hallstatt)

- Cultura Babadag: 45, 101, 160, 193, 211, 213, 357, 358, 368, 388, 652, 653, 654, 758, 790

A doua epocă a fierului (Latène)

- Izvoare scrise 72, 73, 156, 240, 273, 278, 361, 405, 809, 810
- Așezări 9, 93, 102, 160, 193, 211, 274, 316, 332, 358, 389, 390, 392, 413, 475, 476, 508, 509, 575, 587, 599, 671, 672, 755, 774
- Necropole și morminte getice 8, 20, 26, 69, 157, 214, 275, 304, 359, 393, 414, 587, 599, 671
- Artă și manifestări religioase 26, 276, 671, 672, 673
- Populații alogene (sciți, greci, traci sudici) 26, 27, 83, 106, 135, 193, 239, 273, 392, 405, 509, 599, 775, 809

EPOCA GREACĂ ȘI ELENISTICĂ (sec. VII - I a.Chr.)

Regiuni (alte decât Dobrogea): Thracia 772;
Grecia Magna 596; Colchida 771

Istorie politică, administrativă, socială, economică 25, 32, 47, 70, 73, 103, 388, 440, 469, 470, 494, 572, 596, 627, 628, 718, 739, 805

Geografie istorică 46, 47, 809

Izvoare 25, 32, 70, 72, 73, 103, 237, 273, 388, 469, 494, 572, 597, 627, 628, 809

Săpături arheologice 150, 165, 190, 306, 597, 628, 816

Periegheze 475, 476, 508, 509, 534

Epigrafie:

- inscripții 28, 30, 163, 237, 431, 597, 631, 718, 776, 811
- ștampile amforice 9, 61, 261, 305, 333, 360, 369, 393, 394, 415, 440, 470, 476, 495, 496, 509, 520, 549, 573, 574, 598, 629, 630, 655, 676, 717, 744, 751, 806
- inscripții pe ceramică 29, 191, 340, 597

Prosopografie: Pericle 627; Ateas 103; Zopyrion 70, 103; Moskon 49; Antonius

- Hybrida 73; Burebista 72, 73, 810; Marcus Antonius 32
- Orașe, fortificații:** Albești 655, 773; Callatis 9; Histria 103, 803; Mesambria 388; Tomis 25, 759
- Urbanism, topografie, construcții** 9, 46, 165, 190, 237, 759, 773, 803
- piese de arhitectură 597
- Porturi** 510
- Alimentare cu apă** 611
- Așezări rurale** 102, 306, 475, 476, 508, 509, 534
- Teritorii rurale** 47, 306
- Necropole, morminte** 9, 34, 104, 164, 191, 202, 306, 339, 472, 473, 498, 586, 628, 690, 730, 771
- Culte:** Achille 597; Afrodita 472, 689; Apollo 689; Artemis 689; Cybele 689; Demetra 689, 813; Dionysos 104, 472, 689, 772; Eros 164, 472, 689; Herakles 204; Meduza 689; Nike 472, 689; Thanatos 164.
- Artă:**
- sculptură 28
 - reliefuri 776
 - mozaic 9
 - tencuială pictată 9
 - statuete din teracotă 164, 339, 472, 586, 689 (tipare), 773, 804
- Ceramică** 9, 29, 34, 61, 104, 150, 164, 190, 191, 202, 306, 339, 393, 470, 472, 473, 476, 498, 509, 515, 521, 573, 574, 586, 597, 598, 656, 690, 730, 744, 770, 771, 773, 805, 807, 816
- autohtonă (getică) 48, 473, 808
- Opaite** 9, 34, 93, 202, 400, 498, 509, 773
- imitații getice 31
- Alte obiecte din lut** 689, 730
- Obiecte din metal**
- vase din bronz 104
 - oglinzi 9, 164, 306, 690, 730
 - unelte, ustensile 164, 191, 306, 473, 730
 - ancore 597
 - arme 339
- Obiecte din os** 9
- Obiecte de podoață diverse** 9, 104, 164, 191, 202, 306, 473, 498, 690, 730, 771
- Resurse** - exploatarea fierului 79
- Circulație monetară** 161, 277, 391
- Populații în contact cu civilizația greacă**
- traci 103, 494
 - geți 103, 469, 494
 - sciți 103, 809

EPOCA ROMANĂ ȘI ROMANO-BIZANTINĂ (sec. I-VII p. Chr.)

- Istorie politică, administrativă, socială, economică, militară** 25, 74, 75, 111, 194, 215, 218, 221, 243, 248, 285, 294, 309, 445, 523, 545, 576, 601, 637, 745, 777, 812, 819
- Geografie istorică** 46, 53, 90, 108, 114, 121, 197, 199, 281, 283, 745
- Izvoare** 74, 75, 90, 108, 111, 114, 120, 121, 194, 197, 199, 216, 218, 243, 285, 314, 379, 421, 543, 545, 601, 637, 759, 819
- „Ovidiana” 33, 59, 80, 81, 119, 120, 298, 299, 321, 379, 542, 543, 567, 568, 592, 623, 648, 686
- Săpături arheologice** 77, 113, 115, 131, 141, 149, 150, 165, 180, 190, 246, 252, 254, 259, 263, 267, 318, 341, 342, 365, 418, 444, 448, 501, 555, 556, 565, 578, 621, 693, 697, 751, 752, 816, 817
- Periegeze** 83, 261, 423, 475, 476, 534
- Cronologie, stratigrafie** 113, 115, 221, 556
- Epigrafie:**
- generalități 194, 255, 309, 431, 657, 787
 - inscripții grecești 11, 12, 22, 111, 131, 158, 163, 175, 177, 182, 203, 204, 241, 283, 308, 340, 441, 449, 534, 562, 563, 631, 677, 696, 697, 719, 722, 748, 776
 - inscripții latine 12, 80, 139, 163, 172, 173, 203, 241, 244, 247, 262, 266, 286, 334, 335, 340, 362, 395, 563, 600, 631, 658, 677, 678, 719, 720, 746
 - inscripții tegulare 62, 142, 149, 263, 281, 287, 340, 358, 370, 477, 552, 694, 749
 - inscripții pe ceramică 14, 145, 149, 198, 255, 340, 694
 - inscripții și mărci pe opaite 347, 364, 372, 400
 - inscripții pe obiecte din metal 105, 255, 318, 500
 - inscripții pe obiecte din sticlă 255, 635
 - inscripții pe obiecte din corn 255
 - amfore șampilate 149
 - mortaria șampilate 281, 347, 371, 442, 478
- Prosopografie:**
- împărați : Augustus 241; Vespasian 74; Hadrian 12, 241, 362; Antoninus Pius 12, 719, 746; Marcus Aurelius 12, 677; Lucius Verus 12; Septimius Severus 600, 719, 776;

- Caracalla 310, 600, 776; Geta 600, 776; Iulia Domna 776; Maximinus Thrax 262; Gordian III 11, 600; Filip Arabul 218; Decius 748; Valerianus 600; Gallienus 285, 600; Claudius II 600; Diocletian 678, 721; Maximianus 678, 721; Constantius Chlorus 678, 721; Galerius 678, 721; Valentinian I 286; Anastasius 14
- guvernatori 12, 74, 158, 241, 308, 309, 600, 631, 658, 719
 - magistrați 12, 75, 266, 441, 657, 746
- Onomastică** 11
- Armată:**
- legiuni: I Italica 248, 749; V Macedonica 12, 247, 248, 340, 362, 477; XI Claudia 62, 172, 248, 281, 358, 395, 477
 - unități auxiliare: ala I Flavia Gaetulorum 746; ala Gallorum Flaviana 370, 749; coh. I Cilicum 149; coh. I Flavia Numidarum 263; coh. I Germanorum 217, 720; coh. I Ubiorum 217, 370; coh. II Chalcidenorum 552
 - classis Flavia Moesica 370, 601, 749
 - militari și veterani 11, 395, 746
- Limes** 74, 152, 207, 269, 430, 754
- Orășe** 194, 215, 576
- Fortificații** 113, 115, 149, 201, 246, 252, 259, 263, 281, 342, 365, 402, 448, 555, 601, 660, 754
- Urbanism, topografie, construcții** 12, 46, 77, 78, 113, 115, 121, 141, 149, 165, 179, 180, 190, 201, 221, 253, 254, 267, 318, 341, 416, 418, 501, 555, 565, 576, 660, 691, 697, 698, 751, 752, 759, 803, 816, 817, 818, 821
- piese de arhitectură 12, 77, 288, 373, 508, 534, 602, 632, 694, 751, 755, 776
 - monumente de arhitectură (Adamclisi) 216, 307
- Alimentare cu apă** 9, 52, 314, 346, 358, 396, 620, 681, 725, 755, 818
- Așezări rurale** 21, 53, 75, 83, 136, 243, 261, 317, 358, 423, 444, 475, 476, 508, 509, 534, 578, 677, 755
- Teritorii rurale** 53
- Peșteri locuite** 211, 621
- Drumuri** 199, 262, 747, 753
- Stâlpi miliari** 12, 262, 334, 600, 658, 721, 747
- Porturi, navigație** 421, 510
- Necropole, morminte** 9, 10, 22, 23, 34, 52, 59, 64, 77, 89, 110, 138, 143, 148, 164, 170, 177, 181, 191, 228, 245, 250, 253, 264, 283, 323, 397, 417, 446, 482, 483, 498, 522, 536, 553, 603, 604, 613, 634, 660, 674, 697, 724, 731, 732, 771, 784
- Culte:** Apollo 128, 136, 724; Attis 814; Bonus Eventus 249, 724; Cautes 362; Cavalerii danubieni 127; Cavalerul trac 88, 128, 136, 203, 225, 247, 282, 403, 476, 631, 776; Ceres/Demetra 136, 249, 724, 776, 813; Cybele 128, 723, 724, 814; Dea Syria 677; Diana/Artemis 136, 249, 403, 724; Dionysos/Bacchus/Liber Pater 54, 136, 140, 224, 225, 723, 750, 814; Dioscuri 128, 136, 249, 724; Epona 136; Eros 54, 401, 443, 724; Fortuna 52, 136, 226, 249, 724; Genii 136; Glykon 814; Grații 54; Harpocrate 724, 814; Hercules 107, 136, 204, 335, 535, 724; Hermes 724; Isis 724, 760, 814; Junona 136; Jupiter/Jupiter 136, 225, 244, 723, 814; Marte 86, 136, 249, 535, 724; Men 814; Mercur 249, 723, 724; Minerva 136, 249, 724; Mithras 137, 163, 694, 724, 814; Nemesis 128, 724, 760; Neptun 136; Nimfe 136; Osiris 814; Pan 136, 401; Priap 54, 136; Sabazios 244, 814; Serapis 225, 604, 814; Signa cohortis 136; Silen 87; Silvanus 54, 136; Sol 137, 249, 724, 814; Venus 22, 480, 564, 694; Victoria 249
- Gnosticism** 89, 249, 724, 814
- Creștinism** 22, 36, 64, 78, 131, 182, 318, 340, 353, 383, 397, 446, 449, 500, 579, 606, 608, 621, 637, 641, 694, 695, 696, 697, 698, 722, 787, 822, 823
- basilici 78, 131, 288, 289, 290, 697, 698, 821
 - obiecte de cult 36, 64
- Artă:**
- generalități 479, 481, 815
 - sculptură 22, 54, 63, 128, 176, 204, 225, 282, 310, 335, 375, 403, 499, 564, 577, 632, 675, 694, 723
 - reliefuri 54, 88, 107, 127, 128, 137, 163, 175, 176, 203, 203, 204, 224, 225, 244, 282, 335, 373, 395, 403, 443, 476, 481, 535, 577, 631, 675, 694, 750
 - stele funerare 140, 172, 173, 247, 373, 375, 403
 - pictură murală 284, 724, 780
 - statuete din teracotă 87, 164, 204, 480, 509, 760 (tipar)
 - statuete din bronz 86, 401, 535
 - toreutică 605
 - geme 10, 21, 22, 52, 88, 137, 226, 228, 245, 249, 449, 483, 579, 597, 724

Ceramică 9, 10, 13, 14, 21, 22, 23, 34, 52, 87, 93, 106, 110, 145, 149, 150, 160, 164, 170, 181, 190, 198, 200, 219, 223, 245, 253, 255, 259, 261, 264, 281, 287, 317, 323, 341, 347, 358, 368, 417, 423, 444, 446, 476, 482, 483, 498, 509, 522, 536, 551, 553, 578, 603, 604, 621, 633, 634, 660, 661, 674, 681, 694, 704, 724, 731, 732, 751, 755, 778, 779, 784, 816, 820

- terra sigillata 93, 340, 633, 694, 731
- cu figuri în relief 178
- cu decor stampat 93, 113, 144, 222, 778, 779
- ceramică indigenă 9, 21, 31, 51, 76, 92, 143, 170, 317, 358, 444, 476, 509, 784, 808

Opaițe 9, 10, 14, 31 (imitații getice), 34, 35, 52, 55, 93, 110, 146, 148, 181, 221 (tipare), 227, 228, 245, 264, 287, 347, 358, 364 (tipare), 372, 397, 400, 401, 446, 476, 482, 483, 498, 509, 522, 553, 578, 603, 609, 633, 634, 659, 661, 662, 674, 680, 724, 731, 732, 751, 784

- din bronz 148, 401

Materiale de construcție 86, 110, 397

Alte obiecte din lut 9, 21, 287, 138, 476

Cuptoare:

- pentru ceramică 9, 14, 142
- pentru materiale de construcții 35, 86, 368, 377

Sticlă 9, 10, 22, 23, 34, 52, 59, 64, 77, 89, 110, 138, 143, 148, 164, 170, 177, 181, 191, 228, 245, 250, 253, 264, 283, 323, 397, 417, 446, 482, 483, 498, 522, 536, 553, 603, 604, 613, 634, 660, 674, 697, 724, 731, 732, 771, 784

Obiecte din metal:

- fibule 21, 113, 164, 287, 317, 318, 347, 397, 417, 526, 553, 692, 700, 783
- catarama 22, 36, 110, 181, 191, 253, 287, 397, 417, 446, 483, 553, 634, 692, 828
- inele 10, 21, 22, 36, 52, 89, 148, 164, 226, 228, 397, 482, 483, 603
- unelte, ustensile 21, 34, 191, 242, 287, 336, 482, 483, 522, 603
- vase din bronz 10, 34, 86, 105, 106, 174, 401, 423, 449, 481, 604, 674, 815
- oglinzi 52, 148, 228, 245, 264, 280, 341, 498, 603, 692, 785
- arme, echipament militar 267, 287, 483, 522, 553, 634, 784
- diverse 9, 86, 148, 228, 287, 341, 347, 446, 500, 522, 553, 578, 603, 700, 751, 786, 821, 828

Obiecte din os 10, 22, 52, 148, 177, 191, 228, 242, 287, 341, 446, 482, 483, 522, 536, 692

Obiecte din lemn 148, 181, 242

Obiecte din piatră 36, 294

Obiecte de podoabă diverse 9, 10, 21, 22, 36, 52, 64, 148, 164, 191, 228, 245, 253, 259 (tipar), 264, 287, 397, 417, 482, 483, 498, 522, 525, 536, 553, 603, 674, 692 (tipare), 700 (tipare), 784

Resurse:

- exploatarea fierului 79
- exploatarea pietrei 107, 416

Circulație monetară 159, 196, 554, 582, 584, 663, 684, 793

POPULAȚII ÎN CONTACT CU LUMEA ROMÂNĂ

Geți - continuitate în provinciile romane 21, 51, 143

Traci 120

Sciți 120

Bastarni 120

Buri 216, 307

Sarmați 106, 121, 245, 251

- ceramică 51, 106, 358, 808
- oglinzi 106, 245, 265
- fibule 106
- obiecte de podoabă 106, 245, 483
- clopoței 106, 245, 483
- fusaiole 106
- arme 106
- morminte 106

Carpi 13, 109, 218, 251, 265, 753, 777

- ceramică 13
- fibule 265
- obiecte de podoabă 13, 265

Daci liberi (în Moldova) 679

Goți 109, 251, 777

- cultura Sântana de Mureș-Cerneahov 109, 251

Huni 251, 256

- inventare funerare 256

Daco-romani, populație romanizată 246, 251, 699, 700

- așezări 833
- necropole, morminte 699
- importuri romane 700
- creștinism, obiecte creștine 699, 700
- cultura Ciurel-Ipotești-Cândești (ceramică) 13, 92

EPOCA MEDIEVALĂ (sec. VIII-XVIII)

Geografie istorică, toponimie 57, 61, 238, 450, 459, 558

Izvoare 57, 58, 95, 117, 268, 450, 459, 727

Inscripții :

- pe ceramică 56, 147

- rupestre 557, 621

- sgraffiti 682, 788

Săpături arheologice 192, 556, 580, 610, 693, 726

Orașe, cetăți 38, 40, 93, 781

Așezări în sectorul inferior al Dunării de Jos
13, 37, 83, 95, 160, 211, 238, 261, 291, 343,
358, 366, 458, 475, 508, 527, 557, 558, 580,
591, 610, 642, 701, 726, 788, 789, 790, 824

Porturi 58

Locuințe 192, 291, 341, 343, 826

Necropole, morminte (sec. VIII – XII) 15, 23,
132, 376, 458, 503, 682, 699

Ceramică 13, 37, 56, 93, 160, 183, 211, 261, 297,
312, 320, 341, 527, 557, 591, 643

- mărci de olar 93, 643

- cuptoare de ceramică 458, 693

Opaițe 93, 146, 183

Obiecte din os 93, 341, 457

Obiecte din metal 341, 638

Obiecte de podoabă diverse 319 (tipar), 404
(tipare), 456, 537, 590, 828

Unelte 336

Meșteșuguri 118, 457

Comerț 615

Valuri de apărare 116, 268, 295, 314, 639

Resurse :

- exploatarea fierului 79

- exploatarea pietrei 296, 337

Circulație monetară 320, 367, 610, 615, 709

Creștinism 353, 383, 449, 607, 621, 695, 699, 701,
825

Cruciulițe - relicvar 449, 642, 789, 790, 828

Cărți, manuscrise 529

Populații în Dobrogea (alani, pecenegi, cumani,
genovezi, venețieni, bulgari, tătari, turci) 39, 58,
94, 312, 727

Bizantini în Dobrogea (sec. IX – XIV) 38, 57,
117, 366, 502, 701, 756

**Perioada otomană (sec. XV – XIX) în sectorul
inferior al Dunării de Jos** 40, 315, 450, 529, 640,
727, 781, 825

EPOCA MODERNĂ (sec. XIX - XX)

Istoriografie 17, 122, 133, 234, 268, 487

Viața politică în Dobrogea 451, 452, 454, 455,
489

Economie și societate în Dobrogea 453, 486,
488, 491, 504, 505, 506, 530, 531, 532, 533,
538, 539

Stampe, gravuri 17

NUMISMATICĂ

Generalități 84, 169, 277, 278, 367, 391, 435, 582,
612, 614, 777, 794

Semne premonetare – vârfuri de săgeți 277, 705

Monede grecești autonome

- Aegyna 380

- Callatis 229, 277, 339, 380, 813

- Cyzic 161

- Dionysopolis 813

- Dyrrachion 277

- Histria - cu roata 91, 205, 278, 391, 460, 514
- de argint 7, 278, 345, 422, 566, 683,
705

- de bronz 91, 205, 277, 278, 514, 569

- Lampsacus 162

- Mesambria 278

- Odessos 278, 813

- Olbia 350

- Thasos 277, 474

- Tomis 52, 229, 277, 278, 426, 460, 813

- Tyras 813

- neprecizate 91

Monede macedonene

- Filip II 84, 91, 162, 184, 277, 514

- Alexandru cel Mare 91, 162, 277, 363, 683

- Lysimach 277, 363
- Seleucos I 277
- Filip III Arideul 793
- tezaure 162, 363

Monede ptolemaice

- Ptolemeu II Philadelphos 166
- Ptolemeu III Evergetos 166
- Ptolemeu IV Philopator 166

Monede „barbare”

- imitații după histriene de argint 7
- Moskon 49
- scitice 125, 339, 791
- Sauromates I 196, 277

Monede grecești coloniale

- Alexandria (Troas) 582
- Anchialos 151
- Antiohia (Pisidia) 374
- Aspendus 125
- Attalia (Lydia) 554
- Caesarea (Cappadocia) 830
- Callatis 124, 125, 130, 151, 205, 426, 582, 813
- Chalkedon 184
- Dionysopolis 813
- Dium 582
- Gordus (Lydia) 279
- Hadrianopolis 151, 426
- Histria 91, 151, 205, 229, 279, 406, 582, 813
- Marcianopolis 124, 130, 151, 205, 228, 279, 322, 341, 380, 406, 582, 793, 813
- Mesambria 130, 151
- Niceea 279, 426, 582
- Nicomedia 582
- Nicopolis ad Istrum 124, 130, 151, 229, 279, 406, 569, 582, 584, 813
- Odessos 151, 406, 813
- Pautalia 91
- Philippopolis 582
- Provincia Dacia 350
- Serdica 151
- Tomis 124, 130, 151, 184, 205, 229, 279, 341, 426, 460, 514, 522, 582, 646, 793, 813
- Tyras 350, 582, 813
- Viminacium 350, 582

Denari romani republicani

- tezaure 50, 167, 168, 581
- izolate 21, 71, 85, 126, 169, 497, 569, 761

Monede romane imperiale (sec. I – III)

- tezaure 125, 168, 195, 293, 348, 525, 550, 777, 793, 830
- izolate 21, 52, 86, 91, 110, 124, 125, 130, 141, 148, 151, 166, 184, 196, 205, 228, 229, 322, 341, 347, 350, 358, 380, 406, 425, 426, 447,

460, 482, 514, 569, 578, 582, 603, 613, 634, 646, 706, 707, 711, 731, 737, 766, 793, 795

- medalioane 281, 483, 588

Monede romane târzii (sec. IV – V)

- tezaure 110, 130, 447, 5234, 554, 583, 584, 792
- izolate 91, 112, 124, 125, 129, 151, 184, 205, 229, 322, 341, 350, 380, 406, 425, 426, 444, 447, 460, 514, 569, 578, 613, 634, 646, 706, 707, 711, 737, 766, 793, 795
- imitații de bronz și plumb (sec. V) 112

Monede bizantine

- Sec. VI: - tezaure 419, 614
 - izolate 91, 112, 124, 125, 151, 159, 184, 205, 229, 322, 341, 350, 380, 406, 419, 425, 426, 460, 514, 569, 616, 645, 646, 707, 708, 711, 737, 766, 795, 828
- Sec. VII: - izolate 205, 259, 378, 406, 426, 511, 569, 646, 711, 737, 763, 766, 795
- Sec. VIII-XIV: - tezaure 764
 - izolate 124, 184, 205, 341, 378, 406, 425, 460, 511, 514, 569, 664, 665, 707, 708, 709, 710, 711, 736, 737, 763, 795, 828, 832

Monede medievale și moderne

- Tezaure 297, 320, 766
- austriece 297, 528
- bulgare 406, 569, 736, 831
- dobrogene 425
- franțuzești 320, 350, 569
- maghiare 350, 425, 528, 711
- olandeze 320, 424, 425, 766
- otomane 297, 320, 322, 349, 350, 380, 406, 424, 425, 514, 566, 569, 646, 711, 737, 766, 795
- polono-lituanieni 297, 320, 322, 350, 380, 425, 569, 795
- răguzane 320
- românești 65, 380, 424, 569, 831
- rusești 322, 380
- sârbești 569
- tătarăști 569, 832
- tătaro-genoveze 406
- venețiene 424, 425, 795

Metrologie

- ponduri romane 171, 618, 733, 762, 829
- ponduri medievale 712, 765

Sigilografie

- sigilii romane timpurii 735
- sigilii romane târzii 279, 484, 585, 636
- sigilii bizantine 279, 398, 420, 484, 585, 607, 636, 644

- plumburi comerciale (sec. IV-VI) 112, 197, 220, 281, 311, 398

Medalistică

- medalii (sec. XIX-XX) 666

DIVERSE

Cercetări interdisciplinare:

- cercetări subacvatice 44
- geografie, geologie 46, 79, 107, 386, 410, 416, 465, 559, 611, 702, 728, 729, 734, 740, 754, 827
- antropologie 157, 289, 290, 359, 589, 731
- osteologie 213, 313, 519
- fotografie aeriană 46
- analize fizico-chimice 145, 622, 685, 703, 704, 764, 780, 785

Conservare, restaurare 43, 231, 232, 622

Literatură, lingvistică 80, 81, 119, 298, 299, 379, 542, 543, 545, 623

Muzeologie 2, 4, 19, 133, 233, 270, 271, 301, 303, 324, 327, 381, 407, 427, 436, 540, 738

Etnografie 512, 513, 541

Congrese 152, 207, 325, 430

Rezumate ale sesiunilor „Pontica” 41, 154, 155, 186, 187, 206, 302, 326, 351, 382, 408, 428

Impresii, eseuri 210, 544, 593, 667

Recenzii 189, 230, 269, 352, 353, 383, 431, 432, 433, 434, 435, 461, 515, 516, 546, 568, 739, 833, 834

Bibliografii 16, 153, 592, 648, 686

Biografii 42, 66, 134, 188, 208, 209, 328, 384, 385, 409, 429, 462, 463, 464, 492, 547, 624, 625, 713, 768, 796, 797, 798, 799, 835

IN MEMORIAM

N.C. VALERIU CHELUȚĂ-GEORGESCU

(3 ianuarie 1944 – 20 decembrie 2002)

Prea devreme Valerică a plecat. Nu-l vom mai întâlni pe șantiere (Capidava, Albești, Mangalia), prin muzee, pe la sesiuni, nu ne vom mai supăra pe el – pentru diverse motive –, nu ne vom bucura alături de el. A plecat și, la fel cum s-a întâmplat după dispariția lui Vasile Canarache, al cărui discipol fidel a fost, de acum încolo îl vom pomeni mereu. De bine sau de rău. Pentru că Valerică a fost un personaj. Prin ceea ce făcea,

prin ceea ce spunea. A fost blamat; a fost admirat; a fost renegat; i s-au făcut reproșuri. Privit din diverse unghiuri Valerică apare diferit. A făcut mult bine, dar a făcut și rău. Era răzbunător atunci când considera (sau constata) că a fost nedreptățit. De la început însă viața a fost nedreaptă cu el. S-a născut la Galați în ziua de 3 ianuarie a anului 1944. A copilărit la Galați și la Isaccea; aici a urmat și cursurile școlii elementare pe care a absolvit-o în anul 1957. Liceul l-a făcut în Constanța. Elev de liceu fiind s-a înscris în „Cercul micilor arheologi” de pe lângă Muzeul de Arheologie Constanța, ceea ce i-a oferit ocazia să participe la toate marile descoperiri făcute atunci la Tomis: basilicile din sectorul de nord-vest, tezaurul de sculpturi, edificiul roman cu mozaic. A dovedit pasiune pentru antichități, pentru aducerea lor la lumină; mai mult, această pasiune i-a atras susținerea, pentru pregătirea viitoare, din partea lui Vasile Canarache și a lui Adrian Rădulescu.

Între anii 1965-1970 a urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității București, cu specialitatea istorie veche și arheologie. În fiecare vacanță a participat la cercetările arheologice din Tomis, iar din 1968 a fost integrat colectivului de cercetători de la Capidava.

După terminarea studiilor universitare a fost angajat la Muzeul de Arheologie Constanța; în primii trei ani a lucrat la secția (pe atunci) Mangalia făcând săpături de salvare – acolo unde se făceau noi construcții – în aria necropolelor callatiene. În sectorul de nord-est, unde s-a construit hotelul „Siemens” Mangalia a efectuat săpături, singur sau în colaborare cu Constantin Preda, rezultatele acestora fiind publicate în anuarul „Pontica”. Începând cu anul 1972, în urma perieghazelor efectuate în perimetrul rural al Callatidei, a identificat cetatea greco-autohtonă de la Albești, iar din 1974 a făcut parte din

colectivul de cercetare al acestei importante așezări.

Pe lângă săpăturile arheologice pe șantiere de cercetare, până în anul 1981, a efectuat mai multe săpături de salvare în necropolele tomitane; în zona peninsulară a Constanței – unde a descoperit două basilici creștine din sec. V-VI, precum și mai multe cartiere antice cu monumente datate între sec. IV a.Chr – sec. VI p.Chr. Tot din perioada în care a efectuat cercetare arheologică de salvare la Tomis trebuie menționată dezvelirea unei porțiuni din zidul de incintă al cetății, construit *a fundamentis* în epoca Anastasius-Justinian, descoperire deosebit de importantă pentru topografia Tomisului în antichitate

Din anul 1982 Valerică revine ca muzeograf la secția din Mangalia a muzeului constănțean, participând la salvarea a numeroase monumente antice. Începând cu 2 februarie 1990, prin înființarea Muzeului de Arheologie „Callatis” a fost numit director al acestuia, calitate care i-a permis să pună bazele unei instituții de sine stătătoare, îngrijindu-se de angajarea unui personal competent și de calificarea cadrelor prin cursuri de specializare. El însuși a continuat să se perfecționeze, prin diverse burse de studii în străinătate și, mai ales, prin realizarea doctoratului.

Cercetările arheologice întreprinse pe raza orașului Mangalia și în teritoriul acestuia au condus la descoperiri de o mare valoare istorică. Astfel, în anul 1993 s-a descoperit în movila Documaci (la 3 km est de oraș) un mormânt princiar datat în sec. IV a.Chr., cercetat de colectivul muzeului din Mangalia. Să mai adăugăm și alte cercetări: colțul de nord-vest al cetății, care suprapune o zonă elenistică de temple (un altar folosit în structura turnului din acest colț al cetății în epoca romană și romano-bizantină); săpăturile de la Scala – executate de membrii colectivului – și în care Valerică s-a implicat mai ales în faza finală, a restaurării făcute într-o manieră ce reprezintă o premieră națională, mediatizată în țară și în străinătate ca „modelul Mangalia”. Tot legat de restaurare trebuie menționată și cea făcută mormântului creștin cu psalmi (descoperit pe strada Oituz), pus în valoare în special pentru specialiști, (pentru a nu fi atacate frescele și inscripțiile existente pe pereții acestuia).

În cadrul înțelegerilor dintre Institutul Român de Tracologie și Institutul de Tracologie din Bulgaria s-a înființat la Mangalia, pe lângă Muzeul „Callatis”, Comisia Internațională Consultativă pentru Promovarea Studiilor Indo-Europene și Trac. Un rol important în desfășurarea activității acesteia l-a avut colectivul muzeului din Mangalia condus de Georgescu Valerică. Astfel, începând din 1993 a organizat, anual, întâlniri cu cercetători de valoare din România, Bulgaria, Rusia, Germania, Olanda; în mai 1996 a organizat cel de-al 7-lea Congres Internațional de Tracologie (în colaborare cu Institutul Român de Tracologie). Activitatea acestor manifestări științifice este reflectată și de publicarea celor 5 numere ale Buletinului de Tracologie, precum și ale Actelor celui de-al VII-lea Congres Internațional de Tracologie.

Să mai adăugăm activităților multiple și variate ale Muzeului de Arheologie „Callatis” condus de Georgescu Valerică, colaborarea cu Universitatea din Padova, reglementată printr-un contract, pentru cercetarea siturilor arheologice submerse. În cadrul acestui program cercetările și scufundările au adunat date și informații deosebit de importante despre zidul de est al cetății, despre instalațiile

portuare ale vechiului oraș, aducând la lumină un bogat material ceramic și litic. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în *Arheologia Viva*, din Padova, în anii 1994 și 1995. Proiectul era și de perspectivă. Îl vor duce mai departe cei rămași. Ca și alte proiecte și programe. Fără Georgescu-Cheluță Niculaie Constantin Valerică. El a plecat. S-a retras să se odihnească.

Adio prietene! Odihnește-te în pace!

Sit tibi terra levis !

Zaharia Covacef

STUDII, ARTICOLE ȘI NOTE ȘTIINȚIFICE

1. *Morminte elenistice și romane descoperite în zona de nord și nord-est a necropolei callatiene*, Pontica 7(1974), p. 169-180;
2. *Complexele funerare din sec. VI e.n. la Tomis*, Pontica 7(1974) p. 363-376;
3. *Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972 - Necropola callatiana din zona stadionului*, Pontica 8(1975), p. 55-75 (în colaborare);
4. *Săpăturile de la Capidava*, Pontica 8(1975), p. 77-85 (în colaborare);
5. *Contributii la topografia Tomisului în sec. VI d.Hr.*, Pontica 10(1977), p.253-260;
6. *Contributii asupra tipului de locuințe feudale de la Capidava și elemente specifice amenajării interiorului lor*, Pontica 11(1978), p.211-222;
7. *Șantierul arheologic Albești*, 1978, *Materiale și Cercetări Arheologice*, A XIII-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Oradea, (1979), p.167-174, (în colaborare);
8. *Capidava 1978. Cercetări efectuate în necropola romană*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, A XIII-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Oradea (1979), p. 179-182;
9. *Un pond roman descoperit la Tomis*, BSNR, LXX-LXXIV (1976-1980), (în colaborare);
10. *Amfore antice apărute într-un mormânt tumular de la Topalu*, Pontica 15(1982), p.125-136, (în colaborare);
11. *Ștampile de amfore inedite de la Callatis*, Pontica 16(1983), p. 149-188 (în colaborare);
12. *Al XIII-lea Congres International al Limes-ului*, Aalen, 1983;
13. *Fazele constructive ale fortificației de la Albești, jud. Constanța*, în *Symposia Thracologica*, 3, Constanța, (1985), p. 78-80 (în colaborare);
14. *Importuri amforice de la Albești (Thasos), jud. Constanța*, Pontica 19(1986), p.61-74 (în colaborare);
15. *Tipuri de amfore elenistice descoperite în așezarea greco-autohtonă de la Albești*, Pontica 20(1987), p.79-106 (în colaborare);
16. *Noi descoperiri creștine la Tomis și Callatis*, în *Îndrumatorul Bisericesc*, nr. 3, Galați, (1987);

17. *Importuri amforice la Albești (Sinope)*, Pontica 21-22(1988-1989), p. 23-90 (în colaborare);
18. *Pentru un catalog complet al importurilor amforice la Albești (jud. Constanța)*, Pontica, 23(1990), p.49-79 (în colaborare);
19. *Un depozit de denari romani republicani descoperit la Mangalia*, Pontica, 23(1990), p.221-224 (în colaborare);
20. *Observații privind așezarea greco-autohtonă de la Albești (jud. Constanța)*, Pontica 26(1993), p. 121-158 (în colaborare);
21. *Însemnări pe marginea sgraffiti-lor din mormântul elenistic de la Mangalia*, Pontica 27(1994), p. 225-228 (în colaborare);
22. *Reprezentări figurate în așezarea de epocă elenistică de la Albești*, Pontica 28-29(1995-1996), p. 23-72, (în colaborare);
23. *Mărturii creștine la Callatis*, Pontica 28-29(1995-1996), p. 187-200, (în colaborare);
24. *Albești*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 1994, Cluj-Napoca 1995, p.5, (în colaborare);
25. *Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 1995, Brăila 1996, p. 6 (în colaborare)
26. *Albești, "Cetate", jud. Constanța*, *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 8-9, (în colaborare);
27. *Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 1996, București 1997, p. 3, (în colaborare);
28. *Cercetări de teren în teritoriul callatian*, SCIVA 41, 2(1997) (în colaborare);
29. *Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice. 1983-1992*, București 1997, 2-4, (în colaborare)
30. *Callatis (Mangalia), jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice. 1983-1992*, București, 1997, p. 16-19, (în colaborare);
31. *Le système de défense callatien*, *Actele Congresului de Limes-Halmyris*, București, 1998 (în colaborare);
32. *Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 1997, Călărași, 1998, p. 5-6 (în colaborare);
33. *Albești – site fortifié du territoire callatian*, *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, II, București, 1998, p. 345-375 (în colaborare);
34. *Noi ștampile amforice de la Callatis*, Pontica, 31(1998), p. 49-98 (în colaborare);
35. *Cercetările arheologice de la Albești (jud. Constanța)*; 1996-1999, Pontica, 32 (1999), p. 51-69 (în colaborare);
36. *Inscriptions grecques du musée "Callatis" de Mangalia*, Pontica, 32(1999), p. 89-117, (în colaborare);
37. *Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 1998, Vaslui 1999, p. 9 (în colaborare);
38. *Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 1999, Deva, 2000, p. 12-13 (în colaborare);
39. *Ștampile amforice recent descoperite la Albești (jud. Constanța)*, Pontica, 33-34(2000-2001), 219-252(în colaborare);
40. *Albești (Département de Constantza) – site fortifié gréco-indigène*, Talanta, 32-

33(2000-2001), p. 189-204;

41. *Albești, com. Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2000, Suceava 2001, p. 28-29 (în colaborare);

42. *Albești, com. Albești, jud. Constanța*, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2001, Buziaș 2002, p. 37-38 (în colaborare);

43. *Complexes d'habitat du site fortifié gréco-indigène d'Albesti (départ. de Constantza)*, "Thrace and the Aegean", *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology*, Sofia 2002, p. 361-375 (în colaborare)

LISTA ABREVIERILOR

<i>AA</i>	– Archäologischer Anzeiger, Berlin.
<i>AAASH</i>	– Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
<i>ABSA</i>	– Annual of the British School at Athens, Londra-Atena.
<i>Acta MN(AMN)</i>	– Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
<i>ActaUNC</i>	– Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia, Varşovia.
<i>Actes II</i>	– Actes du II ^e Congrès International des Études du Sud-Est Européen, Atena, 1970.
<i>Actes VII</i>	– Actes du VII ^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Praga.
<i>Actes XII</i>	– Actes du XII ^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava 1991(1993).
<i>ADelt</i>	– 'Αρχαιολογικόν Δελτίον.
<i>AEMΘ</i>	– Τὸ ἀρχαιολογικὸν Ἔργον τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης.
<i>AI</i>	– Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
<i>AJA</i>	– The American Journal of Archaeology, Boston.
<i>AM</i>	– Athenische Mitteilungen.
<i>AMS</i>	– Asia Minor Studien.
<i>AnnÉp.(AÉ)</i>	– L'année Épigraphique, Paris.
<i>AnDob.</i>	– Analele Dobrogei, Constanța.
<i>AnatSt.</i>	– Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
<i>Antaeus</i>	– Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
<i>AÖG</i>	– Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen.
<i>AOr</i>	– Archiv Orientální, Praga.
<i>AP</i>	– Archeologičini Pameatki, Kiev.
<i>Apulum</i>	– Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
<i>Arch.</i>	– Archeometry, Anglia.
<i>ArchÉrt</i>	– Arhaeologiai Értesítő, Budapesta.
<i>ArhMold.</i>	– Arheologia Moldovei, Iași-București.
<i>ArhOlt.</i>	– Arhivele Olteniei, Craiova.
<i>ArhSb.</i>	– Archeologičeskij Sbornic. Gosudarstvennyj Ermitaz, St. Petersburg.

- ARMSI* – Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București.
AŞU(SN) – Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" (serie nouă), Iaşi.
AU – Archeologija Ukrainskoi S.S.R., Kiev.
AUB – Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti.
AUS – Analele Universităţii "Ştefan cel Mare", Suceava.
AvP – Altertümer von Pergamon.
AVSL – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu-Braşov.
BABesch – Bulletin anticke Beschaving, Leida-Utrecht.
BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iaşi.
BalcPosn – Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia, Poznan.
BAR – British Archaeological Reports, Oxford.
BAR IS – British Archaeological Researches. International Series, Oxford.
Bayer Vbl – Bayerische Vorgeschichtsblätter, München.
BCH – Bulletin de Correspondence Hellénique, Atena-Paris.
B'Ellker – Β' 'Επιστημονική Συνάντηση για την έλληνιστική κεραμική, 'Ρόδος. 22-25 Μαρτίου 1989. 'Αθήνα. 1990.
BEFAR – Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome.
Ber RGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Mainz.
BICS – Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London.
BJ – Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande, Bonn.
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamţ.
BMAp – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BMN – Biblioteca Muzeului National, Bucureşti.
BMTA – Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu", Giurgiu.
BOR – Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti.
BSA – Annual of the British School at Athens.
BSNR – Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti.
BT – Bibliotheca Thracologica, Bucureşti.
Bulletin AIHV – Bulletin de l'Association Internationale pour Histoire du Verre, Liège.
Bull.Épigr. – Bulletin Épigraphique, Paris.
ByzZeitschrift – Byzantinische Zeitschrift, München.
CA – Cercetări Arheologice, Bucureşti.
CAH – Communicationes Archaeologicae Hungaricae, Budapesta.
Carpica – Carpica, Bacău.
CCDJ – Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi.
CI – Cercetări istorice (serie nouă), Iaşi.
CercNum(CN) – Cercetări Numismatice, Bucureşti.
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA – Cronica Numismatică şi Arheologică, Bucureşti.
CRAI – Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.

- CrestCol* – Creșterea Colecțiilor. Caiet Selectiv de Informare. Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, București.
- CVA* – Corpus Vasorum Antiquorum.
- DA* – Ch. Daremberg, E. Saglio, Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines, Paris.
- Dacia* – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București.
- Dacia, N.S.* – Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- DID* – Din istoria Dobrogei (I, II, III), București, 1965-1971.
- DIR* – Documente privind istoria României, București, 1951-1960.
- DolgCluj* – Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából (Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transilvanie, Cluj).
- DOW* – Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection, Washington, 1968-1973.
- DRH* – Documenta Romaniae Historica, București.
- EA* – Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz.
- EAZ* – Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift, Berlin.
- ED* – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, București-Roma.
- FHDR* – Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoare privind istoria României), București.
- IDR* – Inscriptiile Daciei Romane, București.
- IEJ* – Israel Exploration Journal, Jerusalem.
- IGB I-IV* – G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae*, Sofia, 1958-1970.
- IGLR* – Em. Popescu, *Inscriptiile grecești și latine din secolele IV-XIII, descoperite în România*, București, 1976.
- IGR* – Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes, ed. R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye.
- ILB* – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria Repertae*, Sofia, 1989.
- IM* – Izvestija Moldaskogo Filiala Akademii Nauk SSSR, Chișinău.
- IOSP* – Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae, ed. B. Latysev, St. Petersburg, 1914.
- ISM* – Inscriptiile din Scythia Minor (I, II, III, V), București.
- Ist.Mitt* – Istanbul Mitteilungen. Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul, Istanbul.
- Izvestija Varna* – Izvestija na Narodnija Muzei (Investija na Varnenskoto Archeologicesko Družestvo), Varna.
- JahrbRGZM* – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
- JdJ* – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
- JGS* – Journal of Glass Studies, New York.
- JIS* – Journal of the Indo-European Studies, Londra.
- JmV* – Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle.
- JNG* – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- Kölner Jahrb.* – Kölner Jahrbuch für Vor und Frühgeschichte, Köln.

- Kr.Soob.(KS)* – *Kratkie Soobschenija Instituta Istorii Material' naj Kul'tury Akademii Nauk SSSR, Moscova-Leningrad (St. Petersburg).*
- Materiale (MCA)* – *Materiale și Cercetări Arheologice, București.*
- MemAntiq.* – *Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.*
- MIA* – *Materialyi Issledovanija po Arheologii SSSR, Moscova-Leningrad (St. Petersburg).*
- MIB* – *Muzeul de Istorie, București.*
- MN* – *Muzeul Național, București.*
- Mousaios* – *Mousaios, Buzău.*
- MWA* – *Monographs in World Archaeology, Wisconsin.*
- Num. Chron.* – *Numismatic Chronicle, Londra.*
- OGIS* – *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae (Supplementum Sylloge Inscriptionum Graecarum). Leipzig, 1903.*
- OR* – *D. Tudor, Oltenia Romană, ed. IV, București, 1978.*
- PA* – *Preistoria Alpina.*
- PArch* – *Památky Archeologické, Praga.*
- PBF* – *Prähistorische Bronzefunde, München.*
- PBSR* – *Papers of the British School at Rome, Londra.*
- Peuce* – *Peuce, Tulcea.*
- PF* – *Pergamenische Forschungen.*
- PIR* – *Prosopographia Imperii Romani, saec. I-III, ed. 2, Berlin-Leipzig.*
- PMMB* – *Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.*
- PrähistZeitschr.(PZ)* – *Prähistorische Zeitschrift, Leipzig. Berlin.*
- RA* – *Revue Archéologique, Paris.*
- RACHișinău* – *Revista Arheologică, Chișinău.*
- RAC* – *Rivista di Archeologia Cristiana, Roma.*
- RANarb* – *Revue Archéologique de Narbonnaise, Montpellier.*
- RA(S)* – *Revue d'Archéométrie (Supplement), Rennes.*
- RCFR* – *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.*
- RE* – *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart.*
- RÉA* – *Revue des Études Anciennes, Paris.*
- RÉG* – *Revue des Études Grecques, Paris.*
- RÉSEE* – *Revue des Études Sud-Est Européennes, București.*
- RFF Zd* – *Radovi Sveneilište u Splitu. Filozofski Fakultet – Zadar.*
- RIC* – *H. Mattingli, E. A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, Londra, 1923-1994.*
- RMI* – *Revista Monumentelor Istorice, București.*
- RMM-MIA* – *Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, București.*
- RMNA* – *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943, București.*
- RRH* – *Revue Roumaine d'Histoire, București.*
- SA(SovArh.)* – *Sovetskaja Arheologija, Moscova.*
- SAA* – *Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.*
- Saalburg Jahrb* – *Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg – Museums, Berlin.*

<i>Sargetia</i>	- Sargetia, Deva.
<i>SCIV (A)</i>	- Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
<i>SCMI</i>	- Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, 1964, București.
<i>SCN</i>	- Studii și Cercetări Numismatice, București.
<i>SE</i>	- Sovetskaia Etnografia, Moscova.
<i>SEG</i>	- Supplementum Epigraphicum Graecum, Leida.
<i>SGE</i>	- Soobščeniia Gosudarstvennogo Ermitaja, St. Petersburg.
<i>SIB</i>	- Studii de istorie a Banatului, Timișoara.
<i>SlovArch.</i>	- Slovenská Archeológia, Nitra.
<i>SP</i>	- Studia Praehistorica, Sofia.
<i>SPZ</i>	- Sonderabdruck aus der Praehistorischen Zeitschrift, Berlin.
<i>SZ</i>	- Študijné Zvesti, Bratislava.
<i>StCl</i>	- Studii Clasice, București.
<i>Syll.</i>	- <i>Sylloge Inscriptionum Graecarum</i> , ed. G. Dittenberger, repr. Hildesheim, 1960.
<i>Thraco-Dacica</i>	- Thraco-Dacica. Institutul de Tracologie, București.
<i>TPP</i>	- Thracica Praehistorica. Supplementum Pulpudeva, Sofia.
<i>VAHD</i>	- Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
<i>VDI</i>	- Vestnik Drevnej Istorij, Moscova.
<i>ZPE</i>	- Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

Tehnoredactare computerizată, procesare ilustrație: Ada-Adina Marcu

Editura NereaMia Napocae

Cluj:

Director: Cristian Matos - 0788 324346

București:

Director adj.: Ela Gheorghe - 0788 324345

Constanța: Adriana Talabă - 0723 984847

Alba Iulia: Cătălina Cîmpean - 0740 837096

3400, Cluj-Napoca, str. Eroilor nr. 1, ap. 29

E-mail: nmnapocae@yahoo.com

Tel./Fax: 0264-594058